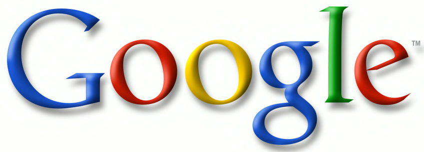
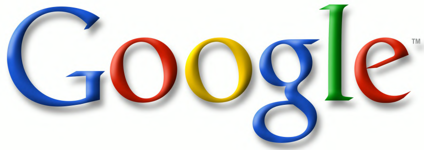
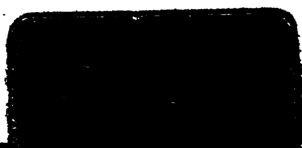

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

ELFTE ÅRGÅNGEN.

1891

STOCKHOLM, 1891.
KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

Om Tordenskjold och svenskarne

AF

A. HAMMARSKJÖLD

4.[1]

Året 1717 hade nyss ingått. Tordenskjold var således i sitt 27:de år. Först 1709 hade han blifvit sjökadett, men nu var han kommendör i flottan och öfverbefälhafvare öfver den ståtliga nordsjöeskadern. Det namn, han fått af sin konungslige vän och gynnare, var redan fräjdadt öfver alla tre Nordanlanden. Peder Wessel hade haft djärfva drömmar, men Peder Tordenskjold hade högre och stoltare; »denne bragdernas son» hade nämligen fattat den djärfva planen att eröfra Göteborg eller åtminstone att förstöra flottan, varfven och magasinerna därstädes. Kröntes företaget med framgång, skulle han vinna en lysande ära och på ett afgörande sätt ingripa i krigets gång. Framgången berodde hufvudsakligen på den otroliga djärfheten i själfva företaget. Om han kunde oväntad komma öfver staden och som en hafsörn störtade ned på sitt byte, kunde ej det stolta rofvet gärna undslippa honom.

Tordenskjold tyckes redan tidigt hafva uppgjort denna plan, men snart tillstötte flera omständigheter, hvilka måste egga honom att sätta den i verket. Dessa voro den ogunstiga sinnesstämning, som i Köpenhamn mer och mer gjorde sig gällande mot honom och som hade sin förnämsta orsak i svenskarnes allt mer tilltagande kaperier.

---

[1] Se årg. 1890 sid. 340.

Sedan 1710 hade svenskarne börjat idka kaperi.[1] Under det stora Nordiska kriget hade nämligen svenska sjöfarten mer och mer aftagit, enär den stördes både af vänskapliga och fiendtliga makters kryssare. Svenska regeringen hade visserligen en lång tid sökt skydda densamma genom konvojer, men när dessa 1713 upphörde, måste handeln aftyna och kaperiet tilltaga. Genom sitt kaparreglemente af år 1715 lyckades Karl XII sätta än mera lif i det sistnämnda. Enligt detta reglemente utsträcktes friheten att idka kaperi till alla vänskapliga makters undersåtar, som däraf ville begagna sig, och det fordrades blott, att anmälan därom gjordes, samt att hvar och en försåg sig med tillståndsbref. Hvarje fienden tillhörigt fartyg skulle anses som god pris, äfvensom alla neutrala makters fartyg, som gingo på Finland och Östersjöprovinserna, emedan Karl XII förklarat dessa land i blokadtillstånd. »I reglementet talas hvarken om borgen för möjliga skadeersättningar, ej heller om någon andel i vinsten för kronan»; ty i sista punkten säges det, att »allt, som kan uppbringas och af domaren för pris förklaras, det skall komisshafvaren och dess redare tillfalla, utan någon den ringaste afgift till Kongl. Maj:t eller publicum». Kaperiet tog nu ett stort uppsving, och ansenligt var det byte, som kaparne vunno. En ny och förmånlig organisation fick kaperiet genom en förordning af den $^{15}/_{26}$ januari 1716.[2] Enligt denna skulle alla »kaprar» i och omkring Göteborg sättas uti ett kompani under Lars Gathenhielm, som samma år blef adlad och året därpå kommendör i flottan. Han bedref nu kaperiet dels med kronans fregatter, som han mot kaution fick låna, dels med egna fartyg. Att han, såsom några påstå, egt 50 fartyg i sjön är osäkert, men säkert är, att han och brodern, amiralitetskaptenen Kristian, idkade kaperi med ett stort antal fartyg. Karl XII gynnade Lars Gathenhielm på flera sätt, bland annat fick han förse sig med skeppsvirke från kronans skogar, dock mot betalning.

Med en häpnadsväckande våghalsighet, lycka och vinst bedrefvo dessa »kaprar», af hvilka några voro engelsmän och fransmän, sitt yrke. Både i Kattegat, Skagerack, utanför Lindesnäs samt i själfva Nordsjön, ja, ända nere vid den holländska eller

---

[1] Till grund för denna framställning om kaperiet ligger W. Berg, »Samlingar till Göteborgs historia», då ej andra källor angifvas.

[2] Lagermark, Striderna vid Vestkusten 1717 och 1718, s. 6. Detta arbete är en fortsättning af samme författares afhandling »Karl XII:s krig i Norge 1716».

engelska vallen svärmade de omkring och togo det ena fartyget efter det andra. Understundom var det nästan endast genom desse »kaprar» Sverige upprätthöll postförbindelsen med det öfriga Europa. Den kungliga posten öfverfördes nämligen ofta af dem till Nederländerna.[1] Det byte de togo fördelades mellan kaptenerna i förhållande till hvad hvar och en af dem lemnat till fartygens utrustning. Bytet måste ha varit ansenligt, ty Gathenhielm lär ha kunnat göra kronan betydliga penningeförsträckningar, understundom till och med stora föräringar. I så fall var det icke alldeles utan skäl, som Gathenhielm kunde skrifva till Karl XII, att han gick »till sjös i den allerunderdånigste förmodan att göra Eders Kongl. M:t och fäderneslandet ett allernådigst nöje och välbehag.»[2] Konungen följde ock med stort intresse och »nådigt nöje» den djärfve halländingens företag, hvilket man kan se af hans brefvexling med generalguvernören Mörner. Till denne skref nämligen konungen flere gånger, att han »låter sig i nåder väl behaga hvad kommendör Gathenhielm föreslår.» Och Karl XII gjorde mera än detta; han höll sin mäktiga hand öfver den lycklige kaparen, så att dennes många och farliga fiender ej kunde störta honom i förderfvet.[3]

Att svenskarnas kaperier väckte oro, harm och missnöje i Köpenhamn är ej att undra på. Någon måste blifva syndabock för den skada och de förluster, som genom dem tillfogades staten och den enskilde, och denne blef Tordenskjold. Man ansåg nämligen, att de svenske kaparne aldrig skulle ha vågat eller kunnat uppträda med en så stor djärfhet och framgång, om Tordenskjold i tid varit ute med sina örlogsskepp. Nu hade han i stället handlat försumligt och ej visat sig vuxen sin plats som chef för nordsjöeskadern. Dessa beskyllningar voro dock i hög grad orättvisa. Han hade själf i februari öfverfört trupper från Danmark till Norge, och redan i samma månad hade han flere skepp och galerer ute: dock hade han af brist på folk och förnödenheter ej kunnat utsända så många som han velat. Men de, som voro ute, gjorde flere priser, så t. ex. kapten-löjtnant Grip, hvilken utom andra priser tog ett holländskt skepp, som

---

[1] Amiralitetets i Göteborg skrifvelser i Riksark.
[2] Gathenhielm till Karl XII 1716 $^{6}/_{10}$, Amiralitetets i Göteborg skrifvelser.
[3] Fryxell, XXIX, ss. 78—80, har, såsom man af W. Bergs Samlingar till Göteborgs historia, II s. 143—68 kan se, många oriktiga uppgifter och orättvisa omdömen om Gathenhielm.

förde 115 man svenska officerare och soldater, hvilka lyckats fly ur krigsfångenskapen och nu voro på hemfärden.

Den $^{11}/_{22}$ febr. hade Tordenskjold fått konungens befallning att före månadens slut vara färdig att med hela eskadern gå till sjös. Denna order kom honom dock ej tillhanda, förrän tre veckor därefter. Samtidigt eller i mars månad anlände flere engelske kryssare till Norge, som förkunnade, att amiral Byng snart skulle komma efter med 25 rangskepp, hvilka skulle operera i Östersjön. Kort därefter gick Tordenskjold till sjös med 5 fartyg. Nu blef det en svår tid för de svenske kaparne, hvilka äfven fingo att göra med engelska kryssare. Tordenskjold konvojerade som oftast handelsflottorna samt tvang Gathenhielms fregatter, men endast för en kort tid, att söka skydd under Elfsborgs kanoner. Han kryssade äfven några dagar utanför denna fästning, men den $^{1}/_{12}$ april seglade han till Jutland, där han två dagar senare, till sin stora harm, stötte på en dansk eskader, som utgått från Köpenhamn för att skydda de danska handelsskeppen. Tordenskjold misstänkte, att det var hans fiender, som öfvertalat konungen till detta steg. Så var ock förhållandet. Ty Tordenskjold hade genom sin hastiga lycka och befordran skaffat sig en mängd afundsmän och ovänner, hvilkas antal han själf ökade genom sitt öfvermod, sin själfrådighet, sin brist på subordination och sin hänsynslöshet. Hans fienders intriger gjorde honom utom sig af förbittring. Han beslöt därför »att stoppa till munnen på dem» genom en lysande bragd. Den plan, han sedan länge rufvat öfver, ville han därför nu bringa till utförande. Den $^{11}/_{22}$ april seglade han upp till Fredrikstad, konvojerande 125 handelsfartyg. Utanför denna stad förenade han sig med sin därifrån utlupna galereskader, som tagit 1500—1600 man landttrupper ombord. Den $\frac{28 \text{ april}}{9 \text{ maj}}$ gick han åter till sjös, 96 segel följde honom, af dessa voro öfver 60 kofferdiefartyg. På höjden af Göteborg tänkte han lemna de sistnämnda under betäckning af en fregatt och själf styra rakt på Göteborg för att kasta sig öfver denna stad. Men som vinden var konträr, följde han handelsskeppen ned till Fredrikshavn, hvarifrån han onsdagen om aftonen eller den $^{1}/_{12}$ maj med en gynnande vind styrde upp mot Göteborg, i beräkning att i gryningen den $^{2}/_{13}$ maj vara utanför inloppet till staden, som då genast skulle angripas. Men emedan chefen på fregatten Söe-riddaren, kapten Vosbein, som ansåg sig förnärmad af Tor-

denskjold, ej lydt sin chefs order att taga på släptåg skottpråmen Arken Noæ, kom Tordenskjold »formedelst» detta fartygs »slette seilads ikke her forend klokken 6 om morgenen». Det var då för sent att skrida till anfall. Tordenskjold måste därför hela den dagen ligga stilla för ankar för att afbida nattens mörker, ty endast därunder kunde företaget hafva någon utsikt till framgång. Det var nämligen farligt att på ljusa dagen försöka passera Elfsborgs fästning, så »föyelig» än Tordenskjold fann vinden för »sitt dessein». Detta ofrivilliga dröjsmål måste dock i hög grad försvåra företaget. Tordenskjold hade först kastat ankar inom Vinga på Danmarksfjärden, men längre fram lade han sig på Riföfjärden en half mil från Elfsborg. Hans eskader bestod af linieskeppen Låland och Fyen, de bägge skottpråmarna Hielperen och Arken Noæ, 9 galerer, 2 halfgalerer, 1 snau samt 14 dubbla och enkla slupar.[1]

Företaget hade under alla omständigheter varit svårt att utföra, till och med om man lyckats öfverraska svenskarne; men nu, då de voro förberedda på anfallet, var det farligt, om icke omöjligt. Dessutom voro de krafter, som stodo Tordenskjold till buds, icke tillräckliga. Han förfogade nämligen endast öfver 197—224 eller 203—213 kanoner,[2] men som han ej lät de bägge linieskeppen deltaga i attacken, kunde han vid densamma ej använda dessas 100 kanoner. Garde har också klandrat Tordenskjold för detta, ehuru han på samma gång medger, att han därigenom skulle utsatt dem för den ögonskenligaste fara, »da der ikke kunde regnes på at vinden just skulde vende sig for at gjöre tilbagetoget muligt» — obegripligt nog säga Garde och Rothe, att vinden redan den $^{2}/_{13}$ maj var ostlig.

---

[1] Garde, sid. 80—81. »Af Particulair Signaler,» hvilket aktstycke svenskarne funno på galeren Lucretia, och som är undertecknadt af Tordenskjold själf ombord på Låland den 2 maj, framgår, att Tordenskjold ej vid detta tillfälle haft hela sin eskader med, ty den bestod enligt nämnda aktstycke af 3 linieskepp — utom Fyen och Låland nämnes Sydermanland — 4 fregatter, 2 skottpråmar, 9 helgalerer, 2 halfgalerer, 3 snauer, 3 huckerter (Amiralitets i Göteborg skrifvelser): således 25 fartyg utom de 14 dubbla och enkla sluparne. Några andra fartyg torde ock ha hört till hans eskader, men för tillfället varit ute på kryssning.

[2] Garde säger, s. 81, att linieskeppen och skottpråmarne tillsammans förde 170 kanoner, men såsom jag längre fram närmare skall visa, förde Arken Noæ 42 kanoner i st. för 24, således bör det vara 188 kanoner. De 9 galererna skulle (enl. Garde 1 not sid. 18) föra 9—36 kanoner, men jag menar 15—25 kanoner (enligt en uppgift af vice amiral Strömstierna den $^{27}/_{7}$ 1718). Föröfrigt torde jag få tillägga, att jag mer och mer funnit min uppfattning bekräftad, att både Garde och Rothe, då de angifva kanonantalet, endast mena de gröfre kanonerna. Se t. ex. Rothe II, s. 71—73.

Högsta befälet i Göteborg liksom öfver alla svenska trupperna vid vestra gränsen innehades denna tid af fältmarskalken grefve Karl Gustaf Mörner, som, jämte det att han var guvernör öfver Göteborg och Bohuslän, äfven var generalguvernör öfver Närike, Värmland, Dalsland, Vestergötland och Halland. Sin första bragd hade han utfört år 1701, då han efter slaget vid Düna som generalmajor i spetsen för 1500 man kavalleri och dragoner besatte Mitau och där bemäktigade sig sachsiska härens stora förråder. Den tiden var han en naiv och lefnadsglad man, som bland annat dråpligt skref följande till en af sina vänner: »jag försäkrar Bror, att jag har så godt, att här icke är en i staden, som icke håller af mig, efter ingen har torts röra någonting, och allt hvad som på slottet är, har jag förseglat, som äro mycket vackra saker — — — Jag logerar hos en köpman, som tillika är den förnämste kommissarien här, och har fått hela hans källare med allehanda vin. Gud gifve jag nu råkade mina goda vänner, då skulle de tacka mig.»[1]

Sedan dessa glada dagar hade tiderna mycket förändrats och Karl Gustaf Mörner med dem. Men han hade med mod och skicklighet deltagit i sin konungs krig, särskildt hade han utmärkt sig vid Klissow. Under fälttåget i Norge 1716 hade han likaledes visat sin duglighet som general. Nu var han fältmarskalk och generalguvernör. Man har påstått, att han i sistnämnda egenskap icke har varit fri från egennytta, men äfven om så varit fallet, måste man dock erkänna, att han med nit, vaksamhet, duglighet och kraft förvaltade sina ämbeten, åtminstone det militära.

Tordenskjold hade visserligen sökt hålla sin plan mot Göteborg hemlig och för den skull endast konfererat med generalen en chef i Norge baron Vedel, »ikke foragtende ordsproget, at få gjæmme bedre end mange.» Men detta oaktadt hade Mörner fått underrättelser om, att något vigtigt måtte vara å bane. Redan tidigt hade han förnummit, att i Fredrikstad soldater fördes ombord på galereskadern. Och äfven om han ännu ej trodde, att det var Göteborg som anfallet gällde, fick han dock snart veta det genom en svensk ryttmästare, som föregående år af norrmännen blifvit tagen till fånga och vid denna tid på sitt hedersord fått tillåtelse att återvända till Sverige. I Udde-

[1] Acta Historica, Mörners bref dat. Mitau den 15 juli 1701.

valla sammanträffade denne med Mörner och berättade för honom, att det i Fredrikstad varit ett allmänt tal om, att Tordenskjold skulle angripa Göteborg. På sin väg till Sundsborg fick Mörner i Tanums prestgård höra, att Tordenskjolds flotta passerat där förbi enligt uppgift med 3,600 man landttrupper ombord, således omkring 2,000 mer, än det verkliga antalet var. Till konungen skref Mörner den $\frac{29 \text{ april}}{10 \text{ maj}}$, att han »gjort den anstalt som möjligen ske kan.» Alldeles fri från oro öfver fiendens förehafvande lärer han dock ej ha varit, ty efter ett kort besök i Sundsborg återvände han så godt som omedelbart därefter till Göteborg, dit han anlände den $^{2}/_{13}$ maj. Genast vid ankomsten ur vagnen måste han stiga till häst för att taga försvarsanstalterna i ögonsikte.[1] Mörner måtte dock långt för detta ha gjort sina anstalter, ty den $\frac{24 \text{ april}}{5 \text{ maj}}$ visste Tordenskjold, att fienden genom uppförande af skansar och »grov skyt dagligen fortificerer sig meget stærk ved Gothenborg, Elfsborg og Gamle og Nye Verv.»[2] Häri hade ej Tordenskjold bedragit sig. Vid hans framkomst till Göteborg voro mellan Käringberget och Gamla Elfsborg vid ofvannämnda varf[3] två batterier uppförda, hvardera af 12 grofva kanoner.

Försvaret af själfva inloppet till staden åter hade vice amiralen Olof Strömstierna ordnat. Trots olyckan vid Dynekil åtnjöt han fortfarande konungens förtroende. Personer, som aldrig gjorde svårigheter eller sågo sådana samt därjämte väl fullgjorde sina plikter, stodo ju alltid väl hos Karl XII. Strömstierna hade därför ock efter vice amiralen grefve Axel Lewenhaupt, som ådragit sig konungens missnöje, blifvit kommenderande amiral i Göteborg. Han hade äfven visat sig detta uppdrag värdig, ty med stor energi och duglighet hade han gått i författning om eskaderns ökande och förstärkande. Kort efter olyckan vid Dynekil hade han nämligen åter börjat skaffa sig en galereskader. Häri lyckades han dels genom att upptaga de i nyssnämnda vik sänkta fartygen, med hvilka han förenade några andra, som ej varit med vid Dynekil, nämligen galererna Bellona

---

[1] Mörner till Karl XII den $^{3}/_{5}$, Generalguvernörernas skrifvelser.

[2] Tordenskjold till amiralitetet. Rothe, II, s. 161—62.

[3] Tordenskjold uppger endast det ena batteriets kanonantal, men om det andra säger han »*ligeledes* med omtrendt 12 svære kanoner besat.» Rothe, II, s. 184 har dock »12 og 16 svære kanoner». Honom har Garde följt. Tornqvist, s. 88 angifver ej kanonantalet vid någotdera batteriet.

och Victoria samt brigantinerna Sjöman och Kristiania, dels genom nybyggnader.[1]

Samma egenskaper lade han ock nu i dagen vid de försvarsanstalter han vidtog mot Tordenskjold. Tvärs öfver älfven från Nya varfvet — något ofvanför det ena batteriet — till Hisingen förtöjde han 4 fregatter och galeren Wrede. Inloppet var därjämte tillspärradt med en bom eller grof järnketting. Bristen på båtsmän och soldater gjorde att flera fartyg ej kunde användas vid försvaret. Af de förstnämnde hade endast få under vintern behöfts i Göteborg, och man hade ej ännu hunnit inkalla de permitterade. En annan del var ute med Gathenhielms kaparefartyg. Af landttrupper åter funnos i staden och dess närhet sachsiska regementet och Smålands tremännings regemente under öfverstarne Zengerlein och Cronstierna. Dessa trupper posterades längs stranden af Käringberget. Till staden drog man äfven den i dess närhet liggande grenadierbataljonen, som blifvit beordrad att afgå till Strömstad, men ännu ej kunnat afmarschera, utan därför varit förlagd mellan Kongelf och Uddevalla.

Af ofvannämnda skildring torde framgå, att Mörner haft rätt, då han den $\frac{29 \text{ april}}{10 \text{ maj}}$ skref till Karl XII, att han »gjort den anstalt, som möjligen ske kan.» Tordenskjold skulle således i alla händelser ej kommit öfver svenskarne oförberedda, äfven om han från Fredrikstad kunnat styra rakt på Göteborg eller anfalla den $^{2}/_{13}$ maj i daggryningen, såsom han haft för afsikt. Strömstierna hade brandvaktslupar ute för att icke blifva öfverraskad samt sannolikt äfven före Tordenskjolds ankomst sina fartyg förtöjda vid inloppet samt bommen för detsamma, åtminstone om natten.

På eftermiddagen den $^{2}/_{13}$ maj for Tordenskjold själf och mönstrade hvart fartyg af sin flotta, och sedan gudstjänst hållits, kommenderades allt manskap såväl af båtsmän som af soldater att till pråmarna och galererna öfvergå från linieskeppen, som

---

[1] Enligt Strömstiernas förslag — bland Amiralitetets i Göteborg skrifvelser — dat. Lund $^{23}/_{2}$ 1717 *skulle* galereskadern *komma att bestå* af: 7 galerer (4 under byggnad) 1 galiot, 1 pråm (fr. Landskrona), 1 brännare, 6 brigantiner (3 under byggnad), 4 skärbåtar. Dessa fartyg fordrade en besättning af 1055 båtsmän och 1684 soldater. — Örlogseskadern bestod af fregatterna Halmstad, Kalmar, Stettin och Varberg om 40 à 44 kanoner, samt Fredrik och Charlotta om 36 och 28 kanoner. Dessa behöfde 1,220 båtsmän, soldater och underofficerare. Enligt Karl XII:s resolution $^{13}/_{4}$ på Wilsters memorial skulle besättningen på bägge eskadrarna tillsammans bestå af omkring 4,200 man.

hvartdera hade öfver 500 mans besättning. På hvart linieskepp kvarstannade endast 50 båtsmän. Vinden hade under dagen varit »föyelig», men mot aftonen vardt det stiltje. Omkring kl. 9, då det något mörknat, lät Tordenskjold bogsera fram galererna mot och förbi Elfsborgs fästning. Klockan 1 1/2 på morgonen förkunnade kanonernas dån för Göteborgs innevånare att Tordenskjold skridit till anfall. Kanonaden öppnades af Elfsborgs fästning och Arken Noæ, hvilken under den tappre kaptenlöjtnant Grip gick i spetsen för flottan. Arken passerade förbi fästningen, trots den häftigaste eld, som den likväl endast med några få skott besvarade. Ett af dessa krossade dock fästningens flaggstång. Efter Tordenskjolds order skulle Grip styra rakt mot svenska eskadern och sysselsätta denna, tills den andra pråmen, Hielperen, samt galererna hunnit komma fram, hvilket snart skulle ske. Grip fullgjorde sitt uppdrag med sin vanliga tapperhet. Han avancerade mot de svenska fartygen, som 2 à 3 stycken skiftevis halade sig ut på strömmen och besköto honom. Under 1 3/4 timma måste Arken Noæ ensam uthärda såväl elden från fartygen som från ett af batterierna och Elfsborgs fästning, ty så länge dröjde det, innan Tordenskjold och de öfriga fartygen och sluparna hunno fram.[1] Meningen var, att de sistnämnda skulle hålla sig nära stranden af Hisingen för att tillhandahålla de brännverktyg, med hvilka de svenska fartygen, varfven och magasinerna skulle stickas i brand, sedan Tordenskjold lyckats genombryta Strömstiernas slaglinie.

Med Tordenskjolds ankomst vardt kanonaden fruktansvärd, och striden fortgick sedan under fem timmar med sådan häftighet å båda sidor, att Tordenskold själf säger, att »i nærværende krig er ikke passeret en nær så skarp batalj»[2] som denna strid, hvilken var den 18:de i hans lif. I ryggen hade han fästningen Elfsborg, i fronten Strömstiernas eskader och batteriet vid Nya varfvet, på högra sidan batteriet på Käringberget, som dessutom var besatt med de bägge infanteriregementena. Öfver dessa fördes kommandot af prins Fredrik af Hessen, hvilken dagen förut på eftermiddagen af en tillfällighet ankommit till Göteborg.[3]

Tordenskjolds lysande mod har aldrig i någon batalj strålat med större glans än i denna. Öfverallt måste han vara tillstä-

---

[1] Rothe, II, s. 181, Grips bref.
[2] Rothe, II, s. 185, Tordenskjolds bref till amiralitetet den 7/8.
[3] Geijer, Acta et Litteræ, s. 149—50.

des »og regulere alting, hvor den störste ild var». Medan han midt i värsta kulregnet stod i sin slup och kommenderade, krossade två 36 ℔ kulor slupen. Han hade knappt hunnit kasta sig i en annan, förrän årorna på denna blefvo bortskjutna.[1] Äfven hans fartyg ledo mycket af svenskarnes eld. Redan i början af attacken fick galeren »Lovisa från Christiansand» fem grundskott, dess besättning vardt visserligen räddad, men fartyget, som var »en stor och skön galer», togs af svenskarna. Pråmarna och galererna voro illa sönderskjutna, bägge pråmarna samt somliga galerer voro dessutom »så igenomborrade, att timmermännen ännu den $^{14}/_{25}$ maj haft därpå att arbeta.»[2]

Men äfven de svenska fartygen ledo betydlig skada, ty »de blefvo tämligen genomborrade»,[3] närmare detaljer därom saknas likväl. Tordenskjold påstår, att ett svenskt fartyg varit nära att sjunka och att det jämte två andra inhalats, hvarefter två nya fartyg intagit de sistnämndas plats.[4] Att de svenska fartygen lidit mycket, framgår ock otvetydigt ur svenska källor, så magra dessa än äro. Däremot torde förlusten af manskap varit mycket ringa att döma af prins Fredriks bref till sin gemål.[5]

Till kl. 6 $^1/_2$ fortsattes denna häftiga eldstrid. Men till slut insåg Tordenskjold, att det var omöjligt att forcera Strömstiernas linie, ty lika litet här som vid Dynekil vanhedrade denne amiral den gamla ärorika »blaagule» flaggan. Men »lyckan, som nästan aldrig öfvergaf Tordenskjold, friade honom äfven vid detta tillfälle från total undergång genom en gynnande ostlig vind,»[6] som han begagnade för att draga sig tillbaka till linieskeppen.

Om Strömstierna haft mera sjöfolk på sina fartyg, så att han kunnat förfölja fienden, skulle denne »icke sluppit tillbaka utan svåra förluster.» Under reträtten återtogo dock svenskarne den vid Dynekil förlorade galeren Lucretia. Sist vid återtåget

[1] Samma bref till amiralitetet, Rothe, II, s. 184.

[2] Se den utväxlade båtsmannen Berndt Langhs »sannfärdiga berättelse» uppsatt af Lars Barck den 14 maj, Amiralitetets i Göteborg skrifvelser.

[3] Mörner till Karl XII den $^4/_5$.

[4] Tordenskjold till amiralitetet den $^{17}/_5$. Han synes mig dock göra sina egna förluster så små och svenskarnes så stora som möjligt.

[5] Lagermark, s. 12 not 1. L:s uppfattning af Karl XII:s bref till Ulrika Eleonora (Geijer, Acta et litteræ s. 150) kan jag ej biträda. Konungen menar ovedersägligen de svenska fartygen med ordet »*våra*», ej »soldater eller båtsmän eller ock bådadera.» Ty han skrifver »man menar, att deras (danskarnes) fartyg skall blifvit tämligen väl tillpyntade, och att de haft en god afgång på folk, *våra* skola mycket därvid blifvit träffade».

[6] Tornqvist, s. 89, hvilken sålunda instämmer med den danske militärförfattaren Garde (se sid. 83, 84).

var Arken Noæ, liksom den varit först vid anfallet. Utanför Nya Elfsborg kom dock pråmen på grund. Den blef nu häftigt beskjuten från fästningen, och samtidigt närmade sig 2 svenska galerer för att äntra Arken. Men Grip mottog dem med ett så väl riktadt lag, att de måste draga sig tillbaka med oförrättadt ärende. Kort därefter lyckades Grip med tillhjälp af en norsk galer få sitt fartyg flott, så att han kunde förena sig med eskadern. Först klockan 8 upphörde kanonaden. Ungefär vid denna tid hade Tordenskjold med de flesta fartygen återkommit till linieskeppen, som lågo $^1/_2$ mil utanför Elfsborg. Den dansk-norska eskaderns förluster uppgifvas till 52 döde och 119 sårade.[1]

Om förlusterna på svenska sidan finnas inga uppgifter. I ett knapphändigt bref till Karl XII skrifver Mörner att de ännu ej kunde närmare angifvas, ty han var så uttröttad af nattvak och hade dessutom så mycket i hufvudet, att han ej kunde närmare skildra striden, men general-adjutanten Sparre skulle mundtligen berätta konungen »alla partikulariteterna.»[2] Att de svenska fartygen blifvit rätt illa tilltygade är redan omnämndt.

Tordenskjold stannade ännu några dagar kvar i närheten af fästningen. Det berättas, att han svurit att snart förnya anfallet. Man arbetade därför på varfvet med största ifver för att få alla fartygen i ordning. Sjöfolk tillkallades äfven. Den $^9/_{20}$ maj hade Mörner bägge de eröfrade galererna och 3 andra färdiga. »Om de 2, som voro under byggnad, äfven varit det, skulle vi icke länge betänka oss, förrän vi skulle gå på dem. Fregatterna lagar vice-amiralen till, som han tror bäst få färdiga.» Strömstierna ville ha landttrupper på galererna, men det stred mot konungens befallning.[3]

---

[1] Det är möjligt, att denna uppgift är riktig, men förrän man fått se Tordenskjolds egen rapport om förlusterna, kunna dessa ej med säkerhet uppgifvas. Rothes uppgifter behöfva kontrolleras. Som han och många danska författare efter honom ofta uppgifva svenskarnes förluster efter fångars och öfverlöpares utsago, torde det icke vara ur vägen att anföra, hvad Berndt Langh säger om danskarnes förluster. I sin berättelse säger han, att de »förlorat med döda och kvästa efter allmänt tal 636 man med öfver- och underbefäl.» Häribland voro många officerare och isynnerhet af landmilisen. »På skeppet Låland, hvarest alla blesserade blefvo ombord förde att förbindas, voro alla rum uppfyllda, och icke hinte de förbindas innan kl. 12 om natten, hvaraf ock dagen efter några genom döden aflidit.» Langhs *öfriga* uppgifter stämma i hufvudsak med flere af Tordenskjolds egna, därför torde hans utsago icke alldeles böra lemnas utan afseende (jfr s. 10 not 2).

[2] Mörner till konungen den $^3/_5$.

[3] Mörner till Karl XII $^{11}/_5$. Tordenskjolds uppgifter, att Mörner låtit sammandraga 10,000 man landttrupper till Göteborg, äro alldeles ogrundade. Det enda krigsfolk han utom grenadierbataljonen tillkallade var båtsmän.

Tordenskjold var å sin sida icke heller overksam. Den $^{5}/_{16}$ maj sände han 2 halfgalerer och 3 dubbelslupar upp i Kongsbackaviken för att sticka 2 på varfvet stående galerer i brand. Detta misslyckades dock, men i stället uppbrände de »en skön repslagarebana i Onsala socken» och »commandeur Gathenhielms moders gård,» samt flere fartyg och skeppsförnödenheter.[1] Den $^{10}/_{21}$ maj drog sig Tordenskjold tillbaka till Galtöhufvud. Härifrån höll han fortfarande Göteborg i blokad ända till den $^{15}/_{26}$ maj på aftonen, då han upphäfde densamma och afseglade till Norge. Härunder plundrade han i bohuslänska skärgården.

Tordenskjold afseglade på grund af flere samverkande orsaker. Han kände sig för svag att upptaga en ny strid med svenskarne, och en sådan kunde när som helst väntas, enär Strömstierna kort förut till stor del fått enrolleringsmanskapet ombord och beredde sig att utlöpa.[2] Härtill kom att stor sjuklighet rådde bland Tordenskjolds manskap. Han hade för den skull »mycket ringa besättningar på sina skepp och pråmar samt galejor».[3]

Tordenskjold hade företagit anfallet på Göteborg för att genom en lysande bragd stoppa till munnen på sina belackare. Hans motgång gaf dem nu endast ytterligare anledning till klander. Den mäktigaste af hans ovänner var vice amiralen Gabel, hvilken allt sedan Tordenskjolds seger vid Dynekil lär ha visat honom en viss afvoghet, som dock af åtskilliga omständigheter torde kunna förklaras, om den än icke kan gillas. Kort efter blokadens upphäfvande skref han nu i sin egenskap af öfverkrigssekreterare, d. v. s. ungefär hvad vi nu skulle kalla sjöminister, till Tordenskjold ett bref, som icke kunde blifva annat än obehagligt för mottagaren.

Gabel klandrade först och främst blokadens upphäfvande samt befallde i konungens namn Tordenskjold att hålla sig beredd att i förening med 3 engelska skepp förnya densamma. Han synes vidare hafva tämligen detaljeradt föreskrifvit Tordenskjold det sätt, hvarpå han skulle umgås med engelsmännen.

---

[1] Rothe, II, s. 188, Tordenskjold till amiralitetet den $^{17}/_{5}$. Hvad Tordenskjold här »efter tillforladelig Efterretning» säger om Strömstierna och kommendanten på Elfsborg saknar all grund.

[2] Rothe, II, s. 203, Tordenskjold till öfveramiralitetet. Mörner till Karl XII den $^{10}/_{5}$.

[3] Langs berättelse. Tordenskjold till Fredrik IV den $^{10}/_{6}$ och $^{16}/_{6}$, Rothe, s. 219—22 och s. 224.

Därefter lät amiralen honom veta, att konungen icke var nöjd med den »sista aktionen». Och till sist fick Tordenskjold det bäskaste pillret i förmaningen, att vara »facil» i sitt umgänge med sina underordnade.[1]

När Tordenskjold mottog Gabels bref, var han sysselsatt med förberedelser till trupptransporter ned till Danmark samt med anordningar för konvojerandet af 140 handelsskepp. Dagen därpå, den $^{5}/_{16}$ juni, afseglade han till Fladstrand. Den $^{9}/_{20}$ juni styrde han åter upp mot Norge, konvojerande 58 handelsfartyg. Han hade nu äfven med sig prämarna Hielperen och Arken Noæ, som efter Göteborgsblokadens upphäfvande varit beordrade ner till Danmark. Den $^{11}/_{22}$ juni kastade han ankar i Larkulen. Redan före sin afresa från Laurvig hade Tordenskjold för galereskadern begärt nytt och tillräckligt manskap af landttrupperna, ty af det han fått i slutet af april återstod efter knappt en månads tjänstgöring endast en fjärdedel eller 400 man i tjänstbart skick. Denna begäran afslog Vedel visserligen icke, men han ansåg, att Tordenskjold begärde för mycket folk, då galereskadern var förminskad med 2 fartyg och det endast var fråga om en blokad, ej om att gå anfallsvis till väga.[2] Äfven på ammunition och proviant yrkade Tordenskjold, innan han ville afsegla till Göteborg: det vore oförsvarligt att låta folket af brist på proviant »crepera».[3] På klagomålen öfver brist på proviant kunde Vedel svara genom att hänvisa till sina föregående skrifvelser. Konungen hade nämligen förbjudit honom att för flottans räkning taga någon proviant ur de för landtregementena upprättade magasinerna. Han menade, att han bistått Tordenskjold med allt hvad han kunnat, ja, lämnat honom mera än han strängt taget haft rätt till. Sålunda kunde han ej vara skuld till, att Tordenskjold ej följde sina order och förfogade sig till sin post.[4]

Att Tordenskjold skulle gå till sjös under juni månad och det både med örlogsskeppen, fregatterna och galereskadern för att hindra svenska sjömakten att sätta sig fast vid Norges kuster eller i Dynekil och Strömstad, var en af Vedels lifligaste

---

[1] Detta framgår af Tordenskjolds bref till Fredrik IV $^{16}/_{6}$, Rothe, II, s. 223—27.

[2] Lagermark, s. 15.

[3] Rothe, II, s. 234, Tordenskjold till Vedel den $^{30}/_{6}$ 1717. Se äfven följande sidor.

[4] Lagermark, s. 16.

önskningar.[1] Vedel fruktade nämligen, att svenskarna vid denna tid ånyo skulle vara färdiga att inbryta i Norge; i slutet af juni fann han dock, att denna fruktan var ogrundad. Ehuru sistnämnda skrifvelse var svar på Tordenskjolds bref af dagen förut, i hvilket han först låter Vedel förstå, att han tänkte anfalla Strömstad, kan det dock icke sägas innehålla en befallning till ett sådant företag. En sådan kunde ju Vedel icke heller enligt sin egen uppfattning gifva, emedan »han aldrig af konungen fått någon befallning att blanda sig i sjöväsendet.» Men om än detta bref ej innehöll någon befallning till Tordenskjold om ett anfall, kan det dock, såväl som ett annat af den 30 juni, sägas innehålla en uppmaning därtill. Tordenskjold ansåg sig ock genom detsamma »animeres at studse fienden udi sit Forehavende og Dessein.»[2]

Äfven om en dylik uppmaning ovedersägligen låg i bägge skrifvelserna, kan Tordenskjold dock icke därigenom helt och hållet frikännas från att återigen ha handlat mot sin instruktion, ty enligt denna skulle »norska generalitetet»[3] rådfrågas, då det gällde att gå offensive tillväga, men detta hade ej Tordenskjold gjort. Efter det misslyckade anfallet på Göteborg hade han såväl af konungen som amiralitetet fått befallning att ej inlåta sig i något slikt företag, förrän han först projekterat, hvad han ämnade göra.[4]

I sitt bref till konungen af den $\frac{27 \text{ juni}}{8 \text{ juli}}$ erkänner också Tordenskjold, att han företog anfallet »på egen hand.» De underrättelser han hade om Strömstads befästande och om transporterna till denna stad styrkte honom i hans uppfattning, att svenskarna skulle bruka denna stad till ett magasin och till »et refugium söeverts».[5] Man borde därför ej gifva dem tid att fullborda dess befästning, utan tvärtom genast söka ruinera den som fanns. Medan han väntade på de 3 engelska skeppen, som i förening med hans eskadrar skulle blokera Göteborg, ämnade han anfalla Strömstad, ty ensam kände han sig för svag till den anbefallda blokaden, »considererende, at de bloquerende necessario måe have mere force end de bloquerte». Någon egentlig håg att nu blokera Göteborg kunde han därför knappast

[1] Lagermark, s. 16. Vedel till Tordenskjold den $^{25}/_{6}$.

[2] Lagermark, s. 17. Huru denne förf. kan förneka att det förstnämnda brefvet innehåller åtminstone en uppmaning till anfallet är svårt att förstå.

[3] Rothe, II, s. 96.

[4] Rothe, II, s. 223.

[5] Rothe, II, s, 246—47, Tordenskjold till Fredrik IV den $^{8}/_{7}$.

hafva, så mycket mindre som han visste, att sedan sista anfallet på denna ort »er dens hele passage således med batterier forsynet, at der nu intet ved attaque er at udrette.» Vid Göteborg var således ingen fördel att vinna, men väl vid Strömstad, om han lyckades förstöra befästningar, transportfartyg och magasiner därstädes. Därpå kunde han ju företaga blokaden af Göteborg och Marstrand, sedan de engelska skeppen ankommit, eller han själf fått den förstärkning af 2 linieskepp och 1 fregatt, som han ansåg sig behöfva, om han skulle vara ensam.[1] Men ännu hade han ej fått den proviant han begärt, ej heller allt det manskap, som han behöfde för galereskadern, ehuru han under en månads tid uppvaktat Vedel med bref härom. 400 man fattades honom nämligen ännu den $^{8}/_{19}$ juli.[2]

För en person, som var så full af eld och verksamhetslust som Tordenskjold, måste det ha varit i högsta grad harmligt att på detta sätt se sig hämmad i ett så vigtigt företag. Denna känsla måste få ytterligare näring, då han genom sina spioner och rekognosceringar fick veta, att och huru svenskarna mer och mer befäste sig längs Bohuslänska kusten och därigenom för hvarje dag gjorde vägen för sina transporter allt tryggare.

Hans örnblick hade från första stunden upptäckt den fara, som hotade Norge från Strömstad, om svenskarna hunno göra denna stad till en befästad nederlagsort för sina krigsförråder. Redan den $^{16}/_{27}$ juni hade kapten Sahlgaard på Tordenskjolds befallning med fem fartyg af galereskadern försökt förstöra några sex dagar förut till Strömstad ankomna svenska transportfartyg, hvilket dock fullständigt misslyckats. Detta bidrog att än ytterligare stegra Tordenskjolds ifver efter att själf angripa den nybefästa staden.

Omsider fick han af Vedel hvad han så ofta begärt både af ammunition, folk och penningar. Från Köpenhamn åter fick han den så länge efterlängtade provianten samt dessutom till örlogseskaderns förstärkande linieskeppet Göteborg. Detta fördes af kapten Rostgaard, under hvilken Tordenskjold som nybakad löjtnant en gång tjänat.

Den $^{3}/_{14}$ juli seglade han från Fredrikstad med de förenade örlogs- och galereskadrarna mot Strömstad, hvars hamn med där liggande transportfartyg han hade svurit att i grund »ruinera,

[1] Rothe, II, s. 240, Tordenskjold till Vedel $^{5}/_{7}$.
[2] Rothe, II, s. 244, Tordenskjold till Fredrik IV.

kosta hvad det kosta ville.» Men här skulle han ock för första gången i sitt lif stöta på en motståndare, som i många afseenden var hans like, i några till och med hans öfverman, detta senare framför allt i krigisk erfarenhet. Ty denne motståndares militära egenskaper hade utvecklats i bortåt 20 fälttåg, och de flesta af dessa hade han gjort vid en kår, som på den tiden i hela världen icke hade sin like i vapenskicklighet och mod, nämligen Karl XII:s drabanter. Med dessa hade han i hundrade fältslag trotsat farorna och döden både i det häftigaste kulregn och det fruktansvärdaste handgemäng. Vid denna kår hade han stigit från den ena graden till den andra, och detta genom sin tapperhet och sitt svärd, icke genom bördens slump eller förnäma gynnares gunst. Han var den siste, som Karl XII gjorde till kaptenlöjtnant vid sina drabanter, d. v. s. till deras chef, detta likväl först i början af 1718. Men nu, år 1717, var han endast generalmajor af kavalleriet och chef för det Skånska ståndsdragonregementet. Då skref han sig ännu Johan Hiertta, men längre fram, eller sedan han blifvit friherre, Giertta. — Äfven han hör till de hjältar, som nu äro mera än halfförgätna, och dock torde han ha utfört lika många hjältebragder som Tordenskjold, ty han var alltigenom en äkta karolin. Denna hans egenskap och slaget vid Strömstad berättiga honom att blifva föremål för en något utförligare skildring.

5.

Johan Giertta[1] föddes 1666 i Narva af »hederliga svenska föräldrar,» som härstammade från Finland. Hans förfäder tyckas ha visat duglighet i rikets tjänst, enär de hade för sina »trogna krigstjänster fuller af öfverheten för lång tid tillbakars varit förtröstade om adeligt stånd och värde, änskönt det ej straxt kommit att vinna sin fullbordan.»[2]

---

[1] Ehuru han ännu ej skref sitt namn på detta sätt, har jag dock trott mig böra skrifva det så, som han själf gjorde det de sista åren af sitt lif. — Till grund för denna lilla biografiska teckning ligger Gierttas friherrediplom dat. den $^2/_6$ 1719. För vissa detaljer och upplysningar har jag användt Norbergs och G. Björlins arbeten om Karl XII samt Poniatovskis till svenska öfversatta anteckningar, Hist. Tidskrift 1890.

[2] Den bekanta svenska familjen Hierta, en mycket gammal frälseätt, har ej med denna att skaffa.

Johan liksom hans yngre bröder Kristian och Johan Adam tyckas tidigt nog blifvit faderlösa, men dock på ett eller annat vis, i synnerhet Johan, lyckats få tillfälle att inhemta de vetenskaper, hvarigenom de i längden kunde göra sig af fäderneslandet väl förtjänte. Två af dem blefvo generaler, den tredje öfverstelöjtnant.

Enär den unge Johan hade »en medfödd naturlig böjelse» för krigstjänsten, ingick han redan år 1679 såsom simpel musketerare vid öfverste von Funckens regemente, som låg i Narva. Det var, som bekant, under Sveriges storhetstid icke ovanligt för unge män både af frälse och ofrälse börd att börja som musketerare eller ryttare för att omsider uppnå arméns och rikets högsta värdigheter. År 1687 blef Giertta befordrad till drabant, hvarmed följde officersgrad, och kom nu i tillfälle att blifva känd af Karl XI. Efter några års tjänstgöring vid drabantkåren fick han (1695) denne konungs tillstånd att gå i utländsk krigstjänst och gjorde också med tapperhet och duglighet några fälttåg under det pfalziska kriget. Vid belägringen af Namur, 1696, hade han »sig så berömligen förhållit», att Karl XII år 1698 befallde honom, »såsom kunnig på de främmande orter», att medfölja den beskickning till England, som skulle återlemna de insignier af strumpebandsorden Karl XI en gång innehaft.

År 1700 vardt Giertta korporal vid drabanterna och deltog såsom sådan i slaget vid Narva. Han var äfven med i slaget vid Düna. Det enda svenska kavalleri, som hann föras öfver floden, var just drabanterna och en half skvadron af lifregementet. Tillsammans utgjorde hela denna styrka högst 250 man, men fick det oaktadt stort inflytande på slagets utgång. Ty då sachsarna på en gång med sitt kavalleri anföllo svenskarna i bägge flankerna, störtade drabanterna under Arvid Horn jämte nyssnämnda halfva skvadron lik en åskvigg mot Steinaus kyrassierer och ett annat sachsiskt kavalleriregemente, hvarigenom de räddade svenska fotfolket att från högra sidan blifva nedhugget.

Äfven vid Klissow voro drabanterna och Giertta med. Då sachsarna äfven här anföllo svenskarnas högra flank och genom sin öfverlägsna massa höllo på att bringa lifdragonerna i fullständig oordning, sprängde drabanterna fram till dessas hjälp.

Med sina långa viraklingor[1] högg drabantskvadronen så skarpt in på fienderna, att lifdragonerna fingo tid att ordna sig, hvarefter de, såsom fienden sade, så fast höllo tillsammans, som om de »varit gjutna af järn», och till slut nödgade sachsarna att vika.

Slaget vid Holofzin gjorde Giertta till löjtnant vid drabanterna. Han hade således nu öfverstes grad, och då han ansågs värdig en så hög befordran vid denna berömda kår, måste han ha hört till de tappraste bland de tappre. »Hvad de svenske ryttarne utförde vid Holofzin,» säger en utländsk militärförfattare, »är det mesta något kavalleri någonsin utfört». Giertta deltog därefter i det ödesdigra fälttåget i Ukraine. Vid stormningen af skansen »Wiepric», då han höll på att utvisa stället, där anfallet skulle ske, vardt hästen honom undanskjuten, hvilket dock ej afhöll honom att utföra sitt uppdrag. Kort därpå vid ryssarnes bortjagande från Haziacz gaf han nya prof på sitt oförfärade mod. I denna strid blef hans ena benpipa genomskjuten.

Emellertid inträffade den förfärliga dagen vid Pultava, »då segern själf vardt ett nederlag», kanske mest därför, att Karl XII för sitt sår själf ej kunde leda drabbningen. Sedan de svenska linierna blifvit genombrutna, vardt den på en bår liggande konungen jämte grefve Poniatowski och 60 drabanter, som kommenderades af Giertta, på alla håll omringad af öfverlägsna fientliga massor. Det gällde nu för den lilla hjälteskaran att bana sig, och framför allt konungen, väg genom ryssarnas skaror. »Kulregnet var förfärande», man gick, skrifver en deltagare, liksom »i en kontinuerlig eld uti rök och dam, att man knappt kände igen de sina». Kort förut hade de tio karlar, som buro konungens bår, på två män när blifvit nedskjutna. Visserligen lyckades man skaffa hästar i deras ställe, men sedan äfven dessa fallit för fiendens kulor och båren blifvit sönderskjuten, måste konungen, som mycket led af sitt sår, stiga till häst. Grefve Poniatowski hjälpte honom då upp i sadeln. Men knappt hade detta skett, förrän äfven denna häst dödades. Just i detta farliga ögonblick var det, som Giertta »gaf ett märkvärdigt prof af en redelig och trogen undersåte, i det han, då vår häst blef skjuten, straxt steg af sin och oss densamma gaf

[1] Om dessa klingor finnas flere skrifvelser i riksreg. Vira var på denna tid ett bruk i Roslagen. Det lyder nu under Östanå.

uti ett tillfälle, där han hvarken kunde få någon annan i stället eller finna någon undflykt, utan af idel kärlek för dess konung sitt lif fienden frimodigt till spillo gaf.»[1] Han ansågs nu utan all räddning förlorad, emedan han kort därefter befann sig midt inne i det marscherande ryska infanteriet, men räddade sig genom sin sinnesnärvaro. Han slöt sig nämligen helt lugnt till en af ryssarnes marschkolonner och medföljde densamma, till dess han fick tillfälle att återförena sig med de sina, hvarefter han följde Karl XII till Bender.

Här vardt Johan Giertta den 15 jan. 1710 jämte sina bröder, som bägge likaledes tjänte vid drabanterna, upphöjd i adligt stånd. Tre år senare blef han generalmajor af kavalleriet och chef för de skånska ståndsdragonerna. Då Karl XII 1714 i september bröt upp från Demotika, åtföljde Johan Giertta[2] jämte Gustaf Fredrik von Rosen och Otto Fredrik von Düring konungen på hans berömda ridt till Stralsund.

Under belägringen af denna stad följande år utmärkte sig Giertta vid alla tillfällen, särskildt vid försvaret af Knieperthor. På grund af kapitulationen den 19 dec. 1715 förlades han samt 1,000 gemene infödda svenskar och 120 officerare i Ukermark och Hinter-Pommern, men i april 1716 blefvo de alla förklarade för krigsfångar, hvarefter det svenska manskapet instacks i den preussiska hären, medan officerarne åter skickades dels till Spandau, dels till Küstrin, dit Giertta måste medfölja. År 1717 vardt han dock fri, obekant på hvilket sätt. Redan i februari ankom han till Lund, hvarest Karl XII då uppehöll sig. Här vistades nu Giertta, till dess han den $^{8}/_{19}$ juni fick konungens befallning att förfoga sig till Strömstad för att antaga sig försvarsverket vid norska gränsen samt kommandot öfver den därstädes stående delen af armén. Han skulle nämligen för en tid aflösa generallöjtnanten grefve M. J. De la Gardie, som fått tillåtelse att för sin hälsa besöka Medevi brunn. Den $^{19}/_{30}$ juni anlände Giertta till Strömstad,[3] som han nästan omedelbart efter sin ankomst började befästa. Härtill skulle han dock ej varit i stånd, om icke kommendören Nils Gyllenschruuf med en flotta af 5 galerer, 1 brigantin och en dubbelslup samt 6 proviantfartyg redan den $\frac{21 \text{ juni}}{2 \text{ juli}}$ inträffat i Ström-

[1] Karl XII:s ord i Gierttas adelsdiplom.
[2] Gierttas friherrediplom.
[3] Hierttas bref till Karl XII den $^{22}/_{6}$ 1717. Acta Historica.

stad. Från Göteborg hade han afgått den $^{14}/_{25}$ juni med grenadierbataljonen och 10 st. 24 ℔ och 10 st. 18 ℔ kanoner, som tagits från fästningsverken i Göteborg, samt ammunition och lifsmedel m. m. Samma dag Gyllenschruuf anlände, lät han föra sin last i land, hvarefter han mot aftonen återgick med galererna till sjös för att afhemta en ny transport från Göteborg.[1]

Kort efter Tordenskjolds anfall på Göteborg hade svenskarna anat, att hans nästa företag skulle gälla Strömstad. Mörner hade därför vidtagit några anstalter till dess försvar. Märkvärdigt nog tyckas dock dessa icke ha bestått i några egentliga befästningar, hvilka likväl borde ha varit så mycket mer behöfliga, som man ganska snart efter anfallet på Göteborg beslöt att till Strömstad föra en mängd förråder af flerahanda slag. Till skydd för dem lät man endast trupper afgå till staden eller dess omnejd. Grenadierbataljonen anlände med Gyllenschruuf, och nästan samtidigt kommo landvägen två regementen, Hallands regemente under öfverste Rutenschiöld, som ursprungligen skulle åtföljt Gyllenschruufs eskader, samt Västerbottens regemente, som från Västergötland beordrats till Strömstad.[2]

Denna stad ligger inbäddad mellan »höga allvarsamma bärg», från hvilka man kan skjuta midt in i staden. Den var således svår att befästa åt landsidan. Ehuru Giertta ej var utan oro för den vid Fredrikshall stående norska arméns afsikter, uppkastade han likväl ännu icke några försvarsverk åt denna sida; det skedde först längre fram. Med så mycket större ifver började han anlägga 4 batterier till stadens och hamnens försvar. Detta gick likväl ej så lätt, ty i brist på instrument måste man lyfta upp styckena med handkraft. Men redan den $\frac{27 \text{ juni}}{8 \text{ juli}}$ voro batterierna Carolus och prins Carl så pass i ordning, att de med tillhjälp af infanteriet kunde hindra kapten Sahlgaards försök att med 3 galerer och 2 dubbelslupar intränga i hamnen. Om de äfven därifrån kunnat hindra Tordenskjold, ifall han själf redan då med sin flotta kunnat anfalla, är däremot ovisst.[3]

---

[1] De 6 transportfartygen däremot stannade kvar i Strömstad. De förlades af Giertta i »Boijarkilen», en vik, som ligger norr om Strömstad. Den utgjorde »en säker hamn» ty den är ej bredare »än att den med musköteri försvaras och öfverskjutas kan.»

[2] De voro, samma dag transporten anlände, »i marsch begrepne strax här bredevid Strömstad» enligt Gierttas nyss anförda bref till Karl XII.

[3] Hiertta till Karl XII $^{25}/_{6}$ och $^{27}/_{6}$ 1717. — Hiertta har insändt en karta öfver hamnen och truppernas postering samt öfver alla batterier. Tyvärr finnes denna karta ej mer.

Det förstnämnda batteriet var det största och bestod af 14 st. dels 18 ℔, dels 24 ℔ kanoner. Det låg på den rakt vester ut från staden liggande ön Laholmen, som då genom en smal bro var förenad med staden, men som nu mera är en halfö. På Laholmen låg äfven ett mörsarebatteri.[1] Det var uppfördt på berget, som låg straxt ofvanför batteriet Carolus. Det synes dock icke på långt när ha varit färdigt vid Tordenskjolds ankomst, ty det fanns då i detsamma endast en 200 ℔ mörsare, på hvilken lavetten redan efter trenne skott gick sönder, hvadan det icke vidare kunde ingripa i själfva striden. Men det var det enda batteri, som fick ett bröstvärn, hvilket likväl med knapp nöd hann blifva uppfördt före slaget. Enligt danska uppgifter har det haft en sådan längd, att några hundra grenadierer kunde stå bakom detsamma.[2]

På Strömstads »stengropiga torg» var batteriet Prins Karl uppfördt till försvar för den södra hamnen, som dock endast är tillgänglig för mindre fartyg. Det låg dock icke midt på torget eller i den nuvarande parken, utan vid själfva hafsstranden, ty så långt ner gick torget på denna tid.[3] Detta batteri bestod af tre 18 ℔ eller 24 ℔ stycken. Batteriet Prinsessan Ulrika, som skulle försvara den norra eller egentliga hamnen, bestod också endast af tre kanoner, hvilka voro af samma storlek som Prins Karls.

Ehuru de tre svenska batterierna tillsammans endast hade tjugo kanoner, var deras läge till hvarandra dock sådant, att de kunde åstadkomma en fruktansvärd korseld till stadens och hamnarnas försvar.

Om Giertta uppgjort planen för denna befästning känner jag icke, men säkert är, att det var genom hans energi, förtänksamhet och duglighet, som den kom till utförande. Därför vågar jag likväl icke påstå, att Giertta var ett militäriskt geni eller en man af öfverlägsna militära talanger. Detta kunna ju endast militärer afgöra.[4] Att döma af ofvannämnda försvars-

[1] Detta är väl det fjärde batteriet Giertta i sina bref omtalar.

[2] Rothe, II s. 250 och 253. Danske Samlinger I, 2, s. 253.

[3] Se kartan öfver Strömstads befästningar i Kongl. Krigsarkivet, utförd 1749, copierad 1756.

[4] I sina bref, som äro affattade med beundransvärd enkelhet, talar han högst sällan om sig själf, och då alltid med en blygsamhet och objektivitet, som visar att den berömde konungen, hans herre, äfven i detta afseende påtryckt honom sin prägel. Denna förbehållsamhet i fråga om honom själf gör det svårt att i detalj få reda på hans görande och låtande samt att tränga in i hans personlighet. Dock framgår det ovedersägligen af tonen i och innehållet af hans bref, att han var en man af god uppfostran och verklig bildning.

anstalter och det sätt, hvarpå han ledde slaget vid Strömstad, var han dock tvifvelsutan en man med mer än vanlig skicklighet, klokhet, pligttrohet och beslutsamhet.

Äfven danskarna hafva egnat Giertta erkännande, Rothe dock mer indirekt än direkt, men en militärförfattare ger honom så mycket större beröm. Han säger nämligen rent ut, att Giertta utförde sitt värf »med udmærket Duelighed.»[1] — Karl XII har icke alltid förstått så väl som denna gång att sätta den rätte mannen på den rätta platsen. Han hade kanske icke heller kommit att göra det nu, såvida det icke gällt Strömstad. Man kallade ju denna stad för »kong Karls öga». Den var också af stor strategisk betydelse i händelse af ett anfall på Norge, såväl genom sin utmärkta hamn som genom de många vattenvägar, som åt olika håll gingo från dess inlopp.

Segellederna från Strömstad äro många. Inom skär gå tvenne söderut till Göteborg, den största, som kallas den södra, tager sin början vid Groviken eller sundet mellan holmarna Hällekind och Hvalön. Den andra, som endast är farbar för mindre fartyg, går mellan stora Hvalön och båda Öddöarna, således genom Vrångesund, som söderut vidgar sig till Tångafjärden. Stora inloppet till Strömstad begränsas i söder af stora Öddön och i norr af Gåseholms-Tången, den sydligaste udden af södra Långön. Mellan norra Öddön och de höga Hallsörholmarna, som aldrig öfverspolas af hafvets mest rasande böljor, går i sydvestlig riktning från Strömstad ut mot Kosterfjärden den »stora segelleden» till Göteborg och Marstrand. Mellan Hallsörholmarna och Gåseholms-Tången går åt nordvest »stora segelleden» till Norge. Till Fredrikshall går dock den genaste vägen, eller Långrännan, mellan Långöarna i vester, Killingholmen och Trollholmarna i öster förbi inloppet till Dynekil. Dock var det icke denna väg, som Tordenskjolds flotta gick, ty hon kom stora segelleden. Icke heller har hon, såsom det från ett håll uppgifvits, natten före slaget legat för ankar i Långrännan, nära Killingholmen och Trollholmarna.

Den $^{3}/_{14}$ juli hade Tordenskjold afseglat från Fredriksstad. Redan följande dag var han utanför inloppet till Strömstad med hela sin flotta. Hon bestod af följande fartyg under nedanstående officerares befäl.

---

[1] Garde, s. 88.

Chef för bägge Eskadrarna: Kommendör *Peder Tordenskjold*
Flaggkapten: kapten *Caspar Wessel*[1]
Flaggadjutant: kapt.-löjtnant *Lilienskjold.*

Örlogseskadern[2]

	Linieskepp:	Kanoner:	Chef:
Chefsfartyg:	Låland	50	Peder Tordenskjold
	Fyen	50	Kapt. A. Danielsen
	Göteborg	50	» H. Rostgaard
Skottpråmar:			
	Hjelperen	46	Kapt.-Löjtn, H. C. de L'Etang
	Arken Noæ	42	» P. Grip.
	5 fartyg	238	

Galereskadern[2]

Helgalerer:	Kanoner:	Chef:
Chefsfartyg: Fredericus Qvartus fr. Arendal	2 st. 24 ℔ 2 st. 8 ℔ i fören och nickhakar mellan hvar annan åra.	Kapt. Chr. Sahlgaard
Louisa fr. Arendal	2 st. 24 ℔ 2 st. 8 ℔	» — Nelsen
Prins Karl	1 st. 12 ℔ 2 st. metall-slangor	Löjtn. P. Helmich
Fredericus Qvartus fr. Kristiansand	1 st. 12 ℔ 2 st. metallslangor	Kapt.-Löjtn. Jens Dahl
Sophia	1 st. 12 ℔ 2 st. metall-slangor	» Dam
Prins Christian	1 st. 12 ℔ 2 st. metall-slangor	» Höeg
Charlotta Amalia	1 st. 12 ℔ 2 st. metall-slangor	Löjtn. Sahlgaard
Halfgalérer:		
Achilles	1 st. 6 ℔ 4 st. 2 ℔ nickhakar	— — — — —
Pollux	4 st. 2 ℔ nickhakar	Löjtn. von Printzen

7 hel-, 2 halfgalerer *4 st.* 24 ℔, *5 st.* 12 ℔, *4 st.* 8 ℔, *1 st.* 6 ℔, *12 st.* metallslangor.

[1] Tordenskjolds yngste broder adl. under namnet v. Wessel, död som vice amiral.

[2] Dessa listor utgöra kombinationer af uppgifter i Hierttas bref till Karl XII den $^{5}/_{7}$, $^{8}/_{7}$; af Rothe, II s. 162—3, 253 och 289; Tordenskjolds bref till Fredrik IV den $^{22}/_{7}$ 1717, Rothe, II s. 273—74; Danske saml, II s. 254—5; Garde s. 81 och 87. Strömstiernas rapport till Karl XII den $^{27}/_{7}$ 1718 (Amiralitetets i Göteborg skrifvelser) är vigtig för bestyckningen. Han uppger kanonernas antal på Arken Noæ till 22 st. 18 ℔ i första batteriet och 20 st. 8 ℔ i det öfversta; denna uppgift stämmer således icke med hvad Garde säger i noten s. 69, men fartyget hade 1717 varit nere i Danmark, och det redan före attacken på Strömstad. I allmänhet herskar stor olikhet i uppgifter om detta fartyg. Rothe, II, s. 97 säger, att det hade 34 kanoner, Gjertta har troligen meddelat den uppgift, som står i hans friherrediplom, att den förde 32 halfva cartouer. Det samma uppges om Hjelperen, Rothe säger nästan detsamma eller 34. Strömstierna öfverensstämmer med Garde om kanonantalet på detta fartyg.

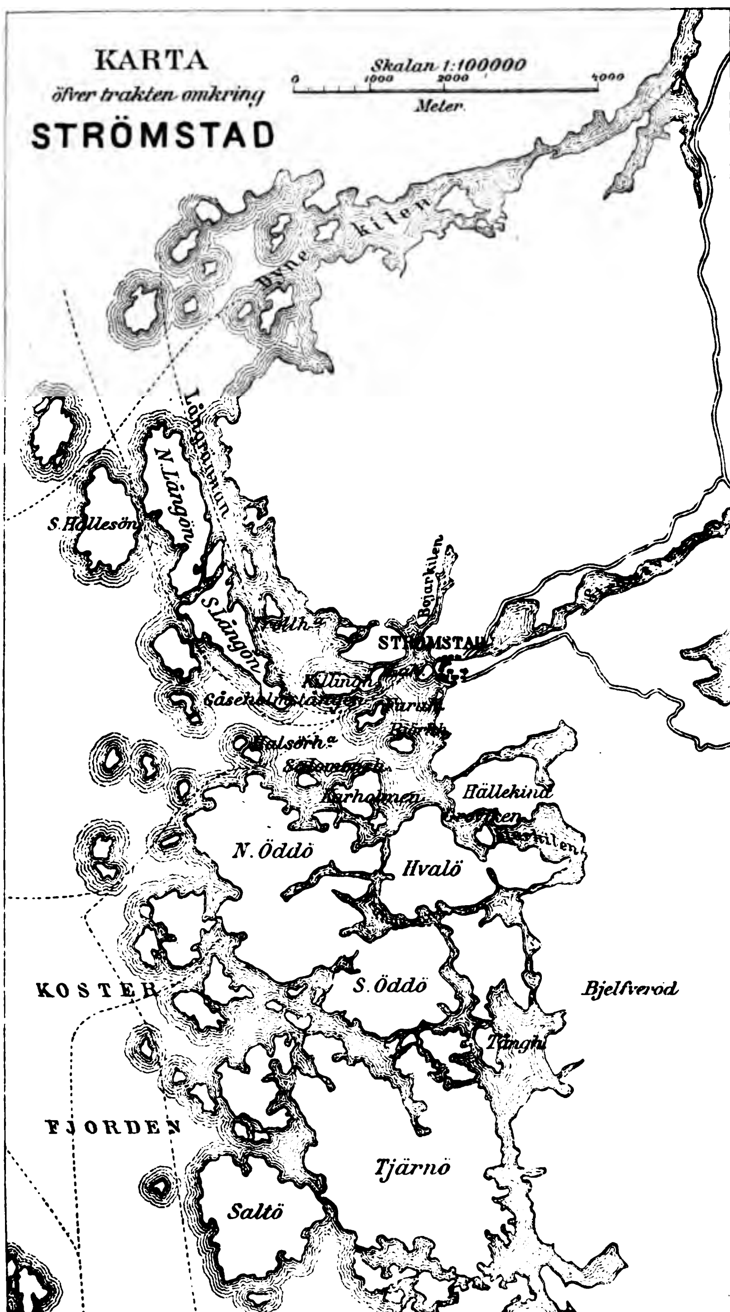
Enligt Rothe, som dock i denna sak är mycket sväfvande i sina uppgifter, skulle galererna varit flere, enär han säger, att deras antal var 10 à 12. Se dock Hierttas och Tordenskjolds ofvan anf. bref.

Således med de tre dubbelsluparne 17 fartyg med 252 kanoner från 24 ℔ till och med 6 ℔, utom metallslangorna och nickhakarna, men dessa slags pjeser spelade aldeles ingen rol i slaget. De sjö- och landttrupper flottan hade ombord utgjorde tillsammans 3—4,000 man.

Största delen af denna flotta eller »13 norska fartyg, bestående af örlogsskepp och galerer, inkommo härutanföre utur sjön»[1] den $^{4}/_{15}$ juli och lade sig på redden vid Strömstad.[2] Alla 17 fartygen hade visserligen följt Tordenskjold till närheten af inloppet. Men den konträra vinden — den var O. S. O. — och den starka strömmen[3] hade vid själfva inloppet hindrat Hielperen och Arken Noæ att följa efter de öfriga fartygen. Utanför redden kunde båda pråmarna ej ankra »förmedelst dybt vande», de nödgades därför söka hamn under Koster eller Aggeröen, hvarvid de måste ha åtföljts af ett par galerer eller dubbelslupar,[4] emedan ju 13 fartyg »inkommit utur sjön» på redden.

Kort efter sedan Tordenskjold inseglat på redden, beslöt han att rekognoscera svenskarnas positioner. Han styrde för den skull med de 3 linieskeppen under kanonad »förbi alla batterierna», hvilka svarade med sina svåraste stycken. Giertta trodde hans afsikt vara att gå längre in och angripa batteriet Carolus uti flanken, »hvilket skönjas kunde af en lotsbåt, som seglade förut». »Den svåra elden af våra batterier gjorde dock, att han snart drog sig tillbaka och kastade ankar »ungefär midt uti öppningen af inloppet mellan Killingholmen och Salomonsholmen». Batteriernas eld nödgade honom dock snart att draga sig längre ut på redden, utom skotthåll för deras 24 ℔ kanoner.

[1] Hiertta till Karl XII den $^{5}/_{7}$.
[2] Grips bref, Rothe, II s. 277.
[3] Gerner, Danske Samlinger, II s. 253.
[4] Till grund för denna framställning ligger Hierttas sistnämnda bref till Karl XII, emedan han alltid är klar och bestämd i sina uppgifter, hvilket däremot Tordenskjold icke är i sitt bref till Fredrik IV $^{22}/_{7}$ (Rothe, II, s. 273), vidare Grips och Gerners bref och Gardes framställning s. 87—88. Tordenskjolds bref kan dock uttolkas så, att galererna och de 3 sluparna voro med honom inne vid inloppet, ehuru de sedan beordrades att gå ut »i det stille vejer at buxere» Arken Noæ och Hielperen, som blifvit efter. Grip åter säger uttryckligen, att Tordenskjold den $^{4}/_{15}$ juli »med örlogsskeppen och galererna var på redden vid Strömstad», men att pråmarna måste gå till Koster. Gerner säger, att de 3 linieskeppen kastat ankar på ett kanonhålls afstånd från Strömstad, således innanför inloppet, men att pråmarna och galererna ej för vinden och strömmen kunnat komma in. Att de varit utanför inloppet framgår således tydligt. Men han säger, att de gått till Aggeröen — måhända har ock Hielperen gått till detta ställe. Hiertta och Grip öfverensstämma således i hufvudsak och Tordenskjolds uppgifter *kunna* nästan bringas i öfverensstämmelse med deras. Hierttas bref är skrifvet dagen efter flottans ankomst, de andras däremot senare.

KARTA
öfver trakten omkring
STRÖMSTAD
Skalan 1:100000
0
1000
2000
4000
Meter
Dyne kilen
N. Långön
S. Hällesön
S. Långön
Bojarkilen
STRÖMSTAD
N. Öddö
Hvalö
Hällekind
S. Öddö
Bjelfverød
Tångh
KOSTER
FJORDEN
Tjärnö
Saltö

Ett stycke bakom linieskeppen lågo »galererna samt större delen af de mindre fartygen.»

Giertta väntade icke utan oro det förestående anfallet. Han hade nämligen endast 30 skott per kanon. Dessutom befarade han en landstigning, emedan han fått höra, att till besättning för eskadern 32 man af alla norska kompanier blifvit kommenderade, eller ungefär 2,000 man.[1] En landstigning af dessa var visserligen i och för sig ej så farlig, enär äfven Giertta hade till sitt förfogande omkring 1,800 man, men den kunde blifva det, om den samtidigt kom att understödjas af ett kraftigt anfall från landsidan. Åtskilliga tecken tycktes också förebåda ett sådant. Giertta delgaf Karl XII både sina farhågor och dispositioner: som »de öfriga norska trupperna till häst och fot» hafva »merendels dragit sig tillsammans här vid gränsen, att jag ej kunnat göra mig försäkrad, om icke dess tanke är att bryta in till lands från Berby och Inningedalen och från sjösidan ruinera batterierna och uppbränna transportfartygen, så fann jag så mycket mindre betänkande straxt befalla de närmaste regementena hålla sig marschfärdige och låta major Utter med en del af Tanums kompaniet af Bohusläns dragoner recognoscera åt Berby, Inningedalen, Vassböen och Nafvestad, jämväl ock draga transportskeppen utur »Boijarkijhlen» under batteriet Carolus betäckning emellan Laholmen och staden, som jag af en espion förnummit, att commendeuren Tordenskjold skall sig hafva utlåtit vara sinnad ruinera hamnen, det må kosta hvad det vill. Detta har ock föranlåtit mig behålla regementena ännu kvar, till dess jag får se, hvad fienden sig företagandes varder, jämväl ock fått bringa hamnen uti stånd att kunna göra fienden ett kraftigt motstånd, hvarefter jag låter dem efter Eders M:ts nådiga vilja marschera till Norrby.[2]

Men Tordenskjold rekognoscerade icke endast på det sätt som nyss angifvits. Han lät nämligen äfven sätta sig i land på Björkholmen och tog därifrån i ögonsikte både Laholmen och staden samt deras batterier, som nu lågo framför honom i N. O. och Ö. Han såg därvid, att batteriet Carolus icke hade något

[1] Om hvart och ett af de 7 dansk-norska regementen, som enligt M. J. De la Gardies specification till Mörner (Generalguvernörernas skrifvelser, Mörner till Karl XII den $^{29}/_{4}$ 1717) skulle stå i sydöstra Norge, haft 8 kompanier såsom de svenska regementena i allmänhet hade, borde således Tordenskjold haft 32 × 56 = 1792 man landttrupper.

[2] Hiertta till konungen den $^{5}/_{7}$.

bröstvärn, och att dess 14 kanoner stodo nedanför ett brant berg. En enda blick sade honom, att alla skott, som skulle komma att gå »for höit og imod klippen, måtte per capricol nödvändigt giöre ligeså stor skade, som skudene i sig selv.»

Tordenskjold hade knappt åter kommit ombord, förrän svenskarna från en mörsare på berget kastade tre 200 ℔ bomber mot hans fartyg, som dock ej ledo någon skada däraf. Detta var den enda gång, det s. k. fjärde batteriet gaf Tordenskjold något verkligt tecken på sin tillvaro. Flere kunde det ej gifva, ty det hade endast en mörsare uppsatt, och för denna sprang lavetten vid tredje bombskottet.[1]

Följande dagen $^{5}/_{16}$ juli var det stiltje samt fortfarande stark ström. Således kunde de bägge pråmarna icke heller denna dag inkomma på redden.

Samma dag gjorde Tordenskjold sin andra rekognoscering, men denna från östra stranden af Killingholmen, som ligger nästan rakt vesterut från Laholmen. Vid detta tillfälle föreslog och utvecklade han för de officerare, som voro med honom, följande anfallsplan, som vann allmänt bifall. Pråmen Hielperen och 4 galerer skulle attackera den egentliga hamnen eller bugten n. om Laholmen. Arken Noæ jämte 2 galerer skulle lägga sig i södra bugten och afskära Laholmen från all kommunikation med fasta landet. De 3 linieskeppen åter skulle anfalla batteriet i fronten. De andra 3 galererna samt dubbelsluparna skulle hålla sig färdiga att landsätta trupper på Laholmen, då svenskarne ej längre kunde uthärda flottans eld.

Det lugna vädret och den starka strömmen fortforo äfven den $^{6}/_{17}$ juli: således uteblefvo pråmarna äfven denna dag. På den följande, som var en söndag, höll Tordenskjold med sitt folk bön och predikan. Detta var alltid Tordenskjolds vana före en afgörande handling, hvilket »ej kand lastes, skönt andre vil vide, at han for resten og på andre tider ej var så såre gudfrygtig.»

Mot slutet af eftermiddagen ankom Arken Noæ med galererna Fredericus Qvartus, Sophia, Prins Carl samt Fredericus Qvartus af Kristiansand.

Efter dessa fartygs ankomst lät Tordenskjold sammankalla sina förnämsta officerare till ett krigsråd. Han framlade

[1] Danske Saml. II, 1, s. 253.

för detta såväl planen för anfallet som skälen för detsamma, visande, huru farligt det vore för Norge, om svenskarne finge göra Strömstad till en befästad nederlagsort, för sina krigsförråder. Verkställandet af denna afsikt borde för den skull hindras. Hvarje dröjsmål var farligt, därför ville han ej ens, att man skulle uppskjuta anfallet till Hielperens ankomst. Företaget skulle genom denna väntan endast blifva svårare.

Kaptenlöjtnant Grip instämde genast i sin chefs förslag och lofvade att före kl. 2 vara på den honom anvisade platsen. Därefter beslöts enstämmigt, att man kommande natt skulle börja med varpningen, så att man mot dagbräckningen skulle kunna börja anfallet. Kl. 1 på natten den $^{8}/_{19}$ juli började den dansk-norska flottan varpa sig fram. Arken Noæ med »7 capitale galerer och åtskilliga små fartyg»[1] gick söder om Furuholmen i sned vinkel ned mot den linie, som bildas af Björkholmarne, Ulkeskäret och Skurfven, hvilken linie går från s. v. mot n. o. Kanske deltogo dock endast 4 galerer[2] nu på morgonen i själfva attacken. Då dagen började gry, lät Grip sitt varpankare falla på ett litet falkonetskotts afstånd från batteriet Carolus. Detta öppnade genast mot Arken en eld, som den ensam ej förmådde uthärda. Sahlgaard hade nämligen ej vågat gå fram med sina galerer så långt, att han fått de svenska batterierna inom skotthåll för sina kanoner. Linieskeppen åter, som skulle assistera i linie med Arken, voro ännu långt borta. Grip drog sig därför tills vidare bakom en klippa, troligen Skurfven,[3] för att där afbida Tordenskjolds och linieskeppens framkomst.

Det hade först varit meningen, att Fyen skulle gå i spetsen för linieskeppen, men då det ej så hastigt fick ut sitt varpankare, som flaggskeppet, styrde Tordenskjold förbi Fyen, så att Låland kom att blifva det främsta af linieskeppen. Men under det att dessa varpade sig fram mellan Killing- och Furuholmarna, råkade de ut för många svårigheter. Lålands första varp gick visserligen lyckligt, ty i följd af mörkret gjorde svenskarnas skott dess varplinor föga skada. Men för det trånga farvattnets skull kunde man ej föra större linor än af en kabellängd, för att

[1] Hiertta uppger nämnda antal i bref till Karl XII och Strömstierna af d. $^{8}/_{7}$.

[2] Tordenskjold till Fredrik IV den $^{22}/_{7}$ säger, att det var 4 galerer; »de övrige kom ikke forend mod slutningen af actionen fra Hielperen tillbage.» Grip nämner ej galerernas antal.

[3] Det kan dock äfven ha varit Ulkeskär; på planen (sid. 32) har jag antagit att det var Skurfven.

icke fartyget i en tvär vändning skulle komma stranden för nära. Härigenom kunde det svenska batteriet beskjuta Låland långskepps: Till detta svåra missöde kom dessutom, att vid den andra varpningen linan blef afskjuten. Som dagen nu började gry, och de svenska skotten därigenom träffade säkrare än förut, vardt Lålands läge ännu farligare. Tordenskjold lät härunder uppkalla skeppspresten »og holdt med stor andagt communion». Efter denna akt kommenderade han varpningen såväl på sitt eget som de bägge andra skeppen. Men som Låland fortfarande var utsatt för elden, och detta snart från alla batterierna, vardt det mycket skadadt. Grip, som såg detta från det ställe, där han ännu låg bakom klippan, rodde därför i sin slup öfver till Låland. Tordenskjold mötte honom vid fallrepet och sade, i det han föll Grip om halsen, att Låland på detta sätt skulle blifva ruineradt, innan de andra skeppen hunno fram till sin post. Han bad därför Grip åter hala sig in under batteriet och så sysselsätta fiendens kanoner, att Tordenskjold kunde få tillfälle att komma tätt in på svenskarna. Han lofvade äfven, att galererna skulle understödja Arken Noæ. Grip lydde och gick åter fram samt började striden på nytt. Två gånger sköt han bort manskapet från batteriet Carolus, men lika många gånger fick det nytt manskap från fasta landet, utan att dock Sahlgaard med galererna sökte hindra detta. Men äfven på Arkens öfversta däck vardt manskapet tvänne gånger bortskjutet på 4 man när, Grip själf då inberäknad. Men sedan Grip från halfgaleren och två dubbla slupar fått friskt manskap, sköt han, såsom han säger, »fiendens batterie igjen lam». Han kastade nu ut en varplina samt började hala sig fram mot batteriet för att hindra det att från land få nytt manskap. Men härunder träffades Grips högra arm på tre ställen af styckena af en skråkula, så att han måste öfverlemna befälet åt sin närmaste man. Tre gånger återtog han visserligen kommandot, men sista gången blef han af blodförlusten nästan sanslös. Han öfverlemnade därför åter befälet till sin närmaste man, dock med den uttryckliga befallningen, att han icke skulle låta fartyget lemna sin post, eller öfvergifva Tordenskjold, så länge Arken kunde flyta på vattnet. När detta hände, hade hvarken linieskeppen eller galererna ännu hunnit fram. En timme därefter fick Grip veta, att »en favn-planke var inskudt i vandgangen», och att Arken hade inhe 4 à 5 fot vatten. Detta var ej heller underligt, ty den

hade fått fem grundskott. Nu gaf Grip order till reträtt. Klockan var då inemot 4 på morgonen. Under tiden eller i tre timmar hade Tordenskjold och linieskeppen hållit på med varpningen, hvilken ställde manskapets tålamod och uthållighet på de svåraste prof, ty så väl riktad var svenskarnes eld, att varplinorna gång på gång blefvo afskjutna, hvilket måste vålla stor tidsutdrägt. Men äfven sedan det omsider lyckats Tordenskjold att komma fram till sin bestämda plats, var det ej slut med missödena. Linieskeppet ville nämligen ej då vända bredsidan mot batteriet, ty emedan det ännu var stilla väder, »kunde det ved spring på tovet ej svaje sig.» Öfver $^3/_4$ timme måste därför Låland, som knappt låg ett långt musköthåll från batteriet, låta beskjuta sig långskepps, till dess Tordenskjold fick en tross fastgjord på en af öarna, hvarigenom han till sist fick skeppet att vända bredsidan mot fienden. Men så mördande hade svenskarnes eld varit, att Tordenskjold slutligen stod själf tredje på Lålands skans. Hans broder flaggkaptenen var en af de bägge andre. Men straxt innan springet hade lyckats, fick Tordenskjold genom sin adjutant kaptenlöjtnant Lilienskjold veta, att Arken Noæ måst draga sig tillbaka, att Grip hade förlorat sin arm, samt att nästan alla hans officerare voro sårade, hvarför en stor »confusion» rådde på prämen.

Då Tordenskjold fått höra detta, samt att Arken egentligen endast retirerade, därför att den ej hade någon befälhafvare, gaf han Lilienskjold order att taga befälet öfver densamma och att »såsom en ärlig dansk man och soldat» fortsätta striden. Just som Lilienskjold hade lofvat detta och stod i begrepp att gå ned utför fallrepstrappan, träffades han vid midjan af en 18 ℔ kula, som slet sönder honom i nästan två lika stora delar.

Missödena vid varpningen och olyckan med prämen lofvade icke synnerlig framgång åt det påbörjade företaget. — Men när såg väl Peder Tordenskjold några omöjligheter? Sent omsider hade han dock lyckats få fartygen fram till de bestämda ankarplatserna. Klockan var då omkr. 4. — Nu först började slaget på allvar, och det längs hela linien.

Den $^8/_{19}$ juli är den minnesrikaste dagen i Strömstads historia. Under mer än hundrade år tröttnade icke de äldre generationerna att tala om, de yngre att lyssna på berättelserna om denna dag, dess händelser, dess förnämsta personer, framför allt om Giertta och Tordenskjold. De största loford slösade man

härunder på bägge. Man upphöjde ej den ene hjälten för att nedsätta den andre; olika känslor måste de ju ingifva, dock ej olika beundran.[1]

Det var en vacker, klar sommarmorgon; då och då krusades viken af en svag nordanvind, som dock icke sällan alldeles mojnade af. Detta fortfor så länge slaget varade.[2]

De tre linieskeppen lågo i en halfcirkel omkring vestra stranden af Laholmen. Det hade först varit meningen, att Låland, såsom flaggskepp, skulle ligga i midten med Göteborg till venster och Fyen till höger om sig, men i följd af den förändrade ordningen vid varpningen kommo de båda sistnämnda skeppen att byta plats: Låland låg således ytterst till höger, endast på ett musköthålls afstånd från batteriet Carolus.

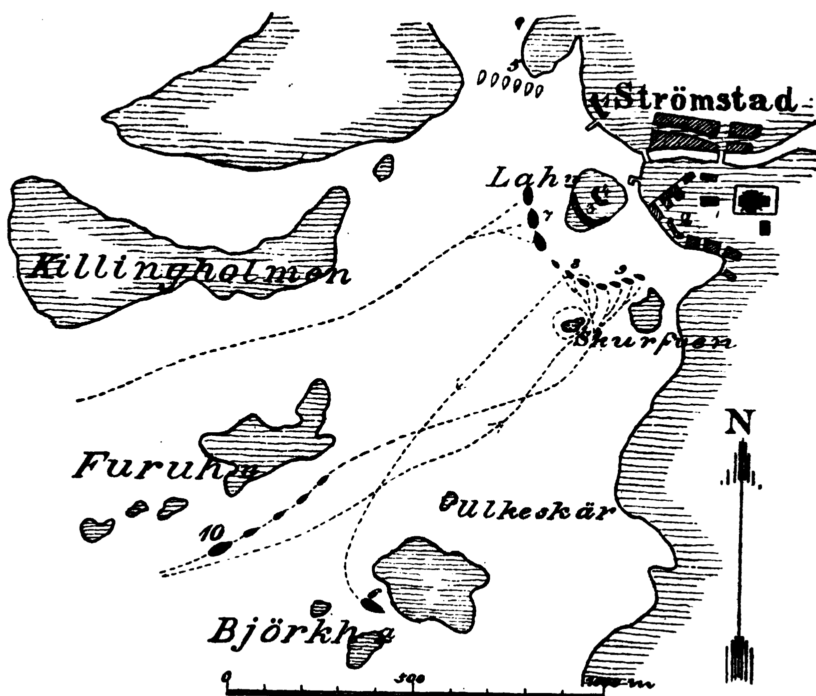
Tordenskjold själf erkände, att han i detta slag var svenskarna ofantligt öfverlägsen, hvad kanonernas antal angår, ehuru han icke på en gång fick använda hela den styrka han ursprungligen ämnat. Arken Noæ låg ju lik en stor vingskjuten sjöfågel bakom Björkholmarna, hvadan dess 42 kanoner måste iakttaga en ofrivillig tystnad. Den andra skottpråmen, Hielperen, var ännu icke framkommen, först omkring kl. sex kunde den låta höra sina 46 kanoner.

En så väldig kanonad har Strömstad hvarken förr eller senare fått höra. Tordenskjold hade nämligen till sitt förfogande omkring 160 kanoner, ty till de tre linieskeppens kanoner kommo några af galerernas, enär Sahlgaard icke nu, då Tordenskjold själf ledde striden, vågade hålla sig utom skotthåll, hvilket han gjort, då han skulle understödja Grip. Under denna kanonad gick han fram med sina galerer ända till klippan Skurfven;[3] härifrån kunde han beskjuta både batteriet Prins Karl, staden, bron samt i flanken batteriet Carolus.

Det var ett ordentligt regn af kulor och projektiler, Tordenskjold lät falla öfver staden och batterierna. De flesta kulorna förirrade sig dock till husen; »i dessa uppsamlade man nämligen snart öfver 200 stångkulor, inemot 300 länkkulor samt en oräknelig myckenhet skrot».[4] Några ha menat att detta kulregn öfvergick staden därför, att batteriet Prins Karl i synnerhet varit

[1] Se Emelie Flygare-Carlén, Skuggspel, Tidsmålningar och Ungdomsbilder.
[2] Danske Samlinger, II, 1, s. 253. Rothe, II s. 266.
[3] Hierttas bref till Karl XII den $^{27}/_{7}$ 1717.
[4] Norberg, II s. 640.

föremål för Tordenskjolds eld, hvilket dock knappast torde öfverensstämma med verkliga förhållandet, ehuru detta batteri på ett utmärkt sätt under hela striden fyllde sin uppgift. Det försvarades af omkring 400 man af Västerbottens[1] regemente under öfverstelöjtnant Karl Kagg.[2] Minst utsatt för den dansk-

Plan öfver slaget vid Strömstad.

1) Batt. Prinsessan Ulrica. 2) Batt. Prins Karl. 3) Batt. Carolus. 4) Mörsarebatteriet. 5) Transportfartygen. 6) Arken Noæ. 7) De 3 linieskeppen. 8) 4 landstigningsgalerer. 9) Sahlgaards galerer. 10) Hielperen med några galerer.

---

[1] Af Västerbottens regemente voro i Strömstad endast 516 gemene, 26 underofficerare och 21 officerare i *stridbart skick;* af dessa stod en liten del på Laholmen. Sjuka voro i staden 111, bortkommenderade 324 man. Månadsförslag den 5/7 1717, Krigsarkivet.

[2] Detta är min mening, ehuru andra påstå, att K. haft sin plats på Laholmen. Att öfverste Buddenbrock varit närvarande, som Norberg och efter honom andra författare uppgifva, vederlägges af Hierttas bref till konungen den 23/7 1717, där följande kan läsas: »Jag har förnummit, att E. M:t benådat Buddenbrock med öfverstebeställningen vid Vesterbottens regemente, hvilket gifvit mig tillfälle i lika underdånighet att anhålla, det täcktes E. M:t skicka honom hit, hvarest han nödigare är och kan få annat att göra än gå fåfäng uti Lund».

norska flottans eld var batteriet Prinsessan Ulrika. Här förde öfverste Axel Rutenskiöld befälet. Till sitt förfogande hade han sitt, eller Hallands regemente, som dock endast utgjorde högst 6—700 man.[1] Med dem skulle han på samma gång betäcka »proviantskeppen», ty dessa lågo längst uppe i nordöstra delen af hamnen.

Den uppmärksamhet, Tordenskjold skänkte de bägge mindre batterierna, var ringa mot den, som han egnade batteriet Carolus, ty på detta slösade han sina varmaste omsorger. Han låg ju det på ett musköthåll nära, och under mer än två timmar riktade han mot detsamma en »continuerlig eld». Detta batteri liksom hela Laholmen försvarades kanske af tillsammans 700 man, nämligen grenadierbataljonen under öfverstelöjtnant Clausen och en liten del af Västerbottens regemente, troligen under kapten Bock. Giertta förde dock själf på detta ställe högsta befälet. Här stod den gamle karolinen midt i kulregnet och kommenderade med den orubbligaste köld och vaksamhet, uppmuntrande de sina mera med handling än med ord. Bestyrkt har det dock icke blifvit af vare sig svenska eller danska ögonvittnen,[2] att han med slag af sin långa viraklinga måst drifva grenadiererna till kanonerna, när de för fiendens förfärliga eld icke ville gå fram. Detta ha dock flere danska författare påstått.

Men om än Giertta skulle ha behöft göra detta, kan man därför icke frånkänna grenadiererna mod. Äfven veteraner kunde ha tvekat att gå fram i ett så fruktansvärdt kulregn som det, med hvilket Tordenskjold öfveröste batteriet. Med Tordenskjolds egna ord skall längre fram visas, att denne oförfärade man ansåg sin eld så förkrossande, att den mycket snart borde ha drifvit bort dem, som serverade kanonerna. Hans eld kunde döda och stympa grenadiererna, men jaga bort dem förmådde den ej. Ty Gierttas trupper voro alla sin anförare värdige, ehuru

---

[1] Lagermark s. 18 n. 1 uppger dess styrka till 687 man.

[2] Hvarken Tordenskjold i sitt bref om slaget till Fredrik IV den 22/7 1717 eller Grip eller Gerner i sitt bref af den 21/7 i sina förut citerade bref nämna något om denna sak, ingen svensk författare, ingen Strömstadssägen. Alltså måste Rothe, som först förtäljer denna sak (II s. 262), genom andra eller tredje hand fått den från någon eller några desertörer; sant är visserligen, att Tordenskjold visade eller låtsade visa stor tillit till dessas berättelser och uppgifter, hvilket man kan se i åtskilliga af hans bref till Fredrik IV. Men Tordenskjold var ung och naiv, detta var däremot icke Hiertta. Huru han uppfattar desertörers berättelser kan man se af hans ord i ett bref den 25/7 till Karl XII, att desertörernas berättelser »äro så skiljaktliga, att man föga kan rätta sig därefter.»

största delen af dem nu för första gången var i elden. I synnerhet utmärkte sig grenadierbataljonen. Elddopet fick den här vid Strömstad, men visade sig redan i detta slag i allo vara en sådan elitkår som Karl XII ville skapa, då han uppsatte densamma. Både officerare och manskap visade det mest lysande mod och största dödsförakt. I synnerhet utmärkte sig öfverstelöjtnant Clausen och kapten Gustaf Reinhold Skogh. Den sistnämnde hade inlagt stora förtjänster om kåren vid dess uppsättande och inöfvande och nu gjorde han majorstjänst. Under hela slaget anförde han sitt folk med utmärkt nit, vaksamhet och skicklighet.[1]

Efter allt att döma måtte trupperna på Laholmen dock förstått att skaffa sig betäckning mellan klipporna eller markens fördjupningar, ty om detta ej varit fallet, skulle Tordenskjolds kulregn »söndermalat dem till stoft». — Giertta synes innehaft sin plats än nere i batteriet Carolus än på berget ofvanför detsamma, hvarifrån han hade den vidsträcktaste utsikt öfver staden, batterierna, den fiendtliga flottan och hennes rörelser. Nedanför batteriet på södra sidan af holmen stod han däremot, då han ledde den sista mördande striden, som afgjorde dagens öde.

Lika litet som Giertta sparade Tordenskjold sin person, ty efter sin vana stod han midt i hetaste kulregnet, nästan så länge kanonaden varade. Med kännedom om hans otåliga och häftiga lynne kan man antaga, att han icke i den bästa sinnesstämning intagit sin plats framför batteriet Carolus, den långsamma och på vedervärdigheter så rika varpningen hade ju kunnat bringa en person af mycket lugnare skaplynne ur jämnvigten. Men sedan han framkommit till sin post och icke längre overksam behöfde kläda skott, återkom hans goda lynne, i synnerhet sedan han fått bataljen i full gång och därmed förökad segervisshet. Under mer än två timmar eller under den häftigaste kanonaden stod han öfverst på skansen af Låland, därifrån hördes hans klara genomträngande stämma, när han efter sin vana kommenderade och svor, svor och kommenderade. Från detta ställe var han genom sin medelstora, starkt byggda gestalt och sina välkända lifliga åtbörder lätt synbar och igenkännelig både från linieskeppen och alla galererna, då krutröken gång efter annan skingrade sig. Härifrån hade han ock en öfversikt både öfver sin egen slaglinie och fiendens positioner.

---

[1] Mörner till Karl XII den $^{27}/_{7}$ 1717.

Som hans skepp låg ett »rifleskud nær»[1] batteriet Carolus, kunde han från sin upphöjda plats tämligen noga taga detsamma i skärskådande, och det så mycket lättare, som intet bröstvärn skyddade detsamma. Efter sin egen utsago såg han de fallnas kroppar eller stympade lemmar ligga »öfverallt omkring batteriet.»[2]

Gierttas eld kunde naturligtvis ej vara så ihållande eller så intensiv som Tordenskjolds; mot svenskarnas 20 kanoner hade ju den senare att använda ett mångdubbelt större antal. Han kunde äfven, när så behöfdes, byta om kanoner, ty då den ena bredsidans stycken blifvit allt för upphettade af det ideliga skjutandet för att kunna begagnas, behöfde Tordenskjold endast låta sina skepp vända andra bredsidan till, för att få andra och användbara kanoner. Dessa vändningar skedde med tillhjälp af fastsatta kabeltåg, medelst hvilka besättningen halade fartyget fram och tillbaka. Det är sannolikt, att mycket folk fallit för svenskarnas kulor under dessa vändningar, men intet ögonvittne bekräftar den sägen, som ännu 1742 gick i Strömstad, att en svensk kanonkula på en gång borttagit 60 danskar, i det ögonblick dessa stodo och drogo på en spänd lina[3] för att få skeppet att vända andra bredsidan till. Men om än Gierttas kanoner voro få, utmärkte de sig dock genom en långt större träffsäkerhet än Tordenskjolds, ty de stodo ju på fast mark. Fiendens kulor däremot tyckas ofta gått för högt, ty genom det häftiga skjutandet och den då och då åter uppkommande brisen försattes hans fartyg i en vaggande rörelse, hvilket måste menligt inverka på själfva riktandet af kanonerna.

Liksom under varpningen var Låland äfven nu mest af alla fartygen utsatt för den fientliga elden, den ena kulan efter den andra träffade dess skrof; dess tackling vardt mycket sönderskjuten och dess däck blef liksom upplöjdt af de svenska projektilerna. Tordenskjold besvarade detta genom att med alla sina till buds stående medel söka bringa batteriet till tystnad, ty därmed ansåg han, att slaget skulle vara så godt som afgjordt. Men hans väntan blef längre, än han från början kunnat förmoda. Det var hans vana att uttrycka sig på ett drastiskt språk

---

[1] Detta afstånd anger han i sitt bref till Fredrik IV den $^{31}/_{7}$ 1717 Rothe, II s. 284; men i sitt bref af den $^{22}/_{7}$ säger han att distansen var »på 6 ℭ skraae», anf. st. s. 274.

[2] Tordenskjold till Fredrik IV den $^{22}/_{7}$ 1717, Rothe, II s. 274.

[3] Fryxell, Berättelser XXIX s. 73.

till och med i hofvets salar. Detta hade ofta ådragit honom konung Fredriks landsfaderliga, om också alltid på samma gång välvilliga tillrättavisningar. Tordenskjold har nog vid detta tillfälle på sitt sjömansspråk fällt drastiska yttranden om svenskarna. Men har han det gjort, torde det snarare varit af harm öfver och aktning för deras mod och uthållighet än af förakt för deras feghet. Skäl till förakt hade han icke heller fått hvarken vid Dynekil eller Göteborg, men allra minst vid Strömstad. Säkert är ock, att icke har han här från skansen af Låland ropat: »Se, där stryker han flagg den fege hunden». Hans egna ord i två bref till Fredrik IV innebära nämligen raka motsatsen af detta uttryck. Han säger bland annat i sitt första bref:[1] »jeg har gjort alt hvad jeg har kundet, Allernådigste Konge, men kand ej derfor, at Gud har behaget nu 2:de gange ikke at velsigne arbeidet med lykke, endskiönt fienden udisputerlig har mist 3 à 4 gange så mange folk (!) som jeg i henseende til så mange kanoner for hver af hans, den korte distance på 6-pundiger skråe, og at han ikke havde noget bröstverk for sig. Jeg så også mengden af döde samt armer og bene overalt omkring batteriet.» I det andra brefvet,[2] sedan han åter talat om de enorma förluster han menar, att svenskarna lidit, skrifver han: »umueligt kunde andet være, siden de intet bröstverk havde for sig, 3 gange repousseret, og i 6 timer paa rifleskud nær udstået den stærke canonade af så mange dobbelte canoner.»[3]

Indirekt, om också icke direkt, framgår det väl af dessa ord, att svenskarna förhållit sig utmärkt tappert, änskönt de till största delen så godt som för första gången voro i elden. De skulle väl aldrig under så många timmar ha kunnat uthärda ett så ihållande kulregn från ett så stort antal kanoner, om de varit »fege».

Ungefär kl. 1 $^1/_2$ på natten hade svenskarna börjat kanonaden mot den anfallande dansk-norska flottan. Från kl. 4 till

[1] Tordenskjold till Fredrik IV den $^{22}/_7$, Rothe, II s. 274.

[2] Den $^{31}/_7$, Rothe, II s. 284.

[3] Huru mycket ammunition Tordenskjold förbrukat framgår af hans bref till Fredrik IV den $^{22}/_7$ 1717, Rothe II, s. 272, i hvilket han begär ny ammunition. Han skrifver: »Af provision de guerre behöves till armaturen disse sorter, nemlig kruud 200 centner, 18-pundige knippelkugler 300, 12 pundige dito 300, 24-pundige skraae 200, 18-pundige dito 500, 8-pundige dito 100 og 6-pundige dito 200. — Mot dessa 1,600 skott torde Giertta skjutit 600, ty han hade ju 30 skott per kanon, och hans ammunition tog slut.»

kl. 6 hade de längs hela linien underhållit den häftigaste eld mot fiendens hufvudstyrka. Men fastän Tordenskjold under samma tid mot dem dirigerade en den mest helvetiska eld, hade han likväl ej förmått bringa något enda af deras batterier till tystnad. Omkring kl. 6 ankom Hielperen; 3 Sahlgaards helgalerer och kanske halfgalererna inbogserade denna pråm. Medan Tordenskjold nu afbidade batteriet Carolus tystnad, vidtog han nödiga dispositioner för att draga fördel af denna händelse, när den, såsom han riktigt anade, omsider en gång måste inträffa. Han befallde för den skull öfverstelöjtnant v. Grambov att låta sätta 300 man infanteri ombord på 4 af Sahlgaards helgalerer, hvilka tyckas åter ha dragit sig ur striden och lagt sig bakom Björkholmarna. Sedan Tordenskjold tvungit svenskarnas kanoner till tystnad, ville han nämligen med dessa trupper samt galerernas besättningar landstiga på Laholmen för att taga batteriet med storm. Den ena gången efter den andra trodde nu Tordenskjold i sin otålighet, att denna stund var kommen, men gång på gång fann han sig gäckad. Uppehåll vardt det visserligen då och då i svenskarnas eld, antingen nu orsaken därtill var bristen på kulor eller kanonernas behof af afkylning. Men länge hade dessa uppehåll icke varat, förrän Giertta återupptog artilleristriden. Till slut, när kl. gick på 7, hörde Tordenskjold från batteriet en knall, som liknade en krutexplosion. Att en sådan egt rum och äfven vållat batteriets tystnad, är ju mycket möjligt,[1] men sannolikare är det dock, att äfven Giertta, fast »besluten, som han var, att försvara den åt honom anförtrodda staden, så länge hans blod varmt var», nu då hans ammunition närmade sig sitt slut, ville locka Tordenskjold att utkämpa den afgörande striden och af denna orsak lät sina kanoner tystna. Härmed må nu ha varit huru som helst, allt nog Tordenskjold trodde rätta stunden för anfallet vara kommen. Han signalerade därför till de nyssnämnda fyra galererna att rycka fram. De 3 helgalerer, som varit med om att inbogsera Hielperen, beordrades åter att gå fram till bron mellan Laholmen och staden för att afskära förbindelsen mellan dessa bägge ställen.[2] Själf skyndade han från skansen ner i en julle, som hastigt förde honom ombord på galeren Sophia. Här fann han

[1] Hvarken Hiertta eller Norberg nämna något om krutexplosionen.

[2] Gerners bref, Danske saml. II 1, s. 253. Gerners ordalag synas mig ytterligare bestyrka Hierttas uppgift, att fienden från början haft 7 »capitale galerer».

före sig v. Grambov och major Rosenkrantz, som kommenderade ofvannämnda infanteriafdelning. Tordenskjold var bland mycket annat äfven en stor »idrottamaðr» både på pistoler och studsare. Genom sin träffsäkerhet som skytt skulle han ju några månader efter detta slag rädda sitt lilla fartyg och sig själf från att blifva tagen af en svensk kapare. Med sin »ryktbare studsare» var han vid detta tillfälle beväpnad. Enligt Tordenskjolds order skulle Sahlgaard med de bägge galererna Fredericus qvartus lägga i land vid Laholmens norra sida, men Prins Karl och Sophia vid den södra[1] eller nedanför batteriet Carolus venstra flank. Sahlgaard fullgjorde dock illa sitt uppdrag; han lät nämligen galererna helt plötsligt stanna, föregifvande såsom skäl härtill, att fartygen kommit på grund.[2] Rätta orsaken torde dock ha varit, att han ansåg företaget allt för vådligt för att böra fullföljas. Bättre utförde icke heller de 3 galerer, som skulle ha gått fram till bron, sina order, ty de hunno aldrig dit. Utan att låta hejda sig häraf fullföljde dock Tordenskjold sin plan med sina bägge galerer. Han lät beslå deras segel, då de närmade sig landningsstället, ty han trodde sig ju knappast ha att befara något allvarsammare motstånd, enär hvarken något skott lossades från batteriet eller någon fiende lät se sig. Men just som kölarne stötte mot stranden, reste sig plötsligt en man mellan klipporna nedanför batteriet, det var Johan Giertta. Nästan omedelbart med honom reste sig äfven till höger och venster samt bakom honom en del af »granadörerna» under Clausen och Skogh. Så svårt sårad den sistnämnde än var »af en skrotkula i tjockaste köttet af högra armen», ville han likväl vara med om att utkämpa den sista afgörande striden. En annan del af grenadiererna störtade jämte västerbottningarna ned från berget, där de legat bakom fjärde batteriets bröstvärn. Har Tordenskjold, såsom flere berätta, sökt fälla Giertta med en kula från sin studsare,[3] måste det varit under de minuter, som nu följde. Men mera än ett skott har han aldrig haft tid

[1] »På hvar sin sida om holmen säger Tordenskjold, Rothe II s. 274, och då han själf landade vid södra sidan, var det väl vid den norra Sahlgaard skulle landa. I Danske saml. s. 254 står, att S. skulle landa vid den vestra sidan, T vid den östra, men se T:s försvarsbref d. $^{29}/_{3}$ 1718, Rothe III s. 16.

[2] Gerners bref.

[3] Tordenskjold påstår, att debarkeringsstället skulle ha varit »8 skridt» nära batteriet, Rothe, II s. 274. Gerner säger, att det gafs eld, då galererna voro holmen 4 steg nära, hvilket ungefär torde stämma med Norbergs utsago, anf. arb. s. 640.

att skjuta, förrän de svenska kommandoorden ljödo, och »det lade an, det sigtade, det small». På 20 stegs afstånd lät nu Giertta gifva två[1] à tre »sköna salvor» med korta mellanrum; deras verkan var förfärande. På galererna tumlade döda och lefvande, sårade och osårade om hvarandra. På den ena galeren stod en man allena upprätt, på den andra några få. Chefen på Sophia, kaptenlöjtnant Dam, genomborrad af 7 kulor.[2] Öfverstelöjtnant Grambov och major Rosenkrans blefvo mer eller mindre farligt sårade. I denna sin 19:de batalj vardt Tordenskjold för första och sista gången under sin krigiska lefnad sårad, och detta mycket farligt. En kula träffade honom nämligen i venstra armen och gick ut vid skulderbladet, en annan genomborrade låret straxt nedanför högra höften.[3] Icke utan svårighet lyckades man få ner den sanslöse hjälten i den julle, som sedan förde honom till flaggskeppet.

De få, som blifvit kvar på galererna, hade måst söka skydd under däck, de voro således ej »kapabla att bringa dem därifrån, ej heller torde någon af fiendens fartyg understå sig komma dem till hjälp, utan hade verkligen fallit uti våra händer, där man haft en eschaloup eller något annat fartyg att bringa folk ombord med, i mangell hvaraf man nödgades låta dem drifva i sjön, till dess landvinden och vattnet, som då just till öfverflödig olycka utföll, förde dem utan fiendens ringaste tillhjälp eller undsättning[4] under dess skepp, hvarest de blefvo salverade; påståendes kanonaden lika starkt med skeppen och de öfriga

[1] I Gierttas friherrediplom står »2:ne salvor», men denna källa är icke alltid pålitlig hvad detta slag angår. I Handl. ang. Nordiska kriget 1715—18 (Danmark) III finnes ett bref med ofvan citerade uppgift. Tordenskjold och Gerner i sina nyssnämnda bref tala om flere salvor. Men om än så varit kändelsen, torde det ändå få anses för högst osannolikt, att Tordenskjold »under hela affären rott af och an i den häftigaste elden, oupphörligt skjutande med sin studsare efter Giertta, utan att träffa», Bohusläns historia och beskrifning af A. E. Holmberg I, s. 153. T. var ombord på Sophia.

[2] Gerners ofvan citerade bref i Danske saml. Denna uppgift af en deltagare i slaget torde böra föredragas framför den, som uppger, att han genomborrats af 30 kulor, Rothe, II s. 264.

[3] Norbergs uppgift, att man efter manfallet på galererna sett »en båt, som kom roendes med en officer, hvilken gräsligen ropade på undsättning för dessa galererna, men han hade ej länge kommenderat, förrän han låg öfver ända», och att denne varit T. måste lemnas utan afseende. Hade det händt, som Norberg uppgifver, skulle väl Giertta i något af sina bref omtalat detsamma.

[4] Rothe uppger dock, att en kadett lyckats uthala Sophia, och att chefen på Prins Karl, löjtnant Helmich, som var under däck, räddat sin galer genom att skjuta den grenadier, som försökte draga galeren i land, anf. arb. II, s. 265—6.

galererna, till dess kommendörsskeppet med en galeja begynte kränga, hvaruppå det förra med ett af de andra örlogsskeppen kapade ankare och utaf galererna och de mindre fartygen boxerade sig sin väg under elden af våra stycken, som följde dem i hamn, så långt den räcka kunde, hvarest de lade sig straxt efter klockan åtta, då träffningen ändades.»[1] Tordenskjold skrifver visserligen:[2] »havde blodet ikke forlöbet mig, skulde ved de övrige gallejers rette anförelse utgangen blivit efter dessein». Det är dock föga troligt, att han därigenom kunnat rycka segern ur Gierttas händer, allra helst som denne ej i sista striden behöft använda hela sin styrka.

Den dansk-norska flottan lade sig därefter till ankar bakom Furuholmen. Dess förluster voro betydligt större än svenskarnes, nämligen 104 döde och 246 sårade.[3] Af dess fartyg voro linieskeppen, i synnerhet Låland, samt Arken Noæ illa skadade.

Följande natt afseglade Tordenskjold från Strömstad. Linieskeppen gingo utom skärs till »Åkerö-skans», de andra fartygen inom skärs, »hvilka sedan böra stöta tillsammans uti säker hamn vid Fredrikstad, hvaraf man billigt sluter att bemälte eskaders tillstånd ej lär vara i alla delar efter dess kommendörs önskan.»[4]

Glädjen och jublet öfver segern voro stora både bland truppernа och stadsboarna. Att närmare beskrifva detta skulle gifva »en nöjsam vidlyftighet» säger Norberg. Soldaterna »gratulerade hvarandra inbördes, att de med heder gått en så stark frestelse igenom; officeraren tackade knekten för hans manliga förhållande; knekten officeraren för tappert anförande.» Detta så mycket mera, som »fienden intill det sista efterkommit sin plikt med all frimodighet som utaf dem kunde fordras.»

Sedan Giertta på torget låtit hålla offentlig bön och tacksägelse, gick hvar och en med fägnad hem till sin koja »och

[1] Hiertta till Karl XII den 8/7.
[2] Till Fredrik IV den 22/7.
[3] Danske Samlinger, Liste, s. 254—55. Rothe, II s. 271 har samma antal sårade, men endast 96 döde. I ofvannämnda »Liste» finnes en specifikation på linieskeppens och Arkens döde och sårade samt på 4 helgalerers och 2 halfgalerers och en dubbelslups, således endast för 11 fartyg. Äro dessa uppgifter riktiga, skulle således Hielperen, de 3 öfriga helgalererna och 2 dubbelslupar icke haft några döda. Det är ju möjligt, att så ock varit förhållandet, i så fall måste de mycket litet eller ock alls icke varit i elden. Påminnas bör dock, att Grip i sitt bref säger, att hans folk på öfversta däcket två gånger blefvo bortskjutna, så att bägge gångerna endast 4 man, han själf då inberäknad, stodo kvar, samt att han från *en* halfgaler och *två* dubbelslupar fått sina förluster ersatta. En ny undersökning skulle kanske därför ytterligare öka förlustsiffrorna. Se Rothe, II, s. 290.
[4] Hiertta till Karl XII den 9/7.

gjorde sig där en lustig afton.»[1] De flesta husen hade dock så många hål efter kulor, att de i detta afseende liknade »fisksumpar.»

I ett bref till sin konung uppger Tordenskjold svenskarnas förluster till 3 à 4 gånger så stora som hans.[2] I ett annat uppger han dem efter desertörers och andras berättelser från 700 till 1,000 man eller från 1,500 till 2,000 man, men tyckes anse Colbiörnsönernes för den riktiga eller 13 officerare och öfver 1,600 man döde och blesserade. Svenskarnas förluster voro dock i själfva verket knappast hälften af fiendens, eller 19 döde och 173 sårade.[3] Grenadierbataljonen hade således förlorat $^1/_5$ af sin styrka. Denna utgjorde nämligen omkring 570 man.[4]

I ett bref af den 12 juli betygade Karl XII Giertta och hans trupper sin tacksamhet för deras duglighet och deras tappra försvar af Strömstad. Giertta fick ingen särskild belöning, men Clausen blef den 18 juli befordrad till öfverste och Skogh den 1 augusti till major.

---

[1] Norberg, II s. 640.

[2] Se hans bref till Fredrik IV, Rothe, s. 274 och 284. Erkännas må dock, att det äfven finnes lika löjligt öfverdrifna svenska uppgifter om den dansk-norska flottans förluster. Norberg uppger dem till 1,200 man döde och 400 sårade. Se vidare Fryxells tablå öfver svenskars och danskars olika uppgifter, XXIX s. 74.

[3] Hallands regemente hade förlorat af manskapet 4 man döde, 31 sårade, Västerbottens 9 man döde, 31 sårade, men inga officerare. Grenadierbataljonens förluster voro däremot så mycket större. Visserligen hade den endast 6 döde, bland desse 1 underofficer, men sårade voro 4 kaptener, 4 löjtnanter, 5 fänrikar, 15 underofficerare och 80 gemene. Hierttas förslag till Karl XII den $^8/_7$ 1717.

[4] Icke allenast Tornquist och dennes efterföljare Gyllengranat, utan äfven Norberg och Lagermark (se Hist. T. 1886, s. 275 n. 4) ha i mer eller mindre grad oriktiga eller ofullständiga uppgifter om denna kår. Jag vill därför söka i korthet nämna hvad jag har mig bekant om densamma. Norberg II s. 637 — säger, att Karl XII den 8 januari 1717 själf uppsatt utkastet till planen för grenadierbataljonen. I riksreg. finnes dock intet som häntyder härpå, men den 8 februari finnes en skrifvelse till 6 öfverstar om denna kår. Ännu vigtigare är en skrifvelse af den 17 februari s. å. till Clausen och Wrangel med befallning att kommendera grenadiererna. Enligt ett medföljande förslag skulle ett grenadierkompani eller 2 subalternofficerare, 5 underofficerare och 64 man uttagas ur följande 8 regementen, Västgöta, Västra Skånska, Östra Skånska och Smålands Tremännings-regementen, Bergsregementet, Hallands regemente samt Uplands och Västgöta Femmänningsregementen, således 512 gemene, 40 underofficerare och 16 officerare, allt utvaldt folk. Många bref om kåren finnas i riksreg. till Mörner, Clausen m. fl. Norbergs uppgift, att hvart grenadierkompani enligt prima planen skulle utgöra 96 man, stämmer således ej med detta förslag, men väl med en förordning af den $^{20}/_{11}$ s. å., enligt hvilken ett grenadierkompani af denna styrka skulle finnas vid hvarje regemente. Grenadierbataljonens kompanier fingo ock samma storlek. Sedan äfven Smålands Femmänningsregemente lemnat sin kontingent, bestod den således af 9 kompanier. Enligt ett förslag af den $^8/_{11}$ 1718 ses ock att den nyss förut varit 864 man stark utom 18 kaptener och lika många löjtnanter och fänrikar. Vid mönstring på rännarebanan i Stockholm den $^{27}/_{10}$ 1719 hade den hopsmält till 564 man vice, korporaler och gemene; »den blef då stucken under gardet». Krigsarkivet.

Den ärofulla dagen vid Strömstad var väl icke den skönaste i Gierttas bragdrika lefnad, ty för den gamle karolinen var väl den dagen den skönaste, då han vid Pultava räddade sin sårade hjältekonungs lif, eller hvad som mera var, besparade honom den bittra förödmjukelsen att lefvande falla i tsar Peters händer. Men för hvarje opartisk forskare torde likväl denna seger vara för Giertta fullt ut så ärofull som den vid Dynekil för Tordenskjold. Jag har förut sökt visa, att sistnämnda slag ej haft den afgörande betydelse, som danska och norska historieskrifvare påstått, ty det har hvarken räddat Norge eller ens Fredrikshald från att eröfras af Karl XII. Det har endast i förening med flera andra omständigheter bidragit till, att Karl XII sommaren 1716 drog sig tillbaka från sistnämnda fästning. Slaget vid Strömstad är visserligen långt ifrån att vara en stor eller lysande seger; vårt folk har vunnit många fältslag, som i bägge dessa afseenden oändligt mycket öfverträffa nämnda slag. Men flere af dessa större och mera lysande segrar ha dock varit af långt mindre gagn för Sveriges rike än slaget vid Strömstad. Om detta räddat Bohuslän från att eröfras af fienden, låter jag vara osagdt, men det har omintetgjort fiendens försök att för andra gången hindra svenskarna från att vid västkusten foga anstalter eller förberedelser till ett anfall mot Norge; det gaf dem vidare tid och tillfälle att ytterligare befästa Strömstad. Men af ännu större gagn vardt det i ett helt annat afseende. Denna seger har nämligen tvungit danskarna att afstå från en expedition till Gotland, som i så fall näppeligen kunde ha misslyckats. Fredrik IV måste nämligen uppgifva denna sin plan, enär den norske öfverbefälhafvaren befarade, att svenskarna skulle begagna sig af sin seger och göra ett infall i Norge. För att mota detta behöfde och begärde han förstärkningar. Konungen villfor ock hans önskan genom att skicka till Norge 6 bataljoner infanteri samt längre fram tre linieskepp och en fregatt till förstärkande af Nordsjöeskadern. Men som man i Danmark icke på samma gång kunde sända en sådan truppstyrka upp till Norge och en expeditionskår till Gotland, utan att allt för mycket utblotta Danmark på trupper, måste konung Fredrik, om än högst ogärna, afstå från det beramade tåget till Gotland.[1]

* * *

[1] Lagermark, s. 23—25. Så vidt jag vet, är det denne forskare som först framhållit denna betydelse af segern vid Strömstad. Kanske skall mången tycka,

Giertta stod visserligen som segerherre, men hans ställning var det oaktadt långt ifrån god. Sina fästningsverk hade han föga utsikt att snart få färdiga, enär han saknade både de materialier och redskap, som ett sådant arbete kräfde. Men ännu värre var, att han hvarken hade krut och kulor åt sina kanoner eller tillräckligt med lifsmedel åt sina soldater, hvarför också af dessa icke få deserterade.[1] Han måste därför med oro motse det nya anfall, om hvilket ryktet hade åtskilligt att berätta, ty trots sina blessyrer var Tordenskjold icke overksam. Han ville så mycket hellre utplåna följderna af sitt nederlag, som han var mycket orolig öfver, huru hans konung skulle upptaga underrättelsen om detsamma. Tordenskjold hade ju företagit anfallet på egen hand, således ej lydt sin instruktion. Till amiralitetet skref han den $^{11}/_{22}$ juli att han hoppades på ett nådigt svar, ett sådant skulle blifva »hans blessure ett træffeligt plaster». — Genom öfverlöpare fick han ofta underrättelser om fienden. Och om än dessa till stor del voro mycket öfverdrifna, gjorde de dock klart för honom, att Giertta i hög grad led brist på proviant. Men han visste också, att svenskarne ämnade upprätta stora spannmålsmagasiner i Strömstad för det tillämnade infallet i Norge. Om han därför kunde förhindra dessas anläggande, var i och med detsamma den fruktade invasionen i Norge omöjliggjord. Han befallde för den skull redan den $\frac{17}{28}$ juli kapten Sahlgaard att med galererna och de bägge pråmarna genast afsegla till Strömstad samt dag och natt vaka öfver att hvarje tillförsel från sjösidan blefve staden afskuren. Redan på aftonen den $\frac{24 \text{ juli}}{4 \text{ aug.}}$ lade sig också Sahlgaard med 8 galerer för inloppet till Strömstad.[2] Pråmarna voro dock ej i förstone med, Arken Noæ hade väl ej ännu hunnit blifva reparerad. Samtidigt härmed var en svensk flottilj af transportfartyg under konvoj af kommendören Nils Gyllenschruuf på väg till Strömstad från Göteborg och Uddevalla. Giertta hann dock underrätta Mörner om de fientliga galerernas ankomst. Gyllenschruuf fick för den skull

att jag allt för utförligt skildrat detta slag. Jag skulle kunna anföra flere skäl för denna utförlighet, men vill nu endast framhålla ett, eller att en närmare undersökning af källorna visade, att Norberg och Rothe, Garde och Lagermark icke sällan tagit miste. Jag hoppas åtminstone i någon mån ha lemnat några bidrag till en riktigare framställning af detsamma.

[1] Att det ej heller varit så väl beställdt på norska sidan, kan inses af att flere desertörer kommo därifrån till svenskarne.

[2] Hiertta till Karl XII den $^{25}/_{7}$.

af Mörner befallning att bruka »all försiktighet med transporten». Men som han till densammas skydd hade 2 brigantiner och 5 galerer, trodde Mörner, att »om de norske icke ha deras prâmar med sig,» Gyllenschruuf skulle vara väl vuxen fiendens galerer, emedan dessa »icke skola vara så goda som våra.»[1]

Då Sahlgaard, som lag under Halsörholmen, fick veta, att Gyllenschruuf nalkades, lyfte han tidigt på morgonen den $\frac{26 \text{ juli}}{6 \text{ aug.}}$ ankar och gick till sjös för att lovera sig genom Styrsö- och Brattebärgssund[2] fram till Tångafjärden. Därifrån ämnade han falla den svenska flottiljen i ryggen. »Genom Gyllenschruufs försiktighet och goda conduite» hade emellertid de svenska fartygen kommit fram till Staresund eller södra inloppet till Starkilen. Men som vinden af en stark sydvest var för transporten fogelig, kom fienden ej fram till Styrsö, innan den förra redan var genom Vrångösund framkommen till Strömstad.[3] Sahlgaard drog sig därefter tillbaka till Makö, enär han ej ansåg sig vuxen att upptaga en strid med de större och bättre bestyckade svenska galererna. Tordenskjold vardt häröfver mycket förtörnad och befallde Sahlgaard att genast återvända, hvilket denne äfven gjorde och det i förening med pråmarna. — Genom de med Gyllenschruufs fartyg ankomna materialier och redskap vardt Giertta åter i stånd att taga itu med befästningsarbetena.

Den $\frac{29 \text{ juli}}{9 \text{ aug.}}$ seglade Tordenskjold själf med sina 3 linieskepp från Læren, men kom i följd af stiltje ej fram till inloppet vid Strömstad förr än den $\frac{30 \text{ juli}}{10 \text{ aug.}}$. Här fördelade han sina fartyg så, att hamnen blef fullkomligt inspärrad. Vid södra inloppet, endast ett långt kanonhåll från Strömstad, lågo Låland och Fyen, galeren Prins Karl och halfgaleren Pollux; i det norra åter Göteborg, Arken Noæ och galeren Lovisa af Arendal samt halfgaleren Achilles. Till bevakande af segellederna genom skärgården förlade han skottpråmen Hielperen med galererna de bägge Fredericus Qvartus, Prins Kristian, Charlotta Amalia och Sophia[4] inom Vrångesund under Tjärnö eller på Tanafjärden. Gyllenschruuf vardt härigenom tvungen att med sina galerer och transportfartyg kvarligga i Strömstad, hvilket var så mycket

[1] Mörner till Karl XII den $^{27}/_{7}$ 1717.

[2] Styrsö är den största af de öar som ligga utanför norra Öddöns vestra strand. Sistnämnda sund har jag ej sett på någon karta, troligen går det s. om Öddön till Tångafjärden.

[3] Hiertta till Karl XII den $^{27}/_{7}$.

[4] Tordenskjold till amiralitetet den $^{13}/_{8}$. Rothe, II s. 289.

farligare, som de icke hade kost för mer än 14 dagar. Detta oroade Giertta, emedan han ej kunde förse dem med ny sådan. Därtill kom, att Tordenskjold började från linieskeppen och Arken Noæ under betäckning af Killingholmen bombardera staden och hamnen, hvilket senare kunde blifva farligt för transportfartygen.[1] Giertta tyckte svårigheterna vara så stora, att han skref till Karl XII: »Eders M:ts höga närvaro synes därför härvid högst nödig, alldenstund jag annars fruktar, att utaf allt det, som Eders M:t befallt här skola beställas, mycket litet lär komma till sin fullkomlighet».[2]

Emellertid beslöt Giertta att försöka förjaga Hielperen och de 5 galererna från Tångafjärden, där de lågo nära fasta landet utanför gården Bjälfveröd. Han lät därför natten mellan den $^{14}/_{25}$ och $^{15}/_{26}$ augusti föra 4 st. 3 ℔ och 2 st. 6 ℔ kanoner samt 2 haubitzer till Bjälfveröd, som ligger $^{1}/_{2}$ mil från Strömstad. I dagningen började han »kanonera och bombardera Hielperen och de andra fartygen och hölt dem med geschwinda skott och en kontinuerlig eld så varma, att de måste omsider efter en skarp kanonad å båda sidor uti tvänne timmars tid och sedan pråmen och 1 galeja af 5 à 6 bomber tagit en märkelig skada, draga sig undan och gå sin- väg samt kvarlemna sina tält på Tjärnön.» Äfven galererna, som »boxerade bort pråmen fingo af de geschwinda skotten sin del.» Giertta tänkte nu låta Gyllenschruuf med sina galerer och transportfartyg återvända till Göteborg, men som fiendens fartyg lågo »öfver allt förströdde uti skärgården», och dessutom några nya örlogsskepp den $^{15}/_{26}$ aug. förenat sig med fiendens eskader och lagt sig vid Styrsö och Långö troligen för att »passa dem upp under vägen», lät han den svenska flottiljen fortfarande ligga kvar i Strömstad.[3]

Sistnämnda strid ledde dock till, att Strömstads blokad upphäfdes. Tordenskjold hade för sina båda misslyckade anfall på Göteborg och Strömstad, som han på egen hand företagit, förlorat befälet öfver Nordsjöeskadern. Redan den $^{11}/_{22}$ aug. hade hans efterträdare schoutbynachten Rosenpalm anländt med 3 örlogsskepp och 1 fregatt och öfvertagit kommandot. Genom striden vid Bjälfveröd insåg han, att det var omöjligt att fullständigt inspärra Strömstad från sjösidan. Den åsikten hade

[1] Hiertta i ett odat. bref till Karl XII; det kom dock den $^{9}/_{8}$ till Lund.
[2] Konungen anlände ock i slutet af aug. (g. st.) till Strömstad.
[3] Hiertta den $^{15}/_{8}$ till Mörner och Karl XII.

dessutom börjat göra sig gällande, att nyttan af blokaden icke motsvarade kostnaden af densamma, en åsikt som äfven Tordenskjold delade. Efter samråd med sina officerare upphäfde Rosenpalm därför den $^{18}/_{29}$ aug. blokaden och drog sig med eskadern till Makö. Under de närmaste dagarne förenade sig 4 engelska örlogsskepp med den dansk-norska eskadern, som således nu var den svenska mycket öfverlägsen.[1]

Danska nordsjöeskaderns uppgift vardt nu nästan endast af defensiv art. Örlogsskeppen skulle kryssa mellan Norge och Danmark, ty Gathenhielm och andra kapare hade under blokaden af Strömstad åter börjat blifva mycket djärfva och besvärliga. Tordenskjold, som nu förde befälet öfver galereskadern, skulle skydda öarne och kusterna vid Svinesund. Under september gingo dock svenska fartyg i mängd mellan Dynekil, Strömstad och Göteborg, dock till en början under ständiga småstrider, som utkämpades med omvexlande lycka. En gång togo svenskarne halfgaleren Pollux och 1 dubbelslup, en annan gång tog Tordenskjold själf 16 transportfartyg, som återvände från Strömstad. I slutet af året tog dock Gyllenschruuf 12 fientliga transportfartyg, kort efter det flere andra förlist utanför skären. I det hela taget kunde likväl svenska fartyg under senhösten ostörda gå mellan Göteborg och Strömstad. Tidigt på våren 1718 började åter flottiljer af svenska transportfartyg, dock alltid under betäckning af galerer, gå mellan Göteborg och Strömstad. Högsta ledningen af dessa hade vice-amiralen Strömstierna,[2] som nu hade fått sin galereskader i godt stånd. Icke mindre än 14 transporter, dels bestående af 12, dels af 6 transportfartyg, lastade med förråder och ammunition af alla slag afsände eller eskorterade han till Strömstad. Schoutbynachten Erik Sjöblad ombesörjde afsändandet af 5 transporter till samma stad, som härigenom blef ett stort magasin eller en förrådskammare för den armé, som i slutet af året skulle inbryta i Norge. Dess befästningar hade efter hand blifvit fullbordade både åt sjö- och landsidan.

Giertta hade dock i början af januari lemnat befälet öfver trupperna i Bohuslän. Han vardt nämligen då kaptenlöjtnant vid drabanterna. Som sådan kommenderade han vid infallet i

---

[1] Lagermark, s. 29.
[2] Amiralitetets i Göteborg skrifvelser och riksreg.

Norge den 1:sta svenska kavalleridivisionen.[1] Med dessa stod han i slutet af november i Tistedalen. Det var här, som Karl XII den 22 november med egen hand skref till honom det bref, hvilket Norberg anför »såsom ett bevis bland många andra hvad ogemen nåd H. M:t hade för alla dem som gjorde väl». Detta bref torde för Giertta varit en större hedersbevisning, än om Karl XII på höjden af storhet och makt, af berömmelse och ära gifvit honom alla de titlar och värdigheter en konung kan gifva en undersåte. Tonen i detta bref är genomträngd af den största aktning och välvilja samt den finaste och utsöktaste höflighet. Ingen annan konung än Karl XII skulle på denna tid ha kunnat skrifva ett sådant bref till en undersåte. Konungen skönjes visserligen i detta bref, ty Karl XII var alltid konung, men ännu mera röjer sig den ädlaste och mest högsinnade af män. Då man läser dessa rader kan man förstå att det var genom andra och utmärktare egenskaper än hjältens, som denne konung vann så mångas kärlek och hängifvenhet.[2]

* * *

Sent på hösten 1717 fick Tordenskjold en kunglig order att infinna sig i Köpenhamn. Den 26 nov. afseglade han därför från Laurvig med en huckert. På denna hade han bragt ombord, utom en laddning järn och tenn, hela sitt »bagage og töy, som mestendeel bestod i rige brocherede stoffer, guld- och sölvbroqvadestykker samt mangfoldige rare konststykker og andre kostbare ting, af en heel anseelig værdie», samt en mängd präktiga skjutgevär. Dessutom förde han med sig två lefvande vargar och den tama björn, med hvilken han så ofta på sina fester roat sina gäster. I Kattegat stötte han på en svensk kapare med 16 kanoner och 60 mans besättning; enär Tordenskjolds lilla fartyg endast förde 2 st. 3 ℔ kanoner och några och tjugo mans besättning, var detta ett farligt möte. Men genom sin öfverlägsna manövreringskonst lyckades Tordenskjold förtaga kaparen en stor del af dennes öfverlägsenhet. Under pukors och

[1] Denna bestod af H. M:ts lifskvadron och drabantkår; 16 skvadroner af lifregementet; Bohusläns dragoner; Västgöta kavalleri; Gröna dragonerna och Vallackerne. Norberg, II, s. 676. Giertas friherredipl.

[2] Om Gierttas senare lefnadsöden må nämnas, att han af Ulrica Eleonora på hela ridderskapets och adelns begäran 1719 upphöjdes i friherrligt stånd. Drottningen gjorde honom dessutom till generallöjtnant af kavalleriet och president i krigskollegium. Han dog 1740, utan barn.

trumpeters ljud vexlade man emellertid under striden både skarpa ord och skarpa skott. Som Tordenskjold led brist på järnkulor för sina kanoner, sönderskar han det engelska tenn han hade ombord och sökte därigenom skaffa sig skråkulor. Men långt större nytta gjorde honom hans träffsäkerhet som skytt. Hans folk laddade gevären åt honom, hvarefter han nedsköt eller sårade den ena fienden efter den andra och till slut äfven kaparekaptenen, som hette Lind, hvarefter striden upphörde. Vargarne blefvo dödade i denna strid, men björnen stod oskadd vid sin herres sida midt i kulregnet.

Resans äfventyrligheter voro dock ej slutade med denna strid. Ty när Tordenskjold efter striden lagt sig att hvila, skötte sig hans folk icke bättre, än att huckerten strandade på Skånes kust, ej långt från Kullen, I en liten julle med två man rodde Tordenskjold öfver till Sjælland, hvarifrån han tänkte skaffa huckerten hjälp, men detta misslyckades. Hans folk och större delen af hans dyrbara bagage föllo i svenskarnes händer. Tordenskjolds hofmästare och andra tjänare, som blifvit förda till Karl XII i Lund, behandlades väl af denne konung, som återgaf dem friheten. Men Karl XII gaf äfven befallning, att Tordenskjolds strandade gods, som beräknades till ett värde af 30,000 riksdaler, skulle återställas till honom.[1] Den svenske hjälten aktade och beundrade nämligen den norske. I följd af Karl XII:s död och den förvirring, som efter densamma uppstod i Sverige, kom dock tyvärr konungens befallning ej till utförande.

I Köpenhamn vardt Tordenskjold i början ganska snäft mottagen af Fredrik IV, hvilken vid deras första sammanträffande sade honom, att hans »attack på Strömstad ej varit grundad på raison». Tordenskjold begärde därför och lyckades äfven slutligen genomdrifva, att en undersökning hölls om denna strid. Utslaget vardt frikännande för honom. — Sommaren 1718 deltog Tordenskjold som chef å linieskeppet Ebenezer i de kryssningar i Östersjön, som de förenade danska, engelska och holländska

[1] I samlingen »Nordiska kriget, III, Danmark», i Riksark. finnes en skrifvelse utan underskrift, men daterad »Copenhagen d. 1 jan. 1718, af hvilket det framgår, huru mycket man i Köpenhamn beundrade Karl XII:s behandling af de fångne danskarna samt hans »generosité» mot Tordenskjold. När T:s tjänare skulle afresa, frågade Karl XII, om något fattades dem, och befallde dem »dem Tordenskjold seinen königlichen Gruss zu vermelden und ihm versichern, wenn Er ihm selbst sehen möchte, demselben alle civilité so einen solchen officier gebührte, wiederfahren lassen wollte».....

flottorna gjorde under amiral Rabens kommando. Och snart hade han äfven återvunnit sin konungs ynnest.

I slutet af 1718 förde Tordenskjold en transportflotta med öfver 3,000 man landttrupper till Norge. Under öfverfarten var han genom sina styrmäns egensinne nära att med skeppet Låland förlisa i Kattegat. Då han kort efter eller den 7 dec. ankom till Moss, fick han höra, att Karl XII den 30 nov. blifvit skjuten. Sedan han förvissat sig härom, beslöt han att vara den förste, som bringade Fredrik IV denna vigtiga nyhet. Redan den 13 dec. gick han därför under segel och anlände lyckligt till Köpenhamns redd den 17 kl. 10 om aftonen. Han begaf sig genast direkt upp till slottet. Som han kom in i konungens sängkammare, sporde Fredrik IV, om Fredrikshall var eröfradt. Tordenskjold svarade: »Nej långt därifrån! Jag har tvärtemot den nåden och glädjen att önska E. M:t lycka, ty kung Karl är död, och icke en svensk är nu längre att finna i hela Norge». Konungen vardt härvid mycket allvarsam och försjönk en stund i tankar, men frågade till slut, om denna underrättelse verkligen var sann. Med sin vanliga sinnesnärvaro och dristighet svarade den sluge sjöhjälten, att han endast önskade det vara lika sant, att konungen ville göra honom till schoutbynacht — contreamiral — om denna underrättelse var sann. Fredrik IV sade då, att Tordenskjold skulle få denna grad, om hans uppgift vardt bekräftad.[1]

Den fara, som hotat Danmark och Norge försvann med Karl XII:s död. Ty så länge han lefde, var likväl Sverige en stormakt, och detta trots den gigantiska strid det kämpat under 18 år. Huru man än bedömer Karl XII, må man dock ihågkomma, att han äfven under sina sista regeringsår åstadkommit förvånande saker och i flere riktningar gifvit nya uppslag, som först senare tider skulle förstå att uppskatta. Så länge han var i lifvet, hade han vetat att värna det egentliga Sverige. Det sista året af sin lefnad bragte han 80,000 man under vapen.[2]

[1] Rothe III, s. 79.

[2] På Lillienstedts yttrande, att tsaren bjudit Görtz 100,000 rdr för att få behålla Reval och att han därför kunde göra det äfven nu, sade Tessin: »den tiden hade tsaren någon räddhåga för oss, och hade vi då en 80,000 man på benen, däremot armén nu till hälften är försmält». Rådsprot 11/11 1720. Denna uppgift torde icke vara öfverdrifven, se Lagermarks uppsats Rustningarna till Karl XII:s sista fälttåg (Hist. Tidskr. 1886 s. 276—77.) Ha alla sjöregementen varit lika manstarka, som jag funnit roddargastarsregementet, som Strömstierna var chef för, torde det vara mycket lätt att få upp hären till ofvannämnda styrka.

Hans sjömakt kunde till den grad mäta sig med Danmarks, att sistnämnda makt endast genom hjälp af engelska och holländska eskadrar kunde blifva den öfvermäktig. När den svenska örlogsflottan endast hade med den danska att göra, förmådde den både försvara kusterna och hålla tillförseln från Tyskland öppen. Till skydd för skärgårdarne hade Karl XII börjat upprätta, hvad man skulle kunna kalla en skärgårdsflotta. Det ser ut, som om Strömstierna i förening med skeppsbyggmästarne Walther och Sheldon ingifvit konungen första tanken härtill.[1] Det gagn de grundgående så kallade Stralsundsfregatterna gjort under Stralsunds belägring, torde äfven ha bidragit till att visa honom nyttan af en dylik flotta. Slaget vid Dynekil gjorde upprättandet af en sådan till en nödvändighet. Både i Göteborg och Stockholm samlades eskadrar af pråmar galerer och flera slags mindre fartyg. De bägge förstnämnda slagen voro större och bygda efter en bättre konstruktion än de danska. I flere af sina bref yttrar Tordenskjold stora farhågor för dessa fartyg, och detta icke minst i slutet af år 1717. Under åren 1716—1718 hade de göteborgska och stockholmska galereskadrarna ökats betydligt. Sistnämnda år begärde och fick Strömstierna 5,440 man till den göteborgska eskadern.[2]

Men dessa betydliga stridskrafter till lands och sjös kommo antingen i upplösning eller blefvo liksom förlamade nästan omedelbart efter konungens död. Orsakerna härtill äro ännu ej utredda, men torde legat dels däri, att riksdagsverksamheten och den därmed följande utsikten till makt och inflytande redan nu haft stora lockelser för krigsbefälet, dels ock däri att makten öfvergick till riksdagen, hvilket omöjliggjorde en stark regering. Den nya regeringen, redan härigenom svag, blef ännu svagare, därigenom att den var alltför kollektiv.

Sveriges krafter och tillgångar voro visserligen mycket medtagna, men fråga kan blifva, om det icke varit bättre, då man nu ej genast ville ingå på tsarens fredsvilkor, att hålla försvarsverket uppe genom att i mer eller mindre grad behålla Karl XII:s system. Månne icke ryssarnes förskräckliga härjningar

---

[1] Första planen till en verklig skärgårdsflotta tyckes således efter åtskilligt att döma först ha uppstått under Karl XII:s regering. Det är mycket troligt att Ehrensvärd genom denna plan kommit på sin. Härpå kan jag dock ej nu närmare inlåta mig, men torde komma att göra det i ett arbete om Gustaf III:s sjökrig, med hvars utarbetande jag är sysselsatt.

[2] Med denna eskader voro dock, såsom redan förut nämndt är, några mindre örlogsfartyg om 40 à 44 kanoner förenade.

och ödeläggelser af Sveriges kuster blefvo ännu dyrare än underhållet af en stark och väl utrustad armé. Såsom förhållandena nu utvecklade sig, visade det sig nämligen snart, att man under det nya statsskicket icke kunde leda försvaret med kraft och duglighet hvarken mot Ryssland eller ens mot Danmark.

Under Karl XII:s tid hade Sveriges västkust med framgång skyddats och försvarats af Mörner, Strömstierna och Giertta. Den enda nämnvärda motgång svenskarne haft under dessa år var slaget vid Dynekil,[1] men mot detta kunde ju sättas tvänne segrar. Men året 1719 vardt så mycket sorgligare.[2] Genom en häpnadsväckande djärfhet och slughet förstod Tordenskjold att bemäktiga sig Marstrand och därmed på samma gång större delen af den därstädes förlagda örlogseskadern. Det anfall mot Göteborg, som Fredrik IV kort efter Karl XII:s död ville åstadkomma, vardt visserligen aldrig företaget i den utsträckning konungen tänkt sig det, men tre gånger visade sig Tordenskjold utanför nämnda stad, ehuru han endast de bägge sista gångerna anföll densamma. Hans tredje och sista anfall egde rum natten till den $\frac{27 \text{ sept.}}{8 \text{ okt.}}$ Med sina galerer och småbåtar smög han sig obemärkt förbi Elfsborgs fästning, förnaglade kanonerna i ett par af strandbatterierna samt uppbrände eller förstörde största delen af galer-eskadern. Detta hade aldrig kunnat lyckas honom, om ej svenskarne visat en så oförsvarlig försumlighet i afseende på bevakningen, och dock hade fältmarskalken Rensköld befallt vederbörande att dag och natt ha slupar ute för att observera fienden, men denna befallning hade man ej brytt sig om att iakttaga. Orsaken till, att den nya regeringen lät Rensköld efterträda Mörner och vice-amiralen Örnstedt Strömstierna, känner jag ej, kanske var det därför att de bägge sistnämnda stått så högt i Karl XII:s ynnest. De afskedade kände bättre till trakten och förhållanden därstädes, än de, som kommo efter dem; de hade ju ock under flere år med framgång ledt försvarsantaltena på västkusten. Örnstedt borde väl med sin nyskapade galereskader kunnat haft sysselsättning i Stockholms skärgård. Till råga på detta ombyte skulle Rensköld äfven

[1] När jag skildrade detta slag, visste jag ej att någon karta fanns öfver Dynekil. Jag har sedan lyckats finna en. Söder om det streck jag på denna låtit draga låg Strömstiernas eskader (jfr s. 25).

[2] Detta års krigshändelser kan jag för utrymmets skull endast i största korthet omnämna, huru intressant än detta skulle vara, ty flere obegagnade källor för detsamma finnas.

föra befälet i Skåne. Det var under hans vistelse i sistnämnda landskap Tordenskjold gjorde sitt anfall. Hvad Renskölds försvarsanstalter i Bohuslän vidkommer, kan nämnas, att han endast hade 5,000 man att ställa mot den infallande öfverlägsna norska hären, hvilken likväl omöjligen såsom Rensköld uppgifver kan ha varit 23,000 man. Förstörandet af transportfartygen uti Strömstad hade kanske blifvit nödvändig, men var, när den skedde, en förhastad åtgärd, för hvilken dock Rensköld, men icke generalmajor von Essen bär hufvudansvaret, ty den vardt besluten i krigsrådet. En enda ljuspunkt finnes i denna mörka tafla, och det är försvaret af Göteborg, då denna stad för andra gången angreps af Tordenskjold, hvilket började natten till d. $\frac{22 \text{ juli}}{2 \text{ augusti}}$ 1719. Tordenskjold hade vid detta tillfälle under sitt befäl den största flotta han någonsin kommenderat eller 31 fartyg.[1] Med den mest lysande tapperhet försvarade sig den tillförordnade kommendanten på Nya Elfsborgs fästning öfverstelöjtnant Jean Lilje; två gånger sökte Tordenskjold genom parlamentärer narra honom, liksom han förut gjort med Danckwardt, att uppgifva fästningen, men Lilje förklarade sig skola försvara fästningen till det yttersta. Genom hans mod och ståndaktighet vid dessa tillfällen samt genom de batterier, öfverste Georg Bogislaus Stael von Holstein kort därefter uppförde på Hisingen, nödgades också danska flottan att draga sig tillbaka.

Kort efter Tordenskjolds tredje och sista anfall på Göteborg afslöts stillestånd mellan Sverige och Danmark den $\frac{27 \text{ okt.}}{8 \text{ nov.}}$ 1719; för Norge skulle detta dock ej börja förrän den $^{7}/_{18}$ nov. Detta stillestånd öfvergick den $\frac{22 \text{ juni.}}{3 \text{ juli}}$ 1720 till en formlig fred. — De nordiska rikena hade åter utmattat hvarandra i ett långvarigt krig, som ländt dem själfva till skada, men andra till gagn.

6.

Man har på ett visst håll velat i Tordenskjold se inkarnationen af norrmännens hat mot svenskarne. Något som helst bevis för detta påstående har man likväl, så vidt jag vet, ej ännu mäktat åstadkomma. Däremot finnes det åtskilliga vittnesbörd, som gå i motsatt riktning. Så t. ex. skickade Tordenskjold dagen efter sitt första misslyckade anfall på Göteborg, sin

[1] Så uppgifver en svensk källa. Gardes uppgifter motsäga hvarandra.

adjutant Lilienskjold som parlamentär till Nya Elfsborg med uppdrag att komplimentera kommendanten, för att »de dagen tilforne hade hilset hinanden så brav». Artiga bref sände han under sitt andra anfall till samma fästnings dåvarande kommendant, den tappre Lilje, om hvars svar Rothe säger, att Tordenskjold »merkede med hvad mand han havde att giöre, nemlig med den, der udi bravoure og soldatskab ej ville give ham noget efter».[1] En annan omständighet strider äfven mot herr Kiellands ofvannämnda påstående. Tordenskjold bar nämligen 1717 ofta en värja af *svensk* fabrikation, som en *svensk* officer en gång förärat honom.[2] Näppeligen skulle han väl kunnat mottaga och bära en sådan present, om han dödligt hatat gifvarens hela folk. Men ännu tydligare vederlägges nämnda påstående af hvad Tordenskjold själf en gång år 1720 yttrade till svenske ministern i Köpenhamn, generalmajoren P. Adlerfelt. Man hyste nämligen ännu på denna tid i Danmark de allvarsammaste farhågor för tsaren och hans planer, ty man hade lika väl i Danmark som i Sverige fått ögonen öppna för den fara, som hotade hela skandinaviska norden från öster, och på samma gång äfven börjat inse, att ett fortsatt fientligt förhållande mellan Sverige och Danmark vore detsamma som ett brodermord. Flere högt stående danskar hade ock öppet för Adlerfelt uttalat, hvad de tänkte härom. Bland dessa var äfven Tordenskjold, »med hvilken jag», skrifver Adlerfelt, »länge talte om desse rikens sannskyldiga nytta, att den bestode däruti, att de hädanefter evärdeligen lefva i förtrolighet och vänskap samt hafva ett vaksamt öga på deras mäktige och farlige granne, hvilket allt han — Tordenskjold — biföll, sägande sig intet högre önska, än att hans herre ville lemna honom kommando öfver några skepp och låta dem stöta till den svenska eskadern och engelska flottan; han skulle göra sitt bästa att bränna upp för ryssen så många fartyg kan kunde öfverkomma».[3] Tordenskjold har således velat kämpa sida vid sida med svenskarne. Detta kunde han väl knappast ha velat göra, om han föraktat och hatat hela Sveriges folk. Emellertid kom detta vapenbrödraskap, som bekant, aldrig till stånd. Tordenskjold hann icke ens upplefva det stora nordiska krigets slut. Hösten 1720 anträdde nämligen Tordenskjold

---

[1] Rothe, III, s. 203.
[2] Rothe, II, s. 313.
[3] Dipl. Danica, Adlerfelts dep. d. 7/18 juli 1720.

en resa till Tyskland, hvarifrån han kanske tänkte begifva sig till England. Han hade nämligen i juni månad 1719, då han med sin eskader låg utanför Göteborg, blifvit bekant med lord Carteret, hvilken såsom engelsk ambassadör då var på väg till Stockholm. På sin eskader hade Tordenskjold med äkta nordisk gästfrihet mottagit den berömde diplomaten. Vid afskedet måste Tordenskjold gifva lorden sitt ord på att komma till England, »hvor en smuk fröken med 80,000 pund sterling nok ville ståe honom an».[1] Följande år sammanträffade Carteret i Köpenhamn åter med Tordenskjold, som nu var viceamiral, — denna grad hade han nämligen fått som belöning för eröfringen af Marstrand. Vänskapen dem emellan tycktes härunder ha än ytterligare ökats. Man påstår också, att det löfte Tordenskjold föregående år gifvit Carteret varit hufvudorsaken till hans utländska resa. Därjämte uppgifves äfven en annan orsak, nämligen att han ville besöka sin första gynnare, grefve Löwendal, som nu bodde i Dresden. Vare härmed huru som helst, allt nog Tordenskjold reste på hösten 1720 till Hamburg. Sedan han där tillbringat några veckor, reste han till Hannover. Här var det som han den $\frac{29\text{ okt.}}{9\text{ nov.}}$ hos kammarpresidenten von Görtz hade sitt ödesdigra sammanträffande med öfverste Jakob Axel Stael von Holstein.

Denne sistnämnde har af danske och norske historieskrifvare, skalder och romanförfattare, för att icke tala om bokmakare, blifvit på det lättsinnigaste sätt beljugen, förtalad och smädad. Rothe kan vara någorlunda ursäktad, enär han skref allt för kort efter Tordenskjolds död för att ha kunnat skaffa sig exakta upplysningar om Stael. Från svensk sida torde väl då icke heller några sådana ännu ha framkommit. Men år 1764 uppvisade Gjörwell i flere fall grundlösheten af de danska författarnes liksom en deras svenska efterapares beskyllningar.[2] Men denna uppsats har man utom Sverige alls intet värdat sig om, änskönt man borde ha blifvit ytterligare påmint om densamma genom Svenskt biografiskt lexikon i dess uppsats om Stael. »Skaldernes Adam» har i sin tragedi »Tordenskjold» gifvit liksom en sanktion åt föregående författares uppgifter. Ännu så sent som 1871 har öfverste Vaupell visat sig vara fullständigt fången af dessa villfarelser.[3] Han talar nämligen endast

[1] Tordenskjold till Lüdersen, Rothe III, s. 133.
[2] Se Svenske Mercurius, julius 1764, s. 745 och följande.
[3] Danske saml. II, s. 1, s. 237.

om »spilleren Stael», någon annan benämning på ifrågavarande person tyckes han ej känna. Men ännu längre går herr Kielland, som kallar Stael för »en usling till svensk, som lurade sin värja i» Tordenskjold. Hvart enda ord i denna mening är en osanning. Till att börja med var Stael lika litet svensk som Tordenskjold var dansk eller rättare ännu mindre; de tyska livländarne äro som bekant aflägsnare fränder till svenskarne än norrmännen till danskarne. Men sant är, att Stael var en boren svensk undersåte, enär Livland, då han föddes, lydde under Sveriges krona, sant är ock att han dog som svensk undersåte, ty sina sista år, till sin död 1730, var han bosatt i svenska Pommern. Jag framhåller detta icke därför, såsom om en svensk skulle ha något skäl att skämmas för landsmanskapet, ty vare sig man bedömer Stael efter hederns eller moralens lagar, torde han ej stå under flertalet människor på sin tid. Någon falsk spelare kan det ej bevisas, att han varit; huruvida han i allmänhet älskade spel, vet man heller icke. Men äfven om han gjort det, torde detta fel *från den stränga moralens synpunkt* knappast mera kunna läggas honom till last, än t. ex. de många galanta äfventyren Tordenskjold, hvilken ju, enligt Rothe, af sin skeppsprest fick mottaga allvarliga förebråelser därför. Det är alltid vanskligt att rättvist bedöma människors sedliga vandel, men om man mäter Staels med den stränga moralens måttstock, kan jag icke förstå, hvarför man icke bör göra detta äfven med Tordenskjold. Efter de uppgifter man har, synes icke denne ha varit en mera strängt moralisk person än Stael, utan snarare tvärt om. Jag vill därför, om också endast i största korthet, nämna några ord om Staels familjeförhållanden och lefnadsöden, ty den gamla satsen »audiatur et altera pars» bör ännu kunna få gälla.

Jakob Axel Stael von Holstein tillhörde den ansedda baltiska ätten af detta namn och var son till den tappre generalmajoren Jakob Stael von Holstein och Anna Sofia von Ungern Sternberg, som tilhörde en af Livlands mest lysande ätter.[1] Fadern blef genom detta gifte svåger med baron Otto von Mengden, som snart skulle blifva hans dödlige fiende.[2] Af dennes son, generalmajoren Gustaf von Mengden, och sonson, öfverstelöjtnanten Otto Reinhold, med deras väpnade följe, blef Stael den 1 oktober

[1] Hon blef omgift med generalfälttygmästaren grefve Reinhold Johan v. Fersen och var farmor till den ryktbare statsmannen Fredrik Axel v. Fersen.

[2] Jfr min uppsats »Ätten von Mengden och Livland under svenska väldet», Hist. Tidskr. 1889.

1679 öfverfallen och dödad. Några månader därefter föddes sonen Jakob Axel. Som löjtnant deltog denne i slaget vid Düna 1701. Några år senare var han i utländsk tjänst, hvarunder han med stor utmärkelse deltog i slaget vid Höchstedt, där han vardt sårad. Han var därefter en tid kapten vid grenadiererna i holsteinske generalen Berners infanteriregemente.[1] Han utbytte dock snart hertigens af Holsteins tjänst mot konung Stanislaus'. Hos denne konung vardt han först generaladjutant och längre fram öfverste för ett tyskt regemente, som han skulle uppsätta. Han kunde dock icke utföra detta uppdrag på grund af Stanislaus' kort därpå timade fall. Hvarest han under de närmast följande åren uppehållit sig, eller hvad han sysselsatt sig med, känner jag icke, men att han icke varit en man med dåligt anseende, torde framgå af den omständigheten, att han 1717 blef gift med en fröken Lewenhaupt, hvars fader i kursachsisk tjänst uppstigit till general och geheimeråd och var gift med en syster till Aurora Königsmark.[2] På grund af denna sin slägtskap reste öfverste Stael till Hannover för att framställa några anspråk, som Königsmarkska familjens arfvingar ansågo sig hafva på ett i det Bremiskt-Verdiska landet beläget gods Bederkesa, som Karl XI låtit reducera. Under denna resa dröjde han en tid i Hamburg. Med sin fru hade Stael fått »en orm med nio hufvuden», som fältmarskalken Königsmark tagit i Prag. I Hamburg kom en afton »doktor Limbeck till honom och begärde se den: han var utlånt till en köpman Dreyer;[3] man skickar lakejen efter honom. Under tiden sätter sig öfversten och doktorn att spela, emot öfverstens första vilja, som vinner 12 à 15 ducater. En Lehn, som följt doktorn, ledsen att blott vara åskådare, begär deltaga i partiet, tappar 350 dukater, har ej penningar, lofvar betala följande dagen, men synes ej mer».[4] Denne Abraham Lehn var son till Tordenskjolds hyresvärd i Köpenhamn och tyckes äfven ha stått i slägtförhållande till amiralen. Den unge mannen be-

[1] Troligen var det 1708 eller 1709 han tjänade vid detta regemente, ty hans broder Otto Wilhelm var den tiden öfverstelöjtnant vid detsamma.

[2] Han var äfven fader till den olycklige generalen Charles Emil Lewenhaupt.

[3] Den svenske Mercurius — 1764 oct., s. 747 — säger att den bekante grefve Filip Königsmark i Hamburg hos en bankir vid namn Lastrop pantsatt denna »ett vidunder, om hvilket skall kunna tvistas antingen det är artificielt eller naturelt».

[4] Tessiniana, s. 328. Efter danske generalen Löwenörns bref till riksrådet grefve N. Tessin.

rättar för Tordenskjold, åt hvilken hans fader hade anbefalt honom, att Stael på ett tvetydigt vis spelat af honom 25,000 rdr. Troligen ville den unge mannen i sin förtviflan genom ett sådant påstående försöka göra sig själf mindre felaktig, enär han bortspelat en så stor summa pengar på sitt hedersord. Tordenskjold var nog lättrogen att utan vidare förfrågningar sätta lit till hans ord.

En tid därefter, eller den $\frac{29 \text{ okt.}}{9 \text{ nov.}}$, sammanträffade Stael i Hannover hos kammarpresidenten Görtz i ett stort sällskap med Tordenskjold.[1] Den sistnämnde höll just på att sluta sitt samtal med engelska sändebudet vid hofvet i Kassel, mr Haldane, då Stael närmade sig dem för att tala med den senare. Sändebudet frågade då Stael, om han kände amiral Tordenskjold, hvarpå Stael svarade, att han haft den äran att se amiralen i Hamburg i ett samkväm. Tordenskjold inföll då i en häftig ton: »Nej, min herre, jag har aldrig sett er». Stael upprepade dock sitt påstående. Ett ögonblick därefter tillade Tordenskiold, att det fanns folk i Hamburg, som lockade unga män till sig, genom att förevisa ormar med nio hufvuden, för att därunder få tillfälle att listigt bestjäla dem. Stael svarade härpå, »att detta nog var möjligt, men hvad ormen i fråga beträffar, finns det ingen mer än jag, som har en dylik, men jag kan försäkra, att han aldrig bestulit någon». Tordenskjold vidhöll likväl, hvad han sagt. Stael utbrast då: »förklara er, min herre, hvad har ni att säga i saken om denna orm, eller menar ni mig därmed»? Tordenskjold svarade, att han kunde upptaga hans yttrande, huru han behagade. Stael försäkrade då bestämdt, att han var oskyldig i nämnda sak; men att han höll den för en skurk, som menade motsatsen. Vid dessa ord fattade Tordenskjold eld och blef mycket högljudd. Stael bad honom då att icke ställa till något bråk, samt att åtminstone hafva försyn för prins Georg af Hessen, som ju äfven befann sig i sällskapet. Men ju mera Stael uppmanade honom härtill, desto högljuddare vardt Tordenskjold, hvarför Stael till slut bad honom följa med ut i antichambren, att de där kunde förklara sig. Under vägen dit var Tordenskjold lika högljudd, ända tills de omärkligt befunno sig ute på gården, där Tordenskjold nödvändigt ville förmå Stael att draga värjan, ehuru den senare föreställde amiralen, att där icke var rätta stället i närvaro af alla lakejerna, men de kunde

[1] Till grund för följande skildring ligger hufvudsakligen Staels relation bil. 1.

ju träffas dagen därpå. Tordenskjold svarade då, att om Stael icke genast ville slåss med honom, så vore han en »Jeanfutel». Härvid vardt Stael så utom sig, att han gaf Tordenskjold ett käpprapp öfver hufvudet, ögonblicket därefter försökte han äfven draga sin värja, men »som det icke fanns någon hake på slidan, drog Stael värjan med slidan på — klingan satt nämligen så fast vid slidan att han icke kunde få henne ut. Tordenskjold fick härunder tillfälle att gifva Stael en fem à sex käpprapp, ehuru den sistnämnde så godt han kunde försökte afvärja dem med sin odragna värja. Men när Stael märkte, att detta icke lät sig göra, sprang han Tordenskjold inpå lifvet, hvarefter de grepo tag i hvarandra och snart bägge föllo till marken;[1] andra kommo nu emellertid och skilde dem åt. Följande dag lät Staël säga Tordenskjold, att ingendera hade heder af att affären ändats med käpprapp, den borde därför få ett annat slut. Valet af vapen lemnade Stael åt Tordenskjold, som mottog utmaningen och valde värja. Men på samma gång lät han säga Stael, att han icke hade syftat på honom med historien om ormen.[2]

Meningen var först, att de skulle göra upp affären på måndagen, men de blefvo hindrade genom konungens af England afresa, hvilken lade beslag på alla posthästar. Men på tisdagen den $^1/_{12}$ nov. möttes de, två mil från Hannover inom Hildesheims gebit, i närvaro af mer än 20 hannoveranska officerare, som infunnit sig som åskådare. Hannoveranske öfverstelöjtnanten Münnichhausen var Tordenskjolds sekundant. Staels åter var svenske generaladjutanten Sicre,[3] som i sällskap med öfverståthållaren grefve G. A. Taube denna tid var i Hannover. Vid första sammanträffandet yttrade Tordenskjold till Stael »God dag herr öfverste». — Sedan Stael besvarat hälsningen, återtog Tordenskjold: »jag hade aldrig kunnat tro, att denna sak skulle komma i sådant skick, efter jag i mina utlåtelser ej menat

[1] Danska berättelsen från Hannover stämmer i det allra hufvudsakligaste öfverens med Staels relation utom hvad käpprappen angår. Den danska berättelsen säger nämligen, att, när Stael ville slå T., vek denne undan, »men som nogle vil sige sprang hand Stael ind på livet — — — — og gav — ham mange hug af Staels egen stok, så att hans ansigte derved blef meget ilde tilredt». — Se bil. 2. — Men som Löwenörns berättelse här stämmer mer med Staels, torde man tryggt kunna hålla den senare för sann. Författaren af den danska berättelsen förefaller ju dessutom sväfvande, då han utlåter sig »nogle vil sige» etc.

[2] Enligt Löwenörns berättelse skulle Tordenskjold sagt, att han vore »färdig att möta honom, likväl ensam utan sekundant. Stael lät svara, att han ej heller frågade särdeles efter sekundanter, men efter *första* oförrätten varit offentlig, borde reparationen äfven vara det».

[3] Samme person, som man en tid ville göra till Karl XII:s mördare.

er.»[1] »Jag tar er till vittne, mina herrar», sade Stael, vändande sig till de närvarande, »att amiralen ej menat mig. Det är illa nog,» fortfor han och vände sig till Tordenskjold, »men efter det nu kommit så långt, så måste vi slåss för vår heders skull; tog därpå bort en plåsterlapp ifrån sitt venstra öga, som var alldeles blått efter handgemänget på gården i Hannover, och attackerade Tordenskjold, som gjorde 2—3 steg tillbaka och parerade så godt han kunde. Han ville äfven göra ett utfall, men Stael gaf honom ej tid, utan gaf honom ett dugtigt styng under högra bröstet, som afskar pulsådern. Amiralen föll under ropet: »halt». Han stretade därpå under blodets utströmning och ville resa sig upp, men tappade värjan och föll igen.[2]

Fältskären bemödade sig att stämma blodet, men förgäfves,[3] ty Tordenskjold afled några ögonblick därefter. »Stahl siuntes at være forbauset over denne ulökke oc sagde höit, att hand havde heller önsket sig self död på stedet; hand gaf sig strax på flugt, dog ved mand endnu ikke, hvorhen hand retereret sig, og det giorde hannem ont, at de, som fra begyndelsen havde hört deres trætte, ikke fremdeeles hindrede all ulempe. Oberste Schulte de Harnebourg, som i afftes har talt med Stahl, sagde, at hand var meget bedrövet over det, som passerte hos Præsidenten.»[4]

Sekundanterna och andra, som varit närvarande, då olyckan skedde, ville låta föra den döde in på det hannoveranska området, men emedan detta var förenadt med stora svårigheter, ty de hildesheimska bönderna kommo i hopar och ville bemäktiga sig liket, blef den döda kroppen nedsatt i närmaste by, där den förblef, tills baron Bernsdorf kom med order att liket skulle föras till Hannover. Härifrån fördes det öfver Lübeck till Köpenhamn, där det begrofs i Holmens kyrkas kapell.

Öfver Hannover hade Stael lyckats framkomma till Hamburg den $^4/_{15}$ nov., där han begärde och fick skydd af den svenske ministerresidenten grefve Axel Reenstierna. Emedan

---

[1] Danska berättelsen om duellen stämmer härmed Se bil. 2.

[2] Detta enligt Löwenörns berättelse, Tessiniana s. 329—30. Ofvannämnda danska berättelse om duellen säger: »Tordenschiold löfftet kaarden höit for at animere den anden til at parere lige så höit, at hand ved den leilighed kunde komme ham under klingen og grebe ham med Hænderne, men Stahl gav ham et stöd igjennem lungen og livet, hvor ved han faldt till jorden».

[3] Enligt Löwenörn skall Stael härvid också sökt göra sitt bästa att hämma blodet. Tessiniana s. 330.

[4] Bilaga 2.

ryktet sade, att danska ministerresidenten Hagedorn hos magistraten ingifvit ett memorial mot Stael och på honom begärt arrest, behöll Reenstierna honom hos sig i sitt hus, men han skref dock samma dag till kanslikollegium och begärde närmare förhållningsorder, ehuru han icke ansåg, att magistraten skulle uppfylla Hagedorns fordran. I svenska rådet var denna sak föremål för öfverläggning den $^{15}/_{26}$ nov., och gillades kanslikollegii åtgärd att genom von Kocken låta Reenstierna veta, att han, ifall konungen af Danmark skulle yrka på Staels utlevererande, då likasom af sig själf skulle råda Stael att lemna Hamburg. Svenska regeringen ville nämligen icke uppväcka någon ovilja eller köld hos konungen af Danmark, eftersom freden så nyligen blifvit sluten och ej »så klart är med Stralsunds evacuation».

Reenstierna fann dock snart, att Hagedorn icke gjort ofvannämnda hemställan till magistraten, utan i stället afvaktade vidare order från sitt hof. Men för att förekomma all olägenhet hade han på eget bevåg skaffat Stael ut ur staden. Kl. 9 på morgonen den $^{6}/_{17}$ nov. förde han nämligen i sin egen vagn Stael till ett utom staden beläget ställe, där en häst väntade på denne.

Under de närmaste dagarne gick visserligen det ryktet i Hamburg, att danskarne genom matroser ville låta massakrera Stael, om de kunde finna honom, »men jag förmodar», skref Reenstierna, »att han väl lär vara i godt behåll».[1] Emellertid fick Hagedorn aldrig någon order från sin regering »att söka förmå Hamburgs myndigheter att inskrida mot Stael. General Löwenörn skref nämligen till riksrådet grefve Nicodemus Tessin, att alla rykten om danska hofvets demarcher emot öfverste Stael voro falska; man insåg, att öfversten ej kunnat göra mindre än han gjort.»[2]

Då Danmarks konung, som var en så varm vän till Tordenskjold, haft denna uppfattning, och då Tordenskjold själf kort

---

[1] Reenstierna till kanslipresidenten $^{11}/_{22}$ nov. 1720. Diplom. Hamb.

[2] Tessiniana s. 370. Jag har i det föregående omnämnt Karl XII:s befallning att återställa till Tordenskjold den del af hans egendom, som föll i svenskarnes händer, då hans fartyg strandade nära Kullen i slutet af år 1717. Till ersättning fick T. af Fredrik IV ett skepp med åtskilliga saker, som tillhörde grefve N. Tessin. Denne gjorde försök hos danska regeringen att återfå sin egendom och kom därigenom att träda i brefvexling med general Löwenörn, som då till Tessin afgaf den relation om Tordenskjolds förhållande till Stael, hvilken finnes tryckt i Tessiniana. Af denna relation framgår, att Löwenörn måtte ha varit närvarande, då tvisten i Presidenten Görtz hus uppstod mellan Tordenskjold och Stael.

före sin död återtagit de för Stael så skymfande ord, som han fällt hos Görtz, borde väl Stael utan vidare ha rätt att af efterverlden erkännas för en hederlig man. Det finnes ju intet som helst bevis för motsatsen utom den unge Abraham Lehns obestyrkta påståenden. Danska minister-residenten i Hamburg Hagedorn, som äfven var en vän af Tordenskjold, tyckes icke heller ha fäst någon synnerlig tillit till dessa.[1]

Rothe har lagt till grund för sin framställning[2] om Tordenskjolds och Staels duell en berättelse af Kristian Kold, hvilken som kammartjänare var Tordenskjold följaktig på hans resa. För min del kan jag icke fästa mycken tilltro till denna berättelse, emedan den i så många fall afviker både från de danska källor jag anfört och från de svenska. Jag anser det heller icke vara mödan värdt att i detalj kritiskt behandla densamma. Jag vill därför inskränka mig till några få punkter. Hvarför skulle öfverstelöjtnant Münnichausen för att skydda Stael ha narrat Tordenskjold att välja värja i stället för pistoler, och hvarföre skulle han vidare ha intalat amiralen, att det icke var fråga om en verklig strid, utan endast om »en liden proforma fægtning», och sedan Tordenskjold gått in på duellen, att Stael icke skulle infinna sig på mötesplatsen? Och huru skulle väl Tordenskjold såsom en man af ära, vare sig han själfmant valt värja eller, så orimligt det än låter, blifvit narrad att välja detta vapen, då Münnichhausen i närheten af mötesplatsen underrättade honom att Stael var där, kunnat utropa. »Er han! da var det ilde jeg ikke lod tage mine Pistoler med, at jeg kunde have giort endelighed med hannem»![3] Lika egendomligt förefaller det, att Münnichhausen af illvilja rådt Tordenskjold att taga en liten värja i stället för Kolds. Är det troligt, att en så stolt man som Tordenskjold skulle så gång på gång låtit leda och narra sig af en person, som han så föga kände? Om Münnichhausen handlat så lågt och förrädiskt mot Tordenskjold, skulle detta hans beteende väl hafva blifvit bekant för de danska legationena i Hannover eller Hamburg. Hvad som ytterligare gör Kolds berättelse otrolig, är, att Tordenskjold stod i så stor gunst hos Georg I, Münnichhausens landsherre. Och om än

[1] Bil. 6: »de sanna omständigheterna under spelet och huru detta föranleddes torde ofvannämnde person (Lehn) bäst kunna göra reda för» etc.

[2] Rothe, III s. 273—84.

[3] Tordenskjold var en så utomordentlig skicklig pistolskytt, att han kunde släcka ett ljus med en pistolkula.

Münnichhausen skulle vågat handla så förrädiskt mot Tordenskjold, skulle väl de andra hannoveranska officerarne, som voro närvarande, ha varit lika nedriga och vågat göra gemensam sak med honom? Det sannaste i Kolds berättelse torde vara hans uppgift, att Tordenskjold måste befalla honom att aflägsna sig från den plats, där han och Stael stodo, och att Münnichhausen måst taga honom i armen och draga honom därifrån och sedan jämte en annan person hålla Kold fast, ända tills duellen var slut, och Stael kommit upp på sin häst. Rothe säger i anledning häraf. »Det kand være trolig de have anseet denne mand for alt for håndfast, så og tro mod sin herre, då man desuden veed han er en god fægtere.» Rothe tycks således anse, att Kold skulle haft rätt att vid sin herres sida kämpa mot Stael! Har detta äfven varit Kolds mening, är det lätt att förstå, hvarför Tordenskjold befallt honom draga sig tillbaka, och hvarför de andra sedan höllo honom fast, ty Tordenskjolds och Staels duell var ingen duell mellan flere, utan endast mellan dem bägge. Kold kunde likväl, där han stod, iakttaga hvad som försiggick och berätta i detalj om själfva fäktningen, både huru de bägge motståndarne korsade sina klingor och om det fel Tordenskjold begick, hvarigenom Stael kunde göra det utfall, som vållade Tordenskjolds bane. Det framgår af hans ord, att Stael fällde Tordenskjold, som äfven enligt Kolds intyg var en dålig fäktare, icke därigenom att han »lurade sin värja» i honom, utan därför att han förstod att föra henne bättre än Tordenskjold.

Det är ej nog med, att Tordenskjolds biografer framställt Stael i den förhatligaste dager i hans förhållande till Lehn och Tordenskjold, utan de ha äfven gjort detta i sina skildringar af hans sista lefnadsår. Efter deras framställningar skall Stael kort efter duellen rest till Haag och där vistats några år som sekreterare hos en holsteinsk minister grefve Flohr. Efter några år fann han sig emellertid en dag nödsakad att i nattrock fly från Flohr till generalfiskalen Noblings hus för att begära generalstaternas beskydd. Dessa gåfvo honom detsamma genom att, som det tyckes efter hans önskan, skicka honom till statsfängelset. Här hade dock Stael tillfälle att dagligen få besök af en dam, som tillhörde en af Tysklands förnämsta ätter och som sedan gifte sig med honom. Hennes namn var von Gersdorff, hennes farbroder hade varit kursachsiskt sändebud i Holland, och ur dennes hus skall hon ha blifvit »stulen» eller af någon egen-

domlig anledning bortskickad. Trots sina föräldrars alla uppmaningar hade hon icke kunnat förmås att till dem återvända. Hon hade dock snart återkommit till Haag, hvarefter hon blef Flohrs älskarinna. Sedan Stael åter blifvit försonad med Flohr och kommit lös ur sin frivilliga fångenskap, gifte han sig med fröken von Gersdorff på uppmaning af Flohr, som därvid tyckes ha lofvat att gifva Stael ett visst årligt underhåll. Därefter lefde Stael i Amsterdam, där han försörjde sig med att öfversätta tyska urkunder till franska. Länge kunde han dock ej försörja sig på detta sätt, utan dog i största misère i sitt 63 år 1742.[1]

Hvem denne Stael varit, har jag icke lyckats få reda på, men lika säkert som att 2 och 2 är 4, kan det bevisas, att öfverste Jakob Axel Stael v. Holstein, Tordenskjolds baneman, icke har något som helst att skaffa med den Stael, som dog i Holland. Jag skulle kunna skrifva en hel afhandling om öfverste Staels förmögenhetsförhållanden, men jag vill inskränka mig till hvad som behöfves för att bevisa, att han lefde och dog som en förmögen och aktad man i svenska Pommern.

Hans fader, generalmajor Stael hade haft en mängd egendomar i Östersjöprovinserna. Hans rikedom torde icke litet bidragit till, att han af sina ståndsbröder fick de höga uppdraget att vara landtråd och landtmarskalk. Reduktionen medtog nog högst betydligt hans efterlemnade förmögenhet, men äfven efter densamma var slägten rik. Däremot minskade krigets ödeläggelser den betydligt. Generaladjutanten Fabian Ernst Stael von Holstein[2] löste ut sina syskon ur de estländska och livländska egendomarna. För ett af de förnämsta godsen, Hannijäggi i Estland, fick hvar broder, och således äfven Jakob Axel, 2,000 rdr sp. eller 800 dukater i guld, således 8,000 kronor, myntvärdets fall oberäknadt.[3] Huru stor hans andel blef för de andra godsen känner jag icke. Han bör dessutom, ha ärft icke så litet efter sin moder den första grefvinnan von Fersen, ty hennes slägt von Ungern Sternberg var äfven mycket förmögen. Vare här-

[1] Rothe, III s. 285—86. R. anför såsom källa Hofmans Mémoires du viceamiral Tordenskjold.

[2] Stamfader för den i Östersjöprovinserna ännu lefvande rika och ansedda slägten.

[3] Detta köp uppgjordes den 18 juni 1723 i Reval, generalmajoren friherre O. W. Stael von Holstein — denne är stamfader för den nu lefvande svenska friherrliga ätten — företrädde här Jakob Axel, se Russwurm, Nachrichten über das Geschlecht Stael von Holstein, II, s. 162—66.

med huru som helst, öfverste Stael kunde den 30 april 1725 af bröderna von Dechow tillhandla sig länsgodset Pantlitz med Arendshagen och Neuenkort i distriktet Damgardten[1] i Pommern för 16,300 rdr sp., således omkring 65,000 kronor, men om man betänker myntvärdets fall, torde denna summa den tiden motsvara en fyra gånger så stor summa i våra dagar. Men detta gods utgjorde ej Staels enda förmögenhet, han hade nämligen en större fordran innestående hos sin svärmoder grefvinnan Lewenhaupt. På Pantlitz lefde nu Jakob Stael som en förmögen och aktad godsegare. Han gifte äfven om sig. Hans andra hustru var dotter till generallöjtnanten baron Detlof Ernst von Krassow. Stael har således varit svåger med Fredrik den stores berömde fältmarskalk von Schwerin, ty denne var gift med hennes syster. Han tyckes emellertid ha varit sjuklig; Kold beskrifver honom redan 1720 såsom mycket fet och »incommode». Äfven hans son Karl Jakob måtte ha varit sjuklig, ty den 5 mars 1727 ingick han en öfverenskommelse med sin broder generalmajoren friherre Otto Wilhelm Stael, att denne skulle ärfva Pantlitz, om han doge barnlös. Den 17 febr. 1730 afled emellertid öfverste Jakob Axel Stael före sin son.[2] Den pommerska regeringen utnämnde genast till hans 12-årige sons förmyndare generallöjtnanten H. von Krassow,[3] generalmajoren grefve von Mellin och herr von Thun zu Tribom. Ynglingens mormoder grefvinnan Amalia Wilhelmina Lewenhaupt f. Königsmark lyckades dock kort därefter genomdrifva, att hennes son Charles Emil skulle blifva förmyndare, och lät hemta sin dotterson från Stralsund till Öfvedskloster, där han emellertid dog redan år 1732, efterlemnande 40,000 rdr sp. åt sin mormoder, hvilken genom process med Otto Wilhelm Staels arfvingar äfven lyckades vinna godset Pantlitz.[4]

---

[1] Se nyssnämnda arbete s. 176. Pomm. reg. till K. M:t den 1 okt. 1731, Riksarkivet.

[2] Pomm. reg. till K. M:t oktober 1730. Sv. Mercurius 1764 s. 746 uppger oriktigt hans dödsdag till den 19 mars.

[3] Enligt Sv. Mercurius skall öfverste Stael efter sin andra hustrus död förlofvat sig med en hennes kusin, troligen dotter till ofvannämnde förmyndare.

[4] För de välvilliga och upplysande råd och anvisningar, herr riksarkivarien C. T. Odhner gifvit mig under mina forskningar rörande Tordenskjolds och Staels förhållande till hvarandra, ber jag att härmed få betyga min tacksamhet. — D:r E. Hildebrand har haft godheten lämna mig uppgifterna ur den pommerska samlingen.

1.

Staels berättelse om sin affär med Tordenskjold[1].

Relation de l'affaire arrivée entre Monsieur le Vice amiral Tornschildt et moi samedi le 9 de Novembre 1720 à Hannover.

Me trouvant samedi à 6 heures du soir chez Monsieur le President de la chambre Görtz, j'y trouvois parmi la grande compagnie qui s'y trouvoit Monsieur le vice admiral Torenschildt, qui parloit avec Monsieur Haldan, envoyé de la Grande Bretagne à la Cour de Cassel, et étant sur le point de m'en aller, j'approchois Monsieur Haldan, qui me demanda si j'avois connu M. le vice admiral à Hambourg, sur quoi je repliquois, que j'avois eu l'honneur de le voir à l'assemblée, sur quoi M. de Torenschildt repliqua brusquement: Non Monsieur je me vous ay point vu, et moi je soutenois le contraire. Un moment après M. Torenschildt dit, qu'il y avoit des gens à Hambourg, qui pour attirer des jeunes gens leur montroient des serpens à 9 têtes, et puis ils le filutoient, sur quoi je repondis que cela se pouvoit peut-estre, à l'article du serpent près, puisque il n'y avoit personne, qui avait un tel serpent que moi, mais que je pouvois l'assurer, que le mien n'avoit jamais filouté personne. Là dessus il repliqua, que c'étoit pourtant ainsi. Moi, je repondis: expliquez vous, Monsieur; que voulés vous dire par ce compte de serpent, oder meinen Sie mich damit. A quoi il repondit: ich möchte es nehmen, wie ich wolte. Sur quoi je disois que assurement j'étois innocent, mais dass ich den jenigen vor einen schurcken hielte, der mich damit meinet. Sur quoi M:r le vice admiral, prenant feu, commença à crier fort haut. Je le priois de ne point faire tant de bruit, et qu'il devoit au moins avoir quelque égard pour S. A. le prince Georg de Hesse, qui s'y trouvoit justement. Mais plus je le priois, plus il crioit, en sorte que je le priois de me suivre dans l'antichambre, pour nous expliquer. Mais lui continuant tousjours de crier, nous nous trouvâmes insensiblement dans la cour, où M. de Tornschildt voulut absolument m'obliger à tirer l'epée, je lui representois, que ce n'etoit pas là le veritable endroit, en présence de tous les laquois, et que nous nous trouverions demain.

[1] Sv. Riksarkivet. Bil. till n:r 3.

Mais il dit là dessus: wann ich mich nicht so gleich mit ihm schlagen wolte, so wäre ich ein hunds .... — Là dessus, la colère m'emportant, je lui donnoit un coup de cane sur la téte, et en même tems je tirois mon épée, mais comme il n'y avoit point de crochet au fourreau, je tirois l'épée avec le fourreau, et l'épée s'étant tellement enfoncée dans le fourreau, il me fit impossible de le tirer, dont M. de Tornskildt profitant, me donna 5 où 6 coups de cane. Je me defendis le mieux qu'il me fit possible avec mon épée dans le fourreau, mais voyant que cela ne valoit rien, j'allois sur lui, et nous nous accrochâmes, jusqu'à ce que nous tombames tous deux à terre, et l'on nous separa: Le lendemain je lui fit dire que notre affaire fini par des coups de cane, nous faisoient peu d'honneur à l'un et l'autre, et quil falloit la finir autrement. En même tems je lui fis dire que je lui donnois le choix des armes. Il accepta la partie et choisit l'épée, ajoutant qu'il ne m'avoit point comprit dans l'histoire du serpent qu'on lui avoit fait en passant à Hambourg. Comme nous voulions finir l'affaire le lundi, nous en fûmes empechées par le depart de sa Majesté de la Grande Bretagne, qui avoit pris tous les chevaux à la poste.

Le lendemain, qui étoit mardi, nous fûmes à 2 lieues d'Hannover au pays de Hildesheim en presence de plus de 20 officiers d'Hannover, qui s'y trouvoient comme spectateurs, et j'eus le malheur de lui donner un coup près de la mamelle droit. Il cria: halt. Je m'arretai tout aussitôt, on le visita, et trouva que la veine cave estoit coupé, sur quoi il expira dans le moment. Monsieur l'adjutant general Sickre s'est trouvé présent à l'affaire.

J. Staël von Holstein.

à Hambourg ce 15
de Novembre 1720.

2.

Dansk berättelse om duellen mellan Tordenskjold och Stael.[1]

Hannover dend 12 Novembr.

Viceadmiral *Thorenschiold* har veret her i desse dage og blev meget vel imodtagen, saavel af Kongen som det gandske Hof, hand spiste i Löverdags hos Baron och Præsident *Görtz*, og var der tillige med mange andre Herrer og Cavaillerer til Bors; då Maaltid var skeet kom og effter Sædvane en stor forsamling til Baron *Görtz*, ibland andre varre *Printzen af Cassel* og mange Dammer, Mr *Hadone*, Envoye fra Engeland till *Cassen(!)* og *Oberste Stahl* var der oc; Envoyen spurte *Stahl*, om han kiendte admiral *Thordenschiold*, *Stahl*

[1] Ur Danske Samlinger, Anden række, I, s. 296.

svarede ia, og at han havde seet ham paa Assemblee i Hamborg. Admiralen sagde, at han erindret sig ikke at have seet *Stahl* der, hvor paa dend De[s]cours blev endt. Siden spurte Admiralen *Stahl*, om han havde hört tale om en Slange, som skulde være Cronet med 9 hoveder, hvilchen visse Personer lod som de ville vise en Curieus Libhaber, og paa dend maade vilde bedrage ham Penge fra, saa at en af hans Södskende Börn saaledes var bleven fixiret og tabt 25,000 Rdr, og hand undret, at Magistraten i Hamborg kunde lide saadene Filurer i Byen, som med 100 slags prygel burde jages af Landet. Denne Descurs var muelig kommen paa Bane, fordi wisse Philurer her vare greben och arresteret, og mand söger endnu Continuerlig effter flere for att straffe dem alle effter sin fortieneste. *Stahl* svarede, att dend Historie om en Slange med 7 hoveder var ham bekient, og dend eiede hand nu self, men af philouterie vedste hand indtet at sige, og hand saag gierne, at Mr *Tordenschiold* vilde Explicere sig, om hand meente Ham eller til hvem hand Eigentlig sigtet med denne tale. *Thordenschiold* svarede, Hand kunde tage hans ord op, i Hvad meening hand vilde, derpaa sagde *Stahl*, at det var en Schurch, som talte saadanne ord, Men her var ikke sted at snakke meere om dend Sag, men hand kunde kuns gaae udenfor. *Thordenschiold* giorde sig strax ferdig at fölge; Oberst Lieut. *Munnichhausen* og dend unge *Oegnnhausen*, som havde hört Disputen, gick ud med og bad dem begge, at de til en anden tid vilde opsette deres trætte, derpaa gick de over Præsidentens Gaard, men da di var ved porten for at gaa bort, sagde *Stahl* til desse tvende Messieurs, at *Thordenschiold* talte som en gemeen Matros eller saaden een. *Thordenschiold* svarede, at hand var en Jeanfutel, Hvorpaa *Stahl* vilde slaget Ham med sin Stock, men *Thordenschiold* vigede for Slaget oc fick det icke, men, som nogle vil sige, sprang hand *Stahl* ind paa Livet, som da alt havde trucket sin kaarde af gehenget, dog med Skeden paa. Uafvidendes, tog han Kaarden af Haanden og kaste den ned paa Jorden og gaf ham mange Hug af *Stahls* Egen Stock, saa hans ansigt derved blef meget ilde tilredt. Endelig lagde folck sig imellem, at de blef skildt ad. *Stahl* fordret *Thordenschiold* ud til Duel, men hand svarede, at hand vilde reise til Berlin, og hand kunde kuns reise effter Ham, men han vilde ikke giöre et Triet for at söge *Stahl*, og io meere *Stahl* fordret Ham, io meere var *Thordenschiold* derimod, sigendes, at om hand enskiönt udnevnet et vist sted, hvor de skulde figte sammen, vilde hand dog ei möde ham, og Tracterte ham som en, der var U-værdig til, at *Thordenschiold* skulde giörá sig vred paa ham. Samme afften kom *Thordenschiold* till Hove och spiste dagen dereffter med Kongen, som befalede Oberstlieutenant *Qvernkam*(?) at skulde gaae baade til *Thordenschiold* og *Stahl* og sige dem paa Kongens veigne at det giorde ham ont, at de var kommen i Dispute sammen, men önsket gierne, At deres querelle ikke gick videre, eller at de i det mindste ikke fanget nogen handel an mellem sig i hans Rige, Hvilket de og lovede begge toe. Imidlertid lod *Stahl Thordenschiold* atter udfordre til Duel, og at han skulde möde Ham i det

Hildesheimische, og som *Thordenschiold* i Höieste Grad fortröd paa, at *Stahl* saaledes vilde Tausere ham, accorderet hand Endelige Hans Begiering. I dag tilig er Hand da reist til Camppladzen, effter at hand havde för sluttet, de skulde bruge Kaarden. Oberst Lieut. *Munnichhausen* var *Tordenschiolds* Secundant, og Kongen af Sverigs Generaladjutant *Silter* var *Stahls*, som er her med Gref *Taube*. Da de nu kom paa pladzen, sagde *Thordenschiold* til *Stahl*, at det giorde Ham ont, at det var kommet til dend Extrimitet, og at hand ikke meente ham, da de havde trette samen, derpaa gaf de sig til at fægte, *Thordenschiold* löfftet Kaarden höit for at annimere den anden til at pharere lige saa höit, at hand ved den leilighed kunde komme ham under Klingen og greben ham med Hænderne, men *Stahl* gav ham et stöd igiennem lungen og livet, hvor ved hand falt til Jorden, dog reiste hand sig strax op igien, men idet same öyenblick falt död ned, til alles Sorg, som kiente ham og faar höre, at saadan en braf saa U-lykklig havde endt sine Dage. Jeg har holt det for min Skyldighed at Communicere dem dette, at de kunde igien berette Hans May:t Kongen af Danmarck det samme, som uden tvifl vil fortryde, at hand paa saadan maade skulde miste en braf officerer. Jeg forsickrer dem, at det ikke mindre vil smerte Kongen af Engeland, naar hand spörger den onde tiende, Thi den korte tid Kongen af Engeland var her, bragte *H. Thordenschiold* det saa vit, at hand blef meget agtet af ham. Secundanterne og andre, som var nerværende, da U-lykken skeede, lod liget före bort i det hannoversche, som var dem vanskeligt nock, saasom de Hillesheimske Bönder i Haabetahl löb til oc vilde bemechtige sig det döde Legeme, derfor blef liget sat i Nermeste Landzbye, og Baron *Bernsdorph* kom med ordre, at liget skulde föres til Hannover paa en lig vogen, effter Hvilken en anden med sort overtrocken vongn skulde följe, hvor dend danske Secretair med nogle andre skulde kiöre udi. *Stahl* siuntes at være forbaustet over denne U-lökke oc sagde Höit, at hand havde heller önsket sig self död paa stedet; hand gaf sig strax paa flugt, dog ved mand endnu ikke, hvorken hand retereret sig, og det giorde Hannem ont, at de, som fra Begyndelsen havde hört deres trætte, ikke fremdeeles hindrede all U-lempe. Oberste *Schulte de Harnebourg*, som i afftes har talt med *Stahl*, sagde, at hand var meget bedrövet over det, som passerte hos Præsidenten.

3.

Svenske residenten i Hamburg till Kanslikollegium.[1]

— — — — — — — — — — — — — — — —

Den danske vice amiralen Torenschöld, som uti chur-hannoverske Cammarpræsidentens hus förleden lördag öfverfallit öfverste Stahl med

[1] Sv. Riksarkivet.

åthskillige hårda ord och giorde förwitelser, uti månge förnämas närvaru af håfwet, är förleden tisdag vid staden Hildesheim af benembde öfverste i duel ihjälstucken, som af hosgående des egen relation Eders höggrefvel. Excellence och höggunstige kongl:e Collegium vidare täcktes inhämpta;

Som öfverste Stahl i dag här i staden ankommit, och den danske residenten Hagedorn redan emot honom hos Magistraten presenterad sitt memorial och på honom begiäret arrest; Ty har han för säkerhetens skull hos mig anhållit, det han sig så länge i mitt hus sig måtte få uppehålla; hvilket jag honom såsom svänsk undersåte, ej kunnat afslå, alldenstund min skyldighet af mig sådant erfordrar. Och förmodar jag, att denne stadzens magistrat sig med denne saken ej lärer befatta, som sådant hvarken på Hamburgiske eller Dansk grund förelupit.

— — — — — — — — — — — — — — —

Axel Reenstierna.

Hamburg d. 4/15 oct. [ɔ : nov.] A:o 1720.

4.

Svenske residenten i Hamburg till Kanslikollegium. [1]

Med förre posten berättade jag Eders höggrefvelige Excellence och det höggunstige kongelige Collegium ödmiukeligen den duelle, som emellan den danske vice admiralen Tordenschild och öfwerste Stahl vore förelupen, samt att den senare hos mig tagit sin tillflyckt, och att den danske residenten Hagedorn emot honom samma dag hos Magistraten skulle hafva ingifvit ett memorial; om sådant ryckte har effter postens afgång vidare giordt mig underrättad och befinnes det falskt; hafvande benämde resident ändrat sin resolution och sådant uppskutit, till dess han därom från hofvet och sin konung finge befallning. Imedlertid har jag varit betänckt att förekomma all olägenhet, som denne saken kunde af sig kasta, till hvilken ända jag all flit användt att i tysthet kunna skaffa honom utur staden, hvilket i förleden söndags eller d. 17 hujus st. n:o jag lyckeligen värkstälde, klockan 9 om morgonen under kyrkiotiden, då jag benämde öfwerste sielfver i min vagn uht förde, och han sig sedermera till häst satte, lärande nu förmodeligen vara uthur all fara för de danske.

Att den danske residentens berättelse han denne saken angående med sidsta till sitt hofve öfversändt för Tordenschild lärer vara nog fördelachtig synes kunna inhämtas af den vänskap han för honom

[1] Sv. Riksarkivet. »Ankom i Stockh. d. 15 Nov. 1720; pr. Collegio d. 16. dito».

hafft i lifstiden, hvaraf hosgående, som till Tordenschilds beröm af des son sammanfattat är ett märkeligt prof. Härjämte fölier extract af ett bref från Brunswig till den danske residenten, och täcktes Eders höggrefvelige Excellence, och det höggunstige Collegium nådgunstigast därutaf att erse, hwad tanckar man sig här å orten gör om Czarens tillkommande Desseiner.

Axel Reenstierna.

Hamburg d. $^{8}/_{19}$
Nov. A:o 1720.

5.

Kanslirådet v. Kocken till svenske residenten i Hamburg.[1]

Monsieur et très honnoré Comte.

La poste d'hier apporta au Conseil de la Chancellerie la lettre que Vous lui avez ecrit du $^{4}/_{15}$ de ce mois. Il en a vû entre autre le facheux accident arrivé à M:r le Collonel Stahl, aussi bien ce que Vous avez crû devoir faire en cette occasion.

Les discours que cette matière a fourni, m'ont fait connoitre, que le dit Conseil approuve la protection, que Vous avez donné à M:r le Colonnel Stahl comme à un sujet et vasal du roi, et cela d'autant plus, que la demarche du ministre Danois, le quel en ce cas ne sçauroit être regardé qu'en qualité de partie, et qui sollicite pourtant son extradition auprez du Magistrat de Hambourg, est destituée de tout fondement, sa cour ne pouvant pas pretendre d'être juge competant dans cette malheureuse rencontre.

Je n'ai pas voulû manquer, Monsieur, de Vous faire préallablement part de ces sentimens pour vôtre direction. Je ne dois pas oublier non plus de Vous avertir encore d'avoir remarqué, que l'on êtoit d'oppinion, que, si Vous Vous aperceviez, qu'il y eut apparence que les instances du ministre Danois fussent assez fortes et capables de porter le Magistrat de Hambourg à consenter à l'extradition du dit collonel, Vous feriez allors bien de le prevenir en insinuant à M:r de Stahl de se retirer à la sourdine et de se transporter en quelque autre endroit, où il pourra être plus en sureté qu'à Hambourg. On evitera par là de nôtre coté toute brouillerie avec la dite ville et sur tout l'occasion d'alterer peut être en quelque façon la bonne intelligence heureusement rêtablie entre les couronnes de Suêde et de Dannemark il n'y a que fort peu de tems. Que sçait-on encore: s'il n'y a pas à craindre, que le roi de Dannemark pourra

[1] Sv. Riksarkivet.

lui même faire des representations au Roi sur cette affaire? Une pareille demarche ne manqueroit pas de causer beaucoup d'embaras tant à nous qu'à M:r le colonnel Stahl même. J'ai l'honneur d'être etc.

Vôtre très humble et
très obeissant serviteur

J. H. von Kocken.

à Stockholm ce 12 Nov.
v. st. 1720.

6.

Danske residenten i Hamburg till konungen af Danmark.[1]

Allerdurchlauchtigster groszmächtigster König,
allergnädigster Herr.

Eur: Königl:en May:t berichte allerunterthänigst, dasz wir gestern alhier die unangenehme Zeitung aus Hannover bekommen, dasz Ewr: Königl:en May:t Vice-Admiral Tordenschildt von dem ehemahligen Obristen des Stanislai, Stahl, der der gräfin Leuenhaupten Tochter zur Ehe gehabt, in einem Duel im Hildesheimischen im ersten Angriff auf dem Platz erstochen worden; worüber die Händel in des Cammer-Præsidenten Görtzen Hausze über der Taffel entstanden und was sonsten dabey vorgangen, ergiebet der allerunterthänigst angeschloszene Bericht aus Hannover vom 12:ten dieses; was das im Spiel gewonnene Geldt betrifft, davon die Relation Erwehnung thut, so ists der junge Abraham Lehn aus Copenhagen, der eine so considerable Summe alhier verspielet, und sol ein gewiszer Hamburger-Licentiat Lawenbeck dabey interessiret gewesen seyn; die wahren Umbstände von dem Spiel und wie solches veranlaszet worden, wurde ermelter Lehn am besten aussagen können, weil er das Geldt verlohren. Des entleibten Cörper ist nach einem Dorff Retum im Hannoverschen gebracht und von der Hildesheimischen Regierung reclamiret worden. Ewr: Königl:en May:t Commandeur-Capitain Ployard ist nach Hannover und Hildesheim abgereiset umb vor die Beerdigung des Vice-Admirals Sorge zu tragen. Der Obrist Stahl alsz Thäter ist diesen Morgen hier gekommen und in keines Herrn Pflichten. — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

(Ur Hagedorns Relation til Kongen, dat. Hamburg den 15:ten November 1720.)

[1] Danska riksarkivet. Afskrift benäget meddelad af arkivar C. F. Bricka.

Bilaga.

A Hannovre le 12:me de Nov. 1720.

Avanthier arriva icy un étrange accident entre le vice-admiral Tordenschioldt et le colonel Suédois Stahl. Ils étoient à diner chés S. E. M:sr le president Baron de Görtz, le discours tomba sur ce qu'il y avoit tant de gens de filoutés par des joueurs fripons. L'amiral loua fort Sa M:té Brittannique, qu'elle les avoit fait arreter (il faut savoir, que les officiers arretés icy et à Harbourg sont des joueurs, quoyqu'on les soupçonne d'avoir eû quelque maudit dessein contre Sa M:té, dont le public n'est point encore informé positivement) et dit, qu'il seroit à souhaiter, que tous les autres princes et souverains en fissent autant, en y ajoutant, qu'il avoit un cousin, lequel êtant aussy malheureusement tombé en des mains pareillement frippones, avoit perdu à Hambourg une assés grande somme d'argent et pour le donner dans le piège on luy avoit fait accroire, qu'on y avoit à voir un dragon de 7 têtes, et que moyennant cela on l'avoit attiré dans cette malheureuse et malhonette compagnie. Le colonel l'interrompant alors luy dit, que, s'il savoit de qui il parloit, et que c'etoit luy. Là-dessus l'amiral repliqua, qu'il s'en tenoit à ses paroles dites, qu'il fût luy ou un autre, et qu'on l'avoit filouté. L'on s'aigrit de part et d'autre, entre autre le colonel traita de matelot l'amiral, mais celuy-cy plus moderé coupa pour luy dire, que ce n'etoit pas un lieu propre pour se dechirer des paroles et que le lendemain l'on pourroit se parler plus commodement. Au sortir de la table, quand l'amiral voulût se mettre en chaise pour s'en retourner chés luy, le colonel courant aprés luy tire son epée sans la degainer et voulant porter un coup à son antagoniste, et celuy-cy se tournant à ce moment et voyant son ennemy, court sous son bras, luy ôte son epée, le rosse et la casse en suite et luy dit pour conclusion, qu'à cette heure il pourroit se mieux souvenir du matelot. L'on croit, que le colonel a été tellement en colère, qu'il n'a pas sçu, s'il avoit degainé son epée ou non.

L'admiral n'a pas voulu donner satisfaction à l'autre, puisqu'il s'étoit mis en posture de l'attaquer en traitre par derrière, mais je ne sçais par quelle interposition il s'est enfin laissé porter à la luy donner aujourdhuy à coup de pistolets. Hier au soir l'admiral fut encore traité chés le general Bulau et parla si librement comme si de rien êtoit que de se battre le lendemain.

P. S. A ce moment l'on vient de me dire que les dits Mess:rs s'étant batûs à coup d'epée· l'amiral avoit été tué — — — —

Strödda meddelanden och aktstycken.

S:t Sigfrid och hans mission.

Den biskopslängd, som är bifogad den nyligen i ljustryck återgifna handskriften af den äldre Västgötalagen, berättar om S:t Sigfrid, att han, kommen från England, var den förste biskop, som införde kristendom i Västergötland, han märkte tre kyrkostäder och vigde tre kyrkogårdar, nämligen i »Friggiærone» (eller -oue), Gyrem och Agnistadhum, for sedan till Värend, införde kristendomen där, dog där och blef i Växjö begrafven. De tio närmaste västgötabiskoparne voro enligt denna längd: 2) ärkebiskop Unne, vigd i England, blef stenad, 3) Astmud, som flyttade biskopstolen till Skara, 4) Stenfind begrafven i Skara, 5) Adalvard gamle, om hvilken intet meddelas, 6) Adalvard unge, infödd, lade grunden till Mariakyrkan i Skara och ligger i henne begrafven, 7) Rodolvard, dålig, 8) Rikulf, engelsman, 9) Härvard, engelsman, öfvergaf stiftet, 10) Styrbjörn, infödd, 11) Ödgrim. — Om Sigfrid talar äfven den i samma handskrift förekommande konungalängden: Olaf Skotkonung, eller förste kristne konungen i Sverige, döptes i Birgittas källa vid Husaby af biskop Sigfrid. — Alltså: Engelsmannen Sigfrid kom till Västergötland och blef där biskop, han döpte k. Olof vid Husaby, han begaf sig sedan till Värend, hvarest han afled och blef begrafven.

De tre längderna, redogörande för Västergötlands lagmän, konungar och biskopar, gå från den hedniska eller första kristna tiden till in i början af 1200-talet. Men den handskrift, i hvilken de förekomma, tillhör slutet af 1200-talet. Skrifvaren synes icke hafva kunnat läsa sitt original, ty sådana namnformer som »friggiærone» och »cornubæ» kunna icke förklaras annat än genom hans felläsning. Han synes ej heller hafva afhållit sig från att göra tillägg till originalets uppgifter, ty i början af 1200-talet böra »erpenningar» eller »blå penningar» hafva varit okända i Västergötland[1]. Huru mycket af det, som berättas rörande de elfva första biskoparne, tillhör den ursprunglige författaren, huru mycket interpolatorn, måste vi lämna osagdt.

Af de elfva biskoparne finnes den siste, Ödgrim, nämnd i en urkund af vid pass år 1145 (DS n:r 53) och är således en historisk personlighet. Uti ett bref af år 1080 talar påfven Gregorius VII om en biskop R., som efter all sannolikhet var biskop öfver Västergötland, med R torde antingen Rodolvard eller Rikulf betecknas, och sålunda blir åtminstone den ene af dem urkundligen fastställd. Det

---

[1] Jfr Sveriges medeltid, del 1 sid. 897.

är därför ganska sannolikt, att raden Rodolvard—Ödgrim är fullkomligt riktig. Men så mycket betänkligare är **den** föregående raden. Den yngre Adalvard (n:r 6) säges vara en infödd d. v. s. svensk eller väl snarast västgötsk man samt ligga begrafven i Skara. Adalvard var *icke* en svensk man, han var *icke* biskop öfver Västergötland, han kan *icke* vara begrafven i Skara — alltså tre grofva oriktigheter. Denne Adalvard omtalas af den med honom samtida Adam af Bremen, hvilken icke blott visar sig vara en pålitlig berättare af hvad han vet, utan hvilken därutöfver hade det bästa tillfälle i världen att i denna sak erhålla de mest tillförlitliga upplysningar. Till hans framställning måste vi därför sätta full lit. Adalvard var till börden en tysk, han blef utnämnd till biskop i Sigtuna, han kunde icke hålla sig där, utan drog sig söder ut, fann då i Skara Adalvard d. ä. döende, öfvertog då självmant en verksamhet inom stiftet, men, då detta stridde mot all kyrklig ordning, blef han af ärkebiskop Adalbert återkallad till Bremen, hvarest han ock afled. Däremot var den äldre Adalvard synnerligen verksam i Västergötland och han afled i Skara, hvilket intygas af Adams berättelse. Biskopslängdens författare har således förväxlat de två männen med namnet Adalvard, hvilket visar, att antingen var i Skara minnet af den föregående tiden mycket förvirradt eller ock har författaren skaffat sig en oredig kännedom om hvad traditionen inom stiftet hade att förtälja. Det synes, som om felet skulle snarast ligga i traditionen inom stiftet, ty den rimmade biskopslängden, som sammanskrefs af biskop Brynjolf Gerlaksson (1478—1505), har samma uppgifter som den längd, med hvilken vi sysselsätta oss.

Den fjärde af biskoparne, Stenfin, är helt visst ingen annan än den missionsbiskop Stenphi, som aldrig var biskop öfver Västergötland, utan, enligt Adam skickades af ärkebiskop Adalbert till Helsingland och i senare traditioner eller snarare i deras tolkning sammanblandats med Stefan protomartyr. N:r 3 kan icke gärna vara någon annan än den af Adam omtalade Osmund, som icke varit Västgötarnes biskop. N:r 2 är ingen annan än Hamburg-Bremens ärkebiskop Unne, hvilken icke var en engelsman och aldrig var biskop af Västergötland. Under ett besök i Sverige afled han i Birka år 936, således långt före k. Olofs död. Att han skulle hafva lidit martyrdöden, är ett senare tillägg. Nu återstår endast Sigfrid. Hur mycket af längdens uppgifter om honom är sant, må väl frågas — som vi hafva sett är den första delen af längden så uppfylld af misstag och osanningar, att vi ingalunda äga befogenhet att sätta lit till dessa uppgifter om Sigfrid, därest de icke från annat håll få stöd. Uppgiften, att Sigfrid grundlagt kyrkorna i Friggeråker, Gerum och Agnestad, ger icke erforderligt stöd, alldenstund åtminstone de nuvarande kyrkorna i Friggeråker och Gerum och den ännu bevarade tomtningen efter Agnestads kyrka icke förråda en sådan ålderdomlighet, att de tre kyrkorna kunna hänföras till Olof Skotkonungs tid.

Sigfridsberättelsen i denna längd synes liksom det öfriga af dennas början vara tillkommen genom konstruktion, framkallad af begär att låta den västgötska kyrkans början gå långt tillbaka. Det är icke någon verklig tradition, ty man hade i Skara i så hög grad förgätit

stiftets begynnelsehistoria, att man ej kom ihåg Thurgot, hvilken verkligen under Olof Skotkonungs tid var biskop i Skara. Men den konstruerade Sigfridslegenden gaf upphof till en genom den följande tiden fortplantad tradition, hvilken sålunda är af ringa betydelse.

Vi finna en annan form af historien om Sigfrid i Sigfridslegenden, hvilken är af följande innehåll. Vänskap rådde mellan Olof Skotkonung och Englands konung Mildred. Olof bad honom sända till Sverige någon, som kunde där predika kristendomen. Efter ett af k. Mildred sammankalladt möte, som räckte i tre dagar, åtog sig Sigfrid, ärkebiskop i York, att fara till det hedna landet. Han seglade till Danmark och stannade till en tid där, omhuldad af konungen och hans store. Därefter begaf han sig till Sverige och kom först genom oländiga trakter till Värend och slog sig ned i Östrabo, som sedan fått namnet Växjö. Med honom voro tre hans yngre fränder (*nepotes*), prästen Unaman, diakonen Sunaman och underdiakonen Vinaman. I en uppenbarelse anvisades honom plats för uppförande af en kyrka. I Värend funnos tolf stammar. För hvar stam valdes en äldre vis man för att taga närmare kännedom om den nya läran. De tolf lyssnade till Sigfrids predikan, bekände sig till kristendomen och blefvo — utom en, som under tiden aflidit — döpta af Sigfrid, hvars omvändelseverk kröntes med synnerlig framgång. K. Olof, som sport Sigfrids ankomst till Värend, sände bud efter honom. Sigfrid anförtrodde åt fränderna vården om den nya församlingen och skyndade till konungen. Denne, hans tjänare, hans här och hela hans familj öfvergingo till kristendomen. Anblicken af de dyrbarheter, som Unaman, Sunaman och Vinaman ägde, väckte onda begärelser. Tolf män sammansvuro sig mot dem och utsågo inom sig åtta, som dråpo de tre kristendomsförkunnarne. Deras afskurna hufvud lades i ett kärl, som fästes vid en sten så stor, att ett par oxar med svårighet drogo den, och sänktes i sjön. Kropparna fördes bort i en aflägsen skogsmark, där de doldes under ett röse. Men om dagen samlades skriande korpar kring röset, om natten uppsteg från detta en eldpelare. Missgärningsmännen, fruktande att deras dåd skulle upptäckas, förde hemligen kropparna till ett annat ställe och gräfde ned dem så väl, att de sedan aldrig blifvit hittade. Sigfrid, underrättad om frändernas död, gladdes, att de fått njuta martyrskapets härlighet. och skyndade tillbaka till Värend för att återupprätta den vacklande kristendomen. En natt, då han vandrade utmed sjön, såg han öfver vattnet tre ljus, som alltmera närmade sig stranden: den väldiga stenen och kärlet med de tre hufvudena flöto under dem mot stranden! Sigfrid lyfte upp ämbaret och satt på stranden med de tre hufvudena, hvilka sågo ut som lefvande, i sitt knä. Han sade till dem: »må Gud hämnas!» Då svarade det ena hufvudet: »det skall varda hämnadt!», det andra sade: »när?» och det tredje svarade: »på barnabarn». K. Olof kom därefter med en här till Värend och dömde mördarne till tredubbla böter, som på ett därefter hållet ting erlades i silfver och guld. Sigfrid vägrade emellertid att mottaga bötesbeloppet, bad konungen behålla detta och i stället gifva åt kyrkan gårdarna Hof

och Tjurby, hvilket ock skedde. Sigfrid predikade därefter kristendomen i alla Sveriges delar, återvände till sist till Värend och afled där.

S:t Sigfrids legend förekommer i en handskrift af Lars Uddsson, hvilken afled som domprost i Linköping år 1417. Efter legenden följer en förteckning öfver biskoparne i Värend, nämligen Asmund, Siward och Johan. Därefter förenades Värend i kyrkligt hänseende först med Skara, sedan med Linköpings stift, men fick af k. Karl Sverkersson en egen biskop, cisterciensebrodern Stenar, som likväl för en tid måste fly från sitt stift till Danmark. Han efterträddes af den högättade Johan Erengislesson, under hvars tid S:t Sigfrids legend skrefs år 1205, den yngre k. Sverkers nionde år.[1]

Legenden har således tillkommit inom Växjö stift och gifver ett uttryck åt den värendska kyrkans försök att tillägna sig så mycket som möjligt af S:t Sigfrids verksamhet. Med k. Mildred menas tydligen k. Etelred II. Att Olof Skotkonung till honom stått i närmare förbindelse finnes icke annorstädes uppgifvet. Att någon ärkebiskop med namnet Sigfrid aldrig funnits i York är af föregående författare framhållet; man har således, för att förhärliga den värendska kyrkan så mycket som möjligt, gifvit Sigfrid en högre titel, som icke tillkom honom — något som vi lätt kunna tänka oss, och därför något, som ensamt icke är tillräckligt för att väcka misstro mot legenden.

Men det finnes en annan omständighet, som synes mig innebära en giltig anledning till misstro. Sigfrid skulle på k. Olofs begäran hafva öfvergifvit sitt fosterland och sin därvarande verksamhet. Han tog vägen från England öfver Danmark; då han lämnade detta land, skulle han väl hafva begifvit sig närmaste väg till den svenske konungen, men i stället stannade han i Värend. Detta land låg icke i hans väg, utan långt åt sidan. Den bekvämaste vägen borde hafva varit sjövägen till Götaälfs mynning, men i händelse han föredrog landvägen, skulle han helt visst från Skåne hafva färdats norrut genom det danska Halland eller genom Finnveden. Att från nordöstra Skåne draga sig inåt det isolerade Värend — därtill fanns ingen giltig anledning,[2] allraminst då hans bestämda uppgift var att skyndsammast uppsöka den svenske konungen. Mig synes det därför sannolikast, att berättelsen om färden till Värend före uppsökandet af konungen helt enkelt beror på den värendska kyrkans ifver att vinna hög ålder och förnämlig upprinnelse. Undren, som i legenden omtalas, äro tydligen tillkomna af samma anledning.

---

[1] Äfven årtalet 1206 nämnes, men detta kan svårligen förenas med uppgiften om det nionde regeringsåret.

[2] Legendens värendska författare eller väl snarare bearbetare synes hafva haft medvetande därom, att detta afvikande från den raka vägen var egendomligt. Han söker åtminstone motivera färden till Värend med påståendet, att detta land var »det första af Götalands delar mot söder». Det sydliga läget är obestridligt, men kan icke häfva den påpekade omständigheten, att Värend ligger afsides från de stora stråkvägarna från Danmark till Västergötland, där sammanträffandet med k. Olof skall hafva ägt rum. För öfrigt torde icke Värend hafva varit Götalands sydligaste område på k. Olofs tid, ty Blekinge synes då hafva hört till Götaland och den svenska konungens rike.

Det finnes ock en annan version af legenden. Enligt denna for Sigfrid från Danmark »ad partes maritimas regni Gothorum», till Götalands hafskust, hvilket vi helst böra förstå som trakten vid Götaälfs mynning, ty ryktet om den gudstjänst, som Sigfrid där höll, kom till k. Olofs kännedom, konungen beslöt att färdas till Sigfrid och mötte honom efter några dagars resa vid »Kindaberg i Västergötland», d. v. s. vid Kinnekulle. Författaren af denna version af legenden måste åtminstone hafva tänkt sig den götiska hafskusten ligga vid västerhafvet. Att skildringen af ryktet om Sigfrids ankomst och gudstjänst, konungens oro, att en fientlig här var kommen i landet, hans hemliga budskickning, hans beslut att möta Sigfrid, liksom i allmänhet teckningen af k. Olofs föregående obekantskap med kristendomen äro behäftade med orimligheter, gör detsamma — författarens uppfattning af de lokala förhållandena störes ej däraf. Den döpte konungen skänkte till kyrkan kungsgården Husaby. Sigfrid stannade där en tid, for därefter omkring i de götiska landen och kom under dessa färder äfven till Värend. Denna framställning är i mina ögon vida rimligare än den, som förekommer i den värendska versionen af legenden. En annan handskrift, hvars upphofsman känt äfven denna version, söker förena dem båda, genom att efter ankomsten till den götiska hafskusten insmuggla färden till Värend. Sedan Sigfrid predikat kristendomen där och i öfriga delar af Götaland samt ordinerat en biskop för Västergötland och en för Östergötland, kallades han åter norr ut till konungen, och det var under denna hans vistelse utanför Värend, som systersönerna — så återgifves ordet »nepotes» i de svenska berättelserna — mördades.

I de olika stiftens breviarier, äfven i det för Skara stift afsedda, har växjöversionen af legenden blifvit följd.

Sigfrids närmaste efterträdare i Värends stift skulle hafva hetat Asmund, Siward och Johan. Asmund torde vara den Osmund, som Adam af Bremen omtalar såsom omhuldad af k. Emund, Siward och Johan äro annorstädes ej omtalade såsom biskopar i Växjö och det ligger därför nära till hands att anse dem vara i denna biskopslängd insmugglade.[1] Det finnes intet giltigt bevis, att Värend först varit ett eget stift, därefter blifvit lagdt under skarabiskoparne, sedermera under linköpingsbiskoparne. Kristendomen torde hafva kommit sent till det afsides liggande Värend. Ännu så sent som år 1126 kunde norska konungen Sigurd Jorsalafar finna det behöfligt att företaga ett korståg till det inre af Småland. All rimlighet talar för antagandet, att Värend först på k. Karl Sverkersons tid blef ett eget stift, utbrutet från Linköpings. Tvist om gränserna mellan de två stiften förekom år 1191. Dess värre finnes ej i behåll den skrift, som underrättar påfven om frågans ställning, utan endast hans kortfattade svar. Jag vill härmed ej hafva förnekat möjligheten af ett tidigare försök till stiftsbildning inom Värend, men att där skulle funnits en rad af fyra biskopar, synes ej troligt.

[1] Siward och Johan påminna om den norske biskopen Jon Sigurd, om hvilken talas i det följande.

Att emellertid en S:t Sigfrid haft något att göra med Värend, synes rimligt däraf, att Växjö domkyrka var vigd till heder åt ett helgon med detta namn. Det är ock visst, att den svenska kyrkan höll minnet af en Sigfrid heligt. Hvilket år detta helgon dog, finnes ingenstädes angifvet, men dödsdagen måste hafva varit den 15 februari.

S:t Eskil, som verkade för kristendomens spridande inom Södermanland, tillhör uppenbarligen k. Inge I:s tid, d. v. s. slutet af 1000-talet. I hans legend omtalas han såsom bördig från England, som följeslage och frände till ärkebiskop Sigfrid, hos hvilken han tjänstgjorde som kapellan. Men den Sigfrid, som beledsagades till Sverige af k. Inge I:s samtida Eskil, kan icke hafva döpt k. Olof i 1000-talets början. Vi ställas härmed inför tre möjligheter: 1) uppgiften att S:t Eskil var kapellan hos S:t Sigfrid är gripen ur luften — 2) uppgiften att S:t Sigfrid i början af 1000-talet kom till Sverige och döpte k. Olof är oriktig — 3) det har funnits två S:t Sigfrid: den som i århundradets början döpte k. Olof och den som mot århundradets slut kom jämte S:t Eskil till Sverige. Att i denna fråga vinna klarhet är ganska vanskligt. Att åtminstone en Sigfrid varit i Sverige verksam, synes vara klart.

Ericus Olai anser det vara höjdt öfver alla tvifvel, att Olof Skotkonung döptes af S:t Sigfrid. Han polemiserar endast mot påståendet, att Sigfrids ankomst och konungens dop inträffat år 1108, hvilket icke kan vara riktigt, »alldenstund Olof Skotkonung afled före S:t Olaf af Norge, åtta år efter det han gaf S:t Olaf sin dotter till maka; dessutom räknas S:t Erik som den tolfte konungen efter Olof Skotkonung, och S:t Erik blef martyr år 1160, hvadan under de 52 år, som skulle hafva förflutit mellan Olof Skotkonungs dop och S:t Eriks död, tolf konungar skulle hafva regerat i Sverige, hvilket förefaller mäkta otroligt.» Ericus Olai finner det mycket troligare, att Sigfrid omvändt Olof Skotkonung och hela hans rike vid pass år 956. Han citerar Saxos påstående, att engelsmannen Bernhard, som verkat i Norge, döpt Olof Skotkonung och gifvit honom namnet Jakob. Ericus Olai antager, att här föreligger en förväxling: det var Olofs son »Amund», som fick namnet Jakob. Ericus anser det möjligt, att Amund uppfostrats hos svågern i Norge och där blifvit döpt. Någon Bernhards missionsverksamhet i Sverige synes således ej af honom hafva varit känd.

Olaus Petri, hvilken har ytterst förvirrade begrepp om ifrågavarande tidskiftes historia — han låter t. ex. den af Adalvard till kristendomen omvände Stenkil efterföljas af sin son eller broder Olof Skotkonung, hvilken döptes af S:t Sigfrid — omtalar, att k. Mildred af England hade, på grund af en k. Olofs begäran, skickat till Sverige predikanterna S:t Sigfrid, S:t Eskil, S:t David m. fl. K. Olof döptes af den först nämnde vid Husaby i Sigfrids källa år 980 eller något senare. Årtalet c. 980 är för tidigt, alldenstund det icke gärna kan betviflas, att ju Olof Skotkonung var hedning år 1000[1], liksom hans

[1] Jfr k. Olaf Trygvessons uttalande om svenskarne omedelbart före Svolderslaget.

moder var det föga tidigare, då hon afslog k. Olof Trygvessons frieri. Att Eskil tillhör slutet af 1000-talet och icke dess början, är redan framhållet. Davids tid låter icke med samma säkerhet fastställa sig, men all sannolikhet talar för att han var samtidig med Eskil och icke med den, som döpte Olof Skotkonung.

Rörande tiden för k. Olofs dop (och hans regering) variera uppgifterna i hög grad i de svenska historiska anteckningarna från medeltiden. Ericus Olai talar, såsom nyss meddelades, om år 956, Olaus Petri om c. 980 — båda årtalen äro mycket för tidiga. År 956 var Olof ej konung, det är föga troligt att han då ens var född. Ej heller år 980 eller något senare sammanfaller med hans regeringstid. Det synes mig nämligen nödvändigt, att med afseende på den tidens kronologi i främsta rummet sätta lit till de isländska redogörelserna för tilldragelserna i Norge, hvilka omtalas år från år, och de i dem inblandade uppgifterna om svenska tilldragelser. En annan grupp af uppgifter förlägga k. Olofs dop till midten af 1000-talet, men det lider intet tvifvel, att han då var afliden. Slutligen hänföres hans dop ganska allmänt till år 1108, hvilket är alldeles orimligt, såsom redan Ericus Olai framhållit. Att detta årtal, af hvem det varit uppdiktadt, fått så många eftersägare, visar bättre än allt annat, huru okunnig den svenska medeltiden i verkligheten var rörande den närmast föregående perioden. Somliga anteckningar från medeltiden uppgifva äfven den dag år 1108, som k. Olof döptes, nämligen den 15 februari. Dagen är uppenbarligen lånad från den svenska kyrkans calendarium, i hvilken denna dag är antecknad såsom S:t Sigfrids, d. v. s., då icke den ringaste skymt till anledning finnes att antaga en afvikelse från det antagna bruket, såsom hans dödsdag.

Då dikten, att k. Olof blifvit döpt år 1108, upptagits i så många anteckningar och deras trovärdighet med afseende på tilldragelserna från k. Olofs tid därigenom göres ytterst tvifvelaktig, synes det, som om ej mycken vikt vore att lägga vid deras i allmänhet samstämmande uppgift, att k. Olof blifvit döpt af en engelsman vid namn Sigfrid — taga de miste i en sak af vikt, kan den andra saken lätteligen vara lika felaktig. Men vi må likväl såsom en tradition från vår medeltid, af okänd ursprungstid, men under den del af medeltiden, då man gjorde historiska anteckningar, allmänt antagen, beteckna, att k. Olof Skötkonung blifvit döpt af en engelsman vid namn Sigfrid.

Uppgiften att en engelsman omvändt den svenske konungen till kristendomen är i sig icke orimlig, alldenstund på k. Olofs tid samfärdsel helt visst ägde rum mellan England och Sverige; mellan England samt Norge och Danmark var samfärdseln den tiden synnerligen liflig. Att inom kyrkligt område en verksamhet från England utgått till Sverige, är fullkomligt visst, men den kyrkliga inverkan från England, som kan med verkliga historiska urkunder bevisas, tillhör en något senare tid — jfr t. ex. biskoparne Rikulf och Härvard i Skara, Eskil i Södermanland, Henrik i Uppland.

Men ytterligt betänklig är en annan omständighet, nämligen den att Sigfrid icke är engelskt namn. Det synes mig därför föga

troligt, att denne Sigfrid, som säges hafva haft en så stor betydelse för kristendomens definitiva utbredning inom vårt land, varit af engelsk börd.

Det hände, att främlingar, som kommo till Norden, fingo sina namn där utbytta, när sådant lät sig göra, mot något likljudande inhemskt namn. Skulle således en engelsman, hvars ursprungliga namn blifvit förgätet, i Sverige hafva fått det där inhemska namnet Sigfrid? Detta är oantagligt, ty Sigfrid är icke ett svenskt eller ett nordiskt namn. I de för tyskar och nordbor gemensamma[1] hjältesångerna och -sägnerna kallas tyskarnes Sigfrid af nordborna Sigurd.

Då de svenska källskrifterna således visa sig otillräckliga för att gifva klarhet öfver den hel. Sigfrids personlighet och öden, må vi vända oss till främmande källskrifter, i främsta rummet till de nordiska.

Jag nämnde nyss Saxo grammaticus[2]. Han omtalar (bok. X), att k. Olaf Trygvesson blef döpt af en från England kommen Bernhard. »Samme prästmans nit prydde Sveriges konung Olof, som hade blifvit ledd till antagande af kristendomen, med namnet Jakob — han ville till den goda utvecklingen i sed foga ett prydligt namn. Men om denne konung af honom eller af den bremiske ärkebiskopen Unne fått sin undervisning i de heliga tingen, har jag icke varit i stånd att utröna... Unnes kropp hvilar i Birka, en genom forntida rykte fräjdad stad, Bernhard i Lunds krypta»[3].

Alltså dopet skulle vara af Bernhard verkställdt, men den dopet föregående undervisningen i kristendomens läror var möjligen gifven af honom, möjligen af ärkebiskop Unne. Denna senare möjlighet måste vi beteckna som en omöjlighet, alldenstund Unne afled långt innan k. Olof föddes. Därmed blir dock icke den andra möjligheten upphöjd till visshet, utan kvarstår den i all sin osäkerhet.

Någon i Sverige verksam missionär med namnet Sigfrid känner Saxo icke. Däremot omtalar han en Sigfridus, hertig af Saxen, och en Sigfridus, som var grefve af Orlamünde.

Äfven Saxo lämnar oss således i ovisshet.

De isländska källskrifterna innehålla något mera. Flera af dem omtala en biskop, som kallades än Johannes än Sigurd och som hade följt k. Olaf Trygvesson från England till Norge. En berättelse säger, att denne Jon-Sigurd varit verksam äfven i Sverige.

Tre isländska handskrifter innehålla en »þáttr Halldors Snorrasonar» af följande innehåll.

---

[1] Huru de blifvit gemensamma, lämnar jag här osagdt.

[2] Jag begagnar tillfället att fästa uppmärksamhet vid Alfred Holders upplaga af »Saxonis grammatici gesta Danorum» (Strassburg 1886), hvilken upplaga är bekvämare att använda än den stora danska samt är försedd med ett väl utarbetadt namnregister.

[3] En Bernhard, som verkat i Skåne, omtalas af Adam.

En son af isländingen Snorre gode († 1031) Halldor, som hade deltagit i Harald hårdrådes medelhafsfärder, vistades hos honom under den tid han var konung i Norge († 1066). I följd af en misshällighet med konungen vistades Halldor en tid hos den märklige Enar tambskälfver, hvilken berättade, att han från Svolderslaget blifvit, själf nionde, förd som fånge till Jutland, hvarest fångarne skulle säljas till träldom. Enar och ännu två köptes af en förklädd man, som gaf dem friheten och vid skilsmässan af dem igenkändes som k. Olaf Trygvesson, hvilken således skulle hafva med lifvet undkommit från slaget vid Svolder. Att så skett, säges vara omtaladt af Gunnlög, munk i Thingeyra kloster på Island († 1218), hvilken dessutom berättar om de öden, som k. Olaf Trygvessons hirdbiskop Sigurd hade efter Svolderslaget. Olof Skotkonung hade inbjudit honom till Sverige, gifvit honom rätt att där predika kristendomen samt, redan under hans första vistelse i landet, låtit sig af honom döpas. Under tredje året af hans verksamhet i Sverige reste sig mot honom och kristendomen ett mäktigt parti. Sigurd skyndade till Sigtuna, hvarest han höll inför en stor folkskara en predikan, i hvilken han förebrår åhörarne deras affall, påminner om allt hvad han gjort för kristendomens utbredande i Sverige, omtalar att k. Olaf Trygvesson icke var död, samt att Guds tjänstemän blifvit aflifvade på den ort, som heter Vägsjö. Efter predikans slut hälsades biskopen af en isländing Hunröd Vefredsson, som sade sig vilja fara i österled och bad få veta, huru han i stjärnorna skulle kunna läsa sitt öde; Sigurd bad honom hellre sätta sitt hopp till den ende rätte guden. Hunnen hög ålder drog sig Sigurd ned till Värend och vistades där på ett ställe, där många munkar voro jordade. Där afled han ock. — En annan munk Odd (i slutet af 1100-talet) säger, att denne Sigurd var morbror till Grimkel, som var biskop i Norge på k. Olof helges tid, hvilken var morbror till Asgöt, den tredje ärkebiskopen i Trondhem, hvilken åter var morbror till Jon, den fjärde biskopen i Trondhem, och Kettil kalf, som var gift med Gunhild, dotter af Sigurd syr och Asta Gudbrandsdotter och sålunda halfsyster till k. Olof helge.

Framställningssättet visar, att denna berättelse, som förekommer fullt utarbetad i Flatöboken, en isländsk handskrift, som tillkommit under åren 1370—1380, tillhör en senare tid än den isländska sagoskrifningens bästa. Berättelsens historiska värde måste således bero på dess källor, framför allt på den trohet, med hvilken munkarne Gunnlögs och Odds berättelser blifvit återgifna, samt på den trovärdighet, som tillkommer dem.

Af de två hemulsmännen vet verkligen Odd munk att berätta, att hr Jon biskop, som med annat namn hette Sigurd, var i Svitjod efter k. Olaf Trygvessons fall och sökte där vederlägga åsikten, att konungen hade omkommit vid Svoldern. Hans i detta syfte hållna tal är ordagrannt återgifvet i þáttr Halldors Snorrasonar. Allt det öfriga synes således denne författare hafva tillagt. Maurer[1] har fram-

[1] *Bekehrung des norwegischen Stammes*, del I s. 199.

hållit, att Hunröd Vefredsson antagligen vid besöket i Sigtuna var kristen sedan åtminstone tre år tillbaka, hvadan berättelsen om honom icke synes vara fullt pålitlig. Hela Sigurds predikan är så affattad, att den tydligen icke tillhör honom, utan sagoförfattaren. Om Gunnlög munk och Odd munk trodde på k. Olaf Trygvessons lif efter Svolderslaget, torde man ej kunna frikänna dem från benägenheten att låta det märkliga betyda mera än det verkliga.

Att emellertid denne Sigurd biskop, som enligt Flatöbokens text döpte Olof Skotkonung och lefde sina sista dagar i Värend, är densamme som den svenska traditionens Sigfrid, är uppenbart, men det kan med fog frågas, huruvida vi här hafva för oss två vittnesbörd eller allenast ett: så vidt vi kunna se af bevarade skrifter finnes ingen af ofvan meddelade detaljer hos hvarken Odd eller Gunlög och kunna de således blifvit af den vida senare författaren till þáttr Halldors lånade från den i Sverige utbildade traditionen.

Sigurd är åtminstone ett nordiskt namn. Att en kristendomsförkunnare kallades till Sverige från Norge, ligger visserligen inom rimlighetens område. En kallelse från Norge är vida rimligare än den kallelse från England, om hvilken de svenska källorna tala. Men en omständighet är härvid värd uppmärksamhet: i de norska sagorna kallas biskopen Sigurd. Detta nordiska namn borde således hafva följt honom, när han flyttade öfver till Sverige. Den omständigheten, att man i de svenska källorna envist talar om Sigfrid, synes mig antyda, att dessa i detta afseende äro fullkomligt oberoende af de norsk-isländska, samt att snarast de norsk-isländska författarne omdöpt en i Sverige verkande Sigfrid med det norska Sigurd och därefter gjort den svenske Sigfrid-Sigurd = den norske Sigurd. Såsom jag förut yttrat, vill jag härmed icke hafva uttalat någon invändning mot rimligheten, att den norske missionsbiskopen Sigurd blifvit kallad till Sverige och där varit verksam. Men den möjligheten är icke utestängd, att de isländska författarne känt den i Sverige utbildade traditionen och med denna utsmyckat den i Norge verksamme engelsman, som i Norge fått sitt namn ändradt till den nordiska formen Sigurd. Just däraf att denna senare namnform förekommer i de norsk-isländska källskrifterna, synes mig de svenska källornas envishet att hålla på namnet Sigfrid, som icke är nordiskt, vara ganska märklig.

En biskop Sigurd omtalas, t. ex. i Fagrskinna, som k. Olof helges följeslage, då han kommen från Ryssland genom Sverige vände åter till sitt fäderneslaud för att där finna döden vid Sticklarstad. Denne Sigurd, om hvars härkomst intet finnes uppgifvet, har enligt Adam af Bremen, som kallar honom Sigfrid, varit verksam äfven i Sverige. Han kan hafva varit morbror åt S:t Eskil, i hvilket fall Eskilslegenden, som i andra afseenden är styrkt med afseende på sin trovärdighet, vinner ytterligare tillit. Han kan så mycket mera hafva varit morbror till Eskil, som den Sigfrid Adam omtalar, af honom säges hafva lefvat »ända till vår tid». Adam skref sin bok efter år 1072. Sigfrid eller Sigurd torde således hafva varit ganska ung, då han

kom öfver till Norge. Eskil behöfver icke hafva kommit med honom, utan kan senare hafva uppsökt honom.

Att tysken Adam åt den engelsman, som i Norge benämndes Sigurd, gaf namnet Sigfrid, är helt naturligt. Men när de två Sigfridar, som omtalas i de svenska anteckningarna och legenderna, hvilka oriktigt slå ihop dem till en person, i Sverige kallas Sigfrid och icke nordiskt Sigurd, hvilket ju borde legat så mycket närmare till hands, som man i Norge använde denna namnform, så bör detta konstanta bruk hafva haft något särskildt skäl, hvilket det återstår att uppleta. Kan möjligen Adam af Bremen lämna någon upplysning i detta ämne? Såsom präst i Bremen hade han det yppersta tillfälle att taga reda på bevarade urkunder och anteckningar och på den där förekommande traditionen från en tid, som låg föga aflägset från den, då han skref sin historia om de bremenska ärkebiskoparne och om Norden. Hans bekantskap med den danske konungen Sven Estridsson, en frände till Olof Skotkonung och därigenom vittnesgill i frågor rörande det svenska konungahuset, gaf honom ökadt material. Att Adam var angelägen om en ärlig forskning och en trogen berättelse, framgår otvetydigt af hans verk.

Han omtalar naturligtvis ärkebiskop Ansgar och hans åtgärder för Sveriges kristnande samt Unnes färd till Sverige, hans sjukdom och död på Björkön år 936. Under ärkebiskop Adaldags tid (936—988) skickades flera biskopar till Danmark, men Adam kan icke uppgifva orterna, där de bodde. »Jag antager», säger han, »att detta berodde därpå, att i kristendomens outbildade tillstånd ingen af dessa biskopar hade fått sig anvisad någon bestämd vistelseort, utan gingo de, drifna af begär att planta kristendomen, hvar och en allt längre bort, predikande Guds ord för de sina och för främlingar. Sådant synes än i dag förhållandet vara bortom Danmark, i Norge och i Sverige.» Adam har nog rätt däri, att de tre förra fjärdedelarna af 1000-talet ännu voro missionsbiskoparnes tid, men då framstår det ock som föga sannolikt, att en biskopstol redan i århundradets början skulle hafva blifvit upprättad i det afsides liggande Värend, hvarest utvecklingen i öfrigt gick så långsamt, att orten först under 1300-talet fick en stad. Odinkar d. ä., som hörde till Danmarks konungaätt, verkade under Adaldags tid i Sverige.

Ärkebiskop Libentius styrde det bremenska stiftet åren 988—1013. Adam berättar, att Olof Trygvesson döptes i England och därifrån förde kristendomen till Norge — hvilket stämmer öfver ens med de isländska berättelserna. »Andra berätta, att äfven då biskopar eller präster utgått från England (till Norge), för att predika evangelium, och att Olaf m. fl. blifvit döpta af dem, af hvilka den förnämste skall hafva hetat Johannes.» Adam låter det vara oafgjordt, huruvida detta är sant. Att biskop Johannes fanns i Norge på k. Olaf Trygvessons tid, är genom den isländska berättelsen säkert. Adams ovisshet i detta afseende visar, att förbindelserna mellan Norge och Bremen omkr. år 1000 och något senare voro knappa; detta kan hafva bidragit till den ofördelaktiga skildring, som Adam lämnar af k. Olaf

Trygvesson. K. Erik segersäll i Sverige blef döpt i Danmark, och detta gaf kristendomsförkunnarne ytterligare anledning att draga öfver till detta land, men k. Erik återgick, enligt uppgift af k. Sven Estridsson, till hedendomen. Olof Skotkonung var däremot, enligt Adam, en ifrig kristen. Af hans framställning synes, som om Olof hade blifvit kristen före slaget vid Svoldern, hvilket är omöjligt att förena med den isländska berättelsen. Adam säger aldrig när eller af hvem Olof Skotkonung blef döpt, hvilket synes utvisa, att hans dop ej förrättats af någon från Bremen utgången andlig. Vi få därför icke fästa alltför mycken vikt i kronologiskt hänseende vid den antydan om Olofs öfvergång till kristendom, som han lämnar (bok 2 kap. 37).

Olof Skotkonung grundade i Skara Sveriges första biskopsstol och vände sig till ärkebiskop Unvan (1013—1029) med begäran att få en biskop. Detta synes antyda, att Olof kände sig i afseende på kristendomen stå närmare Tyskland än England. Unvan sände till Skara Thurgot, hvilken redan år 1013 omtalas som biskop. Genom honom sände Olof stora skänker till Bremen; han bör därför där hafva varit väl känd. Också har Adam fullkomligt riktiga uppgifter om hans två söner, den äkta födde Anund, som äfven kallades Jakob, och Emund, samt om Ingegärd, som blef gift i Ryssland. Om dem fick Adam för öfrigt hvarjehanda upplysningar af k. Sven Estridsson. Vidare berättar Adam, att under Olaf helges tid kommo flera biskopar och präster från England till Norge — hvilket är helt naturligt — och dessa verkade äfven i Sverige. Af dem hette en Sigfrid — Adam gaf i allmänhet namnen en tysk form. Denne Sigfrid synes hafva stannat i Sverige, ty Adam berättar, att ärkebiskop Libentius II (1029—1032) mottog i Bremen besök af biskoparne Odinkar d. y. från Danmark, Sigfrid från Sverige och Rodolf från Norge, hvilka alla tre af honom skickades tillbaka till deras verksamhetsfält. Denne Sigfrid är uppenbarligen den andre Sigurd, som de isländska konungasagorna omtala och som, efter hvad nyss nämndes, kan hafva varit den Sigfrid, som omtalas i Eskilslegenden. Under denne Libentii tid afled i Bremen af spetälska biskop Thurgot. Hans efterträdare blef Gottskalk, som dock aldrig infann sig i sitt stift.

Någon uppgift om Olof Skotkonungs dop lämnar således icke Adam och han nämner därför ej heller den, som förrättade dopet. Men den andre Sigurd, som den norska konungasagan omnämner, återfinna vi hos honom under det tyska namnet Sigfrid, och det är Adam, som ger oss intyget, att han haft verksamhet i Sverige. Jag har redan framhållit, att detta ger ett godt stöd åt Eskilslegenden, men innebär en förkastelsedom öfver dennes skenbara antagande, att det var samme Sigfrid, som skulle hafva döpt Olof Skotkonung. Om två Sigfridar verkat i Sverige, synes det mig vara sannolikare, att det är den senare, som verkat för kristendomens införande i det afsides liggande och därför helt visst jämförelsevis sent uppsökta Värend, dock utan att där hafva blifvit biskop.

De källuppgifter, som jag här meddelat, hafva, med undantag, synes det, af þáttr Halldors Snorrasonar, varit af gammalt bekanta

för de svenska häfdatecknarne. De äldre, såsom Lagerbring och Celsius, hafva hållit sig till den isländska traditionen: k. Olaf Tryggvessons hofbiskop Jon eller Sigurd var de svenska källornas Sigfrid. Hallenberg anser, att denne k. Olof haft hos sig två biskopar, en Jon, en Sigward eller Sigurd (dessa två voro nog en och samma person), vid samma tid fanns en kristen lärare i Sverige vid namn Sigfrid, dessa tre hafva af isländingarne blifvit sammanslagna i en person. Olof Skotkonungs dop förrättades af engelsmannen Sigfrid, som torde hafva kommit till Danmark redan under k. Harald blåtands tid, hvadan Olof Skotkonung torde hafva blifvit döpt före år 1000 (i öfverensstämmelse med den nyss påpekade antydan, som Adam i förbigående gör). Strinnholm däremot gör skillnad emellan två personer med liknande namn och uppställer följande fyra punkter: 1) Olof Skotkonung döptes af k. Olaf Trygvessons hofbiskop Sigurd; 2) Sigfrid från England kom till Norden först under senare hälften af Olof Skotkonungs tid; 3) som denne Sigfrid länge verkade i Sverige, blef hans minne varaktigt, och man hänförde till honom minnet af den Sigurd, som förrättat Olof Skotkonungs dop; 4) detta inträffade först efter Svolderslaget. — Jag är villig att antaga de tre senare punkterna och förbehåller mig att framdeles få återkomma till den första. Reuterdahl anser den isländska berättelsen vara den mest trovärdiga.

På denna ståndpunkt stod frågan, då Giesebrecht utgaf den andra delen af sitt stora arbete *Geschichte der deutschen Kaiserzeit.*[1] Bland bilagorna förekommer främst ett bref från en ärkebiskop Bruno till tyske konungen Henrik II, skrifvet »vintern 1008», i hvilket bref förekommer följande uttryck: »non lateat regem, quia episcopus noster, [quem] cum egregio monacho, quem nostis, Rodberto extra mare in euangelium Suigis transmiseram, quomodo venientes nuncii verissime dixerunt, ipsum seniorem Suigiorum, cuius dudum uxor chistiana erat, gratias Deo! baptizavit. Cum quo mille homines et septem plebes eandem graciam mox et receperunt; quia ceteri indignati interficere querebant, spem habentes reverti omnes cum episcopo ad tempus locum dederunt.» Språket är tämligen dunkelt. I texten (s. 107) ger Giesebrecht följande redogörelse: från Polen sände Bruno en af sina följeslagar, som han hade vigt till biskop, jämte en munk Robert m. fl., öfver hafvet till Sverige. Denna mission fick hastigt den lyckligaste verkan. Fursten af Sverige — ingen annan kan menas än Olof Skotkonung — öppnade, så mycket mera som hans gemål af gammalt var kristen, sina öron för predikanternas ord och lät sig döpas, med honom antogo tusen svenskar och sju områden (Gaue) kristendomen o. s. v.

Om ej mitt minne sviker mig, var det d. v. bibliotekarien i Uppsala C. G. Styffe, som fäste min uppmärksamhet vid detta yttrande, och jag upptog det i min gradualafhandling om »Svenska

[1] Hvilket år första upplagan af denna del utkom känner jag icke, mitt exemplar tillhör den tredje upplagan af år 1863.

folket under hednatiden». I Sverige har sedan dess Olof Skotkonungs dop blifvit hänfördt till år 1008 eller »vid år 1008». Det synes mig, som om det under vår medeltid ganska allmänt uppgifna, men fullkomligt orimliga dopåret 1108 skulle kunna tjäna som ett stöd för ärkebiskop Brunos uppgift: 1108 har först tillkommit genom en misskrifning af 1008, och misskrifningen repeterades och vann hemul, därför att man under vår medeltid hade så ytterst oklar kunskap om Olof Skotkonungs tid.

Den ifrågavarande ärkebiskop Bruno var en saksare af förnäm börd. Under ett besök i Rom år 996 gjorde han bekantskap med den asketiske biskop Adalbert af Prag, som på honom måste hafva utöfvat ett betydande inflytande. Bruno blef munk och missionär för nordöstra Europa. Nämnd af påfven till hedninga-ärkebiskop gick han år 1004 till Polen och Ungern, år 1007 öfver Kiew, där han sammanträffade med den från Sverige härstammande k. Vladimir, till petschenegerna i Ryssland, hvilka han vann för kristendomen. Den 14 februari 1009 omkom han under försöket att omvända preussarne.

A. D. Jørgensen har i sitt värderika arbete »Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling» kritiserat den i Sverige antagna tolkningen af ärkebiskop Brunos bref. I det andra häftet af detta arbete, tryckt år 1875, framhåller han, att *senior Suigiorum* icke kan betyda »svenskarnes konung», utan allenast »en svensk höfding». Medgifvas må visserligen, att uttrycket »senior» är egendomligt, men det synes mig lika oegentligt att öfversätta det med höfding som med konung. Det tidigare medeltidslatinets uttryckssätt äro ofta synnerligen egendomliga. Vidare inlåter sig Jørgensen på berättelsen om oppositionen mot omvändelsen af denne senior m. fl. Denna berättelse, hvilken är, såsom nyss antyddes, ytterst oklart formulerad och tvifvelsutan kan på olika sätt suppleras och tydas, inverkar dock icke i ringaste mån på berättelsen om dopet, hvadan det är öfverflödigt att här ingå på något emenderings- och öfversättningsförsök. Jørgensen anser här det vara ytterst betänkligt att för uppgiften i Brunos bref »kullkasta hela den nordiska kyrkliga traditionen». Jag antager, att hvad jag i det föregående framställt är tillräckligt för att visa, att icke den nordiska traditionen, utan de olika nordiska traditionerna, hvar för sig, äro behäftade med hvarjehanda betänkligheter, icke minst den svenska. Jørgensen säger sedan, att skäl ej finnes att förkasta den nordiska traditionen för »denne ryske biskop». Detta uttryck är nedskrifvet i följd af ett förhastande. Hvar finnes den minsta anledning att antaga, att ärkebiskop Bruno i Ryssland utvalt eller invigt någon biskop för att fara till Sverige? Men väl kan han hafva kommit att tänka på Sverige under sin vistelse hos den från Sverige härstammande k. Vladimir — den biskop han sände måste hafva varit någon af hans följeslagar, alltså en tysk. Från Tyskland hade Sverige ju mottagit ett ganska mäktigt inflytande i kyrkligt hänseende. Betydelsen af »1,000 människor och 7 områden» vill jag ej heller vidare inlåta mig på; vi veta icke, huru missionärerna hafva uppfattat förhållandena i Sverige, vi veta icke, huru budet fram-

förde deras uppfattning, ej heller huru ärkebiskopen förstod redogörelsen. Alla försök att gifva en noggrann tolkning af detta uttryck torde därför vara lönlösa och kunna vara oss fullkomligt likgiltiga. Slutligen anför Jørgensen, att den omständigheten, att Sigfrid invigde kyrkan i Växjö till Johannes döparen, antyder, att denne Sigfrid var densamme som den norske hirdbiskopen Johannes. Men all giltighet af denna anmärkning förfaller, därest vi antaga, att det var den senare Sigurd, k. Olaf helges Sigurd, som verkade i Värend, hvilket på grund af landskapets afskilda läge är vida troligare.

Det är i ett genom flera häften fortgående »tillägg», i den del däraf, som är intagen i häftet 2 af arbetet, som Jørgensen framhåller dessa inkast. I hufvudtexten i häftet 3 (utgifvet 1876, alltså ett år senare) säges följande. Biskopen och munken Rodbert hafva blifvit skickade för att predika svenskarne evangeliet. Budet berättar, att de hade döpt svenskarnes höfding [därmed kan ju ej gärna menas någon annan än svenskarnes konung]. Jørgensen framhåller med fullt skäl, att det är ganska stor vikt att fästa vid de helgon, åt hvilka de tidigaste kyrkorna invigdes, ty genom aktgifvande därpå kunna vi vinna kronologiska upplysningar. Ärkebiskop Bruno talar i sin skrifvelse i mycket hög grad om aposteln Petrus. I den ort, där hans ombud verkade, borde därför kyrkor finnas, som voro vigda åt minnet af denna apostel. Åt S:t Peter fanns en kyrka vigd i Sigtuna, den stad, där Olof Skotkonung slog mynt, och som därför torde som hufvudstad hafva efterträdt Björkö.

Därest vi skola anse framställningen i de två häftena vara enahanda, skulle således en svensk höfding m. fl. hafva af ärkebiskop Brunos sändebud blifvit döpt i Sigtuna, men hvad skulle det där, i hvad Jørgensen kallar Sveriges hufvudstad, hafva funnits för en höfding, hvars dop skulle hafva framkallat så mycken efterföljd — detta till på köpet i kärnpunkten för hedendomen? Ännu så sent som på k. Stenkils tid måste man ju i den trakten iakttaga försiktighet med afseende på kristendomens kraf. I det nuvarande Sigtuna finnes visserligen en Peterskyrka, men hvem kan i närvarande stund säga, att Olof Skotkonungs Sigtuna låg där den nuvarande staden ligger. På andra sidan farleden i väster låg under medeltiden ett Fornsigtuna, men hvem kan säga, när detta började kallas det forna, därför att ett nyare hade kommit till stånd? Mig synes det mycket sannolikare, att det nuvarande Sigtuna är af något yngre datum och mitt skäl är följande. På k. Karl Sverkerssons och ärkebiskop Stefans tid var det en tvist om anläggande af ett kloster vid Viby, som ligger tätt invid det nuvarande Sigtuna. Klostret kom till stånd och var ett cistercienserkloster, men munkklostren af denna orden skulle anläggas på afsides liggande ställen — därför kunde helt visst före år 1167 staden Sigtuna icke hafva legat på den nuvarande platsen. K. Knut Eriksson skaffade sig genom byte af jord rätt att flytta klostret till en afsides liggande del af Södermanland (Julita). *Då* skedde antagligen flyttningen af staden. Peterskyrkan i den nuvarande staden bevisar således alls intet i fråga om fältet för ärkebiskop Brunos om-

buds verksamhet. Peterskyrkornas betydelse under vår medeltids början stod för öfrigt ingalunda i beroende af denna verksamhet. För öfrigt torde den från Bruno utgångna missionsverksamheten vara af en öfvergående art — han dog ju själf år 1009.

Det är tid att afsluta, och jag vill nu till sist framställa det resultat, till hvilket jag anser mig berättigad att komma.

»Senior Svigiorum» kan lika väl tolkas som svenskarnes konung som svenskarnes höfding, det torde rent af hellre böra tolkas med konung, ty i samma bref omtalar Bruno »senior Rusorum, magnus regno et divitiis», ja k. Henrik II, som i brefvets begynnelseord förekommer under formen »pio Henrico regi», tilltalas inne i brefvet med uttrycket »mi senior». Det är föga troligt, att en betydligare omvändelse år 1008 ägde rum i hjärtat af Svealand, vida troligare är, att den försiggick i Västergötland, där grannskapet till Norge och Ragnvald jarls inflytande torde hafva gjort sig gällande. Den biskop, som Olof Skotkonung begärde och fick af ärkebiskop Unvan — uppgiften därom kunna vi ej betvifla — fick ock sin stad i Skara. Att k. Olof vände sig till Bremen för att få en biskop, var ock helt naturligt, om han hade blifvit döpt af en tysk biskop, låt vara, att denne icke var kommen från Bremen. Den brunoska missionen var, liksom Brunos egen verksamhet, öfvergående, ärkebiskopsstolen i Bremen däremot beståndande, och till denna ärkebiskopsstol kan k. Olof lätt hafva blifvit hänvisad så väl af biskopen, som döpte honom, som af den verksamhet i Sverige, som tidigare hade utöfvats från Bremen.[1]

I ärkebiskop Brunos bref angifves egedomligt nog icke namnet på den biskop, som han hade sändt till svigierna. Antagom, att han bar det tyska namnet Sigfrid. Då kunna vi lätt förstå förväxlingen med biskop Jon-Sigurd från England-Norge och med den senare biskop Sigurd-Sigfrid, som verkade hos k. Olaf helge i Norge och därefter, ännu långt in på 1000-talet, i Sverige. Då, men endast då, kunna vi förstå de svenska traditionernas envisa fasthållande af namnet Sigfrid för de två biskopar, som dessa samma traditioner felaktigt sammanslogo till en.

Det skulle möjligen vara af intresse att veta, i hvilka kyrkors helgonlängder S:t Sigfrids dödsdag finnes upptagen. Hampson (*medii ævi kalendarium*) känner ingen Sigward eller Sigfrid. Huruvida i de tyska kalendarierna, som icke rönt inflytande från Norden, någon Sigfrid förekommer, känner jag icke. Finnes det där, borde det snarare vara den tidigare Sigfrid, än den senare, som torde hafva varit engelsman, ehuru Adam och de svenska legenderna gifva honom ett tyskt namn.

[1] Var k. Olof döpt af ärkebiskop Brunos ombud, är det förklarligt, att Adam ej omtalar dopet. Då Adam nämner biskop Johannes, hade man kunnat vänta ett omtalande af k. Olofs dop, därest detta var verkställdt af honom.

Hans Hildebrand.

Underrättelser.

— F. d. generaldirektören för landtmäteriet L. B. FALKMAN afled den 3 sistl. januari i Stockholm, 82 år gammal. Genom sina kameralthistoriska undersökningar har han äfven främjat den historiska forskningen. Såsom rådman i Malmö och förste landtmätare i Malmöhus län fick han uppdrag att i dåvarande danska Gehejmearkivet uppsöka och förteckna därstädes förvarade äldre handlingar angående Skåne, Halland och Blekinge. En förteckning öfver dessa handlingar uppgjordes under åren 1846—1847, insändes till K. Maj:t och förvaras nu i Riksarkivet. På dessa undersökningar stödde sig det kamerala arbetet *Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Bleking samt utredning af tvisten om äganderätten till de s. k. Halländska kyrkohemmanen*, som utkom 1848. Bland hans öfriga skrifter märkas *Allmänt sakregister till de femtio första årgångarna af Svensk författningssamling* (1876) samt *Om mått och vigt i Sverige. Historisk framställning* (1884, 85; jfr Hist. Tidskr. 1885, s. 199). Falkman blef 1849 chef för landtmäteriet och erhöll 1881 afsked från denna plats.

— Den berömde amerikanske statsmannen och historieskrifvaren GEORGE BANCROFT afled den 17 sistl. jan., något mer än 90 år gammal. Sin *History of the United States* påbörjade B. 1834 i Boston; 40 år senare afslutade han detta hufvudverk med tionde delen; det går till nordamerikanska frihetskrigets upphörande 1782.

— Den estländske historieforskaren THOMAS WILHELM GREIFFENHAGEN, f. 1821, dog den 9 jan. detta år. Han blef 1874 rådssyndikus i Reval och var åren 1883—85 »Stadthaupt von Reval». Sistnämnda år blef han emellertid på kejserlig befallning afsatt från detta ämbete och 1887 suspenderad från syndikatet. Han synes sålunda ha intagit en framskjuten ställning i striden mot den nu pågående russifieringen af de baltiska landen. I sina historiska afhandlingar, som sett dagen i åtskilliga tidskrifter, har G. ofta berört ämnen af intresse för Sverige och behandlat dem utan partisinne eller afvoghet mot vårt land. Vi nämna bland dessa uppsatser följande: *Die Belagerung und Capitulation Revals im Jahre 1710* (Beitr. zur kunde Ehst-, Liv- und Kurl. II, 26); *Das schwedisch-polnische Waffenstillstandscolloquium zur Cardina am 18 und 19 Mai 1621* (ibm II, 343); *C. v. Oldenbockum und seine Waffenthaten 1561* (ibm II, 403, IV, 195); *Heimische Conflicte mit Gustav Adolph* (ibm III, 1); *Archangel als Handelsconcurrentin Revals im 17 Jahrh.* (ibm IV, 162); *Confirmationsverhandlungen der Revalschen Delegirten zu Stockholm im Jahre 1607* (Balt. Monatschr. XXII, 422); *Revals Garnisonsfreiheit im Conflicte mit der schwed. Regierung 1658—60* (ibm

XXXIV, 415); *Karl IX in Reval* (ibm XXXV, 567); *Jost Clodt als Staatsmann und Diplomat* (ibm XXXVI, 631); *Das estländische Oberlandgericht* (ibm XXXVII, 488, 612).

— Till medlemmar af *K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* ha den 2 febr. invalts universitetsbibliotekarien ELOF TEGNÉR i Lund och regementsläkaren J. A. Z. WITTLOCK i Vexiö.

— Vid Uppsala universitet föreläser under vårterminen prof. H. HJÄRNE dels *Allmän historia efter 1815* dels *Historiografiens historia;* doc. STAVENOW, som förestår e. o. professuren i historia, föreläser *Englands historia från Tudorska husets tronbestigning till och med revolutionen 1689*, och doc. KJELLÉN, som förestår skytteanska professuren, föreläser öfver *Svenska statsrådet och dess historiska förutsättningar.*

— Fil. licentiaten K. G. LANDGREN har för den filosofiska graden i Uppsala i slutet af förra året försvarat en akademisk afhandling med titel *Om konungens sanktionsrätt vid förändring eller upphäfvande af statens ordinarie inkomster.*

— Af urkundsverket *Sverges traktater med främmande magter* utg. af O. S. RYDBERG har tredje delens första häfte på nyåret utkommit — fjärde delen är, som bekant, redan afslutad och af femte delen ett häfte utgifvet. Ifrågavarande häfte omfattar åren 1409—1436 (större delen). Man finner här bl. a. förbundsakterna mellan de nordiska rikena och Polen år 1419, tryckta efter originalen i Moskva och Köpenhamn, upplysningar om en förlorad fredsurkund af 1428 gällande Ryssland, samt de första urkunderna ang. unionens begynnande upplösningsprocess från och med svenska rådets uppsägelsebref den 16 aug. 1434, framtvunget af Engelbrekt, som »oförvarandes kom öfver oss med stor makt och grep oss och tvingade med värjande hand, att vi måtte och skulle blifva när honom med almogen och värja vårt rikes land och rätt». Det skall blifva af synnerligt intresse, att få dessa sistnämnda akter, för hvilka Hadorphs tryck stundom är bästa källan, fullständigt samlade och tryckta med all den omsorg, som utmärker den moderna textutgifningen.

— Rektor F. WESTLING i Sundsvall har utgifvit en liten afhandling *Biskop Johannes Rudbecks visitation i Estland 1627* (22 sid. 4:o) — af den yttre formen att döma ett föredrag hållet vid ett prästmöte (någon uppgift därom förekommer likväl ej). Förf. lämnar en kortfattad öfversikt af den kraftfulle biskopens bemödanden att råda bot för den estniska kyrkans brister — en präst hade t. ex. tre hustrur på en gång; prästerna förstodo ofta ej folkets språk o. s. v. —, bemödanden, som delvis misslyckades till följd af det motstånd den estländska adeln gjorde, då såsom ofta annars mera mån om sina privilegier än om samhällets väl.

— Häradshöfding W. UPPSTRÖM har på Beijers förlag utgifvit en upplaga af *Sveriges grundlagar jemte de vigtigaste dithörande*

författningar (92 sid.), försedd med upplysande anmärkningar och hänvisningar till parallelställen i grundlagar, samt andra lagar och författningar.

— *Fornminnesföreningen i Södermanland* har genom sin styrelse utfärdat en subskriptionsanmälan på en illustrerad beskrifvande katalog öfver det kyrkomuseum Föreningen nyligen inredt i sydvästra hörnkapellet af Strängnäs' domkyrka. Katalogen skall utarbetas af arkitekten F. Lilljekvist, och subskriptionspriset är 1 kr. 50 öre för exemplar.

— I afseende på den nyss tillsatta *stadsarkivarietjänsten* i Stockholm har tvist uppstått i fråga om kompetensen till densamma; besvär ha nämligen blifvit anförda öfver utnämningen på grund däraf, att vid densamma ingen hänsyn tagits till »arkivaliska meriter». Vill man ha vårt arkivväsen ordnadt efter rationella grunder — och krafven därpå göra sig alltmera gällande — torde det också vara oeftergifligt, att sådana sysslor icke längre betraktas blott såsom ett bihang till annan verksamhet eller som genomgångsstationer på domare- eller ämbetsmannabanan eller möjligen som reträttplatser inom det ena eller andra verket. Juristen, liksom den civila ämbetsmannen, saknar i allmänhet de specifika förutsättningarna för arkivtjänsten, sådan den i våra dagar utvecklat sig, och följderna däraf röja sig ofta på ett tålamodspröfvande sätt för den anlitande forskaren. Det synes därföre billigt, att en institution, nog gammal och betydande för att äga ett arkiv, också sörjer för, att detsamma får verkligt sakkunnig vård; de menlösa tiderna borde för alltid vara förbi, då man hos arkivtjänstemän kunde finna alla andra egenskaper utom fackinsikter och fackbildning eller trodde arkivvårdarnes förnämsta verksamhet bestå i att bilda bundtar och, när det blef för trångt, i att »gallra». Det är en särdeles väl motiverad besvärsskrift, som i detta fall ingifvits, och det vore att beklaga, om formella skäl lade hinder i vägen för platsens besättande med en fackman, och i sådant fall ännu mera, att det tillfälle försummats, som nu erbjudit sig, att ordna hufvudstadens arkivväsen på ett tidsenligt sätt.

— Genom svenska tidningar har gått notisen om ett *arkivfynd i Trondhjem*, nyligen gjordt af t. f. stiftsarkivarien Åge Skavlan och bestående af dokument dels angående *Karl XII:s krig sunnanfjälls 1716*, dels angående *Armfelts fälttåg 1718*. Enligt upplysningar, för hvilka Red. har att tacka norske riksarkivarien Birkeland, består fyndet af följande handlingar: 1) generalmajor V. Buddes berättelse d. 16 sept. 1718 om svenska anfallet den 12:te i samma månad med bilaga (tr. utom bilagan i Norske Saml. II, s. 549); 2) 36 originalbref från V. Budde i Trondhjem till generalmajorerna Cicignon och Arnoldt (»K. Maj:ts höistforordnede Committerede udi den allernåd. anbefalede Commission udi Norge») från 1 okt. 1718 till 25 febr. 1719 ang. krigsrörelserna i det Nordanfjällska: 3) Slottslovens på Akershus konceptrapporter till konungen från 13 jan. till 18 dec. 1716, omkring 35 st., berörande händelser och förhållanden i Norge.

Handlingarna ha ursprungligen tillhört norska Riksarkivet och antagas ha blifvit i början på 1850-talet utlånta till Trondhjems stiftsarkiv, där de kommit att opåaktade stanna tills nu, då de åter till Riksarkivet insändts. De torde komma att publiceras i norskt »Mili tært Tidsskrift».

— Professor R. KOSER har från Berlin kallats till ordinarie professor i historia i Bonn efter A. Dove, hvilken senare öfvertagit redaktionen af den vetenskapliga bilagan till Münchener Allgemeine Zeitung.

— Den franske historikern A. WADDINGTON, som äfven visat sig intresserad för svensk historisk forskning och besökt svenska arkiv, har utgifvit en ny upplaga af Voltaires *Histoire de Charles XII*, försedd med en inledning, hvari han dels redogör för de franska källor Voltaire begagnat, dels, enligt uppgift, lämnar ett sammandrag af Sveriges inre historia under Karl XII.

— För användande vid undervisningen i historia i de högre gymnasialklasserna i Frankrike har under titeln *Lectures historiques* en serie små handböcker börjat utgifvas. Meningen är uppenbarligen att genom kulturhistoriska skildringar, genom berättelser hämtade ur själfva källorna samt genom goda illustrationer gifva en lifligare och mer inlysande bild af sederna och kulturen, än de vanliga läroböckerna bestå. Tre delar ha utkommit: *Histoire ancienne* af MASPERO, *Histoire grecque* af GUIRAUD och *Moyen-âge* af LANGLOIS. Den förstnämnda, som behandlar lefnadsförhållandena hos egyptier, assyrer och greker, gör isynnerhet ett godt intryck.

— I det *Vatikanska arkivet* har i slutet af förra året öppnats en ny, ljus och rymlig forskaresal, som genast togs i besittning af omkring 50 regelmässiga forskare. Den brist i fråga om utrymme i detta arkiv, som i förra årgångens artikel öfver »Italienska arkiv och bibliotek» af bibliotekarien Elof Tegnér berördes, synes sålunda åtminstone till någon del ha blifvit afhulpen.

Sverige och Ryssland efter freden i Kardis

AF

JOHN E. NORDWALL

III

Enligt den skrifvelse från tsar Alexei, som Kotosjichin i september öfverlämnat till den svenska regeringen, skulle tsarens sändebud till Sverige — de voro i brefvet nämnda vid namn: knäs Ivan Petrovitsch Boriatinskij, »dumnyj dvorianin» Ivan Afanasievitsch Prontjistjev, »diakerne» Gerasim Dochturov och Jefim Juriev [1] — den 30 i samma månad infinna sig å gränsen för att därstädes möta de svenska gesandterna. Försäkringar af denna art voro visserligen i allmänhet icke mycket att bygga på, och på den utsatta dagen voro helt visst inga ryssar vid gränsen. Men de ryska sändebuden hade dock satt sig i rörelse långt tidigare än de svenska, [2] och då Bengt Horn anlände till Reval, fick han höra, att ryssarne från Pskov, där de vistades, redan sändt tvänne bud till Reval med förfrågan, om de svenska legaterna voro i ordning för sitt värf. [3]

För dessa, som efter Horns ankomst alla voro samlade i Reval, var sålunda ingen tid att förlora, och redan den 2 dec. underrättade de ock ryssarne om att Horn ankommit. Samman-

---

[1] Samtliga dessa sändebud hade förut användts vid underhandlingar med Sverige, så Boriatinskij vid Kardis våren 1661, och de trenne andra därjämte äfven vid Valiesar.

[2] D. 5/11 skref Helmfeldt till K. M:t (fr. Narva, Ingr. n:o 15) att dessa den 19/10 anländt till Novgorod och därifrån tagit vägen på Pskov.

[3] Horn till K. M:t, Reval 6/12, orig. L. B.

träffandet mellan de båda beskickningarne skulle enligt fredsfördraget ega rum vid bäcken Megositz ofvanför Neuhausen; härom hade äfven tsaren erinrat i sitt ofvan omnämnda bref. Men mellan denna ort och Reval var afståndet långt, och en besvärlig och långsam färd skulle sålunda förestå svenskarne. Horn och hans kolleger föreslogo därföre ryssarne som mötesplats någon ort på Ingermanlands gräns mot det ryska området. Äfven för dessa kunde valet af en sådan mötesplats anses fördelaktigt. Ty man kunde förutse, att årstiden skulle tvinga dem att resa till Stockholm icke den kortare vägen öfver Reval [1] utan den vida längre rundt omkring Finska viken, och i detta fall vore det för ryssarne lika bekvämt att fara till Ingermanland som till Neuhausen. [2]

»Hofjunkaren», som afsändts med brefvet till ryssarne, dröjde länge borta; först den 23 återkom han från Pskov. Han medförde då ett svar (dat. $^{17}/_{12}$), hvari de ryska sändebuden med godkännande af det svenska förslaget i fråga om mötesplats förklarade, att de den 1 jan. skulle infinna sig vid Plysamünde, platsen för Plysa-åns inflöde i Narova, en ort, där svenskar och ryssar så före som efter denna tid mött hvarandra till underhandling. Att på detta sätt en part utan invändningar godkände en mötesplats, som motparten föreslagit, var en högst ovanlig företeelse vid denna tids underhandlingar mellan Sverige och Ryssland. Men svenskarne trodde sig ha funnit grunden till ryssarnes efterlåtenhet, som naturligtvis *måste* hafva någon alldeles särskild grund: vägen från Pskov till Neuhausen vore osäker såsom utsatt för polackarnes anfall. [3]

---

[1] Att föra ryssarne denna väg var dock ursprungligen meningen från svensk sida. Se K. M:t till amiralitetskollegium 24 sept. R. R.

[2] Horn till K. M:t, Reval 6, 16 dec. origg. L. B. De svenska sändebudens skrifvelse till de ryska af $^{2}/_{12}$ finnes i »Protokoll vid Legaterne Frih. B. Horns, J. Hastfehrs och A. Walwicks beskickning 1661—62» pp. 3—4. Detta protokoll, som naturligtvis förts af legationens sekreterare, Törneros, föreligger i fullt utskrifven form i tvänne likalydande exemplar i Riksarkivets samling af Muscovitica. Det redogör i likhet med andra dylika protokoll från denna tid i sammanhängande framställning för legationens verksamhet — början med d. $^{20}/_{11}$ 1661, då Bengt Horn lämnade Stockholm, och afslutadt med hans återkomst dit. Som vanligt äro bref och andra aktstycken, som röra legationens värf, inryckta i framställningen, naturligtvis i kopior. På detta protokoll stöder sig den följande framställningen af gränsmötet vid Plysamünde och de svenska sändebudens verksamhet i Moskva; men jag citerar det härvid endast i fråga om i detsamma inneslutna skrifvelser o. d., då under beteckningen *L. P.* och med användande af det inbundna exemplarets paginering.

[3] Horn och koll. till K. M:t, Reval 27 dec., L. P. pp. 7—9.

Emellertid hade nu de svenska sändebuden att göra sig i ordning för affärd. Den bestämda mötesorten hänvisade dem att resa öfver Narva. Den 27 dec. anhöllo de därföre i skrifvelse till Helmfeldt om kvarter i denna stad. Den 2 jan. år 1662 underrättade de ryssarne om sitt förestående uppbrott,[1] och den 4 begåfvo de sig med sin under tiden samlade svit ut ur Reval i högtidlig »process» mellan lederna af det i gevär uppstälda borgerskapet. Den 11 ankommo de till Narva, där Helmfeldt beredt dem ett högtidligt mottagande: »soldatesquen» och borgerskapet stodo i gevär.

Svenskarne hade under vägen mottagit en skriftlig underrättelse från ryssarne, att dessa brutit upp från Pskov.[2] Det var därföre att vänta, att de nu skulle vara vid Plysamünde, och dagen efter sin ankomst till Narva underrättade Horn och hans kolleger dem om, att de anländt dit. Öfverbringaren af brefvet var Jakob Renning, en man, som särskildt på grund af sina insikter i ryska språket denna tid flitigt användes vid förhandlingar mellan Sverige och Ryssland. Fordom translator i ryska och polska språken vid staten i Livland hade han år 1660 befordrats till assessor i Dorpats hofrätt; nu var han af sändebuden medtagen på resan »till mera säkerhet i språket och bättre betjänande».[3]

Det bref, som Renning hade att framlämna, innehöll emellertid äfven annat än underrättelse om de svenska sändebudens ankomst till Narva. Vi erinra oss den af ryssarne framkallade gränstvisten vid Salmis. Horns och hans kollegers instruktioner innehöllo intet om denna sak. Skrifvelser från Helmfeldt erinrade emellertid regeringen då och då om densamma; hon beslöt till sist att låta Horn och hans kolleger taga den om hand; och till dem aflätos i början af dec. den ena skrifvelsen efter den andra härom.[4] Den sista af dessa beordrade dem att »rotunde» förklara för ryssarne, att ingen färd öfver gränsen kunde ega rum, förrän ofoget vid Salmis blifvit rättadt; hjälpte ej ens en sådan förklaring, hemstäldes det till sändebuden »dexteritet», om

[1] Skrifvelserna till Helmfeldt och de ryska sändebuden, L. P. pp. 8—12.

[2] Dat. »vår liggeplats och ryssby» 5 jan., besvarad i byn Raudana 9 s. m.; båda skrifvelserna i L. P. pp. 12—15.

[3] Se Horn och koll. till K. M:t, Narva 23/1 orig. i »Legaterna Frih. B. Horns m. fl. bref till K. M:t 1662». Fullmakten för Renning såsom assessor, dat. 14/7 1660 i Titular-registret i R. A. för detta år.

[4] K. M:t till Horn och koll. 5, 13 dec., till Horn 6/12; jfr bref till Helmfeldt 5/12 R. R.

man skulle nöja sig med frågans afgörande i Moskva eller ej. Dessa order blefvo nu följda: innan öfvergreppen vid Salmis — och vid Lava-ån [1] — voro rättade, kunde, hette det i den svenska skrifvelsen, hvarken ratifikationsbrefven kollationeras eller någon färd öfver gränsen ske.

Från denna kategoriska ståndpunkt skulle emellertid svenskarne snart vika. Då Renning den 14 återkom från det ryska kvarteret, medförde han från ryssarne jämte en skriftlig uppmaning att icke förhala sammanträffandet det muntliga besked, att de önskade själfva tala med svenskarne om de i fråga varande »contraventionerna», om hvilka de för resten icke visste något och som de för öfrigt ansågo alldeles för oväsentliga för att böra hindra de båda ambassadernas vigtiga värf. För detta uttalande gåfvo svenskarne vika; ett sammanträffande kunde ju icke behöfva innebära en fullständig eftergift. Samma dag som Renning återkom, afsändes »hofjunkaren» Adamkowitz att med ryssarne aftala om tid och plats för en konferens. Det bestämdes, att en sådan skulle hållas dagen därpå å Plysa-å. [2]

Syftet med ett gränsmöte af den art som det nu förestående var icke helt och hållet formelt; det var ej endast meningen, att de båda ambassaderna under färden till sina resp. bestämmelseorter skulle höfligt hälsa hvarandra på gränsen, innan de foro vidare. Den diplomatiska sed, som utbildat sig mellan Sverige och Ryssland, hade äfven gifvit dem värf af något större betydenhet att fylla. Det var tänkbart, att de ratifikationsbref, som svenskar och ryssar förde med sig för att lämna till tsar Alexei och till Sveriges konung, icke voro alldeles likalydande med de fredsinstrument, som å ömse sidor underskrefvos vid Kardis. Det var därföre lämpligt att låta dessa ratifikationsbref redan vid gränsen undergå en kollationering; på så sätt borde man kunna bespara sig de förvecklingar, som skulle följa, om det i Stockholm eller Moskva framlämnades ett dokument med

---

[1] Om gränstvisten vid Lava-å hade regeringens ofvannämnda skrifvelser ingenting att förmäla. Alldeles okunnig om denna kunde hon dock ej vara, ty det första bref från Helmfeldt, hvari jag funnit honom omnämna denna tvist, dat. $^{5}/_{11}$ 1661, hade enligt anteckning på detsamma föredragits för regeringen den 28 s. m. Men visserligen var detta omnämnande mycket knapphändigt, då H. själf blott hade en högst ofullständig kännedom om saken vid denna tid. Naturligtvis hafva nu Horn och koll. af H. fått närmare besked om denna gränstvist och därföre kunnat tillskrifva ryssarne äfven om den.

[2] Den ryska skrifvelsen, dat. $^{13}/_{1}$; instruktionen för Adamkowitz, Narva $^{14}/_{1}$. L. P. pp. 19—22.

felaktig lydelse. För att kunna verkställa en sådan kollationering måste man naturligtvis medföra kopior, svenskarne af det i Stockholm förvarade ryska fredsinstrumentet från Kardis, ryssarne af det motsvarande svenska, hvars original fanns i Moskva. Men äfven ett annat värf ålåg nu sändebuden. Efter ratifikationernas öfverlämnande skulle i Stockholm den svenska regeringen, i Moskva tsaren, vid fredens högtidliga bekräftande i de främmande sändebudens händer lämna en skriftligen affattad ed, en s. k. »*ändtelig fullbordansskrift*». Formulären till dessa eder skulle fastställas vid mötet å gränsen.

Man skred till uppfyllande af dessa åligganden. Den 15 jan. hälsade ambassaderna hvarandra å Plysa-åns is;[1] å ömse sidor blefvo då originalratifikationerna uppvisade och legationssekreterarne öfverlämnade kopior af dem åt hvarandra. Den 16 hölls en ny konferens; ryssarne lämnade ett förslag till tsarens »ändteliga fullbordansskrift», och man beslöt, att de resp. sekreterarne dagen därpå skulle öfverlämna originalratifikationerne till granskning. Den svenske legationssekreteraren, Petter Törneros, mötte denna dag den ryske på ån enligt aftal; men en formalitet nödgade dem att återvända. Dagen därpå kom emellertid Törneros till ryssarnes kvarter med den svenska originalratifikationen och ett förslag till den svenska regeringens »ändteliga fullbordansskrift», medan den ryske sekreteraren i Narva öfverlämnade tsarens originalratifikation. Vi minnas, hvad svenskarne före sammanträffandet tillskrefvo ryssarne om gränstvisterna och huru dessa svarade härpå. Under konferensen den 16 kom saken på tal; man inskränkte sig dock till frågan om Salmis. Det talades länge härom; ryssarne förklarade sig fortfarande vara alldeles okunniga om dessa »contraventioner» och kommo fram med några skriftligen uppsatte motklagomål;[2] svenskarne sade sig ej vilja

[1] Å ömse sidor hade man, såsom vanligt vid dylika konferenser, medtagit bord och stolar, hvilka placerades på isen, borden intill hvarandra. Före konferensen hade ryssarne inbjudit svenskarne att taga plats i sitt tält, som stod på den ryska sidan af Plysa; men att vid första sammanträffandet så föga iakttaga »likheten» mellan de båda rikena syntes Horn och hans kolleger otillständigt, och inbjudningen blef ej antagen. Som isen emellertid var svag, afslogo svenskarne icke ryssarnes förnyade anbud af sitt tält för den andra konferensen, som hölls därstädes.

[2] Bl. a. öfver den svenske kommendanten i Marienburg Matthias Hillegarten. Jag begagnar här tillfället att rätta en oriktig uppgift i det föregående (jfr s. 238). Det var hela Marienburg, staden såväl som »huset», och därjämte det område, som rätteligen hörde därunder, ryssarne skulle innehafva under den i fredsslutet angifna tiden; endast de adliga godsen inom området skulle genast

lämna gränsen, förrän rättelse vidtagits. De nöjde sig dock till sist med mindre, med ryssarnes löfte att tillskrifva tsaren om ändring. Tvistefrågan skulle sålunda komma att afgöras, icke vid gränsen, utan i Moskva. [1]

Den 18 jan. försiggick, såsom vi ofvan antydde, granskningen af de båda originalratifikationerna i de ryska och svenska kvarteren. Någon lång tid behöfde den icke kräfva, ty man hade ju på båda hållen sedan flera dagar haft kopiorna hos sig, och borde hafva hunnit att egna dessa all den sorgfälliga granskning, med hvilken svenskar och ryssar plägade nagelfara hvarandras aktstycken. Sällan, om någonsin, undgick man att vid en sådan granskning finna »fauter», och sådana blefvo äfven nu upptäckta. Svenskarne funno i det ryska dokumentet Bengt Horns riksrådstitel utelämnad och ett par andra fel af lika betydenhet, och i det svenska ratifikationsbrefvet påpekade ryssarne några »fauter», för hvilkas ändring de yrkade på en ny konferens. Till en sådan ville svenskarne i början icke samtycka, påpekande, att man under konferensen den 16 beslutat att icke vidare sammanträffa före det sista mötet å gränsen, men då ryssarne voro envisa och alls icke kunde förmås att rätta de anmärkta felen i sitt ratifikationsbref, blef en konferens aftalad till den 21 jan.

Då, liksom första gången, sammankommo ambassaderna på Plysa-åns is, [2] och här tillbragte de under sträng januari-köld flera timmar med dispyter om »fauterna». Som stöd för sina anmärkningar mot den svenska urkunden, hvilkas reella betydelse icke var större än svenskarnes mot den ryska, åberopade ryssarne ett svenskt koncept till freden, hvari bl. a. i en af de omtvistade punkterna, den femte, några ord, hvilka saknades i den svenska originalratifikationen, voro tillskrifna i marginalen med Horns egen hand — ett märkligt koncept, om hvilket vi snart skola få tillfälle att tala vidare. Man kom till slut öfverens. Ryssarne rättade

ställas under svensk förvaltning. Omvården om dessa var anförtrodd åt Hillegarten, som emellertid enligt de ryska klagomålen för den i Marienburgs »hus» förlagda ryska besättningen spärrade tillträdet såväl till »förstaden» som det kringliggande »gebietet». Otydligheten af fredens bestämmelser om Marienburg hafva föranledt den oriktiga uppgiften härom i det föregående.

[1] Såsom vi snart skola se, hade i själfva verket vid denna tid den ryska gränsvakten vid Salmis redan lämnat sin post.

[2] Denna gång hade svenskarne, förmodligen för att åstadkomma full likställighet mellan båda parterna, som mötesplats erbjudit ett vakthus på åns svenska sida, men ryssarne hade ingen lust att infinna sig där.

»fauterna» i sitt ratifikationsbref. Svenskarne lofvade att följande dag lämna en »revers», hvari de förbundo sig att i Moskva gifva sin ratifikation den af ryssarne äskade lydelsen, om denna vunne stöd af det där förvarade svenska fredsinstrumentet. I samma konferens blefvo formulären till de »ändteliga fullbordansskrifterna», mot hvilka man ej synes haft något af vikt att anmärka, »adjusterade», svenskarne påminte ryssarna om löftet att tillskrifva tsaren i Salmis-frågan och mottogo en ytterligare försäkran härom, och man öfverenskom att resa öfver gränsen den 23.[1]

Den 22 sändes den utlofvade »reversen» till ryssarna.[2] Den 23 afsändes å ömse sidor de skjutshästar, som skulle föra båda ambassaderna öfver gränsen, och s. d. på eftermiddagen möttes dessa vid Plysa. Sekreteraren Adrian Müller[3] förde ryssarne in på svenskt område och en rysk pristav svenskarne in i Ryssland. Det är vår afsikt att tillsvidare lämna de förra och följa de senare. Men dessförinnan vilja vi med några ord beröra ett förhållande, som vi, ehuru det icke afhandlades vid Plysamünde, nu måste upptaga till behandling, på det den följande tidens händelser må kunna framstå i sitt fulla ljus.

De olikheter mellan det svenska och ryska ratifikationsbrefvet, som förorsakade tvister vid Plysamünde, hade varit så godt som utan all betydelse. Men det fans en »discrepantz» mellan dessa akter af långt större betydelse än dessa, en »discrepantz», som de svenska sändebuden kände till så väl som de ryska, men om hvilken det oaktadt, efter hvad man kan finna, intet ord vexlades.

I sin 20:de punkt föreskref det svenska fredsinstrumentet, — det vid Kardis till ryssarne öfverlämnade så väl som det som var inryckt i ratifikationsbrefvet — att å ömse sidor alla fångar skulle återställas, af hvad stånd eller nation de än voro; dock skulle de, som ville stanna i Ryssland eller Sverige, äga rätt därtill. I det ryska instrumentet egde motsvarande bestämmelser ett tillägg: *undantagandes dem, som i det ryska riket godvilligt antagit den grekiska religionen.* Skilnaden var betydelsefull.

---

[1] Under konferensen hade ryssarne frågat, hvarföre ej riksamiralen underskrifvit ratifikationen utan en annan i hans ställe — rikskrådet och amiralen Claes Bjelkenstjerna, som under Wrangels frånvaro i Pommern förde presidiet i amiralitetskollegiet. Upplysta om orsaken till detta förhållande läto de sig nöja — för att sedan med större eftertryck upptaga ämnet i Stockholm.

[2] I L. P. pp. 428.

[3] Samme man, som af Karl X Gustaf år 1659 sändes till Ryssland, jfr förf:s anf. arb. ss. 18 ff.; se vidare nedan.

Hvad kunde väl hindra ryssarne att tvinga svenska fångar af luthersk religion att öfvergå till den »grekiska», att sedan påstå, att denna öfvergång varit godvillig, och att sålunda i Ryssland kvarhålla dessa »omdöpte», hvilka genom sin omvändelse dessutom ju så tydligt visat, att de ville stanna i detta land!? Horn och hans kolleger, åtminstone Walwick, kände väl denna »discrepantz», såsom jag nyss nämnt, och den skulle snart blifva bekant äfven för den svenska regeringen. Men om omständigheterna vid dess tillkomst erhöll denna en närmare kännedom först flera år senare. Legationsmarskalken vid nu ifrågavarande beskickning, Conrad von Berner, hade år 1665 utspridt rykten om Horns förhållande i hans underhandlingar med ryssarne vid Kardis, vid Plysamünde och Moskva, som tvingade denne att mot Berner anlägga rättegång; vid denna erhöll åtskilligt i dessa underhandlingar en närmare belysning, och däribland »discrepantzen». [1]

Då jag nu går att lämna en utredning af sammanhanget med denna, gör jag det under erkännande, att bristande tid å ena sidan, saknaden af ryska källor och luckorna i de svenska å den andra hindrat mig att genom det virrvarr af stridiga uppgifter, som mött mig, nå ett resultat, som synes mig fullt tillfredsställande. Jag vill emellertid framlägga den uppfattning, till hvilken jag kommit, under förhoppning att längre fram kunna återvända till ämnet och då med ett rikare källmaterial kunna leda mig fram till säkrare resultat. [2]

[1] Horn, som i rådet förklarade sig »diffamerad i hela staden» genom Berners beskyllningar, — om hvilka se nedan! — påyrkade en undersökning af saken och Berners arrestering. Regeringen lät först anställa ett förhör med båda parterna — Horn, Hastfehr och Walwick å ena samt Berner å andra sidan — i kanslikollegium d. $^{19}/_{9}$ 1665; Ebers, Törneros och Renning hördes bl. a. som vittnen. Målet hänvisades sedan i hvad som rörde Horn ensam till Svea Hofrätt. Båda parterna företräddes härvid genom ombud, — Berner hade insatts i arrest på slottet — och dom föll först omkring midten af april 1666; den lär ha lydt på förlust af lif, ära och gods för Berner. Innan domen publicerades, beredde denne sig emellertid tillfälle att rymma ur arresten, som man trodde, till Danmark. R. P. 1665 (Franc) $^{4}/_{7}$, $^{26}/_{7}$, $^{19}/_{9}$, $^{5}/_{10}$, $^{19}/_{10}$, $^{20}/_{10}$, $^{6}/_{11}$, $^{24}/_{11}$, $^{18}/_{12}$; R. P. 1666 (Franc) $^{7}/_{2}$, $^{1}/_{3}$, $^{24}/_{4}$, (Bergenhielm) $^{4}/_{5}$. Kansli-Coll. Prot. 1663—69 (i R. A.) 1665 $^{19}/_{9}$, $^{4}/_{10}$, $^{17}/_{10}$; Rättegångsprotokoll i *Svea Hofrätts* arkiv för 1666, febr., mars, april och $^{5}/_{5}$. (Beklagligtvis innehålla dessa senare protokoll hvarken domen eller de skrifter, parterna vexlade med hvarandra och som naturligtvis skulle varit i hög grad upplysande: en och annan af dessa jämte några andra till rättegången hörande handlingar finnas i R. A:s samling af Biographica, »n:r 17 a, Horn»; i detalj har jag emellertid ej genomgått dessa.) Danska sändebudet i Stockholm Juel till sin regering $^{2}/_{6}$ 1666 (exc. i Fryxell, Handlingar rörande Sveriges historia, del I, s. 144).

[2] Jag vill här på ett ställe sammanföra de källor, hvilka jag användt till denna frågas belysning vid sidan af i föreg. not nämnda viktiga handlingar. De

Efter långa tvister vid Valiesar i fråga om fångarne hade man slutligen enats om att låta de båda instrumenten i denna punkt få *olika* lydelse: det ryska talade om fångar, som godvilligt antagit den »grekiska» religionen, det svenska icke. [1] Vi veta, att, medan å svensk sida alla fångar lösgäfvos, detta skedde blott med en del af de ryska; härtill bidrog i väsentlig mån denna »discrepantz» i stilleståndsurkunderna.

Då freden i Kardis skulle slutas, måste sålunda frågan om fångarne bringas på tal från svensk sida. Så skedde ock, sedan man efter lösningen af traktatens hufvudfråga, om ryssarnes afträdande af sina eröfringar, kommit så långt, att man kunde förhandla om de smärre punkterna. Ryssarne fordrade då, att punkten om fångarne i båda instrumenten skulle få den lydelse, den vid Valiesar fått i det ryska; svenskarne tvärtom, att det svenska instrumentet vid Valiesar nu skulle följas. Häftiga tvister uppstodo om denna sak; hela underhandlingen hotade till och med att gå öfver ända. Då har Horn för att åvägabringa en lösning med sina kollegers, Banérs och Walwicks, vetskap i enrum trädt tillsamman med en af de ryska legaterna, Prontjistjev, [2] och mellan dem har ändtligen en öfverenskommelse bragts till stånd. Denna bestod helt enkelt däri, att man upprepade tillvägagåendet vid Valiesar; det ryska instrumentet skulle innehålla clausulen om fångar med »grekisk» religion, men det svenska icke; »discrepantzen» skulle sålunda fortfarande finnas kvar. I enlighet med denna öfverenskommelse voro de instrument uppsatta, som den 21 juni 1661 utvexlades vid Kardis.

äro: L. P. på skilda ställen; R. P. 1662 Franc II, pp. 230 ff., 10/8; ett af den sv. regeringen med C. v. Berner till tsaren afsändt bref, d. 16/7 1662, och tsarens åt B. lämnade svar, dat. Moskva 12/11 s. å. (flera kopior af dessa bref, tsarens i öfversättning, finnas i »Förhandl. mellan Sverige och Ryssland under Karl XI:s förmyndare»); den vid 1664 års riksdag upplästa redogörelsen för förhållandet till Ryssland, hvilken jag genom D:r Sev. Berghs välvilja fått läsa i korrekturark till de under tryckning varande adelsprotokollen för denna riksdag; slutligen instruktionen för de svenska legaterna vid Plysamünde 1666, 8/2 s. å. R. R. och »Protocoll vid Plyska tractaten 1666» (R. A. Musc.). Värdefullast af dessa akter är utan fråga protokollet vid det i föreg. not nämnda förhöret i Kanslikoll. 19/9 1665 (äfven i Biogr. anf. st.), ty detta innehåller edsvurna personers utsagor vid ett formligt förhör.

[1] Protokollet vid nämnda traktat (R. A. Musc.).

[2] Renning har vid detta tillfälle tjänstgjort som tolk. Enligt Berners påstående vid förhöret skulle Banér vid riksdagen 1664 hafva nekat till kännedom om »discrepantzen», men detta strider alldeles mot Walwicks uppgifter vid detta, och hvarken i protokollen för denna riksdag eller rådsprotokollen från samma tid har jag funnit någon bekräftelse härpå.

Man finner, att de ryska sändebuden ej kunnat fullständigt genomdrifva sin fordran. Men den fördel, svenskarne vunnit genom de omtvistade ordens uteslutande ur sitt instrument, var ganska tvifvelaktig; ryssarne skulle nog i tillämpningen hålla fast vid sitt och behålla fångar, som godvilligt — eller icke godvilligt — antagit den »grekiska» läran.

Men ej nog härmed. Fördelen, sådan den nu en gång var, hade kostat svenskarne ännu en eftergift till den, som redan det ryska instrumentets lydelse inneburit. Horn har nämligen — sannolikt under de enskilda konferenserna med Prontjistjev [1] — måst lämna ryssarne ett koncept till det svenska fredsinstrumentet, däri han vid den tjugonde punkten i marginalen med egen hand tillskrifvit de omtvistade orden; det var detta koncept, ryssarne, såsom vi nyss sett, företedde vid Plysamünde.

Hvilken nytta ett dylikt aktstycke kunde bereda de ryska sändebuden, är lätt att fatta. Med dess tillhjälp skulle de nog lätt kunna intala sin herre, hvars vrede lydelsen af det svenska instrumentet väl vore i stånd att väcka, det denna berodde på vårdslöshet eller bedrägeri vid translateringen, och de ryska anspråken på fångar af »grekisk» religion var det väl egnadt att styrka. Dess svårare är det att fatta Horns motiv. Stödd på underrättelser, som lämnats honom i Moskva, då han sommaren 1662 ditsändes i diplomatiska värf, [2] fann Berner det i en större penningesumma, som Prontjistjev skulle lofvat honom. [3] Men han lyckades icke alls lämna några bevis för denna beskyllning, [4] som hos Horn väckte den största förbittring, och man vill ogärna tro, att en af Sveriges ledande män under denna tid har mutats af ryssarne, hvilket helt säkert nu skulle betraktats långt mindre tillständigt — det må nu hafva skett under så fina former som hälst — än att mottaga »vängåfvor» af t. ex. den franska

[1] Det vill dock synas, som Törneros, svenska legationens sekreterare vid Kardis så väl som 1662, varit närvarande vid detta tillfälle, men Walwick har förnekat sin kännedom om, när konceptet lämnades.

[2] Se ofvan. Det bref till tsaren Berner medförde innehöll hufvudsakligen klagomål öfver dennes handlingssätt i fråga om fångarne.

[3] Horn hade af sin regering vid Kardis och vid ratifikationsresan order att söka utfå en större fordran, som en svensk undersåte, Levin Numers, hade på den ryska regeringen. Denne N. skall själf hafva varit skyldig Horn en motsvarande summa; nu skulle P. ha lofvat Horn att i Moskva utfå N:s fordran och således kunna göra sig själf betald. Horn har erkänt (i förhöret i kanslikollegium), att N. lofvat honom något, om han i Moskwa kunde utfå hans fordran.

[4] Öfverhufvud har Berners hållning under rättegången, liksom för öfrigt hans flykt, icke synts mig egnad att stärka förtroendet till hans ord.

regeringen. Horns handlingssätt skulle då hafva bestämts af svårigheten att på annat sätt bringa freden till stånd och öfvertygelsen om oskadligheten af det lämnade konceptet.[1]

Men skulle detta verkligen blifva oskadligt, fordrades oeftergifligen, att den svenska regeringen erhölle fullständig kännedom om hvad som vid Kardis förhandlats om fångarne. I stället har denna hållits i okunnighet härom. Det svenska legationsprotokollet vid Kardis har icke ett ord att förmäla ens om tvister i denna fråga.[2] Själf har Horn påstått, att Walwick, hvilken ju fick i uppdrag att i rådkammaren muntligen redogöra för fredsslutet, tillsagts att omnämna förhållandet, men detta har Walwick icke gjort; ej heller har Horn, när han själf kom öfver till Sverige, bragt ämnet på tal.[3] I denna tystnad behöfver man icke finna ett afgjordt bevis för sanningen af Berners beskyllningar, ty det är lätt begripligt, att Horn icke fann sig genom sitt tillvägagående i denna sak hafva förvärfvat några diplomatiska lagrar. Men om redan hans medgifvande af »discrepantzen» kan förefalla som en svaghet, så kunna konceptets öfverlämnande och hans förtegenhet i förhållande till sin regering under alla omständigheter knappast försvaras.

Vid Plysamünde undergingo de resp. ratifikationsbrefven granskning; man hade kunnat vänta, att »discrepantzen» då kommit på tal. Men i det svenska legationsprotokollet finnes, såsom vi ofvan nämnt, ingen antydan härom, och detta vinner bekräftelse genom uppgifter å rysk sida.[4] Förklaringen till detta förhållande ligger nära till hands. De ryska sändebuden vid Plysamünde hade alla deltagit i förhandlingarne vid Kardis, af de svenska tvänne, Horn och Walwick; icke kunde det löna sig för dessa parter att söka genomdrifva en ändring i hvarandras ratifikationsbref. Men att ryssarne medförde Horns koncept och

---

[1] Från ofvanstående skildring af »discrepantzens» och konceptets tillkomst skiljer sig alldeles den ryska framställningen häraf, om hvilken se vidare nedan.

[2] Däremot kan man med dess hjälp bestämma tiden för Horns konferenser med Prontjistjev. Den $^6/_6$ åtog sig, upplyser det, Horn själf mödan att åstadkomma en likhet mellan de förut uppsatta svenska och ryska projekten till instrument, »såsom den der en stor credit hade hos Ryssarne, och kunde komma medh dem myckit väl till rätta». N:o 4, fol. A A A.

[3] W. förklarade under förhöret, att han tegat »reverentia Majestatis», och Horn motiverade sin tystnad med, att regeringen fått bägge fredsinstrumenten och själf kunnat se »discrepantzen»!!

[4] Det skulle emellertid kunna hända, att ryssarne i förbigående nämnt några ord om saken; jfr den ofvannämnda instruktionen för de svenska sändebuden till Plysamünde 1666.

sökte göra sig detta till godo,[1] hafva vi sett; och om de vid Plysamünde tegat om »discrepantzen», så skulle de icke tiga härom i Stockholm.

Vi återtaga tråden af vår berättelse.

Öfver Novgorod och Tver skulle Horn och hans kolleger färdas till Moskva; det var samma väg, på hvilken år 1655 Gustaf Bjelkes olyckliga ambassad hade farit fram. Pristaven ledde färden; på slädar foro de svenska sändebuden fram öfver Rysslands vida, snöhöljda slätter; fritt »tractamente» bestods ambassaden, såsom seden bjöd. Denna var ganska talrik; den uppgick till öfver 200 personer;[2] att förpläga och fortskaffa en sådan skara måste varit förenadt med icke ringa besvär. Långsamt kan emellertid färden icke sägas hafva gått, om den jämföres med andra dylika resor under samma tid. Hvad åter förplägningen beträffar, så klaga svenskarne genast från början öfver dess knapphet, och denna klagan var helt visst icke obefogad. Ty ryssar, såväl som svenskar, voro i allmänhet ingalunda synnerligen fallna för öfverflöd, då det gällde att gifva hvarandra den »fria» traktering, som kräfdes af gammal diplomatisk sed.

Den 31 jan. kommo svenskarne utanför Novgorod. En »dvorianin» och en »diak» kommo åkande i slädar dem till mötes för att å vojovodens vägnar hälsa dem och ledsaga dem in i staden. Naturligtvis saknades icke ceremonigräl: ryssar och svenskar stredo om hvilka som först skulle stiga ur slädarna och taga mössorna af sig, och när processionen för intåget anordnades, hade vojevodens utskickade och svenskarnes pristav så när kommit i håret på hvarandra under tvist om platsen i denna.[3] Infärden i staden var högtidlig; åt svenskarne anvisades samma kvarter som Gustaf Bjelke och hans kolleger bebodde år 1655.

Det var vojevoden i Novgorod, som styrde de områden, på hvilka gränstvister yppats mellan Sverige och Ryssland; med honom hade Helmfeldt oupphörligt brefvexlat om den ryska gränsvakten vid Salmis. Ett tillfälle att verka för lösningen af dessa tvister erbjöd sig sålunda för de svenska sändebuden, och detta ansågo de sig icke böra försumma. Den 1 febr. sändes Renning till

---

[1] De olikheter, som detta jämte »discrepantzen» om fångarne företedde med den svenska ratifikationen och som ryssarne anmärkte vid Plysa, synas ej hafva varit afsiktliga, såsom denna.

[2] Se de svenska sändebudens ofvan cit. bref till de ryska af den $^{2}/_{1}$!

[3] De svenska sändebuden måste för att bilägga tvisten taga pristaven upp i sin släde.

vojevoden, men blef icke mottagen. Snart kom dock denne på bättre tankar, lät ursäkta sig hos sändebuden och beviljade Renning den 2 audiens. Under denna upplyste han, att den ryska gränsvakten vid Salmis redan blifvit bortförd; om tvisten vid Lava-ån hade han sig intet bekant.

Sändebuden skyndade sig att tillskrifva Helmfeldt för att af honom få höra, om vojevodens upplysningar voro sanningsenliga. Dagen därefter — den 3 — lämnade de Novgorod. Redan den 5 fingo de svar af Helmfeldt: vid Lava-å var ställningen oförändrad, men sin post vid Salmis hade den ryska gränsvakten verkligen lämnat. *En* tvistefråga mellan Sverige och Ryssland var sålunda skaffad ur verlden. Men visserligen hade ryssarne, trogna sin vana att alltid blott gifva efter till hälften, bortfört de under svenska kronan lydande bönder, hvilka bodde inom det förut omtvistade området, och ett nytt klagoämne var således för handen, i samma stund som ett gammalt undanröjts.[1]

Den 11 febr. kom ambassaden till Tver, där den följande dagen tillbragtes. Man nalkades nu Moskva: den 14 fingo gesandterna sig tillsändt körsbärs- och hallonmjöd ur tsarens källare som en första välkomsthälsning. Den 16 kommo de till ett klostergods nära Moskva; här måste de ligga öfver, medan åtgärder vidtogos för deras högtidliga mottagande.

Den 18 ägde detta rum.[2] En »knäs» och en »diak», som af tsaren utsetts att blifva de svenska sändebudens pristaver i Moskva, kommo utanför staden dessa till mötes. De sedvanliga ceremonitvisterna uteblefvo ej, men slutade nu som vid Novgorod med nederlag för de ryska anspråken. Så satte sig de svenska sändebuden upp i tvänne slädar, som pristaverna medfört för deras räkning, Horn och Hastfehr i den ena, Walwick i den andra; till höger om dem for »knäsen», till vänster »diaken» och svenskarnes »resepristav». Ryskt och tyskt rytteri paraderade

[1] Se Helmfeldt till K. M:t, Narva, $^{16}/_{2}$ orig. Ingr. n:o 15. Enligt gränsinspektoren Arnanders meddelande till Helmfeldt hade den ryska vakten dragits bort redan föregående årets julafton. Den svenska regeringen, som i slutet af februari ännu ej fått underrättelse härom, men väl om underhandlingarna vid Plysamünde, beordrade den 28 s. m. sändebuden att ej lämna sitt ratifikationsbref i Moskva, innan ofoget vid Salmis rättats, och Helmfeldt s. d. att, om ej ens detta hjälpte, bortdrifva den ryska vakten med våld, om det vore rådligt för sändebudens skull. R. R.

[2] Hos Loenbom, Historiska märkvärdigheter, del III, ss. 138 ff. finnas detaljerade skildringar af ceremonierna vid detta tillfälle och vid audienserna 24 febr. och 6 mars, hämtade omedelbart ur Palmsköldska samlingarna, medelbart ur L. P.

så utanför som inuti staden, och »med pipor, trumpeter och pukor var intet upphörande». Till kvarter anvisades åt den svenska ambassaden samma »hof», som Gustaf Bjelke med kolleger bebott, så länge de i Moskva ännu behandlats som svenska sändebud och icke som fångar.

Att lefva det lif, som gemenligen fördes af svenska beskickningar i Moskva under 1600-talet, var hvad som nu förestod de svenska sändebuden och deras svit. Till bilden af detta lif, sådant det ter sig i handlingar, som kommit för våra ögon, vilja vi här söka samla de karakteristiska dragen.

»Hofvet», där ambassaden inkvarterades, var dess medelpunkt. Före den första audiensen hos tsaren ägde ingen af ambassadens medlemmar rätt att lämna det, och inga andra än tsarens till uppvaktning hos sändebuden förordnade pristaver släpptes dit in. Men »hofvet» var gemenligen mycket trångt och erbjöd ingalunda någon behaglig vistelseort för en dåtida beskickning med dess talrika personal. Efter den första audiensen' medgafs en större frihet. Sändebuden och deras svit höllos ej längre innestängda i kvarteren; köpmän, som kommo att utbjuda sina varor, fingo tillträde till »hofvet», möjligen äfven en och annan person dessutom, som kunde hafva någon förrättning hos legationen af ofarlig art. Men öfver alla ambassadens förbindelser med den yttre verlden hölls en noggrann uppsikt: man sökte öfvervaka hvarje steg af dess personal såväl som de personer, som besökte dess »hof». Såsom man kunnat vänta, uppkom emellertid hos de bevakade ett starkt begär att öfverlista sina väktare, och detta lyckades icke sällan: ambassadörerna eller deras följe uppsnappade nyheter, stundom af icke ringa vikt.

Vi nämnde pristaverna. Hos en »stor» ambassad anställdes under dess uppehåll i Moskva tvänne sådana, till hvilka såsom en tredje brukade sluta sig »resepristaven», som ledsagat ambassaden på färden genom Ryssland. Dessa utgjorde — särskildt under den tid, då legationen var alldeles innestängd inom »hofvet» — mellanhänder mellan denna och den ryska regeringen, inberättade till den senare sändebudens önskningar och meddelade dem regeringens. Nästan dagligen brukade de därföre — en eller flera — infinna sig å »hofvet». Vid dessa besök utspunno sig samtal, stundom rätt långa, ej blott om hvad som direkt berörde legationens värf, utan äfven om annat, om den europeiska politiken, om legationens »deputat», om väder och vind. Men hvarje

ord, som yttrades under dessa samtal, upptecknades i svenskarnes legationsprotokoll och skrefs med säkerhet upp äfven å rysk sida.

Fritt »tractamente» skulle, såsom vi sett, en svensk ambassad åtnjutit under sin färd genom Ryssland, och fritt »tractamente» bestod man den äfven i Moskva. Men där som under resan var kosthållet klent, och legationen var därför nödsakad att förbättra det genom egna medel. Hvardagskostens torftighet afbröts väl stundom af officiella festmåltider, vid hvilka det rådde öfverflöd, ty då gällde det att representera, att visa tsarens och Rysslands rikedom. Men voro ock vid sådana tillfällen rätterna många, så var dock deras tillagning i allmänhet ej afpassad efter svensk smak.

Så som vi nu i några korta drag sökt skildra det, lefde i allmänhet en svensk ambassad i Moskva under det sjuttonde seklet. Af allt, som äfven vid denna tid kunde erbjuda en svensk ambassadör i Vest-Europas stora hufvudstäder förströelse under hans diplomatiska mödor, fanns i Moskva intet, medan å andra sidan dessa diplomatiska mödor visst icke voro lättare, utan snarare tyngre där än annorstädes. Det kan ju vara möjligt, att sändebud från nationer, till hvilka man ansåg sig stå i mera vänskapligt förhållande än till svenskarne, i Ryssland behandlades något bättre än dessa; men i hufvudsak har med säkerhet hvarje främmande ambassad mottagits på ett och samma sätt. Vi finna dessa ryska diplomatiska former barbariska, och så kallade dem äfven denna tids svenskar, ehuru de det oaktadt med omsorg efterbildade dem, då ryska sändebud kommo till Sverige, ty detta fordrade Sveriges värdighet. Yttringar af ryssarnes djupa misstro mot alla främlingar, liksom af en annan kulturståndpunkt än den vesteuropeiska, försvunno de med så många andra gammalryska seder och bruk, sedan en gång en kraftig herskare börjat med hjälp af främlingar i Ryssland gifva hemortsrätt åt Vest-Europas, länge så främmande, förut och ännu långt senare af många så afskydda kultur.

I den teckning, vi ofvan gjort af en svensk ambassads vanliga lif i Moskva under 1600-talet, hafva vi äfven gifvit en bild af Horns, Hastfehrs och Walwicks hvardagslif i denna stad. Men för dem som för andra sändebud skedde tid efter annan afbrott i detta genom de audienser och konferenser, vid hvilka legationens egentliga värf afhandlades. Till dessa vilja vi nu öfvergå.

Ehuru de svenska sändebuden den 18 febr. kommit till Moskva, erhöllo de först den 24 nåden att »se tsarens klara ögon», såsom det hette i ryssarnes officiella språk. Vid denna första audiens skulle enligt häfdvunnen sed jämte kreditivet för de svenska gesandterna äfven det svenska ratifikationsbrefvet öfverlämnas till tsaren. Då gränstvisterna vid Salmis och Lava-å icke voro bragta till slut, hade emellertid Horn förklarat sig vid audiensen blott vilja lämna kreditivet, men på pristavernas försäkran, att tsaren redan beordrat vojevoden i Novgorod att i dessa fall uppfylla sina skyldigheter, hade han gifvit vika. I audienssalen å tsarens slott öfverlämnade sålunda de svenska sändebuden, för hvilka Horn förde ordet, sitt kreditiv och sitt ratifikationsbref åt tsaren, hvilken satt »oppå en ophögd och förgylt thron, lika som ett beläte, styfver af sine gyllene och med allehanda slags edle stenar och pärlor besatte kläder». Äfven de presenter, som konungen af Sverige tillskickat tsaren, och de som de svenska sändebuden skulle förära denne, blefvo nu öfverlämnade.[1] Återkomna till »hofvet», blefvo de där å tsarens vägnar trakterade af knäs Peter Semenovitsch Prozorovskij; måltiden var, som vanligt, rik på rätter, men äfven på gräl.[2]

Sedan tsaren erhållit förvissning om, att den svenska regeringen ratificerat freden, återstod det för honom att genom »korskyssningen» gifva sin edliga bekräftelse på denna. Som vi ofvan nämnt, skulle vid denna akt åt de svenska sändebuden lämnas en »ändtelig fullbordansskrift», som innehöll tsarens skriftliga förbindelse att obrottsligt hålla den afslutna freden, och denna skrifts lydelse hade, såsom vi erinra oss, fastställts vid Plysamünde. Det ålåg emellertid svenskarne att skaffa sig garanti för, att den »ändteliga fullbordansskrift», som lämnades dem, verkligen lydde enligt aftal, och då pristaverna den 5 mars förkunnade dem, att de dagen därpå skulle närvara vid fredsbekräftelsen, fordrade de att få kollationera skriften i fråga.

---

[1] För de närmare detaljerna vid audiensen behöfva vi ej redogöra, då vi kunna hänvisa till den hos Loenbom, ofvan anförda arb. III, ss. 141—152, tryckta »relationen».

[2] Tvänne tvisteämnen voro så godt som gifna vid dessa officiella festmåltider, med hvilka svenskar och ryssar undfägnade hvarandra vid sina inbördes underhandlingar. Det ena var platserna vid bordet. Det andra var ordningen af de officiella skålarna för de resp. suveränerna och öfriga medlemmar af furstehusen. Hvardera parten fordrade naturligtvis den första skålen för sin suverän och sökte, slagen på denna punkt, revanche vid skålarna för drottningar, prinsar och prinsessor. Jfr nyss anförda »relation» hos Loenbom.

Detta medgafs; dess lydelse befanns riktig, och den 6 mars försiggick i en annan och mindre sal af slottet än den, där den första audiensen ägt rum, fredens högtidliga bekräftelse genom tsar Alexei.

Tsaren satt på sin tron. På ett bord framför honom låg bibeln, under denna »fullbordansskriften», öfver den ett med ädla stenar besatt krucifix. Sedan han svurit att hålla freden, såsom det vore närmare utfördt i »fullbordansskriften», förde han krucifixet till sin mun: »korskyssningen» var fulländad. De svenska sändebuden erhöllo »fullbordansskriften», fingo nåden att kyssa tsarens hand och en hälsning från honom att framföra till konungen af Sverige. Nu som efter den förra audiensen fingo de i sitt »hof» tsarens »benådning» i mat och dryck; åter var Prozorovskij värd och åter tvistades det om platser och skålar.[1]

Mot beräkning hade de svenska sändebuden vid »korskyssningen» erhållit sitt afsked af tsaren. Men, som vi veta, hade de ännu mycket att uträtta i Moskva. Instruktionerna ålade dem att med ryska deputerade öfverlägga om hvarjehanda ämnen; kreditivet anmodade tsaren att utse ombud i och för en underhandling. Detta hade ock denne gjort; underhandlingar mellan de svenska sändebuden och tsarens deputerade hade redan börjat före den 6 mars och skulle komma att fortgå långt efter det svenskarne officielt tagit afsked.

Då nämligen dessa den 28 febr. pliktskyldigast vid en audiens tackat tsaren för det traktamente, hvarmed de undfägnats den 24, meddelade man dem, att denne utsett deputerade, med hvilka de kunde öfverlägga. Med dessa deputerade — de voro fyra, bland hvilka knäs Jurij Alexejevitsch Dolgorukij och »dumnyj diak» Larion Lopuchin — sammanträdde de omedelbart därefter till konferens. Ryssarne ville veta, hvilka goda saker svenskarne hade att andraga. Vi minnas, att dessa ej voro få. Men Horn, som å ena sidan icke synes varit förberedd för konferensen och å den andra på något sätt fått kännedom om, att tsaren höll på att affärda en ambassad till Polen, drog främst af alla fram det, som han tänkt spara till sist: frågan om Sveriges bemedling mellan Ryssland och Polen.[2] Sina order likmätigt förklarade han härvid, att polackarne sagt sig gärna se Sverige

[1] Jfr Loenbom, anf. arb. III, ss. 153 ff. Tsarens »fullbordansskrift» finnes med bilagd öfversättning i R. A.

[2] Jfr Horn och koll. till K. M:t, Moskva $^{20}/_{3}$ i »Legaterna Frih. B. Horns m. fl. bref till K. M:t 1662».

som medlare — en uppgift, hvars sanningsenlighet väl kan ifrågasättas[1] — och då ryssarne envisades att få veta, när detta skett, upplyste han, att det var, då Sten Bjelke vistades i Polen i och för Oliva-fredens ratifikation. Det var, som vi veta, för helt andra ändamål Bjelke farit till Polen, men dessa ändamål hade det sig en smula svårt att komma fram med för ryssarne; emellertid kan det med fog ifrågasättas, huruvida icke dessa åtminstone hade en aning om dem. I fråga om bemedlingen kunde de naturligtvis ej nu gifva något definitivt svar.

Men ett sådant gåfvo de i stället i nästa konferens den 4 mars. Det blef ett afslag, om än i artiga ordalag. Flera gånger hade Polen anhållit om fred, men förklarat sig vilja sluta en sådan utan bemedling(!); nu skulle en ny fredsförhandling inledas; om denna misslyckades, skulle tsaren underrätta konungen af Sverige därom. Sedan frågade ryssarne om svenskarnes öfriga ärenden; Horn öfverlämnade då till dem ett skriftligt memorial om dessa.[2]

Af de fordringar, de svenska sändebuden fått sig ålagdt att genomdrifva, voro alla af vikt upptagna i detta i 13 punkter affattade memorial. Där påyrkades, att de inskränkningar i svenska undersåtars handelsfrihet i Ryssland, som förorsakats af den »regala köpenskapen» med lin, hampa o. a. varor samt af tullen på Düna, skulle upphäfvas; att tsaren skulle göra en »god förordning» om svenska undersåtars rätt att i Ryssland drifva handel med andra än ryssar; att under de svenska sändebudens vistelse i Moskva order skulle utgå att i denna stad och i Novgorod de fordom begagnade »handelshusen», i Pskov ett dylikt »inom första stenmuren», i Perejaslavl en tomt skulle inrymmas åt svenskarne att sedermera bebyggas, att fångarne skulle lösgifvas, ej blott de »oomdöpte», utan ock de, som med tvång förmåtts att öfvergå till den grekisk-katolska religionen;[3] att gränsvojevoderna finge order att icke tillåta sig några öfvergrepp i fråga om gränsen. Öfver dessa och andra punkter af mindre vikt begärde de svenska sändebuden en »god, skriftlig och tydlig förklaring».

---

[1] Jfr Hist. Tidskr. 1890 s. 249.

[2] Finnes i L. P. pp. 112 ff.

[3] Ordalagen öfverraska genom sin anslutning till det ryska instrumentet. Man hade väntat i öfverensstämmelse med det svenska en fordran, att alla fångar, som icke uttryckligen tillkännagåfvo sin önskan att vilja stanna i Ryssland, skulle ställas på fri fot.

Den 6 mars hölls en ny konferens. Det var omedelbart före den akt, under hvilken tsaren skulle besvärja freden; man kunde därföre vänta, att ryssarne skulle söka genomdrifva de ändringar i det svenska ratifikationsbrefvet, som eventuelt utlofvats i den vid Plysa afgifna »reversen». Så blef ock fallet. Något annat bevisningsmaterial än Horns koncept hade de emellertid ej heller nu, och Horn förklarade sig också omöjligen kunna ändra ratifikationsbrefvet. Däremot utlofvade han en särskild försäkringsskrift i fråga om de omtvistade ställena.[1] På ryssarnes begäran om en förbindelse från svensk sida, att de ryska kyrkorna å svenskt område ej måtte nedrifvas samt att de svenska undersåtar, som bekände sig till den grekisk-katolska religionen måtte få använda präster, som ordinerats af Novgorods och Pskovs metropoliter, afgaf Horn det svaret, att det förra redan vore bestämdt i freden; beträffande det senare, trodde han nog, att de ryska sändebuden till Sverige hade instruktioner därom, men skulle emellertid befrämja saken hos sin konung. Äfven punkten om fångarne kom på tal, — naturligt nog, då ryssarne nu fått i sina händer ett ratifikationsbref från Sveriges konung, som ej hade något att förmäla om fångar af »grekisk» religion. Men gent emot Horn hade det sig nu, såväl som vid Plysamünde, en smula svårt att genomdrifva någon slags ändring i detta fall: på deras anmärkningar svarade han, att man hade talat nog om fångarne vid Kardis, men slutligen öfverenskommit, att punkten i det svenska instrumentet skulle lyda såsom den nu stode där. I stället har han själf framstält anspråk på de »omdöptes» lösgifvande och lär, såsom protokollet säger, hafva fått tsarens löfte, att alla fångar af hvad nation som hälst skulle släppas, till och med de omdöpta, om de ville vända tillbaka, ett löfte, som visserligen icke var allvarligt menadt.[2]

Omedelbart efter denna konferens ägde, såsom nämndt, korskyssningsceremonien rum. Man passade härvid på att gifva

[1] Dessa voro följande tvänne: i § 2 af det svenska instrumentet stod ordet: »kristliga» (herrar och herrskaper), där det ryska hade ett ord, som ryssarne på svenska ville hafva återgifvet med »omliggande»(!), och i § 5 hade svenskarne utelämnat orden: »och för allt fiendtligt våld beskydda», som funnos i den ryska urkunden och i marginalen till Horns koncept. Att Horn utlofvade försäkringsskriften, hade uppenbarligen sin grund i betydelselösheten af skiljaktigheterna i fråga.

[2] Det säger sig själf, att alla under Horns auspicier tillkomna uppgifter, som röra frågan om fångarne, måste mottagas med en viss reservation. I legationsprotokollets skildring af frågans behandling under konferensen den $^{6}/_{3}$ liksom senare har jag emellertid ej funnit något, som jag anser mig kunna beteckna som sanningslöst.

svenskarne afsked, och följderna häraf dröjde icke att visa sig. Den 7 begärde pristaverna dels den utlofvade försäkringsskriften, dels en uppgift på det antal skjutshästar, svenskarne kunde behöfva för sin afresa. Det var tydligt, att man nu önskade påskynda denna. Men svenskarne förklarade, att försäkringsskriften nog skulle aflämnas, men ingalunda kunde de resa, förrän de fått svar på sitt memorial.

Den 10 kallades de till ny konferens.[1] Under denna lämnade de ett förslag till försäkringsskrift och mottogo af ryssarne ett skriftligt svar på memorialet. På dessas fråga, om svenskarne hade något vidare att andraga, framkommo de med några besvärspunkter, som icke upptagits i memorialet; så vidrördes nu frågan om ryska »riksråds» användande vid framtida ambassader till Sverige och begärdes, att man å rysk sida införde »Livland» i den svenske konungens »lilla» titel. På detta och annat, som androgs, hade ryssarne till svar goda ord, men inga bestämda löften; det skulle tagas »ad referendum».

Den ryska resolutionen föreföll Horn och hans kolleger föga tillfredsställande. På de båda första punkterna i deras memorial — om den »regala» köpenskapen och om tillstånd för svenska undersåtar att i Ryssland drifva handel med »persianer, tartarer» m. fl. — hade man endast svarat, att svenska köpmän skulle äga fri handel i Ryssland, såsom freden förmälde; i fråga om Dünatullen samt handelshusen i Moskva och de andra orterna hade äfven hänvisats till fredsslutet; beträffande gränstvisterna vid Salmis och Lava-å förklarades, att tsaren befallt sina utsedda gränskommissarier taga denna sak om händer.[2] Svaret i fråga om fångarne är talande nog; vi anföra det här in extenso, sådant det öfversattes af Renning eller någon annan translator:

»Hafver vår store herre H. Ts. M:t bevilliat den punucten att förblifva effter den afhandlingsskrift, såsom till vår store herre H. Ts. Maj:t tillbracht är, uthaf Ts. Maj:ts store och fullmyndige gesanter bojaren och namestnick Tverskoi knäs Ivan Semenovitsch Proserovsky och sine medcolleger. Och såsom i

[1] Såsom det framgår af de svenska sändebudens yttrande till pristaverna vid kallelsen till denna konferens (L. P. p. 144), var det egentligen icke »manérligt» att efter afskedsaudiensen sammankomma till konferenser, utan alla underhandlingar borde då bedrifvas skriftligen.

[2] Enligt freden skulle i april 1662 å ömse sidor utsedda gränskommissarier företaga en reglering af den svensk-ryska gränsen; jfr förf:s ofvannämnda skrift s. 137.

den puneten skrifvit står uppå edert svenske tungomåhl, uthi eder stormechtige herres H. K. Maj:ts ratificationsbref, hvilket I K. Maj:ts store legater hafva öfverantvardat till vår Store herre och H. Ts. Maj:t; der till medh och vår Store herres H. Ts. Maj:ts store och fullmyndige gesanter Okolnitzei och Namestnik Raskoi Knes Ivan Petrovitz Boriatinskoy medh sine colleger kommande till Eder stormächtige herre, H. K. Maj:t varde om sådant aftalande, att så skall förblifva, såsom hos dem legaterne är skriffteligen författat, och uthi vår store herres hans Tsar. Maj:ts ratificationsbref är skrifvit, hvilket är förskickat vordet till Eder stormechtige herre och H. K. Maj:t, altså skall samma punct vedh det aftalet förblifva (sic!).»

Språket är skrufvadt, såsom vanligt i denna tids ryska aktstycken, men man kan dock, om än med möda, leta sig fram till andemeningen: det var det ryska instrumentets ord, men icke det svenska, som skulle äga gällande kraft i fråga om fångarna. Om det förespådda aftalet skola vi senare få kännedom.

Med en enda punkt i resolutionen voro svenskarne nöjda.[1] Men för resten funno de denna »ofullkomlig» och hållen »in generalibus terminis», och som ett definitivt svar kunde de ingalunda godkänna den.

Förhandlingarna mellan dem och de ryska »konferensherrarne» fortsattes sålunda. I ett allt bestämdare språk, med allt större och större precision formulerade de förre sina fordringar; så tvungo de ryssarne att svara, om ock i allmänhet icke efter önskan, så dock med allt större klarhet och tydlighet. Det är icke vår mening att här redogöra för underhandlingens alla skiftningar, men dess hufvuddrag vilja vi återge för att därpå sammanfatta de resultat, som framgingo ur densamma i mera viktiga punkter.

Den 12 mars lämnade svenskarne åt en af pristaverna en »gegendeklaration» öfver den ryska resolutionen. Med den elfte punkten i denna — om Marienburg — uttalade de sin belåtenhet, men i hvarje annan fordrade de ett nytt, mera tillfredsställande svar. Visade sig svenskarne sålunda ej nöjda, så voro ej heller ryssarne det; samma dag lämnade de en skrift med förslag till ändringar i den svenska försäkringsskriften.

[1] På deras begäran, att tsaren ville låta order utgå om Marienburgs utrymmande, eftersom tiden härför tillstundade, svarades, att Marienburg skulle utrymmas vid den tid, freden föreskref.

Horn och hans kolleger visade sig tillmötesgående. Den 13 sändes Törneros och Barckhusen till »posolskij prikaz», det ryska utrikeskansliet, med en formlig försäkringsskrift.[1] Där förklarades, att i § 2 af det svenska instrumentet med ordet »kristliga» skulle förstås »omliggande»; att de utelämnade orden i § 5 skulle anses som införda; den grekiska religionen skulle i den svenska kronans länder åtnjuta det skydd, som tillkomme henne fördragsenligt, och Horn och hans kolleger skulle för sin konung föredraga den ryska regeringens begäran, att prester af denna religion, som verkade på svenskt område, skulle mottaga ordination i Ryssland. Såsom det sedan visade sig, hafva ryssarne icke haft något att anmärka mot denna skrift.

Någon ny resolution från dem hördes emellertid icke af. I stället fingo de svenska sändebuden den 15 en ny konferens — den femte och sista. Ryssarne antydde härunder — det var ej första gången — att det kunde vara på tiden om svenskarne afreste; men på samma gång antydde de som konferensens syftemål att få till stånd en resolution, som sedermera ej skulle kunna eller behöfva ändras. Punkt för punkt genomgingos nu de svenska fordringarne; i vissa fall visade sig ryssarne tillmötesgående, i andra sökte de motivera och försvara sin ståndpunkt, men med skärpa bemöttes deras argumenter af Horn. Konferensen blef långvarig; den slöts, sedan alla punkter afhandlats, med en »protestation» af honom; i mindre viktiga punkter hade visserligen i allmänhet öfverenskommelse träffats, men detta betydde föga, då den viktigaste af alla, den om en fri köphandel, vore alldeles olöst.

Först den 21 mars kom den af ryssarne i konferensen lofvade resolutionen, öfverlämnad under tillsägelse, att det vore den allra sista.[2] Då Horn emellertid ej fann sig nöjd med densamma, utan vred förklarade sig nödsakad att afresa, då han icke såge sig i stånd att vidare uträtta något, upplyste dagen därpå en af pristaverna, att under den stundande påskhelgen kunde ingen resa komma i fråga, men — resolutionen vore intet »evangelium» och kunde möjligen ändras i en eller annan punkt.

Sändebuden följde vinken och öfverlämnade den 24 en »kort uppsats», hvari de skarpt och koncist angåfvo, huru resolutionen

[1] I L. P. pp. 186 ff.

[2] Finnes i L. P. pp. 211 ff. — Den $^{17}/_{3}$ var tsarens födelsedag; dagen till ära bragtes »tsarens benådning» af spis och dryck i det svenska »hofvet».

borde förändras.[1] Men de stora högtidsdagarne stundade; — långfredagen var den 28, påskdagen den 30 mars — under en sådan tid kunde inga »publika» ärenden förrättas i Ryssland, och det dröjde ända till den 5 april, innan svenskarne fingo ryssarnes nya resolution.

Ej heller denna ville de emellertid godkänna. Stiliseringen befanns otillfredsställande, innehållet till en del likaledes; särskildt hade en af punkterna — den 7:de — en lydelse, som ansågs ofördelaktigare än fredsslutets bestämmelser i ifrågavarande fall. Den 7 afsändes därföre Törneros för att med anmärkande af de angifna felen fordra en ny resolution, hvilken borde vara undertecknad af en »dumnyj diak». Med ett tvärt nej till allt sände emellertid Lopuchin honom tillbaka. Återsänd af sina förmän, förklarade han, att dessa ej mottoge resolutionen, om den 7:de punkten ej ändrades eller uteslöts. Lopuchin nekade taga saken »ad referendum»; då afgaf Törneros å Horns och hans kollegers vägnar en högtidlig protest.

Den bestämda hållningen å svensk sida verkade. Den 8 april återtogo ryssarne sin resolution och lämnade en ny. Formen var här ändrad i enlighet med svenskarnes önskan. Den 7:de punkten var omskrifven på så sätt, att den nu innehöll en bekräftelse af fredens bestämmelser i den sak, hvarom det där var fråga. Men för öfrigt var resolutionens innehåll alldeles detsamma som den närmast föregående, och någon underskrift förekom ej.[2]

Denna var den sista resolution, de svenska sändebuden fingo, och den angifver sålunda resultaten af deras underhandlingar i Moskva — på papperet nämligen. Vi vilja därföre på detta ställe söka sammanfatta de vigtigare af dessa under jämförelse med sändebudens hufvudinstruktion, till hvilken vi hänvisa.

Såsom vi erinra oss, hade ryssarne i konferensen den 10 mars lofvat att taga »ad referendum» några af svenskarne framställda propositioner, bland annat om »rikseråds» användande vid

---

[1] I L. P. pp. 225 ff. — Dagen förut — det var Palmsöndagen — åskådade de på tsarens inbjudning från särskildt anvisade platser den högtidliga procession, som årligen anordnades denna dag, och fingo sedan åter »tsarens benådning» i mat och dryck.

[2] Å svensk sida påstod man senare, att ryssarne ej underskrifvit för att förvaga resolutionens kraft (se den ofvannämnda redogörelsen från riksdagen 1664), och vid Plyssamünde år 1666 ville dessa verkligen förringa dess värde, då den ej var undertecknad! Resolutionerna $^{5}/_{4}$, $^{8}/_{4}$ i L. P. pp. 247 ff., 251 ff.

ryska ambassader till Sverige och »Livlands» införande i den svenske konungens »lilla» titel. I de svenska memorialen hade emellertid dessa propositioner icke fått någon plats och följaktligen ej heller i ryssarnes resolutioner. Icke häller på annat sätt lämnade de något tillfredsställande svar på dem; dessa frågor förblefvo således alldeles oafgjorda.[1]

Men upptaget i memorialen var åtskilligt annat, på hvilket ryssarne åtminstone måste afgifva ett svar. Vi sysselsätta oss här blott med de punkter, vi ofvan upptagit såsom de viktigaste — de, som rörde handeln, handelshusen, gränstvisterna och fångarne.

Det hade lyckats Horn och hans kolleger att utverka, att svenska köpmän skulle för billigt pris i alla Rysslands städer få uppköpa varor af tsarens »undersåtare köpmän», liksom att tsaren skulle låta utgå befallning om Dünatullens borttagande; men i båda fallen hade deras fordran, att kopior af skrifvelserna härom skulle tillställas dem, blifvit afslagen. Den utvidgning af Sveriges handelsförbindelser, som åsyftades genom planen att för svenska köpmän öppna den asiatiska marknaden och af hvilken man hoppades så mycket å svensk sida, hade icke alls kunnat vinnas; utöfver de handelsförmåner, som fredsslutet erbjöd svenska undersåtar i Ryssland, förklarade sig ryssarne ej kunna gå.

Den 7 april hade handelshuset i Moskva inrymts åt Adolf Ebers, hvilken, som vi minnas, förordnats till svensk kommissarie därstädes. För öfrigt hade tsaren utlofvat, att i Perejaslavl en tomt skulle upplåtas åt svenska kronan, hvilken denna sedan ägde bebygga, samt att i Novgorod och Pskov de handelshus, som svenska köpmän af gammalt begagnat, skulle upplåtas åt dem. Men försöket att i Pskov få ett handelshus »inom första stenmuren» i stället för utom den egentliga staden, misslyckades; endast så mycket lofvade ryssarne, att, om denna stad anfölles af polackarne, ett hus för tillfället skulle upplåtas åt svenskarne på den önskade platsen.

Beträffande gränstvisterna vid Salmis och Lava-ån hade ryssarne redan i resolutionen af den 21 mars försäkrat, att bref

---

[1] Något erbjudande till tsaren att köpa svensk koppar fann Horn onödigt att göra, då han hade erhållit underrättelse om, att stora kopparförråd inkommit till Archangelsk. R. P. 1662 (Franc, II) $^{10}/_{6}$.

skulle utgå om en »brafver» adelsmans församdande till Novgorod att anställa undersökning i saken och uppfylla, hvad »pacterna» bjödo, och svenskarne hade i sin »korta uppsats» förklarat sig nöjda härmed, blott det utan uppskof sattes i verket.

Vi komma så till den törhända viktigaste af alla frågorna, den om de svenska fångar, som dels i följd af de olyckliga »discrepantzerna» i Valiesar- och Kardis-traktaterna, dels alldeles oberoende af dessa [1] kvarhållits i Ryssland alltsedan krigsåren. Vi erinra oss, hvad som i denna punkt skrifvits och talats under förhandlingarnes tidigare skede och vilja nu redogöra för sakens vidare utveckling.

Efter 4 mars-memorialets inlämnande hade Horn på något sätt fått veta, att vid tiden för den svenska ambassadens ankomst till Moskva svenska fångar bortförts från denna stad till aflägsna orter. I »gegenförklaringen» begärdes därföre, att alla fångar, som funnos i Moskva och nejden däromkring, skulle utlämnas till de svenska sändebuden före deras afresa och att sådana, som voro i Kasan, Astrachan och på andra aflägsna platser, skulle föras till närmaste gränsort. Under konferensen den 15 var frågan äfven något å bane. I sin resolution af 21 mars besvarade ryssarne de svenska fordringarne i det sista memorialet med ett löfte, att de fångar, som upptagits i tvänne från svensk sida lämnade specifikationer på sådana,[2] skulle uppsökas och »examineras» af vissa därtill förordnade ryssar i närvaro af dem, som de svenska sändebuden ville kvarlämna för detta ändamål(!); de, som då önskade vända tillbaka, skulle släppas. Men Horn och hans kolleger hade ingalunda lust att låta fångarnes »examination» försiggå efter sin afresa. I den »korta uppsatsen» upprepade de sin fordran på de specificerade fångarnes omedelbara inställelse på »hofvet» och tillade, att fångar i närheten af den svenska gränsen skulle samlas i därvarande ryska städer och från dem föras öfver på svenskt område. På denna senare fordran svarade ryssarne i sin sista resolution, att i Novgorod och Pskov en »examination» skulle anställas med fångarne i trakten i närvaro af personer, som

[1] Att ryssarne äfven kvarhöllo fångar, till hvilka »discrepantzen» ej gaf dem någon som hälst rätt, är säkert. Fredsfördragets skilnad mellan fångar och öfverlöpare (se Hist. Tidskr. 1890 s. 242) har bl. a. gifvit dem en förevändning härför.

[2] Den ena (i L. P. pp. 174—181) lämnades samtidigt med »gegenförklaringen», den andra i konferensen den 15 mars.

legaterna kvarlämnade som vittnen; i öfrigt hänvisade de till freden och resolutionen af 21 mars. Vid samma tid hade nya specifikationer på fångar lämnats, och med ledning af dem och de förut ingifna anstäldes emellertid den 4, 8 och 9 april i »posolskij prikaz» en »examination», hvarvid en mängd fångar »efter egen bekännelse» dels stäldes på fri fot,[1] dels kvarblefvo på ryssarnes sida.

Detta måste betecknas som ett icke oväsentligt resultat af de svenska sändebudens inlagor och yrkanden i fråga om fångarna. Men det var också det enda. Den af »discrepantzen» förorsakade tvistefrågan hade ingalunda lösts i Moskva. I trots af de ryska löftena i konferensen den 6 mars hade man aldrig lyckats genomdrifva den fordran det svenska instrumentet uppstälde — att alla fångar, som icke önskade kvarstanna i Ryssland, frigåfvos *utan afseende på religion*, — ehvad än Horn upprepade gånger försäkrat motsatsen.[2] Ty i sin resolution af den 10 mars hade ryssarne förklarat sig hålla fast vid ordalagen i sitt instrument, och att de i de följande tegat om fångar af »grekisk» religion, betydde icke, att de frånsagt sig rätten att behålla dem. För resten hade den nyss nämnda fordran aldrig med tillräcklig skärpa och klarhet framstälts af Horn och hans kolleger — och hade svårligen ens *kunnat* så framställas af dem. Öfverenskommelsen vid Kardis visade öfverallt sina verkningar.

Vid sidan af de värf, vi hittills berört, hade de svenska sändebuden — eller rättare Bengt Horn — ännu ett att fylla: det, hvarom den för honom utfärdade sekreta instruktionen lämnade föreskrifter.

Vid sin ankomst till Moskva funno svenskarne verkligen, såsom de beräknat, den österrikiska ambassaden kvar därstädes, alltjämt verkande för Österrikes antagande till fredsmedlare mellan Ryssland och Polen. Redan den 20 febr. kom å de

---

[1] Antalet af dessa uppger Horn i rådet den 31 maj (ofvan cit. R. P.) till 150. Sändebuden förde dem ej själfva med sig, utan kvarlämnade i Moskva en korporal, Jonas Ragvaldsson, med uppdrag att hemföra dem. Instr. för denne, dat. Moskva $^{10}/_{4}$, L. P. p. 275 f. Bland de frigifna fångarne funnos äfven, märkligt nog, sådana, som i Ryssland bytt religion. Dessa hade, påstodo senare ryssarne, utlämnats såsom ett vänskapstecken af tsaren mot konungen af Sverige, icke emedan han ansåg sig skyldig härtill. (Prot. öfver Plyske tractaten 1666.) Den verkliga orsaken har helt säkert varit, att man ville göra de svenska sändebuden någorlunda nöjda för att sålunda kunna blifva af med dem.

[2] T. ex. i rådet $^{31}/_{5}$, ofvan cit. R. P.

österrikiska sändebudens vägnar deras sekreterare att hälsa de svenska i deras »hof», och den 26 i s. m. besvarades af de senare denna artighet på liknande sätt. Naturligtvis stälde ryssarne så till, att vittnen närvoro vid båda dessa tillfällen till förekommande af onödiga förtroenden å ömse sidor, och naturligtvis kunde all dylik försiktighet icke hindra, att svenskarne fingo en viss, låt vara rätt ringa kännedom om österrikarnes görande och låtande och med säkerhet äfven dessa om svenskarnes.

Horn var, som vi veta, beordrad att under samtal med tsarens »förtrogne ministrar» motarbeta de österrikiska legaterna. Legationsprotokollet visar, att han vid flera tillfällen haft konferenser med sådana;[1] en gång har han till och med i största hemlighet på kallelse infunnit sig till hemlig audiens hos tsaren.[2] Men protokollet tiger så godt som fullständigt med, hvad som förefallit vid dessa tillfällen — naturligt nog, då Horn ju var uttryckligen ålagd att förhindra, att hans hemliga underhandlingar fördes till protokoll, hvarigenom de lätt kunde komma att nå de öron, för hvilka de ej voro ämnade — österrikarnes. En och annan notis kan emellertid, det oaktadt, gifva en inblick i förloppet af dessa underhandlingar.[3]

Horn var i allmänhet ålagd att söka sätta Österrike i misskredit hos ryssarne, och naturligtvis har han sökt att uppfylla sina order i detta fall. Officielt hade, som vi minnas, ryssarne afslagit Sveriges anbud att medla fred, men detta behöfde ju icke hindra, att frågan kunde göras till föremål för en hemlig underhandling, hvars resultat kanske blefve ett helt annat än det officiella, och så har ock tvifvelsutan skett. Däremot har något varaktigt resultat ej framgått ur denna hemliga underhandling. I början hade Horn funnit österrikarne hafva stor »kredit» hos tsaren, oaktadt ryssarne försäkrade motsatsen; men denna hade efterhand minskats och i stället svenskarnes stigit. Vid Horns hemliga audiens inför tsaren hade denne rentaf förklarat, att han afslagit kejsarens bemedlingsanbud och vore böjd att antaga den svenske konungens. Men efter sin af-

[1] pp. 153 f., 209, 247.

[2] Det var sent på aftonen den 5 april; Renning, C. v. Berner och en tredje medlem af legationspersonalen, en italiensk »medicus» Fagnani, närvoro. L. P. p. 250.

[3] Se Horn till K. M:t, Moskva $^{29}/_{3}$ i »Legaternas bref till K. M:t 1662» och Horns yttranden i rådet $^{31}/_{5}$, $^{10}/_{6}$ 1662, ofvan cit. R. P.

resa från Moskva hade Horn åter erfarit, att österrikarnes stjärna vore i stigande: de hade haft en privat audiens hos tsaren och åtnjutit större ära än svenskarne. Man tycker sig bakom dessa uppgifter kunna spåra ryssarnes taktik. Mellan de båda ambassader, som, motarbetande hvarandra, erbjödo dem sina tjänster, sträfvade de att hålla en viss jämnvigt. Medan de sökte pejla den enes afsikter så väl som den andres, undveko de att bestämdt antaga eller förkasta någonderas anbud för att vid behof kunna använda den ene eller den andre eller ock — ingendera.[1]

Sedan ryssarne den 8 april lämnat sin allra sista resolution och den sista »examinationen» af fångar försiggått dagen därefter, fans för de svenska sändebuden ingen som hälst anledning att stanna kvar i Moskva. Den 9 april fördes till deras »hof» de skjutshästar, som behöfdes för afresan, och den 10 lämnade de Moskva.[2] Sändebuden foro själfva i en tsarens kaross; åt de förnämsta af sviten hade man lånat ridhästar ur tsarens stall, men af trupper sågos inga andra till än trenne kompanier dragoner utanför staden och öfverhufvud gåfvo ryssarne åt affärden en vida mindre högtidlig prägel än de gifvit åt intåget. I en liten by straxt utanför staden gåfvo legaterna Ebers, som medföljt dem dit, ett memorial,[3] hvari han bl. a. beordrades

[1] Till dessa Horns hemliga underhandlingar i Moskva har Berner anknutit den största delen af sina beskyllningar mot Horn: den penningesumma — Levin Numers fordran — som Prontjistjev lofvat denne vid Kardis, skulle han nu vid dessa sekreta konferenser sökt utfå. Mitt material tillåter mig hvarken att bekräfta eller vederlägga dessa beskyllningar — hvilket för öfrigt mera är en skyldighet för en Bengt Horns biograf än vid en skildring af här ifrågavarande art. Men jag vill framhålla, att det visst icke är osannolikt, att Horn jämte det han i memorialen yrkade på utbekommandet af N:s fordran, äfven enskildt arbetat härför, alldeles oberoende af om han af Prontjistjev fått löfte på den eller ej; att detta dock ingalunda varit enda syftet med hans hemliga konferenser, om hvilkas egentliga mål Berner, såsom en underordnad medlem af legationen, svårligen hade någon kännedom; att det är sannolikt, att ryssarne sökt muta Horn för att på så sätt möjligen kunna undgå befarade trakasserier med Sverige. Som uttryck af deras förbittring mot Horn, då de funno, att dessa försök ej burit önskad frukt, skulle man ju då kunna anse de beskyllningar mot denne, de framställde inför Berner 1662 och hvilka denne trenne år senare fann för godt att bringa till offentligheten, tillökade med hvarjehanda från skilda håll hopsamladt skvaller.

[2] Den $^{10}/_{3}$ hade sändebuden och sviten erhållit de sedvanliga presenterna. Horn erhöll dessutom vid afresan bl. a. »en gångare och en annan, skön persiansk häst», och efter denna tillsändes honom en korall. Han har dessutom af tsaren fått 2000 dukater, hvilka han dock nekat mottaga; se protokollet vid det ofvannämnda förhöret. Enligt Berner skulle denna summa varit det enda Horn kunnat utfå af Levin Numers fordran, men Horn har själf förklarat, att han ej kunnat utfå »en penning» af denna, och det är mera sannolikt, att gåfvan varit afsedd att muta honom.

[3] I L. P. pp. 272 ff.

att laga, att den utlofvade tomten i Perejaslavl så snart som möjligt upplätes åt den svenska kronan och att de ännu ej lösgifna fångarne — enligt aftal, äfven sådana, som antagit »grekisk» religion(!) — med all möjlig skyndsamhet försändes till gränsen.

Med någon känsla af egentlig framgång i sina diplomatiska värf kunde Horn och hans kolleger icke lämna Moskva. Freden var visserligen besvuren af tsar Alexei, och i det svenska handelshuset i Moskva, där ingen »kommissarie» suttit sedan 1655, satt nu åter en sådan. Men af sina många önskningsmål hade de icke lyckats genomföra andra än sådana, hvilkas uppfyllande helt enkelt kräfdes af själfva freden — och äfven dessa ej alltid fullständigt; inga nya förmåner hade de kunnat bereda den svenska handeln i Ryssland; resultaten af försöken att motarbeta Österrike hos tsaren måste anses som ganska tvifvelaktiga, och äfven i rent yttre afseende ansågo de sig hafva bemötts med bristande aktning.[1] Större var då, som vi nu skola se, de ryska sändebudens framgång i Stockholm.

IV.

Den 19 dec. hade den svenska regeringen tagit sig julferier.[2] Mer än en månad hade då förflutit, sedan utrustningen af ambassaden till tsaren försiggått. De ryska sändebud, som väntades, måste för årstidens skull taga landvägen kring Finska viken, hvilket betydligt skulle fördröja deras ankomst till Stockholm, och för deras resa genom Ingermanland och Finland hade regeringen redan vidtagit de åtgärder, som ålågo henne.[3] Från denna sida förefanns sålunda intet hinder för riksförmyndare och riksråd att taga sig en grundlig hvila efter höstens mödor.

De gjorde det ock. Ännu var den tiden icke så aflägsen, då särskildt inrättandet af de stora rikskollegierna för alltid

[1] Så hade de icke erhållit något rekreditiv af tsaren, såsom diplomatisk sed fordrade, och deras afskedsaudiens hade försiggått i en sal, i hvilken blott sändebud af underordnad rang brukade mottagas. Horn i rådet $^{10}/_{4}$ ofvan cit. R. P.

[2] R. P. 1661 (P. III).

[3] Order till landsh. i Viborg Törnsköld och i Åbo E. v. d. Linde den $^{19}/_{11}$ R. R. S. d. blef ståthållaren i Narva Arendt Möller af regeringen förordnad till deras pristav under resan (därs.) men som denne insjuknade, satte B. Horn i hans ställe sekr. Adrian Müller, som ock mottog dem vid gränsen och ledsagade dem till Stockholm L. P. pp. 17 f.; jfr Helmfeldt till K. M:t $^{23}/_{12}$ 1661, $^{1}/_{1}$ 1662, Ingr. n:o 15.

kallade herrarne af Sveriges rikes råd från provinsmagnaternas af statsomsorger mera sällan oroade lif till den trägna sysselsättningen med statens värf, de små som de stora, i hufvudstaden, riksstyrelsens medelpunkt. Än kände de därföre en viss ovana vid denna sakernas nya ordning och skyndade gärna, då tillfälle bjöds, tillbaka till sina slott att där njuta lugnets behag och landtlifvets nöjen. Hvad särskildt Karl XI:s förmyndare angår, känner man, att de stundom till och med vid synnerligen viktiga tidpunkter vände hufvudstaden och riksbestyren ryggen. En sådan tidpunkt kunde emellertid icke nu sägas vara förhanden, och det må därföre anses för mindre anmärkningsvärdt, att år 1662 öfverläggningarne i rådkammaren kunna sägas hafva tagit sin början egentligen först efter midten af februari månad. Af riksämbetsmännen var det emellertid äfven då blott tvänne, som plägade närvara: drotsen och skattmästaren. Vrangel var fortfarande i Pommern, De la Gardie uppehöll sig ännu på sitt Leckö, och riksmarsksämbetet stod, som bekant, obesatt efter Kaggs död.

De ryska angelägenheterna togo nu så godt som genast regeringens uppmärksamhet i anspråk. Den 26 febr. upplästes i rådkammaren det bref, hvari Horn och hans kolleger omedelbart innan de foro öfver gränsen underrättat sin regering om förloppet af underhandlingarne vid Plysamünde; det framgick af detta, att de ryska sändebuden redan den 23 jan. kommit in på svenskt område. Några dagar därefter — den 8 mars — förmälde Claës Rålamb, som vid denna tid var landshöfding i Upland, i rådkammaren, att de redan varit på Ekerön och därifrån tagit vägen på Grisslehamn.[1] Man hade sålunda all anledning att skyndsamt vidtaga åtgärder för deras mottagande,

Under sin vistelse i Stockholm, liksom förut under resan, skulle de ryska sändebuden vara den svenska kronans gäster; »logementer» måste således anskaffas för deras räkning och »traktamente» anordnas. För deras mottagande, för de högtidligheter, som föranleddes af deras ärende, ja snart sagdt för deras dagliga lefnadsordning måste ceremoniel uppgöras, och detta föll sig icke så lätt i detta de yttre formernas och ceremoniernas tidehvarf. Här gälde att i den mån tillgångarne medgåfvo gifva

---

[1] R. P. 1662 (Franc II). Den ryska ambassaden uppgick till omkring 120 personer; se bref af de ryska sändebuden till de svenska Pskov $^{17}/_{12}$ 1661. L. P. pp. 5 ff.

uttryck åt den svenska kronans höghet; formerna måste, så vidt möjligt var, likna dem, som brukades i Moskva vid dylika tillfällen, och om ryssarne, såsom man kunde förutse, skulle söka att taga sig något företräde framför svenskarne, måste detta förhindras. Omedelbart lade regeringen visserligen icke hand vid de otaliga småfrågor, till hvilka de många formaliteterna måste gifva anledning, utan lämnade detta åt underordnade myndigheter, i främsta rummet naturligtvis åt kanslikollegium. Men själfva fastställelsen af dem skedde dock genom henne, och dessutom togo dessa myndigheter oupphörligt henne till råds i tvistiga fall. Så kom före och efter de ryska sändebudens ankomst mycken tid att förnötas i rådkammaren med diskussioner, om enkedrottningen vid ryssarnes första audiens borde placeras till höger om konungen, »längre ned», eller till venster, men »lika högt», eller om ryssarne under sitt helsningstal till honom skulle behålla sina mössor på sig eller ej, m. m. af samma art.

Man hade ursprungligen tänkt att föra ryssarne landvägen in till Stockholm, men riksrådet Bengt Skytte, som jämte några andra af regeringen förordnats att uppsätta »processen» för deras intåg, hemstälde den 13 mars i rådkammaren, huruvida man ej i stället borde föra dem sjövägen; på det sättet skulle man kunna dölja sin brist på rytteri, hvilket vore så mycket nödvändigare, som ryssarne brukade »pråla» med ett talrikt sådant, när svenska sändebud kommo till Moskva.[1] Förslaget gillades, och den 16 mars afreste »holmamiralen» Richard Clerck med tvänne »galejor» samt »jakter» och »espingar» till ett antal af 18 till Stocksund att mottaga ryssarne; i hans sällskap befann sig ryske translatorn Brandt. Först den 19 ankommo emellertid ryssarne dit. Under ceremonitvister, liknande dem, som brukade förekomma i Ryssland, stego de ryska sändebuden ned i »galejorna»; svensk lösen gafs gång efter annan under färden genom skärgårdens klippor, besvarad vid inseglingen i Stockholm med salvor från flera offentliga byggnader. Men mellan Clerck och ryssarne talades intet »skriftvärdigt», utan blott om »skepp, galejor och jakter.»

Vid strömmen midt emot Tre Kronor hade man lagt en brygga i och för ryssarnes mottagande. Där mötte dem i vagnar förre landshöfdingen Lars Fleming och landshöfdingen i Krono-

[1] Ofvan cit. R. P. Skytte företrädde i rikskanslerens frånvaro denne, såsom akterna visa; förmodligen var han nu det äldsta riksrådet i kanslikollegium.

bergs län Göran Gyllenstjerna, hvilka af regeringen förordnats att »beneventera» dem. Genast började man ceremonitvister. Skulle de svenska herrarne stiga ur sina vagnar före eller efter ryssarnes landstigning — det var frågan. Slutligen enade man sig om att komma samtidigt. Sedan därpå den högtidliga hälsningen försiggått, fördes ryssarne efter en omsorgsfullt uppgjord »process-ordning» till de »logementer», som voro iordningsstälda åt dem i Tre Kronor. Öfverallt trängdes menniskomassor omkring dem.[1] Kommo ock ryska ambassader under denna tid icke så sällan till Sverige, så erbjödo de dock alltid för svenska ögon ett säreget skådespel och begapades med samma nyfikna intresse, hvarmed vi i våra dagar åse en ambassad från Kina eller Siam — om icke med större.[2]

I mera än en månads tid stannade Boriatinskij och hans kolleger i Stockholm, af den svenska regeringen behandlade på ungefär samma sätt som Horn och hans kolleger i Moskva af den ryska. De anvisade »logementen» voro så ytterligt trånga, att man icke kunde undgå att genast bifalla ryssarnes begäran om upplåtande af nya, och »traktamentet» var knappt, men äfven i detta fall genomdrefvo ryssarne en förbättring.[3] Liksom den ryska regeringen anstält pristaver hos Horn och hans kolleger, så förordnade den svenska underståthållaren Udde Ödla och majoren Peter Holtzhusen till pristaver hos de ryska sändebuden; dessa besökte, såsom deras likar i Moskva, då och då de främmande sändebuden i deras »logementer» för att höra, om dessa hade några önskningar eller klagomål att framställa, och från sin regering framföra svar på sådana eller hemställanden i öfrigt.[4] Om ryssarne i Stockholm voro lika afspärrade från

[1] Prot. och handl. ang. Ryska Legationens konferenser och audienser i Stockholm 1662 (betecknas i det följande *P. R. L.*). Själfva protokollet, som sannolikt är fördt af Brandt, börjar med $^{16}/_{3}$, då Clerck afreste till Stocksund, och slutar med $^{7}/_{5}$; det ligger i förening med rådsprotokollen från denna tid (Franc II, Arv. Gustafsson), där ej annorlunda särskildt är angifvet, till grund för den följande skildringen af de ryska sändebudens verksamhet i Stockholm.

[2] Hvilken uppmärksamhet den ryska ambassaden väckte äfven inom dåtidens högre kretsar i Stockholm, finner man af d. v. kammarherren Johan Ekeblads bref till sin far öfverste Kristoffer Ekeblad, De la Gardiska Archivet, IX ss. 17 ff.

[3] Den $^{28}/_{3}$ hade ryssarne »spotskeligen» sagt, att de i Moskva lefde kräsligt med »gäss, kalkoner, ankor, grisar, lam och höns», men i Sverige blott finge oxkött, som man i Ryssland blott brukade ge »tjänare och gemena folket», och dessa ord verkade förhöjning i »deputatet». P. R. L., jfr R. P. 1662 (Arv. G:son) $^{29}/_{3}$.

[4] Understundom var endast Ödla hos ryssarne. Som tolk tjänstgjorde alltid Brandt, hvilken någon gång infann sig ensam enligt uppdrag från kansliet eller på kallelse af ryssarne. Oupphörligt finner man Ödla och Brandt uppe i rådkammaren, där de redogjorde för ryssarnes önskningar och mottogo resolutioner på dessa.

den yttre verlden som svenskarne i Moskva, därom lämna de akter jag användt ingen tillräcklig upplysning. Men man kan vara fullt öfvertygad om, att de voro underkastade en ganska noggrann bevakning.[1]

Må vi nu se till, hvad Boriatinskij och hans kolleger uträttade i Sverige!

Att öfverlämna sin herres ratifikationsbref var, som vi veta, deras närmaste ärende, och knappt hade de installerats i sitt »hof», innan de genom pristaverna begärde audiens med det snaraste. Men detta blef dem ingalunda beviljadt. Å ena sidan ansåg man sig icke medhinna de nödiga förberedelserna före påskveckan, och under denna ville man lika litet i Sverige som i Ryssland taga befattning med några offentliga ärenden, å den andra borde rikskansleren om möjligt närvara vid detta tillfälle. Man hade också den 19 mars skriftligen anmodat honom att infinna sig i hufvudstaden, åtminstone till femte dag påsk, d. v. s. den 3 april. Den dagen kom han dock ej, och audiensen, som den 26 mars bestämts till den 5 april, måste därföre uppskjutas.

Dröjsmålet väckte i hög grad ryssarnes missnöje. Emellertid hade de några ärenden att andraga före audiensen och begärde därföre den 3 april att få konferera med något af den svenska regeringen utsedt ombud. Denna utsåg härtill en af tjänstemännen i kanslikollegium, sekreteraren Jonas Klingstedt, denna tid ofta använd i diplomatiska värf, som dagen därpå infann sig i ryssarnes »hof».

De klagade då öfver dröjsmålet, men dessutom begärde de, såsom Horn gjort i Moskva, att vid den första audiensen blott få lämna sitt kreditiv och ratifikationen först vid samma tillfälle som den svenska regeringen skulle afgifva sin högtidliga bekräftelse på freden. Härtill kom ännu en fordran. Blott med yttersta svårighet hade man vid Kardis lyckats förmå de ryska underhandlarne att medgifva, att den svenske konungens person vid fredens ratificering finge er-

Hvad som försiggick vid pristavernas besök hos de ryska sändebuden, fördes å svensk sida till protokoll och bildar hufvudinnehållet af det ofvan nämnda protokollet i P. R. L.; man kan vara viss på, att det äfven upptecknades i ryssarnes legationsprotokoll.

[1] Att man å deras vägnar sörjde för valet af umgänge, visar följade. Schering Rosenhane anmälde i rådet $^{6}/_{3}$ (R. P. Franc II, Arv. G.:son), att det i Stockholm fanns en ryss, som förde en »olidlig korrespondens» med ryssar och som möjligen kunde omtala något »prejudicerligt» för sändebuden, när de kommo. Regeringen resolverade då, att denne skulle fasttagas, föras till Uppsala och kvarhållas där, så länge dessa voro i Sverige.

sättas genom enkedrottningen och de fem riksämbetsmännen.[1] Nu hade emellertid de ryska sändebuden redan vid Plysamünde funnit, att Wrangel icke underskrifvit det svenska ratifikationsbrefvet, som skulle lämnas tsar Alexei. Komna till Sverige, fingo de veta, att riksmarsken, hvilken dock undertecknat detta bref, sedan dess aflidit, och att Wrangel fortfarande var långt borta från Stockholm. Skulle nu tsaren vid fredens edliga bekräftelse till och med ställas i jämnbredd med vikariers vikarier för den svenske konungen? Det finge ej ske; helt kategoriskt begärde ryssarne, att Wrangel skulle hemkallas och riksmarsksämbetet besättas.

Klingstedt framförde dessa fordringar. Regeringen gaf sitt bifall till ryssarnes begäran att få uppskjuta med ratifikationsbrefvets öfverlämnande, hvilket emellertid ej kom att betyda något, då dessa sedermera återtogo den, men naturligtvis hade hon ingen lust att för en formalitets skull hemkalla Wrangel eller sammankalla en riksdag. I enlighet med regeringsformens föreskrift förde i krigskollegium riksrådet Axel Lillie, i amiralitetskollegium riksrådet Bjelkenstjerna presidiet,[2] och dessa kunde ju besvärja freden i marskens och amiralens ställe. Då Klingstedt enligt order »remonstrerade» detta för ryssarne, förklarade de i början, att de ämnade vänta, till dess Wrangel hunne till Stockholm, men då den svenska regeringen hotade att klaga på dem inför tsaren, om de sökte kränka Sveriges rikes »fundamentallagar», föllo de tills vidare undan: frågans afgörande kunde ju utan skada uppskjutas.

Den 5 april infann sig ändtligen De la Gardie i rådet under ursäkter för sin långa frånvaro, som hade föranledts af en »legitim» orsak.[3] För audiensen borde det således icke längre finnas något hinder; den utsattes s. d. till den 8, då den ock egde rum i det närmaste trenne veckor efter ryssarnes ankomst till Stockholm.

---

[1] Se förf:s ofvan anf. arb. sid. 135 f.

[2] Dessa riksråd voro näml. de äldste bisittarne i de resp. kollegierna; jmf. § 4 i »1660 års additament»! Frågan, huru riksmarsksämbetet skulle skötas efter Kaggs död hade emellertid framkallat långa öfverläggningar inom regeringen och först kort förut vunnit en lösning; se Tham anf. arb. sid. 187 f., 192 f., där äfven, sid. 207 f., en flyktig uppmärksamhet egnats åt de underhandlingar mellan Sverige och Ryssland, jag här skildrar.

[3] Enligt bref af den holl. ministerresidenten i Stockholm Heinsius till sin regering, dat. 1662 $^{8}/_{3}$, $^{22}/_{3}$ (exc. af Fryxell, anf. arb. IV) skulle denna orsak varit sjukdom.

Den försiggick på rikssalen. Den unge konungen satt på sin tron med enkedrottningen till venster om sig; nedanför voro de höge riksämbetsmännen och riksråden placerade. De ryska sändebuden lämnade sitt kreditiv och sitt ratifikationsbref [1] jämte de sedvanliga presenterna. Efter audiensen trakterades de å »hofvet» af riksråden Gustaf Posse och Svante Banér; här liksom i Moskva tvistade man om platserna vid bordet och ordningen af de officiella skålarne.

Det gälde härpå för den svenska regeringen att utse kommissarier i och för konferens med de ryska legaterna. Det skedde den 9 april; de utsedde voro riksråden Bengt Skytte, Knut Kurk, Gustaf Posse samt den sedan så fräjdade Johan Gyllenstjerna, vid denna tid kansliråd — förnäma personer, såsom vi se; blott sådana borde utses till »konferensherrar», Den 10 och 12 sammanträdde dessa med de ryska sändebuden i den »lilla rådsalen»; Brandt tjänstgjorde å svensk sida som tolk.[2] Under den första af dessa konferenser vände sig samtalet nästan uteslutande om den formella tvistefråga, som man uppskjutit, men därföre icke löst: frågan om riksmarsksämbetets besättande och Wrangels hemkallande. Ryssarne voro envisa: att en ny riksmarsk icke tillsattes, det skulle de väl i värsta fall kunnat finna sig i, men att riksamiralen icke skulle underteckna den »ändteliga fullbordansskriften» och i egen person besvärja freden, det vore otillständigt. Förgäfves sökte man lära dem svensk statsrätt, förgäfves bibringa dem ett begrepp om arten af den styrelse, »additamentet» af år 1660 skapat — en visserligen icke så särdeles tacksam uppgift — och förgäfves frågade spotskt Bengt Skytte, som i allmänhet förde ordet å svensk sida, om det var Sveriges konung eller de ryska sändebuden, som autoriserade svenska ämbetsmän. Slutligen begärde ryssarne, att kommissarierna skulle inhämta besked i saken hos sin regering. Dessa gingo då upp till rådkammaren, men funno icke regeringen samlad. Bengt Skyttes förslagna hufvud fann dock en utväg, som han ansåg »helt försvarlig» för henne. På stående fot uppsatte man en skrift, som uttalade ett bestämdt ogillande af ryssarnes fordringar; [3] denna upplästes sedan inför dem såsom den svenska regeringens

---

[1] Finnes i orig. dat. $^{31}/_{8}$ 1661 i R. A.

[2] Det vid dessa konferenser förda protokoll finnes i R. P. Franc II, fol. 224 ff., 230 ff., samt i P. R. L.

[3] Denna har jag icke funnit någonstädes, men att dess innehåll var detta, är uppenbart.

ultimatum. Ryssarne begärde rådrum att »deliberera» saken och en kopia af resolutionen; dessa önskningar beviljades.

Vid den följande konferensen återupptogs frågan, men stäldes då i samband med en annan af större betydelse. Vid Plysamünde hade ryssarne, såsom vi sett, tegat med »discrepantzen» i fråga om fångarne; nu funno de lämpligt att bringa saken på tal.[1] Från tsaren hade, förklarade de, en särdeles viktig underrättelse nyss kommit dem till handa. Då de svenska sändebuden i Moskva öfverlämnat sitt ratifikationsbref, hade man funnit en viktig olikhet mellan detta och det ryska fredsinstrumentet: i punkten om fångarne saknades några ord i det förra, som stodo i det senare. Med anledning häraf hade tsaren beordrat sina sändebud att hos den svenska regeringen fordra en rättelse. En sådan fordran hade i sanning sitt fulla berättigande.

Vid Kardis hade nämligen Sveriges och Rysslands sändebud öfverenskommit, att den ifrågavarande punkten i *båda* instrumenten skulle få den lydelse, den verkligen hade i det ryska, och till underpant härpå hade Bengt Horn lämnat de ryska sändebuden ett koncept med denna lydelse under löfte, att det svenska instrumentet skulle skrifvas på samma sätt. Men detta löfte hade han brutit: i det svenska instrumentet blefvo de ifrågavarande orden icke insatta, men den ryske tolk, som användts vid den slutliga kollationeringen af detta, von Delden, hade vid tillfället varit så sjuk, att han ej märkt felet däri. Vid Plysamünde, då det svenska ratifikationsbrefvet granskades, hade man visserligen haft ett godt tillfälle att märka detta, men då hade von Delden först blifvit alldeles dödssjuk och sedan aflidit; man hade därföre på rysk sida måst använda den svenske translatorn Renning, och denne hade visserligen omnämnt några mindre betydande fel i den svenska ratifikationen, men alldeles förtegat det viktiga felet i fråga om fångarne. I Moskva hade emellertid detta, som sagdt, blifvit uppenbart, och nu begärde de i enlighet med sin tsars order, att den svenska regeringen skulle ändra det; förrän detta skett, kunde de icke utlåta sig öfver hennes fordran, att de måtte uppgifva sitt kraf på en riksdag

[1] Ryssarnes argumentering återges mycket ofullständigt och oredigt af konferensprotokollet. Jag anför den här med ledning af det ofvan nämnda bref, som tsaren med Berner tillsände svenska regeringen; detta innehåller en fullt klar och tydlig argumentering, om hvars hufvudsakliga öfverensstämmelse med de ryska sändebudens man icke behöfver hysa några tvifvelsmål.

och riksamiralens hemkallande. Till stöd för denna sin berättelse uppvisade de Horns koncept.

Så ryssarne. Det är, som vi finna, en helt annan framställning af »discrepantzens» uppkomst än den som ofvan gifvits. Mellan dessa båda har man att göra sitt val — ett val, som icke synes mig svårt.

Min ofvanstående framställning stöder sig hufvudsakligen på en källa, som man måste tillmäta en mycket hög grad af historisk trovärdighet: ett protokoll, hållet vid ett formligt förhör, uppgifter, som frampressats af edsvurna personer. Att ett bestämdt syfte har legat bakom den framställning, som, nu framförd af Boriatinskij och hans kolleger, sedermera ständigt upprepades från ryskt håll, behöfver icke i och för sig stämpla den såsom sanningslös, men väl är det egnadt att försvaga dess kraft, då andra skäl finnas att betvifla den. Och sådana saknas sannerligen icke.

Det är visst, att, strax efter det Horn i Moskva nekat att ändra sitt ratifikationsbref i fråga om fångarne och vid samma tid som man där i memorialet af den 10 mars i dunkla ordalag förespådde ett »aftal» i Stockholm i fråga om »discrepantzen», en rysk express afsändts från denna stad, hvilken i Narva inför Helmfeldt uppgifvit sig vara sänd i »viktiga ärenden» och skyndsamt befordrad af honom utan tvifvel ankommit till Stockholm före den 12 april.[1] Det var denne tolk, som, enligt hvad man ständigt upprepade å rysk sida, skulle medfört de första instruktionerna i fråga om »discrepantzen», hvilken först straxt förut blifvit känd i Moskva. Nu låter det ju tänka sig, att han verkligen medfört några instruktioner i den omtvistade punkten.[2] Men det är i högsta grad otroligt, att han skulle medfört de *första* instruktionerna härom, och fullkomligt omöjligt, att den ryska regeringen icke kände till »discrepantzen», förrän Horn och hans kolleger gåfvo henne sitt ratifikationsbref.

Förutsatt, att Horn vid Kardis verkligen skulle lofvat de ryska sändebuden att insätta de omtvistade orden i det svenska instrumentet, men sedan sökt bedraga ryssarne, huru är det väl möjligt, att dessa, som så noggrant plägade granska alla svenska

[1] H. till K. M:t, Narva $^{21}/_{3}$, Ingr. n:o 15.

[2] T. ex. meddelat, att Horn nekat ändra den i Moskva, i följd häraf inskärpt nödvändigheten att förmå Sveriges regering att ändra den och möjligen anvisat det sätt, hvarpå de ryska sändebuden borde gå tillväga härvid.

aktstycken, icke skulle omsorgsfullt öfvervakat, att detta löfte hölls, huru möjligt, att deras tolk varit så slö, att han ej vid kollationeringen sett upp just vid en af det svenska instrumentets viktigaste punkter?[1] Och skulle ock sändebuden och tolken ingenting märkt vid Kardis, är det väl tänkbart, att man i »posolskij prikaz», dit instrumentet naturligtvis förts, icke skulle upptäckt »discrepantzen»? Men har så skett, då måste åter den ryska regeringen hafva beordrat Boriatinskij och hans kolleger, redan då dessa lämnade Moskva, att söka genomdrifva en ändring i det svenska instrumentet, om möjligt redan vid gränsmötet med de svenska sändebuden men i hvarje fall i Stockholm. Till dessa skäl kommer ännu ett, det starkaste. De ryska sändebuden medförde från Moskva Horns koncept, ja, de hade t. o. m. enligt sitt eget påstående icke med sig någon annan kopia af det svenska instrumentet än detta koncept.[2] Men då dess betydelse icke låg i de oväsentliga fel, de ryska sändebuden anmärkte vid Plysamünde, utan just i den viktiga »discrepantzen» om fångarne — huru skulle den ryska regeringen hafva kunnat lämna sina sändebud konceptet utan att känna denna »discrepantz»? Alltså: det var icke genom den svenske konungens ratifikationsbref den ryska regeringen först fick kännedom om »discrepantzen»;[3] de ryska sändebuden vid Kardis hafva med all säkerhet icke blifvit öfverlistade af Horn, och den berättelse, Bengt Skytte och de öfriga svenska »konferensherrarne» fingo till lifs, var en dikt.

Men så dikt den var, kom den dock att göra den verkan, som åsyftades. Då »konferensherrarne» meddelat sin regering ryssarnes nya fordran, fann denna visserligen saken sällsam och

---

[1] Detta låter endast tänka sig, för så vidt som tolken skulle mutats af Horn, men härom finnes alls icke någon antydan. Däremot har från svensk sida förnekats, att v. Delden varit sjuk vid Kardis.

[2] Se bl. a. den ofvan nämnda »revers», som lämnades ryssarne vid Plysamünde.

[3] En fråga, som emellertid ligger nära till hands, är denna: egde tsaren full kännedom om hvad som försiggått vid Kardis eller har han af sina sändebud förts bakom ljuset i fråga om »discrepantzens» tillkomst? I saknad af ryska handlingar kan jag naturligtvis ej besvara den. Det senare alternativet förefaller naturligast, men det finnes ett och annat, som talar för det förra. Så har man i Ryssland under mars månad på allt sätt uppehållit poster, som af Helmfeldt sändes till Horn och hans koll. i Moskva. H. till K. M:t, Narva, 8, 22/4, till De la Gardie 17/6, (jmfr bilagan). Från rysk sida påstods sedermera, att detta skett, emedan gränsområdet mot Sverige varit pestsmittadt, men detta låter onekligen en smula otroligt. Från svensk sida påstod man åter, att man i Ryssland velat afbryta all förbindelse mellan de svenska sändebuden i Moskva och deras regering. Detta är ock mycket sannolikt; men i så fall synes den ryska regeringen varit medveten om att hon ej dref rent spel.

undrade öfver, att legationsprotokollet från Kardis icke innehöll något ord om denna fråga eller att Horn icke eljest meddelat något därom. Men hon hade inga medel att gendrifva ryssarnes uppgifter, Horns koncept syntes tala för sanningen af dessa, och för öfrigt fann hon hela »discrepantzen» vara af jämförelsevis ringa betydelse.[1] Så beslöt hon att genom en eftergift i denna fråga tvinga ryssarne att gifva vika i den andra.

Det var förvisso ett olyckligt beslut, och skulden därför drabbar i främsta rummet de svenska sändebuden vid Kardis och främst bland dem Bengt Horn. Men med erkännande häraf måste man dock förundra sig öfver regeringens hållning. Hon visste väl, huru man å rysk sida svikit sina förbindelser i fråga om fångarne, och detta hade väl bort mana till största försiktighet gent emot uppgifter af halt som dessa ryska; hvad beträffar det föga rimliga krafvet på en svensk riksdag och riksamiralens hemkallande, hade detta väl förtjänat bemötas på annat sätt.

Återkomna till konferensen, gjorde svenskarne ett lamt försök att förmå ryssarne låta denna senare fordran falla. Men naturligtvis lyckades detta ej. Så måste de då lofva, att den svenska regeringen skulle låta införa i ett särskildt bref ord för ord punkten om fångarne med den lydelse den hade i det *ryska* instrumentet och gifva sin formliga bekräftelse åt denna däri. I stället afstodo ryssarne från sitt yrkande på riksmarsksämbetets besättande och riksamiralens hemkallande från Pommern — dock ingalunda vilkorslöst. Den svenska regeringen måste lofva att i ett särskildt bref till tsaren omnämna, huru kraftigt detta påyrkats af hans sändebud.

Vid sidan af de frågor, för hvilkas behandling vi nu redogjort, voro äfven några andra af mindre vikt å bane. Men dessa voro ej många, ty ryssarne kommo ingalunda med en sådan mängd »gravamina» som Bengt Horn och hans kolleger, och den svenska regeringen å sin sida kunde icke gärna af dem vänta sig definitiva svar på sina önskningsmål.[2]

---

[1] Detta emedan sådana fångar, som i Ryssland antagit »grekisk» religion, borde anses tillhöra den i båda instrumenten nämnda kategorien af fångar, som ville stanna kvar i det land, där de voro: ryssarne skulle sålunda icke i sak vunnit något med tillägget. Jmfr den ofvann. relationen till riksdagen 1664. Så hade ock varit fallet, om ej ryssarne förstått att omdöpa svenska fångar mot deras vilja.

[2] Liksom i Moskva memorial och resolutioner vexlades mellan de svenska sändebuden och »posolskij prikaz», så har sannolikt rörande dessa småfrågor en och annan skrift vexlats mellan de ryska sändebuden och kanslikollegium genom dess-

För henne återstod sålunda nu att gifva Kardis-freden sin högtidliga bekräftelse. Det kom dock att dröja en tid, innan denna akt kunde försiggå. Den svenska regeringen tvistade med de ryska sändebuden om platsen för ceremonien; gammal sed kräfde Storkyrkan, men af sparsamhetsskäl ville regeringen förlägga akten till rikssalen, där ryssarne i så fall kunde erhålla sitt afsked omedelbart därpå. Men ett sådant afsteg från god ordning kunde dessa ej tillåta, och så gaf regeringen vika: den 16 april beslöt hon, att eden skulle aflåggas i Storkyrkan och ryssarne därpå erhålla afskedsaudiens på rikssalen. Man borde på förhand gifva dem del såväl af »fullbordansskriften» som af de båda i konferensen den 12 april utlofvade brefven. Den 16 fingo de ock kopior af dessa, den 19 af den förra och godkände efter några smärre ändringar deras innehåll.

Den 21 april kunde pristaverna underrätta ryssarne, att fredsbekräftelsen skulle ske dagen därpå. På morgonen den 22 erhöllo de presenter från den svenske konungen.[1] Kl. 10 f. m. hämtades de af Fleming, Gyllenstjerna o. a till Storkyrkan. Då de kommo dit, var redan allt i ordning: till höger om altaret satt konungen på sin tron, till venster enkedrottningen, nedanför riksämbetsmän och riksråd. De ryska sändebuden placerades midt emot DD. MM. Massor af åskådare trängdes i kyrkan:[2] det var icke så ofta man bjöds på ett skådespel af dylik art.

Sedan Klingstedt uppläst fredsinstrumentet[3] och »fullbordansskriften», förestafvade Bengt Skytte eden; med tvänne fingrar på bibeln aflade enkedrottningen, Brahe, Lillie, Bjelkenstjerna, De la Gardie, Bonde efter hvarandra denna och underskrefvo sedan »fullbordansskriften». Därefter öfverlämnades denna jämte de båda brefven, som lofvats ryssarne,[4] åt dem. Hela akten bar en religiös prägel; den började med en predikan af d. v. pastor primarius, sedermera biskopen i Strängnäs Emporagrius och slöt med Te deum och välsignelsen.

---

ombud hos ryssarne, Klingstedt. Några sådana har jag emellertid ej funnit; i hvarje fall hafva de icke varit af någon egentlig betydelse.

[1] En specifikation på dessa finnes i P. R. L. Den 25 fingo de genom Ödla och Brandt konungens och enkedrottningens »conterfeyer».

[2] Till 8,000 uppger dem Ekeblad i bref till fadren af den $^{23}/_{4}$ med uppenbar öfverdrift.

[3] Den 20:de punkten efter den lydelse, man nu hade gifvit den äfven å svensk sida.

[4] Samtliga dessa aktstycken finnas i R. R.

På rikssalen erhöllo därpå ryssarne sitt afsked och fingo härvid — i motsats mot hvad fallet varit med Horn och hans kolleger i Moskva — ett rekreditiv af den svenska regeringen. Sedan trakterades de liksom efter den första audiensen af riksråden Banér och Posse i sina »logementer».[1]

Hemresan återstod. Redan den 13 mars hade amiralitetskollegium beordrats att för denna ställa i ordning kronans fartyg Hjorten; nu begärde ryssarne att därjämte erhålla en »bojort», och denna anhållan beviljades dem. Regeringen utsåg Adrian Rosenmüller — han hade adlats under sin vistelse i Stockholm — att vara ryssarnes pristav under återresan, liksom han varit på ditvägen.[2] Den 29 förkunnade pristaverna för ryssarne, att Hjorten och »bojorten» voro i ordning att mottaga dem, och den 1 maj skedde afresan. Med samma »solenniteter», med hvilka de mottagits, beledsagades de till bryggan vid strömmen och fördes från denna på »galejor» till den längre ut på redden liggande Hjorten.[3]

Nöjda i sitt sinne kunde de ryska sändebuden nu vända hemåt. Det var sant, att det icke var några särdeles betydande värf de haft i uppdrag att utföra. Men så mycket större hade framgången varit. Vid Kardis hade man i viss mån måst gifva efter i fråga om fångarne, men nu hade den svenska regeringen låtit förmå sig att i en viktig punkt underkänna sitt eget fredsinstruments ordalag för att i stället gifva full rättskraft åt de afvikande i det ryska, och om de äfven ej lyckats genomdrifva riksmarsksämbetets besättande och Wrangels hemkallande från Pommern, hade de dock i det bref, den svenska regeringen utfärdat härom, fått en garanti mot efterräkningar från sin herres sida. Men allra mest belåten kunde Prontjistjev vara. Såsom andre man i legationen hade han ursprungligen erhållit mindre föräring än Boriatinskij. Men under påstående, att han, ehuru

[1] Den utförliga »processen» för dessa högtidligheter finnes i P. R. L. Ekeblad lämnar i sitt nyss nämnda bref en redogörelse för dem. Rekreditivet finnes i R. R.

[2] Instr. för honom, dat. $^{26}/_{4}$, i R. R. Adelsbrefvet för Rosenmüller, dat. $^{16}/_{3}$ därs., han säges vara »förfaren uti lofliga exercitier och många språk» och hafva genomvandrat »åtskilliga utrikes provincier».

[3] Jag vill här anmärka, att den, såsom man kan tycka, för stora vidlyftigheten i föreliggande uppsats till väsentlig del förorsakats af min önskan att något så när åskådligt teckna de diplomatiska former som förekommit. En undersökning af olika tiders diplomatiska former synes mig, i förbigående sagdt, alldeles icke värdelös; ty frånsedt det kulturhistoriska intresset af dessa former, kan okunnighet om dem lätt föranleda missförstånd vid bedömande af rent historiska fakta.

yngre, vore lika förnäm som denne och under uttryckligt åberopande af, att han vid Kardis mera än någon bidragit till fredsverket — vi känna hans konferenser där med Bengt Horn — tilltvang han sig af den svenska regeringen ett »augment» i sin föräring.[1] Så belönade denna honom, sig själf ovetande, för tillkomsten af samma »discrepantz», hvilken han hjälpt till att förmå henne annullera!

* * *

Vi återvända till Horn och hans kolleger. Den 10 april hade, såsom vi minnas, dessa lämnat Moskva. Den 30 i s. m. hade de hunnit till Novgorod. De stannade några dagar här: Barckhusen borde installeras som »faktor» i handelshuset, och det gälde för öfrigt att se, om tsaren ämnade uppfylla de löften, som han gifvit i sina resolutioner. Den 2 maj afsändes legationens marskalk och sekreterare till vojevoden för att muntligen anhålla bl. a. om en fullkomligt fri handel, om utlämnande af de svenska fångar, omdöpta och oomdöpta, som funnos inom vojevodens område, — många sådana hade uppgifvit sina namn på gesanternas »hof» —, om bestämmande af en termin — högst trenne veckor — inom hvilken deputerade skulle sammankomma i och för afträdandet af gränsområdet vid Lavaån, samt om handelshusets upplåtande åt Barckhusen.[2] På allt detta svarade vojevoden, att han icke fått några order härom från Moskva och aldrig kunde tänka sig, att de omdöpte fångarne skulle återlämnas; däremot kunde Barckhusen gärna intaga handelshuset. Hvarpå de svenske sändebuden åter förklarade, att under sådana förhållanden denne ej kunde uträtta något godt, och togo honom med sig vid sin afresa från staden den 3 maj.

Legationen delade sig nu i tre delar. En del for till Pskov såsom följe åt »brefvisaren» Christian Strauss, som af sändebuden befullmäktigades att intaga det svenska handelshuset i denna stad, nämligen om han funne, att vojevoden där erhållit sådana order från tsaren, som denne utlofvat.[3] En annan del for direkt på

[1] Skulle Horn i Moskva möjligen något gjort liknande yrkande? Se Kanslikoll. ofvan cit. prot. $^{4}/_{10}$ 1665.

[2] Mem. härom i L. P. pag. 284 f. En specifikation på de fångar, som anmält sig hos gesanterne därs. pp. 287 f.

[3] Kred. för Strauss till vojev. i Pskov, dat. Novgorod $^{3}/_{5}$, i L. P. pp. 289 f.

Narva; sändebuden själfva »med största hopen» på Nyen. Den 11 maj ankommo de dit, den 12 lämnade dem deras »resepristav» — det var samme man, som beledsagat dem till Moskva —; han och hans följe fingo föräringar, och Bengt Horn gaf honom vid afskedet den helsningen att framföra till vojevoden i Novgorod att han hoppades finna alla »contraventioner» afhjälpta, innan han lämnade Reval; i annat fall kunde faror finnas för freden.

Omkring midten af april månad hade Helmfeldt från Horn och hans kolleger erhållit ett bref, dateradt i Moskva den 25 mars — det var den första direkta underrättelse från dem, som på lång tid kommit honom till handa [1] — hvari de uppmanade honom, att om de ryska sändebuden skulle hinna tillbaka före dem, ej släppa dem öfver gränsen, förrän de själfva kommit öfver den. Den 26 maj hade den svenska regeringen gifvit honom en order i samma riktning.[2] Han kom emellertid ej i behof att utföra den. Ty då ryssarne den 14 maj kommo på redden utanför Narva, hade svenskarne redan hunnit öfver gränsen, och den 15 o. 16 anlände äfven de till Narva.[3] De båda ambassaderna sammanträffade dock icke, ryssarne fingo ligga kvar på redden [4] och svenskarne dröjde endast helt kort.

Resan fortsattes. Hastfehr, som var sjuk, stannade på en sin egendom, men Walwick och Horn foro till Reval. Där kvarhölls den förre af sin tjänst, men Horn begaf sig den 25 maj öfver till Sverige. Dessförinnan hade han verkligen från vojevoden i Novgorod erhållit underrättelse, att de önskade orderna från tsaren kommit; men å andra sidan hade Strauss kommit tillbaka från Pskov utan att hafva kunnat intaga handelshuset därstädes. Dit hade nämligen inga dylika order kommit.

Hade de medgifvanden, Horn lyckats afvinna tsaren i Moskva, varit ganska få, så visade det sig sålunda nu tämligen osäkert, om denne ens skulle komma att hålla hvad han då lofvat. Med harm i sinnet lämnade Horn därföre Reval. Men denna harm

---

[1] Helmfeldt till K. M:t, Narva, $^{22}/_{4}$, Ingr. n:o 15. Jmfr Ph. v. Krusenstjerna till dens., Reval, $^{8}/_{4}$, Liv. n:o 138. Om anledningen till detta förhållande se ofvan.

[2] Upprepad med mera eftertryck den 9 maj. R. R.

[3] L. P. uppger den 16, p. 293; men Helmfeldt till K. M:t, $^{20}/_{5}$ den 15.

[4] Först den 17 inhämtades de till staden. Den 20 voro de ännu kvar där, men stodo i begrepp att resa; ståthållaren Arendt Möller skulle blifva deras pristav till gränsen. Helmfeldts ofvan cit. bref af $^{20}/_{5}$.

stegrades till förbittring, då han i Stockholm fick veta, huru de ryska sändebuden förmått Sveriges regering att ändra punkten om fångarne. Hade han verkligen trott, att konceptets öfverlämnande varit en alldeles oskyldig sak, så erfor han nu sitt misstag. Han kunde emellertid icke vara blind för att på honom hvilade i främsta rummet skulden för den svenska regeringens åtgärd, och bakom de häftiga ord, med hvilka han i rådet [1] utfor mot ryssarnes alla »contraventioner», tycker man sig tydligt spåra medvetandet härom.

Den svenska regeringen å sin sida fann, att hon visat sig för lättrogen gent emot de ryska sändebuden. Hon fann ock, att hon missräknat sig, då hon hoppats kunna »stabiliera» vänskap med tsaren omedelbart efter Kardis-freden. Sina förluster i denna hade han ej glömt, och hvad han bjöd Sverige var icke vänskap. utan trakasserier. Men för dem var hon icke benägen att falla undan, och de nya förvecklingar med Ryssland, som hotade, beredde hon sig att lösa med lämpliga medel.

[1] 31 maj och 10 juni, då han i detta aflade den för hemkomna ambassadörer sedvanliga muntliga redogörelsen för sin beskickning. R. P. 1662 Franc II, Arv. G:son.

Svenska släkter med sparren öfver ett blad till sköldemärke

AF

G. DJURKLOU

Huru adelskap och adliga förmånsrätter först uppkommit i vårt land, torde allt framgent förblifva ett föremål för mer eller mindre osäkra förslagsmeningar, grundade på hvad man tror sig kunna sluta af kända förhållanden hos våra närmaste stamfränder, sammanstälda med de företeelser, som här möta under äldre tider. Att konungaättlingar, den regerande konungens närmaste omgifning, äfvensom åtskilliga andra af en eller annan anledning i socialt afseende ägt ett visst företräde framför de öfriga fria männen måste ställas utom allt tvifvel, likasom att de, hvilka en gång vunnit en mera framskjuten ställning, äfven sökt bevara den åt sina efterkommande. Huruvida hos oss funnits någon institution, motsvarande det danska Thinglidet eller den norska Hirden, veta vi ej med någon visshet, men det är högst sannolikt att en sådan funnits och åtnjutit särskilda förmåner. Dessa hafva dock icke gått i arf och städse motsvarats af vissa förpliktelser till konungen; men härstamning från män, tillhörande denna konungens närmaste omgifning, synes dock hafva inneburit ett visst berättigande att vid val af ledare i krigiska eller fredliga värf företrädesvis komma i åtanke, och redan under de äldsta tider, hvarom vi äga någon säker kunskap, synas t. ex. jarlavärdigheten och lagmansämbetena nästan såsom arfvegods inom vissa ätter. Detta bördens företräde vann också understundom en större betydelse än som väl kunde förenas vare sig med verklig konungamakt eller verklig folkfrihet, och när historiens ljus, som sent uppgått öfver vårt land, kastar sina första strålar däröfver,

möta vi redan stridande stormän, i makt och anseende täflande med Europas högadel.

När skattefriheten eller frälset såsom lön för rusttjänst infördes, eller — om något liknande förut funnits — stadgades, så afsåg detta visserligen närmast att tillgodose landets behof af rytteri, men kanske ock därjämte, genom den till skattebonden under vissa förutsättningar utsträckta rättigheten att vinna frälse, skapandet af en ny adelsklass till motvikt emot de äldre stormannaätterna. Den nya tillökning, som på detta sätt småningom tillfördes den privilegierade klassen, kunde väl lika litet som den begränsning förbehållet af rusttjänst innebar, bryta traditionens makt och de äldre släkternas häfdvunna anseende samt därpå grundade företräden, men ostridigt torde det väl ändock vara, att bonden, när han vid vapensynen styrkt sin fräjd och förmåga att uppehålla rusttjänsten, genom frälsefriheten försattes inför lagen i samma ställning som den mera högättade. Faktiskt blef han väl icke därför dennes like, men ett närmande till stormännens klass blef dock en möjlighet, om icke just för honom själf så för hans afkomlingar, förutsatt att dessa mäktade uppehålla det vunna frälset och ökade sina gods. Ty besittning af fast egendom var och förblef ett hufvudvilkor för vinnande af socialt inflytande, hvilket — rent personliga egenskaper oberäknade — betingades af den prakt och den mängd väpnade män, hvarmed en frälseman kunde omgifva sig, eller med andra ord af den förmögenhet han ägde och de förläningar han kunde vinna. Uti den urgamla bördesrätten till jord ägde de äldre släkterna härvid ett kraftigt stöd, men äfven detta kunde svika, och många af dem försvinna nästan spårlöst, utan att man lyckats finna skälig anledning att antaga deras utslocknande. Det vapen de fört återkommer väl understundom efter ett eller annat släktled, men sambandet emellan dem, som då föra det, och deras äldre vapenfränder kan sällan utredas, då de släkttaflor från 1500- eller 1600-talen, som knutit dem tillsammans, vanligen sakna allt annat stöd än lösa förmodanden, hvilka ofta vederläggas af bevarade handlingar. Att i många fall ett släktskapsband funnits må icke förnekas, men svårigheten att därom erhålla en närmare kännedom får icke uteslutande tillskrifvas bristande urkunder, utan kan ganska ofta bero på helt andra förhållanden. Misshushållning, olyckor och andra omständigheter, däribland kanske ej minst besvärande efterräkningar för

alltför mäktiga fäders olaga intrång i andras rätt, kunde ofta försätta stormannens ättläggar i sådant trångmål, att de ej mäktade försvara sin samhällsställning utan småningom nedstego till de mindre männen och kanske till sist genom försummad rusttjänst blefvo skattebönder eller obemärkta herretjänare. I enstaka fall kan man följa detta successiva nedgående, och när i bevarade handlingar möta öfverlåtelser på samtida stormän af arfsanspråk eller omtvistade rättigheter, kan man i de flesta fall antaga att den, som sett sig nödsakad att ingå dylika uppgörelser, står på gränsen att förlora sin frälsefrihet. Gynsammare förhållanden hafva kanske en eller annan gång satt sonen eller sonsonen till en sådan, på resan utföre stadd frälseman i tillfälle att åter träda fram ur sitt dunkel, men då godsen en gång gått ur ätten, var det icke lätt att få dem åter eller att ersätta dem med andra, och förfädrens maktställning kunde sålunda ej mera återvinnas.

Gent emot denna företeelse ställer sig en annan. Till ätt och härkomst fullkomligt okände män uppträda till en början såsom godsförvärfvare, sedermera skrifvande sig *a vapn* och slutligen såsom män af en viss betydenhet — ja man kan till och med, ehuru untantagsvis — finna dem uppstiga till rikets högsta värdigheter, oaktadt ätteforskaren stundom finner deras fäder endast hafva varit »skälige män», en benämning, som kan omsluta såväl dem, hvilka stodo på frälsets lägsta trappsteg, som välburgna bönder. Sådana män, bildande nya ätter, uppstiga synnerligast mot medeltidens slut i ej ringa antal. De flesta dyka väl åter ned och försvinna i ofrälset, men andra bevara den frälserätt de vunnit, öka sina jordagods och vinna med dem en större betydenhet. Landets store rekryterades sålunda från frälset likasom detta från ofrälset, och den allmänna utvecklingslagen: »progressus, culmen ac regressus» gälde likaväl under medeltiden som under föregående och efterföljande tidsåldrar. [1]

[1] Rikrådet Otto Torbjörnsson uppgifves af Rasmus Ludvigsson hafva varit bondeson, hvilket dock icke torde få anses fullt säkert, men äfven om den Torbjörn Andersson, hvilken 29/6 1443 i Tingvalla beseglar ett bref och i sitt sigill visar samma vapen, en fogel med vingarne lyftade till flykt, varit hans fader, har denne dock sannolikt tillhört småfrälset, hvilket knappast kan sägas om Ottos kände morfader Sven i Stordha, från hvilken äfven ett annat riksråd Nils Claesson till Stordha, hvars fader Claus Rybbingh (ej Ribbing) icke heller stått högt på frälsets rangskala, efter all anledning leder sina anor på möderuet. Att döma af det vacklande vapnet torde icke heller riksrådet Broder By haft någon synnerligt förnämlig härkomst, och detta är förhållandet med flera andra af 1400-talets

Utan en sådan växling skulle utan tvifvel den ständiga tillökning af frälset, som landslagen medgaf, i vida högre grad än som skedde minskat den skattskyldiga jorden. Men tillströmningen var i allt fall betänklig och måste från de styrandes sida på något sätt hämmas. Genom stränga räfster sökte man hindra köpt eller på annat sätt förvärfvad jord att olagligen dragas undan skatten, äfven som att göra frälsefriheten — i viss mån åtminstone — beroende af särskilda privilegiibref, hvilka dock voro af mycket olika beskaffenhet. Då de vanligtvis och närmast afsågo att tillförsäkra innehafvaren rätt att besitta under frälse några vissa ofta med uppgifven åtkomst (arf. köp o. s. v.) förvärfvade skattegods, kunde de äfven tilldelas redan förut friborne män. Stundom afse brefven frälserätt i allmänhet, dels för obestämd, dels för bestämd, någon gång för evig tid, men alltid under förbehåll af tjänst. Att man härmed åsyftat att så vidt möjligt göra frälsefriheten beroende af de styrandes godtfinnande är naturligt, men då brefven utan undantag såsom skäl åberopa välvillig troskap och tjänst, och således tilldelats personer, som förut stått i något mer eller mindre publikt tjänsteförhållande, d. v. s. icke varit rena bönder, torde man icke få tillmäta dessa handlingar en alltför vidsträckt betydelse. Landslagens bestämmelser, huru bonde kunde frälsa sin jord, ägde fortfarande gällande kraft, och hvilka försök att kringskära dem än må hafva gjorts, är det dock bevisligt att ett betydande antal bönder och andra förvärfvat frälse utan att några af konung, riksföreståndare eller riksens råd för dem utfärdade tillståndsbref kunna uppvisas, samt att bevarade handlingar gifva all anledning antaga att några sådana ej heller erfordrats. [1]

märkligare män. Likasom rikshöfvitsmannen Engelbrekts frälse af nyss anförda skäl måste anses ungt, så hafva hans barn försvunnit utan att ens gifva oss sina namn och äfven Otto Torbjörnssons till namn och lefnadsöden ej alldeles okända söner försvinna i ofrälset. Såsom bevis huru en ätt efter en tid åter dyker upp, kan anföras Roosarne af Hjälmsäter. Deras fullt bevislige stamfader var den högättade, från Norge inkomne Brynjulf Jonsson, men barnen af hans son Knut Brynjulfsson, synas hafva förlorat en stor del af sina gods och Knuts barnbarn varit föga annat än skälige män, ehuru deras ättlingar under Vasaättens dagar åter uppstego till en mera bemärkt ställning och på Riddarhuset införde Hafthorssönernas sköldemärke, till hvilket de ock otvifvelaktigt varit anborna.

[1] Att likväl ett bevis öfver godkänd pröfning inför vapensynen varit af nöden, måste antagas för gifvet, och att på grund däraf ett intyg om vunnet frälse meddelats. Men egendomligt nog torde högst få sådana intyg, hvilkas bevarande måste hafva varit af största vikt, blifvit till våra dagar behållna. Det enda kända, utfärdadt 1390 och meddeladt af H. Hildebrand, Sveriges medeltid, II, s. 201, är affattadt i just sådana ordalag, som man måste tänka sig för ett så beskaffadt intyg.

Den vanligaste vägen till frälserätt var äktenskap med frälsekvinna och därigenom vunnen arfsrätt till frälsegods. Dylika giften förekommo äfven inom förnämligare ätter. Utländske män, ofta nog äfventyrare af kanske mer eller mindre tvifvelaktig börd, begagnade flitigt denna utväg och blefvo svenske jorddrottar. Men äfven bondesöner, när de i krig eller genom herretjänst kommit sig före, försmåddes icke af frälsejungfrur eller frälseenkor, hvarpå talrika exempel kunna anföras synnerligast från medeltidens sista skede; och de under de första Vasakonungarnes regering tid efter annan förekommande ransakningarne efter olaga frälse lemna i detta fall högst märkeliga upplysningar, då man med tämlig visshet kan antaga att den oreda, som då rådde, icke varit mindre under senare hälften af 1400-talet. En ofrälse man, som gift sig in i en frälseätt, satt oftast — åtminstone till en början — vid svärfaderns disk och duk och ansågs då såsom frälseman samt fullgjorde eller deltog i dennes rustning, eller ock, om han var ogift, kunde han göra samma tjänst åt en frälseenka, för att sedermera, likasom verkgesällen hos en yrkesidkares efterlefverska, träda i den aflidne mannens ställe. Vid sådana tillfällen skulle hustrun rätteligen delat hans ofrälse, och de gemensamt hafva hembjudit hennes gods till närmaste fränder inom börden, och om dessa ej gittat lösa, sälja dem till andra frälsemän, hvilket ock någon gång skedde, synnerligast om mannen var en »byaman» eller borgare och ej fann med sina intressen förenligt att utbyta landet emot staden, men dylika öfverlåtelser spörjas sällan och torde få räknas till undantagen.[1] I allmänhet behöll den nya mannen godsen. Rusttjänst gjorde han redan, ett eller annat skattegods egde han kanske själf, och när han tillbörligen rustad mötte vid vapensynen, torde emot hans frälserätt ingen invändning förekommit. Denna erkändes, och med hustruns gods frälste han sina egna. Att detta tillvägagående kanske icke varit så all-

[1] Några bref omtala visserligen förlorad frälserätt, därigenom att frälseman eller frälsekvinna satt sig i köpstad att bo. Denna kunde dock af barnen under andra förhållanden, åtminstone i enstaka fall, återvinnas. Men därjämte finnas många bevis att borgare innehaft frälsegods vanligen å deras hustrurs vägnar, utan att det kunnat spörjas några åligganden att afhända sig dem, ehuru brefven ofta nog visa att de efter hand föryttrats dels genom köp dels genom gåfva till andeliga stiftelser. Att de under tiden förlorat deras frälsenatur kan däremot icke ses af brefven.

deles lagenligt må gärna erkännas, men att det varit ett vanligt sätt att vinna frälse, bestyrkes af bevarade handlingar.[1]

Skillnaden emellan storbönderna och dem, som stodo på frälsets utkanter, var åtminstone vid medeltidens slut knappast märkbar, och i många fall nog icke större än i våra dagar emellan den bonde, som förvärfvat ett berustadt säteri, och en förmögen skattehemmansegare. Dessutom kunde under denna tid tillfällig skattefrihet vinnas dels genom tjänstebefattning såsom fogde eller länsman dels ock af andra skäl, och denna öfvergick lätt till rent frälse. Oaktadt räfstetingen och de särskilda ransakningar, som tid efter annan anstäldes, inrotade sig i detta fall ett stort självsvåld synnerligast på gränsen af Danmark, där ett talrikt små- eller halffrälse florerade på 1500-talet.

Huru stor betydelse man än under medeltiden måste tillmäta börden och rikedomen, och huru mycket än de högmäktige i prakt och glans höjde sig öfver samtidens öfrige män, var dock frälsefriheten yttersta grunden för deras makt, och gränsen emellan frälset och ofrälset lätt att öfverskrida. De små frälsemännen, hvilka hade ungefär samma bostäder, samma bildning och samma lefnadsvanor som de förnämligare bönderna, lefde i allmänhet taget med dem i så god grannsämja, som en tid, då hemgång, mandråp och olaga intrång hörde till vanliga förseelser, kunde medgifva; och när nu härtill läggas frälsemännens giften med ofrälse kvinnor, ofrälsemännens ingiften i frälseätter, så måste en utredning af tidens släkt-, arfs- och frälseförhållanden möta de största svårigheter, äfven där urkunder icke alldeles saknas.

Den bästa ledningen härvid lämna näst själfva handlingarne de sigill, som blifvit därunder bevarade och hvaruti de uppträdande frälsemännens sköldemärken afbildats, och då dessa i allmänhet äro gemensamma för en hel ätt, kunna af dem vissa slutsatser dragas. Men härvid måste dock anmärkas, att saknaden af adelig sköld eller förekomsten i denna endast af ett bomärke eller ett snarlikt emblem icke berättiga antagandet att mannen ifråga varit ofrälse, samt att ej heller mera heraldiskt danade sköldemärken alltid äro så fasta, att icke en stor växling därutinnan ofta förspörjes. Sålunda finner man fader och

---

[1] Talrika bevis härför finnas anförda i förf:s granskning af Klingspors och Schlegels »Den ointroducerade Adelns Ättar Taflor», Hist. Bibl. 1877 och hänvisas särskildt till det af Arvid Trolle $^{7}/_{4}$ 1486 utgifna brefvet, som där aftryckts.

son smycka sina sköldar med olika vapenbilder, den ena brodern föra ett annat vapen än den andra, likasom samma man icke alltid begagnar samma sköldemärke utan under en tid ett och under en annan ett nytt, fullkomligt olikt det förra.[1] Någon gång har det lyckats att åtminstone gissningsvis förklara anledningen till dylika vapenförändringar, såsom då man finner det nya vapnet vara detsamma, som förts af den ifrågavarande personens moder eller hustru, och torde ombytet då kunna förklaras såsom en gärd af tacksamhet för den tillökning i jordagods, som genom arf från den sidan honom tillfallit. En annan anledning till vapenförändring kunde vara, att det äldre sigillet gått förloradt, hvarföre det blef nödvändigt att göra det nya olikt det förra till undvikande af olägenheter, om den förkomna sigillstampen skulle råka i obehöriga händer. Åtminstone ett sådant fall och detta sannolikt icke enstaka omnämnes i ett vittnesintyg af år 1456, där det heter: »Item beviste desse två — — — att förutnämnde Nils Guttormsson miste sitt insegel ett år eller vid den tid och måtto, förr än han utfor till den helga grafven, och stod på »Swndisberghs» kyrkogård uppenbarligen för all socknen och dödade detsamma sitt insegel och allt det därmed kunde beseglas efter den tiden, och sade sig vilja förvända sitt insegel, som bevisligt är att han ock gjorde.»[2] Mången gång torde kanske ock olikheten till en stor del få skrifvas på gravörens räkning, att han missuppfattat vapenbilden eller icke kunnat återgifva den fullt tydlig, förbisett att höger i aftrycket måste vara vänster i sigillet o. s. v. Men hvilka skälen än må hafva varit till de olikheter, som förefinnas i samma mäns eller samma släkts sigiller, så är det dock nödvändigt att man vid deras granskning lemnar alldeles å sido vår tids anspråk på noggrannhet i former och beteckningar samt alltid söker att för sig göra klart hvad som för hvarje släkt kan

[1] Riddaren Anund Finvidsson för 1313 en delad sköld med en springande hjort i öfre fältet, det nedre belagdt med fjäll, och kan vara samme man som riksmarsken Anund Finvidsson, som 1343 för en på sned ställd båt emellan bladrankor, men hvars brorsöners sigiller visa oss en stjerna. I riddaren Magnus Karlssons sigill af 1292 synes ett pukehorn, men 1306 har han en klufven sköld med lejon i högra, 4 snedbjälkar i det venstra fältet. Jfr Hildebrand, Sv. Sig. under medeltiden ser. 3, n:r 232 och 545 samt n:r 81 och 184.

[2] Nils Guttormsson lefde ännu 1427, men vi hafva ej varit i tillfälle att se några sigillaftryck från de sista åren af hans lefnad; men då han från 1396—1418 fortfarande för 3 liljor, 2 och 1, torde vapenförändringen och resan till den heliga grafven hafva egt rum under hans sista lefnadsår. Det anförda brefvet finnes i saml. J 7, fol. 215, i Riksarkivet.

anses såsom dess egentliga ättemärke och sedan ser bort från de olikheter i öfrigt, som visa sig i sättet att framställa detsamma. Om vi t. ex. taga den urgamla ätt, som i skölden förde ett grenigt hjorthorn, så möter detta vapen på många sätt varieradt. Än är hornet vändt åt höger än åt vänster, än befinnes det lagdt öfver en tvärbjälke, än belagdt med en snedbjälke eller hvilande på en rutad sådan, och man kan således ofta känna sig frestad att här tänka på olika ätter. Men ättebandet är detta oaktadt i många fall bevisligt, i andra fullt antagligt, och knappast då, när — såsom i Viflogh Niclissons sigill af år 1276 — hjorthornet omgifves af 3 fembladiga rosor, är man berättigad att med bestämdhet antaga dessa såsom angifvande annan ätt. Vapenbilden eller ättemärket är här öfverallt hjorthornet, den styckade skölden, bjälken, snedbjälken och till och med rosorna sannolikt intet annat än ornamenter, som den ena släktmedlemmen antagit för att genast vid första ögonkastet kunna särskilja sitt sigill från vapenfrändernas, då han i de flesta fall icke själf kunde läsa den omskrift, som angaf sigillet såsom hans. Genom missuppfattning, stilisering och ornering kunde en vapenbild undergå väsentliga förändringar under tidernas lopp, så att den till sist blef något helt annat än hvad den ursprungligen varit; och huru Vasaättens märke i detta fall förändrats och, från att ursprungligen — såsom det vill synas — hafva varit en »dystlans», blifvit en »vase» (risknippa, sädeskärfve) har helt nyligen visats.[1] En motsvarande förändring har ägt rum med sjöbladet, som genom en fortgående stilisering kommit att i det vapen, som under medeltidens sista dagar fördes af den släkt, som kallats Öra,[2] likna tvänne mot hvarandra stälda öron. Huru denna figur utvecklats ur sjöbladet, därom kan man få en föreställning, om detta blads olika former uti B. E. Hildebrands Svenska Sigiller under medeltiden jämföras. Det sigill, som 1337 begagnades af väpnaren Nils Bamz, visar ett omisskänneligt sjöblad, ehuru detta i den inböjda basen fått en treflikig inskärning, hvilken är ännu mer fördjupad och stiliserad uti Johan Hemmingssons sigill 1332,[3] men bladspetsen är ännu icke klufven utan sammanhängande, hvarigenom vapen-

[1] Se E. Hildebrands uppsats i Sv. Autografsällskapets tidskrift 1889.
[2] Detta något oegentliga namn har kommit mången genealog att till denna släkt räkna äfven riddaren Karl Öra, hvilket påtagligen är oriktigt.
[3] Anf. arb. pl. 27, ser. 3, n:r 487 och pl. 24, ser. 3, n:r 412.

bilden fortfarande måste anses såsom ett blad, ehuru dess båda halfvor, då det lagts på en styckad sköld med antagligen olika färger, efter heraldiska grunder fått växlande färgbeteckning. För att af detta vapen få Öra-släktens, behöfver man blott klyfva spetsen och sätta de båda halfvorna emot hvarandra uti en klufven sköld. Att detta vapen på sådant sätt utvecklats ur ett oskaftadt ovalt spetsigt blad, är i högsta grad sannolikt, då ett sådant samtidigt föres af personer, hvilka synas hafva haft samma fäderne. [1]

Men om nu den heraldiska figur, hvarmed skölden belagts i sådana vapen som de nu anförda, måste anses såsom det egentliga ättemärket, så inträder ett annat förhållande, när frågan gäller de enkla, i olika fält fördelade sköldarne. En delad klufven, styckad, ginstyckad, fyrstyckad eller fyrdelad sköld utan några särskilda figurer i de olika fälten kan — ehuru den förekommer alldeles lika i olika personer sigiller — icke berättiga till antagande af ättfrändskap. Hathsläkten, Tottar, Gyltor och de då och då i vårt land under olika århundraden sporadiskt uppträdande tyske Wackerbartharne m. fl. föra alla en fyrdelad sköld, men äro dock så skilda släkter, att ej ens ingiften ur den ena i den andra ägt rum. I dylika vapen ligger den väsentliga åtskillnaden i fältens olika färger, men dessa åskådliggöras icke i våra äldre sigiller genom några heraldiska beteckningar, och äfven då en streckning eller kryssning visar sig, får man ej antaga att denna äger ringaste samband med de beteckningssätt, som nu användas för angifvande af olika färger. Äfven i de sköldar, som belagts med de ofta återkommande vapenbilderna: sparren, båten, liljan, stjärnan, bjälken m. fl., och föras af ätter, som svårligen kunna antagas äga gemensamt ursprung, har färgen sannolikt i äldre tider, likasom än i dag, varit afgörande i fråga om stamfrändskapen, ehuru det visserligen icke kan förnekas, att i de vapen med bibehållna färger, som blifvit bevarade på sköldar och husgeråd eller i broderi, en viss godtycklighet äfven i detta fall förmärkes. Det är således nödvändigt att vid försöken att bestämma släktskap emellan frälsemän, som fört något

[1] Då vi förut (Hist. Bibl. 1878) redogjort för arfstvisten efter Eggert Grupendal, torde här böra nämnas, att gemensam härstamning på fädernet för Amund Andersson till Medeldala och Knut Andersson (Öra) till Sjögerås sannolikt varit den dolda grunden till den senares ättlingars arfsanspråk, då Amund, hvilken förde ett ovalt spetsigt blad, haft en son Anders, död före föräldrarne, men antagligen efter morbrodern Eggert Grupendal.

af dessa vapen, iakttaga stor försiktighet. Hvad däremot båtens, liljans och någon gång äfven sparrens eller sparrarnes ställning i skölden angår, så bevisar olikhet i detta fall icke alltid skilda ätter. Den ena släktmedlemmen kan hafva båten ställd tvärt öfver skölden, den andre på sned och en tredje låta den beledsagas af en eller två stjärnor eller annan extra prydnad, utan att detta hindrar gemensam härkomst. Och äfven inom den ätt, som fått namnet Svarte Skåningar och hvars ättemärke är en båt med drakhufvuden, kan båten någon gång förekomma utan dessa, hvilka sannolikt tillagts, sedan ätten omplanterats i svensk jord. Mannen med den på sned lagda liljan kan ofta vara närmaste frände till den, som för henne upprätt, och sonen föra en hel lilja, ehuru fadren blott satt en half i sin sköld o. s. v. Sådana skiljaktigheter, som att en sköld den ena gången är styckad från höger till venster och den andra gången i alldeles motsatt riktning, att snedbjälkar utbytts emot ginbalkar och än förlagts i högra än i venstra fältet af en klufven sköld, angifva ej alltid olika ätter, ty permebrefven lämna ofta bevis på motsatsen. Dylika omkastningar, som förmärkas till och med i sigiller, hvilka tillhört samma person, [1] kunna alltför väl förklaras ur det skäl till vapenförändring här redan anförts, men torde kanske oftast få tillskrifvas ett förbiseende af sigillgravören, hvilken icke alltid varit någon mästare i sin konst.

Upptagandet af mödernevapnet förekommer ganska ofta under vår medeltid och är något för oss mera egendomligt, då i andra länder sådant vanligtvis skedde genom ett tillägg till det egentliga släktvapnet, och ej såsom här med dettas fullständiga nedläggande. Anledningen till en sådan vapenförändring har utan tvifvel — åtminstone i de flesta fall — varit den redan nämnda eller arf af jordagods. När ett sådant på modrens eller hustruns sida tillföll en bondeson, som i sammanhang därmed lyckats vinna frälserätt, eller en frälseman, som förut åtnöjt sig med ett bomärke och saknade någon inom släkten stadgad

[1] Ett slående bevis härpå äro efter Kullbergs vapenbeskrifningar i förteckningen öfver Riksark. permebref 1351—1400 de sigiller, som finnas efter väpnaren Olof Djekn i Löfsta (1355—99), hvars vapen är en piludd och en sexuddig stjärna uti hvar sitt fält af en styckad sköld, men mycket olika i de tre särskilda sigillstampar, efter hvilka aftryck bevarats. I det äldsta af 1355 är skölden styckad med stjärnan i öfre, pilspetsen i nedre fältet, men 1362 sitta dessa tvärtom och 1377 är skölden ginstyckad med pilspetsen i öfre och stjärnan i nedre fältet, hvarjämte då äfven tillkommit en hjälm med en upprätt pilspets emellan den i 2 hälfter klufna stjärnan.

vapenbild, var det ganska naturligt att han upptog den ätts, från hvilken han förvärfvat större delen af sina gods, synnerligast om ingen annan arfsberättigad längre förde detsamma.[1] I allmänhet kan man dock härvid spåra en viss varsamhet, och öfvergången till det nya vapenmärket sker oftast efter några års förlopp, hvaraf man också skulle kunna sluta att en sådan förändring icke gärna företagits utan släktens bifall.[2] Ty ättevapnet — om också under äldsta tider självtaget och ej förlänadt — var dock alltid en helgedom, som ingen tanklöst lemnade i främmande händer, men som man ändock i följd af vissa urgamla religiösa föreställningar gärna såg bevaradt, då manliga ätteläggar saknades. Huru de äldre Stenbockarnes vapen upptagits af den gren af Store-släkten, som ärfde herr Gustaf Olssons gods, är allmänt bekant, och huru ett annat ättemärke, som en gång burits af en bland våra störste härförare, därförinnan vandrat på spinnsidan genom olika släkter skall här nedan visas.

Detta ättemärke är sparren öfver ett blad, en vapenbild, som på vårt riddarhus återfinnes i de vapensköldar, som förts eller ännu föras af Forstenasläkten, Ulfsparrarne till Broxvik, Gyllensparrar, Hjortösläkten och Ulffanor samt, ehuru med någon förändring af sparrens högra stöd, som hos dem för-

[1] Denna vapnets öfvergång med jordagods från en ätt till en annan föranledde domprosten P. Wieselgren, hvilken ifrigt syslade med genealogiska forskningar, att år 1860 i ett bref till förf. uttala den förmodan, att likasom ett visst bomärke medföljde besittningen af en särskild gård inom bylaget, så hade det ur bomärket enligt hans åsikt utvecklade vapnet följt med bördesrätten till vissa frälsegods. Denna förslagsmening torde väl icke kunna fullt godkännas, men tanken på ett sådant samband ligger dock nära till hands, synnerligast för den, som företrädesvis gjorde de från Småland utgångna frälseätterna till föremål för sina forskningar.

[2] Det fanns för öfrigt under medeltiden ett slags adoption motsvarande den, som med kungligt tillstånd en tid utöfvats på vårt riddarhus, och denna kunde till och med utsträckas till rent oskylda personer. v. Möller omtalar i Hallands Herregårdar under artikeln Gåsewadholm, att rikshofmästaren Påfvel Laxman, som själf egde barn, gjort en sin fogde till friman, d. v. s. frälseman, och medgifvit honom att föra laxmännens vapen, dock utan guldringen i svanens näbb; och ett formligt adoptionsbref finnes i Riksarkivet utfärdadt den 22 juli 1476, hvaruti herr Erik Axelsson Tott med sin hustrus och sin broders herr Ivars råd och samtycke samt Laurens Axelssons på deras bröders barns vägnar unnar och medgifver sin broders oäkta son Jörgen Olofsson »deres fædernes skyöl oc vapn att føre», hvarjämte denne hugnas med en mängd i brefvet uppräknade gods till sitt frälses uppehållande. Huruvida Jörgen Olofsson verkligen erhållit brefvet och adoptionen fullbordats, är dock icke alldeles ostridigt, för så vidt ej det ifrågavarande brefvet får anses såsom blott koncept; ty något spår efter vidfästadt sigill finnes icke. Brefvets tillvaro visar dock i allt fall att frågan å fullt allvar varit å bane, och att dylika adoptionsbref med gällande kraft kunnat utfärdas.

dubblats, äfven af Baggarne till Berga och Söderby. Jämför man dessa sköldemärken och ser bort från deras nuvarande färger och senare tillkomna hjälmprydnader, är frändskapen dem emellan påtaglig; och då alla dessa ätters första upprinnelse såsom frälse är mer eller mindre höljd i dunkel, kan det ju vara möjligt att vapensköldarnes likhet har sin grund i något annat än ren tillfällighet. Skulle det lyckas att visa detta, torde därigenom en svag inblick i några af vår medeltidsheraldiks mysterier äfven kunna vinnas.

Försöket är dock vanskligt, då alla de spridda och till större delen ännu ej förtecknade och registrerade urkundssamlingarna och frälseregistren icke kunnat fullständigt genomgås, och ej heller de hvarandra ofta motsägande släktböckerna och anherreuppställningarne närmare skärskådas, ett arbete, som under förhandenvarande förhållanden öfverstiger en ensam forskares krafter, om det skall blifva tillfyllestgörande. Ett ostridigt resultat kan därföre icke ernås, utan måste från senare hälften af 1400-talet mycket ännu och kanske äfven framgent förblifva endast på större eller mindre grad af sannolikhet stödda gissningar, hvilka af framtida forskningar skola bekräftas eller upphäfvas. Men innan vi gå till själfva utredningen, måste ännu en gång erinras att samma växling i vapenbilderna, som här förut omnämnts, äfven eger rum i de mäns och kvinnors sigiller, som visa sparren öfver ett blad, och att följaktligen ingen synnerlig vikt kan tillmätas sådana olikheter, som att bladet än är oskaftadt än skaftadt, än har spetsen uppåt och än nedåt, och ej ens om sparren någon gång är så smal att skölden blott synes fördelad genom en nedifrån uppskjutande spets, på hvilken bladet fästats. Dylika afvikelser förekomma äfven här understundom i sigiller, som tillhört fader eller son eller samme man. Likaså kan hjälmprydnaden, där en sådan förekommer, icke heller tillerkännas någon särskild betydelse, då denna i äldre sigill visat sig nästan individuel och i allt fall godtycklig samt först emot 1400-talets slut, och sedan särskilda sköldebref blifvit mera vanliga, börjar fixeras. De mindre betydande frälsemännen föra också i sina sigiller endast skölden och blott undantagsvis kan en hjälm med tillhörande prydnad där upptäckas.

Af de skilda ätter eller ättegrenar, som fört det ofvan nämnda vapnet, må i främsta rummet nämnas den, som först framträder med Johan Eskilsson och hans broder Tuke eller

Tyge, och för att särskilja denna, hvars släktvapen icke synes hafva vandrat till annan ätt utan nedlagts, när denna utslocknat, kalla vi desse bröders efterkommande *Eskilssönerna.*

Johan (Jöns) Eskilsson är 1373 och 1376 sigillvittne i Vestergötland och före 1379 gift med Ingeborg Benktsdotter (örnfot), [1] död före 1409, [2] ett gifte, som bör berättiga det antagandet, att släkten redan höjt sig ett godt stycke öfver frälsets lägsta trappsteg. Den 28 dec. 1379 träffas emellan honom och svågern Karl Benktsson å egna och då ännu omyndiga syskons vägnar en uppgörelse, i kraft hvaraf Johan får deras andelar i Simonsö på Mörkön emot fullt vederlag vid blifvande arfskifte. Men redan året därpå tillbyter han dem detta gods emot Gum i Vestergötland, där han sedan torde hafva bott. [3] Han har blifvit riddare före 1399 och sannolikt aflidit i början af 1400-talet. Att han ägt en son, skulle man kunna sluta däraf, att hans dotterdotter kallar en Erik Jönsson till Halkvi i Upland för sin morbror, men då denne Erik (1430—53) för i sitt vapen ett ringspänne i skölden samt samma spänne buret af tvänne armar på hjälmen, hvilket vapen föres (1411—16) af en Jöns Laurensson till Halkvi, synes detta icke mycket sannolikt. [4] Däremot har han bevisligen haft en dotter Magdalena gift omkr. 1406 med Torkel Pederson Brahe, och för så vidt icke framtida forskningar, hvad dock ej synes troligt, skulle visa att Erik Jönsson varit Johan Eskilssons son, torde hans ättegren få antagas hafva utslocknat på svärdssidan med honom själf.

---

[1] I Knudby kyrka på Seland finnes enligt meddelande af arkivsekr. Thiset en grafsten öfver Johan Eskilssons dotterdotter Tale Arvidsdotter Baad († 1500 och g. m. Laurids Knob till Gyllebo) och å denna återfinnas Johan Eskilssons och hans hustrus vapen. Hans visar sparren öfver bladet, men hennes ett springande djur (ulf eller panter?), hvilket måste anses såsom misstag, då hennes vapen varit örnfoten eller rättare örnklon.

[2] Enligt meddelande af framl. h. e. grefve G. A. Sparre.

[3] Denna gård synes från hans dotter hafva öfvergått till dotterdottern Barbara, gift med Stig Olofsson Krogenos (Danska adelns årbog 1888, s. 99), hvars son Olof Stigsson bortbytte den 1473. Väpnaren Svenung i Gum, som nämnes 1422 och 1434 (Styffe, Skand. under unionstiden 2:a uppl., s. 128) torde därföre endast hafva haft godset i värjo såsom pantinnehafvare eller brukare.

[4] Enligt hvad herr Thiset benäget meddelat uppstod 1478 tvist om Höiby hufvudgård på Seland emellan herr Johan Oxe, som hade den i pant af Erik Jönsson til Hallaqvie (Halkvi), och fru Barbara Torkelsdotter Brahe samt hennes son Olof Stigsson Krogenos, hvilka gjorde anspråk därpå, då Erik Jönsson varit fru Barbaras moderbroder. Släktskapsförhållandet är oklart, möjligtvis beroende af styfsläkt. Då Johan Eskilsson ej förekommer i någon handling på 1400-talet, kan fru Ingeborg hafva varit gift för andra gången och af detta gifte moder till Erik Jönsson, hvilken säkerligen icke skulle hafva utbytt sparren med bladet, om detta varit hans fädernevapen, emot ringspännet.

Brodern Tuke Eskilsson, hvars förnamn vanligen skrifves Tyghe och Tyche, bevittnade år 1379 brodrens bref om Simonsö och torde äfven hafva varit bosatt i Vestergötland eller måhända i Värmland.[1] Säkert är att han egt gods i båda dessa landskap och att åtskilliga sådana i Vestergötland fråndömts honom vid räfstetinget 1397. För öfrigt okänd, är han dock utan tvifvel fader till bröderna Nils och Johan (Jöns) samt Elin, hvilken tog doket i Vadstena 1411 och dog där 1448. Bevarade sigiller visa att båda dessa bröder fört ättens vapen. Nils Tukesson synes med säkerhet kunna antagas hafva bott i Värmland, sannolikt på Välinge i Väse härad. Han är lagmansdomhafvande i detta landskap 1425 och kallas 1426—33 lagman. Före 1419 gift med Ingeborg Björnsdotter, troligtvis en syster till den äldre lagmannen i detta landskap Olof Björnsson, hvilken förde Sparrevapnet, torde han med henne hafva haft åtminstone en dotter Estrid, som den 5 februari 1437 af sin man, norske riddaren och lagmannen Erik Sæmundsson fick 1,000 mk penningar i morgongåfva.[2] Johan Tukesson, som förekommer emellan 1433 och 1444, uppträder äfven företrädesvis i Värmland. Han uppgifves af grefve Sparre såsom fader till Karl och Brita, hvilken uppgift, då den öfverensstämmer med äldre genealogers samt af en så samvetsgrann forskare lemnats utan reservation med tillägg af årtalet 1452, måste antagas grundad på något, släktskapen angifvande bref, ehuru detta ännu icke påträffats. Sannolikt har han ock varit fader till den Benkt Johansson, som med sparren öfver ett blad på Årsta den 21 okt. 1450 beseglar Krister Benktssons morgongåfva. Om

[1] Olof Claesson kallar honom i sin släktbok fol. 98 »Tyghe i Välinge i Värmeland» och gifver honom utom sönerna Nils och Johan en dotter Kerstin, moder till Jönis Lage Posse, hvilket ej kan vara riktigt. Däremot känner han ej dottern Elin. Likasom flera föregångare och efterföljare har han påtagligen förblandat denne Tyke med den äldre Tuke Jonsson och gifvit Tuke Eskilsson dennes vapen (yngre Lämaättens), samt äfven i öfrigt gjort sig saker till misstag. Att den småländske lagmannen Tuke Jonsson bott på Välinge, därtill saknas all anledning, och att kalla hans afkomlingar Vålungar, för såvidt detta namn skall syfta på Välinge, som af genealoger stundom skrifves Vålunge, är påtagligen oriktigt.

[2] Morgongåfvobrefvet är dateradt Väse härad och där funnos vid denna tid ej flera af mera framstående frälsemän bebodda gårdar än Välinge och Hammar (egentligen ett klostergods), samt möjligtvis Nolby på Arnön, där den norske men sedermera svenske väpnaren Knut Brynjolfsson år 1440 firade sitt bröllop. Olof Claesson uppgifver i en kort anteckning sid. 14 Estrid såsom dotter till Nils Tukesson, och då dessa korta släktuppgifter, äfven där årtal ej uppgifves, stödja sig på källor, som till en del ännu kunna uppvisas, förtjänar hans utsaga tilltro, hvilket däremot icke alltid är händelsen med hans utförligare släkttaflor, där fantasien fått ett alltför fritt spelrum.

dessa barn hafva inga andra upplysningar erhållits än att Karl Johansson enligt grefve Sparre, von Stiernman m. fl. skall hafva egt Väsby i Upland (utan tvifvel det i Allmunge socken), ehuru denna hans jordbesittning icke ännu af bevarade handlingar vunnit bekräftelse. Såsom dennes söner uppgifvas Benkt Karlsson till Ulfsunda, hvilken för samma vapen 1466—1502, samt Knut Karlsson till Väsby i Allmunge socken,[1] som förekommer emellan 1485 och 1534 och 1491 är underlagman i Upland.[2] Han var gift med Brita, dotter af en Erik Philpusson, och hade, så vidt kändt är, endast tvänne döttrar: Kerstin g. m. Olof Eriksson af Tomtasläkten, som äfven skref sig till Väsby och förekommer 1490—1510, samt Ingrid g. 1) m. Håkan Andersson den yngre (sparre) till Hålbonäs och 2) m. Engelbrekt Larsson (bölja) till Ékenäs, och torde dessa systrar således hafva varit de sista af Eskilssönernas ätt.[3]

Hvarifrån denna leder sitt ursprung torde allt framgent förblifva en obesvarad fråga. Någon svensk man med namnet Eskil och detta vapen är icke känd, och den Eskil Magnusson, hvilken enligt ett i Riksarkivet förvaradt foliohäfte signeradt J 19 skall hafva fört detta vapen och träffas såsom sigillvittne i Skåne 1389 och i Varberg 1396, kan icke gärna antagas såsom fader till de år 1373 uppträdande fullmyndiga bröderna Johan och Tuke, ehuru detta visserligen kan vara möjligt och åtskilliga omständigheter tyda på dansk härkomst. Danska släktböcker uppgifva Johan Eskilsson[4] såsom tillhörande släkten »Domasse», ett namn, som här i Sverige är alldeles okändt, men möjligen omfattat flera danskar än Johan Eskilsson, oaktadt icke heller i Danmark någon annan släktmedlem ännu anträffats. Tukes namn skrifves ofta Tyghe eller Tyche, hvilka former tyda på dansk härkomst, och möjligtvis skulle det danska giftet Johans

---

[1] Att hans sätesgård varit Väsby i Allmunge och ej det i Hammarby socken är högst sannolikt, då Knut Karlsson år 1490 är häradshöfding i Närdinghundra härad, där detta Väsby är beläget. Väsby i Hammarby ägdes vid denna tid af en helt annan släkt.

[2] På Ulfsparreättens släkttafla å riddarhuset återfinnes denne Knut såsom sonson till riddaren af S:t Britas orden(?) herr Abraham Påfvelsson, men att detta är lika oriktigt, som denna ätts äldre släktledningar i allmänhet, lider knappast något tvifvel.

[3] Det torde här få anmärkas, att ett liknande vapen förekommit äfven i Norge och där fördes 1448—94 af en Laurentz Jonsson, som är kanik och sockenprest i Näs i Raumarike samt slutligen 1494 erkeprest i Oslo. Se Saml. til det Norske folks Sprog og Hist., IV, s. 607 och hans därstädes tab. VI, n:r 406 afbildade sigill. Om hans släktförhållanden är dock ingenting bekant.

dotter ingick, äfven kunna tänkas såsom framkalladt af nationaliteten, men intetdera kan i detta fall anses bevisande.

En liknande och kanske mera antaglig hänvisning till Danmark, d. v. s. Skåne och Halland, lämnar den ätt, vi nu skola närmare skärskåda, och som möjligtvis är, äfven den, en gren af släkten »Domasse». Dess äldsta här i landet uppträdande medlemmar äro ostridigt barn af en Lindorm,[1] ett namn eljest sällspordt, men däremot synnerligt ofta förekommande inom denna och befryndade ätter, hvarföre vi kalla denna ätt *Lindormssönernas*.

Den 2 jan. 1344 upplåta Benkt Lindormsson, med sparren öfver ett skaftadt blad i sitt ännu bevarade sigill, och Abjörn Nockesson till Kristina Lindormsdotter den andel i Asöja, som herr Göte (möjligen presten herr Göte i Unnaryd nämnd 1337) där förvärfvat, och ehuru det icke är lätt att afgöra hvar detta Asöja varit beläget, tyda dock alla omständigheter därpå att det bör sökas i Småland, där Benkt 2 år senare uppträder såsom sigillvittne. Det förefaller som om den ifrågavarande gården[2] varit ett oskiftadt arfvegods, och det ligger då nära till hands att antaga det Benkt och Abjörn varit svågrar, och den senare gift med en syster till Benkt och Kristina. Om henne hafva inga upplysningar kunnat vinnas, men samtidigt med dessa uppträder med samma vapen[3] en Petter Lindormsson såsom sigillvittne i Varberg 1336 och är den 9 maj 1345 på Bohus slott jämte flera andra närvarande vid Sigvid Tranas morgongåfva till Martha Philipsdotter,[4] hvilken gåfva efter halländsk sed och lag gafs före bröllopet. Den 25 maj 1347 är han i Lödöse och kallas då »advocatus norræ Hallandie», deltager 1357 i en kompromiss för bestämmande af det vederlag, som borde lämnas för godset Hammar i norra Halland, hvilket konungens moder hertiginnan Ingeborg skänkt till Skenninge nunnekloster. Han kallas år 1358 riddare, men synes hafva aflidit kort därefter, ty 1360 omtalas hans enka fru Margaretha.[4]

---

[1] Månne den Ljongorm (= Lindorm) Knutsson, som omtalas såsom den där fordom egt en gård i Hånger, hvilken sedan förvärfvats af herr Otto i Vernamo, men af honom öfverlåtits till Petter Knoppo, en vapenfrände till Lindormssönerna, till hvilken vi återkomma?

[2] Man kan härvid tänka dels på Asa i Asa socken i Värend, dels på ett Assö, hvars läge vi ej känna.

[3] Något sigill hafva vi ej sett, men i registret till Riksarkivets permebref 1351—1400 uppgifves han hafva fört Forstenaättens vapen.

[4] Enka efter denne Sigvid, är hon 1362 omgift med en Maths Håkansson.

På samma gång som Petter är äfven en Arvid Lindormsson gäst vid Sigvid Tranas bröllop och vittne till hans morgongåfva. Denne Arvid kallas 1347, då han jämte Petter Lindormsson bevittnar försäljningen af Rackaby klosters gods på Seland och Möen, »præfectus Scanie». Intet af hans sigill har bevarats, men af många skäl är det antagligt, att han fört samma vapen som Petter och varit en broder till denne. Den omständigheten, att båda dessa Lindormssöner äro vittnen vid Sigvid Tranas morgongåfva och då hålla på spjutet, gifver grundad anledning att, då morgongåfvovittnena nästan alltid företrädesvis togos inom brudparets släkt, båda stått i skyldskapsförhållande till Sigvid eller hans hustru, och att, då de tillika äro Lindormssöner, en och samma Lindorm varit deras fader. Af samma skäl synes det icke heller omöjligt att den Lindorm Benktsson, som vid samma tillfälle nämnes såsom vittne omedelbart efter dessa, varit en son af Benkt Lindormsson och således vid detta tillfälle representerat hans släktgren. Att Arvid varit svåger till Abjörn Nockesson, hvilken vi redan vågat antaga såsom svåger till Benkt, göres troligt af en släkttafla hos Olof Claesson, hvilken, ehuru långt ifrån fullständig, dock i öfriga angifna släktförhållanden visat sig mer än vanligt pålitlig. Visserligen kallas Abjörn där Lindormsson och göres till Arvids broder, men detta misstag är lätt förklarligt. För Abjörns son Jöns finnes årtalet 1390 angifvet, och efter denne genealogs vanliga metod måste detta årtal såsom varande det första på släkttaflan visa uppåt och angifva hans ställning till släktledet närmast ofvan. Olof Claesson har således efter all anledning i ett bref af det uppgifna året funnit Jöns Abjörnsson nämnd såsom »nepos» till Arvid Lindormsson, och då han kanhända lyckats finna ett sigill af denne och däruti upptäckt samma ättemärke som det, hvilket — såsom här skall visas — fördes af Jöns Abjörnsson och hans söner, har han förklarat nepos såsom brodersson i stället för systerson, och därpå grundat sin släktlinie. Någon släktskap med öfriga Lindormssöner synes Olof Claesson däremot icke hafva känt.

Skulle af anförda skäl den Lindorm Benktsson, vi nyss omnämnt, kunna antagas såsom son af Benkt Lindormsson, så torde anledningar ej heller saknas att på släkttaflan såsom hans syster reservationsvis upptaga Ingeborg Benktsdotter, hvilken med samma vapen i Källunda år 1390 beseglar ett bref, hvaruti

hon till sin »frände» Arvid Jönsson (son af den förut nämnde Jöns Abjörnsson) öfverlåter gods i Refteleds socken, samt 1393 kallar samme frände och dennes fader (syskonbarnet?) Jöns Abjörnsson till vittnen vid ett gåfvobref för Arvid Håkansson, till hvilken hon antagligen stått i något skyldskapsförhållande, då gåfvan är en ersättning för det hon innehaft hans gods, och må om denne Arvid i förbigående nämnas att han var gift med en systerdotter till Petter Knoppo, hvilken förde samma vapen och sannolikt på ett eller annat sätt tillhört denna släkt. Äfven i den Knut Benktsson, hvilken år 1367 för släktens vapen torde vi måhända hafva en son af Benkt Lindormsson, men något annat stöd härför än vapnet kunna vi ej uppgifva. Möjligtvis har denne Knut varit den sista af Benkt Lindormssons manliga afkomlingar; men — äfven med fara att anses hafva trängt alltför långt in på gissningarnes område — kunna vi icke med fullkomlig tystnad förbigå ännu en frälseman nämligen Niclis Knutsson, då hans fadersnamn för tanken på Knut Benktsson, hvars vapen han äfven förde. Denne Niclis eller Nisse nämnes emellan 1373 och 1401 med egna frälsegods i både Halland och Småland och är densamme, hvars dråp på hustruns frände Per Karlsson med därpå följande arfstvist vi i denna tidskrift förut behandlat. Såsom mansbot utfäste han sin gård Bolstad eller Bolmstad, belägen just i den trakt af Småland, där såväl Benkt Lindormssons som Abjörn Nockessons ätteläggar ägde vidsträckta jordagods. Befryndad med Abjörns son Jöns torde han i allt fall hafva varit; ty då denne på Svansjö den 20 dec. 1377 firade sitt bröllop med Ragnild Olofsdotter, är han närvarande och håller på spjutet vid morgongåfvan, likasom vapenfränden Johan Eskilsson, en omständighet, som tyder på frändskap emellan brudgummen och båda dessa vittnen. Några svåra kronologiska hinder att antaga denne Niclis såsom son till Knut Benktsson, möta icke, om ock släktskapen endast såsom en tänkbar möjlighet kan antydas. Men har han varit af Benkt Lindormssons ättegren, så var han ock i så fall den siste på svärdssidan, då han, såsom i den anförda uppsatsen visats, blott efterlämnade en dotter Sestrid, gift med Ingvar Mickelsson till Traneberg.

Till Lindormssönernas ätt hörde sannolikt äfven Ingegerd Arvidsdotter, som 1402—21 förde samma vapen, och torde hon hafva varit en dotter till Arvid Lindormsson. Hon var gift med Jens (Jesse) Pavalsson, hvilken i sin sköld förde ett dryckes-

horn och 1377—92 bodde på Bosarp i Skåne, där han förstnämnda år hade en rättegång om gods i Luggude och Norra Åsbo härader, hvilka gods blifvit af riddaren Jacob Holgerssen och dennes broder Peder Holmgerssen pantsatte till Nils Eskildssen och dennes broder Peder Eskildssen af Bosarp. Som Jens uppträder såsom innehafvare af pantegarnes rätt, synes det antagligt att han före sitt äktenskap med Ingegerd varit gift med en dotter af Peder Eskildssen och sålunda i svågerlag med Peder Anderssen Due till Skabersjö, hvilken ock stundom skrifver sig till Bosarp och således torde haft del i gården.[1] Före 1402 är han dock gift med Ingegerd Arvidsdotter och bosatt på Trynningenäs i Halland. De båda makarne göra detta år en ansenlig gåfva af jordagods till Ås kloster och äro ännu 1421 i lifvet, då ett af dem utfärdadt bref, hvari de sälja deras gods i Halland, beseglas af Ingegerds vapenfrände Benkt Turesson. Om de efterlemnat barn är obekant, men synes af de storartade donationerna icke mycket sannolikt.

Beslägtad med Lindormssönerna var en annan vidt utgrenad, från Finveden bördig ätt med samma vapen, och då denna med en till visshet gränsande sannolikhet har den här redan omnämnda Abjörn Nockesson till stamfader, kalla vi dem *Abjörnssönerna.*

Det bref, som Benkt Lindormsson och Abjörn Nockesson år 1344 gemensamt utfärdat till Kristina Lindormsdotter, har gifvit anledning att förmoda, det de varit svågrar och samarfva med Kristina. Abjörns sigill är bevaradt och visar en sexuddig stjärna utan sköld med omskrift . . . *abe* . *ni* . *no* . . . . .[2] Denna stjärna skulle visserligen kunna antagas hafva varit ett sköldemärke, om blott Abjörn lefvat längre tillbaka i tiden, då dylika sigill äfven brukades af förnämlige män af gammalt frälse, men nu var sådant ytterst sällspordt och redan ur bruk, hvarföre sigillets utstyrsel gifver anledning att Abjörn varit en ny man, och hans frälse kanske ännu icke fullt fästadt samt att stjärnan således endast är att anse såsom ett stiliseradt bomärke. När nu år 1373 en Jöns Abjörnsson visar oss ett sigill, där den sexuddiga stjärnan visserligen lagts på en sköld men

[1] Enligt benäget meddelande af arkiv-sekr. Thiset, hvilken med erkännansvärd välvilja lemnat alla upplysningar, som ur hans anteckningar kunnat hemtas om män och kvinnor, som i Danmark fört sparren öfver ett blad, eller släkten »Domasse».

[2] Se Hildebrand, Sv. Sig. ser. 3, s. 31, n:o 558.

där af ett I klufvits i tvänne halfvor,[1] så vill det nästan synas som om Abjörn Nockessons stjärna här går igen, ehuru delad och tillökad med sköldbärarens initialbokstaf. Den har således ännu icke alldeles förlorat sin gamla egenskap af bomärke. Någon liknande vapenbild förekommer icke för denna tid, men vi återfinna den något varierad uti de sigill, som en tid brukats af Jöns Abjörnssons äldre söner Arvid, Nils och Knut.[2] När därjämte detta egendomliga sköldemärke af dem utbytes emot sparren öfver bladet, synes detta bekräfta vårt antagande, att desse mäns frälse ännu icke varit fullt stadgadt, samt att en närmare frändskap förenat dem med Lindormssönerna, hvilket äfven bekräftas af permebrefven, om också dessa ej tydligt angifva huru. Märkligt är det ock, att Lindormssönernas vapen år 1380 visar sig i Arvid Jönssons sigill, men redan år 1383 där lemnat rum för fadrens efter all anledning själftagna vapen. Af Nils och Knut, som före Arvid försvinna ur tid och häfd, hafva vi inga sigill med detta Lindormssönernas vapen utan åtnöjas de med fadrens, men denne upptager det själf omkring 1390 och brukade det sedan under sin återstående lefnad. Det är således ej osannolikt, att sedan arfvegods från Lindormssönerna i förening med egen omtanke och sträfsamhet tryggat Jöns Abjörnssons frälse, dennes äldste son Arvid, hvilken dessutom genom eget gifte kommit i släkt med mera betydande frälseätter, ansett sig kunna våga försöket att utbyta fadrens förut okända och ur heraldisk synpunkt alltför torftiga vapen emot det förnämligare, hvartill han på farmodrens sida ansåg sig anboren; men att detta till en början mött protester, som förmått honom att återtaga fadrens vapenbild. Under årens lopp blefvo emellertid såväl Jöns Abjörnsson själf som hans söner betydande jordegare, och detta torde också hafva hos möderne-fränderna utverkat ett medgifvande att upptaga deras vapen, eller ock har Lindormssönernas ätt under tiden utslocknat på svärdssidan.[3] Det första släktmärket försvinner i allt fall helt och hållet efter 1390, och det nyförvärfvade vapnet är det enda,

---

[1] Sigillet afritadt uti J 6, fol. 161, under bref af den 16 okt. d. å.

[2] Den halfva stjärnan har dock hos några så reducerats, att spetsarne i stället för tre blott blifvit en på hvardera sidan om bokstafven I.

[3] Om Niclis Knutsson kan antagas hafva varit den sista af Lindormssönernas ätt, så skulle ett sådant tillstånd gifvits af honom, och omkring år 1390 kunde han äfven gifva det, då han blott egde en dotter och vid den tiden sannolikt förlorat hoppet att få någon son.

som synes i de sigill, som tillhört Jöns Abjörnssons yngre söner.

Emot detta antagande kan anmärkas, att det icke är bevisadt att Jöns varit son af Abjörn Nockason. Men inom ätteforskningen måste man, där fullständig bevisning ej kan åvägabringas, understundom grunda sina påståenden på starka anledningar, och att sådana här förefinnas, torde väl icke sannfärdeligen kunna förnekas. Det skulle ock kunna invändas, att Jöns Abjörnsson med sönerna Arvid, Nils och Knut samt vapenbilden I emellan 2 halfva stjärnor möjligtvis varit en annan än den, som på 1400-talet för ett annat vapen och då eger sönerna Arvid, Lindorm, Abjörn m. fl.; men dessas identitet bestyrkes fullkomligt af permebrefven. Vi våga därföre såsom på goda sannolikhetsskäl grundadt antaga, att Abjörnssönerna på deras faders möderne varit en fortsättning af Lindormssönernas ätt och att det ättemärke, de antagit, icke varit något annat än dessas.

Hvad beträffar de äldre släktböckernas uppgifter, så är redan visadt att Olof Claesson funnit släktskap emellan Jöns Abjörnsson och Arvid Lindormsson. Bure och andra med honom kalla Jöns Abjörnssons fader Abjörn Storkarsson och göra honom till son af en »Storkarl» (Storkar) i Hjälmaryd. Äfven detta gifver ett stöd för vårt antagande, då en hvar, som något sysslat med läsning af gamla permebref, utan svårighet skall inse huru lätt en felläsning kan göra Nockason till Storkarsson. Nocke är dessutom ett namn, som veterligen icke i permebrefven finnes buret af någon annan än Abjörns fader, hvaremot Storkar, Styrkar, Störkar (Styrger och Störge) alls icke är sällspordt, och då är det ju mycket möjligt att Nockason tolkats som felläsning för Storkarsson och namnet rättats därefter. Att andra genealoger kallat vår bevislige Jöns Abjörnsson för Jöns Erlandsson beror åter på en hos dem ofta förekommande förväxling af dessa tvänne, af hvilka den senare — af hvad skäl måste vi lämna osagdt — göres till en af stamfäderna för släkten Hård. Peringsköld, som bäst af alla redogör för afkomman efter vår Jöns, kallar honom Jöns Tordsson; men ostridigt är dock, att fadren till de många Jönssönerna med bladsparrevapnet varit son af en Abjörn, hvilken åter svårligen kan vara någon annan än Abjörn Nockesson.

Vår Jöns Abjörnsson framträder första gången 1368 såsom sigillvittne och synes hafva ägt Hjälmaryd i Ljungby socken,

hvilket gods han dock 1373 till större delen bortbytte till Arvid Eriksson mot dennes gård i Vä i Refteleds socken. Af brefvet inhemtas också, att Jöns haft en icke namngifven broder, hvilken äfven ägt en gård i samma Hjälmaryd, som ej ingår i bytet, och synas dessa uppgifter bestyrka, om de ej framkallat, de äldre genealogernas antagande, att Jöns Abjörnssons fader ägt detta gods.[1] I samtida handlingar förekommer han ganska ofta, än såsom godsförvärfvare eller godsbytare, än såsom vittne vid hvarjehanda uppgörelser, som i ett eller annat afseende gälla hans barn eller vapenfränder, och då han ännu 1417 är i lifvet och redan 1377 har fullmyndiga söner, torde han hafva uppnått en ganska hög ålder. Gift har han varit och detta efter all anledning flera gånger, då en släktlinie i Riksarkivet uppgifver att han »åtte 24 barn»,[2] men de upplysningar, som ur pernebrefven kunnat vinnas om hans giften, äro mycket ofullständiga. Af ett 1380 utfärdadt bref synes att en af hans hustrur, och denna antagligen den första, varit en syster till Hanis Ulf, och att han med henne haft åtminstone sönerna Arvid, Nils, Lindorm och Knut, hvilka detta år försälja det arf, de fått efter nämnde morbroder; och då vi år 1383 finna en Ingegerd Magnusdotter kalla hans son Arvid sin systerson, är det ju möjligt att den första hustrun varit dotter (eller stjufdotter) till en Magnus.[3] Emellertid har hon haft en om ej två efterträdarinnor i husfrudömet, innan Jöns den 30 dec. 1377 ingick nytt gifte med en enka Ragnild Olofsdotter, hvilken han följande dag gaf till morgongåfva 5 landbogårdar i Replinge med en kvarn i Refteleds socken, ty med henne synes han icke hafva haft några, åtminstone ej efterlefvande barn, då dessa gårdar kunde lemnas till en dotter af hustru Ragnilds första gifte.[4] Af de 24 barnen

---

[1] Detta vinner bekräftelse däraf, att Abjörn Jönsson år 1403 pantsätter gods i Hjälmaryd samt gårdar i Ryssby och Berga socknar, och då uppgifver att dessa äro hans och hans bröders gemensamma egendom. Den gård i Hjälmaryd, som då pantsättes, är således antagligen densamma, som af Jöns år 1373 uppgafs hafva tillhört hans broder och undantogs från bytet.

[2] Afskriftsamlingen J 6 i Riksarkivet. Att Jöns Abjörnsson uppnått en hög ålder är sannolikt, då det icke kan vara någon annan Johan Abjörnsson än denne som såväl 1412 i Nyköping som 1413 och 1417 i Vadstena beseglar bref med sparren öfver ett blad i sigillet. Det förstnämnda året har han kunnat vara på besök i Södermanland, där hans son Knut varit bosatt just inom samma socken, där de i brefvet omnämnda godsen äro belägna

[3] Möjligtvis den Magnus Nilsson i Tovaryd, efter hvilken Jöns Abjörnsson uti ett bref af 1381 tagit arf.

[4] Den 24 febr. 1400 pantsätter riddaren Nils Gustafsson ofvannämnda fastigheter, hvilka han uppgifver att hans hustru fått af sin moder och denna af sin

hafva högst få återfunnits, och, om uppgiften är sann, torde man få antaga att åtskilliga aflidit i späd ålder eller ock ej efterlämnat bröstarfvingar, men säkert är att på 1530- eller 40-talet, då den ofvannämnda släktlinien upprättades för att visa några då uppträdande pretendenters bördesrätt till de gods, som Jöns Abjörnssons son Magnus donerat till Vadstena kloster, långt flera afkomlingar än de där uppgifna funnits i lifvet. I permebrefven omtalas blott hans söner och efter all anledning ej ens alla dessa; men att han utom de här redan nämnda af första giftet: Arvid, Nils, Lindorm och Knut, haft af senare giften sönerna Abjörn, Magnus och Tord är bevisligt samt efter all sannolikhet äfven en son Henrik. Olof Claesson, som icke känner sönerna Knut och Henrik, hvilka ej heller äro bekanta för Peringsköld, gifver honom en son Hans, som ej kunnat återfinnas, samt döttrarne Märtha, Benkta och Gunhild, hvilken sistnämnda såväl af honom som andra uppgifves hafva varit gift med en Per Staffansson. Om dessa lämna dock samtida handlingar inga upplysningar, såvida ej Gunhild är samma Gunhild Jönsdotter, som förekommer i två bref år 1408 och gör sitt testamente 1411.[1]

Af de genom urkunder kände sönerna synes Arvid Jönsson, hvilken vanligtvis ställes främst i syskonkretsen, hafva varit äldst. Han uppträder första gången vid faderns bröllop 1377, gör många jordaköp och byten samt är ofta sigillvittne synnerligast inom släkten. Likasom han uppgifver Hans Ulf såsom sin morbroder, synes han stå i släktförhållande till Magnus och Göte Ulfssöner samt prästen herr Ulf i Långaryd m. fl. af en släkt, som för en sköld delad af en tinnskura, hvilken dock varieras och af en medlem Lindorm Ulfsson i början af 1400-talet utbytts emot sparren öfver ett blad, utan att hans bördesrätt till detta sköldemärke kan styrkas.[2] Arvid Jönsson, som

kära husbonde Johan Abjörnsson. Möjligt är dock att, då Jöns Abjörnsson ännu var i lifvet, godsen varit ren gåfva, men om så varit fallet, kan man dock antaga att han icke med Ragnild, som då torde vara afliden, haft några barn.

[1] Hon säljer då gårdar i Finveden till herr Abraham Brodersson och gör själagåfva för sina föräldrar, syskon och barn. Hennes sigill visar dock icke denna släkts vapen utan en sparre eller möjligtvis 2 mot hvarandra ställda s. k. kofötter; jfr Silfverstolpe, Diplom., II, sid. 39.

[2] Han beseglar med detta vapen 1401 två bref och synes ännu en gång hafva ändrat vapen, då han antagligen är samme man, som 1411 för en delad sköld med fyra från öfre fästet nedlöpande taggar. Det vill nämligen synas som så väl dessa som ett äldre sigill med sköld, delad af en bjälke med uppåtvända tinnar, tillhört samma person.

bodde på Källunda i Kärda socken, var före 1382 gift med Kristina Karlsdotter Foot i hennes andra gifte och lefver ännu 1417. Hans hustru, genom hvilken han blef besläktad med Oxenstiernor och andra af Finvedens förnämligare ätter, synes före honom hafva gått ur tiden; men om han därefter trädt i nytt gifte, kan ej ses af bevarade handlingar. Några barn omtalas ej heller, och då Källunda öfvergick till hans stjufdotter Ingeborg,[1] som blef gift med »gamle» Hans Kruse, är det antagligt att Arvid ej haft egna barn med Kristina Karlsdotter och att Källunda varit hennes morgongåfva. Större delen af Arvids gods tyckes dock hafva öfvergått till stjufdottern, med hvilken Hans Kruse, »själf ofri» enligt ett af Arvid Trolle 1486 utfärdadt bref, vunnit både gods och frälse.[2]

Niclis Jönsson, Jöns Abjörnssons andre son, hvilken äfven var närvarande vid faderns bröllop med Ragnild, har ej varit mycket synlig i samtida handlingar, och något sigill af honom med annat sköldemärke än det fadern först begagnade har ej blifvit bevaradt.[3] Han förekommer i bref emellan 1317 och 1383, men synes hafva dött före den 11 juni 1390, då hans enka Katarina, dotter af Petter Hemmingsson (2 femuddiga stjärnor) och Sigrid Magnusdotter (klufven sköld) gör själagåfva för honom, sina barn och föräldrar till Nydala kloster. I öfrigt känner man om hans lefnadsförhållanden endast, att han jämte Nils Eriksson (sparre) ihjälslagit sin vapenfrände och antagligen nära släkting Petter Knoppo, för hvars själaro båda utfäste storartade gåfvor till Nydala för en mässa i hvarje vecka allt intill domedag, och att härtill ensamt för Nils Jönssons andel anslagits 5 gårdar i Viresta socken år 1399.[4] Som Nils, när gåfvan förverkligades, redan var afliden, utfärdades brefvet härom af hans broder Arvid, antagligen såsom målsman för de ännu omyndiga barnen, samt en Magnus Niclisson, hvilken, ehuru sigillet icke bevarats, möjligen kan vara en redan myndig

[1] Hon kallas 1486 hustru Ingeborg i Kedhelundha och kan om henne läsas i Hist. Bibl. 1877, sid. IX, noten.

[2] Brefvet är tryckt i Hist. Bibl. 1877 sid. VIII.

[3] Detta finnes under ett bref af $^{29}/_{3}$ 1383, då han i Vadstena bekräftar sin svägerskas Kristina Pettersdotters testamente.

[4] Att orsaken till själagåfvan varit dråp, nämnes ej i brefvet, men att så varit förhållandet upplyser en liten anteckning å baksidan, hvilken ej uppmärksammats af utgifvaren af Riksarkivets Permebref 1351—1400. Där står nämligen antecknadt »pro interfectione Knoppa missa etc.» enligt benägen upplysning af lektor Emil Hildebrand.

son till Niclis och samme man, som på Oppensten 1390, i fall Kullbergs med ett frågetecken lämnade uppgift är riktig, fört sparren öfver ett blad.[1] Däremot är det af permebrefven bevisligt att han haft en son Peder Niclisson, hvilken år 1444 såsom ett af Magnus Jönssons brorsbarn med det nya släktvapnet beseglar en stadfästelse af farbroderns gåfvor till Vadstena kloster. Denne Peder Niclisson, som 1412 pantsätter fastigheter i Vestbo, är troligtvis samme man, som 1418 gör ett jordabyte med vapenfränden Michael Magnusson,[2] och synes under de senare åren af sin lefnad hafva flyttat sina bopålar till en annan del af Småland, där vi längre fram torde återfinna honom såsom antaglig stamfader för en särskild ätt. Det vill också synas, som om Nils Jönsson haft ännu flera barn, ty år 1422 öfverlåta Jöns, Knut och Sigge Nilssöner samt Ingegerd Nilsdotter till vår Nils Jönssons broder Magnus all den rätt, deras fader haft i Lida i Burseryd, och då Peringsköld, hvars släkttafla öfver denna ätt synes tämligen tillförlitlig, upptager åtminstone en af dem, Jöns Nilsson med dotter Margaretha, hvilken han uppgifver såsom gift med Maths Läma och moder till de båda sista telningarne af denna yngre Läma-ätt, Nils och Lindorm, så torde ofvannämnda syskon — om ock med reservation, då deras sigill ej bevarats — kunna antagas såsom Nils Jönssons barn.

Lindorm Jönsson, den tredje af Jöns Abjörnssons söner, var äfven fullmyndig 1377. Han uppträder ofta såsom vittne särdeles vid syskonens köp, byten och gåfvor, men torde dock hafva haft sitt egentliga hem i Vestergötland, där han såsom frälseman och väpnare sitter i räfstetingsnämnden 1396 och 1397. Han lefver ännu 1415 men är död före den 26 mars 1418, då arfskifte hölls efter såväl honom som hans hustru Margaretha Sixtensdotter (rödbjälke?), hvilken dock synes hafva aflidit

[1] Anmärkas bör dock att i början af 1400-talet uppträder i dessa bygder en Magnus Niclisson, som 1414 är underhäradshöfding i Vestbo. Han för i sitt vapen en sparre och kan således vara en son af den andre banemannen Nils Eriksson, hvilken såsom det vill synas stått i frändskapsförhållande till såväl Jöns Abjörnsson som Petter Knoppo och förekommer emellan 1374 och 1400. Han utgaf dock $^{18}/_{2}$ 1400 särskildt bref på jordagods för dråpet på Knoppo, och därföre synes Magnus Niclissons deltagande i själagåfvan 1399 icke hafva varit å Nils Erikssons vägnar, hvarföre en möjlighet finnes, att han varit en son af Niclis Jönsson eller ock jämte Arvid förmyndare för de efterlefvande barnen.

[2] Brefvet, som under n:o 92 finnes hos Rääf, Ydre härad, beseglas af farbrodern Tord och brorsonen Sixten Lindormsson. Den ifrågavarande Michael bodde på Grafby men hans släktförhållanden äro okända.

före 1407, då han för henne gör själagåfva. Han efterlämnade sönerna Jöns, Sixten och Benkt samt döttrarne Ingeborg, gift före 1418 med Olof Kärling (sparre), och Elin, ogift 1418 men före 1440 gift med Sven Brynjulfsson (gumsehufvud), hvilka alla nämnas i arfskiftet efter föräldrarne, samt dessutom en dotter Kristina, som då redan var ur världen och 1415 tagit doket i Vadstena kloster, där hon dog 1450. Af sönerna synas Jöns och Benkt hafva aflidit före 1440, då de ej nämnas, när deras broder Sixten och svågrarne Olof och Sven detta år stadfästa alla de gåfvor, som lämnats till Vadstena kloster af såväl deras föräldrar som morbrodern Helge Sixtensson. Sixten Lindormsson, som förekommer 1418—1444 såsom kyrkopräst i Tingvalla och 1440 kallas prost i Värmland, tyckes således hafva varit den siste af Lindorm Jönssons ättegren.[2]

Om den fjärde af Jöns Abjörnssons söner Knut Jönsson, hvilken 1380 deltog i försäljningen af arfvet efter Hans Ulf, hafva bevarade handlingar från Småland intet vidare att förtälja, men däremot förekommer han i bref utfärdade i Södermanland och Närike 1383—85 och tyckes alltjämt hafva bibehållit fadrens första vapen, såsom kan ses under ett af honom sistnämnda år i Björkvik besegladt bref.

Efter den ordning, hvaruti barnen vanligen uppräknas, torde Abjörn Jönsson kunna antagas vara Knut närmast i ålder och är antagligen äldst af den andra kullen. Många bref från

---

[1] Då Abjörn Johansson 1415 sålde Lida, bevittnades försäljningen af Abjörn, Arvid och Lindorm Jönssöner samt Petter Niclisson, alla med sparren öfver ett blad, och Tord Jönsson meddelade samma dag fasta därå. Det var således endast de öfriga barnen efter Niclis, som ej voro representerade, och af det släktskapsförhållande, som efter hvad här längre fram skall visas, förefanns emellan säljaren och Jöns Abjörnssons barn, kunde en särskild bekräftelse af Nils Jönssons bröstarfvingar anses nödig. Bland vittnena nämnas dessutom Amund Hemmingsson före Lindorm Jönsson och den här förut omnämnda Lindorm Ulfsson före Petter Niclisson samt sist en Petter Jönsson. Att af dessa Amund och Lindorm varit närskylda fränder, är af många omständigheter sannolikt, ehuru släktskapsbandet ej kunnat utfinnas.

[2] Denne Lindorm Jönsson, hvilken ostridigt fört sparren öfver ett löf, förväxlas ofta med en annan Lindorm Jönsson, som uppgifves hafva fört Lilliesparrevapnet, hvilket i anherreuppställningar, där han förekommer, afbildas sålunda: att en half lilja lagts på hvardera öfversidan af sparrens ben, emellan hvilka synes en hel lilja. Huruvida någon Lindorm Jönsson med detta vapen någonsin funnits, måste på det högsta betviflas. Säkert är åtminstone, att den Lindorm Jönsson med dottern Elin, som införts på Hårdska ättartaflan, aldrig fört annat vapen än sparren öfver bladet och således af misstag där inkommit. Af samma skäl måste ock det lilliesparrevapen, som tilldelats honom på den prydliga antafla, som åtföljer Emporagrii likpredikan öfver Lennart Torstensson (Stockh. 1651) förklaras oriktigt.

slutet af 1300- och början af 1400-talet äro bevarade, där en man med detta namn förekommer, och då samtidigt tvänne burit det, är det ej alltid lätt att bestämma, hvilkendera af dessa det är, som i de olika brefven omnämnes. Men att den Abjörn Jönsson, vanligen kallad Joansson, som ägt Lida i Burseryd, icke gärna kan vara identisk med denne, är dock gifvet, då han själf säger sig vara syskonbarn med den andre Abjörns broder Magnus Jönsson, och äfvenså är det nästan otvifvelaktigt att det är samme Abjörn, som efter genomgången svår sjukdom sålde sin sätesgård och lät föda sig till döddagar af Torberg Kärling. Däremot är det alldeles säkert vår Abjörn, som beseglar brefvet om själamässor efter Petter Knoppo 1399, pantförskrifver jord i Hjälmaryd 1403 och framgent samt ännu 1432 bevittnar uppgörelser om gods af syskonen och själf ingår sådana.[1] Hans gifte är okändt, men äldre genealoger gifva honom följande barn, hvilkas tillvaro också af bevarade urkunder bekräftas, nämligen Kristina gift 1431 den 13 okt. med lagmannen i Värmland Björn Niclisson (vinge); Benkta gift med Benkt Duun (sparre) båda i lifvet 1459; Ingeborg gift före 1439 med Ingvar Mickelsson (svarte skåning) och Märtha gift på 1430-talet med Nils Svensson Krumme.

Abjörns sambroder Tord Jönsson beseglar brefvet om själamässor efter Petter Knoppo 1399 och är häradshöfding i Vestbo, inom hvilket härad han således varit bosatt 1411—1426. Hans dödsår är okändt likasom hans gifte, men att han haft åtminstone två söner Jöns och Abjörn framgår af det ofvannämnda brefvet af 1444, där desse med sparren öfver ett blad i sina sigiller jämte öfriga Magnus Jönssons brorsbarn stadfästa dennes donationer. Jöns Tordsson nämnes 1444—1455, hvilket sistnämnda år han och hans hustru Katarina Niclissadotter göra själagåfva till Gudhems kloster för den aflidne sonen Tords, deras egna och öfriga barns samt Jöns Tordssons svärmoders Märtha Skutenbergs själar. Möjligtvis har han lefvat några år därefter, ty Olof Claesson, som upptager honom bland Magnus Jönssons brorsbarn, har vid hans namn årtalet 1458.

[1] Att vår Abjörn Jönsson förväxlats icke blott med detta sitt syskonbarn Abjörn Joansson, utan äfven med en annan, af genealogerna upptagen på Hårdska släkten och där skrifven till Lija (Lidha?) och Färgared, har gifvit anledning att gifva äfven honom liljesparren till vapen; med detta förekommer han också på den här omförmälda antaflan, ehuru hans och brodrens vapen där fått något olika hjälmprydnad, det förra en lilja emellan 2-greniga horn, det senare blott hornen.

Brodern Abjörn Tordsson, som omnämnes 1434—1453, var gift med Märtha Tordadotter; men om någon af dessa bröder efterlämnat barn är okändt. Utom dessa har grefve G. A. Sparre funnit en tredje son, Jeppe Tordsson, omnämnd år 1431, om hvilken dock ingenting är bekant.[1]

Märkeligast af Jöns Abjörnssons barn blef genom sina donationer Magnus Jönsson. Han nämnes sist i brefvet af 1399 och var således yngst af bröderna. Ofta förekommer han i permebrefven och bodde åtminstone under de senare åren af sin lefnad på Åsaka i Vestergötland, till hvilken gård han vanligen skrifves. Hans dödsår kan ej med visshet uppgifvas, men sannolikt faller detta på förra hälften af 1440-talet, ty 1444 är han redan död. Med sin hustru Märta eller Margareta, en dotter af Benkt Laurensson (rödbjälke) och Margith Clausdotter Dowt, har han haft en son Jöns Magnusson, som dött före fadern och begrafvits i Vadstena. Hon fanns ännu 1455 i lifvet såsom enka. Båda makarne voro frikostiga främjare af den tidens andeliga stiftelser. Så t. ex. gåfvo de gods till Gudhem 1422 och godset Lida 1443 till ett prebende i Vadstena kloster, hvilken gåfva 1454 af enkan ökades, och i sitt under samma år upprättade testamente ihågkommer hon ytterligare Gudhem, åtskilliga kyrkor, fromma stiftelser, helgonbilder och andlige, hvilket allt visar att hon efter den tidens uppfattning varit en from och gudelig kvinna.

I samtida handlingar hafva ej flera än dessa träffats af de 24 barnen, men då bland Magnus Jönssons brorsbarn år 1444 nämnes en Jöns Henriksson, så berättigar detta att antaga en son Henrik Jönsson, om hvilken dock intet är bekant. Jöns

[1] Möjligtvis har denne Jeppe, hvilken kunnat vara arfsberättigad efter Magnus och hans hustru utan att dock vara en brorson till den förre, varit fader till Jöns Jacobsson och Elin, enka efter Jöns Laurensson (rödbjälke), hvilka syskon år 1460 förklara sig vilja begagna den återlösningsrätt, som Magnus Jönssons enka Märtha Benktsdotter i sitt testamente medgifvit arfvingarne, och öfverlåta denna, i hvad den beträffade en gård i Rångedala, på herr Svarte Ture Jönsson. Men då bördsrätten här likaväl kan grunda sig på släktskap med Märtha som med hennes man, är det ovisst, om dessa syskon varit hans eller hennes fränder. Märtha efterlemnade dock, så vidt kändt är, ej några andra syskon än Ingeborg, hvilken i sitt första gifte med Benkt Thomasson Pipa (sparre) före 1441 blott hade en dotter, som dog ogift 1452 och ärfdes af modren, men då hon i sitt andra gifte med Lars Siggesson Sparre hade barn, så kan det knappast antagas att de nu omförmälda bördsanspråken kunde komma från Märthas sida. Det är därföre mera antagligt, att de kommit från hennes mans, och kan det då vara en möjlighet, att denne Jeppe eller Jacob Tordsson haft en son Jöns och en dotter Elin. Trovärdigheten af grefve Sparres uppgift att Jeppe varit son af Tord Jönsson styrkes äfven däraf, att han icke känt dessa syskon och deras bördsanspråk.

Henrikssons sigill finnes bevaradt och visar släktens vapen, men han har icke därefter kunnat upptäckas uti någon af de handlingar vi varit i tillfälle att genomse. Om han varit den sista af sin gren, kan således ej afgöras, men möjligt är att denna fortlefvat, ehuru bortskymd och förglömd, och det är ej heller alldeles omöjligt att den ätt med sparren öfver ett blad, som under medeltidens sista dagar residerar på Fyllerid, är en fortsättning däraf. Huruvida genealogernas uppgift om Jöns Abjörnssons 3 döttrar är riktig, kan ej heller afgöras. Däremot är det säkert, att Jöns Abjörnsson haft en broder, ehuru vi ej känna hans namn, men har denne sannolikt dött utan arfvingar, då brorsönerna kunnat disponera hans andel i Hjälmaryd. Tillvaron af ett manligt syskonbarn till hans söner, och den omständigheten att alla Jöns Abjörnssons söner af olika mödrar äga bördesrätt till hans gods, framtvingar antagandet att släktskapen varit på fädernet, och att Abjörn Nockesson sålunda äfven haft en dotter, gift med en Johan, som antagligen endast varit en »skälig» man med ovisst eller ungt frälse. Detta kan man sluta af den osäkerhet, som röjes i sonens Abjörn Joanssons sigiller. 1403 visar hans sköld blott en snedbjälke, men 1412 finnes denna belagd med tre liljor. Han framträder första gången 1401 och då såsom svåger till Johan Simiansson (Simonsson?), hvilken för 3-taggiga blad, pantsätter 1403 jord i Kind och Sjuntorp i Bjälbo socken i Östergötland, det senare för att betäcka kostnaden för den sjukvård han åtnjutit af Mäster Sasse i Malmö. Med »mågen» Torberg Kärling uppgör han 1412 ett kontrakt, där han efter ännu i vår tid bevarad allmogesed sätter sig på undantag och till honom afstår en del af sin egendom.[1] Slutligen säljer han den 11 april 1415 till sin närmaste arfvinge Magnus Jönsson[2] gården Lida. Att han ej haft några

[1] Abjörn säger i detta kontrakt att, då hans närmaste fränder, till hvilka han vändt sig, ej kunnat hålla honom såsom vederborde, hade han nu sökt sin måg Torberg Kärling. Man skulle häraf kunna sluta, att han haft en dotter, som varit Torbergs hustru, men detta är icke sannolikt. Denne var gift med Katarina en dotter af Tubbe Eriksson (fyrdelad sköld) och något annat gifte är ej kändt. Ordet måg torde därföre här böra tagas i den vidsträcktare meningen af frände genom ingifte inom släkten. Hade Torberg varit hans rätta måg, hade väl ingen varit närmare att ingå ett sådant kontrakt än just han.

[2] Att Magnus varit närmaste arfvinge, måste så förstås, att han varit en af Abjörns närmaste arfvingar. Detta synes bäst af ett 1417 utgifvet bref, däri Arvid, Lindorm, Tord och Abjörn Jönssöner förklara att deras broder Magnus erlagt full likvid till Abjörn Joansson, hvars närmaste arfvingar de äro. Häraf kan man ock draga den slutsatsen, att de och ej säljaren uppburit köpeskillingen,

efterlefvande barn är säkert, men gift har han dock varit. Hustrun Margareta var syster till Birger Drakes hustru Ingeborg, hvars söner Magnus och Karl protesterade emot försäljningen af Lida, men omsider år 1451 bekräftade såväl denna som Magnus Jönssons donation af gården till Vadstena kloster. Till sist torde beträffande denne Abjörn få nämnas att han understundom förvexlats med en Abjörn Jonsson till Lija och Färgared, som upptages bland de äldre Liljesparrarnes och Hårdarnes stamfäder och lefde under senare hälften af 1400-talet.[1]

En med Jöns Abjörnsson samtidig frälseman i Vestbo, men af alldeles obekant härkomst, Petter Knoppo, förde äfven Lindormssönernas och Abjörnssönernas gemensamma vapen. Af det ömsesidiga deltagandet i bytes- och köpeafhandlingar kan man sluta, att han varit med dem besläktad, om ock frågan på hvad sätt måste lämnas obesvarad. Däremot är det ganska sannolikt att han varit svåger med Ebbe Pijk, ty båda nämnas 1364 såsom arfvingar efter en Ingeld Kortald och byta jämnt om jämnt sina hustrurs gods det följande året. Likaså vill det synas, att han likasom Abjörnssönerna stått i frändskap till en släkt, som förde en af tinnskura delad sköld, och till hvilken släkt den Lindorm Ulfsson, hvilken såsom förut är nämndt år 1401 för sparren öfver bladet, rätteligen bör räknas. Petters namn träffas i öfver 30 särskilda bref, men detta oaktadt hafva några märkeligare upplysningar icke om honom kunnat erhållas. Är han samme man som den Petter Knappar, från hvilken år 1348 gods tages i mät på grund af brott emot konungens dom, var han antagligen en gammal man, då han i slutet af 1380-talet dräptes af sin frände Nils Jönsson och Nils Eriksson. Gift har han varit och sannolikt 2 gånger, då den hustru Ingrid, som 1402 nämnes såsom afliden, kan hafva varit en annan än den icke namngifna, han egde 1364, men några barn synes han icke hafva efterlämnat, ty år 1401 framträder en systerdotter Cecilia

hvilket också varit det rätta på grund af den uppgörelse, Abjörn Jonsson träffat med Torberg, hvilken naturligtvis icke fick göra intrång i deras arfs- och börderätt. Hvad denna angår, synes den likväl icke kunnat utsträckas till hela byn Lida, då Abjörn genom särskilda bytesbref 1392 och 1395 förvärfvat gårdar därstädes, såvida icke dessa köpegods ersatt försåld arfvejord.

[1] Äfven släkttaflan för ätten Hård å Riddarhuset tarfvar en grundlig revision, då denna ätts samband med de äldre Lilliesparrarne icke är så alldeles säkert, och anledningar finnas att betvifla, det Peder Jönsson, som där skrifves till Nässjö och Bögered, varit son af Jöns Erlandsson. Måhända torde en närmare undersökning visa, att inom Hårdsläkten någon förändring af vapnet icke ägt rum.

Helgadotter (Häggadotter?), hvilken synes hafva varit hans arfvinge, och 1402 förklaras en Birger Andersson och en Johan Bondesson såsom lika arfsberättigade efter hans hustru Ingrid. Cecilia, hvars fader Helge eller Hägge sannolikt varit en »skälig man», för sin morbroders vapen och är gift med en Arvid Håkansson, hvilken förde sparrevapnet och synes vara samme Arvid, som 1393 af den här förut omnämnda Ingeborg Benktsdotter får Nännesmo kvarn i ersättning för det hon innehaft och brukat hans gods, hvilket tyder på något släktförhållande dem emellan möjligen på grund af Arvids gifte. Under åren 1374—1408 är Arvid ofta vittne å Abjörnssönernas bref och gör 1408 själagåfva, som genom särskildt bref af hustrun ökas med gods, som hon lagligen fått af sin morbroder Petter Knoppo. Då samtidigt en Jöns Häggasson, hvilket namn väl måste förklaras såsom förvrängning af Helgason, för samma vapen, föreligger en möjlighet att denne varit Cecilias broder och att således den Hägge (Helge) i Näset, hvilken uppgifves såsom fader till denne Jöns varit en svåger till Petter. Denna frändskap kan väl lika litet bevisas som Petter Knoppos släktförhållande till de här uppgifna ätterna, men dess möjlighet skall här längre fram vidare antydas.

Innan undersökningen flyttar sig närmare vår egen tid, torde få anmärkas, att de personer här anförts, icke äro de enda, som under medeltiden fört sparren öfver ett blad i skölden. Utom den redan omnämnde Eskil Magnusson finna vi i Skåne en Karl Niclisson 1377—89, som sistnämnda år skänker fastigheter i Vestra Sallerup till Bosö kloster. I Halland möta en Magnus Hakason och Magnus Hake, troligtvis samma person, 1397—1405, ehuru det icke af sigillaftrycken är alldeles säkert, om figuren under sparren varit en halfmåne eller oskaftadt blad, och kallas denne Magnus Hake af riddaren Benkt Pijk, med hvilken han har åtskilliga transaktioner, för frände. Vidare träffa vi där en Benkt Turesson 1390—1403 och en Axel Magnusson 1406, den förre såsom sigillvittne vid vapenfränkans Ingegerd Arvidsdotters transaktioner, den senare beseglande ett bref af sin moder Kristenza, Knut Porses dotter.[1] Måhända

---

[1] Denna Kristenza torde förtjäna ätteforskarens speciella uppmärksamhet. Möjligtvis är hon en oäkta telning af den hertigliga ätten. Hon har varit gift 2 gånger 1) med Erland Benktsson, med hvilken hon haft sonen Benkt, 2) med Axel Magnussons fader.

höra dessa till släkten »Domasse», om hvilken man utom namnet och vapnet vet nästan intet. I Vestergötland uppträda en Niclis Skytte med sonen Biörn Niclisson i Sjötorp 1421—1447, Thore Niclisson och Peder Niclisson i Höm — troligtvis bröder — 1396 samt Karl Erlandsson 1472, och i skilda delar af Småland Abjörn Gisason häradshöfding i Vestbo 1447—51, Lindorm Ulfsson 1401—1403, Jon Galle 1402, Nisse Magnusson i Jäth 1426, Michael Magnusson i Grafby 1421—1433 samt Magnus Olofsson 1448, hvarförutan Broder By 1447 och Olof Galle d. ä. någon tid åtminstone nyttjat samma vapen. Äfven i det öfre Sverige förekommer det år 1374, om Kullbergs antagande är riktigt, i ett sigill af fru Margaretha Knutsdotter g. m. Södermanlands-lagmannen herr Magnus Finvidsson.

* * *

Af hvad här anförts framgår, att vapenbilden sparren öfver ett blad ofta förekommer under 1300- och 1400-talen samt påtagligen ansetts såsom ett hedrande ättemärke; och då det äfven antagits eller bibehållits af flera äldre ätter på vårt riddarhus, torde en undersökning, huruvida något samband kan uppspåras emellan dessa och här uppgifna äldre icke sakna allt intresse. Hvad då först beträffar Forstenasläkten, hvilken fått n:o 2 bland våra ridders- och adelsmän, så börjar dess officiela ättartal med Sven Hansson till Todene gift med Elin Lindormsdotter. Hvilket fadersnamn rätteligen bör gifvas denne Sven, därom äro dock de äldre släktledarne ej ense, och det är egentligen Palmsköld och von Stiernman, som, ovisst af hvad anledning, gjort honom till son af en Hans. Rasmus Ludvigsson kallar honom Sven Lindormsson och gör honom till son af Lindorm Jönsson. Bure och andra kalla honom blott Sven i Todene, Peringsköld endast Sven och i Palmskölds Genealogica s. 445, där han kallas Sven Hansson, tillägges »andre kalla honom Sven Brynielsson». Häraf synes att man på 1600-talet ej haft rätt klart för sig hvem som varit denne Svens fader. Däremot uppgifva alla enstämmigt att Svens hustru hetat Elin och varit dotter af Lindorm Jönsson, hvilken de dock gifva liljesparren till vapen. Att en Lindorm Jönsson med sådant vapen någonsin funnits, är dock alldeles obestyrkt, hvaremot det är ostridigt att

den Lindorm, som hade dottern Elin, fört sparren öfver ett blad och varit af Abjörnsönernas ätt. Då nu denne Lindorms söner, såsom redan är visadt, efter all anledning aflidit i ogift stånd, kan Sven i Todene icke gerna vara någon annan än Lindorms måg Sven Brynjulfsson, hvilken i de sigillaftryck han efterlemnat för ett bagghufvud. Själf har han således icke upptagit hustruns vapen, men däremot återfinnes det i bevarade sigiller efter åtminstone 2 af hans barn[1] Hans och Brun (förkortning af Brynjulf), och synes äfven denna vapenförändring skett med en viss varsamhet. Ty 1486 och 1487 för åtminstone Hans Svensson sparren ställd såsom vinkelhake, så att ena benet är parallelt med öfre sköldkanten, hvarigenom bladet kommer snedt öfver skölden, men redan 1490 visar hans sigill mödernevapnet, sådant det fördes af morfadren och dennes bröder. Han har nu äfven gifvit det en hjälm, hvarpå emellan 2 horn synes en figur, som sannolikt skall föreställa en uppstigande tillbakaseende ulf, ehuru sigillet är illa graveradt. Brodren Brun Svensson har däremot tidigare upptagit modrens sköld oförändrad. Hans son Lindorm förde i olika sigill än 2 horn och än fänikor på sin hjälm, men dennes broder Torsten ulfven; och sedan Lindorm (Linder) Torstensson omgifvit denna med fänikor, var vapnet fästadt och hjälmprydnaden sådan, den vid introduktionen på riddarhuset fastställdes. Ätten erhöll där namnet Forstenasläkten af dess dåvarande hufvudgård Forstena, hvilken dock först genom Torsten Brunssons gifte med Anna Gudmundsdotter förvärfvats. Att döma af det vapen hon, hennes fader och farfader förde, är det likväl icke omöjligt att äfven Sven Brynjolfssons förfäder ägt denna gård, ehuru den öfvergått till en annan släktgren,[2] men tämligen ostridigt måste det väl få anses att

[1] Enligt Peringsköld, som är den enda, som egnat denna släkts ättartal någon egentlig undersökning, skulle Sven dessutom haft en son Lars Svensson till Ljusesås och en dotter Brita, som varit gift och moder till en Maths. Om dessa, hvilka ej finnas å riddarhusgenealogien upptagna, saknas alla upplysningar. Huruvida äfven Lars Svensson upptagit modrens vapen eller behållit fadrens, måste sålunda lemnas osagdt, men då Peringsköld uppgifver åtminstone några af de andra brödernas afkomlingar, och ej känner något barn till Lars, är det antagligt att han ej efterlemnat några bröstarfvingar.

[2] Den äldre Forstenaätten förde till en början ett sjöblad, som dock öfvergick till ett bagghufvud, och denna öfvergång, som vid jämförelse af de olika sigillen är ganska märklig, förtjänade att genom dessas afbildande åskådliggöras, men olyckligtvis finnas de flesta endast efter afritningar i äldre afskriftsamlingar, företrädesvis Lars Sparres (sign. J 6 o. J 7 i Riksarkivet). Emellertid kan för öfvergången till bagghufvudet hänvisas till Esger Torbjörnssons där under ett bref af 1435 $^{29}/_{4}$ aftecknade sköld. Af denna äldre Forstena-ätt äro följande kända:

den yngre Forstenasläkten på mödernet är en fortsättning af Abjörnssönernas ätt och dess vapen därifrån kommet.

Adeliga släkten Ulffana, som förde samma vapen som Forstenaätten, fick på riddarhuset, där den år 1627 introducerades under n:r 153, äfven behålla det. Det kräfver icke heller någon synnerligt närgången granskning för att visa att detta tillstånd, oaktadt de protester, som vid 1634 års riksdag framstäldes af Knut Posse, varit fullt berättigadt, och att det sköldemärke, som då uppgafs, varit den introduktion sökande Nils Benktssons rätta fäderne. Hade inträde under eget nummer vägrats, hade han dock såsom tillhörande den redan introducerade Forstenaätten varit berättigad att för denna där inrymmas, ty släkten är ostridigt densamma, och man behöfver blott jämföra bådas genealogier för att ovissheten härom skall försvinna. Nils Benktssons fader Benkt Stigsson är nämligen utan tvifvel samme man som den på Forstenaättens stamtafla upptagna Benkt Stigsson till Storegården i Dunker, en sonson till Brun Svenssons son Benkt Brunsson till Sätra, och har således äfven här Abjörnssönernas och Lindormssönernas ättemärke bevarats.

Det vapen, som gafs Baggarne af Berga n:r 118 och deras senare introducerade fränder Baggarne af Söderby n:r 147 blef vid upptagandet på riddarhuset visserligen något olika, men skölden är dock oafsedt färgerna i grunden densamma, om ock sparrens ena stöd fördubblats. På riddarhuset börjar dessa Baggesläkters gemensamma stamträd med en Peder till Berga i Ununge socken i Upland, en man, hvars tillvaro förefaller skäligen tvifvelaktig. Denne gifves två söner, Karl Pedersson till Berga med en son Jöns Karlsson, om hvilken det säges att han lefvat 1454, men dött barnlös, samt Nils Pedersson i Berga, fader till Peder Niclisson, hvilken uppgifves hafva lefvat 1455 och fört Forstenavapnet, samt till Halsten Bagge. Det är all anledning

---

Bröderna Åke och Esger Torbjörnsöner, som uppträda om 1415—35, den senare gift 1418 på Forstena med Ingrid Siggadotter, måhända dotter till den Sigge Birgersson, hvars sigill icke fullt tydligt angifver om sköldemärket är ett bagg- eller oxhufvud. Båda dessa bröder föra ett oskaftadt sjöblad eller hjärta, ehuru detta 1435 af Esger stiliserats. Torbjörn Esgersson, antagligen son af Esger, för 1459 och sedan ett tydligt bagghufvud, likasom dennes son Gudmund Torbjörnsson 1486—1495, gift med en dotter af Sven? Pijk. Åtminstone de 2 sistnämnda beklädde domareämbete såsom häradshöfdingar i orten. Om någon släktskap funnits emellan dessa och Sven Brynjulfsson, hvilken förde bagghufvudet, är ej bekant.

att befara, att denna kombination grundar sig på en lång följd af misstag. Att en Peder Niclisson i Berga med Forstenavapnet funnits 1455 är fullt säkert, men detta Berga låg i Högsby socken af Kalmar län. Att en Jöns Karlsson i Berga lefvat 1454, är ock sannt, men detta Berga låg i Ödeby eller Öby socken i Närike, och den Jöns Karlsson, som då bodde där, var visserligen icke af denna släkt utan af en helt annan med ett ekeblad i skölden.[1] Slutligen är det ock ostridigt att ett Berga funnits och finnes i Ununge socken, men detta ägdes då af en helt annan släkt än någon af dessa.[2] Det Berga, hvarefter Baggesläkten fick sitt namn, var således det i Högsby socken, hvilket under slutet af 1500-talet såsom af handlingar i kammararkivet framgår, ännu var i dess ägo. Med någon kännedom om äldre genealogers lättvindiga sätt att lösa genealogiska gåtor och deras uppöfvade och af mera grundlig granskning obesvärade kombinationsförmåga är det icke svårt att förklara, huru dessa misstag uppkommit. Troligtvis har ättartalet upprättats under första hälften af 1600-talet och genealogen vetat att det fanns en gård med namnet Berga i Ununge socken. Han kände också till släktens härkomst från en Peder Niclisson i Berga och tog för gifvet, att detta Berga måste vara det enda han kände. Peder måste naturligtvis hafva haft en fader, och då han träffat i handlingar en Jöns Karlsson till Berga, som var son till en Karl Persson och lefvat på lämplig tid, så föll det sig helt naturligt att Peder Niclissons fader hetat Nils Persson och varit Karl Perssons broder. Men då nu Jöns Karlsson till Berga lefde 1454 och Peder Niclisson skrifver sig till Berga 1455, så var det ju klart, att den förre måste hafva dött barnlös och farbrodern ärft gården. De båda lyckligt funna bröderna Karl och Nils måste ju haft en gemensam fader Peder och hvarföre skulle icke äfven denne ägt Berga? På sådant sätt har ättartaflan sannolikt uppkommit. Men hvarföre Peder gjorts till norrman torde vara

[1] Jfr förf:s uppsats om arfstvisten emellan Nils Nilssons till Traneberg och fru Ingegerds till Öja arfvingar, Hist. Tidskr. 1890.

[2] Då Peder Niclisson och hans son Måns Persson bodde på Berga i Högsby, bodde Bengt Matsson med Vasavapnet och hans son Ingemar på Berga i Ununge. Om konung Gustaf I, hvilken, när det gälde att vinna jordagods, visat sig synnerligt släktkunnig och släktkär, låtit vederkänna sig detta Berga såsom arfvejord eller huru han förvärfvat det, kunna vi ej nu uppgifva, men på 1550-talet brukades det såsom kunglig afvelsgård och förlänades 1562 till Tönnes Eriksson Tott d. ä., hvars sonson 1588 genom byte mot Benhammar därtill vann full äganderätt (jfr Forsell, Sverige 1571 s. 277). Berga i Ununge har således antagligen aldrig varit i Baggesläktens ägo, trots allt hvad därom i äldre topografiska arbeten meddelas.

svårare att förklara, såvida man icke förestält sig, att äfven denne hetat Bagge och att detta tillnamn-hänvisat till landet på andra sidan Kölen. Bagge var likväl vid denna tid alldeles icke något släktnamn utan ett personligt kännings- eller vedernamn, som under medeltiden tilldelats en mängd frälse och ofrälse män af de mest skilda ätter och vanligtvis utan ringaste hänsyftning på norsk härkomst. Under senare hälften af 1400-talet började det dock likasom andra sådana vedernamn att öfvergå till släktnamn inom en Östgöta- eller Smålandssläkt, som visserligen var befryndad med den nu ifrågavarande och kanske föranledt dess tillnamn, men dock en helt annan.

Af dessa skäl måste vi uttryckligen förklara att Baggarnes till Berga och Söderby ättartal ofvanom Peder Niclisson är allt annat än tillförlitligt, likasom att Halsten Bagge, som 1454—1464 förde ett annat vapen än Peder Niclisson och hans afkomma, icke hörde till denna utan en annan släkt.

Ättartalet måste därföre börjas med Peder Niclisson, som 1454 skref sig till Berga, förde sparren öfver ett blad, och möjligtvis torde vara identisk med den här förut omnämnda sonen till Niclis Jönsson af Abjörnssönernas ätt. Vi hafva redan nämnt att denne försvinner från Vestbo samtidigt med eller några år innan Peder Niclisson till Berga uppträder och omöjligt är det icke, att han under mellantiden eller åtminstone 1423 och 1429 bott på Vrankunge i Kinnevalds härad och varit fogde i Värend. Det förefaller nämligen, som om Peder Niclisson till Berga icke blott fört samma sköldemärke, utan äfven begagnat samma sigillstamp som Nils Jönssons son Peder,[1] och då han 1463 för sina föräldrars och eget själagagn skänker till Nydala ett gods Dragö, beläget inom den komplex af frälsehemman, som tillhörde Abjörnssönerna, kan man ej underlåta att erinra därom, att såväl Nils Jönsson som hans hustru valt detta kloster till lägerstad. Under sådana förhållanden växer sannolikheten af dessa Nilssöners identitet. Att den Peder Niclisson, hvilken 1399 ännu torde varit barn, men uppträder såsom fullmyndig 1412, kunnat lefva ännu 1463 är icke omöjligt, då hög ålder varit vanlig inom hans ätt; men däremot vågar man icke obetingadt antaga honom såsom fader till den Måns Peders-

---

[1] Så föreföll det åtminstone, då förf. för mer än 20 år sedan jämförde deras sigiller, men han har icke varit i tillfälle att nu egna dem en förnyad granskning.

son till Berga, som 1517 fått ett frälsebref af herr Sten Sture, såvida ej denne d. å. varit en gammal man. Härom kunna vi ej med någon säkerhet döma, då vi ej varit i tillfälle att undersöka, huruvida släktledningen från denne Peder Niclisson är säker eller om äfven han inflickats för att få en fader med »Forstena-vapnet» åt Måns Pedersson, hvars barn upptogo Baggenamnet efter deras morfader. Det utfärdade frälsebrefvet innebär dock intet bevis, att Måns Pedersson icke varit af frälsebörd samt redan besutit frälsegods, ty sådana bref afsågo ofta rätt att frälsa vissa skattegods och kunde äfven utfärdas till försvarande af ett till äfventyrs bestridt frälse,[1] hvarföre detta ej hindrar att Måns kunnat vara son af Peder Niclisson. Enligt riddarhusgenealogiens uppgift förde Måns Perssons barn sparren öfver ett blad, likasom deras farfader, men fördubblandet af sparrens ena stöd synes redan i sigiller af Måns Pederssons sonsöner Anders och Benkt (1568), Peder (1590), liksom dennes son Sven (1599).[2] Emellertid förekommer den enkla sparren ännu så sent som 1657, då Brita Johansdotter Bagge förseglar bref med sådant sköldemärke.[3] Den nya hjälmprydnaden och de nya färgerna fästades först vid introduktionen på riddarhuset, då det blef nödvändigt att så mycket som möjligt särskilja de under olika nummer antagna ätternas sköldemärken.

Om Baggarne af Berga och Söderby skola kunna antagas såsom en fortsättning på svärdssidan af Abjörnssönernas ätt beror således på, om deras härstamning från Peder Niclisson till Berga kan vara ostridig, hvilket vi ej nu kunna afgöra, hvaremot dennes nu uppgifna börd torde få betraktas såsom åtminstone fullt antaglig.

Under n:r 146 introducerades med namnet Gyllensparre år 1627 en annan småländsk ätt med sparre öfver ett blad, och omöjligt synes det icke att äfven dennas vapensköld förskrifver sig från samma håll som de förutnämnda ätternas. Riddarhusgenealogien går här icke in på gissningarnes område utan börjar med Jöns Henriksson till Fyllerid, som bevisligen lefde och

[1] Det år 1517 utfärdade frälsebrefvet hafva vi ej varit i tillfälle att se och kunna därföre icke yttra något om dess innehåll. För hans äldre frälse torde det ej heller ega större betydelse än det nya sköldebref, som år 1590 tilldelades Sven Pedersson Bagge till Söderby.

[2] Enligt benägna meddelanden af Lektor E. Hildebrand.

[3] Aftryck af hennes sigill finnes på bref till Fänriken Philip Djurklow förvarade i Norska Riksarkivet.

bodde på denna gård i början af 1500-talet. Hans fader är obekant, men möjligtvis kan han vara son af en Henrik Jönsson, hvilken år 1460 uppgifves hafva fört sparren öfver ett blad och på denna lösa grund instufvats i Ulfsparrarnes af Broxvik ättartal såsom son till en Jonas Månsson Bjugg, hvilken sannolikt aldrig funnits till och åtminstone ej tillhört Ulfsparreätten.[1] Samme Henrik Jönsson återfinnes å Bures antafla för Anna Månsdotter Ulfsparre och uppgifves såsom fader till Elsa Henriksdotter, g. m. Lars Svensson (tre böljor) till Ljusefors.[2] Bure gifver honom till vapen en sparre öfver ett blad, men sparrens insidor hafva dock icke fullt utritats utan betecknats såsom en nedifrån uppskjutande spets, antagligen för att icke få in två Ulfsparrevapen å antaflan, då han troligtvis betviflat att Henrik Jönsson varit af denna ätt. Om man på dessa lösa grunder skulle kunna sluta att på 1460-talet lefvat en Henrik Jönsson med sådant vapen, så är det åtminstone icke omöjligt att han varit son af den Jöns Henriksson, som år 1444 såsom Magnus Jönssons brorsson godkände farbroderns gåfva till Vadstena kloster, och fader till den Jöns Henriksson, hvilken är Gyllensparrarnes kände stamfader. Men i'så fall har denne Henrik icke, såsom i Ulfsparregenealogien och den omförmälda antaflan uppgifves, varit gift med Anna Johansdotter Bese, utan har hans hustru varit Ingeborg, dotter af Jon Folkesson, ty hon var den till fädernet okände Jöns Henrikssons moder.[3] Skulle framtida undersökningar bekräfta denna på ytterst lösa grunder byggda förslagsmening, så skulle ursprunget äfven till Gyllensparrarnes vapen kunna utredas.

Såsom stamfader för Hjortösläkten n:o 112 uppgifver riddarhusgenealogien en Lars Gotschalksson, gift med Ingrid

[1] Denne Jonas Månsson uppgifves i riddarhusgenealogien (se Anreps Sv. Adelns ättartaflor, IV, s. 483) såsom gift med sin brors dotter(!), en äktenskaplig förbindelse så uppenbart orimlig och otänkbar för den tiden, att därpå ej behöfver spillas många ord. Att antaga Henrik Jönsson såsom aflad »i kätterij» och utan presterlig vigsel, hvartill inom så nära släktskap påfligt tillstånd aldrig kunnat erhållas, är alldeles omöjligt.

[2] Åter ett misstag. Lars Svenssons hustru Elsa var dotter till Benkt Klasson (Ållongren) till Ljusefors.

[3] Enligt handlingar i Kammar-Arkivet. Dessa hindra visserligen icke att antaga tvänne giften, men giftet med Anna Johansdotter Bese synes dock tvifvelaktigt, då hon måste hafva varit dotter af Johan Bese eller Bisi d. ä. Dels är det icke kändt att han, som förekommer i handlingar emellan 1377 och 1413 efterlämnat någon dotter, och dels synes hon hafva varit för gammal att såsom dotter af honom kunna efterlämna afkomlingar med den på 1460-talet lefvande Henrik Jönsson.

dotter af Jöns Häggason i Näset och Karin, Birger Turessons dotter. Att ättledningen åtminstone från denne Lars Gotschalksson är säker, därom hafva vi varit i tillfälle att förvissa oss genom en särdeles fullständig stamtafla för denna ätt, som af dess upprättare protokollssekreteraren Örnberg ställts till vårt förfogande, och hvad de första leden angår, stämma de äldre släktböckerna ganska väl öfverens. För närvarande undersökning är dock den uppgifna stammodern och hennes släktförhållanden hufvudsaken. Hennes uppgifne fader Jöns Häggason har träffats i handlingar redan 1415 såsom sigillvittne och kallas 1417 »beskedligh man». Under ett bref utgifvet i Frinnaryd 1433 har hans sigill bevarats och visar en sparre öfver ett oskaftadt hjärtformigt blad med spetsen uppåt samt i omskriften Joh. Hæghoson. Samma vapen med omskrift Joh. Siggonis finnes afritadt i Lars Sparres afskrifter i Riksarkivet, bandet J 6, såsom tillhörande ett bref af 1430, men med kännedom om den mindre diplomatiska noggrannhet, hvarmed dessa afskrifter äro gjorda, våga vi antaga såsom möjligt att denne Jöns Siggason kan vara samme man som Jöns Häggason och att en felläsning här föreligger. För vår undersökning har det dock ingen inverkan, om äfven samtidigt funnits en Jöns Siggason med lika vapen, då hufvudsaken är, att tillvaron af en Jöns Häggason blifver konstaterad. Men föga mer har ej heller vunnits; ty om denne Jöns Häggason lämna de bref, vi varit i tillfälle att se, inga vidare upplysningar, än att han från att kallas beskedlig man skrifvit sig af vapen, varit gift med Kaderin (Katarina) Birgersdotter (stolpe?), hvilken egt gods i Vadsbo, och att han år 1434 olagligen arresterats å Rumlaborg af herr Otto Snafs. Äldre genealoger äro alla ense om att hans fader varit en Hägge i Näset, och detta förnamn, som visserligen någon gång förekommer såsom buret af ett eller annat fastevittne, är ganska ovanligt och tyckes vara uppkommet genom ett vårdslöst uttal af Helge.[1] Skulle så vara, kan man tänka sig att denne Helge eller Hägge varit den svåger till Petter Knoppo, som vi förut omnämnt såsom fader till Cecilia Helgadotter. Jöns Häggason skulle då vara hennes broder, som för att skilja sig från samtida Helgasöner med samma förnamn upptagit faderns i dess

[1] Möjligt är dock att Hägge kan vara en sammandragning af Hægvid, ett förnamn, som visserligen då och då förekommer men i allmänhet är mycket sällspordt.

förkortade form.[1] Då nu Cecilia Helgadotter bevisligen fört sin moderbroders vapen, gör detta sannolikt att, om hon haft bröder,[2] desse äfven upptagit detsamma, och skulle i så fall såväl Jöns Häggasons som Cecilias vapen förskrifva sig från Petter Knoppo och således kanske ytterst från Lindormssönerna.

Detta är dock endast en gissning, som må gälla hvad den kan, men då den nu omförmälda Hägge i Näset lämnade afkomlingar, kunna vi kalla dem *Häggasönerna* och undersöka om äfven deras sköld, som så tillvida skiljer sig från de här förut omnämnda ätternas att bladspetsen är uppåtvänd, likasom Abjörnsönernas, vandrat till andra släkter.

Äldre genealoger gifva Jöns Häggason en son Birger (Börje) Jönsson och döttrarne Richiza, Kerstin, Ingeborg, Elin och Ingrid. Af dessa uppgifvas Richiza (Rekissa) såsom moder till Ambjörn i Näset, Kerstin såsom gift med en Håkan och moder till Vadstenaborgaren Olof Håkansson och en hustru Bothild, Elin såsom gift med Sven Pedersson af Böljeätten och Ingrid såsom Lars Gotschalkssons hustru. Hvad henne angår hafva dock skiljaktiga meningar varit rådande så till vida, att hon af Rasmus Ludvigsson i den utredning han lämnat af Erik Jönsson Rosenstråles möderneslåkt uppgifves såsom Jöns Häggasons syster. Någon ostridig tilltro kan väl icke tillmätas hvarken den ena eller den andra uppgiften, men vare sig att Ingrid antages såsom syster eller dotter till Jöns, äro dock alla ense om att hon varit af denna släkt och gift med Hjortösläktens stamfader.[3] Om denna Ingrid har det ej lyckats att erhålla

[1] En Jon Helgason till Björnaskog förekommer 1416—24 och är häradshöfding i Njudungen och en annan, såvida det ej är samme man, nämnes 1417 såsom måg till Halsten Pettersson och för ett behornadt djur — ovisst hvilket — i sin vapensköld.

[2] Möjligtvis har hon haft flera. Samtidigt förekommer en Tord Heggason. som håller på skaftet vid försäljningen af Lida 1415, och då de vittnen, som nämnas före honom, alla bevisligen äro frälsemän, men de efterföljande påtagligen bönder, synes denne Tord hafva varit en skälig man d. v. s. ungefär i samma ställning som Hägge i Näset. En Nis Hæggason med samma vapen förekommer i ett bref af 1429 enligt uppgift af E. Hildebrand.

[3] Olof Claesson gör henne till' dotter af Birger Jönsson, hvilket syns alldeles omöjligt. Denna genealogernas ovisshet om hennes plats inom släkten bevisar således endast, att Tideman Larssons härstamning från Häggasönerna på deras tid varit ansedd ostridig, likasom att den härledde sig från denne Lars' hustru Ingrid. Ovissheten rådde endast om, hvilkens dotter hon varit, och detta gaf anledning till olika släktkombinationer. Emellertid synes det antagligast att hon varit syster till Birger Jönsson och är den släkttafla, som här lämnas, grundad på utdrag ur en släktbok uti Rålambska samlingarne i Kongl. Biblioteket, hvilken synes fullt trovärdig och meddelats af D:r K. H. Karlsson, hos hvilken, likasom hos Protokolls-

några närmare upplysningar, men däremot har Jöns Häggasons son **Birger Jönsson** efterlämnat såväl sitt namn som sitt sigill å flera handlingar under åren 1477—1494. Han var häradshöfding i Hanekind och skref sig till Sledstadha,[1] en gård, som han utan tvifvel fått med sin hustru Ramborg, dotter af Anders Andersson i Sledstadha, och som efter hans död tillföll mågen Erik Jönsson Rosenstråle. Birgers eller Börjes sigill visar en sparre öfver ett hjärtformigt blad med uppåtvänd spets men utan skaft i skölden och på hjälmen ett uppstigande djur, troligtvis samma ulf, som sedan blef Hjortösläktens och Ulfsparrarnes hjälmprydnad. Om han — såsom antagligt synes — ej haft flera barn än Kristina, så var det efter hans död ingen, som rätteligen kunde föra hans vapen. Mågen torde icke hafva varit villig att däremot utbyta sitt, af riksråd burna och för öfrigt häfdvunna vapen, Lars Svensson hade redan ett gammalt sköldemärke och systersonen Abjörn i Näset, om han ock möjligen varit frälseman, hade blott en dotter gift med en guldsmed i Vadstena och för borgaren därstädes Olof Håkansson torde det äfven varit af mindre värde. Men däremot hade den förutnämnda Ingrid sonsöner, som började uppstiga till makt och anseende och en känd adelig sköld till de ärfda frälsegodsen kunde för dem ej sakna betydelse. Om Ingrids man Lars Gotschalksson är ingenting bekant, men sonen **Tideman Larsson** kallas 1497 väpnare, skrifves i Hjortede 1511, i Åby 1528 och för ett adeligt vapen: en sparre med ett sjöblad i hvardera af de öfre

---

sekreteraren V. **Örnberg**, författaren står i skuld för de flesta upplysningar här meddelas om Hjortösläkten.

[1] Denna gård har efter all anledning en gång tillhört och bebotts af Harald Bagge, och för att lämna ett bevis till många andra huru häradshöfdinge-ämbetet gärna fäste sig vid en viss släkt må lämnas följande

Släkttafla

Harald Bagge (3 liljor snedt öfver skölden) 1369—94. Häradshöfding i Hanekind

Kristina, gift 1. med *Anders Jonsson* (3 rutor på en snedbjälke), 2. m. *Jon Staffansson* (fisk snedt öfver skölden), Häradshöfding i Hanekind.

1. *Anders Andersson*, Häradshöfding i Hanekind 1422—1433 | 1. *Ramborg*. | 2. *Harald Jonsson* (till Edh ?)

Ramborg Andersdotter, gift m. *Birger Jönsson* till Slestadha, Häradshöfding i Hanekind 1474—94.

Kristina, gift m. *Erik Jönsson* (Rosenstråle) till Slestadha. Häradshöfding i Hanekind.

Till denna släkttafla kan tilläggas att släktskapen med Birger Jönsson och arf efter honom måhända äfven gifvit anledning att göra hans frände Lars Tidemansson till häradshöfding i Hanekind.

sköldhörnen och ett hästhufvud i det nedra eller tungan. Sonen Lars Tidemansson till Forssa, häradsh. i Kinda 1525 och i Hanekind 1529, utbytte hästhufvudet emot ett sjöblad, och då hans barn bortkastade de 2 i öfre sköldhörnen, så var Häggasönernas vapen färdigt. Samma varsamhet i öfvergången, som vid dylika förändringar ofta förmärkes, röjer sig således äfven här, och skulle den redan framkastade gissningen, att Hägge i Näsets egentliga namn varit Helge och han en svåger till Petter Knoppo vinna bekräftelse, torde detta ättemärke icke heller vara något annat än Lindormssönernas, fastän bladet hos Häggasönerna fått en förändrad ställning.

Ännu återstår Ulfsparreslakten, öfver hvilken Jonas Bång upprättat ett ättartal, hvilket trycktes i Stockholm 1755. Genom detta arbete och riddarhusgenealogien har denna på riddarhuset under n:o 9 intagna ätt fått icke allenast högst märkeliga fäderneanor, då de stiga upp till en Geriche, hvilken antingen skall hafva varit »konung öfver Värmland och Dalarne» eller ock »herre öfver Värend i Småland», utan ock anfäder, till den grad seglifvade, att då man i allmänhet räknar tre släktled på ett århundrade, det inom Ulfsparresläkten blott fordrats fyra för att utfylla trenne sekel. Att någon tillit icke gärna kan fästas till ett sådant ättartal, torde en hvar lätt inse. I Anreps ättartaflor säges också, att härstamningen här är mycket osäker, hvilket villigt må erkännas, om man också icke kan instämma i hans försiktiga yttrande att filiationerna efter Knut Abjörnsson, som lefde 1340, äro mera säkra. Åtminstone har allt sökande efter någon Knut Abjörnsson, någon Måns Knutsson, någon med sin brorsdotter gift Jöns Månsson, hvilka med den ringaste skymt af sannolikhet kunna upptagas inom Ulfsparresläkten, hittills aflupit lika fruktlöst som efter det »förnämliga», genom så många ättleder fortlöpande svenska ättenamnet Bjugg, hvilket skall betyda »sparre».[1] Först med den i början af 1500-talet lefvande

[1] Denna förklaring tyckes vara tämligen sökt. Visserligen finnes ett gammalt ord bjugr adj. böjd och däraf i Småländska munarter ett substantivum buga, en krumböjd vidja, som brukas till stöd, när man bär halm, hö eller andra bördor. Detta är dock endast en feminin form af båge. Om således något bjug funnits, så måste det därmed betecknade haft bågform, hvilket ej är händelsen med sparren, som består af två raka, snedställda och i spetsen förenade stolpar. Skulle Bjugg eller Bjug (i dess äldsta form Bjugr) varit ett släktnamn, har det påtagligen först varit ett vedernamn, och den, som fått det, krumböjd eller krokryggig. Att sådane personliga vedernamn kunnat öfvergå till släktnamn, är däremot icke alls ovanligt.

Måns Påvelsson, hvilken skref sig till Förnäs och hvars lefnadsomständigheter och giften äro kända, kunna släktleden anses säkra; ty allt hvad därförinnan förmäles om denna ätt, synes endast vara en, visserligen välment men dock icke alldeles utan en viss fåfänglighet tillkommen snårväfnad af de mest orimliga dikter, däruti en eller annan sann men icke dithörande uppgift blifvit af misstag inslagen. Icke ens namnet på denne Måns Påvelssons fader är säkert. Stiernman och riddarhusgenealogien kalla honom Påvel Månsson och ha om honom åtskilligt att förtälja, men andra såsom Olof Claesson och Rasmus Ludvigsson kalla honom Påvel Abrahamsson och göra honom till son af en Abraham Påvelsson, hvilken inkommit från Holstein, och om härkomsten från Danmark eller Holstein synes man på 1500-talet varit tämligen öfverens. De båda sistnämnda genealogerna, som voro samtida med herr Erik Månsson till Broxvik, böra väl ock kunna antagas haft bättre tillfälle att få kunskap om denne riddares farfader och därföre kunna tillerkännas större vitsord. Först på Messenii tid uppstår tvekan och inkommer namnet Bjugg. Han börjar sin slägttafla med »Magnus Bjugg Eques auratus etc.» men tillägger om sonen Paulus Bjugg, »quem nonnulli filium Abrahami affirmant». Det måste således vara från de sista tiotalen af 1500- eller de första af 1600-talet, som den nya upptäckten (eller uppfinningen) att Måns Påvelssons fader varit son af en Magnus daterar sig,[1] och denna osäkerhet förhindrar all tilltro till släktleden ofvan om Måns Påvelsson. Alldeles säkert är det dock att hans moder varit Elin, en dotter af Ragvald Månsson (Fargalt) och hvem hennes man varit, därom upplyser ett bref af 12 november 1467,[2] hvaruti bemälde Ragvald dels säljer till sin dotter Elin för 150 mark sv. penningar eller det belopp hon fått i morgongåfva af sin man Paval Tufvason 3 åttingar i Hæraborum och dels på vissa vilkor skänker henne en åtting i samma egendom. Häraf framgår tydligt att hustru Elins svärfader hvarken hetat Måns eller Abra-

[1] Ännu 1636 uti personalian öfver Erik Jöransson Ulfsparre kallas denne Påvel ej Månsson utan Abrahamsson och förklaras för son af en från Holstein inkommen »Riddare» Abraham. På Rögle (nu Röl i Vedens härad i Vestergötland) bodde år 1502 en Abraham Påvelsson väpnare, men då sigillet ej bevarats, kan hans ätt ej uppgifvas. Osannolikt är det dock icke att denne Abraham varit broder till Måns men sedan af genealogerna gjorts till hans fader.

[2] B. E. Hildebrands afskr. i Kongl. Vitterhets Hist. och Ant. Akad. samlingar; originalbrefvet kommet från Thorönsborg, fanns 1846 på Örbäck.

ham utan Tufve, ett namn, som, om det icke specielt hänvisar på Holstein, dock syftar åt Danmark. Att Paval Tufvason af någon anledning fått tillnamnet Bjugg är ju möjligt och att man för detta glömt hans fadersnamn, men härmed störtar ock den konstigt uppförda genealogiska byggnaden ned i gruset.

Att Måns Påfvelssons moder varit den nämnda Elin, därom äro alla ense, likasom att äfven hans hustru hetat Elin och varit dotter till Lars Svensson till Ljusefors af Böljeätten. Om hon varit af sin faders första eller andra gifte, därom kan tvistas men inverkar icke på den nu angifna släktskapen, då ingen meningsskiljaktighet råder därom att Lars Svenssons moder varit Birger Jönssons till Slesta syster.[1]

Under dessa förutsättningar kan det ju vara möjligt att, då vid Birger Jönssons död ingen manlig ättling funnits, som kunnat fortplanta Häggasönernes sköldemärke, och de, som förde rosen med de tre strålarne eller de tre silfverböljorna, möjligtvis icke velat bortbyta dessa, Birgers systersons måg, Måns Påvelsson, kunnat finna sparren med löfvet vara ett förnämligare vapen än det, han till äfventyrs förut burit, och därföre likasom Lars Gotschalkssons ättlingar antagit denna sköld. Af det redan anförda vill det äfven synas, som om hans börd på fädernet icke heller varit fullt så lysande, som den sedermera framstälts, och att kanske hvarken hans fader eller farfader varit »Riddare af S:t Britas orden (!)» utan måhända föga annat än skälige män. Och denna misstanke vinner ett ytterligare stöd däraf att riddarhusgenealogien vet att Måns Påvelsson förändrat sitt vapen.[2] Hurudant detta ursprungligen varit är ej kändt, men något sigill af honom med annat märke än sparren finnes veterligen icke

[1] I Bures anträd för Anna Månsdotter, som äfven i öfrigt bevisligen är felaktigt, göres Sven Pederssons hustru, som kallas Elsa, till dotter af Bengt Claesson och för en ållongren i skölden. Däremot göres Lars Svenssons hustru till dotter af den här förut omtalade Henrik Jönsson med bladsparrevapnet. Men om man i allmänhet icke kan fästa någon synnerlig lit till de äldre släktböckerna, så gäller detta i ännu högre grad om anträden, där de 16 sköldarne voro af större vigt än sanningen. Peder Månsson gör denna Bengt Claessons dotter till Sven Pederssons sonhustru, och stämmer detta bättre öfverens med sanningen, då Lasse Svensson, såsom af den här bifogade släkttaflan synes, varit 2 gånger gift.

[2] Hvad öfriga där omtalade täta vapenförändringar inom denna släkt angår, så äro dessa icke värda synnerligt afseende, men emot sådana orimligheter som en i ett vapen framställd lind med roten upp och toppen ned måste vi dock protestera, då en sådan vapenbild äfven under medeltiden varit en heraldisk omöjlighet. Skulle således en snarlik figur förekomma i något gammalt vapensigill, är den upp och nedvända linden sannolikt icke annat än ett skaftadt blad med spetsen nedåt.

och således är det möjligt, att denna blott är en öfvergångsform till sparren öfver bladet, hvilket ättemärke skönjes i hans söners sigiller. Det förtjänar äfven att beaktas, att den på riddarhuset senare inkomna Hjortö-släkten fick behålla sitt ända in i minsta detalj, så till sköld som hjälm med Ulfsparrarnes fullkomligt öfverensstämmande vapen och därjämte äfven bära dessas tillnamn utan några protester, hvilka säkerligen icke skulle hafva uteblifvit, om Hjortösläktens vapen varit Ulfsparrarnes urgamla fäderne, ty i detta fall var man på den tiden mycket nogräknad. Detta visar bäst att båda släkterna varit fullt medvetna om, att vapnet kommit från samma håll, och att den ena ej därtill hade bättre rätt än den andra.

Och härmed hafva vi med de ofullständiga källor, som stått till buds, sökt förklara det inre samband, som, om det också aldrig kan fullt utredas, dock antagligen funnits emellan de skilda ätter, hvilka i vårt land under olika tidsåldrar fört det här omförmälda ättemärket. Vårt försök har ej alltid kunnat erbjuda fullgiltiga bevis, utan ofta måst taga sin tillflykt till ätteforskarens yttersta utvägar, sannolikhet och antydningar. Men detta oaktadt våga vi likväl hoppas att den läsare, som ägt nog tålamod att följa den tröttande framställningen af ett i och för sig föga intresseväckande ämne, skall finna detta bevarande af ett äldre sköldemärke icke sakna en viss märkelighet, såsom utan tvifvel en kvarlefva af den urgamla kult, som egnats förfädren och som ännu i detta århundrade kunnat tydligt spåras i Småland och företrädesvis i just de bygder, där sparren öfver bladet började sina första vandringar från ätt till ätt. Att den, som genom sitt möderne satts i tillfälle att höja sig från en mera obemärkt ställning, företrädesvis gjorde möderneätten till föremål för den heder och den kult, han var skyldig sina förfäder, och åt sina efterkommande ville bevara minnet af denna härkomst, var ju lika naturligt, som att upptagandet af dess sköldemärke, hvilket innebar en ständig påminnelse härom, måste anses såsom det tjänligaste sättet. Skulle en närmare undersökning egnas andra gamla släkter, hvilka ägt eller äga gemensam vapenbild, torde nog motsvarigheter till hvad här anförts komma till syne, och utan tvifvel skall en grundlig granskning af de mäns och kvinnors släktförhållanden, som fört t. ex. sparren, båten, liljan o. s. v., medföra liknande iakttagelser.

Men äfven ett annat, för den historiska forskningen viktigare resultat bör därur framgå, nämligen en klarare uppfattning af den egendomliga ställning svenska frälset intog under medeltiden. Genom sina talrika förgreningar såväl uppåt som nedåt var det med släktskapens fasta band sammanknutet med såväl landets förnämligare män som de egentliga odalmännen, och likasom en frivilligt ökad rustning kunde höja frälsemannen till de förras jämlike, kunde uraktlåten tjänsteplikt försätta honom åter i skattebondens trängre villkor. Frälset var således den förmedlande länken emellan båda och därigenom också det kraftigaste stödet för folkfrihetens bevarande. När därföre våld och förtryck hotade att krossa den svenska skattebonden, talade blodets röst till den närskylda och af maktens sötma ännu icke bedårade frälsemannen ett kraftigare språk än den sväfvande förhoppningen om egna fördelar, och utan detta innerliga samband emellan frälset och ofrälset skulle måhända de blad, som vittna om ärorika och lyckosamma strider under Engelbrekt, Sturarne och Gustaf Vasa, kanske förblifvit oskrifna, och hela vår historia en annan än den, som nu utgör vår stolthet och glädje. Ändrade tidsförhållanden, en närmare beröring med det öfriga Europa och därifrån hemtade nya intryck verkade visserligen, att frälset under Vasaätten småningom omdanades till ett, efter andra länders mönster ordnadt adelsstånd, men de gamla traditionerna hafva ej kunnat alldeles utplånas, utan äfven hos frälsets afkomma, Svea rikes ridderskap och adel, bevarat en prägel af folklighet, som den oväldige häfdeforskaren städse skall erkänna.

Försök till *Släkttaflor* öfver de ätter, som fört sparren öfver ett blad.

a) *Eskilssönernas* ätt.

Eskil

Johan Eskilsson, 1373—1399 r. 1396, g. före 1379 m. *Ingeborg Benktsdotter* (örnfot), sannolikt död före 1409.

Tuke Eskilsson, 1379—1397.

Magdalena, gift omkring 1407 m. *Torkel Pedersen Bragde* till Rennenäs.

Nils Tukesson, lagman i Värmland 1425—1433 gift före 1419 m. *Ingeborg Björnsdotter*.

Jöns Tukesson, 1433 - 1444.

Elin, nunna i Vadstena 1411 + 1448.

Estrid Niclissadotter, gift 1437 med norske riddaren och lagmannen *Erik Sæmundsson*.

Karl Johansson, 1452—1453.

Brita 1452

Bengt Johansson, 1450.

? *Benkt Karlsson* till Ulfsunda 1466—1502.

Knut Karlsson till Väsby 1485, underlagman i Upland 1491—1506, gift med Brita Erik Philpussons dotter.

Kerstin Knutsdotter, gift med *Erik Olofsson* d. ä. till Väsby (1490—1510).

Ingrid Knutsdotter, gift 1. med *Håkan Andersson* d. y. till Hålbonäs, 2. med *Engelbrecht Larsson* till Ekenäs.

b) *Lindormssönernas* ätt.

Lindorm

? *Benkt Lindormsson*, 1344.

? *Petter Lindormsson* 1336 advocatus n. Hallandie 1344, ridd. 1358, + före 1360, gift med *Margareta*.

? *Arvid Lindormsson*, 1345, præfectus Scaniæ 1347.

? *Kristina Lindormsdotter*, 1344, möjligtvis gift och kanske moder till *Petter Knoppo*.

? N. N. *Lindormsdotter*, g. före 1344 m. *Abjörn Nockesson*.

? *Lindorm Benktsson*, 1345.

? *Knut Benktsson* 1367.

? *Ingeborg Benktsdotter*, 1390 - 93.

? *Ingegerd Arvidsdotter*, gift med *Jens Påvelsson* (1377 - 1421).

? *Niclis Knutsson*, 1371—1401, gift med *Ingerid Niclisdotter*.

c) **Abjörnssönernas ätt.**

Jöns Abjörnsson, 1368—1417 gift a

en syster till Hanis ...

Strödda meddelanden och aktstycken.

Gustaf III och emigranterna.

Mémoires du duc Des Cars, publiés par son neveu le duc Des Cars, avec une introduction et des notes par le c:te Henri de l'Epinois. T. 1, 2. Paris 1890.

Histoire de l'émigration. Coblentz 1789—1793. (D'après des documents inédits). Suivi de lettres du comte de Provence, du comte d'Artois, de Gustave III, du comte de Calonne, du maréchal de Castrie, du baron Breteuil, publiées pour la première fois par Ern. Daudet. Paris 1890.

Utgifvandet af källskrifter och historiska arbeten öfver franska revolutionen synes gå i ett ständigt crescendo. I våra dagars republikanska Frankrike, som med så mycken själfkänsla firat revolutionens hundraårsminne, är det emellertid ej blott republikens hjältar, som åtnjuta hedern att i litteraturen förhärligas eller att få sina efterlämnade bref och anteckningar framdragna ur arkivens gömmor. Äfven revolutionens offer och motståndare locka forskares håg, och ingen brist finnes på material, äfven på detta håll. Bland männen från »l'ancien régime» synas i själfva verket hafva funnits flera män af pennan än bland dem, som störtade dem från makten och jagade dem i landsflykt. Emigranterna hade, kringspridda som de voro öfver hela Europa, anledning till brefväxling med vänner och fränder, som delat samma öde; och nedskrifvandet af anteckningar öfver landsflyktens skiftande öden synes för mången af dem hafva varit en förströelse i ensamheten eller sedan lugnet efter stormen kommit med de framskridna åren.

Hemtade ur dylika källor, hafva på 1880-talet utkommit åtskilliga arbeten. Några af dem förtjäna, jämte de båda här ofvan anförda, att här nämnas. Främst må erinras om »Histoire générale des émigrés» af Forneron, förut känd genom sina förtjänstfulla arbeten ang. Filip II:s af Spanien historia. Dess tredje och sista band är efter författarens död utgifvet 1890. Denna »Histoire générale» är otvifvelaktigt ett

verk af omfattande forskning och erbjuder en underhållande läsning. Men uppgiften är svår, om ej olöslig, och hvad som föreligger är snarare en samling intressanta anekdoter, stundom utan kritisk sofring af källorna, rörande emigranternas lif i Europas olika länder, än ett sammanfattande historiskt arbete. En blick i de källhänvisningar, med hvilka arbetet är försedt, visar emellertid en nästan oöfverskådlig rikedom af tryckt och otryckt material. — Mera begränsning ligger i självfva ämnet för Pingauds arbete »Les Français en Russie et les Russes en France» (1886); och ett verkligt afslutadt helt af historiskt och litterärt värde bildar Ern. Daudets arbete »Les Bourbons et la Russie pendant la révolution Française (1885). Den sistnämnde författaren är äfven känd genom sina historiska arbeten från restaurationstiden och genom »Histoire des conspirations royalistes au midi de la France» (1790—93). Ur hans penna har äfven flutit den monografi öfver emigrationens högkvarter Coblentz under revolutionstidens början, hvars titel återfinnes här ofvan. — Pingaud, författaren till »Les Français en Russie», är äfven utgifvare till en af de sist utkomna källskrifterna till samma tids historia: »Correspondance intime du comte de Vaudreuil et du comte d'Artois pendant l'émigration» (1789—1815). —

Grefve de Vaudreuil, den franske emigrantprinsens trogne följeslagare, inom hofkretsarna i Versailles under »l'ancien régime» känd såsom »le beau Vaudreuil» — »l'enchanteur bienfaisant» nämndes han af en samtida poet, och en annan egnade honom den vackra minnesrunan

»Vaudreuil se fit aimer, ce fut là sa science» —

Vaudreuil hade i grefvens af Artois hof en något yngre samtida, som täflade med honom i älskvärda umgängesgåfvor, och som, när olyckans dagar kommo, liksom Vaudreuil blef det franska konungahuset trogen. Det var baron, sedermera grefve, slutligen hertig François Des Cars.

Det är dennes memoirer, som nu för första gången blifvit utgifna i tvänne ansenliga band, och som kunna förtjäna att i en svensk historisk tidskrift något närmare omnämnas.

Namnet är välbekant för alla svenskar, som något studerat Gustaf III:s sista regeringsår, men under formen *d'Escars*, såsom han själf skref sitt namn. Den nu använda namnformen *Des Cars* angifver släktens hem, stamgodset Cars i Limousin. Ätten Perusse des Cars räknar sina anor tillbaka till korstågen; dess medlemmar beklädde sedan medeltiden höga statsämbeten och åtnjöto af Frankrikes bourbonska konungar hederstiteln »cousin»; deras feodala besittningar voro vidsträckta. Genom sin börd och sina släktförbindelser en »grand seigneur», var François d'Escars — vi bibehålla här författarens eget stafsätt — dock såsom »fils cadet» anvisad att söka sin utkomst på annat sätt än såsom godsägare i Limousin. Länge förde han såsom malteserriddare titeln chevalier d'E., innan han efter sin andre broders död 1782 antog titeln baron; först 1815, efter den äldste broderns död under restaurationen, ärfde han grefvetiteln och året därpå blef

han af Ludvig XVIII hedrad med hertiglig värdighet. Revolutionen hade då längesedan bortsopat både grefskap och hertigdömen: slottet Cars hade, såsom tillhörande en emigrantfamilj, indragits till staten och dess dyrbara inredning skingrats.

Sedan barndomen, i likhet med många af den höga adelns yngre söner, bestämd för det andliga ståndet, sattes d'Escars i ett prestseminarium. Men en vacker dag blef denna stuga honom för trång: han öfvergaf seminariet och tog tjänst såsom kadett på ett örlogsfartyg, till sin moders stora förtörnelse. Han gjorde åtskilliga sjöexpeditioner under ynglingaåren, men ombytte snart nog sjötjänsten mot krigstjänsten till lands. Redan vid 27 års ålder (1774) finna vi honom såsom öfverste för grefvens af Artois dragonregemente, sedan han kort förut inträdt i hoftjänst såsom kammarherre hos denne furste.

d'Escars blef en ifrig militär, sysselsatte sig flitigt med militära studier, exercis och disciplin, men fick aldrig, fastän han 1788 nått graden af »maréchal de camp», föra sina dragoner mot fienden. Ej heller såsom emigrant förde han vapen mot sitt fosterland. Efter restaurationen blef han dock utnämnd till generallöjtnant. — Såsom åskådare hade han likväl i grefvens af Artois följe bevittnat den berömda belägringen af Gibraltar 1782. Hans anteckningar om denna resa visa, att han ej blott, såsom mängden af hans likar, betraktade den såsom en lustfärd, utan hade ett lefvande intresse för belägringens militäriska operationer.

För militära studier gjorde d'Escars på 1780-talet resor till Tyskland: den store Fredriks armé gällde då ännu såsom Europas yppersta, och vid dess stora parader och fältmanövrer fanns mycket att lära för en militär af gamla skolan. d'Escars beundrade, som andra samtida, denna »Gamaschendienst»; men han hade ögonen med sig äfven på andra områden, gjorde sig förtrogen med tyska förhållanden, samt slöt en nära bekantskap med den gamle prins Henrik af Preussen, hos hvilken han ett par gånger gästade på Rheinsberg och som han räddade ur finansiel förlägenhet. d'Escars hade nämligen genom sitt gifte med dottern till en af Frankrikes rikaste bankirer blifvit en mäkta rik man. Om prins Henrik och dennes förhållande till sin broder, den gamle konungen har han åtskilligt intressant att berätta.

Dessa resor i Tyskland blefvo i viss mån afgörande för d'Escars' senare öden. När revolutionens tid kom, och hjälp mot dess öfvervåld söktes från andra sidan Rhen, så var den bereste hofmannenmilitären med sina förbindelser i Tyskland en bland dem, som syntes lämpligast såsom det hotade konungahusets agent. Ett par veckor efter Bastiljens fall, i början af augusti 1789, lemnade han Paris, med tungt hjärta, på begäran af grefven af Artois och till följd af Ludvig XVI:s bestämda befallning. Såsom det franska konungahusets diplomatiske agent färdades han under åren 1789—92 mellan de tyska furstehofven, uppehöll sig längst i Wien, var med om mötet i Pillnitz i september 1791, begaf sig på hösten s. å. till Sverige, var så godt som åsyna vittne till Gustaf III:s mord och såg här början af för-

myndareregeringen och Reuterholms styrelse, innan han i november 1792 begaf sig till Tyskland.

I Berlin lefde d'Escars såsom emigrant några år, men återvände under kejsardömet till Frankrike, utan att dock försona sig med sakernas nya ordning eller närma sig den mäktige usurpatorn. Han lefde i landtlig tillbakadragenhet till Bourbonernas återkomst, återinträdde då såsom »premier maître d'hôtel» i Ludvig XVIII:s hof, hade sin bostad i Tuilerierna och gjorde där »les honneurs» för konungens gäster. Han afled 1822, 75 år gammal, tillföljd af dietfel vid en af konungens middagar. Hans och hans herres gemensamma svaghet för bordets nöjen föranledde skämtarna att säga vid den gamle hofmannens död: »Hier Sa Majesté a eu une indigestion, dont M. le duc d'Escars est mort».

Sådana äro i korthet vår memoirförfattares lefnadsöden. Han var en man af »l'ancien régime», hofman och militär, älskvärd och förbindlig, som älskade att se lifvet från den glada sidan — äfven i landsflykten »un courtisan joyeux», »juge excellent d'un bon dîner et d'un bon boire», enligt samtidas vittnesbörd. Statsman var han icke, lika litet som härförare; och till Europas diplomatiska historia under ett af dess mest förvirrade skeden har han hvarken såsom handlande person eller memoirförfattare lemnat bidrag af större vigt. Men han var en man af pliktkänsla och heder — »en god karl», säger om honom Lars v. Engeström på sitt något otympliga språk, »om han ej gifvit sig af med affärer, hvilka han ej förstod. Han talade ej heller redigt efter middagen.»

Likväl visa d'Escars' memoirer honom såsom något mera än den älskvärde hofmannen, som älskade ett godt bord och ett godt glas vin: han var framför de flesta af sina likar en man med intressen, äfven literära. I hans anteckningar träder den bildade mannen oss till mötes, icke blott genom de citat från klassiska författare, med hvilka framställningen ofta kryddas, utan genom hela dess form. Dessa memoirer äro en i hög grad underhållande bok, röjande en mer än vanlig berättarkonst och full af godt lynne och karaktäristiska drag från »l'ancien régime». En perla i sitt slag är t. ex. den kostliga skildringen af författarens ofvannämnda resa till Spanien med grefven af Artois 1782, af spanska hofvet i San Ildefonso och af Gibraltars belägring, där krigets allvarliga yrke under hertigen af Crillon och prinsen af Nassau-Siegen drefs nästan såsom ett skådespel, anstäldt för den franske furstens nöje, och där artilleriets betydelse stundom synes egentligen hafva uppfattats såsom fyrverkeri till den höga gästens ögonfägnad. Till det franska hoflifvets historia förekomma många intressanta smådrag, särskildt rörande Ludvig XVI, hvars obeslutsamhet tidigt väckte den lojala hofmannens bekymmer. De bilder, författaren från sina resor i Tyskland ger af dess furstehof — t. ex. af det lilla furstbiskopliga hofvet i Passau — äro rika på iakttagelser, skildrade med godt lynne, samt utgöra värdefulla bidrag till kännedom af de förhållanden, som den väldiga omstörtningstiden för alltid bortsopat.

—

Af dessa memoirer, nedskrifna under författarens äldre dagar, är det naturligtvis det kapitel, som handlar om hans vistelse i Sverige och hans förbindelse med de styrande där, som för svenska läsare företrädesvis äger intresse. Själf berättar han, att han uppsatt och länge bevarat en »mémoire detaillé» om Gustaf III:s regering och en »journal exact» öfver förloppet vid hans död och processen med konungamördarna; men att han en gång under landsflyktens faror ansett försiktigheten bjuda att förstöra dessa, så väl som andra papper. Hans anteckningar äro således gjorda långt efteråt ur minnet — åtminstone delvis äro de nedskrifna 1814 — men uppenbarligen ur ett sällsynt godt minne, understödt af en mer än vanligt liflig uppfattning.

Mycket nytt eller upplysande för dem som känna denna period af Gustaf III:s historia är emellertid ej att hämta ur d'Escars' anteckningar, särskildt därföre att de redan till en väsentlig del, för så vidt de röra Sverige, äro använda i Geffroy's bekanta arbete »Gustave III et la cour de France»[1]. Om de ej kunna sägas sprida ett klarare ljus öfver konung Gustafs och de franska prinsarnes politik, så äro de dock rika på smådrag af intresse. Lifligt har d'Escars skildrat sitt första sammanträffande med Gustaf III. Det var i Aachen, sommaren 1791, kort före det franska konungaparets misslyckade flykt och olycksdagen vid Varennes. d'Escars kom från Wien, där han stått högt i gunsten hos kejsar Leopold, och konung Gustaf, stående framför sitt skrifbord med korslagda ben, sökte utforska honom om kejsarens afsigter, men fick endast undvikande svar, så att konungen till slut utropade: »Monsieur, vous êtes bien boutonné!» Först sedan han företett ett bref från den franska drottningen, som röjde hennes förtroende, blef d'Escars mera meddelsam. Men denna förbehållsamhet bidrog, enligt hans egen uppgift, att väcka konungens förtroende; och det var på Gustaf III:s egen begäran, som de franska prinsarna utsågo d'Escars till sin representant vid hofvet i Stockholm. Ursprungligen bestämd för en liknande beskickning i Berlin, blef han ej litet öfverraskad att af den preussiske monarkens egen mun vid en fältmanöver i Schlesien, på vägen från Wien till Berlin, få höra sin nya bestämmelse. »Le roi de Suède m'a joué un bien vilain tour», sade Fredrik Wilhelm förbindligt. I Pillnitz fick han uppgiften bekräftad ur grefvens af Artois egen mun. — Från Pillnitz-kongressen — »cette montagne qui n'enfanta qu'une souris» — begaf han sig till Stockholm, dit åtföljd från Stralsund af en svensk officer, som kommendanten därstädes general Pollett beordrat såsom tolk och följeslagare. Anländ till Stockholm, möttes han af baron Taube med underrättelsen att konungen väntade honom på Drottningholm, och att »Burmannia», galavagnen, skulle möta honom vid Nockeby bro för att i högtidligt

[1] Geffroy hade genom välvilja af memoirhandskriftens ägare fått begagna den för sitt arbete och är den förste som presenterat d'Escars för allmänheten såsom memoirförfattare. Utgifvaren af memoirerna i sin helhet har emellertid ansett, att Geffroy därvid förfarit mindre grannlaga mot författarens minne (Introduction, s. V).

tåg föra honom till den första audiensen. Han undanbad sig dock denna ståt och ville ej officielt uppträda såsom diplomat.

d'Escars' första uppgift blef, enligt hans berättelse, att taga de franska prinsarna ur illusionen att konung Gustaf hade sin armé och flotta färdiga att landstiga på Normandiska kusten: krigsförberedelserna, hvarpå man räknade i Coblentz, hade aldrig existerat annat än i konungens hjärna.[1] Icke ens med Ryssland hade den öfverenskommelse ännu hunnit afslutas, som var den nödvändiga förutsättningen för ett gemensamt uppträdande. d'Escars anser sig hafva stor del i det ändtliga afslutandet af Drottningholmstraktaten d. 17 oktober 1791. Han hade gjort konungen och de ryska sändebuden Stackelberg och Pahlen föreställningar om nödvändigheten att komma till ett resultat och slutligen aflemnat en vidlyftig not i ämnet, hvilken han med en viss självkänsla refererar. Hans ifver syntes nära att ådraga honom konungens onåd under en gemensam resa till Upsala, men bidrog i själfva verket, säger han själf, att befästa hans ställning. »Baron Taube och baron Armfelt, hans båda förtrogna och gunstlingar, försäkrade mig, att min not förmått konungen att besluta sig.»[2]

Härmed må nu förhålla sig huru som hälst; aflemnandet af denna not torde hafva varit d'Escars' största diplomatiska bedrift i Sverige. Gerna sedd i den förnäma världen och bland diplomaterna, slöt han sig särskildt nära till spanska ministern Corral — »l'honneur en chausse et en pourpoint; il ne jurait que par la Casa de Borbon» — och ryska ambassadören Stackelberg, »qui aimait la bonne chère et n'y connaissait rien».

Under Gefle riksdag begagnade han på konungens råd jämte sin vän Corral tillfället att göra en utflykt midt i vintern till Karlskrona och Köpenhamn. Insnöad under denna resa i Linköping[3], njöt han flera dagars gästfrihet hos landshöfdingen amiral Strömfelt, hvarest han fann allt inrättadt på stor fot och »une table abondamment servie». Han träffade här också vid landshöfdingens bord, i den respektabla ställningen af guvernant för husets unga döttrar, en gammal bekantskap, som gjorde sig hos honom påmint som »Rose, que vous trouviez si jolie». Det var en kammarjungfru hos hans släktinge, hertiginnan de Praslin, som — i motsats till andra emigranter — avancerat i samhällsställning.

Först d. 14 mars, tvänne dagar före den ödesdigra operamaskeraden, återkom d'Escars till Stockholm. Dagen därpå hörde han vid konungens supé på slottet sin landsman, emigranten grefve de Saint-Priest, för Gustaf III skildra förloppet vid mordet på konungen Johan V af Portugal, hvars detaljer sedan S:t Priests beskickning i Lissabon

---

[1] Ett egendomligt intryck efter mottagandet af d'Escars' rapporter böra de franska prinsarna hafva erfarit, då de i Gustaf III:s bref d. 17 dec. 1791 läste: »Le baron d'Escars pourra vous dire que mes troupes et mes vaisseaux étaient prêts!» (Daudet, Coblentz, s. 325).

[2] Jämf. Geffroy, II, 147, och Gustaf III:s bref till Armfelt (Hist. Handl. XII, 3, 147).

[3] I texten står orätt Jönköping; landshöfdingen kallas »Stromfler».

voro honom välbekanta. »Kunde Gustaf III ana, säger författaren, att han följande dag, vid samma timma, själf skulle ha fallit för mördarens hand?»

Rykten om mordplaner vid Gefle riksdag hade äfven nått d'Escars' öra, och han hade helt förskräckt gjort allt för att själf och genom andra varna konungen. Maskeradaftonen befann sig d'Escars, jämte en stor del af corps diplomatique, på en fest hos danske ministern Rewentlow, då underrättelse ingick om den där timade händelsen. Förskräckta skyndade diplomaterna till teatern med d'Escars i spetsen. Den sårade konungen mottog honom med orden: »Voilà un coup qui va faire plaisir à vos jacobins de Paris. Mandez aux princes et qu'ils fassent savoir au Roi et à la Reine que, si j'en reviens, mes opinions, mes sentiments et mon attachement ne changeront pas.» Han erinrade sig d'Escars' föregående varningar och gaf honom i uppdrag att för den bestörta samlingen i operahuset uppläsa Lilljehorns anonyma varningsbref; och d'Escars hjälpte till att ur Anckarströms qvarglömda oafskjutna pistol kratsa ut laddningen. När omsider »le premier chirurgien Kerell» (Acrel) anländt och sonderingen af såret var gjord, förmåddes denne genom ryska ambassadören Stackelbergs enträgenhet att för honom och d'Escars genast tillstå sin mening om sårets beskaffenhet: han ansåg det för dödande.[1]

För öfrigt innehåller berättelsen om konungamordet intet att tillägga till det förut kända. Dramatiskt beskrifves, huru grefve Ribbing, vid hvars anblick spanska ministern Corral redan på operamaskeraden uttalat den åsikten att han hörde till de sammansvurna, i konungens förmak dagen efter mordet[2] uttalat den förmodan, att gärningsmannen vore någon fransk jakobin. Öfverste Armfelt, det bekanta brushufvudet, som så länge varit i fransk tjänst — »jag mindes honom såsom kapten vid Royal Suédois under Gibraltars belägring: han talte franska som en gascognare», säger d'Escars — utbrast då: »Och jag fruktar för min del att det är någon 'coquin de gentilhomme suédois'». I samma ögonblick slogos dörrarna till förmaket upp med fart, och in trädde polismästaren Liljensparre med den andra af Ankarströms pistoler och hans knif i hand. »Mördaren är upptäckt och gripen, sade han med hög röst; det är Ankarström.» — Nå, grefve Ribbing, frågade Armfelt, hade jag icke rätt? — Jag måste tillstå, fortsätter berättaren, att Ribbing ej på något sätt förlorade fattningen; han ändrade icke en min och stannade kvar med ryggen vänd mot spiseln, då och då höjande sig på tåspetsarna, som en ung sprätt, när han vill se sig i spegeln.»

Att jakobinerna i Paris ej hade något finger med i konungamordet, framhålles med styrka. Den svenska adeln, som så djupt hatade Gustaf III, hade, säger författaren, ej behof af deras hjälp; och af den svenska konungen som ej *kunde*, därföre att den stora kej-

[1] Jämf. Armfelts berättelse, enligt hvilken Acrel var ensam om sin åsikt. (Tegnér, Armfelt, I, 451).

[2] Rättare: två dagar.

sarinnan Katarina ej *ville* komma det franska konungadömet till hjälp, hade jakobinerna intet att frukta. »Ingen har bättre bevis på denna oskadlighet än jag», säger d'Escars. Med liflig ovilja omtalas konungamördarnes lindriga straff. Särskildt om Ribbing yttrar författaren sig med bitterhet.[1]

Det nya systemet efter Gustaf III:s död blef snart nog outhärdligt för den ifrige rojalisten. Han protesterade mot erkännandet af konventets sändebud Verninac; men ehuru man syntes fästa afseende vid denna protest, märkte han snart nog, att de franska »jakobinerna» ej saknade sympatier bland den nya styrelsens män. Äfven till ryske ambassadören Stackelberg, sin naturliga bundsförvandt, kom han i spändt förhållande, dels därföre att han genomskådat Rysslands tvetydiga politik, dels till följd af en lifligt skildrad tvist af enskild beskaffenhet under de sommardagar, då d'Escars och Stackelberg båda voro hertigen-regentens gäster på Drottningholm.

Bland dennes nya omgifning hade han inga vänner. Armfelt och Taube voro borta, och utgången af det korta fälttåget i Champagne uppfattades af den nya styrelsen alldeles icke som en olycka. Det var endast den unge konungen och hans guvernör (»Guldenstorp»!) som visade honom och den sak, han skulle verka för, någon sympati. Af fröken Rudenschöld fick han förtroenden om Armfelts öde och om hertigens älskogsförföljelser mot henne själf. I vredesmod utfor han en gång i hofkretsen i bittra ord mot de svenska adelsmän, som visat sig otacksamma mot det legitima Frankrikes sak. »Jag vill blott önska, utropade han ironiskt, att den nya republiken må fortsätta att betala till Sverige samma subsidier som monarkien, och att den svenska adeln må fortfarande få öka sin förmögenhet med franska penningar, liksom under edra riksdagar ända sedan 1756!»

Omsider i november 1792 lemnade d'Escars Sverige. De franska prinsarna, hans principaler, hade nu alldeles försvunnit från händelsernas skådeplats och lefde undangömda i landsflykt; deras tillstånd att lämna sin beskickning kunde och borde han icke afvakta. Han reste samtidigt med Toll, då denne skickades i sin landsflykt till Warschau, gästade honom på Beckaskog och företog i hans sällskap öfverfarten från Ystad. — Vintern 1792—93 tillbragte han i Wien, hvarifrån han någon gång lät tala om sig i diplomatiska depescher,[2] samt bosatte sig sedermera, såsom nämndt är, i Berlin.

Med skildringen af det mer än årslånga vistandet i Sverige slutar den sammanhängande följden af dessa memoirer.

* * *

Geffroy, som först fäst uppmärksamheten på d'Escars' memoirer, kallar, kanske ej fullt rättvist, d'Escars för en af kontrarevolutionens

[1] »Hélas! n'ai-je pas rencontré des yeux cet infâme Ribbing, que les Français et les Françaises non moins infâmes ont accueilli et nommé le beau régicide, lorsque la place Louis XV fumait encore du sang de Louis XVI et de Marie Antoinette.»

[2] Se L. v. Engeström, Minnen, I, 208.

»naivaste adepter».[1] Onekligen hade han en del af emigranternas svagheter. Den stora omstörtningens betydelse insåg han ej; han förblef — längre än situationens allvar gjorde lämpligt — den glade och njutningslystne umgängesmannen i den gamla tidens former. Men han var en ärlig och lojal man, med sundt omdöme och säker takt; hans skaplynne var ej danadt för den politiska intrigen. Hans ståndpunkt var ej densamma, som rådde i hufvudkvarteret för emigrationens politik: Coblentz. Detta intrignäste besökte han endast tillfälligtvis: han fick då af de rena rojalisterna uppbära smädenamnet »monarchien», anhängare af konungadömet i förändrad form — något som i deras ögon ansågs värre än republikan.

Daudets nya arbete »Coblentz», som skildrar det skede ur emigrationens historia, som hade sin förnämsta skådeplats i den lilla staden vid stranden af Rhen, är liksom hans föregående arbeten till emigrationens historia en frukt af flitigt och omsorgsfullt källstudium, så väl af den tryckta litteraturen som af arkivalier, i enskild och offentlig ego. Hans framställning utmärker sig för en hos fransmän sällsynt objektivitet: han synes vara fri från hvarje förutfattad mening i fråga om revolution och emigration, republik och konungadöme. Af de växlande skiftena i kontrarevolutionens diplomati ger han en öfverskådlig bild, som kan sägas i viss mån komplettera Sorels förtjänstfulla arbete i samma ämne »L'Europe et la révolution française». De nya källor, som stått Daudet till buds — det bör i förbigående anmärkas såsom ett fel, att källhänvisningar endast allt för sparsamt förekomma — synas i främsta rummet vara Calonne's och maréchal de Castries' papper. Båda tillhörde, såsom bekant, emigrationens mest framskjutna personer, i all synnerhet den förstnämnde.

Calonne, grefvens af Artois förtroendeman, alltid oroligt verksam, alltid rik på förflugna idéer och på utvägar, som dock sällan förde till målet, är en af de mest typiska representanterna för emigrationen i Coblentz och för de franska prinsarnas politik. Daudet nämner honom med rätta »l'homme fatal de l'émigration» och »l'idôle des exaltés»; Calonne underhöll den olyckliga böjelse för skrytsamma demonstrationer och falska förhoppningar, som slutade med att göra emigrationens »preux chevaliers» löjliga.

Under 18 månader af åren 1791 och 1792 var Coblentz, såsom bekant är, tillföljd af de franska prinsarnas vistelse där, centralpunkten för de kontrarevolutionära sträfvandena. Kort efter grefvens af Artois ankomst dit inträffade katastrofen vid Varennes, som medförde det franska konungaparets inspärrande och ökade prinsarnas anspråk att handla på egen hand, under föregifvande att monarken såsom fånge ej vore för sina handlingar ansvarig. Tvisterna mellan konungaparet och emigranthofvet i Coblentz blefvo ständigt bittrare. Deras hemliga och erkända ombud vid Europas hof motverkade hvarandra; och den dubbla representation, som härigenom åstadkoms, ökade oredan och bitterheten mellan dem, som bort göra gemensam sak. Calonne, prin-

[1] Anf. st. II, 196.

sarnas allrådande minister, och Breteuil, konungaparets förtrogne, representerade de båda motsatserna i kontrarevolutionens politik.

För dessa förvecklingar redogöres utförligt efter delvis obegagnade källor i Daudets bok, på samma gång som lifvet i Coblentz under det ödesdigra året lifligt skildras. Pompöst var det mottagande, som kurfursten af Trier gifvit de franska prinsarna vid deras ankomst, storartad den gästfrihet, som de rönte på slottet Schönbornlust, hvilket han upplåtit till deras residens. Där inrättade de sig ett litet Versailles med den förnäma världens nöjen; dit kommo de båda prinsarnas »maîtresses en titre», m:me de Balbi och m:me de Polastron. Ett under omständigheterna vanvettigt slöseri egde rum: den enskilda hofhållningen slukade under 1792 1,300,000 francs; totalsumman af prinsarnas utgifter uppgick till öfver 24 millioner.

På senhösten 1791 anlände dit de officiella sändebuden från Rysslands stora kejsarinna och från Sveriges ridderlige monark, Rumjantsov och Oxenstjerna, hvilka intogo sin plats i den konselj, hvars hufvudperson var Calonne. Hela den i Coblentz församlade franska adeln bragte Oxenstjerna sin hyllning genom en högtidlig uppvaktning; och han svarade, trogen sin instruktion, såsom »en Gustaf Adolfs efterträdare genom en afkomling af den store kanslern Oxenstjerna borde tala till Turennes och andra hjältars ättlingar».

Men just i samma novemberdagar hade situationen i Coblentz börjat antaga en kritisk karaktär. Ett bref hade ankommit till det kurfurstliga hofvet från franska nationalförsamlingen, som i hotande ordalag anklagade kurfursten att hafva låtit trupper samlas på sitt område, bestämda för att inbryta i Frankrike, och fordrade de väpnade skarornas upplösning. Kurfursten vågade, stödd på de förhoppningar som Rumjantsovs och Oxenstjernas ankomst ingåfvo, helt djärft förklara, att ingen väpnad styrka funnes samlad inom kurfurstendömet, endast franska flyktingar, som sökt skydd undan förföljelsen.

Men svärdet hängde dock hotande öfver emigrationen och dess beskyddare i Coblentz, och vintermånaderna 1791—92 förflöto under ständigt dystrare utsikter. Kejsar Leopolds och Gustaf III:s död i mars 1792 voro hårda slag för hofvet i Coblentz. »Utan penningar, utan bundsförvandter, utan fristad, misstrodda af sin konung, behandlade med missaktning af Europas hof, bragta till vanmakt genom de stränga lagar, som franska nationalförsamlingen beslutat mot dem», hade de franska prinsarna och de ett halft år förut så förhoppningsfulla franska riddersmännen i Coblentz — så syntes det — ingen annan utväg än att flykta från det lilla Versailles, som de improviserat på andra sidan Rhen.

Krigsförklaringen på våren 1792 återgaf dem förhoppningarna och skänkte för en kort tid ny glans åt Coblentz. Det var på sommaren 1792. De preussiska trupperna sammandrogos vid gränsen; kejsar Frans kröntes i Frankfurt; fester och högtidligheter aflöste hvarandra; prinsarna hade, tack vare en ny million, ankommen från kejsarinnan Katarina, kunnat, såsom författaren uttrycker sig, »förgylla sitt hof i alla sömmar».

Men glädjen var kort; fälttåget i Champagne gjorde slut på alla illusioner. Krigets vedermödor och motgångar var ej det värsta som drabbade den franska emigrationen. Det »nyförgyllda» Coblentz hade på hösten 1792 upplöst sig i horder af trasiga och hungrande tiggare, som öfversvämmade Europa, länge förgäfves sökande fristäder, förföljda af monarkiens fiender och af — skoningslösa fordringsägare. Tungt föll straffdomen öfver lättsinnet och flärden, öfver oenigheten och egennyttan, öfver den skrytsamma ringaktningen för den nya tid, som våldsamt brutit sina fördämningar, och öfver olydnaden mot det konungapar, för hvars sak man sade sig strida, men hvars befallningar man ringaktade. Ludvig XVI:s och Marie Antoinettes lif blefvo offer för de dårskaper, som utgingo från Coblentz.

* * *

Ej sällan framskymtar i den skildring af Coblentz i dess olika faser, om hvars intressanta innehåll vi sökt gifva en antydan, Sverige och dess monark, i hvilken emigrationens män sågo sin räddare, och som själf drömde om att, liksom Gustaf Adolf på främmande jord stridt för protestantismens sak, nu få uppträda inför Europa som monarkiens återställare. Konungen i det aflägsna landet i Norden var den af Europas monarker, som kanske mest lät tala om sig vid denna tid; af sina afsikter gjorde han ingen hemlighet, och hans ombud verkade oförtrutet vid Europas hof. Men handlingens timma slog aldrig; och det torde vara osannolikt att den någonsin kommit att slå, äfven om Ankarströms skott ej gjort slut på Gustafs högtflygande planer.

Aktstyckena till Gustaf III:s planer för franska monarkiens återställande äro fullständigare framlagda än till de flesta andra perioder af vår historia. Välbekanta äro de brefväxlingar från åren 1790—92, som finnas tryckta i Bihang till Schinkels Minnen och i arbeten af Manderström, Cederstråhle, Tegnér, samt senast och fullständigast i en akademisk afhandling af N. Åkesson (Lund 1885—86). I Feuillet de Conches' bekanta samling »Louis XVI, Marie Antoinette et M:me Elisabeth», i Arneth's »Marie Antoinette, Joseph II, Leopold II, Ihr Briefwechsel», i Geffroy's förtjänstfulla arbete »Gustave III et la cour de France», i Grot's »Katarina II och Gustaf III», i Léouzon-le-Duc's »Correspondance diplomatique du baron de Staël» finner man en mängd aktstycken till historien om konung Gustafs förhållande till Frankrike under denna tid. Vigtigast af alla är dock samlingen af Fersens dagböcker och brefväxling med konungen, baron Taube, drottning Marie Antoinette, Breteuil, Bouillé m. fl., utgifven af R. Klinckowström.

Denna sistnämnda samling är i själfva verket en af hufvudkällorna så väl för Daudets framställning som för motsvarande delar af Sorels arbete »L'Europe et la révolution française». Fersen var det franska konungaparets rådgifvande minister, jämte Breteuil, liksom Calonne var själen i rådslagen i Coblentz; han var också Gustaf III:s ombud hos de kungliga fångarna i Paris, på samma gång som Staël var Sveriges officielle representant — utan monarkens förtroende.

Företrädesvis genom Fersens papper hafva skiftningarna i Gustaf III:s hållning till det franska konungadömets representanter, så väl till fångarna i Tuilerierna som till dem som i Coblentz usurperat dessas rättigheter, blifvit klar. I början syntes han afgjordt vilja ställa sig på samma sida som Coblentz; smickret därifrån, så väl som de braskande orden, de djärfva framtidsförhoppningarna och de krigiska trumpetstötarna tilltalade mera hans rörliga sinne, än de varnande ord, som hördes från den betänksamme Fersen, hvilken kände konungaparets belägenhet och dess förehafvanden. Småningom inträdde dock härutinnan en ändring, sedan konungen — delvis äfven genom Oxenstjernas depescher — insett huru litet som var att vänta från Coblentz. Fersen och Breteuil blefvo åter hans förtroendemän; och det var mot slutet af konung Gustafs dagar som Fersen företog sitt äfventyrliga besök i Tuilerierna, för att å konung Gustafs vägnar meddela sig med det fångna konungaparet.

Under dessa förhållanden innebär hvad som berättas i Daudets bok om Sverige knappast något hittills okändt, om man ej såsom sådant vill anse den apokryfiska uppgiften (s. 66) att grefven af Artois genom Sveriges minister i Venedig(!) underhandlat om penningeförsträckning från sultanen i Turkiet på vintern 1790—91. Fersen, som vistades i Brüssel och genom Bretueil och maréchal de Castries underhöll en väsentlig del af konungaparets förbindelse med Coblentz, nämnes ofta. Han, som fann Coblentz vara »un foyer d'intrigues abominables, où l'intérêt général est toujours sacrifié à l'intérêt particulier», passade föga i stycke med koryfeerna af den emigration, som där samlat sig. Hans reserverade, värdiga väsen måste där synas, såsom Castries uttryckte sig, röja »son caractère en arrière et la pédanterie de sa discrétion».

Gustaf III och hans planer behandlas mera i förbigående; hans uppträdande var blott en episod i Coblentz' historia, som ej gaf sakerna någon ny vändning. Man söker dock i Daudets bok förgäfves nedsättande och ringaktande omdömen om konung Gustaf, såsom hos Sorel och emigrationens historieskrifvare Forneron. Den sistnämnde kallar honom rätt och slätt »un fou», som blef mördad »just i det ögonblick, då han skulle kunna hafva gjort någon nytta». Äfven Sorel ser i Gustaf III framför allt en fantast, fullkomligt duperad af den sluga kejsarinnan och af henne framskjuten för att ställa till oreda, medan hon fiskade i grumligt vatten. Emigrationen, säger han ironiskt vid skildringen af Gustaf III:s besök i Aachen, hade nu »en konung, grefven af Provence, och en connetable, konungen af Sverige»; och han beskrifver huru denne, förledd af Calonnes »politiska romaner» och sin egen inbillningskraft, konstruerade ett fantasi-Europa utanför all verklighet.

Det intressanta bref från Gustaf III till de franska prinsarna, hvilket såsom bilaga, jämte andra »documents inédits», åtföljer Daudets arbete, är i själfva verket förut tryckt.[1] En annan bilaga utgöres

[1] Se Åkessons ofvannämnda afhandling, s. 236 ff., i en i mindre detaljer afvikande redaktion. En af olikheterna i dessa redaktioner, som ger en olika me-

af ett utdrag från ett bref af Gustaf III till Stedingk, d. 24 sept. 1791, som visar konungens sympatier för Coblentz i tvisten med Tuilerierna vid denna tid. Utdraget uppgifves vara gjordt ur minnet af marskalken af Castries, hvilket i och för sig icke ökar aktstyckets arkivaliska värde.

T.

Bref från Karl XII:s läger i Sachsen 1707.

Professor Johan Upmarcks, adl. Rosenadler, yngre broder Peter Upmarck, skref från lägret vid Breitenfeld kort före uppbrottet ur Sachsen följande bref till sin moder, hittills uppbevaradt i Riksarkivet bland Joh. Upmarck-Rosenadlers bref, nu aflämnade till K. Bibl. Red. har ansett det värdt att meddelas i Hist. Tidskrift, emedan det tecknar lifvet i den svenska hären under dess lyckligaste välmaktsdagar. Brefskrifvaren stupade som löjtnant vid Pultava.

* * *

Högtährade aldrakiäraste Moder.

Jag kan wähl tänkia at högt. kiäre Moder lärer hafwa giort sig många bekymmersamma stunder om mig, sedan jag reste från Swerige. Men Gud ware ewinnerlig lof för den stunden, begynnelsen war fuller swår, aldenstund man låg så länge och skwalpade på siöhn i sin weckors tid och i en outhsägelig storm, hwilken förorsakade en grufwelig pest och sjukdomb, som hwar och en af oss angrep, jemwehl och mig till slutet, at jag måste ligga i 2 månader ganska illa siuker i en stad Anclam, så at jag war uthom wett och förstånd, kiänsel och hörsell uthi 3 weckors tid, och har in till denna stunden ej fådt igen min hörsell på wänstra öhrat. Huru det under den tiden med mig warit, kan hwar och en wähl tänkia. Men Gud har altid gifwit mig goda menniskior, så at jag kan på det högsta bedyra, at jag aldrig så af swänskt folk, slächt och vänner kunnat så wähl sytter blefwin, som jag där i Anclam af min wärd och wärdinna, kiöpmansfolk, och här på många ställen af andra. Rätt som jag begynte gå uppe, så kommo b:na Alstrinerna[1] till mig och det af en slump och lycka. De ärnade resa fort genom staden, kunnandes omöjl. annat tro, än

ning och ej saknar sin vigt i sammanhanget, må anmärkas. I den af Åkesson tryckta texten (s. 238) läses: »Je peux vous assurer, foi de gentilhomme, que la Reine votre bellesoeur est *mécontente*» etc. I den franska texten (s. 234) heter det: — — — »que la Reine de France est *innocente*».

[1] Upmarcks systersöner, uppfostrade af professorn.

jag icke wore långesedan vid arméen, då Andreas Alstrin[1] blir af en för mig antagen och hälsader, der på Alstrin frågar, om jag wore där i staden, och så kommo de alla till mig och blefwo så hos mig par dagar. Jag kan aldrig så säija, hura underligit det kom för mig, jag har näst tillförende legat och tahlat om dem och Syst. Alstrinerne, i hufwudyrseln inbillat mig at de woro där i staden, wellat och kiöra professorens Lagerlöfs sohn, som war hos mig som offtast i min siukdomb, at han skulle skaffa dem till mig med sina lutor och claveèr. Sedan reste de bort och jag där effter i decemb. månad med mina resepengar, som woro inalles 5 ducater, med dem jag och kom fram hit till Leipzig 50 mihl. Lieutenant., [med] hwilken jag war på skiep från Stockholm, wille intet släppa, ej heller torde han gifwa mig lof at resa bort. Derföre måste jag gå under egen hassard, kom till Stetin, uthwärkade mig permission at få resa till armeen och pass af fältmarskalken Melin; sedan for jag till Berlin i Brandeburg, war der i 8 dagar och så genom Dessau och Zerbig till Leipzig, hafwandes ändå en ducat öfwer, med hwilken jag hölt mig hålt [=hårdt] en lång tid; fohr till fältmarsk. Renschiöld, som lofwade mig at blifwa premier corporal under sit egit compagnie, men jag skulle hålla mig sielf häst, och där till hade jag inga penningar. När jag nu som mäst gick tankfuller, råkade jag wid hufwudquartieret öfver auditeuren Isak Funck, hvilken, när jag påhelsat och gifwit min intention tillkiänna, skaffade mig straxt häst, at jag skulle föllia honom till general auditeuren Lillienstierna i tankar at der hos honom persvadera mig till at blifwa auditeur, där på och lämnade mig 8 dagar at betänkia mig på, men som jag enständigt stogh där på, at jag wille blifwa soldat, ty updrog mig underofficers tiänst under Dückers regiment Dragoner, och blef jag så d. 1 februarii sergeant under öfwerst lieutenantens compagnie Thomas Funcks, och nu sedermehra när konungen mönstrade oss feldtvaibel, då jag hela den dagen, sedan jag gådt igenom munstringen, hade wacht hos konungen, feck och tahla med honom, då han frågade mig, om jag wore swänsk, och skulle fuller något mehra gifwit mit tillstånd tillkänna, om intet de andra herrarna hade kommit emellan med sit språk. Det war och lustigt wid samma tillfälle, at doctors Isers[2] äldsta sohn stogh ibland oss, och i det samma han skulle gå mig förbi, slog han i kull sig på golfwet, så långer som han var, at kungen och alla de andra herrarna skrattade där öfver, säijandes åht kungen: det skadar intet, han är präst sohn. Jag kan aldrig tillfyllest berömma öfverstlieut. Funck för det (sic) godhet och hurtighet han mig bevisat, derföre jag och i förstonne hade många afundzmän, besynnerlig af de andra underofficerare, som påckat på, det de längre tiänt och sedt sin fiende i näsan,

[1] f. 1682 † 1713, sekret. hos riksr. Meyerfelt. Några bref från Andreas Alstrin till professor Upmarck från Leipzig sommaren och hösten 1707, äfven de af intresse, äro införda i Hist. Tidskr. 1884, s. 178 ff.

[2] Pastor Primarius' i Stockholm Dr Isers barn adlades Iserhielm 1689. Den äldste af de i armén varande båda sönerna, Mathias, stupade vid Pultava som fänrik vid Dalregementet.

at det många gånger kommit till pliten för oss, då jag den ena effter den andra så klypt, at de här effter aldrig nosa på mig. Och har det passerat at, nähr de wellat sig beklaga, hafwa de fådt mehra. En gång blef jag dock pålagder at betahla fältschäraren. Jag får nu och tämmel. revangera mig på dem, effter jag nu är feldtvebel, så låter iag slå up på pohlen så underofficier som gemen, ty här äro släta tractamenter för ostyrigt folk, ehuruwähl det är en ringa ting, som kan störta dem i den olyckan. Elliest har jag nu continuerlig oro dag och natt, så att sällan jag får en gång om monaden draga af mig stöfwel, besynnerlig nu sedan compagniet är på 6 el. 7 mihl i byarna uthdelade, för lågh wårt compagnie i Leipzig, och måste jag fara kring natt och dag. 2 klyppare till hästar har jag kiöpt, kostadt mig här på orten 60 rikzdr, af hwilka en måste altid stå sadlat. Den hästen jag fådt af kungen törs jag intet annars bruka, än när hela compagniet sitter up. Gud ware lof, at jag nogot kunnat hulpit sielf, som till hästar och 2 drängar; orsaken är at jag aldrig behöfwer kosta på mig en halfwöre till mat, ty jag har fri disk hos min capitain, den jag bekom wid det tillfället, at jag altid jagade med honom och bringade uti hans kök nu 10 eller 12 harar, nu 2 och 3 hiortar om dagen, ty här är en hel annan jagt här än i Swerige, och största lusten som jag hafwer så är det, at när andra sittia och dricka, så far captain och jag uth med öfverstlieutenantens jägare och 6 eller 7, ja 8 och 10 par hundar och jaga. Med et ord jag lefwer och mår hel wähl, ty math och dricka har aldrig felatz mig, och mina officerare hålla mehr än jag kan säija af mig. Här äro de, som tillbudit mig pengar, equipage, om jag wille komma och blifwa cornette under deras compagnie, men det har ingen hast, jag tör kan hända gå det förbi och blifwa straxt lieutenant, om jag en gång får så mycket pengar, at jag kan equipera mig sielf, och sedan wet jag deh, hwilka willia promovera mig, hwilka at i all ting giöra till willies består största konsten. Gud ware lof för hälsa och styrka, i Swerige wille jag giärna sofwa hela natten; får jag sofwa 2 timar nu, så är det nogh, ehuruwäl jag lär intet länge hålla uth, om jag wed denna tiänsten blifwa skall, ty det är den aldrabesvärligaste widh et compagnie, som man hafwa kan, besynnerlig effter jag, för så mycket wissare at blifwa promoverat, har tagit på mig mönsterskrifwarens arbete, at skrifwa raporten alla dagar och hålla journal öfwer hela compagniet, det mig i förstone kom något owant på tyska språket. Om Erik, syster Anna Cathrinas gåsse,[1] wore litet manligare och kunde perfect räkna, så skulle jag låta hemta uth honom i wåhr, här äro de, som sittia nu krigscommissarier, som för 4 åhr woro mönsterskrifvare; jag will nämna allenast 2, krigscommissarien Melander och Bergen, de äro nu bemedlade karlar. Men den, som här skall giöra lycka, han måste så i dygden och ärbart lefwerne wara rotader, at

[1] Svägerskan Anna Catharina, gift med stadssekreteraren i Upsala Göran Upmarck. Erik U. blef regementskommissarie. Hans släktgren fortlefver bl. a. i Intendenten G. Upmark.

han aldrig låter bedraga sig. Här är ibland sombliga et ogudaktigt wäsende, at det är synd och skam, skiämmandes uth hela den swänska nationen genom sit förbannade horeri. Den som wiste någon god ärlig swänsk dräng i Swerige, som wille komma hit uth och tiäna och wore katiger af sig, om det skulle kosta mig jag wet icke hwad, så skulle jag si, ath jag kunde få honom hit. En tysker har jag, som jag mig aldrig kan bättre önska, men den andra är en liffländare, en, som jag intet mycket kan lita på. Alt hwad som elliest är paserat, wet jag wähl at And. Alstrin har skrifvit. Wi stå nu och allenast wänta på ordre att bryta up; några regementer äro allaredan bortmarcherade; jag menar at i dag eller i affton lära wi få ordre. Mehra förfaller intet, utan jag befaller högtährade aldrakiäraste moder uthi gudz den alldra högstes nådiga beskydd, med förblifwande till min dödzstund

högtährade aldrakiäraste Moders
lydigste Sohn
P. Upmark.

Af Breitenfeldt i aldrastörsta hast d. 21 Augusti St. V. A:o 1707.

Högtährade kiära Moder må aldrig giöra sig någon onödig om sorg för mig, uthan låta mig i sina böner wara Gudi befallat, så mår jag wähl.

H. W.

Underrättelser.

— Professoren i Lemberg Xaver Liske afled den 27 nästl. februari 53 år gammal. En polsk fosterlandsvän, intresserade sig den tidigt bortgångne historikern bl. a. för frågor, som angingo Sveriges en gång så lifliga beröringar med Polen, och trädde i förbindelse med åtskilliga svenska historieskrifvare. Första uppslaget till denna beröring torde ha gifvits af framlidne lektor A. G. Ahlqvist, som under en af sina utländska resor sammanträffade med L. och af honom i ett och annat erhöll biträde särskildt vid öfversättning från polska till tyska. Till Ahlqvist öfversände han ock början till den *Öfversikt af den polska literaturen med särskildt afseende på den svenska historien*, som sedermera i svensk öfversättning och delvis i sammandrag infördes i Historiskt Bibliotek årg. I—VI. Ur urkundssamlingar, memoirer och historiska arbeten meddelade han här dels en mängd referat dels urkunder eller texter ang. svenskt-polska förhållanden från Gustaf Vasas till och med Gustaf III:s tid. Det fullständiga tyska manuskriptet förvaras i Riksarkivet. En och annan recension af polsk historisk literatur lämnade han likaledes till nämnda Bibliotek. I sista afdelningen af nyssnämnda öfversikt fäste han bl. a. äfven uppmärksamheten på den Poniatovskiska berättelsen om Karl XII:s krigståg

och underhandlingar, som i förra årgången af denna tidskrift meddelades, och påpekade dess värde.

— Den berömde tyske kulturhistorikern Ferdinand Gregorovius afled den 1 maj uti München. Hans förnämsta arbete, som också beredde honom kallelsen till hedersborgare i Rom, är *Die Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* (1859—72), 8 delar, af hvilken tredje upplagan hunnit utkomma. Det är också ett i hög grad intressant arbete, utmärkt, liksom G:s skrifter i allmänhet, icke mindre genom stilens behag än genom forskningens grundlighet. År 1874 utgaf han en biografisk studie från renässanstiden *Lucrezia Borgia. Nach Urkunden und Correspondenzen ihrer eigenen Zeit* (äfven denna skrift i nya upplagor) och 1879 *Urban VIII im Widerspruch zu Spanien und dem Kaiser. Eine Episode des dreissigjährigen Krieges.* Hans sista större verk var *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter von der Zeit Justinian's bis zur türkischen Eroberung*, 2 band, 1889. Äfven detta erkännes af den tyska kritiken som ett »standard work», hvars författare ännu på ålderdomen framstår »i lika hög grad som lärd forskare och som stor konstnär» och såsom stilist endast anses kunna jämföras med Riehl och Treitschke (jfr Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1890, h. 3).

— *Riksarkivet* har i dessa dagar fullbordat sin flyttning till de nya lokalerna vid Arkivgatan. Ändamålsenligare uppställning, lättare tillgänglighet, ökadt utrymme såväl för arkivalier som för forskare äro de fördelar som vunnits. Genom 1626 års kansliordning fick riksarkivet sin första fasta bostad — i ett par hvalf uti slottet — ännu i dag förvaras en del af arkivets handlingar i ett slottshvalf. Husvillt genom 1697 års slottsbrand, spriddes det på olika lokaler och kunde först 1768 återförenas i hvalf eller rum uti k. slottet, där äfven de låga och trånga ämbetslokalerna voro belägna. Ännu lefva forskare eller arkivmän, som började sina studier eller sin arkivverksamhet i de små entresolrummen på slottets norra sida. Under senare hälften af detta århundrade kom arkivet åter på rörlig fot för att nu, såsom man kan antaga, ha funnit en bostad för framtiden. Det vandrade 1846 till Ridderstolpeska huset (n:o 2 vid Skeppsbron), nära 20 år därefter, 1865, till det gamla Stenbockska palatset på Riddarholmen; 20 år därefter började arbetena med den nya arkivbyggnaden, som skulle sammanbyggas med den gamla, och i maj 1891 kunde den förra för forskningen öppnas. Planer och önskningar i fråga om arkivets framtid ha under de sista årtiondena växlat. Det är kanske icke allt hvad man från arkivsynpunkt önskat, som blifvit vunnet, men förändringen är nog stor för att kunna betecknas såsom en epok i arkivets historia, hvilket ju också har skett på de taflor, som till höger och venster möta den inträdande i det nya arkivets förstuga. Arkivets chef har icke längre till speciel uppgift, såsom Axel Oxenstierna ville, att vara »riksens historicus», men arkivet har i stället blifvit vida mer än hvad det i långa tider varit; det är icke endast en skattkammare för rikshistoriografer eller de officielle hi-

storieskrifvarne; det har öppnat sina tillgångar för en allt talrikare krets af enskilda forskare, hvilka med olika syftemål och intressen dock alla lämna bidrag till fäderneslandets och svenska folkets historia, som sålunda framträder i allt klarare ljus. Att denna forskning må trifvas och förkofras i Riksarkivets nya hus, är en önskan, i hvilken alla vår historias vänner förena sig.

— Frågan om *stadsarkivarietjänsten* i Stockholm, som i föregående häfte af denna tidskrift berördes, har, sedan öfverståthållareämbetet gifvit magistraten rätt, dragits inför K. Maj:t. I afseende på hvad saken gäller kunna vi hänvisa de intresserade till en i Stockholms Dagblad för den 16 maj införd artikel *Om vården af våra specialarkiv*. I en lika lugn som öfvertygande utredning ådagalägges där vikten af att dessa mindre arkiv få en verkligt fackmässig tillsyn. Också förskrifver sig uppsatsen, efter hvad vi tro oss veta, från en af våra förnämste arkivforskare och arkivkännare samt kulturhistoriske författare i landsorten. Det är verkligen så, att dessa för vår inre historia så viktiga mindre arkiv under nuvarande förhållanden icke blott äro svårtillgängliga eller rent af oanvändbara, utan äfven utsatta för verkliga faror. Det är icke så synnerligt många år sedan man visste berätta, huru vid »gallringen» eller »ordnandet» af ett sådant mindre arkiv i hufvudstaden ett icke obetydligt förråd af handlingar en vacker dag upptäcktes på en pråm i en af stadens hamnar för att snart försvinna, under det att en annan del i mer eller mindre stympadt skick öfvergick i autografsamlares ägo. Det har händt, att viktiga handlingar, som i ett annat och ett af de allra förnämsta specialarkiven i Stockholm bevisligen användts för moderna arbeten från senare tid, veckor igenom kunnat förgäfves efterfrågas och eftersökas, för att omsider återfinnas genom en förening af lycklig slump och anlitande af utvägar, som i vanliga fall måste anses strida mot alla regler för ett offentligt arkivs sunda skötsel. Det är på tiden att arkiven komma under en vård, som skyddar dem för dylika faror och gör dem för forskningen brukbara på normala vägar.

— *Letterstedtska föreningen* har till docenten L. STAVENOW i Uppsala beviljat ett anslag af 500 kronor för fortsättningen af hans forskningar i frihetstidens historia.

— *Akademiska disputationer:* seminarieadjunkten P. B. REGNÉR har i Uppsala den 21 maj försvarat en afhandling under titel *Kriget och tillståndet i Vesterbotten 1809* (jämte föregående historik öfver ryssarnes infall i Vesterbotten på 1700:talet); vid samma universitet har fil. lic. G. R. FÅHRÆUS den 22 maj likaledes försvarat en afhandling *Om förändringen af Sveriges alliansssystem åren 1680—1682 i dess sammanhang med de europeiska förvecklingarna* (X + 162 sid. + rättelser). — I Lund har läroverksadjunkten E. A. ZETTERQVIST den 18 mars försvarat en afhandling med titeln *Grundläggningen af det svenska väldet i hertigdömena Bremen och Verden*

(IV + (4) + 192 sid.) och fil. kand. M. Börjesson den 19 maj en afhandling om *Riksdagen i Stockholm 1655.*

— Fil. doktor H. Larsson har under våren utgifvit två mindre historiska afhandlingar *Halland vid midten af det 17:de århundradet. Strödda bidrag till Hallands historia efter freden vid Brömsebro* (94 + 7 + 8 + 2 + 1 + 2 + 4 sid. + 3 tabeller, Halmstad 1891) samt *Grefve Karl Gyllenborg i London åren 1715—1717. Ett bidrag till Sveriges yttre politik under Karl XII:s sista regeringsår. I* (30 sid. Göteborg 1891).

— *Några minnen från 1813 års krig* är titeln på några historiska dagboksanteckningar af d:r Eric Edholm, som finnas införda i Tidskrift för Militär hälsovård 1891 (äfven jämte andra uppsatser sammanförda under titeln *Studier och Anteckningar af en militärläkare 1890* och utdelade i en liten separatupplaga). Eric Edholm, bördig från Jämtland, blef 1812 lifmedikus hos Karl Johan och prins Oskar, följde i denna egenskap kronprinsen till Finland och Tyskland, blef sedermera förste lifmedikus och tjänstgjorde som sådan hos Karl Johan ända till dennes död, för öfrigt ordförande i Sundhetskollegium m. m. Anteckningarna gå från den 26 april 1813 till den 24 jan. 1814. Några nya historiska upplysningar torde de väl icke kunna sägas innehålla, däremot åtskilliga karaktäristiska anekdoter från fälttågets gång eller om de framstående personer, med hvilka förf. sammanträffade, upplysningar om hans egen verksamhet o. s. v. Så berättar han, för att anföra ett exempel, huru han kort efter öfverkomsten till Tyskland i Stralsund kallades till generalmajoren v. Döbeln, som just då råkat i kronprinsens onåd med anledning af expeditionen till Hamburg. »En dag», heter det, »blef jag afhämtad af major Döbeln till hans farbror generalen, ställd för krigsrätt för det, att han emot order angripit fransoserna vid Hamburg. Under det denne tappre och desperate man skref sitt försvar, öfverväldigades han af sinnesrörelse, med kramp i alla leder, så att han vid mitt inträde i rummet låg sanslös med fradga kring läpparne. Jag bände med våld upp munnen och lyckades att hälla i honom en matsked droppar, jämte en kopp varm dryck, hvarefter han småningom kom till sansning och talförmåga och utbröt: 'Hvem har skickat bud på er, herre? Om Ni nu tror er ha gjort mig en tjänst, så tackar jag er icke därför. Men efter Ni mig ovetande kommit hit, skall jag bedja er göra mig en verklig tjänst, den nämligen att, när jag nu dör, som jag är på god väg att snart göra, skall Ni öppna min kropp och intyga för mina förföljare, att icke jag själf utan de tagit lifvet af mig'. Så komplimenterades jag för mitt besvär i första hettan. Sedan blef han lugn och älskvärd, som han i hög grad kunde vara och satte sig ned att sluta redogörelsen för sitt anfallståg».

— Under titeln *Grönsö* har herr Erik von Ehrenheim i endast 60 exemplar låtit trycka ett litet häfte om 26 sidor, i hvilket han lämnar ett värdefullt inlägg till våra äldre herrgårdars byggnads-

historia. Grönsö anlades redan 1611 af Johan Skytte och tillhör således våra äldre svenska slott. Mycket af intresse har förf. därföre att anföra och har han äfven lyckats gifva en tydlig bild såväl af slottets forna utseende som af dess inredning; äfven om andra, till Grönsö hörande gårdars åbyggnader, såsom t. ex. det vid pass 100 år äldre Utö med dess egendomliga inredning, lämnas redogörelser. Dessutom meddelas en del värderika uppgifter om diverse äldre takmålningar, om den intressanta porträttsamlingen, om den dyrbara »Grönsötapeten», om trädgårdsanläggningarna samt om själfva godset m. m. Någon ägarelängd upptages ej, då, enligt författarens utsago, en sådan ej ligger inom ramen för hans arbete. Här hade dock varit ett kanske ej återkommande tillfälle att i någon mån revidera de uppgifter om de äldste ägarne, hvilka förekomma i Schlegels och Klingspors »Uplands Herrgårdar». Särskildt hade varit af intresse att, om möjligt, utreda huruvida verkligen Grönsö kan vara identiskt med det i Riksarkivets pergamentsbref n:o 2005 omtalade »Grunsö», som säges vara beläget i Ytter-Selö socken af Selebo härad. I senare handlingar skrifves namnet »Græensø» (1457 Riksark.) och »Grønsøø» (1465 Riksark.). Ägarelängden kan förökas med Magnus Grens broder, kaniken Erik Stensson, ty när efter honom skiftades gods 1457 d. 20 okt. (Riksark.), erhöll Magnus Gren, utom Gimmersta och en stor del andra gårdar i Julita socken, »Græensø» samt Vallby och Ekenäs på Tröjden.

Hvad förf. föresatt sig att lämna i sin lilla uppsats är emellertid af uttömmande natur och förtjänar så mycket mera erkännande, som det vore att hoppas att hans exempel skulle mana andra innehafvare af våra äldre herresäten att i sin ordning göra liknande arbeten och därigenom utvidga det knapphändiga material som förefinnes till svenska husets historia. (*F. U. W—l.*)

— Löjtnant Otto Bergström har nyss utgifvit *Kongl. Invalidinrättningen på Ulriksdal* (4 + 160 sid. Sthlm Norstedt 1891). För flertalet af den nu lefvande generationen är säkerligen denna invalidinrättning obekant, så mycket mer som den svenska arméns invalider till följd af omständigheternas makt icke på länge påkallat någon allmännare uppmärksamhet. Det var dock meningen en gång att på Ulriksdal upprätta ett svenskt »Hotel des Invalides». 1812 års riksdag hade samtyckt till, att något kungligt lustslott finge upplåtas för dylikt ändamål, en komité tillsattes, och efter åtskilliga förslag och planer uppläts omsider 1821 Ulriksdals lustslott till lokal för invalidinrättningen och den 28 jan. 1822 öppnades densamma. Emellertid befanns under årens lopp inrättningen vara alltför kostbar, ständerna erbjödo redan 1840 den kungliga familjen att till sitt begagnande återtaga Ulriksdal, men först 1849 skedde inrättningens upplösning; där hade då sammanlagdt underhållits 383 officerare, underofficerare och gemene. Öfver invalidinrättningens öden meddelar förf. en fullständig historik samt dessutom biografiska notiser öfver inrättningens styrelsepersonal samt öfver officerare och underofficerare, som där varit in-

tagna. Uppgifterna äro synbarligen samlade med stor omsorg, biografierna kryddade med anekdoter och erbjuda vännerna af personalhistorien åtskilligt af intresse.

— Uti tidskriften »Samlaren» 11 årg. har v. bibliotekarien BYGDÉN lämnat en synnerligt intressant uppsats *Om ursprunget till den historiska mythen om Fale Bure* och däruti visat, att denna ytterst torde hvila på en anknytning af någon gammal sägen till en grafsten från medeltiden, som ännu bevaras i Sköns kyrka i Medelpad och, såsom författaren trott sig finna, blifvit lagd öfver en *Fardiækn*, hvilken han anser vara samme man, som omnämnes i gamla bref från åren 1347—63 och som i ett af dem kallas »Fardiækn unge». Han anför vidare en fornsvensk namnform *Fardhe*, som förmedlar öfvergången från Fardiækn till *Fale* och förekommer i Medelpad, hvarigenom af Fardiækn unge lätt kunnat blifva Fale den unge. Stödd på grafstenens vapenbild och ett bevaradt sigill af Nils Fardiæknsson från 1352, har han sökt visa släktskapen emellan denne och Fardiækn unge eller Fale den unge. De slutsatser, hvartill han kommit beträffande denna nya slägt synas så antagliga som några kombinationer inom ätteforskningen kunna blifva, då de ej stödjas på uttryckliga och ostridiga intyg; och därföre torde det också vara skäl att här lämna några antydningar, hvilka måhända kunna tjäna till ledning för fortsatta undersökningar rörande ämnet.

Den tvist, som uppstått emellan *Fardiækn* i Helsingland och den myndige Jämtlandsfogden *Nikolas Pettersson*, kan icke — såsom Munch förmodat — hafva varit af så allvarlig politisk art att den kunnat föranleda konungen att år 1354 hals öfver hufvud resa till Norrland, utan har sannolikt varit af rent privat natur och antagligen en »träta» om arf eller om jordagods belägna i Sverige. Detta kan med full rätt slutas däraf, att tvisten skall slitas af *svenske* män; och då parterna på förhand förklara sig nöjda med deras dom, synes detta antyda att de varit så nära befryndade, att de — likasom Sigurd Hafthorsson och Håkan Jonsson — ansett det olämpligt att tvista inför vanlig domstol och därföre hänskjutit saken till en kompromiss. Det är icke heller oantagligt att denne Nikolas varit svensk, då man för en så myndig man icke kan uppvisa någon norsk ättledning och svenskars anställning i norska ämbeten ständigt förekommer vid denna tid. Att han åtminstone ägt jord i Sverige är ostridigt, ty den 10 okt. 1351 (R. A. permebr. n:o 34) köper han en mindre jordegendom här i landet, hvilket antagligen skett för att öka antalet af de fastigheter han redan ägde i samma trakt. Af flera omständigheter framgår också, att han icke kommit till Norge såsom en fattig äfventyrare utan såsom en ättgod och burgen man, hvilken var i stånd att lämna sin konung icke obetydliga penningeförsträckningar.

[1] Munch vill anse troligt, att han varit broder till Petter Nikolasson, hvilken 1363 var fehirde och befallningsman i Tönsberg och 1388 sysselman i Ryfylke, men Petters vapen var en bjälke och några stöd för släktskap och vapenförändring har han ej visat.

Nu uppträder ungefär en mansålder senare en *Bengt Nikolasson*, som för alldeles samma sköldemärke som i Nils Fardisegnssons sigill och på grafstenen i Sköns kyrka. Äfven han är en myndig man med betydande kronofordringar, men hans härkomst ännu ej känd. Fogde på Akershus 1380—88 sitter han i rådet 1381—89 och innehar ett panteläu. Af hans släktförhållanden[1] känner man endast, att han varit gift med *Ulfhild* dotter till *Thorgaut Jonsson* och enka efter den rike Kolbjörn Thorgilsson på Throndstad. Med henne hade han 2 barn, sonen *Thorgaut* och dottern *Ingeborg*, gift med *Brynjulf Jonsson* (ros) i dennes andra gifte, då hon själf var enka efter en Otto. Äfven Ingeborgs sigill visar den krökta armen med den stora handsken. Det torde därföre förtjäna att efterforskas, om denne Bengt Nikolasson kan antagas vara son af Nikolas Pettersson och om äfven denne fört den krökta armen i sitt sigill — i fall något sådant blifvit bevaradt. — Ett sökande härefter torde möjligen föranleda nya upptäckter beträffande den nye Fale Bures släkt. (*G. Djurklou*).

— *Handlingar till Olai Magni biografi*, ur Archivio di Stato di Roma (bland »atti notarili»), meddelas af förre arkivtjänstemannen i Rom, nuvarande statsarkivarien i Mantua A. Bertolotti, i första häftet för 1891 af »Archivio Storico Italiano» (äfven i separattryck, 14 sid. Firenze 1891). Efter en notis om de båda berömda bröderna Johannes och Olaus Magni trycker hr B. de tre dokumenten: *ett köpebref* af 5 jan. 1554, enligt hvilket Olaus tillhandlar sig två hus i Rom af adelsmannen Joh. Petr. Cafarelli; *Olai testamente af 31 juli 1557* och ett *inventarium öfver hans efterlämnade tillhörigheter*, upprättadt den 2 aug. s. å. Af alla tre handlingarne framgår att M. Olaus icke var en fattig man, när han afled i S:t Britas hus, som erhåller en del af hans kvarlåtenskap. En annan del tillfaller Peterskyrkans byggnadsfond, som erkänsla för den graf han utvalt, bredvid sin broders, »in basilica principis apostolorum de Urbe... apud altare Veronice seu Vultus sancti». Hvad som blir öfver, när notarien, exekutorerne och Olai tjänare fått godtgörelse, skall tillfalla hans »nepotes», Magnus och Olaus Laurentii, hvilka studera »Lovanii et Leodii» (i Löwen och Lüttich). Vittnena till hans yttersta vilja äro en brigittinermunk från il Paradiso i Florens, nu cappellan i S:t Brigittas hus i Rom, två »clerici leodienses», en »wratislaviensis», en »moguntinus», samt tvenne svenskar: »Nicolaus Jo. Petri, clericus lincopensis», »Nicolaus Holms, clericus lincopensis, cappellanus in ecclesia beate Marie de Anima nationis Theutonicorum de Urbe».

Inventariet uppräknar, efter fördelningen i rum, skåp, lådor, pungar etc., kläder, klenoder, böcker, tryckformar, stilar och andra boktryckeritillbehör m. m., penningar i olika slags mynt, samt en »mula cum suis fornimentis». I Cöln och Antwerpen har Olaus lager af »Historiæ rerum gotticarum»; i Rom och S. Brigittas hospital, hans vanliga bostad, en mängd böcker af olika slag och två bokpressar, »et nunc sub turculare .. nonnulla volumina revelationum S. Brigide, et valoris in totum sunt libri cum torcularibus s(cuti)

600 auri in auro vel circa». Olaus har äfven »certi libri secreti artis archimiste».

Hr Bertolotti säger, att dessa dokument beriktiga det hittills uppgifna dödsåret för Olaus Magni, 1568. Så uppgifves emellertid icke hans dödsår i svenska biografiska tryck. Där uppgifves 1558 (måhända beroende på en i sådant fall felaktig »öfversättning» från påfligt år till svenskt).[1] Dagen, 1 augusti, är densamma i svenska uppgifter, som enligt de nu framdragna dokumenten. (*H. W.*)

— Preussiska statsarkivarien C. SATTLER har nyligen fullbordat sitt biografiska verk öfver fältmarskalken Kniphausen, hvarmed han länge varit sysselsatt. Titeln lyder *Reichsfreiherr Dodo zu Innhausen und Knyphausen königl. schwedischer Feldmarschall. Seine Lebensgeschichte*, och i afdelningarna V och VI behandlas hans verksamhet i svensk tjänst. Vi hoppas snart kunna återkomma till detsamma.

— Ryske juris kandidaten E. N. BERENDTS har den 3 februari i Petersburg för erhållande af doktorsgraden i finansrätt försvarat en diger afhandling om 54 tryckark under titeln *Sveriges statshushållning*. Hvad som nu är utgifvet sträcker sig till 1809. Författarens afsikt lärer vara att i ytterligare två band föra sin framställning fram till våra dagar.

— Under titeln *Neue Heidelberger Jahrbücher* har den historisk-filosofiska föreningen i Heidelberg i år börjat utgifva en periodisk skrift (ett större häfte hvart halfår), i hvilken de historiska facken särskildt synas komma att tillgodoses. Karaktären skall vara vetenskaplig (uppsatserna ha noter), men ämnena vara af allmännare intresse. Tidskriften finnes tillgänglig hos Historisk Tidskrifts redaktion. I fråga om innehållet hänvisas till den sedvanliga Tidskriftsöfversikten.

— Bland allt det myckna onda vi läsa om de habsburgska regenterna i Spanien är äfven det, att Filip III genom *moriskernas fördrifvande* gaf prof på en blind och inskränkt fanatism och tillfogade sitt lands materiela odling ett svårt slag. Om det senare torde meningarna knappt vara delade; själfva karaktären af den nämnda åtgärden har man nyligen sökt framställa i annat ljus. En spansk författare DANVILA Y COLLADO har nämligen i en skrift angående detta ämne (»La expulsion de los moriscos espanoles») sökt visa, att åtgärden i Spanien var i hög grad populär, kräfdes af den allmänna meningen såsom en handling af själfförsvar mot en fara för den allmänna freden och nationela enheten, samt att Filip III i det längsta motsatte sig densamma, försökande, ehuru förgäfves, att samman-

[1] Man använde i Rom den tiden »calculus Florentinus». Året 1557 enligt denna räkning svarar mot 25 mars—31 december 1557 och 1 januari—24 mars 1558 enligt vår årsräkning; juli och augusti falla sålunda enligt båda räkningarna på 1557.

smälta de båda raserna, den spanska och den moriska (jfr Revue d'hist. dipl. 1891, h. 1).

— Af *Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll*, första serien, utkommer under de närmaste dagarne 9:de delen, omfattande riksdagen 1664. Denna del har, enligt uppdrag af Riddarhusdirektionen, redigerats af D:r S. Bergh.

Anteckningar om Lappmarken, särskildt med hänseende till kristendomens införande därstädes.

AF

E. W. B.

I sammanhang med Västerbottens kolonisation utsträckte sig regeringens omsorg tillika till de angränsande lappmarkerna. Redan under Magnus Erikssons minderårighet utfärdade drotset Knut Jonsson, på grund af en på herredagen i Telge år 1328 mellan helsingboar och birkarlar träffad öfverenskommelse, frihetsbref för en hvar, som ville bosätta sig i »den yttersta delen af Helsingland mot norr», hvarjämte förklarades att nybyggarne i juridiskt hänseende skulle lyda under fogden i Helsingland samt att ingen finge hindra lapparne, »homines silvestres et vagos, vulgariter dictos Lappa», i deras jagt eller ofreda de birkarlar, som besökte dem. Såsom regent bekräftade Magnus år 1340 »till Guds dyrkelse och hans heders förökning och Sveriges rikes nytta och bästa» nyssnämnda öfverenskommelse, så att »alla, som å Kristo tro eller till kristna tron sig omvända vilja», ägde att för sig och sina arfvingar taga mark i Lappmarken, »hvilken i forna tider icke hafver varit i många människors minne». År 1358 afgaf likaledes Erik Magnusson konfirmationsbref på dessa privilegier, hvilka »alla inneboende i Norrbotten i Lappmarken till Sveriges rikes och kristna trons förökning unte och gifne äro, — — — och hvilka birkarlar, som ökenskogar i för:de endar (råmärken) efter sitt tarf och nytta söka vele, det vi dem ingalunda neka».

De maktägandes omtanka i afseende på Lappmarken och lapparne gick således i förstone ut på att kolonisera landet och

att dymedelst på samma gång bland den hedniska befolkningen utbreda den kristna tron. Någon egentlig bosättning i Lappmarken torde dock ännu icke hafva förekommit, då det nedre landet ju erbjöd så rikt tillfälle till nybygge. Däremot hade lapparne redan tidigt trädt i handelsutbyte med birkarlarne, de i kustlandet bosatta handelsmän, som förmedlade handeln med lapparne och därvid ofta utsträckte sina handelsresor ända till Västerhafvet. Allt eftersom de särskilda lappmarkerna voro desses hem närbelägna, fingo de dem sig anvisade till sitt handelsdistrikt »att råda öfver».[1] För sina handelsrättigheter erlade de till kronan en obetydlig skatt, som dock genom särskild öfverenskommelse med Gustaf I år 1528 något ökades, hvaremot de själfve fingo uppbära den skatt lapparne skulle utgöra. Detta birkarlarnes välde öfver lapparne fortvarade omkring 300 år eller till slutet af Gustaf I:stes regeringstid, från hvilken tid birkarlarnes handelsrättigheter småningom alltmera inskränktes genom det direkta handelsutbyte, hvari kronan genom sina lappfogdar ingick med lapparne. Johan III utfärdade åtskilliga bestämmelser om kronans öfvertagande af denna lapphandel i första hand, och var regeringen härvid mån om att icke bjuda lapparne sämre villkor än birkarlarne. Så heter det t. ex. i en odaterad instruktion för några lappfogdar, att »eftersom vi förnummit hafva birkarlarne plägat årligen efterlåta lapparne till skänks något koksalt, vilja vi fördenskull gunstligen efterlåta dem 2 t:or och några kannor bränvin». Företrädesvis var det dock Carl IX, hvilken närmare ordnade denna byteshandel till kronans förmån.[2] Birkarlarne blefvo *vid lifsstraff* förbjudna att fara omkring i Lappmarken och uppköpa varor på andra orter och tider än de af konungen fastställda marknadsplatserna och marknadstiderna och skulle därvid lappfogden först uppbära skatten och köpa de skinnvaror han på kronans vägnar ville behålla; »sedan må hvar handla med den andra».

Genom sin maktställning hade birkarlarne fått ett välde öfver lapparne, som de voro angelägna att icke gå miste om, hvarför ock, när under Gustaf I:stes tid nybyggesanläggningar i Lapp-

[1] Umeå lappar, som icke voro på detta sätt indelade, kallas i 1533 års räkenskaper »kronans egna lappar».

[2] Efter en mantalsuppgift för år 1607 var antalet birkarlar i de särskilda lappmarkerna vid samma tid följande: Umeå och Piteå lappmarker 20, Luleå lappmark 18, Torneå lappmark 23 = 61. Dessa birkarlar bildade senare stommen till borgerskap i de i början af 1600-talet upprättade norrländska städerna.

marken tillämnades, dessa motsatte sig detta förslag, hvilket föranledde konungen att i en skrifvelse af d. 12 mars 1544 »till menige birkarlar, som befallningen hafva öfver lapparne i Västerbotten», skarpt förehålla dem detta, förklarande det vara i strid med Sveriges lag och icke stå till att lida att förbjuda någon att upptaga hemman af ödemarken och därmed föröka kronans ränta, hvarför sådant på det strängaste förbjöds. Men icke blott mot nybyggens anläggningar därstädes, äfven mot kristendomens införande i landet uppträdde de fientligt såsom stridande emot deras handelsintressen, enligt hvad en äldre författare, den med den svenske ärkebiskopen Johannes Magni bekante katolske diplomaten och historieskrifvaren Damianus à Goës i sitt arbete: Deploratio lapponiæ gentis ad Paulum Papam (påfven Paulus III) tom. III, Lovanii 1544, skrifver: »Vetant Lappones christianos fieri, ne subditi suavi jugo Christi aliquid lucelli eorum tyrannidi et rapacitati subducant et aliquid ex vectigalibus decrescat (se Millén, Disputatio de christianismi in Lapponia per regum Sueciæ consilia profectibus). Ofta gåfvo ock birkarlarne lapparne exemplet af dåliga seder och Carl IX befallte sina kommissarier att med dödsstraff straffa de birkarlar, som i Lappmarken förde ett sedeslöst, otuktigt lif. Efter hand vann dock kristendomen här alltmera insteg, ehuru, såsom den med Gustaf Vasa samtidige Ziegler säger, deras öfvergång oftast blott förestafvades af yttre hänseenden: »De hvarken följa den kristna religionen eller undfly den af judiskt hat, utan underkasta sig för att därmed villfara de regenter, under hvilkas välde de kommit».

Den första kända biskopsvisitation inom Norrbotten företogs af ärkebiskop Hemming Nicolai år 1346 och sträckte sig ända upp till Torneå, vid hvilket tillfälle omkring 20 personer döptes, dels lappar, dels finnar från Uleå, Kemi och Simo.[1] Visitationen omfattade naturligtvis blott kustsocknarna och lemnade således Lappmarken oberörd. Här fordrades först en vägrödjande missionsverksamhet. Tanken på en sådan hade dock redan väckts under senare delen af fjortonde seklet och detta genom en landets egen dotter, lappkvinnan Margareta, hvilken så hos de världsliga som andliga myndigheterna sökte tända den hänförelsens glöd, som i hennes eget bröst lågade för hennes landsmäns omvändelse.[2]

[1] Se Åbo domkyrkas svartbok, sid. 154.

[2] »Qui errantes et increduli huc usque permanentes fidem catholicam suscipere distulerunt» (se drottning Margaretas skrifvelse till den svenske ärkebiskopen år 1389).

Så skrifver bland andra biskop Thord i Strängnäs till klosterbröderna i Vadstena följande om henne:[1] »Kanske är det icke utan genom ett inre mysterium denna enkla, fattiga och elända kvinna, som icke söker denna världens rikedomar, njutningar och ära, utan allena sträcker sin själs begär till det, som Gud tillhör, med så stor nitälskan anropar de styrande, så präster som öfriga; ja, kanske man får tro, att Guds Son, som med sin helige andes eld itändt henne till dessa maningar, i dessa yttersta tider vill för folken uppenbara sitt namn och eder tro». Ehuru Margaretas nit väckte de styrandes uppmärksamhet på denna angelägenhet, såsom synes af den brefväxling myndigheterna emellan, som härom bevarats, så torde dock icke något vidare vid saken åtgjorts, hvilket däraf framgår, att ännu år 1414 säges om henne i en skrifvelse till den svenske ärkebiskopen från en abbot i ett norskt kloster men på besök i Vadstena, att hon fortfarande med böner och tårar anropade de högste, konungen och drottningen, ärkebiskopen, biskoparna och de förnämsta så i Danmark som Sverige.

Helt visst är det emellertid att betrakta såsom en frukt af Margaretas outtröttliga nit, då vid denna tid en viss herr Thorsten, denne förste namngifne missionär inom Lappmarken, upptog verkligt missionsarbete bland lapparne. I en skrifvelse till domkapitlet i Upsala år 1419 uppmanar Erik XIII domkapitlet att, som denne herr Thorsten sedan några år arbetat i Lappmarken och nu hade för afsikt att därstädes bygga gudstjänstkapell, understödja honom i denna hans verksamhet och äfven uppmuntra andra, som därtill kunde vara villige, att deltaga med honom i samma arbete.

Om någon vidare missionsverksamhet i Lappmarken under den katolska tiden förmäla ej de skriftliga urkunderna. Om än lapparne sökte skydda sig med det kristna namnet och vissa yttre bruk, så torde dock den förut omnämnde Damianus à Goës icke utan skäl hafva klagat öfver att ännu vid 1500-talets början föga kännedom om Gud och Kristus fanns i lapparnes bygder. Lapparnes religiösa behof voro ock ännu så litet tillgodosedda att de, såsom Olaus Magnus anför, om de ville låta döpa sina barn, hade att färdas till de kristna kyrkorna, »dopkyrkorna»,

[1] Skrifvelsen, affattad på latin, förekommer i en Vadstenacodex, som numera förvaras i Riksarkivet.

i nedre landet en vägsträcka af ofta öfver 100 mil fram och åter, hvilket de då gjorde en eller två gånger om året med sina nyfödda hopsurrade i en kont på ryggen. Att också hedendomen ännu vid den nyare tidens inträde fortfarande i Lappmarken var vidt utbredd ser man af konung Gustafs skrifvelse till påfven af d. 10 sept. 1523, ännu före brytningen med honom, däruti konungen i sammanhang med talet om sina afsikter i afseende på kyrkliga reformer bland annat utlofvar att vilja taga i betänkande, huru lapparne måtte blifva förda ifrån sitt afguderi till den kristna dyrkan.[1] När snart därefter klosterportarna inom landet öppnades och en vidgad verksamhetskrets erbjöd sig för de klosterbröder, som kunde följa med den nya tidens anda och kraf, se vi ock en bland desse utvälja Lappmarken till sitt särskilda arbetsfält. Den 5 juni 1526 utfärdade konung Gustaf ett försvarelsebref för Vadstena-munken Benedictus Olai, hvari säges, att samme klosterbroder vore »stadd i sin rätta resa och ärende in uti Norrbotten med vår tillåtelse och goda minne till att [förkunna?] de fattiga lappar och andra den landsändans innebyggare Guds tro och hvad deras själs salighet tillyder och, om så lägligheterna tillsäga, att han må där upptaga en skola för förenämnda lappars skull och andra flere goda barn i den landsända».

Mot slutet af konung Gustafs tid skickades ock af konungen såsom kristendomens förkunnare en Michael Agricola till Torneå lappmark, där, såsom det heter i den kongl. skrifvelsen af d. 24 juli 1559, »en stor part af lapparne ännu icke hafva låtit sig döpa och kristna eller något vilja sköta om den del, som en människa med rätta är skapad till och bör att göra, nemligen att bekomma sannskyldig Guds heliga vilja att veta och sig sedan så därefter skicka uti detta timliga och förgängliga lefvernet, att hon till det eviga goda lifvet, som ingen ände varder hafvande, komma måtte». (I dessa allvarliga ord återspegla sig visserligen de tankar, som särskildt vid denna tid torde hafva rört sig i den gamle konungens inre.)

Först under Johan III:s regering skall emellertid kristendomen mera allmänt fått insteg i Lappmarken, såsom den under Carl XI:s tid lefvande lappmarksprästen Olof Graan i sin berättelse om Lappmarkens kristianisering säger: »Allraförst under konung Johans

[1] »Terram Lapponiæ ab idolatria ad christianum cultum converti faciemus».

tid kommo lapparne till kristendomen, döpelsen och Guds rätta kunskap och till tron». Men ännu saknade Lappmarken ordnade kyrkliga förhållanden, och inskränkte sig den prästerliga verksamheten till ett eller annat besök om året från de nedre socknarna, till hvilka lappmarkerna voro anslagna.

Carl IX tillkommer, som bekant, hedern att med allvar hafva tagit sig an Lappmarkens sak. Redan 1599 gaf han sina kommissarier befallning att låta anlägga åtminstone *en* kyrka i hvarje lappmark, »uppå det att den fattiga allmogen där uti landsändan må varda frälst utaf det mörker, däruti största parten af dem stadde äro, och någorlunda blifva uti Guds ord underviste och till dess rätta kännedom komma, därom vi på vårt dragande ämbetes vägnar bör hafva åhuga och omsorg». År 1607 kunde ock af lappmarks-kommissarierna till konungen inberättas att kyrkan i Lycksele var färdig, Arvidsjaurs och Jockmocks likaledes i det närmaste färdiga, Enontekis och Simojervi kapell under byggnad och till kyrkan i Torneå lappmark vid Tenoteki timmer framfördt, likasom ock präster från det nedre landet till samma kyrkor voro utsedda, hvilka skulle aflönas med $^{1}/_{3}$-del af kronotionden i Lappmarken. Tyvärr var det ej så lätt att utfinna dugliga sådana, då mot den ene och den andre af de i kustlandet vid denna tid tjänstgörande präster svåra beskyllningar gjordes. I afseende på gudstjänstbesökandet lofvade lapparne att infinna sig på kyrkoplatsen till Thomasmässan eller senast julaftonen och då stanna där intill Kyndelsmässan (d. 2 febr.), likaledes återkomma till Vårfrudag (d. 25 mars) och uppehålla sig vid kyrkan åtta eller fjorton dagar, och skulle vid dessa tider prästerna predika för dem hvarannan dag. För att bibringa dem kunskap i kristendomen fingo de fogdar konungen uppsände bland annat befallning att medtaga exemplar af den af konungen själf författade katekesen. »Vi hafva ock», heter det i fullmakten af d. 19 okt. 1610 för lappfogden Lars Larsson, »låtit gifva honom en vår catechismum med, som han ibland lapparne skall låta förkunna och läsa, på det att de må få någon kännedom om Gud och den heliga Trefaldighet, som dem härtill mest hafver varit förborgadt».

Ett försök gjordes äfvenledes att af landets egna söner utbilda prästämnen. Kommissarien Hiorth fick vid sin resa till Lappmarken år 1606 uppdrag att medtaga till Upsala åtskilliga lappgossar. Att detta dock icke kunde ske med föräldrarnes

goda minne är naturligt. Hiorth säger ock i sin berättelse om detta sitt uppdrag, att de »så godt som med trug» måste tagas från lapparne. I allt uttogos från de särskilda lappmarkerna 16 gossar. Några af dessa rymde under vägen[1] och resultatet af hela företaget skall icke hafva utfallit gynnsamt. I en uppsats om de lappska förhållandena från det följande århundradet uttalas ock såsom en allmännare erfarenhet att de lappgossar, som sändts till akademien i Upsala, oftast velat bibehålla »sitt vilda uppfostringssätt och större delen af dem varit mycket benägna till fylleri och bränvinssupande, så att genom dem mycket ringa i kristendomens fortplantande uträttas kunnat».

Konungens förtjänstfulla bemödanden om kristendomskunskaps bibringande åt lapparne och de kyrkliga förhållandenas ordnande i Lappmarken stötte på ett allvarsamt hinder i svårigheten att få dugliga och i språket kunniga präster, som ville slå sig ned i landet. På kommissarien Baltzar Becks klagomål öfver prästernas obenägenhet att bo uppe i Lappmarken, dit de endast en gång om året ville resa, svarar konungen d. 27 juni 1608, att han ingalunda ville det lida; ville icke prästerna stanna vid lapp-kyrkorna, så skulle de afsättas. I en senare skrifvelse till lappfogden Reinh. Stigher af d. 6 apr. 1611 uttalar konungen sitt missnöje öfver denna prästernas motsträfvighet att bosätta sig i Lappmarken. Han säger här, att han hört det prästerna i stället för att bo vid lappmarkerna uppehålla sig uti stora byar ner i landet, draga till Lappmarken allenast en gång om året vid julhögtiden och då förde med sig både bränvin och andra köpmansvaror och »drefvo snart sagdt större handel än som birkarlarne och således mera aktade deras köpenskap än som de akta deras ämbete och gudstjänst». Befallningen om att lapp-prästerna skulle bo vid lapp-kyrkorna förnyas och all handel förbjöds dem.

Konung Gustaf II Adolf tog vid sin faders verk i förevarande angelägenhet såsom i allt annat. Hans första omsorg blef att gifva lapp-prästerna en tryggare ekonomisk ställning genom en förbättrad aflöning, såsom synes af hans underhållsbref för fyra lapp-predikanter af d. 20 juli och d. 27 aug. 1613. En sorglig erfarenhet af huru lapparne i andligt afseende varit försummade fick han vid sin resa omkring Bottniska viken vintern 1614, då

[1] »Och med detsamma kom ett mäktigt, stort stormväder», heter det i Hiorths berättelse, »och lät jag strax i samma stunden ransaka i hela socknen efter dem, men ingen kunde dem finna».

lapparne från Torneå och Kemi lappmarker fingo framföra sina klagomål till honom. Han säger härom i sitt utnämningsbref af d. 14 mars samma år för den till Kemi lappmark utsedde lapp-predikanten, att »största delen af lapparne icke hafva hört någon predikan på tre eller fyra år och en part, som aldrig är af prästerna på ett eller annat sätt besökta vordna och snart sagdt litet eller intet om någon gudstjänst veta säga, därigenom det fattiga, usla folket kunna falla uti misshopp och förtviflan om deras salighet».

För att emellertid kristendomen skulle kunna vinna någon allmännare spridning bland lapparne, var af nöden att prästerna kunde meddela sig med dem utan tolk och att kristna läroböcker funnos affattade på landets språk. Pastorn i Piteå socken, Nicolaus Andreæ Rhen († 1635), visade sig härutinnan nitisk; år 1619 utgaf han det första på lappska tryckta arbete: »En liten sångbok, huruledes messan skall hållas på lappska», samt samma år en ABC-bok, hvilka arbeten efterföljdes af en ny ABC-bok år 1632, en katekes år 1633 samt förklaring däröfver år 1637. Till utförande af detta arbete hade af konungen genom skrifvelse af d. 24 febr. 1619 anslagits tionde-spanmålen af samma Piteå socken, äfvensom till sex lappgossars information, hvilka kyrkoherden skulle taga i sitt hem, »dem uti bokliga konster instruera, upptukta och lära»: första uppränningen till den ännu existerande s. k. Skytteanska skolan.[1]

Denna skolas egentliga stiftelsebref är dat. d. 20 juni 1632. Skolan förlades till Lycksele och riksrådet Johan Skytte utnämndes till dess direktor och hans släkt efter honom. Genom donationsbref af d. 5 nov. 1634 skänkte samme riksråd till skolans underhåll åtskilliga hemman i Umeå socken, med årlig ränta af omkring 400 dr s:mt. Enligt 1655 års reduktionsstadga voro dessa hemman underkastade reduktionen, men fingo dock genom k. brefvet af d. 8 apr. 1687 förblifva vid skolan, dock så att de härefter skulle anses såsom en kongl. donation till skolan. Genom en kongl. skrifvelse af d. 17 dec. 1773 förordnades emellertid att en del af denna fond skulle användas till understöd för nybyggen i Tärna lapp-kapellförsamling samt till prästs

[1] Småningom riktades den lappska litteraturen med flere öfversättningar. De, som egnade sig däråt, voro: Johannes Tornæus, pastor i Torneå socken, † 1671, Olaus Graan, till sist pastor i Piteå socken, † 1689, Petrus Fjellström, pastor i Lycksele, † 1764, samt Petrus Högström, till sist pastor i Skellefteå, † 1784. År 1811 utkom bibeln fullständigt på lappska.

underhåll därstädes, hvarjämte barnens antal från 10 (ursprungligen 12) nedsattes till blott 6. Af skolans första lärare voro tvänne födde af lappska föräldrar, Jac. Matthiæ Bacheus, som 1640 tillträdde sin befattning, och Olaus Stephani Graan, som år 1657 efterträdde den föregående och om hvilken Hernösands konsistorium i en skrifvelse till K. M. af år 1686 afgaf ett vackert loford: »Umeå har nu en infödd lapp till rectorem och pastorem uti herr Ol. Steph. Graan, som in illa gente förer ett rart dygdelefverne». I våra dagar, år 1865, förflyttades samma skola till den ofvannämnda aflägsna Tärna lappförsamling.

En ny ansats till ett bättre ordnande af Lapplands kyrkliga förhållanden togs under drottning Christinas förmyndare-regering, och var det förnämligast upptäckten af ädla metaller på 1630-talet och den däraf framkallade lifliga bruksrörelsen, som härtill gaf anledning. Regeringen hemställde till prästerskapet vid riksdagen i Nyköping år 1640, »huru gudstjänsten i Lappmarken vore rätt att bringa till stånd och huru den där med Guds bistånd skulle hållas vid makt», och genom kongl. brefvet af d. 24 sept. samma år förordnades om nybildande af fyra själfständiga lappmarksförsamlingar, alla inom Piteå lappmark, nämligen Arvidsjaur, Arjeploug, Silbojock och Nasafjäll.

Af en af Johannes Tornæus, pastor i Torneå socken och dithörande lappmark, afgifven berättelse om lappmarken från denna tid finner man, huru särskildt i Torneå lappmark vid sidan af mycket hedniskt väsende och vidskepelse äfven kristendomens anda fått insteg. Det kan hafva sitt intresse att höra huru undervisningen af denne pastor handhades bland lapparne och återgifva vi ofvan anförde meddelares skildring däraf med hans egna ord:

»Sedan genom Guds nådiga väckande ifrån 1640 hafva lapparne i Torneå och Kemi lappmarker vackert augment in catechismi lectione et intellectu tilltagit; därtill hafver varit ett godt och bekvämligt adminiculum en liten särskild katekes med korta frågor och svar, den jag tre gånger hafver låtit upplägga. Då jag eller komministern är uti lappmarken, så måste man vissa tre timmar vara med dem i kyrkan, först begynnandes med vanliga frågor och psalmer, Kristi pinas historia, det de förr intet hafva varit vane till, ej heller kunnat melodien; alltså brukar man samma sång, så länge att de lära den och kappas de med hvarandra, hvilken af dem bättre kan, sedan stiger prästen in suggestum præcibus præmissis proponera catechismi quæstiones eller Kristi pinas historia identidem repeterande easdem, ut intelligant ac teneant. När han nederkommer, examinerar han per-

sonatim detsamma, att det gifver dem sådan frukt, stimulum och aktsamhet, att examen förer mera frukt än concio catechetica, så att gamla kvinnor taga ock tämligen till, de unga äro väl kvickare, men unga karlar mest lägga boken ifrån sig, taga händerna för sina ögon och svara till frågor, så att man med hugnad därpå hörer».

År 1642 företog den åldrige 77-årige ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus en visitationsresa, som sträckte sig ända upp till Torneå. I Baazii *Inventarium eccl. sueo-gothicum* förekommer en redogörelse för denna visitation, i hvilken redogörelse profetian i Zacharias 6:te kap. om de fyra vagnarna tillämpas på nordlanden och förklaras nu hafva fått en glädjefull uppfyllelse, »i det evangelii ljus spridt sig öfver hela norden, så att kristendomens läror icke blott vid många våra gymnasier och skolor inhämtas, utan ock midt i Lappmarken samvetsgrant meddelas». Vid denna visitationsresa besöktes icke Lappmarken, men några få upplysningar lämnas dock därifrån, afgifna af de pastorer, som från det nedre landet där inspekterat. Angående de nybildade pastoraterna inom Piteå lappmark säges, att de dit förordnade prästerna voro alla kunniga i lappska språket och af regeringen erhållit särskildt anslag för att oftare kunna besöka och undervisa lapparne. Såväl i Arjeploug som Arvidsjaur hade katekesförhör anställts; Arvidsjaurs-lapparne redde sig något bättre än de från Arjeploug, enär ungdomen där haft en yngre lapp till lärare; åtta af de närvarande hade ABC-boken, i hvilken de ock kunde läsa, heter det. Långt hade icke det bokliga vetandet sträckt sig, om ock en början var gjord.

Prästerna i de nedre socknarna sågo dock icke allestädes med blida ögon att lappmarksförsamlingarna, som hittills räknats såsom tillydande deras pastorater, på detta sätt skulle gå dem undan, hvarför ock regeringen fann sig föranlåten att i den skrifvelse af d. 29 sept. 1640, hvari ärkebiskopen underrättades om de nyinrättade lappmarksförsamlingarna, befalla honom, att förmana och åtvarna kyrkoherdarna i Västerbotten, att hvarken direkte eller indirekte sätta sig häremot, »och billa våra undersåtare något in att förhindra vårt hälsosamma uppsåt härutinnan och lapparne samt andra flere öfvertala att framhärda och förblifva uti deras förra beklagliga hedniska lefverne», utan hällre låta sig angeläget vara att regeringens kristliga intention måtte utan något hinder och motstånd vinna sin tillbörliga effekt.

Pastorn i Luleå, Andreas Canuti, som af ärkebiskopen fått i uppdrag att årligen göra visitationsresor till Piteå och Luleå lappmarker, skrifver härom till sekreteraren Anders Gyldenklou d. 6 jan. 1648, hurusom han därmed haft stor möda, »under tiden uti den eländiga öknen rest med renar öfver hundra mil», hvarjämte han omtalar huru han efter förmåga påkostat lappdjäknar, som nu vore däruppe att lära lappungdomen läsa, — »så att de, som tillförene litet eller intet kunde läsa allenast uti det svenska tungomålet, som de dock icke förstodo, desamma kunna nu uti deras modersmål läsa deras kristliga tros eller katechismi hufvudstycken, deras bordsläsningar, morgon- och afton- och andra gudliga böner och därhos svara till högviktiga spörsmål».

Äfven under Carl XI:s tid visades af regeringen intresse och omtanka för Lappmarken så i ekonomiskt som religiöst hänseende. Landshöfdingen i Västerbotten, Johan Graan, var särskildt nitisk för Lappmarkens förkofran. I en skrifvelse till K. M. år 1671 säger han bland annat: »Dessutom såsom i lappmarkerna fuller är af framfarne konungar en god begynnelse gjord till att draga lapparne ifrån deras stora afguderi, som de hafva sväfvat uti, så är likväl ännu mycket som fattas och fordras till den rätta gudstjänstens fullkomligare inrättande uti de orter, hvarom framdeles och icke långt härefter ett skäligt förslag jag allerunderdånigst ingifva vill».

Enligt det förslag, landshöfdingen sedermera ingaf, borde, såsom redan år 1640 skett i Piteå lappmark, samtliga öfriga lappmarker bilda särskilda pastorater med hvar sin pastor på stället boende och med fastställd stat för prästens aflöning, hvarjämte, där kyrkor saknades, sådana skulle byggas. Detta förslag fastställdes ock af K. M. för Kemi lappmark d. 21 juni 1673 och för de öfriga lappmarkerna d. 29 sept. samma år och erhöll Kammar-kollegium uppdrag att uppsätta den nya staten, hvilken ock uppgående till 1,052 dr s:mt af K. M. fastställdes den 2 okt. 1675, ehuru det visserligen i förstone under krigsåren icke var utan sina vanskligheter att utfå dessa medel, enär konungen ville annorlunda disponera öfver dem. Nöden var stor i landet och förklarar lätt oregelbundenheten i de uppgjorda staternas upprätthållande.

Det hade nu således kommit därhän, att de kyrkliga förhållandena i det närmaste blifvit ordnade, såsom de intill senaste

tider bibehållit sig: kyrkor voro i hvar lappmark uppbyggda, präster, kunnige i det lappska språket, skötte på stället de presterliga åliggandena och kristliga läroböcker funnos i tryck på samma språk utgifna. Man skulle hafva trott, att nu allt stod väl till och att kristendomens seger öfver det sega hedniska väsendet nu var vunnen. Men såsom en blixt från en klar himmel kom nu till regeringens kännedom, att fullständig afgudadyrkan med offerställen och träbeläten ännu ganska allmänt gick i svang i Lappmarken. Det var vid ett lagmansting denna upptäckt först gjordes, hvarom protokollsutdrag inskickades till hofrätten. Konungen aflät då d. 11 dec. 1685 en allvarsam skrifvelse till konsistorium i Hernösand med infordrande af förklaring, huru sådant vore möjligt och hvarför icke något meddelande därom förut från konsistorium inkommit.

Konsistorii svar är dateradt d. 15 mars 1686 och innehåller i inledningen en kort historik öfver hvad för Lappmarken i kyrkligt afseende under förra regenter vidtagits och hvad under den senast föregående tiden därutinnan åtgjorts, såsom öfversättningar till lappska, anställande af präster, kunniga i lappska språket, samt visitationsresor. Hvad nu det uppenbara afgudaväsendet anginge, »så finna vi för våra personer», heter det vidare i samma skrifvelse, »saken sig hafva som vi underdånligen här upptäcka». Anledningarna sammanföras i 9 punkter: 1:o »att själfva Lappmarkens reformation icke så länge sedan är verkställd, utan de gamla satans tjänare på den orten lefva ännu och halta på båda benen, vilja tjäna Baal och Gud»; 2:o lapparnes näringsfång, »skytteri och fiskeri», hvartill de äro vane att bruka spådom och annan vidskepelse; 3:o svårigheten för dem att ofta komma till kyrkan, hvarför de på aflägsna orter så mycket mera äro benägna till att och lättare kunna utöfva sina djäfvulskonster; 4:o gränsförhållandena till Danmark och Ryssland, i det somliga lappbyar räknas tillhöra såväl det ena som det andra riket, hvilket gör lapparne genstörtiga och öfvermodiga, så att de förmena sig kunna få skydd hos den ene konungen mot den andra, hvilket synnerligen gäller gränsebyarne i Umeå lappmark; 5:o svårigheten för prästerna att hos »ett så förvirradt folk» kunna tvinga dem att oftare besöka Guds hus, låta döpa sina barn m. m. utan understöd af civile tjänstemän; 6:o marknadsväsendet, i det mången fyller lappen med bränvin, ja, som nu höres, gluckar (glödgar) det med socker, »så att han kommer

drucken i kyrkan; 7:o »emedan ock orten förer med sig åtskilliga kroppsbesvär, ty kan man intet förtega att af prästerskapet somliga äro uttröttade blefne, andra hafva begynt att, »som plägseden där är, öfva sig i otjänliga stycken och alltså göra sig inkapabel till ämbetet», och hvilka man måste sätta andra skickliga till hjälp, hvaraf föranledts stor fattigdom, då underhållet måst delas mellan flere, ingen vill ock gärna dit transporteras, som eljest finner sig vara kapabel att förestå annan lägenhet; 8:o den bristfälliga barnauppfostran, i det lapparne icke låta sina barn lära sig läsa i bok utom dem, som sättas i skolan, hvilka »härtill med trug äro tagna», då lappen hälst följer »sitt barbariska och latefulla lefverne, hvilket de skatta för en frihet»; 9:o oaktadt det afgudiska väsendet väl förut varit kändt, har dock ingen velat uppträda som accusator af fruktan för sådana onda människor.

Med afseende på medel till oväsendets hämmande föreslås: noggrannare kateketisk undervisning med de byar. som ligga nära kyrkan, förbud mot äktenskap för lapp, som icke nöjaktigt vet sin kristendom; ingen borde admitteras till Herrens nattvard utan särskildt förhör; särskilda predikningar med förmaningar emot den afgudiska gudstjänsten; några lapp-gossar borde utses från de lappmarker, som icke hafva någon skola och sättas i närmaste sådan, »emedan att i lappmarkerna inrätta flere skolor synes ej vara af nöden»; dessa gossar kunde sedan användas till privat information och följa lapparne i deras boflyttningar; präste-visitationer i lapp-kåtorna; uppmuntringar i form af ringare gåfvor åt dem, som låta sig ledas och rättas och som angifva dem, som ännu äro stadda i sin vidskepelse; präste-visitationer ifrån de nedre socknarna; utbyte af sådana prästmän, som icke förstå det lappska språket, mot sådana, som äro kunniga däruti; »där ock någon med så groft afguderi umgåtts, som meriterar lifsstraff, så vore väl om en sådan blefve andragen och den in loco hade sitt straff androm till sky, hvilket skulle mycket hjälpa verket, emedan lapparne af sig själfva äro bäfvande och rädda»; en tillbörlig undersökning om de särskilda offerställena borde anställas och dessa, lapparne till skräck, på något sätt utmärkas; bränvinssäljandet vid marknaderna borde förbjudas.

K. M. befalte nu d. 11 dec. 1685 att lagmansting skulle hållas i samtliga lappmarkerna för ransakning om det afgudiska väsendet. Protokollen vid dessa ting finnas ännu i behåll; som

de gifva en synnerligen god inblick i Lappmarkens dåvarande religiösa ställning, återgifvas de här fullständigare, hvarvid likväl protokollet vid ett tidigare i Luleå lappmark hållet ting angående ett liknande mål först må meddelas:

Anno 1686 d. 1 Febr. hölls laga ting med lappallmogen af Luleå lappmark vid Jockmocks tingställe, närvarande kronans befallningsman välaktad Ægidius Otto samt efterskrefne (12), som i nämnden sutto — — —.

Lappen Peder Tomesson, brukskarl i Qvickjock, förehades och angafs af brukspredikanten, vällärde herr Johan Graanhammar, för det han nästförledne år in decembri vid ett träsk Darrijaur benämdt emellan hyttan, Qvickjock och Kittvari grufva beläget, där tillförene ett gammalt lapparnes offerställe varit, offrat horn af en ren, hvarom han på tillfrågan bekände sig sådant i många år hafva gjort efter sina gamla förfäders bruk och många andra lappars urminnes praxin till att därmed vinna och undfå god lycka så i djur, skog som fiskevatten. Sedermera spordes Peder, om han nu för tiden visste några flere lappar jämte sig föröfva ett sådant afgudiskt väsende med offrande eller någon annan förarglig vidskepelse. Då svarade han sig fuller som oftast hört, att många andra lappar, på åtskilliga orter boende, brukat den afgudiska vidskepelsen, isynnerhet med offrande vid berg och stora träsk samt flere rum, dock viljandes härutinnan inga vissa personer namngifva, ehuru han därom af rätten allvarligen förmant blef. Så alldenstund denna ringa rätten icke finner någon fullkomlig lag, hurulunda en sådan casus rättsligen afdömas skall, oansedt om slik vidskepelse uti H. K. M. vår allern. konungs och herres utgångna placat om eder, dateradt d. 2 oct. 1665 och dess 20:de punkt med annat mera förmäles, att den straffes som för lödgeri i mindre, och trolldom i större brott, som den är till etc. och denna enfaldiga rätten ingen annan ordning och efterrättelse om ofvanbe:te afgudiska eller lödgeriets afdömande finner än som glorv. i åminnelse den salige, store furste och herre, konung Gustafs ordinantie, dat. Westerås 1527, och dess 15 punkt innehåller, därest står, att vidskepelse, löfveri och trolldom är lifssak, — men såsom här infaller tvifvelsmål, om icke en sådan gammal högl. ordinantie vore in hoc seculo abrogerad, besynnerligen den enfaldiga och villfarande lappallmogen berörande, alltså och emedan underrätterna icke tillåtes att arbitrera uti någon blind sak, med mindre de icke hafva någon klar lag att fundera och stödja sig vid, ty remitteras denna sak under den höglofl. Svea hofrättens vidare högrättvisa omdöme och betänkande.

Lars J. Grubb
häradshöfding.

Lagmanstinget i Lycksele och Umeå lappmarker.

Anno 1687 d. 11 Jan. hölls ordinarie lagmansting i Lycksele och Umeå lappmarker med lappallmogen af Umeå-Wapsu-Raan och

Graanbyar, närvarande kronans befallningsman väll:de Ægidius Otto med eft:ne lappar (8), som i nämnden sutto — — —

Till underdånigst och ödmjukt följe så af H. K. M:ts vår allernådigste konungs och herres resolution och befallning af d. 11 dec. 1685 som jemväl H. Exc. herr barons, general-majoren och landshöfdingens, herr Hans Abraham Kruses därpå funderade ordres till undertecknad af d. 4 jan. och 5 nov. 1686 begynte jag nu i detta år ibland andra tingsärendens förrättande noga inqvirera och ransaka, jämväl mig närmare informerad göra, huruledes med en stor del lapparnes härtills på åtskilligt sätt och vis föröfvade afgudiska vidskepelser medelst offrande och trumspel månde vara beskaffadt. Och fördenskull blefvo samtliga lappallmogen af ofvanskrefne byar under detta Umeå lappmarks pastorat sorterande för rätten framkallade och tillfrågade, om de godvilligen och otvungne ville sanningen bekänna, hvilka af dem äro delaktiga uti denna grofva, afgudiska synden. Då uppstod ifrån rätten en gammal, beskedlig man, tolfmannen Olof Månsson ifrån Graanbyn, berättandes att han jämte många andra lappar efter deras förfäders urminnes bruk och gammal funt allt härtills brukat trumman, som eljes på deras språk kallas kåbdes, hvilken de åtskilliga gånger om året, dock icke på vissa tider, spelat och slagit uppå jämte särdeles jåick eller sjungande efter deras gamla manér och plägsed. Sådana trummor, de där med mångahanda slags figurer af dem självfa med albark på skinnet afmålade äro, hafva de alltid lagt messingsringar uppå och med hamrar af renhorn gjorda och utskurna på dem slagit, spelat och sjungit uti den enfaldiga tro och mening att därigenom vinna god lycka eller eljes erfara, om någon elak eller god lycka dem förestått, förr än de begifvit sig till skogs att fånga djur eller eljes med fiskeriens idkande uti sjöar och stora träsk.

Uppå vidare tillfrågan berättade denne Olof Månsson, att när ringarna på trumskinnet lagde vid sjelfva slåendet eller pulserandet lupit en stund omkring och omsider synts velat merendels stanna eller ändtligen hålla sig vid endera sidan, så hafva de inbillat sig vetat hvad lycka eller olycka dem förestått hafver, nemligen om ringarna dansat och hållit sig vid den venstra sidan om trumskinnet, skall det alltid bemärkt olycka till vånorna, men vice versa vid den högra sidan all god lycka uti deras företaganden betydandes.

Sedermera spordes Olof Månsson, huru han och många andra en sådan konst lärt och hvilken dem till en slik vidskeplig galenskap bragt och förfört hafver? Svarade, att deras föräldrar och förfäder en sådan djefvulskap dem lärt hafva. Ytterligare, huru det kommer till att messingsringarna understundom stanna och hålla sig vid den venstra, stundom ock den högra sidan på trumskinnet, när de på henne slagit och spelat? Hvartill han svarade: Gud må det veta, lappfolket hafva med en sådan föröfvad vidskepelse intet ondt menat.

Sist tillfrågades Olof Månsson, om han med de andra nu tillstädesvarande lappar brukat någon vidskepelse med offrande; hvartill han svarade och otvungen bekände, att en stor del af dem, dock icke alla, hvar höstetid på åtskilliga rum och ställen nedgrafvit ett

stycke kött och ben utaf hvar lem af en ren jämte ett litet trä på olika sätt och vis utskuret och krusadt, på det odjuren icke måtte sådant röra vid eller någon skada tillfoga, och när detta har skett, hafva de blottat sina hufvuden och tagit af sig sina mössor, jämväl uppräckt sina händer till himmelen och bedt Gud den aldrahögste om god lycka, helsa och sundhet.

Sedan, när denna Olof Månssons nu gjorda relation för samtliga lappallmogen publicerad och uppläsen blef, spordes dem om det sannfärdigt var hvad Olof nu således publice bekänt och refererat hafver; hvartill största delen lappar, de som voro komna till någon ålder, svarade och offentligen bekände sig att hafva efter deras gamla förfäders information och lärdom sådana vidskepelser allt härtills brukat, oaktandes ehuru de af presterskapet äro förmante och åtvarnade vordne därmed att afstå, men emedan de nu först hafva fått höra, huruledes H. K. M. vår allern. konung och herre sådana djefvulska vidskepelser hårdt ifrat och ingalunda lida och tåla vill vid högsta onåder tillgörandes, alltså utfäste de samtligen med uppräckta finger att de och deras barn hädanefter aldrig mera skola offra och på trummor spela, som de af oförstånd hit intill gjort hafva. Sina trummor, dem de nu icke tillstädes hade, lofvade de ock att vilja och skola till annat år eller nästa laga ting hörsamligen ifrån sig leverera.

Lagmanstinget i Luleå lappmark.

Anno 1687 d. 27 och 28 Jan. hölls laga ting i Luleå lappmark vid Jockmocks tingsställe med allmogen af Kautenjaur, Sirckeslockt, Socksjock, Terpenjaur och Jockmocks byar, närvarande kronans befallningsman väl:de herr Ægidius Otto med nämnden (12 män) — — —

Sedan H. K. M:ts allernådigsta skrifvelse — för samtliga lappallmogen härsammastädes publicerad och uppläst blifvit, tillfrågades dem, hvarföre och till hvilken ända de, som nogsamt är vordet kunbart, hafva för detta och allt härtills offrat till stockar och stenar, brukat spåtrummor och andra förargliga vidskepelser. Då svarades, att emedan deras gamla föräldrar sådana vidskepelser brukat, så hafva ock de deras plägsed därutinnan följt och efterlefvat, bekännandes sig 1) att hafva hittills brukat trummor, med hvilka de dock intet ondt sade sig hafva gjort, utan bara till att se förut hvad ondt eller godt dem vederfaras, jämväl huru med deras skogs- och fiskevånor samt boskap lyckas skulle; 2) att de hafva offrat på de gamla rum och ställen, sätt och vis, som deras förfäder gjort hafva, näml. först till Thoren eller åskan, hvars beläte de efter menniskoansigtens skapnad med yxor uthuggit af trä, som de kunnat, dem de vid gamla offerställen planterat och upprest hafva; 3) berättade ock lapparne, att en del hafva uppsökt sig stenar till afgudars dyrkande, som hafva haft någon särdeles skapnad eller liknelse till något rationale eller irrationale animal, hvilka stenar eller beläten de sammaledes vid sina offerställen uppsatt hafva, föregifvandes 4) somliga af dem vara Thorens söner och somliga Thorens drängar, hvilka de sedan gemenligen offrat, besynnerligen

hornen af sina brunstrenar eller härfvas (osnöpte renar), som af dem slagtas Matthæi tid om hösten; dels hafva de ock 5) offrat andra kreaturs ben, som dem efter trummans anledning blifvit pålagdt, såsom af hästeföl, grisar, höns, bockar, får etc., hvilka kreatur uti deras hemvister fuller icke finnas, utan med stort besvär rest en lång väg till Norge och andra orter, därest de sådana kreatur kunnat uppnegociera och förhandla; 6) berättade ock lapparne att somliga af dem offrat af de slagtade kreaturens blod, dem de uti näfver-skeppor eller rifvor förvarat och nedlagt hafva vid deras vanliga offerställen; 7) bekände ock allmogen att den gamle afguden Thore hafva de ock efter deras förfäders inbillan städse haft i åminnelse och honorerat med åtskilligt offrande för den orsaken skull, att han skall gifvit dem vackert väder; 8) hos de framledne eller döda människor hafva de ock deponerat och nedlagt sina offer och alltid lefvat uti den enfaldiga tro och mening att sådana aflidna människor icke så snart skulle taga dem till sig eller rycka dem till sina grifter; 9) en del offrat ock den lede satan, att han i dess förmåga icke skolat kunna tillfoga dem något ondt; 10) andre hafva ock offrat solen, månen och elementerna. Alltså tillspordes lapparne, om de alla härutinnan äro lika delaktiga eller en del allena, som ännu icke äro till den kristliga läran alldeles omvända, då fuller största delen med högt rop svarade ja, så att sorlet af dem, som därmed höllo, förtog ljudet för några af Jockmocks och Socksjocks byar, de där närmast ligga till kyrkan och landsbygden och efter vidare förhör och efterfrågande alldeles nekade och förklarade sig aldrig hafva brukat sådana djefvulska vidskepelser.

Sedan blefvo de alla i gemen tillfrågade, om de för detta af prästerskapet äro med någon allvarsamhet vordne förmante och åtvarnade, att de med dessa grofva synder skulle alldeles afstå och för all ting sig omvända och göra en sann bot och bättring. Häremot kunde de fuller icke neka, utan bekänna att ju prästerskapet dem därifrån afrådt, men såsom föräldrarne hållit barnen därtill strax ifrån barndomen och de mäkta sällan kunnat komma till kyrkan för oföret och deras långa resors skull, så hafva de sådana förmaningar icke så mycket aktat eller på hjärtat lagt utan merendels bortglömt och slagit i vädret.

Eljes, efter noga förhör och inqvisition, befanns sant vara att pastor loci, herr Anders Marci Grubb, på 16 års tid eller allt sedan han till detta pastorat förordnad och constituerad blef, aldrig rest omkring upp till de fjärran och vidt aflägsne lappbyar och dess hemvister, uti hvilket anseende de med sina hemmavarande barn och legofolk icke rätteligen blifvit informerade och undervista uti sina kristendomsstycken, som de eljes och dess utan omöjligen kunna alla bara en gång om året komma till Jockmocks kyrka för den långa och besvärliga vägens skull; men då största delen af de långvägade kunnat ändtligen komma tillstädes, har det skett denna tiden om året, på hvilken ordinarie laga ting plägar hållas och kronans räntor uppbäras och clareras, då ock den rätta marknadstiden beramad är och

lapparne (tvifvelsutan) lära då vara mera betänkta och sorgfälliga om deras handel med borgerskapet, än låta lära och undervisa sig uti sina salighetsmedel, som de dock hvar morgonstund, medan tinget, uppbörden och marknaden påstått, alltid hafva blifvit hållna till. Men sedan de alla i gemen blefvo allvarligen förmante och åtvarnade, att de hädan efter alldeles öfvergifva skulle deras vidskepelser medelst offrande och trummespel etc. vid högbem:te H. K. M:ts vår allernådigste konungs och herres påföljande högsta straff och onåder, där någon af dem denna gudeliga och välmenta förmaning befunnes här efter icke vilja med godo efterkomma och sig till hörsam efterrättelse ställa, så vardt fuller af dem lofvadt och försäkradt, att de aldrig mera skulle bruka några vidskepelser, hvarken på ett eller annat sätt, utan frukta och dyrka den rätte Guden uti himmelen; men det är, oförgripligen sagdt, till befara, att största delen ännu icke hålla eller prestera sina nu gjorda promisser och löften, förr än de, som ännu uti dessa grofva afgudiska synder och vidskepelser torde vilja framhärda, blefve uti allas åsyn och närvaro en gång exemplariter straffade.

Lagmanstinget i Torneå lappmark.

1687 d. 31 jan. och 1 febr. hölls laga ting i Torneå lappmark vid Juckasjärvi tingsställe med lappallmogen af Tinge- och Siggevaara byar, närvarande kronans befallningsman väll:de Jacob Graap och dessa eft:ne sutto i nämnden — — —

Dato vardt noga ransakadt, inqvireradt och skärskådadt, om några i denna församling före detta brukat och ännu bruka några afgudiska vidskepelser medelst offrande vid berg och stora träsk samt kåbdes eller trummor de pläga spela uppå med jåick eller särdeles laula och stygg melodie? Härtill svarades och allenast efterskrefne af hela denna församling (som består af in emot ett hundra skattelappar) sig bekände till denna dag brukat trummor eller kåbdes bara uti enfaldighet, efter deras gamla förfäders urminnes plägsed, i mening att med dem vinna god lycka, som i de föregående protokoller bredare är att se och förnimma.

Och voro allenast dessa efterskrefne, som sig bekände, nemligen ifrån Siggevara (3) — — —, ifrån Tingevara (5) — — —.

Men offerställen sade de sig vid denna tiden icke bruka, utan i forna tider.

Desse ofvanskrefne utfäste ock att hädan efter vilja alldeles öfvergifva sina trummor och dem ifrån sig lefverera vid första tillfälle och när de här näst hitkommandes varda.

Lagmanstinget i Piteå lappmark.

Anno 1687 d. 7, 8 och 9 febr. hölls laga ting i Piteå lappmark vid Arjeplougs tingställe, närvarande kronans befallningsman väll:de herr Ægidius Otto med nämnden.

Tillfrågades samtliga närvarande lappallmoge af Piteå lappmark, neml. Norrväster-, Söderväster-, Simitsjaur, Arjeploug och Locktebyar om och hvarföre de den afgudiska vidskepelsen med spåtrummor och offrande alla eller några hafva brukat? Hvartill de äfvensom i Luleå lappmark svarade, att de fuller alla däruti voro lika delaktiga, men när rökelängden företogs och examinerades, befunnos några som inga trummor hade, men nästan hvar och en bekände sig hafva brukat vidskepelse med offrande på sätt och vis och uti den enfaldiga mening som uti nästföregående Luleå lappmarks protokoll finnes vara annoteradt; sammaledes och på lika sätt hafva de ock efter sina gamla förfäder brukat trummor.

Sedermera uppå tillfrågan bekände de ock att prästerskapet dem ifrån sådana styggelser och galenskap tidigt och ofta med ondo och godo förmanat och afrådt hafva, som ock hördes sant vara, när de i sina kristendomsstycken examinerades och merendels därutinnan så väl grundade voro, som af denna nationen kan förväntas.

Sedan framsteg en lapp benämd Anders Pålsson ifrån Simitsjaur, sägandes lapparne vara uti den enfaldiga och galna opinion, att de omöjligen skulle kunna subsistera eller på något annat sätt sig ernära och underhålla, där de sina förfäders gamla seder med afgudiska vidskepelser öfvergifva skulle. Men icke dess mindre uppå rättens allvarliga förmaning lofvandes allesammans sig här efter sådana vidskepelser aldrig mera bruka vilja, jämväl ock försäkrandes att skola med första tillfälle lefverera ifrån sig till sina själasörjare alla de trummor och träbeläten hos dem finnas kunna.

Lagmanstinget i Kemi lappmark.

Anno 1687 d. 4 mars hölls lagmansting med lappallmogen i Sodankylä, närvarande kronans befallningsman väll:de Jacob Graap med nämnden.

Här i församlingen veta lapparne af inga afgudiska vidskepelser, hvarken på ett eller annat sätt. Tvänne gamla tolfmän, Peder Pedersson och Anders Hansson, om sina 70 år gamla, sade sig minnas, då de väl voro sina 20 år gamla, att deras föräldrar brukat vidskepelser med offer, besynnerligen på en sten vid Pyhäjärvi på hinsidan Kemiträsk belägen, hvilken de med rensfetma några gånger om året, efter som tillfället gifvits, besmort, jämväl horn kring honom nedlagt hafva på grannt björkris, som offerstenen låg uppå, och hvart år honom väl lagdt och bäddadt blef. Sammaledes brukades ock den tiden trummor, som de framledne gamle lappar spelte uppå; men Gud vare evinnerligen ärad, att sedan sal. herr Johan Pictorius för en lång tid sedan deras kyrkoherde blef, vardt slika vidskepelser merendels utrotade, men alldeles afskaffade, sedan nu varande pastor i Torneå, herr Gabriel Tuderus, sedermera och en lång tid där efter till deras kyrkoherde constituerad blef.

Men hvad de öfriga uti *Torneå lappmark*, neml. Koutokeino, Afviovara, Teno och Utsjoki, jämväl uti *Kemi lappmark*, Enare,

Mansälka, Kitka, Kuolajärvi, Kemikylä, Sombioby och Kittilä belägna byar anbelangar och vidkommer, så efter noga hållen inqvisition befanns uti alla dessa ofvanrörda byar inga afgudiska vidskepelser, hvarken på ett eller annat sätt nu för denna tiden föröfvas, som dock Gudi den alldrahögste bäst bekant är.

Hvad nu sålunda uti största enfaldighet om lapparnes här tills i margfaldig måtto föröfvade afgudiska vidskepelser protokolleradt och ad notam fattadt är, hemställes och lemnas H. K. M:ts vår allernådigste konungs och herres nådigste korrektion och omdöme allerunderdånigst.

Sålunda af ofvanstående datis om lapparnes uppenbarade afgudiska vidskepelser vara ransakadt, skärskådadt och befunnet, attesteras.

Lars Jacobsson Grubb
häradshöfding.

Af denna ransakning finner man hvilket mäktigt fäste hedendomen ännu hade hos lapparne. Men lappmarken erbjöd äfven ljusare bilder, såsom visar sig af det prosteting, som vid samma tid år 1685 i dec. d. 24 och följande dagar hölls i Kusamo i Kemi lappmark,[1] hvilken lappby då omfattade 34 familjer om 194 själar. Visitatorn, prosten Johan Tuderus, lämnar om denna visitation följande berättelse:

Prostetinget i Kemi lappmark.

»Med stor hjärtats hugnad mottogo de mig och mitt följe, tackandes Gud, att de fingo prästen och Guds ord till sig till helgen. De examinerades i sina kristendomsstycken, hvarutinnan ungdomen mycket hade förkofrat sig, några kunde ock vackert läsa i bok och sjunga, såsom man om julhögtiden varse blef.

Pastor loci, Henricus Cajanus, framsteg besvärandes sig det tvänne lappar från Kitka hade absenterat från Kemijärvi kapell om stora böndagen; de excuserade sig därmed, att de hade haft den tiden sjukt folk i sina hyddor, hvilka behöfde skötsel, producerande vittnen, som med ed ville bekräfta saken således bestå, alltså befriades de för straff med åtvarning det de så väl som andra måtte vakta sig för gudstjänstens försummelse och således undvika Guds och konungens hemsökning.

Frågades efter om trollkarlar, afgudadyrkare och Guds ords föraktare uti Manselkä by vore; då framsteg och föregaf lappen Junge Olofsson, berättandes sig hafva hört hunden skälla en söndagsmorgon uti skogen, hvaraf han presumerade att hunden där icke var utan husbonde, som med ekorre-skjutande violerade sabbaten. Junge till-

[1] År 1670 hade härstädes en allmännare andelig väckelse åstadkommits genom lapp-predikanten Gabriel Tuderus från Enare lappförsamling. Ännu i en skrifvelse af år 1723 från den nitiske norske missionären v. Westen fingo Kemi lappar erkännande såsom goda kristna.

spordes, om han visste hvem hunden tillhörde, därtill han nekade, emedan han sade sig hvarken sett bonden eller hunden, hvarför kunde i detta mål intet resolveras.

Den 12 januari hölls examen catecheticum uti Sombio by. Ungdomen därstädes gaf ett sådant önskligt besked ifrån sig, som ingen främmande tro kan, där läto de sig öfvermåttan qvicka ingenia af gossar och flickor, så att där tillfället och lägenheten medgåfve, skulle en ung nitälskande karl stor lust hafva till informera där in artibus literalibus. Hvar afton och morgon inställa de sig under bönestunden, hvilket en ingenieuse lappdotter, Brita Pedersdotter, med synnerlig andäktighet dagligen förrättar.

Den 14 januari förhördes Sodankylä lappar i deras kristendomsstycken och gåfvo då ett sådant svar ifrån sig, att man med stor fröjd och glädje här den tiden förnötte.

En lapp, Peder Mattsson, höll morgonbön, reciterandes 16 böner med synnerlig andäktighet allt utantill. När bönestunden öfverstånden var, förmantes be:te lapp om morgonen bruka mindre böner och i deras ställe läsa ett stycke af Kristi pinas historia; om aftonen åter befaltes han näst aftonbönerna hålla de böner, som om morgonen besparades, och läsa ett kristendomsstycke hvar afton med Luthers förklaring, på det de andra, som icke kunna läsa i bok, måtte lära läsa memoriter. Slik ordning vill man ställa uti hela lappmarken.

Culperades Sodankylä-boar för det ingen af dem hade bevistat gudstjänsten i Kemiträsk om julhögtiden; de ville excusera sig därmed att manfolket blefvo den tiden förhindrade af bäfverbruket, för hvilkets försummelse de potentaterna icke hade kunnat prestera utlagorna och för kvinnfolket varit omöjligt för den långa och besvärliga resans skull att slippa till kyrkan (32 mil fram och åter), men såsom deras excusation merendels synes vara obillig, fingo de efter bogetalet något böta till Kemiträsks kyrka med allvarsam förmaning till flitigare Guds heliga ords uppvaktning och Herrens tempels besökande.

Såsom Sombio, Sodankylä och Kittilä byar mäkta långt bo ifrån Kemiträsks kyrka, Sombio 18, Sodankylä 16 och Kittilä 28 mil, anhölls om en prästman med underhåll, som continue uti Sodankylä finge bo.»

Efter det lagmansting under åren 1686 och 1687 hade hållits öfver hela Lappmarken, företogo året därpå landshöfdingen i länet och stiftssuperintendenten en visitationsrera dit för att närmare inhämta kännedom om lapparnes religiösa ståndpunkt. Af ett utdrag af deras gemensamma berättelse, dat. Torneå d. 16 mars 1688, må följande meddelas:

Först hölls undersökningen i *Umeå lappmark*, men därvid, heter det i berättelsen härom, var intet barn närvarande, hvilket pastorn i församlingen, Olof Graan, förklarade bero på lapparnes fruktan att deras barn skulle tagas till skolan, »hvilken räddhåga

är gammal hos dem, så att de måste med trug taga barnen ifrån dem». Med afseende på lapparnes kristendomskunskap uppgaf pastorn, att de, som gått i skolan, någorlunda kunde göra besked för sig i frågor och svar, men med de öfriga hade han endast kunnat komma därhän, att de lärt sig katekesen, »såsom den står i ABC-boken». I berättelsen heter det ock, att »de läste färdigt ända fram, icke stannandes förr än de hela stycket utläst».

Lapparne från Wapstena by voro »alldeles förhärdade», och läto de sig icke, heter det, genom något tal bevekas till bättring, »ehuru en sig därom violerade». En, som stod i hopen, föll ned och afsvimmade, »såsom de pläga göra, hvilka af ondo anfäktas». Ingen af dem kunde läsa i bok förutom länsmannen, hvilken nu var borta af räddhåga, »emedan han ock är funnen med spåtrumman».

Sist sammankallades samtliga lapparne (omkring 60 till antalet) och tillspordes, om de icke ville hålla hvad de lofvat och afstå från all vidskepelse och afguderi och göra bot och bättring, då alla ropade: ja.

I *Luleå lappmark* var okunnigheten bland lapparne stor, så att utom klockaren, som gått i Umeå lapp-skola, ingen kunde läsa i bok. På frågan hvad Gud vore, svarade somliga, att han vore en rök, andra, att »de intet hafva varit så lärda».

Bland lapparne från *Piteå lappmark*, hvilka vid denna visitation hade aflämnat sin trumma, var äfven en äldre lapp vid namn Lars Nilsson från Norrvästerby af omkring 60 års ålder. När han senare genom döden förlorade sin 6-årige son, grep han åter till trumman i tro att därmed återyäcka till lifvet den aflidne. Han stämdes härför till tinget, där han uppgaf, att han hade 3:ne afgudabilder af trä: den första Thor eller åskan, den andra Thors eller åskans ängel, den tredje världens man eller gud och förklarade inför tinget, att dessas tillbedjan varit honom till stor nytta. I förstone hade han anropat den allra högste Guden i himmelen om hjälp och bot, då en svår sjukdom och mycken dödlighet hade drabbat hans renhjord, »att icke hans boskap måtte utrotas, utan mer och mer förökas och honom lyckas». Som detta emellertid icke hade hjälpt, hade han försökt andra medel, som ländt honom, yttrade han, till mycket mera fromma och till hans boskaps vederfående och förökelse. Han förklarade inför rätten att, så länge han lefde, kunde han ingalunda umbära sådan afgudisk vidskepelse, utan skulle han

»efterlefva och bruka sina förfäders vana, oaktadt hvad högre eller lägre öfverhet i detta mål nu eller framdeles honom förbjudandes varder».

Tingsrätten dömde honom med stöd af 2 Mos. Bok, 22 kap. och 5 Mos. Bok, 13 kap. samt Vesterås Ordinantie af år 1527 och den i Örebro utgifna af år 1586 till döden. Svea hofrätt fastställde domen d. 26 apr. 1692 och skulle han halshuggas och tillika med de träafgudar han brukat och spåtrumman och den tillhöriga redskap å båle brännas.

Församlingens pastor, Petrus Noræus, fick nu uppdrag att bereda mannen till döden och kom med honom därhän, heter det i den berättelse konsistorium d. 4 apr. 1693 härom afgaf till K. M., att »han kunde rent läsa sina fem kristendomsstycken, vackert gjorde reda för sig om sin salighets grund, kunde ångra och bekänna sina synder». När han kom till rättareplatsen och hans träafgudar lades å båle och brändes i hans åsyn, frågade prästen, hvad han tänkte om allt sådant. »Hvad skall jag tänka», sade han, »jag är ju ren från mina synder»; sedan undfick han Herrens nattvard och steg på bålet, ropande på sitt språk: »Jesu, walda ialle minun siulo», d. v. s. »Jesu, tag nu min själ»! Konsistorium tillägger, att han med en undersam frimodighet undergick döden. «Så mycket fördenskull hans själasörjare af hans gudeliga åthäfvor och bekännelse kunnat förstå, vore han förvissad, att denne lapp dog såsom en salig man och att detta exempel skulle vara andra afgudadyrkare och slika syndare till märkligt eftertryck och skräckelse».

Den skräck detta straff injagade hos lapparne, hvilka sammankallats för att öfvervara exekutionen, gjorde visserligen att det uppenbara afguderiet stäfjades, men i hemlighet bedrefs det dock fortfarande. Superintendenten i Hernösand, Mathias Steuchius, skrifver härom till K. M. d. 12 nov. 1719 följande: »Lapparne vandra ännu, Gudi klagadt, till större delen i ett groft mörker».

Kyrkoherden i Torneå, Henrik Forbus, aflät ock i detta ämne till K. M. en skrifvelse år 1727 d. 29 mars, ur hvilken skrifvelse följande må anföras:

»Inför E. K. M:ts kongl. tron medelst denna min underdånigste skrift att framträda föranlåtes jag af det farliga afguderiet, som i lappmarkerna ännu högst beklagligen öfvas skall, hvilket allt till denna tiden varit så doldt och lönt hållet, att ingen annan än lapparne sjelfve afvetat, men nu genom Guds nåd börjat komma i

ljuset, således vara beskaffadt såsom hosföljande beskrifning utvisar, den E. K. M:t jag i djupaste underdånighet fördristar presentera med föregången kort berättelse om sådant vederstyggligt väsendes afskaffande i Danmark på lappska orter, hvarest i 12 nästförflutna åren enkannerligen sedan 1722 en stor reformation skedd är och lapparne ifrån sitt afguderi till den sanne Gudens dyrkan förmådde. Skulle E. M. af kongl. nåd och mildhet de under E. K. M:ts krona sorterande lappar samma frihet förunna, som H. M. af Danmark sina undersåtare gifvit, näml. att de utan något påföljande världsligt straff må få göra sin bekännelse för vederbörande prästerskap eller andra därtill förordnade, så förhoppas man igenom den Allsmäktiges nådiga bistånd i svenska lappmarkerna äfven samma nytta och frihet att allt afguderi blir afskaffadt och utrotadt och den sanna gudsdyrkan desto lyckligare inplantad och stadfästad.»

Med frihetstiden uppgick en ny tid för Lappmarken. Regering och folk började mera känna sin förpliktelse mot lapparne. Nya skolor inrättades, lärare med verkligt missionssinne egnade sin verksamhet åt lapparnes undervisning och till underhåll af én sådan missionsverksamhet insamlades kollektmedel öfver hela riket, hvarjämte en särskild styrelse för ledningen af den lappska missionen år 1739 tillsattes i direktionen för ecklesiastikverket i Lappmarken. Också ansåg sig landshöfdingen Gyllengrip redan år 1734 i en skrifvelse af d. 12 febr. till Kansli-kollegium om lapparnes religiösa ställning kunna sålunda yttra sig: »Genom tidernas längd och flitig undervisning hafva lapparne uti deras kända lefverne hunnit så långt med sin kristendom, att i en del församlingar ock hos dem är så stor gudsfruktan som på något annat ställe finnes.»

Detta landshöfdingens utlåtande gäller, såsom synes, Lappmarken blott delvis, svårligen kunde ock landshöfdingen äga nog sakkännedom att döma om förhållandet härutinnan i allmänhet, då lapparne af fruktan lärt sig att blott i största hemlighet utöfva sin vidskepelse och sitt afgudiska väsende. Kyrkoherden i Torneå, Henrik Forbus, utlåter sig ock i sin ofvan anförda skrifvelse till K. M. sju år tidigare om ställningen i Lappmarken såsom i religiöst hänseende lämnande mycket öfrigt att önska. Visst är det att hvad man än hade gjort för att bibringa lapparne kristendom och civilisation, mycket ännu återstod att därutinnan göra, hvarom de prästers och lärares verksamhet, hvilka i följande tider däråt egnade sin verksamhet, burit vittnesbörd.

Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af Frihetstidens författning

AF

S. J. BOËTHIUS.

Om någonsin en enskild händelse kan sägas bilda en afgörande vändpunkt i ett lands historia, så var Karl XII:s död en sådan. Därigenom bragtes det väldiga krig att afstanna, som hjältekonungen för att bevara Sveriges stormaktsställning fullföljt med en nästan tragisk pathos; själfva den hjältekraft, hvarpå det svenska folket under hans ledning gifvit så lysande prof, syntes i och med hans död utsinad, och det kungliga enväldet, som under hans sista år framstått mera oinskränkt än någonsin, störtade nästan af sig själft tillsammans. Förklaringen till dessa plötsliga förändringar är att söka i Karls egendomliga ställning till sitt folk. De offer, som den ojämna striden kräfde, hade varit så öfvermänskliga, att sinnena till sist gripits af förtviflans likgiltighet, och det bestående statsskicket hade ådragit sig allmän ovilja, bl. a. just därför att genom detsamma utvägarna beredts till folkets öfveransträngande; hos Karl fanns åter lika litet rum för tanken på en inskränkning i den kungliga myndigheten som för en eftergift gent emot Sveriges yttre fiender. Men under det sålunda hans *statskonst* blifvit allt mer främmande eller t. o. m. förhatlig för hans undersåtar, fortlefde dock hos det stora flertalet af desse kärleken och vördnaden för hans *person* och det med en sådan styrka, att Sveriges folk, så länge han lefde, undertryckte sina egna önskningar och med ett nästan exempellöst tålamod följde honom på den lidandets väg han nu en gång utstakat för detsamma och — sig själf. Men däraf, att det sålunda blott varit hans personlighet, som utgjort den bestämmande kraften, följde ock, att när denna kraft i och med

hans död upphörde att verka, ett omslag *måste* inträffa; att nationen då vände sig bort från de vägar, på hvilka den blifvit intvingad, för att i stället följa sådana, som numera öfverensstämde med dess önskningar och förhoppningar.

Om också den egentliga förklaringen till de antydda förändringarna sålunda är att söka däri, att inga funnos, som kunde och ville öfvertaga arfvet af Karls lifsgärning, så underlättades emellertid deras genomförande däraf, att icke häller några arfvingar, med obestridlig rätt, gåfvos till hans krona.

Pretendenter saknades visserligen icke. En var Karls yngre syster Ulrika Eleonora, som den 24 mars 1715 förmälts med arfprinsen Fredrik *af Hessen-Kassel*, och en annan var sonen till Karls äldre aflidna syster Hedvig Sofia, den adertonårige hertig Karl Fredrik *af Holstein-Gottorp*, hvilken uppfostrats vid det svenska hofvet; men bådas anspråk voro ej blott omtvisteliga i förhållande till hvarandra, utan ock i och för sig.

Den svenska tronföljdsfrågans ställning var nämligen följande. Då arfsrätten till kronan 1650 tillerkändes det Pfaltziska huset, inskränktes den till dettas manliga medlemmar, men genom 1683 års riksdagsbeslut hade ständerna sedan utsträckt den äfven till Karl XI:s ättlingar på kvinnolinien (»kvinkönsarfvingar»), dock först vid den manliga liniens utgång, och Karl XI hade åt detta stadgande gifvit ytterligare helgd genom sitt af ständerna gillade testamente af den 15 augusti 1693. Både i 1683 års riksdagsbeslut och i testamentet hade emellertid Norrköpings arfförening från 1604 åberopats. Genom denna lofvade ständerna med afseende på den kvinliga arfsrätten blott att vid den manliga liniens utgång erkänna såsom regerande drottning den »konunga- eller furstedotter, som då äldst och oförsedd är», hvarjämte de vid förlust af hennes »rätt» förbjödo »henne» att ingå giftermål med någon, som med dem »icke uti religionen är ens», men å sin sida förbundo de sig att ej mot hennes vilja påtvinga henne en gemål. Däremot talar arfföreningen icke om, att prinsessor genom olika slag af giftermålsförbindelser *före* tronbestigningen kunde vare sig förverka eller bevara någon successionsrätt. Håller man sig strängt till ordalydelsen tillkom därför enligt denna lag successionsrätt blott ogifta prinsessor. Emellertid skulle man möjligen kunna antaga, att förbudet mot giftermål med främmande trosförvandter vid risk af förlorad rätt till tronen varit ämnadt att afse *alla* prinsessor, ehuru det ge-

nom förbiseende erhållit en sådan form, att det blott syntes angå regerande drottning, och i sådant fall skulle äfven gifta prinsessor kunnat vara arfsberättigade ehuru först i andra rummet. Bestämmelsen, att äldsta ogifta prinsessa borde vid manliga liniens utgång tagas till drottning skulle med andra ord då blott angifva *ordningen mellan* de arfsberättigade, nämligen så, att först skulle tronföljden tillkomma de ogifta — enligt förstfödslorätt — och sedan de med lutheraner gifta. Endast under denna förutsättning kan det blifva möjligt att, såsom man stundom gjort, anse, det Norrköpings arfförening äfven skulle uppställt ständernas samtycke till prinsessas giftermål såsom ett villkor för bevarandet af hennes successionsrätt, och visserligen kan detta ändock knappast ske annat än genom ett analogislut. Ett sådant samtycke omtalas nämligen i arfföreningen ej såsom ett villkor för successionsrätten[1] utan såsom ett villkor för rätt till brudskatt, men *om* verkligen meningen var, att gift prinsessa skulle kunna hafva successionsrätt, borde, kan man sluta, ständernas samtycke äfven hafva erfordrats för åtnjutande af denna rätt, som ju var viktigare än rätten till hemgift. I alla händelser är det klart, att prinsessors barn enligt den ifrågavarande arfföreningen icke hade någon arfsrätt till tronen.[2] Innebar nu den kvinliga tronföljdens återupplifvande under Karl XI:s regering en fullständig återgång till 1604 års arfförening, så saknade i själfva verket båda pretendenterna all berättigad grund för sina anspråk, ej blott Karl Fredrik, som endast var son till en svensk konungadotter, utan äfven Ulrika Eleonora, emedan hon ej blott var gift, utan gift utan ständernas samtycke och därtill med en reformert furste. Men nu är det ingalunda säkert, att meningen med 1683 och 1693 års stadganden var att återupplifva de anförda *detaljbestämmelserna* i Norrköpings arfförening.

---

[1] Så vida man ej skulle vilja anse det såsom ett korollarium af löftet att ej *påtvinga* en gemål, men detta är väl knappast berättigadt. För öfrigt måste äfven då i enlighet med den liberalare tolkningen uttrycket äldsta konunga- eller furstedotter fattas såsom representerande prinsessa i allmänhet.

[2] Se Stjernman, Alla riksdagars och mötens beslut, I, s. 573. Om *prinsar* föreskrifver arfföreningen uttryckligt, att de förlorade successionsrätten både genom giftermål med främmande trosförvandt och genom giftermål utan ständernas samtycke. Detta skulle kunna anföras såsom ett analogistöd för den liberalare uppfattningen af prinsessors arfsrätt, men en motsatt konsekvens kan ock dragas. Då gifta prinsar ju hade en tydlig arfsrätt till tronen, var nämligen ett sådant stadgande med afseende på dem naturligt, men om meningen ej var att tillerkänna gifta *prinsessor* sådan rätt, egde stadgandet ej på dem någon tillämpning, och dess utelemnande skulle sålunda kunna sägas gifva ett stöd åt antagandet, att *de* voro alldeles uteslutna från tronföljden.

Visserligen heter det både i riksdagsbeslutet och i testamentet, att ständerna skulle »styrka» de kvinliga arfvingarna »vid allan kunglig rätt efter Norrköpings arfförening», och i testamentet, att Karl XI:s kvinliga arfvingar skulle hafva samma arfsrättighet till riket, som konung Gustaf Adolf i 1634 års regeringsform sin dotter »tillegnat», och detta var just den, som bestämts 1604. Men i båda handlingarna tillförsäkras arfsrätten åt Karl XI:s »barn och *efterkommande, så länge någon af dem öfverlefver»*, och under detta uttryck synas så väl gifta prinsessor som deras barn böra inbegripas. Det är därför möjligt, att Karl XI:s och ständernas afsikt var att utsträcka arfsrätten till *alla* den förres ättlingar på kvinnolinien, och att, då de åberopade 1604 års arfförening, de gjorde det, ej för att fullständigt återupplifva denna, utan endast för att däri få ett historiskt stöd för den kvinliga tronföljden.[1] Hvad åter angår ordningen mellan de sålunda alla arfsberättigade »kvinkönsarfvingarna», skulle då, just till följd af frånvaron af bestämmelser därom, det kunna anses, att man tänkte sig förstfödslorätten såsom själfklar, då den var stadgad för den manliga tronföljden. I sådant fall blef Karl Fredrik, såsom den äldsta systerns son, den laglige tronföljaren, och detta var också hans och hans vänners uppfattning.

Men en tolkning var äfven möjlig, enligt hvilken tronföljden tillkom Ulrika Eleonora oaktadt hennes giftermål, och denna utvecklades af Kongl. rådet N. Tessin i ett betänkande, som han den 25 april 1714 afgaf med anledning af prinsessans farhågor, att hon genom detta — då ännu blott ifrågasatta — giftermål skulle förspilla sin arfsrätt.[2] Han ansåg, att Norrköpings arfförening fortfarande var den gällande normen, emedan »salig konung Karl XI berättas i sitt testamente alldeles hvad successionen anbelanger skola hafva blifvit vid Norrköpings beslut», d. v. s. han ansåg, att konungadöttrar men ej deras barn hade arfsrätt, och på denna grund frånkände han Karl Fredrik sådan. Härmed var dock prinsessan icke hjälpt, då giftermålet just stred mot samma successionsordning, men detta ansåg han ej hafva något att betyda, då konungen gifvit sitt samtycke därtill och »ständerna all sin rätt transporterat inpå konungen», så att denne

[1] Äfven vid ett annat tillfälle har en äldre tronföljdsordning åberopats såsom stöd för en därifrån afvikande yngre, nämligen i 1772 års regeringsform, hvilken, ehuru den blott erkände manlig tronföljd, dock förklarade, att »successionsrättigheten blifver enligt det som Norrköpings beslut år 1604 stadgar».

[2] Tryckt i Geijers Acta et litteræ ad historiam suecanam s. 66.

»kan göra eller låta i sitt rike efter behag». Norrköpings arfförening skulle således vara gällande i alla bestämmelser, som ej ändrats af den enväldige konungen; nu hade den bestämmelse däri, som inskränkte tronföljden till konungadöttrar ej ändrats, men däremot dispens lemnats från dess stadgande om prinsessors giftermål:[1] alltså var Ulrika Eleonora, äfven om hon gifte sig, den rätta tronföljaren. Antagligen har detta resonemang häft hennes betänkligheter mot giftermålet.

Huru oklara och förvirrade meningarna om denna fråga voro, ses däraf, att, då ständerna vid 1713—14 års riksdag erkände den då ännu ogifta Ulrika Eleonoras tronföljdsrätt, medgåfvo de på samma gång *möjligheten* af, att Karl Fredrik *efter* henne kunde vara arfsberättigad.[2] Drager man ut konsekvensen häraf, uppstår sålunda en fjärde möjlighet, nämligen att alla »kvinkönsarfvingarna» (äfven prinsessors barn) hade arfsrätt, men att arfföreningens stadgande om konungadöttrars rätt ändock gällde nämligen med afseende på ordningen dem emellan.

Under sådana förhållanden var det klart, att Karl XII:s död måste blifva signalen till en täflingskamp om kronan.

Ulrika Eleonora hade redan under hans lifstid förberedt sig härpå och öfvervägt hvad som därvid borde göras, såsom ses af det betänkande från den 18 maj 1718, som hon låtit det hessiska hofrådet Hein uppsätta. Den operatitionsplan, som däri utstakades, var i korthet följande. Genast vid konungens död skulle prinsessan för att afskära hvarje tvekan om hennes rätt till tronen låta utan ständernas sammankallande utropa sig till regerande drottning och kröna sig. Från enväldet skulle hon ej afstå, men för att stilla missnöjet med det dittills följda regeringssystemet skulle hon vid kröningen meddela »ständernas deputerade» en skriftlig plan, som kunde på samma gång »bevara konungamakten och främja allmänt väl». Först därefter skulle ständerna få framställa »trogna råd», men de skulle ej få föreskrifva några villkor. I händelse af försök till motstånd borde våld användas.[3] I själfva verket tycktes ej de materiella resurserna härför skola saknas, ty hennes gemål var generalissimus

[1] Märkas bör nämligen att Tessin ansåg detta gälla ej blott drottning, utan äfven prinsessor.

[2] De uttalade nämligen sin fruktan för försök att påtruga dem »någon annan öfverhet, som, *så länge* Gud behagar bespara E. K. M. (Karl XII) och vår milda arfprinsessa lifvet, ingen pretention till riket och kronan hafva kan».

[3] Se Bovallius, Om det svenska statsskickets förändring vid Karl XII:s död, och Fant, Handlingar till upplysning af svenska historien VI, s. 1.

öfver hela den svenska arméen, och hans ifriga anhängare, generalen G. A. Taube, förband med högsta befälet öfver alla i östra Sverige och Finland förlagda trupper öfverståthållareskapet i hufvudstaden,[1] hvarigenom denna helt och hållet var i prinsessans våld, när dödsbudet den 5 dec. 1718 dit ankom. Antagligen var också denna hennes maktställning den förnämsta orsaken till, att rådet den följande dagen förmåddes erkänna henne såsom regerande drottning.

Härmed var sålunda den första punkten i Heins program genomförd. Frågan blef nu, huruvida äfven de andra punkterna däri, som gingo ut på envåldets bevarande, kunde förverkligas. I själfva verket kan det se ut, som om Ulrika Eleonora genast från början måst afstå härifrån, ty för att öfvervinna rådets betänkligheter mot hennes erkännande fann hon nödigt att vid sammanträdet den 6 dec. förklara, att hon ämnade »föra styrelsen på det gamla sättet med råds råde». Detta löfte var dock ganska obestämdt samt behöfde ej innebära något annat, än att rådet i allmänhet skulle höras,[2] och då därtill kommer att det ej rubbade själfva hörnstenen i envåldet eller den oinskränkta kungliga lagstiftningsrätten, kan envåldet ej därigenom sägas hafva blifvit principielt uppoffradt eller utsikt öppnad till en genomgripande förändring af statsskicket. Att rådet ej därpå ännu vågade grunda några vissa förhoppningar om en sådan, synes också framgå af de öfverläggningar, som den 8 dec. ägde rum i rådkammaren angående frågan om ständernas sammankallande till kröningen.[3] Ifall det varit klart, att på riksdagen

[1] Han hade erhållit befälet den 23 sept. 1713 och utnämts till öfverståthållare den 3 jan. 1716. Malmström, Sveriges politiska historia fr. Karl XII:s död, I, s. 24, ser i den sista utnämningen ett tillmötesgående af Karl XII mot Fredrik af Hessen, men Taube hade redan 1714 af rådsregeringen förordnats till öfverståthållare, hvarför hans utnämning väl nästan gaf sig själf.

[2] Rådsprotokollen från de första dagarna efter Ulrika Eleonoras erkännande tyckas gifva vid handen, att hon ansåg sig hafva beslutande rätten och rådet blott befogenhet att gifva råd. Det heter i dem, än att hon »biföll» hvad rådet tillstyrkte, än att hon befallde en sak, än att hon, sedan rådet uttalat sig, »ville sig härpå något betänka», än att hon, sedan hon sagt sin mening, »lemnade till herrar kungl. råd» att säga sin, än att hon förklarade sig benägen för en sak, »om *samtliga* kungliga råden funno den rådlig».

[3] Huruvida Hein åsyftade, att äfven kröningen skulle försiggå, innan ständerna sammanträdde, beror af hvad han menade med »ständernas deputerade». Visst är, att Ulrika Eleonora ej gjorde några invändningar mot deras sammankallande till kröningen hvarken den 7 dec., då fråga därom först väcktes i rådet (af Tessin), eller vid den stora öfverläggningen därom den 8. Ständerna hade ju också bevistat Karl XII:s kröning, och det är knappast troligt, att hon med sin smak för pomp och ståt skulle velat afstå från några af de häfdvunna kröningsceremonierna. Det förtjänar i detta hänseende anföras, att då rådet den 8 dec. af

ett nytt samhällsskick skulle genomföras, hade man väl ej bort kunna tänka på annat än ett fullständigt ständermöte med vidsträckt befogenhet, men alla rådsherrarne uttalade då den meningen, att riksdagen ej borde blifva så talrik som »i de förra och fredliga tider, utan kan H. M. ett visst antal utsätta eller ock det till ständerna lemna, allenast de som uteblifva förse de andra med nödiga fullmakter i deras ställe», hvari drottningen äfven instämde, framhållande att man ej för mycket fick »gravera ständerna». Tiden för ständernas samvaro tänkte sig Horn så kort, att de skulle samlas omkring 13-dag jul och hinna åtskiljas innan slädföret gått af, och slutligen ville Tessin, att de skulle varnas för att komma med för många besvär, »emedan kriget ändock förde besvär nog med sig». Visserligen anmärkte Cronhjelm häremot, att det vore »bedröfligt», om ständerna ej skulle få andraga sina besvär för sin öfverhet, men därefter yttrades intet vidare om ändamålet med deras inkallande.[1]

Det fordrades i själfva verket en helt annan auktoritet än den, hvaröfver det fåtaliga och så länge tillbakasatta rådet förfogade, för att kunna nedbryta enväldets imposanta byggnad, och ej från denna kår utan från krigsmakten kom det afgörande slaget. Sedan enväldet förstört all annan laglig auktoritet inom riket än sin egen och sedan denna ej längre uppbars af Karls personlighet, var den vid Fredrikshald samlade hufvudhären situationens verkliga herre. Hade denna förklarat sig för Karl Fredrik, skulle antagligen rådets erkännande föga gagnat Ulrika Eleonora. Enligt en sägen skall hon hafva räddats från denna fara endast genom sin medtäflares obeslutsamhet.[2] Sedermera förstod arfprinsen — genom den beryktade utdelningen af krigskassan och den brådstörta reträtten från Norge — så exploitera sitt öfverbefäl, att hans och hans gemåls aktier stego inom huf-

---

sparsamhetsskäl förordade, att kröningen skulle firas i Stockholm, talade hon för den häfdvunna kröningsorten, Upsala. Att hon också sedan genomdref sin mening, ses däraf, att landshöfdingarne den 26 dec. underrättades om, att kröningen i febr. skulle firas i Upsala. Reg.

[1] Rådsprotokollen, Riksark. På Tessins förslag beslöts äfven, att i kallelsen skulle inryckas, att man gerna velat förunna ständerna en »längre tid och termin, om de förefallande presenta ärenden sådant ej hindrade». Menades härmed tiden för ständernas *samvaro* skulle den af Tessin påpekade varningen mot att komma med för många besvär verkligen kunna sägas gifven, ehuru på ett indirekt sätt, men att döma af riksdagskallelsens slutliga lydelse afsågs sannolikt med uttrycket blott en ursäkt för, att tiden mellan kallelsen och riksdagens öppnande var så kort.

[2] Se Skand. Handl., VII, s. 249 och Büschings Magazin IX, s. 320. Jmfr ock Malmströms kritik i a. a. I, s. 35 n. 2.

vudhärens officerskår, men vinna denna för envåldets upprätthållande förmådde han ej. Tvärtom var det, som det följande torde visa, just meddelanden om sinnesstämningen inom denna kår, som öfvertygade Ulrika Eleonora om nödvändigheten att underkasta sig en genomgripande förändring af statsskicket.

I början af december sändes generalmajor Vilhelm Bennet från högkvarteret till Stockholm för att till prinsessan framföra krigsbefälets kondolensbetygelse med anledning af konungens död. Den anonyme författaren till: *Facta till revolutionshistorien under konung Karl XII:s regering, drottning Ulrika Eleonoras samt början af konung Fredriks*, berättar om denna beskickning, att Bennet hade »sig betrodt den hemliga deklarationen, det generalitetets oryggliga föresats vore, att Hennes Kongl. Höghet afsvor suveräniteten, ty då först kunde generalitetet och regementena finna säker utväg att hylla Hennes Kongl. Höghet till Sveriges regerande drottning. Detta villkor» — fortsätter han därefter — »var icke så alldeles efter prinsessans vilja, och hon hade en som ej var lätt att ändra. Men genom Bennet, som hon visste hade hennes kära gemåls vilja med sig, ändrade hon sin, blifvande påmint, att, när man vill saken, måste man vilja moyenerna, dock med starkt motbjudande».[1] Häremot synes visserligen strida, att Ulrika Eleonora den 11 dec. inför rådet i närvaro af Bennet, som blifvit uppkallad för att lemna underrättelse om åtgärderna med afseende på det kungliga likets hemförande, och utan att af honom motsägas, »berättade, i hvad ärende generalmajoren Bennet blifvit uppsänd nämligen att på arméens vägnar aflägga sin lyckönskan till H. M:s *anträde till tronen*, hvaruti de vist sin affection».[2] Men detta påstående förefaller misstänkt, då arméen först senare fattade sitt beslut att erkänna henne såsom drottning, och Bennets tystnad torde ej böra tillmätas allt för stor betydelse, då han naturligtvis måste finna det obehagligt att i den redan af rådet erkända drottningens närvaro dementera hennes ord, hvilket han dessutom torde hafva ansett onödigt, enär, såsom vi strax få se, han redan blifvit ense med henne i hufvudsaken. Däremot har han verkligen sedermera dementerat henne nämligen på riddarhuset den 11 febr. 1719, då han uppträdde och berättade, »hurusom han förnummit, att några skola hafva tillagt honom, att han intet som sig bort

[1] Skand. Handl., VII, s. 252.
[2] Rådsprot.

skall hafva förrättat den kommission, som generalitetet och krigsbefälet vid konungens död honom gåfvo. Förklarade sig därpå, att han uppå milicens vägnar allenast aflade deras condolation hos H. M. Drottningen, och då H. M. utlät sig, att hon ville afsäga sig suveräniteten, hade han därpå svarat, att han trodde det milicen skulle alltså (= i sådant fall) erkänna H. M. för drottning, men ingen vidare deklaration har han gjort efter honom ej häller sådant anförtrodt varit».[1] Denna version bestyrkes i självfva verket däraf, att Ulrika Eleonora omedelbart efter sin nyss anförda redogörelse för Bennets beskickning tillade: »ehuruväl de (arméen) i begynnelsen haft någon scruple, så har H. M. nu likväl försäkrat generalmajoren, att H. M. är förnöjd med deras trogna hjärtan och att H. M. intet annat påstår än hvarigenom H. M. det i nåder kan bibehålla såsom det förnämsta bandet för en öfverhet att göra sig om sine trogne undersåtars tro och kärlek förvissad». Hvad som ytterligare är egnadt att väcka misstro mot Ulrika Eleonoras uppgift, att hon redan nu från arméen fått mottaga lyckönskningar med anledning af sin tronbestigning, är att, då Cronhjelm, sedan Bennet afträdt, bad att rådet skulle få del af de vid arméen frånvarande rådens (fältmarskalkarne Mörners och Rhenskölds) ifrågavarande lyckönskningar, så meddelade hon blott konceptet till *sina svar* till dem. Sammanställer man nu allt detta, så synes det verkliga förloppet varit följande: sedan Bennet vid sin audiens framfört kondelensbetygelsen, har han på ett eller annat sätt låtit henne veta, att arméens samtycke till hennes tronbestigning endast kunde påräknas, om hon afsade sig suveräniteten (arméens »scruple»), och hon har då lofvat detta. Huruvida hon gjorde det självmant, såsom Bennet uppgaf,[2] eller hon öfvertalades af honom »med starkt motbjudande» enligt den anonyma berättelsen i Skand. Handl., må lämnas därhän och inverkar ej på hufvudsaken, nämligen att det var genom Bennets meddelanden, som hennes uttryckliga uppgifvande af suveräniteten framkallades.

Den uppfattning af Bennets beskickning, som sålunda framgår ur en kritisk granskning af de olika berättelserna därom,

[1] Sv. Riddersk. och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719, I, s. 44.

[2] Uttryckligt gjorde han det i rådet den 11 dec.: »innan han fick tala något härom (om envåldets afskaffande), så hade H. M. utlåtit sig, så att han icke behöft nämna därom». I sådant fall var det väl genom bref (från arfprinsen?), hvaraf han var öfverbringare, som han gifvit henne kännedom om arméens »scruple».

bekräftas på ett slående sätt af åtskilliga officiella handlingar. Den 10 dec. ägde antagligen hans audiens rum, ty då underrättade hon sin gemål om hans ankomst,[1] och just denna dag afgaf hon det första officiella löftet om suveränitetens afskaffande, nämligen i en skrifvelse till krigsbefälet, hvari hon förklarade sig »aldrig ämna tänka på annan suveränitet än den, som däruti består att råda öfver sina trogna undersåtars hjärtan».[2] Den i ögonen fallande likheten i tankegång mellan denna skrifvelse och den muntliga förklaring, hon i rådet berättade sig hafva gifvit Bennet, häntyder också på att skrifvelsen föranledts af audiensen. Sedan det afgörande steget sålunda var taget, synas både drottningen och rådet sökt gifva saken det utseendet, att hvad hon nu medgifvit redan skulle legat i hennes förklaring af den 6 dec. Hvarken i den underrättelse, som den 7 dec. utfärdades om tronskiftet,[3] eller i rådsprotokollen före den 11 dec. förekommer någon hänsyftning på denna, men omedelbart efter drottningens redogörelse i rådkammaren den 11 dec. för samtalet med Bennet, yttrade Tessin att »det (nämligen hennes uttalande med anledning af krigsbefälets »scruple») kommer alldeles öfverens med det, som H. M. varit så nådig och straxt af eget mouvement utlåtit sig till rådet», hvarefter samtliga råden förklarade sig »erkänna sådant med underdånig vördnad», och i de ofvan omtalade, i registraturet införda, svaren till Mörner och Rhensköld, som ock äro daterade den 10 dec., gjorde hon följande meddelande: »och har (jag) alltså antagit mig regeringen, sedan jag förut mot de härvarande herrarne af rådet mig förklarat att vilja föra styrelsen på den gamla foten, som för riket alltid varit hälsosam. Samma förklaring har jag ock än ytterligare upprepat i det brefvet, hvilket jag i dag låter till H. grefven och fältmarskalken samt hela generalitetet afgå». Sedan konceptet till dessa svar, såsom ofvan är omtaladt, upplästs i rådkammaren den 11 dec., tillade hon också: »De Kongl. Råden lära häraf se, att hvad H. M. lofvat det har H. M. hållit». Slutligen heter det i hennes meddelanden till amiralitetet, landshöfdingarna, öfverståthållaren och biskoparna — äfvenledes af den 10 dec. — om hennes tillträde till regeringen, att det »lärer vara Eder så mycket behagligare att förnimma, som vi oss föresatt

[1] Se Floderus, Handlingar till Karl XII:s historia III, s. 283.
[2] R. och Adelns prot. I, s. 190.
[3] Registr., samt Kongl. Placater, Resolutioner och Förordningar.

och emot vårt råd förut förklarat att vilja sätta vårt regemente uti det goda stånd och skick, hvilket har varit för riket så hälsosamt och lycksaligt, det vi ock ännu ytterligare vele låta förständiga uti vårt kallelsebref till riksens ständers sammankomst till den 20 nästkommande januari, hvilket i dessa dagar skall utfärdas».

Det är sålunda nu efter Bennets ankomst en afgjord sak, att själfva riksdagskallelsen skulle öppna utsikt till en förändring af hela statsskicket, något hvarom, såsom vi sett, ej alls var tal den 8 dec.

Återstår nu frågan, huruvida rådet haft något inflytande på det beslut, som Ulrika Eleonora att döma af alla ofvan anförda data sålunda fattade den 10 dec. Rådsprotokollerna innehålla emellertid blott följande för denna dag: »Voro Deras Excellenser Herrar Kong. Råden grefve C. Gyllenstjerna, Stromberg, Spens, Cronhjelm och Tessin hos H. M. Drottningen uti dess gemak, då ock protokollsekreterarne efter förut skedd tillsägelse i förmaket sig infunno, men blefvo dock den gången ej inkallade, utan kom vaktmästaren med det svar, att de skulle vänta, och när de därute väntat till kl. 5, skildes rådet åt och blefvo till dagen efter kl. 10 uppkallade». Men just detta, att något protokoll ej fördes öfver denna dags förhandlingar, frestar till antagandet, att de utgjorde en konfidentiell öfverläggning med anledning af Bennets då gjorda meddelanden och att det var resultatet däraf, som fick uttryck såväl i de citerade skrifvelserna från den 10 dec. som i den officiella färg, hvilken i dessa och i rådsprotokollet för den 11 dec. gafs åt drottningens ställning till författningsfrågan.[1]

Den 15 dec. utfärdades riksdagskallelsen. Däri tillkännagaf Ulrika Eleonora, att hon på grund af arfsrätt bestigit tronen, men att hennes »fullkomliga mening och uppsåt, såsom hon sig förut mot rådet förklarat och än ytterligare emot ständerna härmed förklarade, var att rätta och ändra hvarjehanda uppkomna nyheter och alldeles afskaffa den s. k. suveräniteten, hvilken hon för sig och sina efterkommande härmed alldeles afsade», och att

---

[1] Egendomligt nog börjar från och med det första rådssammanträdet efter den 11 dec., nämligen den 15, titeln *Kungl. råd* utelämnas i diskussionsprotokollen, ehuru den bibehålles i hvarje protokolls förteckning öfver de närvarande ända till årets slut. I det första protokollet för 1719 (den 5 jan.) uppräknas de närvarande under titeln Kungl. Råden och *Riksråden* och i de följande protokollen förekommer blott den senare titeln, som aldrig användes 1718.

meningen nu var, att ständerna skulle få vara med om författningsrevisionen, synes framgå däraf, att det vidare heter: »Vi draga till Eder samt och synnerligen det nådiga förtroende, att I alla med trohet sammansätten Eder med Oss i ett så lofligt uppsåt.» Den begränsning i ständernas antal, som den 8 dec. beslöts, och den begränsning i deras verksamhet och samvaro, som då ifrågasattes, återfinnes däremot icke i kallelsen.[1]

Genom denna akt plägar Ulrika Eleonora anses hafva definitivt uppgifvit enväldet, men, som vi sett, innebar densamma blott en uppfyllelse af ett den 10 dec. gifvet löfte, och om, såsom jag sökt visa, detta löfte var föranledt af Bennets meddelanden från arméen, har man sålunda att i dessa söka upphofvet äfven till ifrågavarande akt. Däremot kan densamma *icke* härledas från det bekanta uppträdet i Uddevalla, då armén verkligen hyllade Ulrika Eleonora såsom drottning, men på det uttryckliga villkoret af envåldets afskaffande och riksdagskallelse, ty detta inträffade efter den 11,[2] ehuru ej senare än den 13 december, och underrättelsen därom hade svårligen hunnit till Stockholm till den 15, men denna händelse visade emellertid till fullo outförbarheten af alla afsikter på enväldets upprätthållande och satte sålunda det slutliga inseglet på dess uppgifvande.

Tvänne omständigheter utgjorde, som man finner, den drifvande kraften vid denna revolution, — ty en revolution var det onekligen att erkänna Ulrika Eleonora såsom arfsberättigad till kronan, men beröfva henne de med denna dittills förbundna prerogativen — nämligen rivaliteten mellan henne och hertigen af Holstein och hatet mot enväldet. Det var genom den förra som hon och hennes gemål nödgades uppgifva planerna på att med kronan äfven få ärfva en stark konungamakt, och det var det senare, som förmådde krigsbefälet att i dylik riktning begagna sig af tronföljdsfrågans tvistighet.

Frågar man då efter orsakerna till detta hat, så är redan *en* antydd, nämligen att enväldet beredt utvägarne till folkets

---

[1] Kongl. Placater etc. Till riksdagen kallades nämligen: alla till laga ålder komne adelsmän, biskopar och superintendenter med 2 af hvart kapitel och 1 prest från hvart härad, 1 borgmästare med 1 rådman eller annan borgare från hvar stad, 1 bonde från hvart härad samt krigsbefäl till vanligt antal.

[2] Detta liksom att man den 13 var framme i Uddevalla ses af dateringen på bref från arfprinsen i De la Gardieska arkivet, IX och XVI, och *Nordinska samlingen*, Upsala Bibl. Om förloppet, se Silfverhjelms egen berättelse, tryckt hos Giörwell, Nya Svenska Biblioteket I, 2, s. 174, och Malmströms redogörelse I, s. 40.

öfveransträngande, men ej blott genom att på *sådant sätt användas* utan äfven *i och för sig* hade enväldet denna tid blifvit förhatligt för vida kretsar af nationen. Under Karl XII:s sista tid hade det nämligen förgripit sig på hvad så godt som hela *det offentliga Sverige* då ansåg såsom samhällsordningens grundval och lifsvilkor, och häri har man att söka en väsentlig förklaring både till denna styrelseforms brådstörtade fall och till beskaffenheten af den samhällsbyggnad, som nu kom att uppföras på dess ruiner.

Det statsskick, som upprättats af de stora Vasaregenterne, hade hvilat på grundsatsen, att konungamakten visserligen borde vara stark, men endast för att kunna »lag styrka»; det var så långt ifrån att konungen enligt detsamma stod öfver lagen, att denna utgjorde den enda förutsättningen för hans välde, såsom både i ord och handling gjordes gällande mot den lagbrytande konung Sigismund.

Vasarnes monarki var sålunda *inskränkt* i den meningen, att den förutsatte uppfyllandet af vissa villkor, men den var det äfven på sådant sätt, att folkets olika klasser ägde att medverka till statsändamålets realiserande. Den politiska självstyrelse, som på detta sätt uppkom, hade dock intet gemensamt med den slags konstitutionalism, som sätter folkets deltagande i det offentliga lifvet såsom en *motsats* till konungens, utan hvad här åsyftades var en *samverkan* mellan konung och folk i statsidéens tjänst, i enlighet med hvad Gustaf II Adolf vid ett tillfälle yttrade: »konung och ständer företräda *tillhopa* i Guds stad det konungsliga höga majestät». På denna grund har den svenska riksdagen utvecklat sig. Deltagandet i denna betraktades under 16:de och 17:de århundradena mindre såsom en konstutionell *rättighet* än såsom en *skyldighet till arbete på statsuppgifternas realiserande*, likartad med skyldigheten att lämna skattebidrag och göra krigstjänst, och häri ligger också förklaringen till, att den svenska riksdagen till så stor del kom att bestå af ämbetsmän.[1] Den utgjorde i främsta rummet en sammanfattning af de krafter, hvilka voro verksamma i förvaltningens tjänst. Jämvikten i detta statsskick stördes emellertid genom rådsmaktens allt för stora utveckling och genom de sociala missförhållanden, hvarpå denna berodde; till följd häraf för-

[1] Jfr Hjärne, Våra ståndsriksdagar (Svensk Tidskrift 1875) passim.

lorade rådet slutligen i den allmänna meningen sin rätt att såsom hittills vara en självständig faktor i statsarbetet, under det att den ännu tämligen outvecklade riksdagen ej mäktade öfvertaga dess roll, ja förlamad af inre split ej ens bevara sin egen andel i detta arbete. Ur dessa förutsättningar framgick Karl XI:s envälde, och endast medelst dem kan det förstås. Lika litet som Vasarnes konungadöme hade det till ändamål att ställa konungen öfver lagen, att skapa en despotism, som hade sin medelpunkt i konungens personliga vilja i stället för i statsidéen. Tvärtom! Det var, emedan den dittills använda formen för statslifvet: samarbetet mellan konung, råd och ständer, i följd af de två senares tillfälliga oförmåga, ej mer förmådde åstadkomma, att den lagliga ordningen nog kraftigt upprätthölls, och att statsuppgifterna, särskildt den då mest brännande af alla: reduktionsfrågan, behörigen löstes, som rådet och ständerna nu måste träda tillbaka och öfverlämna omsorgen om statsarbetet helt och hållet åt konungen. Man har stundom kallat Karl XI:s envälde en tillfällig diktatur. Menas härmed, att det blott var afsedt att bestå under en viss begränsad tid, så är uttrycket visserligen vilseledande, men mellan detta envälde och den romerska diktaturen finnes dock den likheten, att syftemålet med båda endast var att kraftigare tillgodose statsändamålet än som för tillfället var möjligt medelst de vanliga, hvarandra begränsande statsorganen, och i denna mening kan jämförelsen försvaras. Af denna uppfattning, att enväldet skapats ej för konungens skull utan för statsarbetets, var Karl XI själf fullständigt genomträngd, och emedan han alltså såg förhållandena mindre från maktens än från *arbetets* synpunkt, drog han ej häller i betänkande att till medhjälpare i detta fortfarande taga ständerna, när sådant befanns lämpligt. Ja han använde dem, ehuru visserligen blott såsom redskap, i många fall t. o. m. mer än förut, särskildt det sekreta utskottet, hvars blifvande maktställning under Frihetstiden härigenom nu just grundlades. På detta sätt bibehölls, trots enväldet, hos folket den föreställningen, att riksdagen dock utgjorde en integrerande del af statsmaskineriet; dess formella rätt bibehölls eller t. o. m. utvidgades i praxis, och sålunda bevarade densamma — liksom det engelska parlamentet under Tudorerne — möjligheten att ännu en gång, då enväldet fyllt sin mission, åter kunna träda i *full* tjänstgöring. Men visserligen var riksdagen ej mer självfva härden för

statsarbetet, utan denna var förflyttad till ämbetsverken, d. v. s. statsarbetet hade antagit en öfvervägande *byråkratisk* form. Då konungen ensam bar ansvaret för dess behöriga utförande, var det nämligen naturligt, att han därvid i synnerhet litade till sådana institutioners hjälp, som mera voro beroende af hans vilja, och sådana erbjödo sig nu i ämbetsverken. Äfven dessa hade förut ägt en viss självständighet gent emot konungamakten, men denna hade berott af deras organiska sammanhang med aristokratien, rådet och riksdagen, och hade därför fallit tillsammans, i och med det att dessa förlorade sin självständighet. Enväldet medförde sålunda för ämbetsverken på en gång ett större beroende och ett ökadt inflytande. Till följd af Karl XI:s uppfattning af sitt konungakall urartade dock beroendet under honom aldrig till en centralisation à la Ludvig XIV, så att ämbetsmännen blefvo redskap för ett kungligt *godtycke*, utan han band deras verksamhet vid stränga former, dem han själf respekterade, likaväl som han fordrade att andra skulle göra det. Härigenom utvecklade sig under hans regering inom den svenska ämbetsmannavärlden en tradition om nödvändigheten att iakttaga laga former, hvaraf följden visserligen blef åtskilligt pedanteri, men också en viss garanti mot regeringsmaktens missbruk, och sedan en sådan tradition en gång uppstått, hängde man fast därvid med den sega konservatism, som är egendomlig för starka byråkratier: ämbetsmännen ur Karl XI:s skola sågo ej blott i det inflytande utan ock i den organisation och det arbetssätt, som enväldet gifvit ämbetsverken, själfva grundvillkoret för fosterlandets lycka och trefnad. Häraf förklaras ock deras ställning till enväldet. Under Karl XI:s regering hade de vant sig att betrakta detta såsom palladiet för den fasta byråkratiska ordning de så högt skattade, och voro därför *då* uppriktiga vänner däraf, men sonens regering förde dem på andra tankar. Huru mycket än Karl XI och de, som hjälpte honom att införa enväldet, sökte dettas ändamål och begränsning i lagen, ligger det dock i denna styrelseforms natur, att den *kan* leda till godtycke, då den ju ej känner några andra skrankor än den styrandes egen vilja, och detta var just hvad som inträffade under Karl XII:s regering.

Då de svenska ämbetsverken med sina fasta och omständliga arbetsformer visade sig ur stånd att tillgodose de oerhörda kraf, som då stäldes på landet, använde *han* hänsynslöst envålds-

makten till att *förstöra* den fasta, lagbundna förvaltningsorganisation, som enväldsmakten under *faderns* regering *skapat eller hägnat.* De kungliga råden, kollegierna och länsstyrelserna skötos åt sidan, och deras verksamhet uppdrogs åt nya myndigheter — ombudsråden, upphandlingsdeputationen och ordningsmännen — hvilka liksom de franska statsråden och intendenterna skulle blifva verktyg för en *fullständig centralisation.* Då förbyttes hastigt den svenska ämbetsmannavärldens tillgifvenhet för enväldet i ovilja och misstro, i synnerhet som förstörandet af de häfdvunna förvaltningsformerna af många ansågs sammanhänga därmed, att enväldet svikit den uppgift, som utgjorde så att säga dess legitima grund, nämligen statsidéens kraftiga realiserande, och nu i stället blifvit medel för en krigspolitik, som ej syntes dem betingad af statens intresse utan af regentens egenvilja. Denna byråkratiskt-konservativa framförallt mot *»nyheterna» i förvaltningen* riktade opposition var den egentligen framdrifvande kraften i den storm, som vid Karl XII:s död reste sig mot det kungliga allenastyrandet.[1] Hos de lägre samhällsklasserna rådde visserligen missnöje och förtviflan öfver de tunga bördor som enväldet gifvit Karl tillfälle att pålägga, men så djupt rotad var hos dessa klasser vördnaden för konungamakten, att *de*, så snart bördorna blifvit lindrade, antagligen skulle nöjt sig utan en radikal förändring af själfva statsskicket.[2] De högre klasserna däremot, hvilka i det dåvarande Sverige till största delen just utgjordes af civila och militära ämbetsmän, sågo numera i enväldet ej blott ett tillfälligt förtryck, utan en revolutionär omstörtning af den så högt skattade byråkratiska ordningen, och *de* kunde därför ej tillfredsställas med mindre än att denna ordning betryggades genom enväldets fullständiga afskaffande.

Ett blott slopande *för tillfället* af det nya förvaltningssystemet hade i själfva verket ej kräft en så radikal åtgärd, ty den omständigheten, att det sammas verkmästare, Görtz, var Karl Fredriks förnämsta stöd, hade bragt Ulrika Eleonora i en naturlig motsats därtill, och med afseende på denna *yttring* af enväldet var hon därför af sig själf villig att göra gemensam sak med den byråkratiska oppositionen. Den skriftliga plan till missnöjets stillande, som hon enligt Heins program skulle fram-

---

[1] Jfr Hjärne, a. a. ss. 703 o. f.

[2] Ett fullgodt bevis härför synes böndernas förhållande vid 1723 års riksdag erbjuda.

lägga vid sin kröning, afsåg antagligen just en dylik reform af förvaltningen, och alldeles tydligt var detta fallet med hennes löfte i riksdagskallelsen att »rätta och ändra hvarjehanda uppkomna nyheter». Och att rådet, hvars hela existens hotats af det Görtziska förvaltningssystemet, skulle begagna första tillfälle att inskrida mot detsamma, låg i sakens natur.

Också finner man, att hvad den nya regeringen i första hand grep sig an med var åtgärder i denna riktning. Den mest uppseendeväckande af dessa, förföljelsen mot Görtz, skola vi här ej inlåta oss på, men anmärka, att ifvern att nedslå hans verk var så stor, att början gjordes därmed, redan innan löftet om »nyheternas» afskaffande gifvits i riksdagskallelsen. Den 13 och 18 dec. afskaffades Karl XII:s skjutsförordningar, den 13 tvångsvärfningen, den 15 återtogs påbudet om pantegodsens inlösning, den 8 januari 1719 frigafs bränvinsbränningen, den 12 återställdes Karl XI:s aflöningsstat för länsstyrelserna, och samtidigt inskred man mot Upphandlingsdeputationen, själfva själen i den Görtziska förvaltningen. Cronhjelm som den 8 dec. 1718 förordnades att i stället för Görtz vara chef för densamma, förklarade den 17 dec. i rådet, att den var »et fåfängt verk», hvars göromål kunde fördelas på de vanliga ämbetsverken; 10 dagar därefter frågade drottningen, »om det ej snart kunde blifva slut på deputationen», och den 5 januari 1719 beslöt regeringen dess upplösning.

Men hvad menades med enväldets fullständiga afskaffande? Svaret härpå kunde endast gifvas af den nya författning, som på riksdagen skulle åvägabringas. Var nu Ulrika Eleonora arfsberättigad till tronen och därmed egentligen också berättigad till sina företrädares prerogativ, så fordrades tydligen för hvarje inskränkning i konungamakten hennes medgifvande, och sålunda hade hon, trots löftet att afstå från suveräniteten, möjlighet att upprätthålla ett ganska starkt konungadöme. Detta öfverensstämde emellertid icke med den svenska byråkratiens önskningar, och då denna fick tillfälle att på riksdagen framträda med samlad styrka, började därför en ny akt i den statshvälfning, hvartill Karl XII:s död gifvit signalen. I den första afdelningen däraf hade, som vi sett, de militära ämbetsmännen spelat hufvudrollen; nu trädde de civila mera i förgrunden, men äfven vid detta tillfälle var tronföljdsfrågan den murbräcka, som användes till konungamaktens nedbrytande. Skilnaden var dock den, att då

man förut erkänt arfsrätten, men begagnat sig af rivaliteten mellan de båda pretendenterna, så förnekade man nu, stödjande sig på Norrköpings beslut såsom i allo återupplifvadt, att någondera af pretendenterna hade arfsrätt. Enligt denna uppfattning blef Ulrika Eleonoras tronbestigning en usurpation, som borde omintetgöras, och om ständerna *valde* henne till drottning, så hade de tydligen rätt att föreskrifva de villkor, de aktade nödigt, d. v. s. att helt och hållet, utan hennes inblandning afgöra det blifvande stasskickets beskaffenhet.

Att hafva gifvit upphofvet till denna rörelse, hvarigenom först konungamaktens fullständiga förlamning möjliggjordes, är de s. k. »riksfädernas» verk. Redan 1716 hade landshöfdingen i Upsala Per Ribbing och Uplandslagmannen Gyllencreutz, med biträde af advokatfiskalen i banken Schütz (adlad Fredenstjerna) såsom sekreterare, uppgjort grunderna till ett nytt statsskick.[1] Så snart underrättelsen om Karl XII:s död börjat sprida sig, sammanträdde de två förstnämnde med förste ombudsmannen Stjerncrona, domprosten i Upsala Molin och justitieborgmästaren i Stockholm Hylthén[2], och företogo tillsammans med dem i Fredenstjernas närvaro en revision af förslaget. Sedan detta arbete, som tog en tid af 3 veckor, fullbordats, meddelades resultatet däraf en mängd högre ämbetsmän,[3] »då desse och de förenämnde herrar hufvudsakligen adopterade och antogo den uti naturens ej mindre än i Guds och andra fria folks lagar erkända

---

[1] Så Fredenstjerna i sitt »memorial om lagarnes verkställighet» till ridderskapet och adeln den 6 okt. 1766 (tryckt 1769). Den anonyma berättelsen i Sk. H. VII, som är den andra hufvudkällan för vår kännedom om förberedelserna till 1719 års statsskick, förlägger dessa öfverläggningar tillbaka till tiden omedelbart efter Pultava och nämner äfven andra invigde. Fredenstjerna, såsom själf medarbetare, synes dock böra tillerkännas vitsord. Man skulle emellertid kunna tänka sig olika öfverläggningar.

[2] Fredenstjerna säger: »3:dje dagen efter det konungens död vardt i Stockholm bekant». Häremot synes strida, att enligt E. Benzelii dagboksanteckningar (Ridderstad, Gömdt är icke glömdt, XI, s. 59, 64) Ribbing den 8 dec. var i Upsala och först den 20 kallades till Stockholm för den Görtziska rättegången samt Molin den 14 predikade i Upsala. Tager man den 7, då dödsbudskapet offentliggjordes, till utgångspunkt i stället för den 5, då det ankom, så *kan* dock uppgiften vara riktig, om Ribbing och Molin gjort ett kortare besök i Stockholm.

[3] Fredenstjerna nämner: högste ombudsmannen Lejonstedt, landshöfdingarne J. Creutz, G. Bonde, K. Ribbing och v. Otter, statssekreterarne Barck, Düben, Åkerhjelm och J. Cederhjelm, kansliråden E. Wrangel och Cederström, v. presidenterne Herdhjelm, Thegner och Wattrang, krigsrådet Reuterholm, lagmännen Fehman och Strömfeldt, revisionssekreteraren Ehrencrona, generalmajorerna Fersen och Cronstedt, ärkebiskop Steuchius samt biskoparne Gezelius, Rudén och Lund. I Sk. H. a. st. nämnas ock andra, men Fredenstjerna, säger också:» m. fl. berömliga herrar och män af alla R. ständer».

och stadfästade grundregel: att ett fritt folk äger en självständig och oinskränkt rättighet att göra för och om sig sådana lagar och förordnanden, som med landets läge, folkets lynne och böjelse samt in- och utvärtes behof, fördel och anseende bekvämast och säkrast pröfvas vara». Men desse sammansvurne, som de med skäl torde kunna kallas, upptäckte också och »adopterade» medlet att göra denna rättighet effektiv, nämligen den ofvan angifna tolkningen af successionsfrågan, enligt hvilken arfsrätten var utslocknad.[1]

Bland de till Stockholm anländande riksdagsmännen, började därefter de sammansvurne göra propaganda för sina åsikter dels på enskilda sammankomster, dels genom flygskrifter[2] och hade därvid en lysande framgång särskildt inom de 3 högre stånden. Ulrika Eleonora synes ej hafva tänkt sig att ständerna skulle befatta sig med tronföljdsfrågan; i bref till landshöfdingen af den 26 dec. 1718 hade hon omtalat sin kröning såsom en afgjord sak,[3] och den man, som var själen i sammansvärjningen, P. Ribbing, hade hon utnämnt till landtmarskalk. Då hon nu fick kännedom om de åsikter, som gjorde sig gällande bland riksdagsmännen, skyndade hon den 21 januari häpen till rådet i förhoppning att hos detta finna ett stöd mot den hotande faran, men rådsherrarne hade endast af omständigheternas makt förmåtts att erkänna henne såsom arfsberättigad, och då nu sinnesstämningen bland ständerna samt hennes egen vädjan till dem

---

[1] Fredenstjerna nämner ej detta, men det antydes i Sk. H. a. st. och framgår af de följande händelserna.

[2] De förra omtalades af Ribbing i rådet den 21 januari — själf sade han sig af sin egenskap af landtmarskalk hafva ansett sig förhindrad att bevista dem —; I *Nord. Saml.* i Upsala Bibl. finnas åtskilliga flygskrifter om tronföljdsfrågan. Den märkligaste af flygskrifterna författades af sekreteraren i kommersekollegium, David Silvius och bär titeln: *Påminnelser angående successionsrättigheten till Sveriges rike och det s. k. suveräna väldet.* I uppsatsens förra, om tronföljdsfrågan handlande del, indelar han med ledning af Grotius staterna i sådana, som med full eganderätt besittas af monarken, och sådana, i hvilka denne blott på grund af bestämda successionslagar innehar regeringen. Dessa successionslagar skiljer han från lagar, som angå själfva statsförfattningen, hvarför, om också regenten är enväldig och sålunda i allmänhet har lagstiftningsrätt, han dock ej kan egenmäktigt ändra eller dispensera från de villkor, på hvilka folket uppdragit regeringen åt ätten. Då Sverige nu var en monarki af det senare slaget och 1604 års arfförening, såsom han söker bevisa, dess gällande successionslag, kom han till det resultatet, att arfsrätten till den svenska tronen nu var utslocknad. Det oaktadt omtalar han Ulrika Eleonoras tronbestigning såsom en afgjord sak, men detta kan vara ett vid skriftens tryckning 1720 gjordt tillägg. Tiden för dess författande uppges på titelbladet hafva varit januari 1719. Vi återkomma i det följande till skriftens senare del.

[3] Se ofvan s. 239, noten fr. föreg. sid.

öppnade ett tillfälle att taga tillbaka detta steg, skyndade de att begagna sig däraf. Endast Banér sökte göra gällande, att ständerna genom att hörsamma den af Ulrika Eleonora utfärdade riksdagskallelsen själfva erkänt hennes rätt till tronen; de öfriga med Horn i spetsen förklarade, att ehuru alla önskade henne till drottning, fanns dock för henne ingen annan väg till tronen än genom ständernas val, och sedan landtmarskalken tillkallats och intygat, att detta var den allmänna meningen bland ständerna, fann hon för godt att utfärda en till den 20 januari antedaterad skrifvelse, hvari hon förklarade, att hon visserligen af nit för fäderneslandet företagit sig att ombestyra några angelägna regeringsärenden, men att hennes afsikt ej varit att beröfva ständerna deras valrätt, enär hon underrättats om, att hvarken hon eller någon annan hade arfsrätt till kronan; därjämte erbjöd hon sig nu att, om ständerna önskade att hon skulle »framhärda med den tröttsamma regeringsbördan», regera »efter de beslut och den regeringsform, hvilka nu eller framdeles af Sveriges rikes ständer kunde varda författade».[1] Till yttermera visso förklarade landtmarskalken, då adeln därefter den 23 januari valde henne till drottning, att det skedde på »de villkor, att H. M. underskrifver den regeringsform, som ständerna ärna uppsätta», och till de ofrälse stånden, som därpå infunno sig på riddarhuset och instämde i valet, yttrade han, att någon hyllning ej skulle äga rum, förr än man erhållit »en försäkring och underskrifven regeringsform». Hylthén, som var borgarståndets talman, framhöll dessutom i sitt svar den absoluta giltigheten af 1604 års arfförening, att endast ogift prinsessa enligt denna var arfsberättigad samt att ständerna sålunda hade fritt val, så att de kunde »välja sig en öfverhet, som tillåter de villkoren, som ständerna sig betinga vilja». Också var det först sedan ständerna utarbetat och enats om de nya grundlagarne — drottningens försäkran och regeringsformen — och dessa den 19 februari undertecknats af Ulrika Eleonora, som hon blef krönt och hyllad.[2] Ja riksdagen blef icke ens utblåst förr än dagen

[1] Skrifvelsen är tryckt i Ridd. och Adelns prot. I s. 12. Rådsprotokollet från den 21 jan. 1719 är tryckt hos Gjörwell, Handlingar uti Sv. Hist. utg. utur Uppfostringssällskapets bibliotek.

[2] Rådet gjorde nu ett försök att genom ständernas mellankomst förmå drottningen att afstå från Upsala såsom kröningsort. Adeln förklarade också den 6 mars, att den önskade att kröningen skedde i Stockholm, och landtmarskalken uppsatte ett memorial därom; »men», heter det därpå i protokollet, »som det berättades att H. M. intet vill låta kröningen ske här i Stockholm, och R. o. A.

efter sedan drottningen underskrifvit regeringsformen. För att reparera den af Banér anmärkta inkonsekvensen, att ständerna hörsammat en riksdagskallelse af en person, som de ej erkände såsom regent, hade nämligen landtmarskalken den 22 januari genomdrifvit, att riksdagen skulle betraktas såsom en fortsättning af 1713—14 års ständermöte[1] samt sålunda ej behöfva anses vara auktoriserad genom riksdagskallelse; först sedan Ulrika Eleonoras tronbestigning genom hennes formliga antagande af de nya grundlagarna kunde anses såsom en fullt afgjord sak, släppte man denna fiktion och lät de vid en ny riksdags öppnande öfliga ceremonierna äga rum. Äfven öfriga oegentligheter, som blefvo följden af att Ulrika Eleonora före valet utöfvat regeringsmakten, sökte man undanrödja. Sålunda nöjde sig ej Ribbing med hennes kallelse att vara landtmarskalk, utan lät den 22 januari utse sig därtill af adeln; de af regeringen före riksdagens sammanträde utfärdade förordningarna — däribland de mot det Görtziska förvaltningssystemet riktade — inrycktes i självfva valakten för att genom ständernas bekräftelse erhålla laglig giltighet, och äfven den af regeringen tillsatta kommissionen öfver Görtz, sökte och erhöll ständernas auktorisation (dock ej förr än i febr.).

Frågar man nu hvilka förarbetena och källorna voro till det grundlagsarbete, som på ofvan skildrade sätt 1719 kom till stånd i vårt land, så må först anmärkas, att i Nordinska samlingen i Upsala Bibliotek finnes en handskrift, som bär påskriften: »Prospekt till regeringssättet 1719», och hvarom Nordin antecknat på en afskrift: »Tankar om regeringssättet, skrefne antingen nyligen före eller straxt efter kon. Carl XII:s död och förr än 1719 års regeringsform». Af innehållet är dock klart att denna handling ej kan vara det Ribbing-Gyllencreutzska förslaget och i fortsättningen af Nordins anteckning heter det också, att originalet »tyckes vara af presidenten Silfverskölds hand». Författaren har, tydligen influerad af Grotius och Puffendorff, indelat sin framställning af »jus publicum» i sådant, som »trakterar *sättet att uppdraga det högsta väldet*», och sådant, som

intet ville begära af H. M. hvad som H. M. vore emot, blef samma memorial tillbaka». Kröningen försiggick också i Upsala den 17 mars, men hyllningen ägde rum i Stockholm den 11 April.

[1] Den 8 dec. 1718 hade äfven i rådet satts i fråga, att så skulle ske, men Horn förklarade då, att riksdagen måste betraktas såsom ny, »sedan H. M. behagat stiga på tronen». Rådsprot.

»trakterar *det högsta väldets förvaltande*», men hans förslag, ehuru ganska egendomliga, äro dock tydligen framkallade af vår egen historiska erfarenhet och anknyta sig till företeelser inom den äldre svenska författningshistorien. I första afdelningen yrkar han på en återgång till valriket, men så att valet skulle vara absolut bundet vid ätten samt äfven ske efter förstfödslorätt, såvida ej i själfva lagen stadgade skäl för en afvikelse kunde anföras. Härigenom ansåg han att å ena sidan tronföljdsstrider skulle undvikas och å andra sidan riket bevaras från alldeles odugliga konungar samt en efterträdare kunna hindras att fullfölja en företrädares skadliga statskonst. »Det kvinnliga könet» borde ej uteslutas, »ty ett lyckligt regemente består ej i mansstyrka utan i goda rådgifvare». »Det högsta väldets förvaltande» indelar han i 4 »utrikes hufvuddelar» (att börja krig, sluta fred, ingå förbund och sända legater) och 4 »inrikes» (pålägga skatt, stifta lagar, »administrera justitien» och tillsätta ämbetsmän).

De 4 förra borde lämnas åt konungen att med sitt råds råde ombestyra utan att ständernas samtycke eller ens råd behöfde inhämtas, emedan sådana ärenden ofta fordrade större skyndsamhet och tystlåtenhet än som kunde väntas af en riksdag, men för att ej konungen skulle få tillfälle att genom sin utrikespolitik undertrycka friheten eller »för något privat afseende eller passion, vare sig ambition etc. etc., onödigtvis inveckla riket uti stor olägenhet och ögonskenlig onytta», skulle han däremot om sådana ärenden vara skyldig att rådgöra med »ständernas fullmäktige, som alltid böra vara till hands och formera ett ständigt statskollegium», och desse borde hafva rätt att, om de ansågo sådan fara vara för handen och deras råd ej beaktades, sammankalla ständerna och »sådant med deras auktoritet afböja», dock med risk att af ständerna straffas, ifall de ej förmådde inför dem »sitt åtgörande och sammankallande justificera».

Af de inrikes ärendena skulle beskattningen, »det vare sig antingen i folks, varors eller penningars utskrifning», ej få ske utan ständernas samtycke. För nya lagars och förordningars åvägabringande föreslås en ganska inveckland procedur. Förslag till sådana skulle nämligen endast få utarbetas af ständernas ofvannämnda »fullmäktige» dock med anledning af påminnelser från enskilda, ämbetsverken eller konungen. Förslagen skulle sedan sändas till konungen, som ägde att i kanslikollegium låta öfverse dem, hvarefter de skulle återgå till de

fullmäktige, som till slutligt afgörande hade att framlägga dem för ständerna. Med afseende på justitieväsendet, hvartill författaren äfven räknade utdelandet af belöningar, föreskrifves, att »högsta revisionen skulle vara hos ständernas fullmäktige, hvarest konungen presiderar och har votum decessivum, om han behagar», att ingen skulle få straffas utan efter lag, att konungen fritt skulle få utdela penningebelöningar, men kronans fasta egendom endast få förlänas på lifstid och att adliga värdigheter visserligen skulle fritt få utdelas af konungen, men ingen få räknas såsom adelsman utan adelns samtycke. Slutligen ville författaren, att vid ämbetsutnämningar *en* skulle föreslås, men konungen äga rätt att förkasta förslaget och anbefalla uppsättandet af ett nytt. Till lägre ämbeten skulle förslaget upprättas af den öfverordnade myndigheten, men till högre af de underordnade, nämligen så, att presidenter och andra högre (civila) ämbetsmän skulle föreslås af »kollegierna, hvarutinnan de sitta»; generaler och fältmarskalkar af krigsbefälet, biskopar »såsom tillförene», andra prester af sina åhörare, »guvernörer och landshöfdingar af ständerna i hvar provins»[1] och utrikes sändebud af kanslikollegiet.

Huruvida detta »projekt» framlades för det utskott, som utarbetade det slutliga förslaget till regeringsform, är ej kändt; åtminstone finner man ej i diskussionerna hos stånden om detta några spår af de för »projektet» egendomliga idéerna, så vida ej möjligen dess »ständiga statskollegium af ständernas fullmäktige» kan hafva gifvit upphof till ett af Ehrenpreutz den 7 febr. på riddarhuset framställdt förslag, att fyra af riksråden skulle väljas af ständerna och med dem »af de andra stånden 2 eller 3 adjungeras, hvilka skulle befordra hvars och ens angelägenheter i kollegierna och domstolarna». Förslaget tillbakavisades emellertid genast af P. Ribbing som förklarade: »Detta är ett nytt verk och nya påfund äro föga nyttiga», och af Cederhjelm, som uttalade en farhåga för, att de föreslagna förtroendemännen »skulle blifva såsom tribuni plebis hos de Romare och alltså intet nyttiga».[2]

---

[1] Det samma hade yrkats i den bekanta skriften; »Mestadels ständernas och goda patrioters betänkande om regementsformen» från 1644 års riksdag, och Söderköpings riksdagsbeslut af 1595 hade stadgat, att alla rikets »förnämliga ämbeten» i landsändarna så skulle besättas.

[2] Ridd. o. Adelns Prot. I, s. 29.

Hvad som tjänade 1719 års ständer till ledning vid deras grundlagsarbete var däremot det Ribbing-Gyllencreutzska förslaget. Detta finnes tyvärr ej i behåll, hvarken i sin ursprungliga eller förändrade form, liksom ej häller konstitutionsutskottets därpå grundade förslag, men diskussionerna i stånden om det sistnämnda gifva dock en antydan om det förras förhållande till regeringsformen. Om källorna till detta förslag meddelade Fredenstjerna 1766,[1] att Ribbing och Gyllencreutz vid dess första utarbetande genomgingo alla »förre regeringsformer och deras aditamenter såsom konung Gustaf I:s regeringsform för Vestergötland af den 9 apr. 1540, särdeles konung Gustaf Adolfs regeringsform af 1634 och konung Karl X:s (sic) regeringsform af 1660 samt många forna till detta ämnet tjänliga handlingar, som man ock ganska sorgfälligt sammansökte utur Archivo regni samt Peringskölds, Palmskölds, Schmedemans och Hadorphs samlingar hvad som till detta viktiga verket hörde. De förglömde» — tillägger han — »icke häller att noga utforska visse främmande frie regeringars och staters inrättningar, statuter och reglementer samt hvad Grotius, Puffendorff m. fl. hafva därom skrifvit». Från annat håll uppges, att de äfven hämtat ingifvelser från Clarendons historia om den engelska revolutionen. Med anledning häraf framställer sig den frågan: hvilket inflytande hafva de anförda utländska källorna utöfvat? Att denna tids svenska statsmän voro bevandrade i Grotius och Puffendorff kan man se af de statsrättsliga kategorier, hvarmed de plägade röra sig,[2] men då desse författare ej uttalat sig till förmån för någon viss statsform, utan blott undersökt principerna för de faktiskt existerande, kunna urbilderna till Frihetstidens författning ej hafva hämtats från dem.[3] Om Grotius och Puffendorff på dennas första upphofsmän haft något annat inflytande än ett begreppsredande, har det blott varit, att deras teorier om statsmaktens uppkomst — nämligen genom folkets öfverlåtelse (samhällsfördrag) — gifvit ett stöd åt sträfvandet att göra den nya

[1] Se ofvan s. 250 n. 1.

[2] Exempel härpå hafva vi sett i det s. k. Silfversköldska projektet samt i Silvii arbete (se ofvan s. 253 o. 251). I rådssammankomsten den 21 jan. 1719 gjorde Horn en liknande indelning af monarkierna som den hos Silvius.

[3] Möjligen skulle man kunna tänka sig, att de hos Puffendorff förekommande beskrifningarna på de 3 »reguliära» statsformerna: »*demokrati, aristokrati* och *monarki*», (obegränsad och begränsad) kunnat gifva en ledning, men med ingendera af dessa statsformer, sådana de karaktäriseras af honom, öfverensstämmer Frihetstidens författning.

grundlagsstiftningen till riksdagens ensak. Ett sådant inflytande är emellertid i hög grad sannolikt och bestyrkes särskildt af den slående likheten mellan de åsikter, som 1719 års män enligt Fredenstjerna »adopterade», och följande sats hos Grotius:[1] »Folket kan välja hvilken styrelseform det vill, och dess rätt i detta hänseende må ej bedömas efter den ena eller andra formens förträfflighet, hvarom meningarne äro delade, utan efter folkets vilja». Hvad Clarendon angår torde »riksfäderna» knappast från honom hafva hämtat något annat än ett stöd för sina konservativa tendenser.[2]

Uppgiften, att man tog reda på främmande fria staters »inrättningar» m. m., bestyrkes af den mängd från äldre och nyare tider hämtade historiska exempel, som anföras af David Silvius i den senare — »om det s. k. suveräna väldet» handlande — delen af dennes arbete,[3] genom hvilket författningens upphofsmän för allmänheten framlade grunderna för sitt verk. Granskar man närmare dessa exempel, finner man emellertid, att de framställas egentligen blott såsom bevis på folkens rättighet att på ett eller annat sätt inskränka sina konungars makt, men ej såsom direkta förebilder med afseende på det sätt, hvarpå detta hos oss borde ske.[4]

Upplysningar härom ansågo sig Ribbing och hans meningsvänner kunna erhålla på långt närmare håll, ty deras mål var blott att — om ock med vissa förtydliganden — återställa det *svenska* samhällsskicket till hvad det varit före enväldet eller, för att tala med Fredenstjerna, »återställa Sveriges illa bortspillda frihet uti sin urgamla häfd och anseende», och det var för att erhålla säker kännedom om »det forna skick och stånd, som varit för riket så hälsosamt och lycksaligt», som de med sådan ifver uppsökte inhemska statsrättsliga urkunder. Sådana

---

[1] De jure belli et pacis I, kap. VIII, 8, jmfr ofvan s. 250.

[2] Clarendon anger själf, att han ville öfvertyga folket om, att det bästa sättet för detta att få sina besvär afhjälpta vore den i landets gamla lagar stadgade vägen och att en regering med »king, lords and commons» vore den lyckligaste konstitution i världen. Det låg nära till hands att tillämpa detta på de dåvarande svenska förhållandena.

[3] Se ofvan s. 251 n. 2.

[4] Af särskildt intresse är, att han uppmärksammat den engelska fiktionen, att konungen »kan intet fara vill», utan att ministrarne ensamma äro ansvariga, hvilken sedermera blifvit den allmänna konstitutionella grundsatsen. Den upptogs dock såsom bekant ej i Frihetstidens grundlagar, hvilka tvärtom stadgade, att konungen i vissa fall kunde för sina gärningar afsättas. Äfven på en sådan lagstiftning anför Silvius exempel bl. a. ett inhemskt: Sigismunds försäkran 1587.

och intet annat utgöra det *materiella* underlaget till deras verk och därmed i hufvudsak äfven till Frihetstidens författning, och särskildt gäller detta, såsom Fredenstjerna också anmärkte, om regeringsformerna af 1634 och 1660. Från dessa — och ej från Puffendorff såsom författaren till det ofvan omtalade »projektet» — hämtade de jämväl den *formella* anordningen af sitt förslag, och detta blef äfven af betydelse för dess innehåll. De ofvannämnda regeringsformerna hade egentligen varit stadgar för förvaltningen; först 1719 började man med regeringsform mena en grundlag, och det då utarbetade förslaget till en sådan borde därför egentligen ej hafva haft till uppgift att ersätta de äldre regeringsformerna utan konungabalken,[1] men därför att de förra användes såsom mönster, inflöt i detsamma ifrån dem äfven en tablå öfver rikets hela förvaltningsorganisation. Detta passade också förträffligt i stycke med det konservativt-byråkratiska syftet med »riksfädernas» arbete. Om de gamla formerna för förvaltningen fastslogos i själfva grundlagen, förskaffade man sig nämligen en kraftig garanti för deras bestånd, under det att de af Karl XII skapade »nyheterna» kunde slopas blott genom att ej omnämnas i grundlagen.

I hufvudsak upptogos dessa bestämmelser om förvaltningen äfven i den slutliga regeringsformen,[2] men med afseende på *en* förvaltningsdetalj kom dock denna att afvika från det på 1634 års regeringsform grundade Ribbing-Gyllencreutzska förslaget, i det nämligen de höga riksämbetena ej nu återupplifvades. Detta sammanhänger med en viktig principiell förändring, som ständerna underkastade detta förslag, innan de upphöjde det till regeringsform. Ribbings och Gyllencreutz' mening hade nämligen varit, att den politiska maktens tyngdpunkt nu såsom före 1680 skulle ligga hos rådet, som å ena sidan skulle inskränka konungens myndighet, men å andra sidan intaga en självständig ställning gent emot riksdagen. Af denna anledning ville de ej medgifva riksdagen ett allt för stort inflytande på rådets tillsättning;

[1] Af Silvii a. a. ses emellertid, att 1719 års grundlagsstiftare ej gjort sig reda för de äldre regeringsformernas egentliga karaktär, utan fattade dem som rena grundlagar. Häraf förklaras, hvarför man valde dessa regeringsformer till mönster och jämväl ifrån dem lånade den nya grundlagens namn.

[2] Efter dennas antagande var meningen först, att de personer, som innehaft de nya ämbetena, äfven skulle mista sina löner, då dessa ej voro upptagna i 1696 års — äfven genom regeringsformen garanterade — stat, men den 13 maj medgaf sekreta utskottet, att de skulle på extra stat få åtnjuta lönen, tills de befordrats till värkliga ämbeten. Cederschiöld, Riksdagen 1719, ss. 98 och 241.

konstitutionsutskottets förslag innehöll, att konungen skulle hafva rätt att fritt utnämna riksråd, så att riksdagens samtycke till sådana utnämningar endast i allmänhet behöfde inhämtas, och under diskussionen härom på riddarhuset yttrade Ribbing: »Det har i 8:de kap. Konungabalken sitt fundament, att konungen må välja sitt råd och jura majestatis kan man ej betaga drottningen».[1] Och till samma mål skulle äfven de höga riksämbetenas återupplifvande bidraga genom den större auktoritet, som däraf skulle tillskyndas rådet. Men stånden antogo i stället, såsom bekant, sådana bestämmelser om riksrådsvalen, att riksråden kunde betraktas blott såsom »ständernas fullmäktige», och de höga riksämbetena synas hafva strukits i konstitutionsutskottet, om ej redan vid förslagets första omarbetning, att döma af Hylthéns meddelande till borgarståndet den 7 febr., »att det förra väsendet med de höga ämbetena varit i fråga, därest icke de andra (ofrälse) stånden med allt allvar lagt sig däremot».[2]

Ehuru dessa afvikelser från »riksfädernas» förslag, genom hvilka grunden lades till Frihetstidens parlamentarism, onekligen voro nyheter i vår konstitutionella rätt, har man dock ej häller att söka upphofvet till dem i några främmande förebilder eller abstrakta samhällsteorier, utan i den föregående nationella utvecklingen.

Af de tre faktorer, konungamakt, råd och ständer, med hvilka det politiska lifvet dittills opererat i vårt land, hade den förstnämnda, såsom vi sett, förlorat folkets förtroende, men detsamma hade redan förut inträffat med rådsväldet på grund af de aristokratiska missbruken före reduktionen, hvarjämte det genom denna beröfvats sitt materiella underlag. Ständerna hade däremot aldrig haft tillfälle att sätta sig i misskredit, och därför hade vid denna tid ständerväldet börjat framstå för folkmedvetandet såsom det bästa om ej enda sättet att realisera den rättsordning, som rådsväldet och den oinskränkta konungamakten visat sig ur stånd att betrygga; tiden för ständerna att träda i full aktivitet var sålunda nu kommen, och *de*, men ej rådet voro envåldets självskrifna arfvinge. Redan 1713 hade de gjort ett försök att sätta sig besittning af arfvet, men detta hade då ännu ej utfallit, och den otåliga arfvingen hade ännu någon tid måst gifva sig till tåls. Nu hade åter bouppteckningen i envåldets

[1] Ridd. o. Adelns Prot. I, s. 32.
[2] Cederschiöld, a. a. s. 474.

dödsbo egt rum, och därför måste hvarje försök att undantränga honom blifva fruktlöst. Detta och intet annat utgör förklaringen till det oinskränkta ständervälde, som grundlades 1719. Under öfverläggningarna om det nya statsskicket åberopades nästan aldrig exempel från andra länder[1] — hvilket däremot naturligtvis ofta bort ske, om sådana varit rättesnöret — och ännu mindre förekommo några försök i den franska revolutionens stil att ur allmänna principer framkonstruera en allmängiltig samhällsteori.[2] 1719 års ständer stodo helt och hållet på den nationella erfarenhetens mark. Häri låg deras styrka, men också i viss mån deras svaghet. De förkastade rådsväldet och den oinskränkta konungamakten helt enkelt därför, att Sveriges historia lärt dem att inse vådorna af dessa styrelsesätt, men därför att denna historia ej gaf dem någon sådan lärdom med afseende på riksdagen, upprättade de ett ständernas envälde, som sedan befanns lika farligt för rättssäkerheten som något kungligt.

Äfven härvid spelade den konservativt-byråkratiska tendensen in, ty denna gjorde sig lika mycket gällande hos dem, som gåfvo statsskicket dess slutliga form, som hos de första förslagsställarne. Skillnaden var blott den, att, då de sistnämnde sökte den garanti för ämbetsmannaväldet, som ansågs behöflig utöfver hvad själfva författningen i detta hänseende presterade, i en självständig rådsmakt, sökte de förra en sådan i ett oinskränkt ständervälde, och onekligen valde de på grund af riksdagens dåvarande sammansättning, åtminstone skenbart, det verksammaste medlet, ty af de 3 stånd, som under Frihetstiden blefvo de egentligen »maktegande», bestod adeln nästan helt och hållet af ämbetsmän (civila och militära), presterna voro också ett slags sådana, och inom borgareståndet hade borgmästare och rådmän ett afgörande inflytande.[3] I själfva verket sköt man dock öfver

[1] Så vidt jag kunnat finna, anfördes sådana endast en gång på riddarhuset till stöd för att en bestämmelse borde inflyta i den nya grundlagen — ifråga om utnämningsrätten till ämbeten (Ridd. o. Adelns prot. I s. 41).

[2] Härmed afses naturligtvis förhandlingarne *på riksdagen;* att under de *förberedande* arbetena på det nya statsskicket hänsyn togs både till utländska exempel och rådande statsrättsteorier, är redan framhållet, men, som jag sökt visa, skedde detta endast för att erhålla stöd för åsikter, till hvilka man på en annan väg kommit. Silvii hufvudargumentation mot enväldet är en skildring af dettas skadlighet för *rättsordningen,* åt hvilken erfarenheten från Karl XII:s tid tydligt gifvit färgen, och denna erfarenhet var också den egentliga driffjädern hos Ribbing och Gyllencreutz. Riksdagsmajoriteten gick blott ett steg längre tillbaka än de gjort, i det den lät sig bestämmas äfven af erfarenheten från rådsväldets tid.

[3] Borgmästarne ensamma plägade utgöra omkring hälften af ståndet. Jmfr Malmström, »Om ämbetsmännens ställning till riksdagen under Frihetstiden» (Smärre skrifter s. 158). Jmfr ock Hjärne a. a. ss. 709 o. f.

målet. Den häfdvunna förvaltningsorganisationen blef visserligen betryggad mot alla attentat, men på samma gång omöjliggjordes all yttre kontroll öfver dem, som skulle handhafva den, då regeringen (det vill nu säga rådet), som utöfningen af denna kontroll skulle ålegat, nu i stället underkastades *deras* kontroll, d. v. s. blef beroende af sina underlydande! Följden blef också ej blott byråkratiska öfvergrepp mot den öfriga befolkningen utan ock slapphet och missbruk i själfva ämbetsutöfningen, hvilka i längden ej kunde undgå att menligt återverka äfven på förvaltningsorganisationen själf, således på just det, som man framför allt velat stärka.

Men å andra sidan medförde det starka ämbetsmannavälde, som sålunda blef det utmärkande för Frihetstidens författning, under dåvarande förhållanden, äfven vissa fördelar.

Det har med hänvisning till Englands exempel ofta framhållits, att ett sundt statslif endast i sådant fall är möjligt i ett samhälle med parlamentarisk statsförfattning, att denna utvecklat sig öfver en grundval af lokal själfstyrelse (»selfgovernment»). En sådan består, såsom bekant, däri, att inom de olika landsorterna delar af statsförvaltningen på grund af frivilligt åtagande handhafvas af personer, som till sin sociala ställning äro oberoende af regeringen, men äga solidariska intressen med förvaltningsområdets befolkning och som därför, under det de verka i statens tjänst, dock ej äro egnade att blifva blinda verktyg för en despotisk centralmakt. Härigenom erhålles en den yppersta stam för rekrytering af den herskande riksförsamlingen med män, utmärkta på en gång af själfständighet, erfarenhet i offentliga värf samt ansvarighetskänsla, och framför allt räddas samhället från den allmänna osäkerhet och det gränslösa partiförtryck, som måste blifva följden, om äfven förvaltningen drages in i den parlamentariska täflingskampens hvirfvel, och detta kan svårligen undvikas, om den är centraliserad, d. v. s. hela dess personal beroende af den växlande riksdagsmajoriteten, som i en parlamentariskt styrd stat är den egentliga centralmyndigheten. Nu var eller blef, såsom bekant, en ren parlamentarism rådande under Frihetstiden, och man har sökt en af de förnämsta orsakerna till att denna författning ej utföll bättre däruti, att dess upphofsmän uppförde densamma öfver den rena ämbetsmannaförvaltning, som undanträngt den urgamla själfstyrelsen i vårt land, i stället för att, om ock i andra former, återställa

denna, och man har ansett detta innebära, dels att all självstyrelse då saknades, dels att Fribetstidens författning hvilade på en centraliserad förvaltning. Det sistnämnda är till en början ett misstag, beroende däraf, att man ej tillräckligt beaktat den egendomliga karaktären af vår ämbetsförvaltning under denna tid. Den osjälfständiga ställning gent emot regeringen, som man plägar förbinda med begreppet statstjänst, existerade i självfva verket ej för de svenska ämbetsmännen under Frihetstiden. *En* orsak härtill var redan återupplifvandet och betryggandet af de fasta förvaltningsformerna från Karl XI:s tid, men vidare medförde ämbetet till följd af innehafvarens oafsättlighet för denne nästan samma självständighet som besittningen af ett jordagods, och denna tids egendomliga, på förslag af vederbörande myndigheter och objektiva meriter grundade befordringslagstiftning gjorde de dåvarande ämbetsmännen äfven med afseende på deras befordran så godt som oberoende af regeringens ynnest. Sedd i sammanhang med författningens allmänna karaktär, blir därför denna befordringslagstiftning, som kulminerade i det s. k. tjänstebetänkandet, mindre orimlig än den i och för sig var, och därför fanns det knappast något, som för Frihetstidens statsskick var mera betänkligt, än när ständerna företogo sig att med genombrytande af den lagstadgade befordringsordningen självfva tillsätta ämbeten, ty därigenom hade förvaltningen kunnat blifva beroende af den herskande riksdagsmajoriteten, d. v. s. just centraliserad. Lyckligtvis var detta dock i det stora hela undantag, och i allmänhet berördes därför ej den egentliga förvaltningen af de politiska partiväxlingarna, hvaraf följden blef att den fortfarande kunde verka efter fasta rättsnormer och ej efter partihänsyn.

Men ej nog med att Frihetstidens fasta ämbetsmannavälde sålunda med afseende på förvaltningens förhållande till centralmyndigheten åstadkom det *negativa* resultat, för hvars ernående man plägar fordra, att parlamentarismen skall kombineras med självstyrelse; det åstadkom äfven *positiva* sådana. Frihetstidens Sverige var nämligen ej en fri stat enligt modernt mönster, d. v. s. en sådan, i hvilken — trots alla af praktiska skäl gjorda restriktioner — blotta egenskapen af medborgare är den egentliga grunden för de politiska rättigheterna. Det var ej genom att tillhöra svenska folket i allmänhet, som man där kunde erhålla aktiva politiska rättigheter utan därtill fordrades,

att man tillhörde något af *de 4 stånden*. *De* ensamma utgjorde »den politiska kroppen», men bland dem voro, som vi sett, ämbetsmännen de rådande. Att detta sistnämnda medförde svåra olägenheter är ofvan antydt, men fråga är, om det ej var ett nödvändigt villkor för att ett fritt statsskick under dåvarande förhållanden skulle blifva möjligt, ty sedan reduktionen bortsopat en så stor mängd af de stora jordegendomarne, funnos till följd af tidens låga folkbildning ej många i vårt land utom ämbetsmännen, som ägde tillräckliga ekonomiska resurser och tillräcklig bildning för att kunna egna sig åt det frivilliga politiska arbete — åtminstone af högre slag — som den politiska friheten ovillkorligt kräfver. I alla händelser *var* förhållandet nu en gång sådant, att hvad som då här utgjorde nationen, politiskt taladt, till den väsentliga delen bestod af ämbetsmän, och då desse onekligen ägde erfarenhet i offentliga värf och, såsom nyss är visadt, dessutom intogo en ganska självständig ställning till regeringen, vanns dock härigenom att riksförsamlingen i en ej föraktlig grad kom att besitta de för utöfvandet af en parlamentarisk makt nödiga kvalifikationerna. Men icke blott mellan riksstyrelsen och förvaltningen ägde sålunda en befruktande växelverkan rum, utan en sådan förekom äfven mellan den sistnämnda och allmänheten, och detta berodde i själfva verket dels däraf, att Frihetstiden ej så alldeles, som man ofta antager, saknade självstyrelse i egentlig mening, dels *däraf* att själfva dess ämbetsmannaförvaltning företedde drag som berättiga till att karaktärisera densamma eller åtminstone stora partier däraf, om också ej rent af såsom en självstyrelse, så dock som ett kraftigt surrogat för en sådan.

I allmänhet voro de civila och militära ämbetsmän, som vid hvarje riksdag i väldiga skaror från landsbygden strömmade till riddarhuset, jordbrukare, ty, om de också ej alla fått något på sin lott af de undan reduktionen räddade spillrorna af adelns forna jordrikedom, så voro de i stället, tack vare det för Sverige egendomliga, af Karl XI genomförda aflöningssättet, i allmänhet boställsinnehafvare, och härigenom uppkommo mellan dem och hembygdens befolkning band af gemensamma intressen och jämväl af kommunalt samarbete.[1] Vid sidan af den urgamla

[1] Betecknande i detta hänseende är landshöfdingeinstruktionen af den 4 nov. 1734, hvari det heter, att »häradshöfdingarne äro med vissa hemman till boställen merendels försedda, och för den skull måste landshöfdingarna tillhålla dem att vistas på berörda . . . gårdar . . ., att de sålunda kunna vara allmogen närmare vid handen». Ännu mer var det, såsom bekant, regel, att officerarne hade boställen.

självstyrelsen inom landskap och härad hade nämligen under Medeltiden en ny självstyrelse utvecklat sig i de af kyrkan skapade sockenkommunerna, och under det att den förra förföll, utvecklade sig efter reformationen den senare under presterskapets hägn med *sockenstämman*, *kyrkovärdar* och *sexmän* såsom sina organ. Sålunda påbjöd Gustaf I 1554, att »socknastemna» skulle hållas i en särskild på kyrkovallen uppförd byggnad, »sockenstugan», och tillämpade på dessa sammankomster den grundsats, som hos oss liksom hos andra germaniska folk utmärkt den urgamla självstyrelsen, och hvarigenom denna just varit en lefvande källa för sund politisk frihet, nämligen att självstyrelse ej så mycket innbär en *rättighet* som fastmer en *skyldighet* till *arbete*, i det han stadgade böter för förfallolöst uteblifvande från sockenstämman. I början af 1600-talet var denna institution redan så utvecklad, att protokoll fördes öfver förhandlingarna däri,[1] och genom 1650 års privilegier för presterskapet gafs officielt erkännande både åt dettas »makt att hålla sockenstämmor» och åt församlingens rätt att äfven genom »fullmäktige», sexmännen och kyrkovärdarne, deltaga i den kyrkliga kommunens förvaltning. Genom kungliga förordningar af 1680 och 1697 inskärptes ytterligare skyldigheten att bevista sockenstämmorna,[2] ehuru annan påföljd för dess åsidosättande än förlust af talan nu ej omtalas, men genom resolutionen på presterskapets besvär af den 10 mars 1719 infördes ånyo böter — de samma som för »katechismiförhörens» försummande. Samma resolution bekräftade ytterligare sexmännen i deras egenskap af biträden vid kyrkodisciplinens handhafvande och verkställare af kyrkostämmans beslut och utlofvade dessutom, att Kgl. M:t skulle »om slike socknestämmor en besynnerlig förordning låta utgå, så snart presterskapet efter öfverläggning med de öfriga stånden inkommit med ett tjänligt utkast härför». Detta löfte infriades visserligen ej under Frihetstiden — den första egentliga sockenstämmoförordningen utkom först 1817 — men denna tid har dock fullföljt det arbete på utvecklandet af den kommunala självstyrelsen i socknarna, hvarmed den sålunda debuterade. Genom de nya privi-

[1] Jmfr C. Montan, Några blad ur de skandinaviska kommunalinstitutionernas historia (Nationalekonomiska föreningens tidskrift 1883). De här förekommande uppgifterna angående dessa frågor, som ej återfinnas i nämnda uppsats, äro hämtade ur Modée, Utdrag ur Publica handlingar.

[2] »Kgl. Maj:t nådiga och allvarliga vilja är att ingen utan laga förfall skall understå sig att blifva ute från sockenstämman».

legierna för presterskapet af den 16 oktober 1723 bestämdes, att årligen tvänne ordinarie sockenstämmor skulle hållas, och stadgades, att kyrkovärdarne och sexmännen skulle »utväljas med församlingens samråd». Stadgandet om böterna återfinnes emellertid ej här, utan såsom följd af stämmans försummande angifves endast förlust af talan. De bestämmelser om prestval, som gåfvos genom förordningarna af den 14 sept. 1731 och den 5 juli 1739, bestämde för första gången grunden för rösträttens beräkning på sockenstämman, och genom 26 kap. byggningabalken i 1734 års lag blef dennas kommunala beskattningsrätt erkänd äfven af den allmänna lagen.

I dessa sockenstämmor hafva nu utan tvifvel Frihetstidens adliga ämbetsmän, så jordägare som boställsinnehafvare, jämte bönderna tagit en liflig del,[1] och sålunda har här ett samarbete på själfstyrelsens grund verkligen ägt rum. Men äfven själfva deras tjänsteåligganden kunde framkalla ett sådant. I första hand gäller detta om domarena på landsbygden tack vare den dyrbara kvarlefva af den *gamla* själfstyrelsen, som i *nämnden* öfverleft den allmänna förstörelsen, och för de militära tjänstemännen på landet medförde indelningsverket många anledningar till förhandlingar med rust- och rotehållare.[2] På detta sätt kommo dessa ämbetsmän, som bildade den svenska parlamentarismens stamtrupp, att till sina lefnadsförhållanden och sin offentliga verksamhet starkt påminna om de engelska landtjunkarne (»*the gentry*»), de egentliga bärarne af Englands både lokala själfstyrelse och parlamentarism. Själfva den skillnad, som uppkom därigenom, att de förre voro rena statsämbetsmän och de senare i sin förvaltande verksamhet organ för en ren själfstyrelse, var mera skenbar än verklig. De engelska fredsdomarne och sherifferne mottaga äfven de sina mandat af regeringen; ja den tyske forskaren Gneist, den vetenskapliga upptäckaren af själfstyrelsens verkliga väsen och betydelse, uppställer ett sådant utnämningssätt såsom en ovillkorlig fordran på all själfstyrelse,

---

[1] Detta deltagande blef visserligen mindre, än det bort vara, därigenom, att frälsejord och boställen voro befriade från en del kommunala bördor, men lyckligtvis var detta mindre fallet med de kyrkliga, och de adliga ämbetsmännen saknade därför ingalunda anledning att intressera sig för sockenkommunernas angelägenheter. Den 19 juni 1731 hade t. ex. officersboställen befriats från skyldigheten att deltaga i prestgårdsbyggnad, men detta upphäfdes den 20 febr. 1739, då det äfven ålades dem att deltaga i tingshusbyggnad.

[2] Erinras må äfven om de denna tid ännu fortlefvande landstingen i Dalarne och Norrland.

därtill förmådd af sin opposition mot den vrångbild af en sådan, hvartill folkval blott allt för ofta visat sig leda, i det man ansett *rätten* att deltaga i *dessa* i stället för *själfva deltagandet* i *förvaltningsarbetet* såsom det väsentliga för själfstyrelsen och de genom folkval tillsatta tjänstemännen frestats att betrakta sig ej såsom verkande under offentligt ansvar och med offentligt uppdrag, utan såsom tjänande privata intressen.[1] Visserligen är i England denna utnämningsrätt blott formell, och den måste väl i hufvudsak alltid så blifva, om själfstyrelse skall kunna sägas vara för handen, men såsom vi sett var regeringens rätt att tillsätta statsämbetsmännen under Frihetstiden knappast något mera. Den enda verkliga skillnaden mellan Frihetstidens svenska landtämbetsmän och de engelska landtjunkarne med offentliga uppdrag blir därför i själfva verket knappast någon annan än den, att de förre till följd af sin fattigdom måste aflönas, under det att de senare äro nog förmögna att gratis kunna utöfva en mängd förvaltningsbestyr, men vill man på denna grund frånkänna denna tids svenska förvaltning all karaktär af själfstyrelse, så måste man också förneka möjligheten af en utsträckt sådan i hvarje samhälle, där egendomsförhållandena icke äro i hög grad ojämna.

Får åter ämbetsförvaltningen under Frihetstiden, särskildt den lokala, betraktas såsom ett slags »selfgovernment», utöfvad af så att säga »the gentry» inom hvad som då var det svenska folket i politisk mening, så måste det anses såsom en inkonsekvens, att en del af dem, som deltogo i denna förvaltning, voro uteslutna från folket i sådan mening, nämligen alla civila ämbetsmän, som ej räknades till borgareståndet. Detta och ej att tiden börjat mogna för en representationsreform bygd på allmänt med-

---

[1] Huru rätt Gneist än har i denna sin opposition, torde det dock kunna ifrågasättas, om han ej lagt allt för stor vikt vid regeringens (formella) utnämningsrätt. Onekligt är det denna, som England i väsentlig mån har att tacka för sitt sunda »selfgovernment», men alldeles otänkbart är det dock ej, att liknande resultat skulle kunna vinnas, trots folkval. De folkvalda romerske ämbetsmännen under republikens goda tid betraktade sig utan tvifvel såsom vårdare af en verklig statsmakt; de svenska lagmännen och häradshöfdingarne hafva säkerligen äfven på den tid, då de valdes af folket, ansett sitt kall vara att styrka lag och rätt, ej att tjäna enskilda intressen; och har det någonsin fallit en svensk kyrkoherde in, att hans ämbete, därför att han valts af församlingen, är af mera privat natur än det, som utöfvas af hans ämbetsbröder i regala pastorat? Det väsentliga är här i själfva verket *anden*, ej *sättet*, hvarpå den åstadkommes, och skulle någon gång det *verkliga* republikanska idealet kunna förverkligas, att nämligen *hela folket* blir ett medvetet organ för *rättsstaten*, så vore naturligtvis folkval det normala.

borgarskap, utgör, enligt min mening anledningen till det »memorial om tillträde till riksdagarne», som »åtskilliga af civilstaten» inlämnade till 1719 års riksdag. Visserligen åberopas däri »naturliga såväl som medborgerliga rättigheter» och tillskrifves »förfäderna» den meningen »att icke förneka någon infödd svensk dess frie röst på en allmän riksdag», men tyngdpunkten i petitionärernas argumentation faller dock därpå, att bland dem »sådana subjecta finnas, som icke mindre än andra Sveriges invånare skulle något till rikets bästa och nytta kunna anbringa, *emedan hvar och en af dess förvaltande ämbete haft och hafver tillfälle att göra sig om rikets invärtes tillstånd underrättad* och jämväl en del genom deras studier och resor samt id och flit förvärfvat sig kunskap om det som till rikets utvärtes välstånd tjäna kan».[1] Detta resonnemang synes gifva vid handen, att här ej föreligger en protest mot tidens byråkratiska ståndsförfattning, utan snarare ett försök att gifva denna dess slutliga fulländning.

Hvad de ofrälse riksstånden angår, så voro de nästan helt och hållet utestängde från den egentliga statsförvaltningen, liksom deras inflytande på det parlamentariska arbetet var mindre än adelns, men i stället var sammanhanget mellan dem och hvad då fanns af kommunal självstyrelse i egentlig mening i vårt land så mycket starkare, hvarjämte flertalet af deras medlemmar med ämbetsmannaställning var ännu mer oberoende af regeringen än de adliga civila och militära ämbetsmännen. En stor del af församlingspresterna (i de konsistoriella pastoraten) utnämdes nämligen ej ens formelt af regeringen, utan voro med afseende på sin befordran i väsentlig mån hänvisade till församlingarnes val; borgmästarne hade ännu så mycket kvar af sin ursprungliga rent kommunala karaktär, att regeringens utnämningsrätt var inskränkt inom ett af borgerskapet upprättadt förslag, och rådmännen tillsattes af magistraten och borgerskapet.[2] Den paralell vi uppdragit mellan denna tids adliga landtämbetsmän och de engelska fredsdomarne kan med ännu större rätt utsträckas till landtpresterne. Dessas inflytande på deras församlingar var då minst

---

[1] Ridd. o. Ad. prot. I, s. 119.

[2] Dock så att valet skulle underställas landshöfdingen till bekräftelse. Borgerskapets rätt att deltaga i valet hade införts af Karl XI. Förut hade magistraten, såsom bekant, tillsatts genom kooptering. Rådmännen i Stockholm tillsattes på samma sätt som borgmästarne. Se Resolutionen på Borgerskapets besvär 1723.

lika stort i världsliga ting som i andliga. Ledningen af socknarnas kommunala självstyrelse låg helt och hållet i deras händer. För sin utkomst till stor del hänvisade till sina boställen voro de ofta äfven med afseende på jordbruket böndernas föresyn. Mot adliga godsägare, där sådana af betydenhet funnos, liksom mot de civila och militära ämbetsmännen, bildade de en välbehöflig motvikt, och nästan den enda tillflykt undan aristokratiskt och byråkratiskt förtryck som bönderna denna tid kunde erhålla var att finna hos dem. I de delar af landet, såsom Dalarne och Norrland, i hvilka bildade jordägare eller egentliga ämbetsmän voro mera tunnsådda, utgjorde presterskapet förnämligast det aristokratiska element, hvaraf hvarje samhälle och framför allt hvarje fritt sådant har behof,[1] och denna aristokrati var en ren förtjänst- och bildningsaristokrati samt rekryterades, tack vare vår kostnadsfria undervisning, till stor del ur folkets djupa leder.[2] För det svenska presterskapets rent andliga verksamhet torde visserligen dess sysslande med allehanda världsliga bestyr hafva

[1] Betecknande för den stora betydelse presterskapet ännu i vårt århundrade hade för förvaltningen i dessa landsdelar, är att Hans Järta, den store kännaren af grundvalarna för vårt statslif, bl. a. af den orsak afsade sig landshöfdingeplatsen i St. Kopparbergs län, att han ansåg sig skola sakna en af de nödiga förutsättningarne för ett framgångsrikt utöfvande af sitt ämbete, sedan regeringen i en af de stora Dalsocknarne, St. Tuna, tillsatt en enligt hans åsikt olämplig kyrkoherde. Den 30 sept. 1821 skref han till L. v. Engeström med anledning af regeringens beslut att med förbigående af Järtas kandidat till pastoratet, rektor Forslind, gifva det åt kanslirådet Malmström: »Jag är förvissad, att rektor Forslind blifver nyttigare än någon annan som pastor i Tuna. Jag har mer af allmänna skäl än af enskilda bevekelsegrunder önskat att han måtte blifva därtill i nåder befordrad. Jag är däremot lika förvissad, att herr kanslirådet Malmström icke kommer att gagna församlingen och icke häller regeringen. Min öfvertygelse i det ena och andra afseendet har jag ärligen framställt, och allvarligheten däraf går jag att bekräfta på ett sådant sätt, att ingen må tro mig i dennna sak hafva handlat af enskildt intresse». Den 7 okt. s. år skref han ytterligare till Engeström: » . . . det som egentligast gör mitt afsked är kanslirådet Malmströms nomination till Tuna pastorat . . . Jag medgifver gärna, att en ämbetsman icke bör begära afsked, därför att en befordring icke sker efter hans önskan. Också har jag vid flere tillfällen under nio år saknat framgång åt mina önskningar att till större regala pastorat erhålla män med sådana egenskaper, som församlingarna i detta län fordra, utan att jag därför i underdånighet begärt mitt entledigande ifrån länsstyrelsen. Annat är likväl att till mitt biträde i nyttiga anstalter få dugliga pastorer, och annat att få en sådan som Malmström i den kanhända svårast styrda församlingen i länet«. Valda skrifter af Hans Järta, Lefnadsteckningen af H. Forsell, s. CXXXII o. f.

[2] Äfven på annat sätt har det protestantiska presterskapet bidragit till en sund ståndscirkulation bland vårt folk. De presterliga hemmen gåfvo nämligen i sin ordning ej sällan upphof till aristokratiska familjer, och från dem har en ej ringa del af vår världsliga medelklass utgått, under det att på 16- och 1700-talet sociala fördomar ännu ej lade hinder i vägen för att prestens barn, om de saknade anlag för annan verksamhet, återgingo till de kroppsarbetande klasserna.

medfört sina vådor, men dess öfverklagade förvärldsligande under det 18:de århundradet bör dock ej uteslutande skrifvas på denna räkning, utan berodde till väsentlig del på den starka neologiska strömning, som då genomgick hela den protestantiska kyrkan, och äfven i länder, där presterskapet ej hade samma världsliga maktställning som i Sverige, ledde till dess förvärldsligande. Äfven från de moderna statsteoriernas synpunkt var den själfskrifna maktställning, som det svenska presterskapet då innehade, en abnormitet, men det gifves inga absolut allmängiltiga statsteorier, utan hvarje samhällsinrättning bör bedömas efter sin tids behof, och under dåvarande förhållanden lände denna »abnormitet» landet till verklig nytta, om den också medförde vissa olägenheter, såsom att genom presterskapets politiska inflytande en karaktär af religiös ofördragsamhet stundom påtrycktes denna tids lagstiftning. Det var, såsom vi sett, under presterskapets hägn, som vår nuvarande kommunala själfstyrelse lyckades slå rot, och alldenstund nu detta stånd under Frihetstiden var det, som utöfvade största inflytandet på den kommunala själfstyrelsen, försvarade det då onekligen sin plats inom riksförsamlingen, ja *ur denna synpunkt sedt*, kanske t. o. m. bäst af alla de fyra stånden. Den insats det gjorde i Frihetstidens parlamentariska lif var också ganska betydande och långt ifrån den osundaste. Äfven i städerna funnos denna tid institutioner, som måste betraktas såsom organ för en själfstyrelse i egentlig mening, nämligen förutom rådet, »den allmänna rådstugan» och »borgerskapets äldste», och mellan dem och dessa tjänstemän med till hälften byråkratisk, till hälften kommunal karaktär, som städerna plägade sända till riksdagen, ägde den lifligaste samverkan rum. Slutligen bör märkas, att bondeståndets riksdagsombud ofta togos bland nämndens ledamöter eller bland socknarnas kommunala förtroendemän — kyrkovärdarne sexmännen o. s. v. — så att sålunda ej häller denna afdelning af riksförsamlingen alldeles saknade en genom deltagande i hembygdens förvaltning vunnen erfarenhet.

Frihetstidens parlamentarism hvilade sålunda verkligen på grundvalen af en förvaltning, med hvilken den stod i liflig växelverkan, men som ändock bevarade sin själfständighet, och detta förhållande torde i själfva verket gifva förklaringen till, att denna tids »ständerregering» trots alla dess lyten dock åstadkom ganska mycket af bestående värde för vårt statslif. Hade den makt-

ägande byråkratien blott haft självbeherskning nog att underkasta sin myndighet en laglig begränsning, är det ej omöjligt, att denna parlamentariska ståndsförfattning kunnat blifva puppan, hvarur en på allmänt medborgareskap grundad sund politisk frihet och lokal självstyrelse utvecklat sig.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Arvid Gustafsson [Stenbocks] berättelse om dråpet på fältmarskalken Ivar Månsson [Stiernkors].

Gustaf Olofsson [Stenbock] hörde till konung Göstas mest betrodda och använda män och stod honom äfven genom släktskap nära, sedan konungen gift sig med hans svägerska Margareta Eriksdotter [Leijonhufvud]. Åt de unga Gustafssönerna Stenbock, de kungliga Gustafssönernas kusiner, bereddes härigenom en ännu mer lysande ställning än härstamningen från två gamla frälseätter kunde medföra. Ännu närmare knöts familjen Stenbock till konungahuset genom konungens gifte med sin svågers dotter Katarina. Så kom äfven Stenbockska ätten förklarligt nog att höra till dem, på hvilka konung Erik riktade sin misstänksamhet. Abram Gustafsson omkom 1567 i sammanhang med Sturemorden, och det skall ha varit en tillfällighet, som räddade fadern och brodern Erik från detta öde. Arvid nämnes icke vid detta tillfälle, liksom han icke under Eriks regering framträder offentligen; han hörde väl till de yngsta barnen.

Att med Johans tronbestigning hans fränder i Vestergötland skulle komma att spela en roll, var tämligen tydligt. De synas emellertid väl ha varit utrustade med stridiga lynnen och haft handen lätt färdig till hugg, men däremot mindre utmärkt sig genom statsmannabegåfning eller härföraregenskaper. »Erik Göstafsson är fast öfverdådigare än Olof, så att han öfverrider alla i gården», klagade redan 1557 den unge Hogenskild Bielke[1] öfver sin lekkamrat vid konung Gustafs hof. Olof råkade illa ut både under Eriks och Johans regering och hans ömkliga slut är allmänt kändt. Arvid torde väl i fråga om hetsigt blod ha brätts på släkten, ehuru man ej om honom känner så mycket som om bröderna.

Hans antagonist, Ivar Månsson, af den i början på 1400-talet adlade finska släkt, som efter vapnet sedan kallades Stiernkors, var

---

[1] Se Hist. Tidskr. 1885, sid 347.

en på sin tid ryktbar krigare, personligen tapper, men på samma gång rå, trätlysten och liksom mången af den tidens svenska adel stark uti dryckeslag. Han var en bland de sista, som ställdes inför Erik XIV:s nämnd. I aug. 1567, då nämnden var förstärkt med medlemmar af rikets råd, sådana som grefve Per, Jöran Gera, Göstaf Olsson [Stenbock] m. fl., anklagades Ivar Månsson af Hogenskild Bielke, därför att han en afton kommit i hans hus och öfverfallit honom »med öfvervåld och skällsord» och bland annat yttrat, att »den, som ville låta bedja saken af, skulle blifva aktad och hållen för en skälm och böswicht». Icke desto mindre måste Ivar Månsson inför nämnden falla till föga, återtaga allt hvad han sagt och urskulda sig med att han den kvällen var »svåra drucken», samt underkasta sig de förlikningsvillkor, som nämnden förelade honom[1]. Händelsen är betecknande för mannen. En af Erik XIV:s krigsöfverstar, hade han under hertigarnes uppror till en början kämpat mot dessa, men, icke långt därefter, öfvergått på deras sida. Äfven af Johan III var han högt betrodd och utsågs 1571 till fältmarskalk eller närmaste man åt högste befälhafvaren i Finland. Han hade dock själf en gång varit fältöfverste eller högste befälhafvare. Måhända bidrog denna förändring i hans ställning att förbittra hans lynne.

År 1573 hade konung Johans svenska och tyska legotrupper i Lifland vägrat att göra vidare tjänst och till och med uppträdt upproriskt. Det blef nödvändigt att skrapa tillsammans hvad skattkammaren förmådde i guld, silfver och penningar, kläde, »sidengewant» m. m. för att tillfredsställa de pockande knektarne, och öfver Finland till Estland afsändes såsom kommissarier herr Arvid Göstafsson friherre till Torpa — det torde varit hans första viktigare uppdrag —, herr Hans Kyle till Erstavik riddare, och Erik Gabrielsson [Oxenstierna] till Mörby. Enligt instruktionen af den 28 aug. (riksregistr.) skulle kommissarierna betala krigsfolket, så långt pengarna räckte, samt söka förmå dem till ett fälttåg mot Ryssland ännu samma höst; för öfrigt — hvaraf synes, hvilken nöd konung Johan befann sig i — skulle de handla mycket spakfärdigt med krigsfolket. De hade dessutom åtskilliga andra uppdrag, i främsta rummet att taga hyllningsed af Reval och förmå staden att, såsom »inkorporerad med Sveriges rike», också underkasta sig dess högsta jurisdiktion.

Det var i Åbo på kommissariernas väg till bestämmelseorten som det uppträde inträffade, hvilket kostade Ivar Månssons lif. Såsom af nedan införda berättelse framgår, synes den sistnämnde själf ha varit hufvudorsaken till sitt öde. Afunden mot konungafränden, ringaktningen för den ungdom, som nu tydligen gjorde sin första lärospån som krigare och underhandlare, synas ha varit de motiv som inverkat på den sannolikt redan till åren komne knekten, hvilken i hvarje fall kunde berömma sig om icke af några lysande framgångar, åtminstone af många flera och mycket större strapatser än den kungliga legationens unge och förnäme chef.

---

[1] Jfr Erik XIV:s Nämnds Dombok, sid. 320.

Arvid Gustafsson blef, så snart underrättelse om hvad som försiggått inkommit till konungen, arresterad och satt i förvar på Åbo. Den mellankommande vintern synes för tillfället ha hindrat vidare åtgärder; emellertid hade han ännu våren 1574 ej återfått sin frihet. Konung Johan svarade nämligen den 12 mars detta år på en supplik af änkedrottning Katarina för broderns räkning (riksregistr.). Johan klagade öfver Arvid Gustafssons trots, han hade icke vårdat sig om att skicka in någon berättelse eller något vittnesmål om förloppet och »hvarken med bud eller skrifvelse besökt h. Maj:t om samma sak». Man känner ej huru saken vidare behandlades. Att herr Arvid Gustafsson lyckades urskulda sig, därom vittnar hans senare bana, och bland Biografica i Riksarkivet finnes en hufvudsakligen af honom uppsatt relation (i koncept) om förloppet, hvartill en annan person har vidfogat en bestyrkande berättelse om själfva slutscenen.[1] Skildringen är i sitt slag för tidens seder, tänkesätt och språk ganska upplysande. Den bestyrker dessutom ett faktum, hvarom den historiska forskningen synes ha varit i osäkerhet. Ännu i senaste teckning af Ivar Månsson heter det, att öfver hans död hvilar ett visst dunkel, och anföres blott som ett sannolikt rykte, att han i ett dryckeslag blef nedstucken.[2]

* * *

Lördaghenn som commissarierne effter thenn 24 dag septembris vore komne till Obbo, tha om afftenen klocken vidh sex kom budh på min kammare, att saligh Ifvar Monson var kommen på slottet. Strax blefve vi kallat til måltid i Lasse Larsons kammare, och ner jag kom, var her Hans Kylle och Erich Gabrielson[Oxenstierna] sampt med Lasse Larson och sal. Ifvar der inne för migh, och som jag då tog honom i håndh, sade han, att han sog oss der gierne och . . . .[3] önsket att vi hade kommet tu monat till förene. Sade jag: der dett hade varit Gudz villie, hade vi och gierne sett det. Der med sette vi oss då til bords, och under moltid var hans snack mest til Lasse Larson och Åtte Wistrug[4] om den gamble adel och then nye. Der til svaret hvar och en effter sitt betenkiande och effter man kiende hans sin, blef det ickie så hart på sinnet lagt och til svaret, som dett sigh vell bord hade. Siden begynte han att seigie: dett var för sent med vor rese. Vi svaret, der dett hade för varid kong:e Ma:t och rickid legligit, hade ingien heller sett dett en hans kong:e Ma:t; vi hade och ingien [försummel]se tagit forit, utten giort der til vår ytterste flitt. Dette repputeret han nogre

[1] Rektor F. Ödberg har haft godheten fästa red:ns uppmärksamhet på detsamma.

[2] Sv. Biogr. Lex. N. F. X., sid. 116. Anrep, Sv. Adelns ättartaflor, slutar sin lilla biografi öfver mannen: »slutligen utkom ett falskt rykte om honom, att har skulle ha blifvit ihjälslagen på Åbo slott af Arvid Gustafsson Stenbock».

[3] Oläsligt ord.

[4] Otte Wildenstruch, en tysk knekthöfvitsman.

reser; jagh sade på dett sittste: hvem der kunne taghe igienn denn framlöpne tid, dett vore en god tingh; effter man dett ickie kunne, moste man lickvell giöre dett beste. Svarade han: I vette der föge af; I skulle drage med i markien ibland krisfålkied och höre deres besverningh och lide och undgielde med och latte en gong blese på eder med. Der til svarede jag, at jag hade ochså i sinnet; jag var på dett åstad draghen och kommen. Jag förhopess att velle ride så longt framt som nogon annen. Siden hof han an och sade: jag seijer dett ennu att vare alt för sent; dett vårre så gott, att vi lade folkiet i befestningerne och tenkie till att försvarre våre grenser: dett är så tid års och ickie til att giöre sådanne hvimpe tugh och strax til backa igienn. Svarade bodhe her Hans Kylle och jag: dett råd och de ordh komme ickie öfver ens med vårre bestalning, och försoge vi oss, att han effter kong:e Ma:tz befalningh skulle med oss varre en att förhielpe, att det togh motte gå för segh och ickie til backe; de ord kunne föge gella eller tienne saken til dett beste. Då sade han: eij, skulle min ord ickie gielle, då hafver jagh ickie heller behof att vare med; min ord hafve gullit til förende ibland så gott folk, som I erre måske, sade han, I ere konngiens frende, I, och koningen förvant, kierre, jå(!) min ord skulle giella så myckit som eders, vore I en tie reser konngiens frende, och begynte då så att bryttas och reste ord, att meg tygtes då dett ickie velle vell endes, utten svarade: hafve I inthet annat att förvitte mig, en att jag är koningien förvant, der tackar jagh Gudh förre, dy jagh hafver der mere ere en blygsel af; stod så up och gick udh och gienest til seng. Då stod han och med up och ville effter mig med stor undseijelse, hade de, der hos varrit, honnom dett ickie förtaget. Så undveck jag honom den första gonngh.

Om såndaghs morgonen kastade jagh en löss kiortel öfver mig och gick utt i en annan kammare, der her Hans och Erick Gabrielson låge inne, och talade med them, att vi den dagen ville leygia til vegs, effter bören begynte blosa, som då icke lenger stod en tvo timar. Kom minn dreng löppandes och sade, att Ifvar var uppe för min dör och slog fast derpå och ville in: om han och skulle latte up? Jag sadhe ney, lett honom stå. I dett samma kom han igenem en annen dör in med 3 sinne tiennare och sin verie lös under armen och satte seg gent emott migh uppå en annen sengh och begynte att talla migh til ved tetta sett: Hvi bannade I migh så i afftes? I må banna eder drenger; jag skall banna eder igienn forit. Svarrade jag: dett vill jag lotte til dem, som der hos vårre, hvilkien af oss hin annen bannade. Hvi talle I migh så til? Velle I mig nogid, då finnes vi vell alltid på en annen tid och stedh, om I ennelig velle mig i ullen. Sade han: jo, Gudz dyrre fem, der skal tu litte oppå. Rett ner tu vilt. Sade jag: ja, kan troet, Gudz villie skie; och gick då utt till att klede migh. Ner jagh då sampt med her Hans och Erich oc vort följe hade varit i kappalet och hört Gudz ord, földes vi ott op på dett rum, som jagh log. Då sade jagh til her Hans och Erich: vi velle holla moltid her oppe, effter jagh för-

nimmer, som I hafve hört, huru Ifvar söker effter olycke, till thes han for sofve bettre utt och vidare betenckt sigh. De sade ja, dett motte vell varra. I thett kom Lasse Larson in och sporde oss, om vi så hade sent budh, att vi ville ette der oppe. Vi sade ja. I dett kallade han her Hans och Erich Gabrielson utt för dörren. Så komme de in igienn och tilbode att velle förlicke Ifvar och migh. Strax var jagh dertil benegen och feck dem så min håndh på en god förlickning. Seden hade de honom der op. Der förentes vi då sielfve. Då bad han öfverliudh, att jag ickie ville reputtere dett snack för kong:e Ma:t. Dertil svarade jag, att jag var inthet klagebarn, och finge hin annen honnden, att tet skulle varre en öfvertallit sack. Dermed ginge vi då til bordz, seden holle moltidh, och alt till thes her Hindrich Klasson kom, der var oss ingien ord emellen utten godh.

Ner nu maten var up tagen, gick jag bort til skorstennen och befulte Hindrich Matzson att stelle itt bref til kong:e Ma:t. Kom sal. Ifvar bort til skorstennen och ville haft migh til bordet. Sade jag: strax jag hafver bestelt om tetta bref. Ner jag dette nu så bestelt hade, gick jag til bordet igienn, och som vi då hade druckit nogre gongor omkringh, soufnade sal. Ifvar. Vid han så satt och föll nid under bordet, latte vi strax taga honom up och legien i Otte Wittstrugs seng jempte min. Som han hade sofvet pass vid tvo timar, stod han up och gick utt. Som han var nyligen uttgongen, kom her Hindrich Klason ditt inn, och ner vi då med honom hade talt vår nödtörft, satte vi oss til bordz, kom salig Ifvar in, gieck strax til bordet och satte sigh hos her Hindrich och helsade honom: vellkommen, gubeson, her hafver jagh sittid i dag och druckid med desse gode herrer, men jag siger, de komme alt för sent; jag talte vell omit i afftens, men de velle ickie hörre saningien; jag seger ennu, de komme backeffter. Då svarade jagh: kierre Ifvar, jag mente dett snack skulle en gånng varra öfvertalt, vi velle talle derom på en annen tidh, vi kunne dermed ingien tid för lengie, ingien hafve vi heller försumet. Då begynte han otter taga så hort uppå och sade: I vette godh beskied derom. I skulle draga med en gong och latte slo dofftet af eder. Jag svarade honom som til förende: jag hade och så i sinnet och var på dett kommen. Då begynte han gifva migh olidligh sposk ord och sade: hörre, I, jag vett ickie en hvadh jag skall kalla eder; kierre, seger mig, hvar hafve I och varit för med: seger oss dett, men I vetten så vell, om thett är för sent eller ej. Svarade jag: mitt nampn var jag så vell bekiend som han sitt; item hvar jag ickie hade varit, kunne jag vell komme. Sade han: jagh menner, I skulle vell giöred så gott som eder broder. Sade jag: hvilkien minn broder? Sade han: Gudz dyre fem, rett tin broder Erich, rett Erich Giöstaffson. Sade jag, att jag viste ickie annet enn han jo hade holdet sig vell för sin fiender. Då svor han och sade: då vett jaget, som hafver sett dett; jag sågh honom ennu aldrigh framme för fiender, der dett galt nogit eller hug[g]en skulle vonke, utten log altid och kröp back buskerne, med flerre och andre smedlig ord, han honom då tilvette. Dertil svarede jag: han

motte vell hafve sådane smedeligh ord fördragh och seigie honom sådant sielf. Han finge vell svar deruppå. Jagh hade hört så mongen ärlig man bodhe högre och nedrige stender, som hade sett honom i markien för fienden. De hade gifvid honom annat vitnesbyrdh. Sade han: det jag hafver sagt, vill jag vell bestå, eller måske man skall ickie torre seigie eder dett, för I erre drottningiens bror i Sverie; kierre, ja, gudz frid, dröttningens broder, I görrens(?) inthet, I bitte icke månge, man tor vell giörre mer til saken. Så bedes han sin daert[1] fron drengen och spenten på sig ved bordet med trug och undseielse. Seden tågh han rapperet[2] til sigh vid bordet. Då stod jag up och sporde her Hendrich, om honom syntes dett varra tilbörlighit att blifve så skemlighen tiltallet och öfverfallen; der dett ickie så våre på kong:e Ma:tz hus, skulle jag det ickie så lengie lidhät hafve; der han ville så talle migh til, motte han gå på en annen sted. I dett sprong han med up på den andre siden om bordet, och de på gulvid stode, tilböde ath velle os holle och förhindre, och i det rumor komme vi tilhope vidh bordsende, då blefve vi både förwunt(?)[3] i henderne och han stungen; dett Gud bettre, dett så skie skulle synnerlig på den sted; dett mig af hiertzleith er, och hafver dett sig så tildraget frå förste och til dett sittste, meg så sannt Gud hielpe af thenne och all min nöd. De der hos vårre tilletendes(?), som opartieske ere —

* * *

Arvid Gustaffssons berättelse afbrytes här, ehuru meningen tyckes ha varit att fortsätta den. I stället har en annan person i följande ordalag relaterat och delvis repeterat trätans utgång:

— — — och frågade her Henrich, om han skulle sådent lidhe, och satte sigh igen, men Ifvar hult fort medh sitt gamble snack och spotzer, och stodh her Arfved den gången up och sade: effter thet kan ickie bätter blifve, så uth för porten, och togh så sin verie och gick emott dören, och Ifvar stod i thet same up ifro bordet, men her Arffved vennde sigh i same vredhe och bitterhet om och sökte till Ifvar och stack till honom, och i thet same antastadhe Ifvar her Arfved med skelmske ord. Thå sade her Arfved: är jach en skelm? och stack andre resen till honom, hvilkit stingh han afslogh i sin hand, och thå kom drengen och stack Ifvar verien i handen, och seden kome de i fampn tilhopa.

[1] *Daert*, daggert, dolk.
[2] *Rapper*, smal värja.
[3] *Förwunt*, sårade.

Underrättelser.

— Den franske historikern professorn vid »école normale supérieure» A. Chéruel, »le plus aimable, le plus modeste, le plus laborieux et le plus consciencieux des travailleurs» enligt Monods omdöme i Revue Historique, har aflidit den 2 maj i Paris vid 82 års ålder. Såsom hans hufvudverk anses *l'Histoire de France pendant la minorité de Louis XIV et sous le ministère de Mazarin* (7 delar 1879—83). Annars är han åtminstone utom Frankrike kanske mest bekant genom sin publikation af Mazarins brefväxling, af hvilken 6 delar utkommit, den sjätte nyss före utgifvarens död. C. utgaf äfven Saint-Simons memoirer i 20 band m. fl. arbeten.

— Presidenten i Belgiens historiska kommission, förre inrikesministern Kervyn de Lettenhove har aflidit d. 2 april d. å. 73 år gammal. Han har utgifvit en stor mängd historiska arbeten, dels urkundspublikationer, dels bearbetningar. Bland de sistnämnda märkes äfven ett arbete öfver Maria Stuart. Hans sträfvanden gingo under senare åren hufvudsakligen ut på att återställa Filip II:s ära och systematiskt nedsätta Vilhelm af Oranien. Opartiskhet lärer man ej i hans skrifter ha att vänta.

— Den protestantiske teologen professor E. Reuss i Strassburg har aflidit den 15 april d. å. Han har bl. a. utgifvit Calvins skrifter samt författat åtskilliga arbeten angående den äldsta kristna kyrkans historia.

— Universitetsbibliotekarien i Breslau H. Oesterley har aflidit den 2 februari d. å. Han har utgifvit dels en »Historisk-geografisk ordbok för medeltiden», dels en tämligen svåröfverskådlig och dessutom ofullbordad »Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen» i två band.

— Professor Alexander Brückner i Dorpat, känd genom åtskilliga arbeten af intresse äfven för Sveriges historia och genom ett besök i Stockholm för ett par år sedan personligen bekant för åtskilliga svenska historici, har efter 30 års tjänstgöring blifvit entledigad från sin professur och lärer med sin familj ha slagit sig ned i Jena. Han utnämndes vid afskedstagandet till professor i Kasan, hvarmed emellertid lärer följa icke någon tjänstgöringsskyldighet, men väl en pension på 3,000 rubel.

— Öfver Johan Banér, Östgöta fotregementes förste öfverste, har första lifgrenadierregementet på Malmens slätt den 10 juli detta år upprest en minnesvård. Stenen utgöres af ett ohugget block af grå granit och af väldiga dimensioner, icke mindre än 5 meter högt och 1 meter bredt, och är rest i skuggan af några träd i närheten af regementets officerspaviljong. Inskriften, författad af öfverbibliote-

karien grefve Snoilsky, har följande lydelse: Åt Östgöta regementes till fot förste öfverste i fält Johan Banér, svenska härens högste befälhafvare i Tyskland, Gustaf Adolfs snillrike lärjunge, under motgångens mörkaste dagar upprätthållare och räddare af hans stora verk, segervinnare vid Wittstock och Chemnitz, fiendens skräck, outtömlig på utvägar, obrottslig i trohet mot fosterlandet, restes denna minnesvård tvåhundra femtio år efter hjeltens död af kongl. första lifgrenadierregementet 1891.

— Den äldre delen af *Stockholms konsistorii arkiv* (1595—1799) har under sommaren såsom deposition tills vidare öfverflyttats till Riksarkivet, där det funnit en bättre och lättare tillgänglig förvaringsort än den trånga kammare uti Storkyrkan, där det hittills varit inhyst.

— Af publikationen *Svenska Riksdagsakter 1521—1718* har andra delens andra häfte lagts under pressen för att under hösten utkomma. Det omfattar de första åren af Johan III:s regering.

— På P. A. Norstedt & Söners förlag förberedes en handupplaga af *Sveriges äldre regeringsformer och konungaförsäkringar 1611—1809*, hvilken under höstens lopp torde komma att lämna pressen.

— Förberedande åtgärder ha under denna sommar börjat vidtagas för en större ljustryckspublikation återgifvande *svenska skriftens utveckling* från tolfte till och med sjuttonde eller adertonde århundradet. Utgifvare äro herrar Algernon Börtzell, Emil Hildebrand och Harald Wieselgren.

— Af *rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling* har senare afdelningens fjärde band nyligen utkommit. Det innehåller *fortsättningen och slutet på Hugo Grotii* bref eller åren 1640—1645 jämte några bref från densamme till Oxenstiernas sekreterare Schmalz 1635—1638. Det är icke mindre än 581 bref af Grotius, som i dessa två band blifvit tryckta, och är denna samling nu den enda fullständiga, den för framtiden klassiska. Delen åtföljes af ett mycket utförligt och med stort besvär upprättadt person- och ortregister.

— Doktor Carl Wibling, hvars gradualafhandling gälde Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1625—1648, har fortsatt sina studier öfver detta intressanta ämne och nyligen utgifvit såsom fortsättning på nyssnämnda arbete en mindre historisk afhandling med titeln *Carl X Gustaf och Georg Rakoczy II* (66 sid., Lund). Samtidigt har i Ungern en större urkundspublikation börjat utgifvas, i hvilken en mängd från svenska Riksarkivet hämtade aktstycken angående dessa förhållanden komma att inrymmas.

— Drottning *Maria Stuarts svar till konung Erik XIV* på hans friarebref, innehållande att brefvets aflemnare skulle personligen gifva hennes tanke om saken till känna, såldes nyligen i London på

auktion å sir Thomas Phillips' samlingar för £ 22 (*H. W.* efter Publisher's Circular 1891 $^{25}/_{7}$).

— En nyligen genom olyckshändelse omkommen ung amerikansk lärd A. M. Reeves har under titeln *The Finding of Wineland the good. The history of the Icelandic discovery of America* utgifvit ett ganska intressant och i typografiskt hänseende märkligt arbete. Han lemnar nämligen efter en öfversiktlig inledning först och främst en engelsk öfversättning af allt hvad den isländska literaturen och en del andra källor meddela om Vinland och dess upptäckt samt därpå i särdeles lyckad fotografisk afbildning texterna såväl till Erik rödes saga som till berättelsen i Flateyarboken jämte aftryck af desamma med normaliserad skrift. Han redogör därjämte för den nyare vetenskapliga forskningen rörande denna fråga och ansluter sig själf i det närmaste till de åsikter professor Gustaf Storm i Kristiania uttalat. Själfva boken lärer till det yttre vara ett praktverk (jfr Arkiv för nordisk filologi N. F. III, 4, där bibliotekarien K. Kålund lämnat ett referat af arbetet).

— Preussiska statsarkivarien Georg Irmer har i år med tredje bandet afslutat sin stora urkundspublikation *Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser* (562 sid.). Delen omfattar åren 1633 och 1634 och är, liksom de föregående, försedd med en historisk inledning och register. Vi lyckönska den ärade utgifvaren till detta betydande verks fullbordan. Det är, såsom titeln antyder, af största vikt äfven för Sveriges historia under denna del af trettioåriga kriget och förtjänar en utförligare behandling i Historisk Tidskrift.

— Baierska riksarkivassessorn P. Wittmann har nyligen offentliggjort resultaten af en forskningsresa han förlidet år företog till Sverige. Resan gällde till en del att förvissa sig om, huruvida arkivalier af baierskt ursprung under trettioåriga kriget, såsom ryktet angifvit, blifvit förda till Sverige. Resultatet blef negativt, hvilket visserligen icke för svenska arkivmän var någon öfverraskning. Som en fördel måste det ju emellertid betraktas, att det en gång konstaterats, att vi svenskar dock icke bära skulden för alla de luckor, som möjligen i de tyska arkiven kunna påträffas för 1600-talet eller äldre tider. Däremot påträffade och förtecknade herr Wittmann uti Uppsala universitetsbibliotek omkring 500 volymer, som tillhört det forna universitets eller rättare biskopsbiblioteket i Würzburg, hvilket Gustaf Adolf 1631 verkligen skänkte till Uppsala.

— *Talleyrands memoirer* ha med tredje delen nyligen afslutats. De ha, som bekant, beredt allmänheten och icke minst den lärda världen en icke så liten missräkning. Man har i dem funnit mycket litet af den s. k. inre historien, vida mindre än man af en så kvick och skarp iakttagare väntat utaf anekdoter eller personliga hågkomster, så godt som ingenting om den dåvarande biskopens deltagande i den konstituerande nationalförsamlingen eller om dennas närmaste

efterföljare i Frankrike, men väl en bred, på dokument stödd framställning af Frankrikes utrikespolitik under furstens ledning, liksom af de motiv, som härunder påverkat honom, i viss mån en apologi för honom själf, honom, som förstod att hålla sig uppe under de mest skiftande regimer och som »aldrig öfvergaf en herre, förrän denne började svika sig själf». Det har utspunnit sig en ganska skarp strid om dessa memoirers äkthet. Af de upplysningar, som härunder kommit i dagen, framgår, att memoirerna började redigeras efter restaurationen 1814, att fursten själf endast nedskrifvit vissa viktigare detaljer, att han dikterat andra partier för sin släktinge, sedermera hertiginnan af Dino, och att denna dam under furstens öfverinseende redigerat somliga delar. Efter Talleyrands död ordnades dessa fragment af nyssnämnda dam och furstens sekreterare M. de Bacourt. Denne sistnämnde har slutligen förfärdigat en afskrift af det hela, och det är denna afskrift, som ligger till grund för den nu fullbordade publikationen. Däremot ha själfva originalen, om man så får säga, spårlöst försvunnit. Att tala om en förfalskning vore emellertid säkerligen en öfverdrift, men väl kan man endast med en viss reservation upptaga det vidlyftiga memoirverket. Det faller för kritiska ögon en skugga öfver dess genesis — man vet ju ej hvad de nämnda personerna kunna ha undertryckt — och det nya, som meddelas, lärer ej vara så mycket. I hvarje fall torde ur verket framgå en bild af den ryktbare statsmannen, sådan han själf ville ha den, han, till hvilken Metternich, när han 1815 fick sitt afsked, ställde frågan: »hvarföre vill Ni ej vara Europas minister jämte oss»? och som två gånger 1814 och 1830 afgörande ingrep icke blott i Frankrikes utan i Europas öden. Till verkets intressantare partier räknas skildringen af »l'ancien régime's» ljufva tid, framställningen af de spanska intrigerna 1808, liksom af kejsarmötet i Erfurt samma år, då Talleyrand genom sitt uppträdande lärer ha slagit bryggan till sin lysande position 1814 och 1815 (jfr för öfrigt Revue d'histoire diplomatique 1891, 3, Revue bleue och Finsk Tidskrift 1891 juni).

Våra äldsta historiska folkvisor

AF

HENRIK SCHÜCK.

Böjelsen att i germanernas folkdikter se en versifierad historia är nästan lika gammal som dessa folkdikter själfva. Redan Tacitus ansluter sig till denna åsikt, då han i sin Germania yttrar: »Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriæ et annalium genus est, Tuisconem» etc.., och samma uppfattning låg till grund för Karl den stores önskan att bevara dessa »carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur». Äfven hos medeltidens fransmän gälde sångerna om Roland, Ogier och deras kamrater såsom i viss mån historiska aktstycken; »chansons de geste» d. v. s. *historiska* sånger var det namn, under hvilket de gingo. Hos nordens äldsta, mera betydande historieskrifvare återfinna vi detta åskådningssätt fullt utbildadt. I företalet till sitt ryktbara arbete åberopar Saxo dessa gamla sånger; forntidens danskar hade — säger han — »non solum rerum a se magnifice gestarum titulos exquisito contextus genere, veluti poetico quodam opere, perstrinxisse, verum etiam majorum acta patrii sermonis carminibus vulgata linguæ suæ literis saxis ac rupibus insculpenda curasse», och som bekant äro de första böckerna af hans historia till största delen bygda på dessa sånger, hvilkas historiska trohet Absalons gamle clericus aldrig ett ögonblick synes hafva betviflat. Författaren af Ynglingatal, Þiòðòlfr or Hvini, tillhörde samma historiska skola; äfven hans genealogiska poem är bygdt på folkdikter, hvilkas historiska karaktär i de flesta fall torde vara åt-

minstone tvifvelaktig. På samma ståndpunkt kvarstodo renässancens historieskrifvare. Vedel, den äldste utgifvaren af nordiska folkvisor, leddes i sitt intresse för dessa i främsta rummet däraf, att »de inholde oc foruare i sig gamle Historiske Bedrifft, som vdi fordom tid skeed ere». Messenius, hvilken ämnade att för Sverige utgifva en liknande samling, var likaledes af den tanken, att han med publicerandet af »the älste och sköneste Sweriges Rijkes Kämpewijsor, aff hwilke Swenske Chrönikan vthdragen är», äfven offentliggjorde en samling historiska aktstycken.

Dessa »historiska» visor hafva som bekant äfven af en senare tids mera kritiska häfdatecknare ansetts för åtminstone i någon mån historiska dokument. Icke blott Ericus Olai, Laurentius Petri och Messenius, utan äfven Geijer m. fl. hafva någon gång hämtat sina uppgifter ur folkvisornas grumliga källa.

Ett fortsatt studium af dessa visor har ledt mig till den öfvertygelsen, att det historiska elementet i dem icke är synnerligen stort. Dikterna visa sig oftast vara författade i en senare tid med stöd af tämligen förvirrade traditioner, icke sällan med ledning af literära källor. Ett karaktäristiskt exempel på det ringa historiska värde en dylik dikt i själfva verket kan äga, ehuru den under en längre tid fått tjäna såsom källskrift, hafva vi i den s. k. Printzensköldsvisan om upproret på Bornholm 1658 (se Hist. Tidsk. 1888 sid 329). I en undersökning af själfva upproret frånkännes visan allt historiskt värde: »språket visar, att den är författad i senare tid. De historiska uppgifter, den lämnar, äro helt och hållet uppdiktade efter lösa, bland allmogen gängse rykten.» Hvarför skulle medeltidens historiska dikter stå på en säkrare grund?

Folkets förmåga att under århundraden bevara längre dikter i minnet har som bekant en tid varit upphöjd nästan till trosartikel. Senare undersökningar — t. ex. af Kalevala, som anförts såsom det mest slående exemplet — hafva icke tjänat att stärka denna tro. Väl är det sant, att en folkliteratur, särskildt om den frodas i afskilda, för nya kulturinflytelser mindre tillgängliga bygder, länge kan bevara en århundraden tillbaka i tiden liggande literatur, men den bevarar denna sällan i den ursprungliga formen. Den ändrar, förkortar och utvidgar, den sammanfogar ursprungligen skilda sånger, diktar nya och glömmer gamla. Och i bygder, inom hvilka nya kulturströmningar ofta

aflösa hvarandra, kan man alltid misstänka ett literärt inflytande.[1] Beträffande specielt de svenska ballader, hvilka behandla sagoämnen, kända från den isländska fornliteraturen, synes ett dylikt inflytande ytterst rimligt. På Island och Färöarna var kännedomen om den gamla literaturen aldrig fullkomligt utplånad. Man läste fortfarande de gamla skinnböckerna, och man tog därur ämnen för nya dikter, hvilka sedermera vandrade öfver till Skandinaviens fastland. Ehuru jag nu ej anser mig kunna bevisa detta påstående, är jag dock öfvertygad om, att folkvisor såsom Thor af Hafsgård, Herr Alf, Kung Speleman m. fl. haft detta halft literära upphof.

Afsikten med denna uppsats är icke att söka bestämma dessa visors ålder, utan att undersöka de historiska visor, hvilka behandla eller ansetts behandla tilldragelser inom den svenska historien före år 1300.

Vi vända oss först till den s. k. *Eriksvisan*, hvilken ännu 1849 af Carl Säve kunde förklaras vara ett urgammalt kväde, »under sin närvarande form upptecknadt åtminstone i trettonde århundradet, men troligen sammansatt långt förut, och det på grund af ännu äldre traditioner». Redan året efter denna skrift, som så sorgligt vittnar om den svenska filologiens dåvarande låga ståndpunkt, utgaf den lärde norrmannen P. A. Munch sin ypperliga afhandling »Om Kilderne til Sveriges Historie i den förchristelige Tid», hvari han med oemotståndliga bevis ådagalade, att diktens konung Erik hämtats från den s. k. prosaiska krönikan, skrifven på Karl Knutssons tid. Munch anser sig »saagodtsom med Vished kunne bestemme dens Tilblivelses Tid, nemlig 1449 eller 1450». Denna åsikt har sedermera upptagits både af Klemming (Sv. Medeltids Dikter och Rim s. 523) och af mig (Sv. Literaturhistoria I, s. 120), men en förnyad ompröfning af hithörade fakta har nu kommit mig att ändra mening.

Visan offentliggjordes först som bekant på latin i Johannes Magnus Gothorvm Sveonvmque Historia (1554) pag. 27. Ärkebiskopen inleder sitt citat med orden: »Circumferuntur in tota

[1] Hur lätt detta literära inflytande gör sig gällande, visas af en anekdot, som en af mina kolleger nyligen berättade för mig. För icke länge sedan upptäckte man i en papyrus en okänd, fornegyptisk berättelse. Icke långt därefter fick en resande af en egyptisk sagoberättare höra alldeles samma historia, endast obetydligt ändrad. Hvad var naturligare än att antaga en sedan forntiden oafbrutet bevarad tradition! Gåtan upplöstes emellertid, då det upplystes, att handskriftens upptäckare själf först berättat denna historia i den trakt, där den resande kort därefter fick höra den såsom folksaga.

patria ante publicum omnium conspectum carmina patrio sermone de ejus gestis ab antiquissimo ævo edita, in quibus præter cætera multa sequentium versuum sensus habetur.» Det som här först väcker vår undran, är författarens uppgift, att denna visa på hans tid allmänt sjöngs. Formen talar afgjordt däremot. Såvida nämligen den fantasirike ärkebiskopens öfversättning är någorlunda trogen, bör det svenska originalet hafva haft samma form som den svenska s. k. Lilla Rimkrönikan, d. v. s. diktens konung Erik måste tänkas själf i egen person uppträda, besjungande sina berömliga gärningar, men en *dylik* dikt kan tydligen aldrig hafva varit en sångbar och populär visa. Vidare kan man åtminstone såsom ett observandum anteckna, att denna enligt Johannes Magnus så ryktbara visa icke finnes i någon enda handskrift från 1400- och 1500-talen. Först vid 1600-talets början uppträder den i tvänne redaktioner, ehuru båda gångerna i öfversättningar af Johannes Magnus' historia. Den läses nämligen på svenska dels i Schroderus' 1620 tryckta Swea och Götha Crönika sid. 9, dels i Terserus' några år äldre handskrifna öfversättning (i Kongl. Bibl.). Jämför man dessa båda svenska texter af visan, förete de både likheter och olikheter. I det hela följa de hvarandra troget, men under det att Terserus' Eriksvisa är affattad på 1600-talets vanliga språk, är Schroderus' text skrifven på en besynnerlig arkaiserande rotvälska, hvars förebild tydligen hämtats från runspråket, hvilket just vid denna tid började blifva föremål för de lärdes intresse. Att anse *denna* text såsom den ursprungliga — såsom jag i nyss citerade arbete gjort — är tydligen oriktigt. Hur dålig den än är, anger den likväl en större kännedom om forntidens svenska än den, som 1400-talets män ägde, och, som nyss nämdes, förutsätter den kunskap om 1600-talets runologiska forskningar. Men man kunde ju — såsom Klemming gjort — mycket väl antaga, att Schroderus verkligen haft en medeltidsdikt framför sig, som han sökt gifva en konstladt ålderdomlig prägel. Gör man detta antagande, kan man argumentera ungefär på följande sätt för visans äkthet. I början af 1600-talet framträda tvänne i det hela lika svenska texter af visan. De äro antagligen oberoende af hvarandra, ty det kan ej förutsättas, att Schroderus ägt någon kännedom om Terserus' i en aflägsen landsända författade öfversättning. Men om så är, hafva både Schroderus och Terserus tydligen haft tillgång till den »allmänt sjungna» visan,

hvilken de upptagit i sina respektive arbeten. Visan, som Johannes Magnus enligt denna bevisföring endast öfversatt på latin, kan således mycket väl härröra från 1400-talets midt.

Mot denna mening tror jag mig nu kunna uppställa en annan: att visan ursprungligen författats på latin af Johannes Magnus och att Terserus endast öfversatt dennes text, hvarpå Schroderus underkastat samma öfversättning en bearbetning i arkaiserande riktning; ty att den sistnämde kunnat äga kännedom om Terserus' öfversättning, är ingalunda orimligt. Denna var icke något af en obemärkt landspräst i all tysthet företaget arbete, utan en på officiell väg gjord tolkning, verkstäld af en man, hvilken i viss mån under Karl IX intog en rikshistoriografs ställning; att Schroderus, som på Gustaf Adolfs befallning nedskref sin öfversättning, ägt kännedom om en dylik föregångare, är därför ytterst antagligt. Dessutom finnes också rum öppet för ett annat antagande. Heming Gadhs bekanta tal, som i sin nuvarande form tydligen är ett falsarium af Johannes Magnus, blef, såsom Hildebrand visat, särskildt öfversatt — troligen på Gustaf Vasas befallning — redan innan Johannes Magnus' hela arbete framträdt i svensk dräkt. Det ligger häller intet orimligt i att antaga, att denna visa lösryckts ur sitt sammanhang och särskildt öfversatts någon gång i slutet af 1500-talet, då både Terserus och Schroderus oberoende af hvarandra kunnat begagna sig af denna äldre tolkning.

Betrakta vi nu den svenska texten, finna vi, att denna strof för strof följer den latinska.[1] Den innehåller intet, hvilket icke står att läsa på latin hos Johannes Magnus. Redan detta väcker betänkligheter, om man därmed jämför det olika skick, i hvilket andra texter af en och samma medeltidsvisa vanligen förekomma, men ännu mera förunderlig blir denna öfverensstämmelse, om vi observera, att Johannes Magnus enligt eget vittnesbörd endast ger ett utdrag ur en större visa (»præter cetera multa»). I så fall nödgas vi antaga, att traditionen händelsevis bevarat just blott de strofer, hvilka Johannes Magnus öfversatt på latin, ty att Terserus icke skulle hafva meddelat *hela* visan, så vida han ägt kännedom om denna, är knappt troligt. Men ser man efter, finner man, att hvarken Terserus eller Schroderus uppgifva sig

[1] Den enda skilnaden är, att den svenska texten med riktig takt ändrat den monologiska formen till ren berättelse *om* diktens hjälte samt att den äger ett omkväde, hvarom mera nedan.

känna någon svensk text. Den förre endast öfversätter Johannes Magnus: »Vthi hele fäderneslandett så wanckar några rijm, dichtade på deres inhål vthaf heden höösz om hans gärninger och lefwerne. Ibland hwilke desse effterföliande rijm äre giorde, effter som de gambles ord, dicht och mening waredt haffwer.» Hade han själf ägt kännedom om någon svensk visa, hade han svårligen uttryckt sig så, att »desse effterföliande rijm äre giorde effter som de gambles .... mening waredt haffwer». Hos Johannes Magnus, som förklarar sig *endast* på latin öfversätta en svensk dikt, passar ett dylikt uttryckssätt, men ej hos den, hvilken vill återgifva just detta svenska original. Schroderus gör ännu mindre anspråk på att meddela någon originaldikt. Han säger blott — såsom Johannes Magnus — »Vti hele wårt Fädernesland är nästan vthi hwars mans händer och åsyn några Swenske rijm för mång hundrade åhr sedan dichtade om hans bedriffter, ther ibland mycket annat finnes och effterföliande rijm, och lyda sålunda först vppå Latijn ...... På Swenske lyda the sålunda.» Det är fullkomligt betecknande, att han *först* anför den latinska texten.

Vända vi oss till självfva visan, sådan den föreligger på svenska, så synes dess form snarast hänvisa på 1600-talets början. Den är nämligen icke skrifven på den vanliga balladmetern, utan på en om rimkrönikorna påminnande knittel. På en liknande meter äro väl flera af unionstidens historiska dikter affattade, men under det att dessa alla sakna omkväde — hvilket tillhör den rena balladen — så slutas hos Eriksvisan hvarje strof med versen: »Så låther han först ergie i Juthland». Författaren har — som häraf synes — tydligen velat åstadkomma en verklig folkvisa, men han tillhörde en tid, då man redan förlorat känslan för den äkta balladen, och han begick därför den osmakligheten att på ett rent krönikeartadt, om de äkta balladerna alls icke erinrande kväde häkta ett från dessa hämtadt omkväde. Till 1400-talet, då balladdiktningen ännu lefde ett friskt lif, kan man svårligen hänföra en dylik hybrid form, hvilken däremot återfinnes hos de försök, som på 1600-talet gjordes att efterbilda den gamla balladen; jag tänker på dikter som Sithons *Hunding Kung och Hading Kung* (1646), den i Barbro Banérs visbok intagna visan om Karl Gustafs krig m. fl., hvilka alla med krönikans meter förena omkväde.

Mot alla dessa skäl kan endast *ett* argument uppställas — Johannes Magnus' auktoritet, men den gamle ärkebiskopens tillförlitlighet är ej större, än att vi utan fara kunna äfven i detta fall uppsäga honom tro och lydnad. Läser man för öfrigt Johannes Magnus såsom *han* bör läsas, så låta troligen äfven hans uppgifter förena sig med det resultat, till hvilket jag kommit beträffande Eriksvisan.

Den åsikt, enligt hvilken man anser sig kunna affärda de gamla historieskrifvarnes mera fantastiska uppgifter med en beskyllning för osanning, är svårligen riktig. Knappt en Johannes Magnus tyckes hafva fabricerat uppgifter, om hvilkas haltlöshet han själf varit öfvertygad. Det är sant, att hans fakta ofta förefalla oss såsom rent medvetna falsarier, men — åtminstone i regeln — torde detta bero på vår oförmåga att fullt begripa denna enastående kritiklöshet, denna otroliga lätthet att kombinera och att af antydningar draga vidtgående slutsatser. Hvad nu Eriksvisan beträffar, så har denna för sin tillvaro troligen att tacka en af Johannes Magnus' mest betecknande egenskaper: hans böjelse att förstora och öfverdrifva. Hans Eriksvisa är nämligen intet annat än en amplifierad parafras af lilla Rimkrönikans inledningsstycke, hvars monologiska form också bibehållit sig i den latinska omskrifningen. Denna innehåller i själfva verket ingenting, som ej Johannes Magnus hämtat från krönikans rim om »Erik första göta konungh». Med detta faktum låta Johannes Magnus' egna ord godt förlika sig. Den dikt, han haft framför sig, säges hafva innehållit mycket mera (præter cetera multa) än de uppgifter, som Johannes Magnus meddelar. Detta passar ju förträffligt in på Lilla Rimkrönikan; och att han icke ansåg sig lämna en verbal öfversättning utan blott en parafras, synes mig antydas af orden »sequentium versuum *sensus habetur*». Den popularitet, han tillmäter Eriksvisan, ägdes verkligen af Lilla Rimkrönikan, och orden »Carmina circumferuntur» behöfva ju ej afse en sångbar visa. Schroderus återgaf dem troligen riktigt med frasen: »några swenske rijm» äro »nästan vthi hwars mans händer», en uppgift som ju äfven passar in på Lilla Rimkrönikan. *Att* Eriksvisan verkligen skrifvits med krönikans Eriksrim såsom förebild, antogs redan af Munch, ehuru han förmodade, att det var den *svenska* texten, som redan på Karl Knutssons tid nedskrifvits med dessa rim såsom källa. Men under det att den latinska texten ännu *bibehåller* krönikans

monologiska form, är denna redan öfvergifven i den svenska, något som enligt min mening måste för dem, hvilka i öfrigt gilla Munchs bevisföring, afgjordt ådagalägga, att den latinska texten varit originalet till den svenska.

I sammanhang med denna undersökning rörande Eriksvisans äkthet har jag i ett till denna uppsats fogadt appendix behandlat några andra likaledes tvifvelaktiga medeltidsskrifter.

Vi kunna nu vända oss till visan om *Hagbard och Signe*, som rönt den oförtjänta hedern att upptagas bland »Sveriges Historiska och Politiska Visor». Sagan, om hvilken kväden funnos både på isländska och forndanska, förekommer som bekant i sin äldsta bevarade form hos Saxo. Frågan är nu: i hvad förhållande stå folkvisan och Saxos latinska prosatext till hvarandra? Enligt Grundtvig (D. G. F. I 273)[1] hade Saxo framför sig tre folkvisor, behandlande detta ämne, af hvilka vår är en ättelägg af den mellersta; »thi — säger han — er end Tonen bleven noget lavere, Klangen noget mattere, så er vor lille Vise dog endnu det selvsamme kvad, der lød for Saxos som forhen for Thjodolfs Øren». Denna åsikt har egendomligt nog blifvit den allmänt antagna. Den ende, som mig veterligen framstält en afvikande åsikt, är Rosenberg (Nordboernes Aandsliv II, 454). Med rätta påpekar han, att det kväde, Saxo haft framför sig, svårligen kunnat vara denna ballad — åsikten om en *folkvisa* på Þiòðòlfs tid (800-talet) är ju uppenbart orimlig — utan ett fornkväde i Eddadikternas stil, hvars innehåll sedermera af en visdiktare kort efter Saxos tid skulle hafva lagts till grund för en ballad. Ehuru denna förklaring naturligen afgjordt är att föredraga framför Grundtvigs, kan jag dock ej ansluta mig till den. Det synes mig långt rimligare, att en skald på 1400-talet med Saxos berättelse såsom källa skrifvit denna visa. Likheterna mellan bådas framställning äro så stora, att de svårligen kunna förklaras genom antagande af en under närmare ett halft årtusende fortlöpande tradition. Saxos historia innehåller nästan alla de sagodrag, hvilka finnas i visan, och afvikelserna äro sådana, att de utan svårighet kunna skrifvas på en sen balladförfattares räkning.

[1] För att ej i onödan öka uppsatsens omfång, citeras här i regeln blott visans nummer i Grundtvigs samling. I detta arbete finnes som bekant en fullständig redogörelse för den ifrågavarande visans alla nordiska redaktioner, och till dessa redogörelser får jag en gång för alla hänvisa.

Den onekligen ganska begåfvade skald, som troligen på 1400-talet omskref den berättelse han läst hos Saxo, förstod tydligen att i den gamla, ännu något råa nordiska sagan ingjuta sin tids mera ridderliga uppfattningssätt. Af hans dikt märka vi, att vi redan stå på gränsen af de s. k. romanvisornas tid. Alldeles såsom hos Jauffre Rudel och prinsessan af Trébizond vaknar Hagbards och Signes kärlek ännu innan de sett hvarandra; Hagbard vill icke på gammalt nordiskt manér blott för ett enskildt tillfälle njuta Signes ynnest, utan såsom den tyska dikten Hugdietrichs hjälte förkläder han sig för att under en längre tid få vistas i den älskades närhet, och häldre än att sönderslita ett af Signes hårstrån låter han föra sig till galgen. Om ett dylikt drag af romantisk sinnesrubbning påträffats i något utländskt medeltidsarbete eller icke, kan vara oss jämförelsevis likgiltigt; vi veta i hvarje fall, i hvilken stilperiod dylika fantasier höra hemma: det är romanvisornas falska sentimentalitet, som här slår oss till mötes — eller med andra ord, just de punkter, i hvilka balladförfattaren skiljer sig från Saxo och uppträder med en viss själfständighet, just dessa punkter erinra oss om den stil, som mot slutet af 1400-talet började blifva populär inom den nordiska balladdiktningen. I Sverige var denna visa troligen ej känd ens på 1400-talet. Johannes Magnus, som just ej kan beskyllas för att i onödan orda om de svenska källornas torftighet, anmärker särskildt, att han om Hagbard funnit »parum in Sveticis historiis expressum», hvarför han måst inskränka sig till ett referat af Saxos framställning — en patriotisk självförnekelse, till hvilken han svårligen skulle hafva gjort sig skyldig, såvida han haft visan att tillgå. Då Laurentius Petri 1559 omtalar »gambla svenska vijsor» om Hagbardh och Signill, bevisar detta troligen intet annat, än att den danska visan blifvit öfversatt till vårt språk under tiden mellan Johannes Magnus' flykt och 1559.

I det tredje bandet af sin stora samling upptager Grundtvig såsom historiska en mängd, äfven i Sverige kända visor, endast på den grund, att ett namn, som *kan* hafva tillhört en historisk person, råkat förirra sig in i dem. Men ett dylikt namn visar i själfva verket ingenting. Så t. ex. uppträda i den rent fabulerade visan om kung Didrik och hans kämpar de från vår historia välbekanta Ivar Blå och Sune Folkeson, i den tydligen

alldeles ohistoriska romanvisan om Thorkil Troneson möta vi namnet Esbern Snare o. s. v. Bättre anspråk på att räknas såsom historisk äger icke häller *Riddarstigen* (Gr. 117). Visan innehåller ej mer, än att Riddar Stig, hvilken i ett slag för hufvudbaneret, stupar efter en tapper strid; den ringaste anledning — annat än namnet — att identifiera balladens hjälte med en på Valdemar I:s tid lefvande Stígr hvítaleðr finnes icke, men väl åtskilligt som talar däremot. En annan visa, *Riddar Stigs Bryllup* (Gr. 76, Bergstr. 46), som Grundtvig likaledes hänför till samma historiska person, kan, såvida man fäster sig vid den svenska redaktionen, afse att beskrifva hvilken som hälst förnäm mans boning, ty mera skildras där ej; den danska visan, som därjämte berättar, huru Riddarstigen med trollrunor »lockar» konungens syster, är tydligen en rent romantisk dikt utan allt historiskt underlag.

Föga bättre beställt är det med *Esbern Snare* (Gr. 131), och Grundtvig medgifver själf, att det endast är namnet, »som kan hjemle den en Plads imellem vore historiske Viser». Den första ballad, hvilken kan sägas behandla en verkligt historisk tilldragelse, är visan om *Slaget vid Lena* 1208 (Gr. 136), men om dess samtidighet med den besjungna tilldragelsen synas mig befogade tvifvel kunna hysas. Såsom filologisk regel måste man ju uppställa den satsen, att ingen dikt är äldre än den älsta bevarade handskriften, såvida inga särskilda — yttre eller inre — skäl tala därför. Finnas nu några yttre skäl, som tvinga oss att förlägga denna dikt till 1200-talets början? Johannes Magnus yttrar i sin historia, att ännu på hans tid existerade åtskilliga »carmina» om slaget vid Lena; förutsatt nu att ärkebiskopen med dessa ord ej blott afser de bekanta munkverserna — något som i betraktande af hans lust att öfverdrifva ej är orimligt — utan att han verkligen menar denna ballad, så hafva vi på yttre grunder kunnat föra den tillbaka till 1400-talets slut. På inre grunder torde man ej kunna föra dikten mycket längre tillbaka i tiden. Visan innehåller nämligen ej en enda uppgift,[1] hvilken

[1] *En* strof har visserligen ingen hemul i beskrifningen öfver slaget, nämligen:

Det vor om en hellig søndag,
messen vor god at høre:
Suercke drager till Oresundt,
hand lader sit folck offuer føre.

Men denna strof förekommer ock i balladen om *Dronning Margrete* (Gr. 159 b. v. 16), och med framställningssättet i denna ballad passar strofen onekligen bättre

en balladförfattare på 1400-talet icke kunnat hämta ur allmänt tillgängliga källor, och flera synas t. o. m. icke *kunna* bero på traditionen. Äfven Grundtvig måste för den svenska redaktionens vidkommande medgifva »en senere lærd Paavirkning, i det begge Sunesønnerne Ebbe och Lorentz (Lars) nævnes i Sverkers Følge, hvilket ikke tør antages for nogen folkelig Erindring», men hvarför endast *dessa* uppgifter skola bero på lärdt inflytande, är ej lätt att förstå, då äfven de öfriga återfinnas i medeltidens vanliga historiska arbeten. Det enda skäl, som kunde tvinga oss att gifva visan en högre ålder än 1400-talet, är frånvaron af allt nationalhat, men om — såsom Grundtvig tydligen med rätta förmodar — visan skrifvits i Danmark, bör detta ej lägga något hinder i vägen för den datering, jag förmodar vara den riktiga. 1400-talets svenskar hyste väl ett bittert hat mot sina danska förtryckare, men dessa hade ej samma skäl att hata svenskarne, och så vidt jag vet företer 1400-talets danska literatur inga spår af ett mera utprägladt svenskhat. Hvad nu slutligen själfva stilen i balladen angår, gör denna knappt något ålderdomligt intryck, och fäste man sig uteslutande vid denna, skulle man väl snarare förlägga dikten till 1400- än till 1200-talet.

Vi kunna nu vända oss till den första ballad, som efter alla tecken att döma värkligen tyckes hafva diktats ungefär samtidigt med själfva den händelse, hvilken den besjunger, nämligen visan om östgötalagmannen Laurentius Petris brudrof. Innehållet i denna visa, hvilken numera blott finnes på danska (Gr. 155), ehuru den tydligen först diktats på svenska, är i korthet följande. »Juncker Laueris» fästmö »lidenn Benedicktt» sättes af sina fränder i kloster. Sedan Laueris röfvat bort henne ur detta, nödgas de för hennes broder »Konge her Byrjal» fly till Norge, där mannen efter ett lyckligt, men barnlöst äktenskap aflider, hvarpå hans enka återvänder till Sverige och försonas med sin broder. Någon samlad framställning af denna kärlekshistoria finnes ingenstädes i vår medeltidsliteratur, och balladen kan således ej vara bygd på någon skriftlig källa. Visans alla

---

samman än med vår visa — v. 16 i red. b. är nämligen intet annat än ett sammandrag af v. 25—29 i red. a. Det är därför ganska troligt, att denna passus endast lånats från den väl först vid midten af 1400-talet författade dikten om Albrekts och Margaretas strid.

uppgifter äro likväl fullt historiskt trogna, ehuru detta endast kan kontrolleras genom ett studium af handlingar, hvilka tydligen aldrig varit en balladförfattare tillgängliga. De antagligen redan på 1200-talet nedskrifna Annales Sigtunenses (Scriptores III 4) meddela under året 1244: »Laurentius Ostgotorum legifer rapuit sororem regine Swecie», och i några på 1400-talet afslutade klosteranteckningar (Scriptores I 54) upprepas samma notis, ehuru under året 1245. Konung i Sverige var då som bekant Erik XI, hvilken var gift med Katharina, den ena af Sune Folkesons och Elena Sverkersdotters båda döttrar; den andra hette såsom vi af flera diplom veta Benedicta. Namnen (Laueris och Benedicktt) äro således fullt riktiga, och det enda misstag, till hvilket balladförfattaren här vid lag gjort sig skyldig, är att han kallar henne konungens syster, under det att hon i själfva värket endast var hans gemåls syster. Ett annat likaledes fullt förklarligt misstag är, att konungen kallas »Konge her Byrjal». Härmed menas icke, såsom Grundtvig först trodde, konung Birger Magnusson, utan tydligen Birger jarl, hvilken under denna tid var Sveriges faktiske konung, och som därför lätt — särskildt då det gällde att straffa — kunde träda i stället för Benedictas obetydlige svåger Erik. Att Benedicta varit intagen i kloster, är väl ej bevisligt, men det förefaller ganska sannolikt, då man ser de upprepade donationer, som både föräldrarne och systern göra till nunneklostrens fromma. 1237 gjorde Sune och Elena en större donation till Vreta nunnekloster (Dipl. I n:r 295), och det ligger då nära till hands att tänka, att detta skett i samband med dotterns intagande såsom nunna. Den enda klostersyster, hvilken omtalas i visan, är »iomffru Sessel-lelle», och därmed stämmer det förträffligt, att det nyss omtalade donationsbrefvet beseglas af »Cicilia priorissa». Att Laurentius flytt till Norge, veta vi — såsom redan Strinnholm förmodat (IV s. 315) — af Saga Hákonar Hákonarsonar, som uppgifver att »Lafranz frændi konúngsins» 1249 vistades i Oslo, och »var hann þá enn landflótti ur Svía riki fyrir Eiriki konúngi ock Birgi jarli.»[1] Vidare veta vi, att han dött kort efter detta möte, ty Benedicta nämnes icke såsom gift i en af drottning Katharina 1250 gjord donation, genom hvilken Benedicta erhöll Söderköping (Dipl.

[1] Att han tillhörde folkungaätten och således var konungens frände, göres troligt däraf, att hans broder Philippus Petri uppräknas bland de vid Herrevad stupade herrarne.

I n:r 377, 387), och 1253 är hon redan omgift med Svantepolk Knutsson (Dipl. n:r 404). Den nyssnämnda donationen visar ock, att Benedicta då (1250) redan försonat sig med sina fränder. De brott mot den historiska sanningen, som — utom de ofvan påpekade — vidare förekomma, äro ytterst obetydliga. I värkligheten varade Benedictas första äktenskap i sex år och icke i åtta såsom visan uppgifver, och måhända var det icke barnlöst, ty 1293 omtalas värkligen en »Birgitta filia Laurencij legiferi (Dipl. II n:r 1085), men dels behöfver denne Lauientius legifer ej vara densamme som den här omtalade, dels kan den ifrågavarande Birgitta hafva varit hans dotter i ett föregående äktenskap.

Denna historiska trohet i samband med frånvaron af tillgängliga källskrifter, hvilka af balladförfattaren kunnat rådfrågas, tvinga oss att hänföra denna visa till 1200-talets slut, då händelserna inom släkten ännu stodo i friskt minne. Dikten, i och för sig intressant, vinner naturligen icke så litet i värde genom att visa sig vara vår äldsta daterbara ballad.

Det brudrof, som skildrats i denna visa, återupprepades på sätt och vis i nästa generation, i det att Svantepolks och Benedictas dotter Ingrid 1288 bortröfvades af Folke Algotsson, tillhörande den vilda, i våra ballader så ryktbara lagmanssläkten i Västergötland. Äfven om denna uppseendeväckande historia hafva våra medeltidsannaler mycket att förtälja, utförligast Ericus Olai[1]: »Eodem anno — d. v. s. 1288 — mense Martio rapuit dominus Folche, filius domini Algoti legiferi Vestgothorum, domicellam Ingridem, filiam domini Svantepolk, desponsatam domino David Torstenson de Dacia, et cum ea fugit in Norvegiam. Hac de causa eodem mense captus est dominus Algotus, pater ejus, et dominus Röricus frater ejus. Alii autem fratres sui, dominus Petrus Cancellarius, Benedictus et Carolus fugerunt in Norvegiam, et a rege Norvegia sunt recepti ...... Eodem anno — d. v. s. 1289 — liberati sunt a captivitate dominus Algotus et Röricus filius ejus. Carolus autem frater ejus Rörici in Lindöö decapitatus[2], ubi rapuerat Ingridem domicellam. Röricus autem

[1] Se ock Annales Sigtunenses (Scriptores III 7) och klosteranteckningarne i Scriptores II 63.

[2] Enligt en annan uppgift (Scriptores I 26) skedde detta 1290. Af ryktet öfverdrefs konungens stränghet mot Algotssönerna. Vita S. Brynolphi uppgifver brödernas antal till elfva, af hvilka sju skulle hafva halshuggits, men se Annerstedt i Scriptores III, II 156.

fugit in Norvegiam, ubi et mortuus est.» Detta brudrof skildras i en visa, hvilken föreligger i en mängd svenska, danska och norska redaktioner (se Gr. III n:r 180). Den svenska visan skildrar blott huru, »Falken Albrektson» infinner sig, omgifven af riddare och svenner, utanför jungfruns bostad samt huru han med hennes eget samtycke bortröfvar henne och rider till Norge; en liten småsven underrättar Herr Jöns (d. v. s. David Thorstenson) om rofvet; men underrättelsen kommer för sent: de älskande hafva då redan hunnit undan. I den norska redaktionen, hvilken förefaller såsom den historiskt mest trovärdiga, sker rofvet mot brudens önskan. Hon älskar David Thorstenson, och denne upphinner värkligen röfvaren, med hvilken han för en het strid, som dock lyktas med hans nederlag.

Ehuru denna visa nog ingenting innehåller, som direkt strider mot de historiska fakta, vi kunna kontrollera, gör den likväl ett långt mera romantiskt och mindre värklighetstroget intryck än visan om Laurentius och Benedicta. Visans hufvudparti, som skildrar riddarens samtal med en af jungfruburens väktare, är troligen, såsom Grundtvig förmodar, hämtadt från »en annen Vise med lignende Æmne: om en ubenævnt Ungersvens Ridt til sin jomfru, som havde sendt ham bud[1].» Att visan icke skrifvits med klosterannalerna eller Ericus Olai såsom källa är tydligt, ty i så fall skulle nog flera därifrån hämtade historiska notiser hafva upptagits, och dess ton hade då ock blifvit mera lärdt krönikeartad. Ehuru således efter alla tecken att döma balladförfattaren endast haft att stödja sig på traditionen, behöfver visan därför icke hafva diktats samtidigt med själfva händelsen. Af de vittnesmål, hvilka anföras i Vita S. Brynolphi, finna vi att traditionen om Magnus Ladulås stränghet mot Algotsönerna ännu mot slutet af 1400-talet ej hunnit förblekna. Då — såsom strax skall visas — dylika brudrofsballader en tid tyckas hafva varit mycket moderna, finnes ingenting som hindrar oss att antaga, att en författare på 1300- eller 1400-talet med stöd af denna tradition författat den ifrågavarande visan. Utan att direkt vilja påstå detta, tror jag dock, att ett dylikt antagande har större sannolikhet för sig än den åsikten, enligt hvilken dikten skulle hafva författats något så när samtidigt med själfva händelsen. En samtida författare, för hvilken

[1] Man torde observera likheten med Fjolvinsmål.

alla de faktiska detaljerna vid enleveringen måste hafva stått fullt klara, skulle svårligen hafva lyckats att till den grad bannlysa alla dylika från sin dikt. Om denna skrifvits för en tid, hvilken varit fullt förtrogen med händelsen sådan den värkligen skett, skulle den troligen icke fått denna rent romantiska form, och den skulle i så fall nog hafva upptagit flera historiskt sanna, men ästetiskt öfverflödiga detaljer. I detta fall är det icke utan intresse att jämföra denna ballad med den om Laurentius och Benedicta. Ehuru denna är författad af en onekligen begåfvad skald, finner man dock, att kännedomen om händelsens faktiska förlopp värkat förlamande på hans behandling af ämnet. Hans dikt hade otvifvelaktigen vunnit i konstnärlig begränsning, om den afslutats med de älskandes lyckligt värkstälda flykt, men han visste, att lagman Laurentius dött i Norge samt att enkan återvändt till Sverige, där hon försonat sig med sina fränder, och dessa händelser stodo för honom ännu i så lifligt samband med själfva flykten, att han icke kunde underlåta att i sin dikt medtaga äfven dem. Hans ballad närmar sig visserligen därigenom mer rimkrönikans framställningssätt, men å den andra sidan gör den af samma skäl ett kraftigare intryck af samtidighet. Visan om Folke Algotsson, hvars författare icke med ett ord omnämner hvarken de älskandes vidare öden eller Magnus Ladulås stränghet mot Algotsönerna, ehuru detta dock var ett ämne, som på det lifligaste syselsatte samtiden, förefaller däremot icke att vara diktad af en skald, hvilken ännu befann sig under trycket af denna faktiska kunskap. För att kunna uppfatta händelserna med den romantiska frihet, han lägger i dagen, bör skalden gärna hafva stått dem icke så få årtionden fjärran.

Af denna ballad finnes en ganska egendomlig variant (Gr. 181), i hvilken hjälten benämnes »Mognus Allgreffuensønn», en tydlig förvrängning af Magnus Algotsson; i omkvädets »Thi Allegrøffvens søner aff Loland thi bedes om fredenn» ser Grundtvig tydligen med rätta: »De Algotsønner af Gøtland de bedes om Freden» d. v. s. de voro fredlöse. Innehållet är i korthet följande. Medan »Drots her Luomand» (d. v. s. Drotseten David Thorstenson) reder sitt bröllop, infinner sig den redan fredlöse Magnus Algotsson utanför brudens bostad med hundra väpnade män, i själfva bröllopssalen kommer det till en strid, i hvilken drotseten och hans män stupa, hvarefter Magnus sätter sin forna fästmö på sadelknappen och rider bort med henne. Någon strid

mellan de båda rivalerne, i hvilken David Thorstensson skulle hafva stupat, har historiskt aldrig ägt rum, ty David Thorstensson lefde länge efter 1288, och vidare var det Folke och ej Magnus Algotsson, som bortröfvade drotsetens brud. På 1290-talet tyckes värkligen, såsom Grundtvig påpekat, Magnus Algotsson hafva begått något röfveri i Västergötland, men att döma af brefven (Dipl. II n:r 1256 ff.) härom icke af en brud, utan af vanliga ägodelar, och på grund däraf hade han kastats i fängelse, ur hvilket han lösgafs först 1298; enligt rimkrönikans uppgift gälde den nyförmälda drottning Märetas första bön till konung Birger just den fångne riddarens frigifvande.

Denna poetiska relation af förloppet vid det ryktbara brudrofvet stöder sig tydligen på en ännu mera förvirrad tradition än den föregående visan, men denna traditions uppkomst är dock ej alldeles obegriplig. Hufvudpunkten i hela denna historia var naturligen att den mäktiga västgötasläkten råkat ut för konungens vrede och drifvits i landsflykt,[1] därför att en medlem af släkten förbrutit sig mot den då nyligen stiftade lagen om kvinnofrid. Af Algotssönerna erinrade man sig kanske lifligast Magnus, emedan denne under en längre tid försmäktat i ett hårdt fängelse och befriats ur detta vid ett tillfälle och på ett sätt, som voro egnade att fästa hans namn i samtidens minne. Det är därför ganska möjligt, att inom några årtionden en tradition utbildats af det innehållet, att han och ej Folke föröfvat det ryktbara brudrofvet samt att hans hårda fångenskap varit ett straff för detta brott. En följd däraf blef då, att *hans* namn insattes i visan i stället för broderns. Den redaktion af denna, i hvilken Magnus uppträder såsom hjälten, är likväl så pass olika den förut nämnda, att man trots öfverensstämmelsen mellan flera enskilda strofer har svårt att betrakta dem såsom endast varianter af samma visa. Snarare synas de vara tvänne olika, oberoende af hvarandra diktade visor, hvilka likväl genom ämnets likhet sedermera invärkat på och lånat strofer från hvarandra. I hvarje fall förefaller visan om Magnus Algotsson vara mera romantiserad och mera påvärkad af andra rent fabulerade brudrofsvisor än balladen om Folke Algotsson. Ett dylikt, ohistoriskt balladmotiv, som här smugit in, är uppgiften att Magnus såsom barn varit trolofvad med diktens hjältinna, att han

[1] Denna tanke uttryckes här också ganska tydligt genom omkvädet (se ofvan).

sedan drifvits i landsflykt och att hon under hans bortovaro bortlofvats åt en annan.

Samma motiv återfinnes icke dess mindre i en tredje visa, behandlande samma tilldragelse, *Herr Mattis og Stolt Ingefred* (Gr. 179). Äfven här äro de fyra bröderna Herr Mattis, Herr Karl, Herr Falquor Loumandssøn och Herr Børial förklarade fredlöse; något skäl angifves icke — »den herre vor vorden vred» — men fredlösheten är icke en följd af brudrofvet, ty detta förlägges senare i tiden. Att Algotssönerna afses med diktens fyra bröder framgår af namnen. Folke bär sitt vanliga balladnamn Falquor Lovmandssøn (d. v. s. Folke son af lagman Algot), hans broder Karl återfinnes äfven, och i »Herr Mattis», hvilken röfvar bruden, hafva vi troligen en förvrängning af den föregående visan »Herr Magnus»;[1] »Børjal» är en sammandragning af »Birger jarl», hvarmed naturligen icke den bekante statsmannen kan afses, utan troligen den Birger Filipsson, som 1280 afrättades af Magnus Ladulås och hvilken i folktraditionen tyckes hafva förblandats med Algotssönerna (se nämligen den sedan omtalade visan om Karl Algotsson). Innehållet i balladen om Herr Mattis är följande. De fyra bröderna äro fredlöse. Innan Mattis flyr, infinner han sig hos stolt Ingefred och tvingar henne att fly med honom från Sverige, som det synes från den brudgum, som väntar henne; seglen hissas, och de resa bort öfver saltan sjö.

Den tradition, från hvilken denna visa utgår, är redan betydligt förvirrad och synes redan vara påvärkad af en annan folkvisa. I strid med historiens uppgift är hjälten redan fredlös på grund af konungens vrede, och såsom fredlös man röfvar han sin brud. Likheten i situationen mellan denna visa och visan om Rane Jonson är påfallande. Rane, Erik Glippings trolöse kammarsven, är fredlös; konungen är vorden dem vred — heter det i en visa om de fredlöse. Rane infinner sig då hos sin älskade. Mot hennes och föräldrarnes vilja tvingar han — liksom Herr Mattis — jungfrun att följa honom i landsflykten. Öfverensstämmelsen mellan denna dikt och visan om Herr Mattis äro så stora, att de båda balladerna förefalla nästan

[1] En möjlighet är äfven, att — såsom Grundtvig förmodar — Mathias Thynesson afses. Han var gift med en syster till Ingrid Svantepolksdotter vid namn Ingegerd. De bägge systrarnes likljudande namn skulle i så fall hafva åstadkommit förväxlingen. Man visste, att en af Svantepolks döttrar bortröfvats; vidare kände man, att en af dem varit gift med Herr Mattis, och slutsatsen blef, att Herr Mattis röfvat sin brud.

såsom varianter af samma visa, d. v. s. innehållet synes till största delen vara hämtadt från *Rane Jonsens Giftermaal* (Gr. 148), men namnen från någon ballad om Algotssönernas klosterrof. Troligen är det denna visa om Herr Mattis, som påvärkat den nyss omtalade dikten om Magnus Algotsson, hvars hjälte likaledes skildras såsom fredlös redan före själfva brudrofvet. Egendomligt nog äro visorna om Rane de enda, om hvilka vi med full säkerhet veta, att de under medeltiden sjungits i Sverige; detta uppgifves nämligen uttryckligen af Ericus Olai (Scriptores II 67).

På grund af det, jag här anfört, är det tydligt, att de båda sistnämnda visorna svårligen kunna betraktas såsom några historiska aktstycken, utan att de i stället måste antagas bero på en sen och förvirrad tradition. Detta framgår ännu tydligare, om man undersöker några därmed besläktade ballader.

Inom medeltidens episka literatur var brudrofvet ett gärna och ofta behandladt motiv; konungadottern lockas ombord på ett fartyg af den till köpman förklädde älskaren, hvilken vanligen där gifver henne en sömndryck, hvarpå hon af honom bortföres till främmande land. Renast förekommer detta motiv i den populära visan om Valivan, men det återfinnes äfven i balladen om *Rudhegull* (Gr. 124, Arw. 24), som dessutom ger oss ett karaktäristiskt exempel på Grundtvigs lätthet att historisera rent romantiska ballader. Rudhegull öfverenskommer med »Inga lithen», att hon skall vänta på honom i femton år. De femton åren äro nästan tilländalupna, och Rudhegull har icke återkommit; då besluta Ingas bröder att gifva systern åt den rike Herr Tooll, men på själfva bröllopsaftonen kommer Rudhegull seglande, bruden går ned till sjöstrand, »stiger i skeppet in» och — slutar dikten

Jungfrun hon somnar i skepparns famn,
Hon vaknar ej förr än i tredje kungaland.

Början på denna dikt är högst omotiverad. Wollemor (eller Kong Wollemor; sv. Kong Walmar) samt Rosengar (sv. Rudhegull) spela guldtaffel med hvarandra, och Wollemor tappar, under det att Rosengar vinner. Då frågar Rosengar, hur länge Hyllelylle (svenska Inga) vill vänta på honom; sedan hon svarat: femton år, fortsätter visan på ofvan angifna sätt. Som man ser har Wollemor just ej mycket att göra i visan, ur hvilken

han försvinner efter dessa inledningsstrofer, ehuru man tydligen väntar, att detta tärningsspel skall blifva af betydelse för motivets utveckling. Grundtvig har emellertid »fundet sig beføjet at antage» visans Wollemor vara konung Valdemar I och dess Rosengar en dansk riddar Rotingarus, af hvars biografi intet annat är bekant, än att han undertecknat ett diplom. Nu har visans Wollemor tydligen intet med Valdemar I att skaffa. Visan finnes nämligen äfven på ett annat ställe i Grundtvigs samling (n:r 72), utan att Grundtvig egendomligt nog observerat sammanhanget mellan dessa båda visor. Balladen börjar här med att unge Herr Tuor och stolt Sølffuermuor leka guldtaffel; under det att de spela, lofvar stolt Sølffuermuor Herr Tuor att vänta på honom i åtta år. Då dessa förgått, lofva hennes fränder henne åt »den rike grefven», hvarefter dikten fortsätter ungefär såsom den nyss refererade. Här finnes det sammanhang mellan början och fortsättning. Det är jungfruns kärlek, som är spelets insats. Då ungersvennen vunnit, lofvar jungfrun honom att troget vänta i åtta år. »Wollemor» — ett namn, som sedan af en okunnig afskrifvare eller sångare ändrats till Kung Wollemor — är således intet annat än jungfruns namn, närmast motsvarande »Sølffuermuor». Det är sant, att namnet i visans senare del blir Hylle-lylle, men detta beror tydligen på, att två varianter af samma visa, hvilka varianter haft olika namn på de uppträdande, här råkat i beröring med hvarandra. I den svenska versionen är detta ändå tydligare. Jämte den nyss omtalade namnförväxlingen förekommer där äfven en annan, i det att »Rudhegull» på ett ställe ändras till »Lagman». Då nu detta genomgående är hjältens namn i en annan variant, framgår häraf tydligt den invärkan, som de olika varianterna haft på hvarandra.

Men det har sannolikt ock varit en växelvärkan mellan dessa visor och balladerna om Algotssönerna. Att Herr Mattis bortför sin fästmö öfver »saltan sjö» — och icke ridande såsom Folke Algotsson — beror nog på inflytande från dessa ballader, och sannolikt är det samma inflytande, som röjer sig däri att Magnus Algotsson först efter en längre bortovaro återvänder till sin brud samma afton, hon firar sitt bröllop med en annan; i dikten om Folke Algotsson är ju David Thorstensson ej ens närvarande, och om något bröllop är icke tal. Men äfven ett motsatt inflytande torde spåras. Så rymmer unge Herr Tuor och jungfru

Sølffuermuor till *Norge* — tydligen en reminiscens från Folke Algotssons historia. Vidare hafva de uppträdande ofta namn, hvilka antagligen äro förvrängningar af de historiska. Hjälten kallas ofta »Lagman», hvars upphof vi sannolikt hafva att söka i »Folke Lagmansson»; i den försmådde älskarens namn, »Herr Tool» eller »Herr Tor», igenkänna vi troligen »Thorstensson» eller »Torsten», hvilket senare namn blifvit den danske drotsetens i den norska versionen af visan; hjältinnans namn »Inga» skiljer sig ännu mindre från det historiska »Ingrid».

Af dessa brudrofsvisor förekommer en mångfald varianter, af hvilka jag här endast vill omnämna en, emedan den af Arwidsson förklarats vara »enligt alla kännetecken en af våra äldsta folkvisor», nämligen *Harald och ung Thor* (Arw. 170). Denna höga ålder får sig visan tilldelad förmodligen blott tillföljd af det yfverborna språket samt de inlagda invokationerna till Odin och Thor. I själfva värket är visan blott en dålig omskrifning af en ballad om Algotssönernas brudrof, skrifven på 1700-talet af någon halflärd författare af samma literära skola som den, hvilken diktat den urkraftiga kämpavisan om Grimborg, som så länge fått gälla såsom en af våra aldra äldsta folkvisor, under det att den i värkligheten är en bland de yngsta.

Men visan om Algotssönernas brudrof har invärkat äfven på en annan visa, hvars historiska innehåll man egendomligt nog aldrig betviflat; t. o. m. våra grundligaste häfdatecknare hafva upptagit den såsom historisk källskrift. Enligt den vanliga uppgiften skulle den mäktige *Sune Folkeson* (väl omkring 1210) hafva borttröfvat Helena (Elena, Elin), Sverker II:s dotter, ur Vreta kloster, hvarefter de vid hvarandras sida fört ett högst olyckligt samlif, som först upplösts genom Helenas död. Enligt min mening är den visa (Gr. 138), hvarpå denna historia grundar sig, skrifven så pass sent i medeltiden, att den ej förtjänar någon tilltro. Den är icke blott behäftad med en mängd historiska fel, utan såsom jag tror, hvad själfva händelsen angår, först i senare tid uppdiktad.

Sune Folkeson har enligt min mening aldrig röfvat Elin Sverkersdotter ur Vreta kloster. Mig veterligen är Messenius den förste, som inrangerat händelsen i vår historia, och han stöder sig tydligen endast på visan, som af honom ock anföres. Denna har också sedermera förblifvit uppgiftens enda hemul.

Medeltidsannalerna, som omnämna både lagman Laurentius' och Folke Algotssons brudrof, nämna intet om Sune Folkesons, ehuru denne var en under den äldre medeltiden mycket bekant personlighet, hvilken ofta omtalades. Det som redan från början väcker vår betänksamhet, är, att — under förutsättning af visans historiska trohet — mormoder, mor och dotter drabbas af samma öde: Sune Folkeson bortröfvar Helena, deras dotter Benedicta bortröfvas af Laurentius, och hennes dotter Ingrid af Folke Algotsson. Samma historia återupprepas i tre generationer af samma ätt, och man erinrar sig därvid ovilkorligen den kända tendensen hos medeltidens epos — jag tänker närmast på Frankrikes Chansons de geste — att med obetydliga variationer använda samma händelser, som ursprungligen hört till hjältens historia, äfven för dennes senare uppdiktade faders och sons poetiska biografier. Äfven här tyckes en dylik rekapitulation föreligga af de dikter, som skrifvits om brudrofven i ättens båda senare generationer.

För det första förefaller det föga troligt, att Sune Folkeson ens behöft bortröfva Helena för att få henne till sin maka. Hans fader Folke hade tydligen varit konung Sverkers mäktigaste anhängare, och han hade i slaget vid Gestilren stupat vid dennes sida. En förbindelse mellan bådas barn borde således hafva betraktats såsom ett i allo lämpligt politiskt parti, hvilket icke alls behöfts inledas under sådana omständigheter, som visan skildrar. Dennas uppgift, att Helena blifvit ej Sunes maka, utan hans frilla, är rent absurd, då ett dylikt förhållande tydligen förbjudits redan af hennes börd; hon var ju konung Sverkers dotter och konung Johans syster. *Att* de värkligen varit gifta, intygas dessutom af bevarade bref (Dipl. 295 och 302). Någon broder Knut ägde Sune såvidt man vet icke. Denne kan nu visserligen hafva existerat, ehuru han ej omtalas af historien, men det, som gör ett dylikt antagande mindre sannolikt, är, att de verser, i hvilka denne Knut förekommer, helt enkelt äro tagna från visan om Laurentius och Benedicta. Öfverensstämmelsen blir ännu mera talande, då vi observera, att det är samma kloster (Vreta), ur hvilket både mor och dotter röfvas, båda gångerna af tvänne bröder, hvilka yttra precis samma sak. I ena fallet säger sig Laurentius — med full rätt — frukta Birger jarl, i det andra fallet påstår sig Sune frukta konung Magnus hämd. Här stöta vi på en serie af historiska misstag. Såsom Helenas fader upp-

gifves i visans alla redaktioner konung Magnus, och icke såsom i värkligheten konung Sverker. Denne Magnus förklaras vidare aflida i Upland af sjukdom, under det att Sverker stupade på ett slagfält i Västergötland och Magnus Ladulås, som tydligen afses, dog på Visingsö. Den fruktan för konungens hämd, som visan uttalar, passar dessutom naturligen vida bättre för Birger jarls och Magnus Ladulås tid än för Sverkers, enär dessas stränghet i upprätthållandet af kvinnofriden outplånligt måste hafva fäst sig i eftervärldens minne, under det att däremot samma edsörelag enligt den vanliga och väl riktiga åsikten ej ens existerat under Sverkers regering. Konungen säges vidare äga tvenne döttrar, Elin, diktens hjältinna, hvilken gifvits i kloster, och Karin, hvilken skulle »för landet stå» d. v. s. ärfva riket. Denna uppgift är absurd, enär Sverker som bekant efterlemnade en son, hvilken ock ärfde riket, under det att han däremot icke så vidt man vet ägde någon dotter Katharina. Denna är tydligen hämtad från Laurentius' och Benedictas historia. Benedictas föräldrar ägde värkligen tvänne döttrar, af hvilka den ena röfvades ur kloster, under det att den andra, Katharina, blef Sverges drottning. Men äfven Elin är kopierad från de senare balladhjältinnorna, och löjligt nog från båda. I likhet med sin dotter Benedicta är hon gifven i kloster, i likhet med sin dotterdotter Ingrid är hon därjämte *förlofvad* — med konungen af »Spanieland» — hvilka uppgifter åtminstone blott med svårighet kunna förenas. Att visan om Sune är diktad senare än visan om Laurentius, framgår vidare af Elins profetia på dödsbädden, att en af hennes döttrar skulle liksom hon röfvas ur kloster, och namnet Magnus antyder, att balladen är senare äfven än Folke Algotssons brudrof. Den hänsynslösa kraft, med kvilken Magnus Ladulås vid detta tillfälle uppträdde, gjorde naturligen, att han framför alla framstod för folkfantasien såsom den kränkta kvinnofridens hämnare. Då vår visa begagnar sig af denna typ, bör den gärna vara diktad icke så få år efter balladerna om Algotssönerna. Själfva skildringen af klosterrofvet beror tydligen på en sammanblandning af de båda andra balladernas framställning. Liksom Benedicta röfvas hjältinnan ur Vreta kloster, men liksom vid Ingrids bortröfvande — sådant detta skildras i balladen om Magnus Algotsson — uppstår det en het strid mellan röfvaren och hennes försvarare. Då bruden — såsom i den nyssnämnda balladen — bortröfvas midt ur bröllopsskaran, är

en dylik strid fullt naturlig, men här är den rent orimlig. I *nunneklostret* är Elin nämligen omgifven af en vakt af — tolf svenner, hvilka stupa till hennes försvar liksom David Thorstensons män stupat kring Ingrid Svantepolksdotter. Författaren har i sin kompilationsifver förbisett den motsägelse, i hvilken han här invecklat sig, ty en vakt af tolf man inne i ett nunnekloster omedelbart utanför en nunnas cell har naturligen aldrig funnits.

Ehuru jag således tror, att denna ballad diktats långt efter de båda andra samt med dessa såsom mönster — att döma af den något bigotta och moraliserande tonen först mot 1400-talets slut — så är den dock möjligen icke utan *all* historisk betydelse. Det förefaller nämligen ej alldeles otroligt — ehuru detta naturligen endast gissningsvis kan yttras — att Sune Folkesons karaktär kopierats från någon äldre, nu förlorad visa om Folke Algotsson, hvari äfven skildrats hjältens och hjältinnans lif *efter* enleveringen. Så vidt vi af de sparsamma historiska underrättelserna kunna gissa oss till, tyckas Algotssönerna hafva varit synnerligen vilda naturer, och det är därför ej alldeles oantagligt, att Folke Algotsson ursprungligen stått modell för balladens karaktäristik af den brutale och utsväfvande kvinnoröfvaren.

Huru lätt *en* person kan göras till hjälte i en ballad, med hvilken han ursprungligen intet haft att skaffa, hafva vi sett af visan om Magnus Algotsson; ett annat exempel känna vi från den bekanta dikten om *Magnus och Sjöjungfrun*, hvars hjälte — dock troligen först på 1700-talet — identifierades med Gustaf Vasas sinnessjuke son. Ett nytt exempel härpå äga vi i en ännu ej omnämnd ballad, hvars hjälte är den förut omtalade Folke Algotsson, ehuru denne i värkligheten tydligen intet haft att skaffa med den i den ifrågavarande balladen skildrade tilldragelsen, nämligen visan om *Folke Lovmandsøn og Dronning Helvig* (Gr. 178). Falkuor Lovmandsøn är en ung riddare, som med höfviskhet och tukt tjänar i konungens gård, älskad af hvarje fru och mö, men mest af drottning Helvig. Konungen, hvars svartsjuka väckes, låter fängsla honom och kasta honom i en spiktunna. Riddarer bedyrar högt sin oskuld, men — låter visan honom säga — skall jag dö i dag, gör jag det hälst för drottning Helvig. Drottningen, som likaledes i tukt och ära älskat den unge riddaren, visar sedermera hans minne den största heder, i det hon följer hans lik till grafven samt anslår tusen

mark till mässor för hans själ. Dikten slutar med att drottningen inför konungen intygar renheten af sin böjelse för Falkuor, hvarefter hon öfverväldigad af sorg aflider. Åtminstone redan på 1500-talet ansågs denna ballad behandla en tilldragelse ur den danska historien och förmodades syfta på Valdemar Atterdag och dennes drottning Helvig, men, som Grundtvig visat, häntyda namnen obestridligen på Magnus Ladulås och dennes drottning Helvig. Det är af hans bevisning klart, att åtminstone balladförfattaren tänkt sig, att tilldragelsen timat i Sverige, men det synes mig kunna starkt ifrågasättas, om icke visan ändå skildrar en rent fingerad händelse. De faktiska uppgifterna passa ej alls in i Folke Algotssons historia, och äfven efter de mest halsbrytande gissningar kan Grundtvig ej aflägsna de skärande motsatserna mellan dikten och värkligheten. Att Folke skulle hafva afrättats af Magnus Ladulås, är åtminstone ytterst osannolikt, enär de historiska skrifterna, som eljes med sådan utförlighet redogöra för Algotssönernas öden, ingenting innehålla därom, och *om* han också skulle hafva afrättats, så hade anledningen varit hans brudrof och icke någon kärlekshandel med drottningen. Under det att *denna* folkvisa ingenting känner om Folkes förhållande till Ingrid — hvilket är faktiskt — känner historien intet om hans böjelse för drottning Helvig. Att döma af de sparsamma notiser vi äga, tyckes förhållandet mellan konungen och drottningen hafva varit godt, och så mycket är historiskt säkert, att Helvig — i strid med balladens uppgift — öfverlefvat konungen. Visan nämner intet om något föregående kvinnorof; Falkuor har ständigt lefvat vid hofvet såsom drottningens svärmiskt hängifne beundrare, och intet mer än namnet erinrar om den från historien och balladen bekante kvinnoröfvaren Folke Algotsson. Det vill redan häraf synas, som om balladen ursprungligen handlat om andra personer och först senare satts i samband med de historiska namnen. Denna gissning öfvergår nästan till visshet, då vi betrakta en skottsk ballad *Young Waters* (Child n:r 94), hvars likhet med folkvisan om Falkuor Lovmandsøn och Drottning Helvig både Child och jag oberoende af hvarandra uppmärksammat.

Balladen om *Karl Algotsson* (Gr. 182) stöder sig däremot troligen på en historisk tradition, om än denna redan från början varit tämligen förvirrad. Såsom Grundtvig gissar, hafva här tvänne händelser sammanblandats. Man minnes, att några herrar

af folkungasläkt 1278 öfverföllo och fängslade konungens svärfader,[1] under det att denne vistades i Västergötland, samt att Birger Filipsson m. fl. två år därefter halshöggos till straff för detta öfverfall. Tio år senare halshöggs Karl Algotsson såsom medhjälpare i broderns klosterrof. Det är dessa båda händelser, som sammanblandats, i det balladförfattaren låter Karl Algotsson gå till döden, därför att den djupt förolämpade konungen ej kan förlåta, att fången en gång öfverfallit och fängslat honom själf.[2] Sannolikt är äfven en tredje besläktad händelse sammanrörd med de båda andra. Bland dem, hvilka bönföllo om nåd för den lifdömde, uppträder äfven en Knut Mulle, i hvilken Grundtvig troligen med rätta igenkänner den Ragnvald Mule, hvilken 1298 — samtidigt med det att Magnus Algotsson lösgafs ur fängelset — erhöll ersättning af Magnus' släkt för den skada, han tillfogat honom. Det är därför ganska antagligt, att Ragnvald Mule, som ju var målsägande mot Magnus Algotsson i den sak, på grund af hvilken han fängslats, nu — sedan släkten försonat honom med böter — lagt sig ut för den fångnes frigifvande och att detta i traditionen sammanblandats med de försök, som af Algotssönerne åtta år tidigare gjorts att få Karl Algotsson befriad från det honom ådömda dödsstraffet. Samtidig med själfva händelsen kan en ballad, som gör sig skyldig till så grofva misstag, tydligen icke vara.

Från denna grupp af ballader vända vi oss till dem, som handla om konung Valdemar och drottning Sofia. Under det att dessa dikter af äldre författare ansågos syfta på Valdemar Atterdag, har — som bekant — Grundtvig sökt ådagalägga, att de i själfva värket afse Valdemar den store och dennes drottning. Ehuru denna tolkning allmänt antagits vara riktig, så är den enligt min mening icke dess mindre falsk. Såsom jag nu vill gå att visa, hafva de flesta af dessa ballader ursprungligen handlat om Valdemar Birgersson i Sverige och dennes drottning Sofia samt, först sedan de öfverförts till Danmark, knutits till Valdemar den stores person; då slutligen typerna så

[1] Konungen själf hade enligt Rimkrönikans uppgift på ett liknande sätt tillfångatagits af Peder Porss. Denna händelse synes här hafva förblandats med den i texten nämda.

[2] Enligt visan sitter Herr Karl fängslad i Stockholm, och rimkrönikan uppgifver, att de fängslade folkungarne sändts till Stockholm, »innan eth torn wid Norre bro», och där blefvo de ock halshuggna. Den historiske Herr Karl blef däremot afrättad på Lindö i Östergötland.

småningom utbildats, ökades cykeln med en eller flera i Danmark skrifna nydiktningar.

Den äldsta af dessa Valdemarsvisor och den, som nog äfven bäst åskådliggör den af mig uppstälda meningen om dikternas uppkomst, är balladen om *Valdemar och Tova*. Den isländska versionen[1] af denna (Islenzk Fornkvæði II, 188) har i korthet följande innehåll. Konungens frilla Tófa får veta, att Valdemann gift sig med »Suffaralín i Oðinsey». På älskarens fråga, huru hon ämnar ställa sig till hans unga brud, svarar hon, att hon vill älska henne såsom sin egen son Kristofórus. Då konungen sedermera beträffande Tófa framställer samma fråga till Suffaralín, svarar denna, att hon vill älska henne, såsom hon älskar ulfven i skogen. Därefter lockar hon Tófa in i en badstuga, där hon bränner henne till döds, hvarvid sonen Kristofórus gör fåfänga försök att befria henne. I sin förbittring öfver denna illgärning utropar konungen:

Betri var hún Tófa min í náttserki sín,
en þú, Suffaralín, í Svíaríkjum þín.

Därefter förskjuter han drottningen, hvarpå visan slutar:

Aðra festi hann frúna sér,
Kristín var hún nefnd fyrir mér.

Af historien framgår, att Valdemar den store aldrig försköt sin hustru, såsom visan uppgifver, och den omständigheten att hon äfven under sin makes sista lefnadsår skänkt denne barn, häntyder på ett fortfarande godt förhållande dem emellan. Ej häller gifte han någonsin om sig, enär drottning Sofia öfverlefde honom. Att han ägt en frilla Tova, hvilken var moder till hans omkring sju år före giftermålet födde son Kristoffer, är sant, men ingenting antyder, att han äfven efter sitt giftermål fortsatt sin förbindelse med henne.

Den bild, som folkvisorna gifva af konungens och drottningens karaktärer, är, såsom Steenstrup (Vore Folkeviser s. 229) ådagalagt, alldeles stridande mot verkligheten. Drottningen skildras såsom ytterst hämdgirig och svartsjuk, och konungen framstår såsom typen för en äktenskapsbrytare, hvilken med sin liderlighet förenar en brutal grymhet. »Saaledes — yttrar Steen-

[1] Äfven Grundtvig anser, att den isländska versionen återger visan i en synnerligen ursprunglig form.

strup — findes i denne Vise kun een Ting at være rigtig, nemlig Personernes Navne (eller dog flere af dem); Begivenheden selv er ubekræftet eller i allerhøieste Grad usandsynlig, eftersom alle andre historiske Oplysninger bringe os til at opfatte Forholdet mellem de handlende Personer paa en hel anden Maade.»

Men det fanns äfven ett annat nordiskt konungapar med samma namn, och på detta passar visornas karakteristik vida bättre. Af medeltidens nordiske konungar var Valdemar Birgersson kanske den mest ökände äktenskapsbrytaren. Ej blott att han begick det i samtidens ögon fasansfulla brottet att pläga köttsligt umgänge med sin svägerska, utan hans egen och som det synes fullt sanningsälskande broder Bengt intygar själf, att den då afsatte konungen lefde samman med de »uslaste kvinnor» samt att han genom sin liderlighet väckte allmän förargelse (Dipl. n:r 798). I samma 1285 daterade bref nämner härtigen — hvilket för denna undersökning är af vikt — att Valdemar för dylika förbindelsers skull förskjutit sin lagliga hustru. De gottländska franciskanermunkarnes kronologiska anteckningar (Scriptores I, 41) upplysa oss om namnet på den kvinna, för hvilkens skull Valdemar öfvergaf sin maka. Under året 1279 uppgifves det: »Resignavit Dominus Valdemarus rex partem suam de regno ad manus fratris sui regis Magni et in Daciam propter quandam Christinam recessit». Att denna Kristina verkligen, såsom visan uppgifver blef hans laggifta hustru intygas uttryckligen af Erikskrönikan:

Ok han var sidan j Danmark qwänter
ok war aff krononne wel belänter
Tho matten hona ey lenger agha
fore skäpno lagh ok dödzens plagha
The frw hon heet Cristina
sidhan fik han ena heet Katrina.

Visans alla uppgifter om konungen vinna således en lika fullständig som oväntad bekräftelse af Valdemar Birgersons historia. Vi vända oss nu till drottningens person. Valdemar Birgerssons drottning var en dansk prinsessa. Sannolikt är det på detta förhållande, som visan syftar, då den uppgifver, att Valdemar gift sig med »Suffaralín í Oðinsey», och säkert är, att Sofia vid det tillfälle mordet på Tova sker uppfattas såsom drottning i Sverge: bättre var Tova i sin enkla nattdräkt — säger konungen — än du i ditt Svea rike. *Att* således den

svenska drottning Sofia åsyftas i visan, torde ej kunna förnekas; nu kan det frågas: passar hennes där gifna karakteristik också med den verkliga drottningens? Att på de sparsamma historiska underrättelserna från denna tid bygga någon karakteristik, är naturligen ej lätt, men hvad nu först drottningens svartsjuka beträffar, så synes verkligen Erikskrönikan gifva en antydan om denna egenskap. Hon säges hafva älskat konungen högt (ed. Klemming, sid. 15), och hennes tillstånd, sedan hon fått veta konungens kärlekshandel med Jutta, skildras af kronisten med följande ord:

Thager drotningen fik thet vitha
rödh ok bleek ok manga lita
fik hon a siin väna kynder
Awy the sorgh iak aldreg forwinder
sagde henne [Juttas] syster ve er mik ee
at hon skulle noger tid Swerige see. (a. a. s. 22.)

Direkt grym tyckes hon ej hafva varit, men genom sin skarpa tunga hade hon gjort sig oerhördt hatad, och af rimkrönikans framställning att döma tyckes förbittringen i landet nästan lika mycket hafva vändt sig mot henne som mot Valdemar. Magnus Ladulås gifver henne enligt nyssnämda framställning den hufvudsakliga skulden till oenigheten mellan bröderna:

i haffuen giort ider hustru vilia
Thet i driffuen mik for eth haat
hon halp ok til thet mesta hon gaat.

Efter Valdemars fall var det hennes fiender, som kommo till väldet, och det är ytterst rimligt, att hennes dåliga egenskaper af dem öfverdrifvits och att hon därjämte fått sig åtskilliga nya pådiktade.

Denna visa vandrade sedermera till Danmark, där man naturligen lätt förleddes att identifiera dess Valdemar och Sofia med det danska konungaparet med samma namn. Nu visste man, att Valdemar den store ägt en frilla Tova och en oäkta son Kristoffer och därför fogade man in dessas namn i stället för dem, hvilka den svenska visan haft och hvilka förmodligen varit andra. Att visan ursprungligen varit svensk, torde efter den föregående utredningen icke kunna bestridas, och någon annan antaglig förklaring af de i den svenska historien icke passande namnen Tova och Kristoffer synes ej heller kunna gifvas. Själfva

händelsen förefaller väl fantastisk för att verkligen hafva passerat, och visan diktades nog ej heller i Sverige förr än Valdemars och Sofias lif redan börjat omgifvas af ett visst romantiskt skimmer; den danska bearbetningen är naturligen ännu senare. Emellertid är det från denna den i Sverige uppteeknade redaktionen af visan härstammar.

Om Sofia handlar antagligen ock en annan visa, som hittills — äfven af våra historiker — allmänt ansetts åsyfta Valdemar den stores dotter Richissa; i stället att skildra en tilldragelse från 1210 beskrifver den, såsom jag tror, en händelse från 1260. Visan (Gr. 137) redogör först för, huru den svenske konungen genom en ambassad till det danska hofvet friar till »danerkonungens» dotter — namnet nämnes ej. Under stora festligheter föres prinsessan till Sverige, hvarvid hennes högmod dock tager sig ett uttryck i de bekanta rimparen:

»Vor ieg paa min faders land,
da finge ieg karm oc kiørre-suend.»

Ther-till svared thi suenske fruer:
»I fører oss ingen iødske seder!

Sadell aff sølff oc forgyldene mile:
Saa pleier di suenske fruer at ride.»

Egendomligt nog har man ej uppmärksammat den slående öfverensstämmelsen mellan visans skildring och Erikskrönikans framställning af Valdemars frieri och giftermål, utan föredragit att hänföra visan till Erik Knutssons 1210 firade biläger med Richissa, om hvars detaljer historien ingenting meddelar. Visans skildring är hållen i så pass allmänna ordalag, att man — frånsedt den ledning man äger i rimkrönikan — kan gissa på hvarje dansk prinsessa, hvilken gift sig med en svensk konung. Men *en* uppgift passar endast in på Sofia. Den svenska ambassaden framför nämligen enligt visan sitt anbud till prinsessans *fader* »danerkungen». Richissa bortgiftes däremot af sin broder, 28 år efter faderns död. Enligt rimkrönikans väl tillförlitliga uppgift lät Birger jarl fria för sin son Valdemar, medan prinsessan Sofias fader konung Erik ännu var i lifvet, ehuru den blifvande brudgummen då endast var på sitt tionde år. Krönikan omtalar vidare, huru jarlen på det präktigaste utrustade en ambassad af riddare och svenner, hvilka af konung Erik fingo »blid

och god antswar». Sedan fördes prinsessan »vänliga til landa mz store frygd for vtan wanda, mz mykin heder ok mykin tukt». Bröllopet firades på det mest ståtliga sätt, och den gamle krönikeförfattaren blir nästan vältalig, då han beskrifver all den prakt, som därvid utvecklades. Detta biläger bör gärna hafva fäst sig i folkets minne, och en skildring af frieriet och brudfärden lämpade sig ju icke illa för en balladförfattares penna; de bittra ord, med hvilka dikten afslutas, visa att dikten nedskrifvits på en tid, då drottning Sofias högmod redan hunnit blifva en nationell trosartikel. Ingenting hindrar oss dock från att hänföra den lilla balladen till Magnus Ladulås' tid.

Möjligen syfta äfven tvänne andra ballader på Valdemar Birgerson och drottning Sofia, ehuru de förut hänförts till Danmarks historia. *Mettelille og Dronning Sofie* (Gr. 130) skildrar, huru Valdemar bortgifter sin frillodotter. Han gifver henne en stor hemgift — femten borgar, säger visan — och detta väcker den högmodiga drottning Sofias högsta förtrytelse: »thett er ind for møgit til ett sleffredbarnn». I sin förbittring förgiftar hon den unga bruden, hvarpå konungen dräper giftblanderskan och äktar en sin frilla. Ehuru traditionen här tydligen är sen — något som visas redan af den öfverdrifna grymhet, både konungen och drottningen lägga i dagen — är det ej alldeles osannolikt, att balladen verkligen äger en historisk kärna.

Att döma af ett den 16 aug. 1280 utfärdadt bref, i hvilket Sofia benämner konungen »dilectus maritus noster», tyckas de då ännu ej hafva varit definitivt skilda, ehuru, såsom af ett ofvan gjordt citat framgår, konungen vid denna tid åtminstone de facto synes hafva öfvergifvit sin hustru. Såsom skäl till oenigheten uppgifver visan den ståtliga hemgift han gifvit en frillodotter. Nu finnes verkligen en vid denna tid gjord donation, som möjligen har afseende härpå. Den 20 aug. 1279 skänker nämligen Valdemar åt »Margarete Ragnildis famule dilecte uxoris nostre Sophie» och hennes arfvingar gården Lodharstad. (Dipl. 685. Bref härom utfärdades redan föregående år; se Dipl. 653). Det som här väcker någon förvåning, är, att faderns namn ej nämnes, utan blott moderns; detta synes endast kunna bero därpå, att antingen modern varit af en synnerligen förnämlig börd — hvilket här icke tyckes hafva varit fallet — eller ock att Margareta varit frillodotter. Gissningsvis kan man därför möjligen antaga, att Valdemar här gjort en donation åt sin oäkta dotter

med Ragnild, drottning Sofias forna hofdam. Möjligen har denna gåfva framkallat en tvist mellan konungen och drottningen, hvilken tvist af en senare tids förstorande fantasi uppfattats såsom själfva anledningen till skilsmässan och utrustats med en mängd romantiska tillägg. I enlighet med verkliga förhållandet är alltid, att konungen strax efter denna donation försköt — om än icke dödade — drottningen samt gifte sig med en af sina frillor.

Möjligen finnes det ock ett svagt historiskt underlag för balladen *Liden Kirstin og Dronning Sofie* (Gr. 128). Härvid är att märka en ganska genomgående olikhet mellan de danska och de svenska texterna. De danska afslutas fullkomligt legendariskt: liten Kirstin skickas af den onda drottningen till hednalandet för att dödas, men blir där i stället den hedniska konungens brud, hvarpå hon omvänder sin make och hela dennes folk till kristendomen. Detta är näppeligen äkta balladstil; för denna existerar — såsom Steenstrup ådagalagt — öfver hufvud icke några religiösa eller legendariska motiv. Det förefaller därför, som om den svenska versionen af visan återgaf denna i en i det hela ursprungligare form. Enligt den svenska visans framställning fattar drottningen hat till liten Kirstin, som tjänar i hennes gård, och drifver henne bort från hofvet. Då konungen får veta detta, slår han »drottningen på rosenblommand' kind» och skyndar efter liten Kirstin, hvars skepp just lagt ut från land. Visan slutar med att konungen sätter drottningen i svartan mull, men

Han tog liten Kirstin alt uti sin famn,
Gaf henne gullkronan och drottningenamn.

Undantager man, att Valdemar aldrig satte Sofia »i svartan mull», utan blott försköt henne, så återger denna ballad icke illa den från krönikorna kända äktenskapshistoria, i hvilken Valdemar, Sofia och Kristina uppburo hufvudrollerna.

Såsom af dessa visor framgår, började hufvudpersonerna så småningom att öfvergå till rena typer. Deras grymhet blir allt större, ju senare och ju mindre historiska själfva balladerna äro. Sedan typerna, antagligen redan i Sverige, utbildats i denna mindre sympatiska riktning, vandrade visorna öfver till Danmark, där de snart tyckas hafva lokaliserats samt delvis äfven omarbetats. Men man nöjde sig ej därmed, utan företog en serie

nydiktningar, i hvilka viscykelns typer ytterligare chargerades. I balladen n:r 129 hos Gr. förgiftar Sofia en af sina hofdamer endast därför, att denna vågat dansa med konungen. I en annan visa (Gr. 127) piskar Vademar ihjäl Lucelil på en falsk angifvelse af drottningen; i en tredje, om *Buris och liten Kirstin* (Gr. 126), röjer han en ännu mera bestialisk grymhet. Då den onda drottningen för honom yppat Buris och Kristinas kärlekshandel, knutar han ihjäl den senare — sin egen syster — med en läderpiska, samt bländar och hugger hand och fot af den förre. Hvad den sistnämda visan beträffar, är den tydligen — se härom Steenstrups utläggning 233 ff. — en allmänt europeisk ballad, som historiserats i Danmark, men historiserats så sent, att balladförfattaren genom sin obekantskap med den äldre historien gjort sig skyldig till de gröfsta misstag och förväxlingar.

Härmed har jag afslutat redogörelsen för de visor, hvilka behandla tilldragelser ur Sveriges historia före 1300-talets början. Såsom resultat synes mig framgå, att de aldra flesta af dessa diktats efter själfva tilldragelserna; endast tvänne — visorna om Sofias brudfärd samt om Laurentius' brudrof — något så när samtidigt med själfva händelserna. Då nu de historiska visorna[1] äro de enda, hvilkas ålder med en något så när stor visshet kan bestämmas, har detta resultat väl ock betydelse för frågan om folkvisediktningens ålder i allmänhet, då man kan antaga, att det, som gäller om de historiska visornas ålder, också gäller om de icke-historiskas. Den bekante franske filologen Gaston Paris, hvars ord i dylika frågor väger tyngre än andras, har nyligen beträffande de europeiska folkvisornas ålder uttalat en mening, som bjärt afsticker mot de åsikter, hvilka förfäktats af Grundtvig och dennes skola. På tal om de piemontesiska folkvisorna yttrar han (Journal des Savants för 1889 p. 673): »Je rappelle seulement que, si je ne me trompe, aucun des groupes mentionnés n'a une antiquité sensiblement différente de celle que j'ai cru pouvoir attribuer au nôtre: la critique a peu à peu rapproché considérablement de nous les dates qu'on se plaisait à assigner aux *romances*, aux *gwerziou*, aux *ballads*, et aux *kämpeviser*. Sauf exceptions isolées et qu'il faudra solidement établir, on peut dire que toute cette extraordinaire floraison de poésie lyrico-épique surgit à peu près en même temps, c'est-à-dire au XV:e siècle ou au plus tôt au XIV:e, dans les diffé-

[1] En undersökning af de danska leder till samma resultat; se Steenstrup a. a.

rents pays d'Europe». I likhet med Steenstrup (sid. 319) tror jag, att tidsgränsen för de nordiska visorna — samt sannolikt ock för de tyska — möjligen är något för knapp. Äfven om hufvudmassan af våra ballader tillhör 1400- och 1500-talen, är det dock så godt som säkert, att icke så få nå upp till 1300-talet, en eller annan t. o. m. till slutet af 1200-talet. Denna åsikt synes mig — så vidt ett dylikt resultat genom en partiell undersökning kan vinnas — hafva bestyrkts af den kritik, jag sökt underkasta våra historiska visor. Men äfven om dessa, hvad innehållet beträffar, icke med skäl kunna föras längre tillbaka i tiden, så kan ju möjligen folkvisan på andra skäl förläggas till de tidiga århundraden, hvilka Grundtvig anser såsom den nordiska balladens egentliga blomstringsperiod. Vi skola undersöka denna möjlighet.

»Paa *Island* — säger Rosenberg II 408 — omtales *Dans*, hvormed altid maa tænkes forenet Sang, særlig Visesang, først i den før 1200 forfattede del af Sturlunga-Saga, hvor »dansleik» enda henføres til Ingemunds Gilde 1119, samt i Jon Øgmundssøns Saga fra Tiden nær efter 1200, hvor det heder (Bisk. Sögur I, s. 165—166):

Den Leg var meget yndet, siden den hellige Jon blef biskop (1105), at Karl skulde kvæde til Kvinde i Dans et blødagtigt og anstødeligt Kvæde, og Kvinde til Karl Elskovs-Viser.

en Skildring, som passer nøje til vore Viser, naar Indholdet er erotiskt — den strænge Dadel maa selvfølgelig skrives på Munkebornerthedens Regning. I Sturla Thordssøns Del af Sturlunga-Saga fra omkr. 1270—80 omtales Dans endog jævnlig, og et Par Versestumper vise os Formen; den ene, en hel fireliniet Strofe, henføres til Aaret 1221:

Loptr ligger i eyum,	(Loptr ligger paa Øerne,
bitr lunda bein;	gnaver Lunde-Ben (en Søfugl):
Sæmundr er à heiðum,	Sæmund er paa Hederne,
etr berin ein.	æder ikkun Bær);

af den anden, der udtrykkelig kaldes »dans», og som henføres til 1264, meddeles kun det förste Vers:

Minar eru sorgir þúngar sem bly.»

Författaren påpekar vidare Knut den stores bekanta improvisation (Merrie sungen the muneches binnen Ely) samt den i Codex

Runicus af Skånelagen (omkr. 1300) citerade versen (Drømde mik en drøm i nat um silki og ærlik pæl).

Att balladen varit en dansvisa är obestridligt, men däraf följer ej, att alla dansvisor, som omtalas i medeltidens literatur, också varit ballader d. v. s. kortare dikter af ett öfvervägande episkt innehåll. Inom den äldre europeiska medeltidsliteraturen voro dansvisor ingalunda sällsynta; sådana omtalas från de keltiska landen, från Tyskland och från Frankrike, men dessa voro lyriska, eller åtminstone öfvervägande lyriska. Bartsch (Das Altfr. Volkslied i Gesam. Vorträge 1883) anför en mängd franska folkdikter, af hvilka flera härröra från 1100-talet. De äro af en öfvervägande lyrisk karakter, ehuru det episka elementet ofta icke alldeles saknas; alla äro af erotiskt innehåll och hafva omkväden, hvilket sannolikt häntyder på, att de föredragits såsom våra folkvisor. Finnes det nu, kan man fråga, någonting som hindrar, att dessa på Island omnämda danslekar varit af denna öfvervägande lyriska art? Den beskrifning, som Sturlungasagan gifver af dem — de karakteriseras ju såsom erotiska kväden — passar onekligen vida bättre för sånger af denna art än för de strängt episka balladerna, och de anförda omkvädena synas likaväl lämpa sig för dylika halft lyriska sånger som för ballader. I hvarje fall utgöra de af Rosenberg meddelade citaten icke något bevis för de nordiska, episka folkvisornas existens på Island under 1200-talet. Den strof, hvilken i en engelsk klosterkrönika från 1100-talet tillägges Knut den store, må vara afgörande för versformens ålder — därom vågar jag ej döma — men dess beviskraft för själfva den episka folkvisans ålder förmår jag ej inse. Didriksagans ofta citerade företal kan knappast häller anföras såsom skäl, ty — ehuru själfva sagan affattats 1250—1265 — är företalets ålder däremot oviss, och för öfrigt tyckas de där omtalade kvädena snarare hafva varit dikter i Eddasångernas stil än folkvisor. Det vittnesbörd, som ligger i Saxos berättelse om den tyske sångare, hvilken tre gånger för Knut Lavard (1131) upprepade den »kända» dikten om Grimhilds förräderi, är för oss af mindre betydelse, redan på den grund att detta kväde var tyskt. Att det icke — såsom man påstått — var Nibelungenlied eller något utdrag ur denna dikt, som han sjöng, är visserligen tydligt, men vi känna intet om den form, som de korta, episka dikter haft, hvilka föregingo Nibelungenlied. Den dikt, som den saxiske sångaren tre gånger

reciterade för Knut, *kan* åtminstone tänkas hafva varit en dikt i samma stil som den gamla Hildebrandslied; då man icke känner någon tysk ballad före 1300-talets midt, så synes det vara djärft att uttala några meningar om det utseende, som en mer än två århundraden äldre, förlorad dikt möjligen haft.

Det första säkra vittnesbörd, vi äga om våra folkvisors ålder, är således enligt min mening citatet i Skånelagens Codex Runicus, men därmed hafva vi äfven på denna väg icke nått längre fram än till 1300-talets början — den gräns, till hvilken vi leddes äfven genom den föregående undersökningen af visornas innehåll.

Appendix.

I sammanhang med Eriksvisan må några ord nämnas om äktheten af ett par andra misstänkta medeltidshandlingar. Vi vända oss först till Heming Gadds bekanta tal (jämf. Hist. Tidskr. 1886, sid. 235). Att detta från början till slut skulle vara uppdiktadt af Johannes Magnus, förefaller knappt troligt; denne skulle i så fall hafva lyckats gifva sig ett långt större sken af trovärdighet, än som annars låg i hans förmåga. I kap. 20 (bok 23) omtalar han denna oration på ett sätt, som synes utesluta tanken på, att han uppfunnit hela historien på fri hand. Han låter ärkebiskopen bedja Gadd att få låna det ifrågavarande talet, hvarpå han meddelar Gadds svar på samma begäran. Stilen i detta svar synes mig så mycket erinra om Gadds brefstil, att jag har svårt att tro på en förfalskning, och hvad innehållet beträffar, förekomma så många i ett bref naturliga oväsentligheter, att Johannes Magnus knappt kan hafva hittat på dem endast för att ådagalägga äktheten af det tal, han sedermera meddelar. Ett dylikt besvär gör han sig åtminstone ej för att styrka sina öfriga uppgifter, ehuru dessa sannerligen icke äro mera trovärdiga; öfver hufvud röjer han icke någon förfalskaretalang, utan är tämligen lätt genomskådad, då han af chauvinistiskt intresse begår något pia fraus. Brefvet lyder: Synserissima reverentia præmissa. Orationem illam non tam pro Lubicensibus, quam pro nostra republica factam tradidi serenissimo Principi; is eam, cui voluerit, permittet. Saxonis Danici historias apud præfectum curiæ meæ in Lincopia Dominum Torchillum præbendatum deposui, cui etiam præcipiam, ut nuntium reverendissimæ P. V. ipsas, cum illuc venerit, libere transscribere permittat. At mea commentaria, quæ tam de Sueticis, quam de danicis antiquitatibus longo tempore collegeram, usque ad meum in patriam reditum, in abditis repositoriis conservari mandavi. Felicissime valete, Pater reverendissime.

Är detta bref äkta, ligger däri ock ett starkt vittnesbörd om det där omnämda talets äkthet. Utan att alls upprepa det gamla, tydligen oriktiga påståendet om de massor af historiska handlingar, som Johannes Magnus skulle hafva fört med sig från Sverge, kan man väl dock våga antaga, att han värkligen därifrån medfört några af Gadds bref och tal. Ärkebiskopen visar sig som en varm beundrare af Gadds personlighet, och under dennes electus-tid var han kanik i Linköping; att dessa papper råkat i hans våld, är således icke något halsbrytande antagande. Men å den andra sidan var Johannes Magnus ej den, som led af en modern utgifvares betänkligheter. Hade han en gång ett tal af Heming Gadd, var det tydligt, att han skulle skrifva om detta, så att det lämpade sig för hans syften. Läser man det latinska talet — Gadds var väl antagligen på svenska, ehuru den nu kända svenska texten, såsom Hildebrand visat, endast är en öfversättning från den af Johannes Magnus meddelade latinska redaktionen — känner man stundtals igen Johannes Magnus retorik, men icke sällan tycker man sig äfven höra ljudet af Gadds stämma. Johannes Magnus skref för ett utländskt publicum, och det var inför detta han sökte uppvisa danskarnes uselhet; Heming Gadd talade i samma syfte, men inför svenskar. Läser man nu ett anfall sådant som följande, får man afgjordt det intrycket, att det är beräknadt för en svensk publik; en italiensk hade tydligen aldrig kunnat fatta det nedriga i danskarnes här skildrade tillvägagående: »Gothica (lingua) vero adeo contemptim et corrupte utuntur, ut a nostris gothis vix intelliguntur. Nos siquidem Jacobum Jacob appellamus, quem dani Ippum, Jeppum dicunt, Johannesque a nostris Johan vocatur, quem dani Jusse, Jesse nominant. Nicolaus autem a nobis Claus et a danis Niss, Nesse dicitur; qualis etiam corruptio est in aliis compluribus verbis a danica vanitate corruptis.»

Jag misstänker, att vi här liksom i Eriksvisan hafva en äkta stomme, hvilken af Johannes Magnus efter hans vanliga metod blåsts upp till ett oratoriskt praktstycke — ett förfarande hvilket var desto lättare, då det gälde att på ett främmande språk återgifva Gadds ord, i synnerhet då detta språk var det, på hvilket Johannes Magnus läst Ciceros vältaliga filippiker.

I sitt arbete har ärkebiskopen äfven infört Nicolaus Ragvaldis tal vid kyrkomötet i Basel (kap. 28, bok 16). Äfven dettas äkthet har — dock utan anförande af skäl — blifvit bestridd af en norsk forskare. Men *att* Nicolaus Ragvaldi värkligen hållit ett tal af ungefär samma innehåll som det af Johannes Magnus meddelade, intygas af en bland hans samtida, den spanske biskopen Alphonsus a Carthagena, som i kap. 7 af sin Reg. Hisp. Anacephalæosis ger ett kort referat af det svar, han gifvit på det ifrågavarande talet, och ingenting i innehållet låter oss — så vidt jag kunnat finna — misstänka ett falsarium. I sammanhang härmed kan jag nämna, att det tal, som Nicolaus Ragvaldi höll såsom fredsmäklare i Arras och hvilket omtalas af Hardouin, finnes i Paris Bibl. Nat. Ms. fonds latin. n:r 1448 (fol 126), hvarifrån jag för ett par år sedan afskref det.

Äfven beträffande det s. k. Ingrid Persdotters kärleksbref tror jag, att man kan göra gällande den synpunkt, från hvilken jag ofvan betraktat Eriksvisan och Gadds tal. Också här tror jag, att vi hafva en senare — under slutet af 1600- eller början af 1700-talet gjord — omskrifning af ett äkta Vadstenabref. De skäl, som af S—e i Samlaren X, 106 anförts mot äktheten af brefvet, synas mig knappt öfvertygande. Att censor librorum och kanslikollegiet 1708 förklara detta bref vara »en förargelig och lättfärdig skrifft om hvarjehanda älskogssaker», innebär icke ens ett då afgifvet omdöme om brefvets äkthet, utan blott en förkastelsedom öfver innehållet — väl närmast af den anledningen att utgifvaren tagit sig det orådet före att dedicera sin skrift till »en förnäm fröken här i staden». Men äfven om censor och kanslikollegiet såsom sin mening uttalat den åsikten, att brefvet varit understucket, kan denna dom näppeligen vara bindande för oss. Brefvet var då åtminstone trettio år gammalt, och de medel, som kanslikollegium hade att afgöra frågan om dess äkthet, voro säkerligen inga andra än de, som ännu stå oss till buds. Detta spörjsmål är tydligen ett, som måste afgöras genom en undersökning af själfva brefvet.

I brefskrifvarinnans tal om sina smycken (ett gyllene beläte, ett litet skrin o. s. v.) ser S—e en »betänklig obekantskap med Vadstena klosterregel», men utan att sätta någon tro till de första protestanternas bittra tillvitelser mot klostren, kan man väl dock antaga, att klosterregeln icke alltid tillämpats i all sin stränghet. T. o. m. svårare saker fingo passera. Såsom ett bevis mot äktheten anför S—e vidare följande »öfverraskande offenbachiad»: »bröderne och systrarna leka på spel, dricka vin och dansa med hvarandra i trädgården afton och morgon». Tyvärr veta vi, att dylika »offenbachiader» värkligen förekommit i birgittinerklostren. Mot konfessorn Matthæus anförde frater Petrus 1506 bl. a. följande klagomål (Scriptores I, 225): »Non multo post idem frater Matheus omnes et singulas moniales in die Sancte Anne in monasterium seu culinam fratrum introduxit ad edificia conspicienda ceteraque loca fratrum. Que quidam moniales duodecim amphoras vini secum deferentes, quarum quedam in refectorio sedentes bibebant cum fratribus, relique vero cellulas fratrum perscrutando discurrebant sicque tempore trium horarum eciam in clavicordio ludendo protelabant; hiis pactis ad propria redierunt. Cena iterum eodem die facta moniales tanti beneficii non immemores fratres converso in earum monasterium invitaverunt vina eis et cerevisiam in copia propinantes intervenientibus complurimis amplexibus osculisque» etc.

Brefvet citeras första gången i Dijkmans 1703 tryckta Antiqvitates Ecclesiasticæ[1], hvilket arbete likväl enligt författarens egen uppgift var afslutadt redan 1678. Är brefvet förfalskadt, måste det således vara förfalskadt före denna tid. Men citaten tala däremot. Dels är språket hos Dijkmans utdrag värkligt medeltidsspråk, dels är det väl antagligt, att Dijkman haft en något så när gammal afskrift

[1] Egendomligt nog har man ej observerat, att brefvet citeras tvänne gånger; utdrag förekomma icke blott sid. 57 utan ock sid. 242.

framför sig, då han anser brefvet vara gammalt och äkta. Men under midten af 1600-talet ägde man tydligen ej den kunskap om Vadstena kloster, att man kunnat dikta ett dylikt bref. Det som ytterligare styrker mig i min åsikt, att ett äkta bref legat till grund för skriften, är de tydliga missförstånd, som där förekomma af vissa Vadstena-termer. Så t. ex. stämma de älskande möte i »Systrarnes yttersta tullport». På 1600-talet visste man ej längre, att kommunikationen mellan klosterfolket och världsliga personer skedde genom den s. k. taluporten, och då detta ord förekom, ändrade man det därföre till det begripliga, om än här meningslösa »tullporten». På samma sätt förhåller det sig med den titel, som »riddarsvennen» Per Nilsson erhåller och hvari S—e ser ett skäl att här misstänka ett falsarium. I afskrifterna står vanligen »reddersvennen» och i en bland de bättre t. o. m. »redheswän»[1]. Originalet har tydligen haft »redosvennen», en syssla hvilken omtalas i klosterregeln (sid 42 i den tryckta upplagan). Bland klostrets innevånare fanns värkligen en Petrus Nicolai, hvilken nämnes såsom »laycus» och som således måste hafva skött någon af de för lekmän afsedda sysslorna, till hvilka äfven redosvennens hörde.

Att en förfalskare vid 1600-talets midt känt till klostrets »taluport», »redosvennens» syssla, Mariecrons dotterförhållande till Vadstena, biskopens af Linköping skyldighet att inviga munkar och nunnor m. m. — detta är knappt troligt. Flera af tankarna påminna äfven om medeltidens sista årtionden. Jag erinrar bl. a. om talet om de »spefulla människor», som stält sig mellan de älskande och som med förtal sökt vända deras hjärtan från hvarandra; här känna vi igen den från 1400- och 1500-talets visor så välbekanta klagolåten öfver »klaffare» och deras värksamhet. Grundtanken i brefvet är ju densamma, vi återfinna i dikten »Klosterjungfrun» (Arw. 123), hvilken tydligen författats under medeltiden:

Herr' Gud gifve vårt kloster vore brändt
och alla våra nunnor döda,
så skall jag fly med en fager ungersven,
som mig kan kläda och föda.

Svårigheten att identifiera alla de i brefvet omtalade klosterpersonerna, behöfver ej förskräcka oss, då vi veta, att registret ej är fullständigt. Men å den andra sidan är det klart, att brefvet innehåller många moderna beståndsdelar.[2] Den antagligaste förklaringen af motsägelsen är väl den, att man i slutet af 1600-talet — i ästetiskt syfte, ej i afsikt att bedraga — omskrifvit ett äkta, men nu förloradt Vadstenabref till ett epistolarstycke i samtidens smak.

---

[1] Nordin, Kvart nr. 1898. Den där gjorda afskriften säges vara »efter en copia, som år 1677 blifvit jämförd med själfva originalet» — en uppgift, som stämmer med Dijkmans.

[2] Så t. ex. tror jag ej, att ett bref sådant som detta haft någon uppgift om året då det skrifvits.

Svenska flottan under Vasakonungarne

AF

A. HAMMARSKJÖLD

Svenska flottans historia åren 1522—1634. Af A. ZETTERSTEN. XI + 511 sid. Stockholm, Seligmann, 1890.

Hvarken för Europa eller för Sverige själft ha dess sjökrig varit af så stor betydelse som dess landtkrig. Sveriges armé har ju ett par gånger stått i hjärtat af Europa och djupt ingripit i dess öden, den har ock ett par gånger varit den första i världen, och som sådan gjort epok i krigskonsten. Vår flotta däremot har i nyare tider på långt när icke varit af en sådan betydelse, ty utom Östersjön har hon aldrig betydt mycket, och inom detta haf har hon endast under Gustaf I:s och Erik XIV:s regering varit härskarinna. Hon har likväl äfven senare i sin mån bidragit till, att vårt fädernesland kunde blifva en stormakt, men i väsentlig mån har hon ingripit i krigshändelserna endast 1644 och 1700 samt 1790; förstnämnda år understöddes hon dock af De Geers värfvade flotta, det andra åter af en engelsk-holländsk. Hvad själfva sjökrigets utveckling angår, har vår flotta knappast någonsin varit ett mönster, efter hvilket andra land bildat sina, ehuru två svenska män ha utöfvat ett stort inflytande på själfva byggnaden och konstruktionen af fartyg. Fredrik Henrik af Chapman var ju den förste, som byggde fartyg efter vetenskapliga principer. Det är dock omtvistadt, huruvida *hans* system omedelbart varit af någon betydelse för andra lands flottor. Men om så än varit förhållandet, kan han

dock på långt när ej mäta sig i betydelse med John Ericsson, hvilkens verksamhet ju varit af världshistorisk betydelse, och detta i dubbelt afseende.

Men om ock våra sjökrig ej hafva den vikt och betydelse som våra landtkrig, äro de likväl högst intressanta, ty vårt folks goda egenskaper ha därunder gjort sig gällande på ett ärofullt sätt. Vår flottas historia har därför ock blifvit särskildt behandlad af flere författare. Den förste, som det gjorde, var dåvarande docenten, sedermera ärkebiskopen i Finland, Jakob Tengström. Han författade en »Historisk afhandling om svenska sjömakten i äldre tider», som finnes införd i Vitterhetsakademiens handlingar år 1783. Tengström hann dock ej längre än till och med Erik XIV:s regering. Några år efter honom utgaf C. G. Tornqvist, som med utmärkelse tjänat på franska flottan under nordamerikanska frihetskriget, sitt »Utkast till svenska flottans sjötåg». I ett bref till öfveramiralen grefve Ehrensvärd, dat. den 30 jan. 1788, gaf Gustaf III sitt bifall till, »att löjtnanten vid vår örlogsflotta och riddaren af franska orden pour le merite militaire Carl Gustaf Tornqvist, som företagit sig att skrifva Svenska sjöhistorien från äldre till närvarande tid, måtte undfå tillträde så väl till vårt Riksarkiv som Amiralitets- och Kammarcollegii akter och handlingar». Hans verk skulle dock ej få sträcka sig längre än till 1720. Tornqvists arbete är i hög grad förtjänstfullt, i synnerhet om man betänker de svårigheter, som forskaren på hans tid hade att kämpa med. Den danske författaren Chr. Bruun ger honom äfven stort erkännande. Tornqvist står också som forskare långt öfver sina närmaste efterföljare, han kan ock därför sägas ha lagt den första nödtorftiga grunden till vår flottas historia. De flesta af hans efterföljare ha ock nöjt sig med att omskrifva hans verk.

Detta gäller i synnerhet om amiralen K. A. B. Gyllengranat, som år 1840 utgaf Sveriges Sjökrigshistoria i sammandrag, hvilken slutade med år 1790. Till Gustaf III:s sjökrig har Gyllengranat visserligen lämnat åtskilliga viktiga bidrag; han hade dock haft en föregångare i expeditionssekreteraren G. von Schantz, som år 1817 utgaf ett för sin tid rätt förtjänstfullt arbete om kriget emellan Sverige och Ryssland 1788—90. Gyllengranat hade dock tillgång till bättre källor än Schantz, enär han fick begagna de bägge utmärkta amiralerna O. H. Nordenskjölds och G. af Klints bref och anteckningar.

Men han förstod lika litet att behandla dessa som andra källor med tillbörlig kritik.

Samma fel vidlåda också H. af Trolles populära arbete, »Svenska flottan, dess minnen och öden från äldre tider till våra dagar». Däremot utmärker sig detta arbete för ett lifligt och angenämt framställningssätt. Det är väl också hufvudsakligen härigenom som det vunnit en så talrik läsekrets, att det för längesedan är utgånget ur bokhandeln.

Skärgårdsflottans historia har särskildt behandlats af två författare. Amiralen J. H. Kreuger utgaf nämligen 1845 en »Kort framställning af svenska skärgårdsflottans bedrifter», som har sin betydelse egentligen därför, att författaren var en fackman och en varm vän af skärgårdsflottan. De tre sistnämnda arbetena ligga hufvudsakligen till grund för »Studier öfver svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar af en infanterie officer». Detta arbete, som utkom 1845, lär hafva till författare den om vår krigshistoria en gång så förtjänte kapten J. Mankell.

I detta arbete behandlar författaren kritiskt sina föregångares framställning och uppvisar på ett enkelt och klart sätt målet för och sammanhanget mellan krigsrörelserna, hvilket i synnerhet Gyllengranat underlåter att göra.

Men trots alla dessa här ofvanför uppräknade arbeten, måste vi svenskar instämma i den nyssnämnde danske forskaren bibliotekarien Chr. Bruuns omdöme: *den svenske sökrigshistorie er overmaade ufuldständig behandlet.* En fullständig sjökrigshistoria, hvilande på grundliga och omfattande arkivaliska studier, äger vår litteratur verkligen ännu icke. Ty »Svenska flottans historia», utgifven af amiralitetskammarrådet P. O. Bäckström, år 1884, kan ej sägas uppfylla berättigade fordringar i detta afseende. Hans arbete röjer nämligen väl ofta, att det kommit till under en alltför stor brådska. Och då författaren därtill visar sig vara ännu mer okritisk än Gyllengranat, är det ej underligt, att hans »Svenska flottans historia» fått en mycket dilettantmässig karaktär.

I.

Öfver vår flottas historia mellan åren 1522—1634 har intendenten Axel Zettersten i fjor utgifvit ett arbete, som icke blott

är det bästa af alla dem, som behandla samma ämne, utan äfven ett af de förtjänstfullaste historiska arbeten, som på senare tider hos oss utkommit. Ingen annan person torde häller hafva kunnat gå så väl rustad till detta verk som denne författare. Ty såsom en erfaren och på olika områden ofta använd tjänsteman vid vår flotta, har han kunnat förvärfva sig en mängd insikter om vårt sjöväsende, hvilken en utom flottan stående person aldrig, eller endast högst ofullständigt kunnat vinna.

Härtill kommer, att han är den störste kännaren af de urkundsamlingar, som handla om vår flottas uppkomst, organisation och författning. Han har ock haft högsta öfverinseendet och ledningen vid ordnandet af flottans stora arkiv på Skeppsholmen. Dessutom har han varit i tillfälle att studera de handlingar, som finnas i Karlskrona och i Riksarkivet. Härigenom har han fått den grundligaste kännedom af de resurser, som stå en flottans historieskrifvare till buds, men han har ock förstått att göra sig dem till godo på ett synnerligen förtjänstfullt sätt. Ty hans arbete kan sägas vara epokgörande för den gren af vår historieskrifning, som det behandlar. Hvar och en, som något sysslat med historisk forskning, inser genast huru mycken tid, huru mycket arbete, huru mycket tålamod hans verk måste hafva kräft för att blifva hvad det är.

Efter en kort öfversikt öfver skeppslagsinrättningen öfvergår herr Zettersten till framställningen af »styrelsen» och »skeppsfolket».

Gustaf I har lagt grunden till Sveriges sjömakt. Men både han och Erik XIV ombesörjde »*personligen*» sin stora flottas styrelse och förvaltning i alla detaljer. Under fredstid hade de inga amiraler till sitt biträde. Denna titel hade först under Gustaf I börjat vinna burskap i Sverige, den användes för befälhafvaren öfver en större eller mindre flotta, ja, ända ner till två à tre skepp. Amiralen tillsattes för hvarje särskildt sjötåg, efter hvars slut han upphörde att vara amiral. Erik XIV hade ej mindre än 25 amiraler. Först under Johan III eller 1569 tillsattes en ständig amiral, »öfversteamiral», som skulle under konungen hafva högsta uppsikten öfver flottan. Den förste ständiga öfversteamiral var den ryktbara Klas Fleming; i en skeppsgårdshandling af 1577 kallas han till och med »riksens amiral». Men snart tillsattes äfven ständiga underamiraler i stället för tillfälliga —, den förste *tillfällige* underamiralen var

Jakob Bagge, som 1541 beklädde denna post. Den första *ständige* underamiralen åter var Henric Arvedsson [Gyllenankar] som härtill utnämndes 1575, och sedan han drunknat, Bengt Söfringsson [Gyllenlod]. Från de ständiga underamiralerna må man noga skilja ett annat slag af amiraler, nämligen skeppsgårdsamiralerna i Finland från 1583 och holmamiralerna i Stockholm från år 1600. De fasta underamiralerna upphörde med år 1619, och deras plats intogs dels af amiralerna i amiralitetet, dels af vice amiraler. Sistnämnda titel förekommer visserligen redan i 1577 års löningsregister, men blir ej allmänt nyttjad före år 1620. År 1628 tillkom en ny amiralsgrad, skeppsmajoren, hvilken benämning senare öfvergick till den af schoutbynacht.

År 1602 utbyttes titeln öfversteamiral mot den af riksamiral. Axel Nilsson Ryning var den förste, som innehade detta höga riksämbete, hvilket han var långt ifrån vuxen. 1611 blef han riksmarsk, hans efterträdare som riksamiral blef Göran Nilsson Gyllenstierna, hvilken redan 1610 blifvit förordnad till »riksens öfverste amiral», hvilken titel herr Zettersten identifierar med den af riksviceamiral. Före inrättandet af amiralitetskollegium voro riksamiralens åligganden tämligen obestämda. Som hans biträde omtalas, år 1612, en riksviceamiral Hans Bielkenstierna, men sedan Karl Karlsson Gyllenhjelm 1620 blifvit riksamiral, fick han s. å. till närmaste man, eller »underamiral», ryttmästaren under Upplandsfanan Klas Larsson Fleming. Genom hans utnämning kan man spåra första början till amiralitet, »hvarmed här förstås formen för flottans öfverstyrelse vid öfvergången från en ensamt styrande riksamiral till ämbetsverket amiralitetskollegium». Nyssnämnde Klas Fleming, som 1634 vardt Stockholms förste öfverståthållare, var under 24 år, eller till sin död 1644, »själen i flottans styrelse». Riksamiralen var nämligen sjuklig och ofta frånvarande från Stockholm, samt dessutom föga driftig.

Det hade dock snart blifvit tydligt, att tvenne personer i »amiralitetet» ej voro tillräckliga för verkets behöriga drifvande. Redan 1627 hade riksamiralen klagat öfver, »att så få voro i amiralitetet», och begärt assistans. Denna begäran uppfylldes dock först, då öfverste Erik Ryning år 1630 utnämndes till »att jämte Klas Fleming vara amiral i amiralitetet». Genom denna tillökning anser herr Zettersten, att amiralitetet detta år

kan anses hafva blifvit färdigbildadt. Dock torde ett inkast kunna göras mot detta påstående, ehuru amiralitetets registratur d. å. tager sin början. Ty dels säges det, att omständigheterna gjorde till en början om intet den åsyftade kollegiala behandlingen af ärendena, dels ock, att »1632 höll senaten för rådligt», att ett collegium amiralitatis inrättades. Och sedan det den 14 mars 1633 på riksdagen beslutits, att de fem höga ämbetsmännen »skulle förestå hvar sitt collegium eller broderskap», förordnade senaten den 26 mars, att riksamiralen jämte amiralerna Klas Fleming och Erik Ryning skulle »utgöra amiralitetet. Klas Fleming anhöll visserligen i senaten den 9 april s. å., att tvänne af riksens råd äfven måtte närvara i amiralitetet, när riksamiralen presiderade, men detta föranledde ej då till någon åtgärd». Men enligt amiralitetskollegii slutliga stadfästelse och instruktion genom regeringsformen af år 1634, bestämdes det, att riksamiralen i detsamma skulle presidera och ha till assessorer två riksråd, »helst sådana, som tjänat till sjös», fyra viceamiraler eller de äldsta och förståndigaste skeppskaptener, däribland alltid holmamiralen eller holmkaptenen. Denna sammansättning tyckes ha sitt upphof i Klas Flemings ofvannämnda förslag af den 9 april och i ett troligen af Gyllenhjelm uppsatt, odateradt memorial, som Odhner[1] omtalar. För vår del tro vi, att Odhner har rätt, då han i Sveriges inre historia om drottning Christinas förmyndare säger: »Förrän 1634 har amiralitetet ej fått *kollegial* organisation». Herr Zettersten påstår med all rätt, att den vanliga uppgiften, »att amiralitetskollegium inrättades år 1617, icke förtjänar något afseende», men han synes äfven ha samma uppfattning om den öfverstyrelse för flottan, som, enligt Odhner,[1] framgår af 1618 års kammarordning; åtminstone omnämner han den ej.

Sedan en öfverstyrelse för flottan blifvit inrättad, befunnos snart äfven civila ämbetsmän nödiga, den förste blef bokhållaren, som omtalas redan 1620, den andre, sekreteraren, som kan spåras redan 1626. Sedan amiralitetskollegium upprättats, tillkommo notarier och skrifvare samt fiskal. Hvad skeppens befäl beträffar, så förde 4, 5, ja, ända till 7 höfvidsmän befälet öfver de större skeppen, ehuru en af dem synes ha stått öfver de andra. Öfver de mindre fartygen åter förde skeppare befälet. Kaptensbenäm-

---

[1] Se anf. arb. s. 149.

ningen förekommer i riksreg. först i 1535 års skeppsrätt, i skeppsgårdshandlingarna åter första gången 1591. Hertig Karl hade dock redan 1581 tvänne kaptener på sina privata skepp, och år 1597 utbyter han benämningen höfvidsmän mot den af kaptener. Af de senare funnos liksom af de förre flere olika grader. Karl IX förberedde en fast officerskår vid flottan, men först år 1614 företogs själfva organisationen af en sådan, då ett större antal kaptener afskedades, och blott sexton behöllos kvar i tjänsten». I skeppsgårdshandlingarne för år 1615 uppräknas femton ordinarie kaptener, hvilka äro flottans officerskårs första fasta stam.

Benämningen löjtnant användes i skeppsgårdshandlingarne första gången år 1563. Deras antal var dock endast nio, men dessa hade samma lön som höfvidsmännen. Titeln förekommer sparsamt ända till 1620-talet. Först efter 1623 blir löjtnantskåren organiserad. I 1626 års stat fanns det »27 hollands leutnanter och 22 svenske». Löjtnanterna förde nu i allmänhet befälet på de mindre medelstora skeppen och på de större småfartygen. År 1563 omtalas äfven fänrikarne, men liksom löjtnanterna förekomma de dock mycket sparsamt ända till 1620-talet. Märkvärdigt nog var deras gradställning mellan kapten och underkapten. Efter 1626 omtalas de ej, troligen uppgingo de bland löjtnanterna. I motsats till kaptenerna, som i allmänhet utnämndes af konungen, antogos och afskedades löjtnanter och fänrikar af riksamiralen eller amiralitetet.

Officerarne tyckas ha antagits utan någon slags föregående pröfning. Ty i det af Odhner omnämnda memorialet,[1] som han tror vara af Gyllenhjelm, »påyrkas examen med alla, som tagas i tjänst; äfven föreslås straffarbete vid galererna».[1] Enligt herr Zettersten klagade Klas Fleming 1632 i rådet öfver den stora bristen på godt folk i flottan, han föreslog därför, »att unga adelsmän borde i tid vänjas vid kronans tjänst och i synnerhet söka vinna någon erfarenhet till sjös, så att de kunde antagas till kaptener vid sjöstaten». Hvarken det ena eller det andra af dessa förslag kom till utförande ännu på länge, ty först 1757 inrättades en kadettkår i Karlskrona till utbildande af sjöofficerare.

Hvad underbefälet angår, så var skepparen den förste underofficersgrad, som uppstod, änskönt han och styrmannen ursprung-

[1] Se anf. arb. s. 150, n. 1.

ligen hade utgjort det enda befälet ombord. Snart blefvo dock skepparne af Gustaf I underordnade höfvidsmännen, ty åt dessa gafs befälet på de stora och medelstora skeppen. Skepparne åter blefvo dels höfvidsmännens underbefäl, dels fingo de befälet öfver de mindre fartygen, hvadan deras kår blef ganska talrik. Redan på 1620-talet omtalas öfverskeppare och underskeppare. Närmast skepparne stodo höfvidsbåtsmännen eller högbåtsmännen. Dessas antal var dock betydligt ringare än skepparnes. Styrmännen, som ursprungligen varit skepparnes närmaste män, voro egentligen lotsar, som förhyrdes för hvarje resa. Redan under 1500-talet började de dock utgöra en ständig kår, som under 1600-talet ökades. De rekryterades hufvudsakligen från skärgårdarna På 1620-talet började man indela styrmännen i grader, nämligen i öfverstyrmän, medelstyrmän och understyrmän. Till underofficerarne hörde äfven arklimästarne, som hade tillsyn öfver skeppens skytt- och fyrverk, på samma gång som de voro bysseskyttarnes närmaste förmän. Med 1623 upphörde denna grad, arklimästarnes plats intogs nämligen därefter af konstaplarna. Med dessas »framträdande äro svenska flottans gamla underofficersstater fulltaliga: skeppare-, styrmans- och artilleristaterna».

Hvad flottans manskap eller båtsmännen beträffar, erhöllos de under 1500-talet dels genom utskrifning, dels genom värfning. Redan Karl VIII har, enligt Styffe, befallt utskrifning genom sina höfvidsmän. Under 1500-talet beslötos utskrifningar på riksdagar och landskapsmöten. Riksdagsbesluten härom, voro dock ganska sväfvande och gåfvo alltid konungen en vidsträckt fullmakt. Båtsmannautskrifningarna indelar herr Zettersten i fyra perioder. Under den första, som går till 1567, fanns ingen närmare bestämmelse för deras sätt, men på 1565 års riksdag hade ständerna lofvat att, »när K. M:ts bud till oss kommer», lämna dugligt folk till flottan, till det antal, »som kan oss pålagdt varda», 1567 sattes en utskrifningsnämnd till biträde åt och till kontroll å förrättningsmannen. Med 1606 börjar den tredje perioden, då bestämdes procenttalet, eller att hvar tionde man både i stad och å land skulle utskrifvas. Den fjärde perioden börjar med 1618, då den första utskrifningsförordningen för flottan kan sägas ha blifvit utfärdad, denna ligger ock till grund för följande instruktioner (s. 111). Ståthållaren och en annan kunglig kommissarie skulle enligt 1618 års förordning till en viss dag sammankalla lagmannen, häradshöfdingen och häradsnämnden

för att hålla utskrifning, vid hvilken, utom prester och fogdar, äfven en flottans kapten skulle vara närvarande. Denne sistnämnde ålåg det att mottaga de utskrifne. Presten skulle tillhandahålla mantalslängderna. Alla, som voro under 15 och öfver 60 år skulle uteslutas därur, men »de öfriga skulle indelas i rotar, nämligen 10 man i hvar rote af skatte- och kronobönder med deras barn och tjänstfolk samt 20 man i roten af frälsebönder med barn och tjänare, som icke ligga sätesgårdarna en mil nära. Ur hvar rote skall sedan ståthållaren taga en varaktig karl, som icke är under 18 år eller öfver 40 år», endast om ingen annan fanns, finge själfva bonden tagas. Om någon hade skäl att klaga, skulle han göra detta inför mönsterherren i närvaro af lagmannen, kaptenen och nämnden. Den sistnämnda, jämte prästerna, betraktades särskildt såsom de, hvilka skulle bevaka allmogens rätt. Ofvannämnda institution har samma innehåll som den för knektutskrifningen af 1620, detaljerna äro dock i den senare bättre utarbetade än i den förra, därför skedde ock 1621 en båtsmansutskrifning efter denna instruktion för knektutskrifningen. 1622 utfärdades instruktion för ståthållare m. fl. att hålla utskrifning öfver hela riket efter 1620 års instruktion. Vid den allmänna utskrifning på landet af båtsmän, som skedde 1634, följdes en instruktion af år 1633, som skiljer sig från föregående hufvudsakligen däri, att adeln skulle deltaga i utskrifningen lika med allmogen, bland hvilken utskrifningen nu, liksom 1621, skedde efter mantal och ej efter hemmantalet. Prästerskapets drängar skulle roteras för sig och prosten nämna hvar fjärde till båtsmän, som bäst kunde mistas, och kommissarierna pröfvade dugliga (s. 111—117).

I städerna skedde utskrifningen efter samma grunder som på landet, den skulle ske inför magistraten och med dess samtycke. Städernas kontingent till flottans bemanning var icke obetydlig, »dock saknades den förutsättning, som var nödvändig, för att städerna skulle kunna prestera godt sjöfolk, nämligen att de idkade någon större sjöfart». Intet folk utan en stor handelsflotta, har någonsin blifvit en verklig sjömakt. Städernas ständiga båtsmanshåll är att räkna från 1610 års riksdag, då borgareståndet lofvade, att 10 borgare i hvarje stad skulle anskaffa en båtsman, hvilket löfte sedan flere gånger förnyades. »De upprepade utskrifningarne för mantalets vidmakthållande, voro för städerna särdeles besvärliga». För att befrias därifrån ut-

lofvade borgareståndet 1624 att hålla kronan ett kompani värfvadt sjöfolk, »men 1627 voro städerna nog offervilliga att bevilja såväl utskrifning af hvar tionde man som äfven fortsatt utgörande af 1624 års gärd för det värfvade båtsmanskompaniet; 1629 förbundo sig städernas fullmäktige att, mot frihet för utskrifning, årligen hålla ett bestämdt antal godt och dugligt sjöfolk. Den första uppsättningen uttogs genom utskrifning, men befanns vid mönstringen på Skeppsholmen till stor del oduglig. Sin ursäkt härför och ny förpliktelse om ofvannämnda manskap afgåfvo städernas fullmäktige 1629». Oaktadt dessa goda löften voro städerna ganska försumliga att hålla sitt båtsmanstal, städernas magistrater måste därför gång efter annan med allvar uppmanas att hålla detsamma i komplett skick. »Stockholms riksdagsbeslut den 7 juni 1631 är den urkund, hvarigenom båtmanshållet blef ett för städerna ständigt onus, som ännu fortfar, ehuru under form af vakansafgift, men med uppsättningsskyldighet vid påfordran». Städernas ständiga båtsmanshåll kom efter 1634 på en mera ordnad fot. Fullständigt skulle det utgöra omkring 1.200 man, men 1644 åtogo borgerskapet sig äfven fördubblingen (s. 117—121).

Hvad landsbygden åter angår, kan det ständiga båtsmanshållet, enligt herr Zettersten, ej såsom många vilja tro, härledas från hertig Karls förordning af den 9 februari 1602, där det bestämmes, att »de hemman, som båtsmän innehafva, skola såsom i Sverige vara förskonade från gärdeutskrifningar» m. m., ty något sådant förordnande är ej kändt i Sverige (s. 121—122). Till grund för landsortens ständiga båtsmanshåll ligga tvenne Gustaf Adolfs instruktioner af 1623, enligt hvilka landshöfdingen i Finland, Nils Bielke, ståthållaren på Åland, Stellan Mörner, och landshöfdingen i Uppland, Gabriel Oxenstierna, skulle socken för socken öfverenskomma med bönderna i skärgårdarna inom sina län om upprättandet af 4 kompanier båtsmän à 400 man, nämligen 2 i Finland, ett på Åland och ett i Uppland och Södertörn. Allmogen skulle hållas före, att på det K. M:t måtte hafva stadiga och vissa båtsmän och allmogen blifva förskonad från de idkeliga *utskrifningarne*, så skulle åt hvar, som vill hålla kronan en båtsman, fritt öfverlåtas ett hemman, som räntade 18 daler i vissa och ovissa persedlar. Räntade något hemman mera, skulle öfverskottet utgöras till kronan, men räntade det mindre, skulle bonden erhålla fyllnad af andra räntor. »Den

bonde, som tog båtsmannen till sig, skulle blifva fri från all utskrifning, gärd, landshjälp, byggningspenningar m. m.» Hemmanen »skulle indelas efter en af konungen fastställd längd och ordning, så att officerarne tilldelades större ränta än de andra.» Om det underhåll bonden skulle gifva båtsmannen var också noga stadgadt (s. 123). För att »slippa hålla båtsmän, men dock själfva njuta frihet från utskrifningar och gärder, satte sig flere bönder tillsammans på en gård i de båtsmansindelade trakterna, hvarigenom flere indelade kronohemman kommo att stå öde. Därför befallde konungen amiral Klas Fleming att ransaka härom och tillsäga bönderna att taga och förskaffa sig egna hemman; den det icke gjorde, skulle skrifvas till båtsman.» 1634 fann amiralitetet nödvändigt att begära tillökning i båtsmansdistrikter. Detta beviljades s. å.; båtsmanshållet ställdes på ständig rotering och utsträcktes till alla utmed sjösidan belägna socknar. Fyra krono- eller skattebönder skulle med frihet för utskrifning hålla en båtsman. De för de 4 indelningskompanierna anslagna kronoräntorna indrogos till amiralitetet.

Ett annat sätt att anskaffa sjöfolk var värfning. Detta sätt begagnade sig Gustaf I och ännu mera Erik XIV af.

De värfvade voro dels svenskar, dels tyskar, nederländare och skottar. Utskrifningarna och det ständiga båtsmanshållet eller förhyrningar inom landet gjorde likväl snart utländingarne öfverflödiga. Sista gången inom denna period, som utländske sjömän till något större antal värfvades utomlands, var 1617. Några år senare fick visserligen Klas Fleming befallning att af såväl inländskt som utländskt sjöfolk upprätta ett kompani på 400 man; det kallades »hyreskompaniet i Stockholm» och tyckes mest ha bestått af svenskar. Städerna åtogo sig, såsom redan sagdt är, dettas underhåll 1624. Det tjänstgjorde vid Stockholms skeppsgård. Vid Göteborgs skeppsgård fanns ett par år äfven ett dylikt värfvadt, ehuru svagare kompani. Båtsmännens antal växlade betydligt, så t. ex. utgjorde det 1567 3,800 man, 1591 åter endast 57; 1615 utgjorde det 319 man, men steg successivt under de följande åren, så att det 1620 uppgick till öfver 1,000 man. Under de följande åren stiger det än ytterligare successivt, så att det 1634 är nära 3,000 man. Dessa voro redan 1623 fördelade på kompanier, 1633 föreslog Axel Oxenstierna att flottan och dess manskap skulle fördelas på 4 amiralskap eller

regementen. Skeppsskrifvare omtalas första gången redan 1535[1] på amiral Somes flotta under grefvefejden, således ej, såsom herr Zettersten säger, först år 1543, och en tid därefter har efter regeln hvarje skepp sin skrifvare. Amiralskeppen hade flere.

* * *

Utom båtsmän hade skeppen äfven knektar till bemanning. Som skeppen under striden ofta lade sig sida vid sida af hvarandra, hvarvid det enas besättning äntrade in på det andra, antog sjöstriden karaktär af en landstrid. Men som härvid ej sjövant folk var nödvändigt, och som därjämte tillgången på knektar alltid var inom landet större, än på sjöfolk, så sattes ej obetydligt med knektar på skeppen. Dessa voro indelade på fänikor. Herr Zettersten anser att fänikans normalstyrka var 525 man (s. 138). För min del anser, jag ej denna uppgift alldeles ovedersäglig. På Johan III:s tid var bevisligen fänikans styrka 1581[2] öfver 1,000 man. Och att döma af Erik XIV:s svar af den 26 juni 1564 på amiralernas skrifvelse (riksreg.), ser det ut, som om fänikorna på flottan detta år haft ofvannämnda styrka. Ty konungen skrifver, att amiralerna »med ingen fog» kunna sig beklaga öfver brist på krigsfolk, emedan de hade »icke långt ifrån till en sextusen man allenast knektar». Ty »till de 4 fänikor I haden först, när I drogen ut i år, hafven I fått till en tutusend man», såsom »vi nogsamt kunne bevise». De förutnämnda 4 fänikorna synas sålunda böra ha utgjort 4,000 man. För min del anser jag det vara troligare, att denna konungens uppgift om 6,000 knektar gifvit upphof till den »obestyrkta sägen» om Erik XIV:s 6,000 man starka skeppsregemente, än de 8 fänikor knektar, som 1566 voro ombord på flottan (s. 139, noten). Men dessutom bör man beakta, att konungen den 14 juni 1565 i sitt svar på Klas Kristerssons bref skrifver (riksreg.), att herr Klas har »allaredan så när ett helt *regemente* knektar». Just detta uttryck »regemente» kan ock möjligen ha »gifvit upphof till denna obestyrkta sägen.» Herr Zettersten säger i sina ur registraturet hämtade uppgifter om antalet af de knektar,

[1] Riksreg. d. 30 april, om skeppsrätten.

[2] Se »Registr. på Kongl. Maj:ts vår aldra nådigste herres krigsfolk uti Finland och Lifland, item uppå krigshären anno 81, först som nu är förordnadt med Herr Pontus De la Gardie och Arfved Hendersson, fältöfverste till den nogårdske resa». Handlingar angående ryska kriget 1570—1595 i Riksarkivet.

som användes på flottan, att de finska knektarne, Anders Guldsmeds fänika från Tjust och en fänika tyska knektar år 1565 skulle ha varit kommenderade på flottan. Dessa skulle således ha utgjort hvad konungen kallar »så när ett regemente.» Vare härmed huru som helst, så måste det medgifvas, att det är mycket svårt att veta, hvad som under Erik XIV:s tid menades med ett »regemente».

I sammanhang med sistnämnda bref af Erik XIV torde det tillåtas mig att äfven nämna, det herr Zetterstens högst intressanta och upplysande öfversikt af båtsmännens antal under tiden 1545—1634 (s. 131—132) kan suppleras ur detta bref för år 1565, om hvilket han ej tyckes ha något sig bekant i nämnda afseende. Konungen skrifver nämligen, att utom knektarne »hafven I ock fyra tusend båtsmän, undantagandes skeppare, styrmän och bysseskyttar».

* * *

Redan under medeltiden hade flottan haft en särskild sjörätt, roderätten. Men grunden till sin flottas rättsväsende lade Gustaf I genom 1535 års skeppsrätt och 1559 års sjörätt, hvilka bägge åberopa gårdsrätten. I stället för den sistnämnda åberopa 1570 års sjöartiklar, som dock ej finnas i riksregistraturet, de af Gustaf I 1545 utfärdade krigsartiklarne. Redan i 1535 års skeppsrätt kan man spåra en under- och en öfverrätt, hvilka ännu tydligare framträdde i den på 1620-talet sig för flottan utbildande holmrätten, hvars protokoll och dombok finnas i behåll från och med 1631.

Skeppsrätten af 1535 innehåller ganska märkliga saker om själavården på flottan, strängheten var ett genomgående drag i stadgarna för densamma. Det heter nämligen: »Man var ganska angelägen att hålla skeppsfolket till gudsfruktan», som man kan se af skeppsrullen af 1535. K. M. har skickat »predikanter och kaplaner på skeppen, som skola messa, predika och kungöra för folket Guds ord och Hans heliga vilja och budord. Alla skola vara tillstädes, då det messas och predikas, den det försummar, blifve kastad i vattnet tre resor, så ofta han det gör. Den där ock icke är stilla, så länge det predikas, lide samma straff. Den, som smädar Guds heliga namn, hans död eller pina, kastas i sjön

under kölen, så ofta han det gör». 1559 års sjörätt och 1570 års sjöartiklar innehålla lika stränga stadganden.

Hvad herr Zettersten lär oss om hälsovården på flottan är ock mycket lärorikt. Under det tidehvarf författaren framställer stod det visserligen ofta illa till med flottans hälsovård, dock på långt när ej så bedröfligt som under frihetstiden och Gustaf III:s regering. Hvad som gjordes under 1500-talet var dock mycket litet. Examinerade läkare voro denna tid ytterst få, läkekonsten utöfvades fördenskull hufvudsakligen af »fältskärer och äfventyrare». På flottan kallades de omväxlande »bardskärer, bardberere eller balberere», som utgjorde ett skrå. Bardskärer funnos redan på Somes flotta. Någon fast anställning fingo de likväl ej förrän på 1620-talet. 1634 funnos en mästerbarberere och 10 bardberere vid Stockholms skeppsgård eller någon annan.

Skeppsgårdarna voro, säger författaren, en plats, där en större eller mindre del af örlogsflottan plägade förläggas, vanligen fanns på samma plats äfven varf för nybyggnader och reparationer. Skeppsgårdarna voro till antalet 12, af hvilka 5 funnits redan omkring 1556 och 9 vid periodens slut. Stockholm, Elfsborg, Kalmar, Åbo och Viborg voro de äldsta, senare tillkommo Helsingfors, Kexholm, Riga och Elbing.

Stockholms skeppsgård låg först nedanför nordöstra och östra sidorna af slottet innanför den s. k. kransen, som gick ungefär efter nuvarande skeppsbrokajen. Under 1400-talet byggdes fartyg på denna skeppsgård, men de äldsta i behåll varande räkenskaper för densamma äro af år 1541. Gustaf I:s flotta var ock förlagd i skeppsgården vid Stockholms slott. Men sedan Erik XIV ökat flottan, flyttades hon troligen 1564—1565 till den midt emot liggande Käpplingeholmen eller gamla Skeppsholmen, hvarefter nästan endast småfartygen lågo kvar vid slottet. Under 1564—1565 lågo i Stockholms skeppsgård enligt räkning 65 större och mindre skepp, och 1566 skulle Klas Kristersson Horn efter slutadt sjötåg förlägga 53 fartyg i vinterläge i Stockholm, men 8 i Kalmar och 7 i Reval.

År 1608 fick holmamiralen befallning att lägga »somliga af skeppen vid Lustholmen», hvilken förut hetat Vangsholmen eller Vongisön, men hvilken sedan af den lustpark och trädgårdar, som Johan III där anlagt tillika med ett lusthus, fått namnet Lustholmen. Någon allmännare flyttning af flottan till densamma skedde dock först 1640, hvarefter den fick namnet »Nya Skeppsholmen».

Befälet öfver skeppsgårdarne fördes först af fogdar, skeppare, höfvidsmän och ståthållare. Öfver de större skeppsgårdarne fingo dock snart amiraler, som då ock på samma gång vanligen tillika voro ståthållare, befälet.

Vid Stockholms skeppsgård var under 1500-talet skepparen högste militärpersonen, utom då öfversteamiralen var närvarande. Efter år 1600 blef han dennes närmaste man, under namn af gårdsskeppare, öfverskeppare eller gårdskapten. Vid de andra skeppsgårdarne återfinnes han äfven, och detta antingen såsom andra eller ock ibland äfven såsom förste man.

Handtverkarne i skeppsgården kallas vanligen »ämbetsmän» eller »ämbetsfolket på holmen» De voro fast anställda. »Skeppsbyggmästare funnos en eller flera, på samma gång högst fem. De voro handtverksfolkets förmän. Den förste skeppsbyggmästaren är Hans skeppsbyggare, som omtalas 1531. Kvartersmännen voro timmermännens närmaste förmän. De förste skeppsbyggmästarne och timmermännen inkallades från Tyskland, Holland och Skottland, men ingen synes ha varit från Venedig. Finland tyckes före det egentliga Sverige, under Gustaf I, haft dugliga timmermän.

Ehuru varfven i urkunderna ofta kallas skeppsgårdar, stundom äfven skeppsbyggningar, skiljer herr Zettersten dem från hvarandra; ty med varf, säger han, menas »en plats, där skeppsbyggnad förehades för kronans räkning, men som ej var tillika förläggningsplats för någon del af flottan, i hvilket fall varfvet blir skeppsgård». I Finland kallas ofta varf för »bankstad». Varfven under denna period voro många, riksregistraturet och skeppsgårdshandlingarna visa, att deras antal varit 33. De flesta voro dock obetydliga och af kort tillvaro. Det äldsta och förnämsta var Vestervik, som med blott 13 års afbrott var i verksamhet från 1548 till 1634. Det var äfven i verksamhet så sent som under Gustaf III:s krig, ty under detta byggdes där flere skärgårdsfartyg.

Om de andra varfven tillåter oss ej utrymmet att tala, utom hvad det i Finnmarken angår. Herr Zettersten har nämligen åtskilligt att tillägga till hvad A. Cronholm förtalt om denna sak. Som bekant var suveräniteten öfver lapparne i Finnmarken under 1500-talet mycket omtvistad. I vissa trakter erlades skatt till Sverige, Ryssland och Danmark—Norge. Af ett intyg synes, att sjöfinnarne vid Titisfjord, hvilkens läge dock icke

tyckes kunna bestämmas, gifvit skatt till Sverige under Gustaf I:s tid. På mötet i Flacksjöbäck år 1603 mellan svenska och danska fullmäktige, förklarade de förre, att Norges gräns var vid Titisfjord, och att hela kusten därifrån med Malanger, Alten, Porsanger och Varanger hörde till svenska kronan. Konung Karl IX öfvergick från ord till handling och skickade år 1608 fartyg till dessa trakter att upptaga skatt och fiska, men ej nöjd härmed, sökte han år 1610 anlägga ett befästadt skeppsvarf i Finnmarken». I december 1609 uppdrog konungen åt kaptenen vid flottan Lars Eskilsson att bygga tvänne skepp vid Altenfjord. Där skulle han äfven bygga en fast skans, som skulle bestyckas med 4 kanoner. Att Lars Eskilsson och hans följe kommit fram till Finnmarken, framgår af konungens instruktioner att uppbära skatt af sjöfinnarne mellan Titisfjorden och Malanger, samt att, om de hindrades af danska fogdar, möta våld med våld. Om det blifvit något af med skeppsbyggnaden är svårt att säga, däremot synes skansen ha blifvit anlagd och varit en af orsakerna till det därefter utbrytande danska kriget (s, 320—21).

* * *

Om fartygen, deras namn, storlek och beskaffenhet samt tillkomst, meddelar herr Zettersten intressanta upplysningar. Hvad särskildt fartygen angår, uppräknas af dem mellan 20 och 30 olika slag, som närmare beskrifvas. För dessa upplysningar måste hvarje forskare vara författaren tacksam, jag kan dock icke ingå i några närmare detaljer i detta afseende, utan hänvisar till sid. 322—23.

Men af ännu större intresse är den öfversikt författaren ger öfver svenska flottans storlek under hvar och en af Vasakonungarne. Vid Gustaf I:s död bestod hon af 6 stora och 19 medelstora skepp samt 28 småfartyg. Erik XIV efterlämnade en flotta, som var »dubbelt större och kraftigare», än den han mottagit af fadern. Under Johan III:s tid nedgick flottan till 3 stora och 5 medelstora skepp samt 38 småfartyg, men under Karl IX ökades hon till 3 stora och 27 medelstora skepp samt 63 småfartyg och var ungefär lika stark, som den hans fader efterlämnat. Vid 1634 års slut hade Sverige en flotta af 14 stora och 30 medelstora skepp, 47 småfartyg och 5 lastdragare.

hvilka först under detta århundrade omtalades. Denna flotta var »således i afseende på antalet fartyg närmast jämförlig med den stora flotta, som Erik XIV efterlämnat, men den var betydligt öfverlägsen genom sin organiserade bemanning och sin kraftigare bestyckning».

Svenska skärgårdsflottans anor gå långt tillbaka i tiden. Själfva kusternas beskaffenhet hafva vållat byggande af smärre fartyg. Under 15—1600-talen kallades dessa fartyg gemenligen »farkoster»; till undvikande af missförstånd har herr Zettersten utbytt denna benämning mot småfartyg.

Under Johan III:s tid tyckes denna flotta ha varit störst. På Ladogasjön ville konungen ha några »lättfärdiga» båtar eller lådjor. Huru stark hon blef, är obekant, men enligt ett inventarium af 1585 förde hon 212 kopparskytt och 110 järnskytt. Äfven Karl IX vårdade sig väl om skärgårdsflottan, liksom om örlogsflottan. Hans son försummade ej den lilla flottan, men dock förlade han sjöförsvarets styrka i de stora skeppen.

Hvad de olika folkklassernas förhållande till flottan beträffar, menar författaren (s. 197—198), att man tyckes ha ansett, som om det egentligen tillhörde städerna att vidmakthålla skeppsflottan, emedan det för dem måste vara af en synnerlig vikt, att en flotta fanns mäktig att skydda deras handel. Men äfven riksrådet, ridderskapet och adeln kommo flottan till undsättning. Enligt riksdagsbeslutet af år 1629 beviljade adeln till flottans utredning 50 daler för hvar rusttjänsthäst. Minsta bördan hvilade på presterskapet. — Vi se sålunda, att hela bördan på långt när ej hvilade ensamt på allmogen, om än utskrifningen tyngst drabbade densamma.

Af det ofvan anförda framgår, att alla Vasakonungarna i hög grad vårdat sig om flottan med undantag af Johan III, som dock visst icke saknade intresse för eller underkände hennes vikt och betydelse. Men olyckan var, att han lika litet i afseende på flottan som i andra angelägenheter förstod att förverkliga sina planer eller göra sig åtlydd. Hvad Karl IX angår, anmärker herr Zettersten, att »oförtjänt synes det hårda omdöme vara, som flottans alla historieskrifvare och äfven andra fällt om Karl, eller att han, liksom Johan III, vanvårdat flottan och låtit henne förfalla» (s. 367), ty Gustaf Adolf mottog, såsom ofvan är nämndt, en icke föraktlig flotta. Hvad Karl IX sak-

nade, var dugligt biträde och äfven bemanning, men hans son skaffade sig både det ena och det andra.

Om Erik XIV yttrar herr Zettersten, att han kunde, som man säger, »sätta lif i spelet». Vid genomläsandet af hans registratur finner man, att han var själen i det hela, att det var hans förtjänst, att skeppsfolkets styrka, som vid hans tillträde till regeringen uppgick till 1,000 man, då kriget 2 $^1/_2$ år därefter utbröt, genast fördubblades, och året därpå eller 1564 åter fördubblades så att styrkan blef 4,000 man, som sedan år 1567 ökades ända till nära 5,000 man. Därefter inträdde konungens svaghetsperiod, och då sjönk äfven flottans styrka.

Hos Gustaf II Adolf har herr Zettersten upptäckt nya och hittills så godt som okända eller förgätna sidor af hans lysande militäriska snille.

I Johan Hands dagbok omtalas, att när konungen kom i Elfsnabben ombord på skeppet, anställde han ordentligt förhör om skeppets tillstånd och visste namn på allt, som var ombord, löst och fast, tackel och tåg, stora och små segel, »rätt som det hade varit en Indianisk skeppskapten», tillägger Hand mycket förvånad. Sedan öfvade konungen under resan båtsmännen och soldaterna i vapnens bruk och skeppets regerande under strid. Någon sjösjuka led han ej af. Gustaf Adolfs stora fältherregåfvor hafva orsakat, att hans sjömannaskicklighet blifvit mindre uppmärksammad, än den i själfva verket förtjänat (s. 70). År 1623 förde konungen själf befälet öfver sin flotta. Sedan Anund Jakobs dagar hade ingen svensk konung i egen person gjort detta. Gustaf Adolf hade vid detta tillfälle under sig 4 amiraler, en hvar för sin egen afdelning. Han »utfärdade ock då en segelordning, som i flera delar påminner *om långt senare tiders bestämmelser vid eskadersegling*». Denna »ordning, hvarefter skeppsflottan skall segla, när hon löper till sjös», utgaf Gustaf Adolf ombord på skeppet Stockholm till ankars i Elfsnabben den 10 juni 1623. Den där liggande flottan, som konungen själf sedan förde till Danzig, utgjorde fyra flottor eller eskadrar, med Stockholm som chefsskepp i 1:a flottan, Kronan i 2:a, Riksnyckeln i 3:e och Tre kronor i fjärde flottan. Första flottan bestod af sex skepp, de öfriga af fem hvardera (se vidare beskrifningen härom 393—397).

Holberg säger i sin historia, då han jämför Kristian den IV med Gustaf Adolf, att den senare var endast en stor general, men att Kristian den IV var både en stor general och en stor

amiral. Att jämföra dem med hvarandra som fältherrar, var väl redan på Holbergs tid en löjlighet, men om man förut varit benägen att ställa Kristian som amiral öfver Gustaf Adolf, så torde väl ingen göra det hädanefter, ty i sin bok om slaget vid Colberger Heide har bibliotekarien Bruun visat, att Kristian den IV ej var någon stor amiral. Men då man läser herr Zetterstens beskrifning på ofvannämnda segelordning, får man det intrycket, att Gustaf Adolfs militäriska snille äfven framlyser hos honom som amiral, om han också ej fick tillfälle att utbilda sig till en lika stor amiral som general.

* * *

Mycket annat om vår flottas uppkomst, organisation, styrelse och ekonomi kunde vara att meddela ur detta innehållsrika arbete, men utrymmet medgifver det ej. Dock måste jag påpeka, att det äfven innehåller högst lärorika statistiska utredningar, som måtte ha kostat ett ofantligt arbete. Man måste äfven vara författaren tacksam för de viktiga bidrag till våra amiralers och sjöhjältars biografier, som han gifvit genom att utförligt angifva deras meritförteckningar m. m. Mot de uppgifter författaren i detta hänseende meddelar ur egna forskningar, har jag intet att anmärka. Däremot torde åtskilliga uppgifter, som han hämtat ur tryckta källor, icke vara lika tillförlitliga eller fullständiga, som författarens egna, men jag vill ej nu närmare inlåta mig på denna sak.

I ett arbete, som uppkommit ur ett så svårhandterligt material och som utmärker sig genom en hardt när öfverväldigande massa af nya och intressanta detaljer, ha naturligtvis, trots den största omsorg, åtskilliga smärre oegentligheter ej kunnat undvikas. En och annan anser jag mig min plikt likmätigt böra påpeka.

»Den beständiga rådsinstitutionen» kan sålunda icke sägas »leda sitt ursprung från riksdagsbeslutet af 1602» (jfr sid. 11). Enligt den nu gällande uppfattningen, anses den ha tagit sin början först 1634. S. 18, vid tal om amiralitetskollegium, säger författaren, att det fungerade i 157 år. Häremot kunde intet vara att invända, om ej författaren tillika framhållit, att detta kollegium under samma tiderymd fungerat såsom »flottans fast organiserade öfverstyrelse». Månne man ej snarare bör säga,

att amiralitetskollegium förlorade denna egenskap 1780 och att det aldrig sedan återvann densamma. I skrifvelsen af den 5 maj 1791, genom hvilken Gustaf III upplöste amiralitetskollegiet och inrättade general-sjö-militiækontoret, framgår ovedersägligen, att amiralitetskollegium, under den närmaste tiden före sin upplösning, ej varit någon öfverstyrelse för flottan, utan endast för en mindre del af de till sjöväsendet hörande delar». S. 36 står det: »ett annat slag af fasta amiraler äro skeppsgårdsamiralerna i Finland från 1583», men s. 69, att skeppsgårdsamiraler funnos redan 1582. S. 115—116 säger författaren: »På Hisingen och i Askims härad i Bohuslän hölls utskrifning år 1629». Felskrifningen är ögonskenlig. S. 285 står det, att »efter många års ansträngningar intogs Riga af Gustaf Adolf den 16 sept. 1621». Detta uttryck är något oklart, ty Rigas belägring varade ju knappast fem veckor, och först nyssnämnda år kan man säga, att kriget mellan Sverige och Polen åter egentligen började, ty under Gustaf Adolfs regering rådde ju så godt som hela tiden, utom 1617—1618, ända till 1621 stillestånd mellan de bägge rikena. S. 286 säges det, att »Elbing förblef under svenska kronan till freden i Oliva, 1660» i stället för till stilleståndet i Stuhmsdorf, 1635. S. 345 vid tal om antalet af skepp, som eröfrats från fienden 1565, uppges det, att det var 1 som togs, men s. 419, att i slaget den 7 juli 1565 eröfrades 3 skepp.

II.

Den näst sista delen af herr Zetterstens arbete — ty den sista berör på några sidor lotsverket — handlar om sjötågen (s. 399—499). Denna del har författaren långt mindre utförligt behandlat än flottans styrelse, folk, förvaltning, ekonomi samt skeppsgårdar och varf. Man bör icke klandra författaren härför, ty sistnämnda grenar af vår flotta ha hittills varit alltför mycket försummade för krigshistoriens skull. Och ehuru författaren i framställningen af sjötågen vid vissa tillfällen hade kunnat och bort vara mera utförlig, har han likväl, äfven hvad sjökrigshistorien angår, åstadkommit ett i hög grad förtjänstfullt och dugande arbete.

Anmärkningar kunna visserligen göras mot flera faktiska uppgifter, detta beror hufvudsakligen på de källor författaren

begagnat. En af dessa, eller Clement Rentzels berättelse, innehåller flera oriktigheter, som författaren ej behöft råka ut för, om Gustaf I:s riksregistratur mer användts. Men som X och XI delarne af detsamma,[1] när författaren skref sitt arbete, kanske icke voro i tryck tillgängliga, är han till stor del ursäktad, för att han icke framför allt sökt hämta sina uppgifter ur denna källa.

Hvarje vän af Sveriges historia och af »svenska flottans minnen» måste likväl vara herr Zettersten mycket tacksam för, att han, i sin framställning af Gustaf I:s sjötåg, framhållit den stora och afgörande roll vår flotta spelade under grefvefejden, samt därför, att han är den ende svenska historieskrifvare, som i våra dagar i tryck påminnt svenska folket om en förtjänt man, hvilken blifvit så godt som alldeles förgäten af detsamma. Det hade likväl varit att önska, det författaren mera i detalj skildrat svenska flottans verksamhet under detta krig. Detta skulle utan större svårigheter låtit sig göra, om han mera omfattande genomforskat de svenska källorna och sedan med vederbörlig kritik sammanarbetat de fynd han i dem gjort, med hvad utländska författare, enkannerligen de danska, åstadkommit om detta krig. Ty det är ett egendomligt förhållande med grefvefejdens historia, att medan icke allenast danskar och tyskar, utan äfven norrmän behandlat densamma, senare svenska forskare icke vidare uppmärksammat detta rika och storartade ämne. Och likväl torde vårt folk sällan tagit del i ett krig, som haft så djupt ingripande verkningar på den skandinaviska nordens yttre och inre förhållanden. Ofta torde heller icke våra vapen i så hög grad som i detta krig, främjat Nordens intressen och därjämte handelns och sjöfartens utveckling i allmänhet. Men detta krig var ock i själfva verket mera en europeisk än en en rent skandinavisk fråga.

Äldre svenska historieskrifvare, såsom Tegel och efter honom Tornqvist, hafva dock framhållit Sveriges stora inflytande på utgången af detta krig. De hafva visserligen understundom gjort detta mindre opartiskt, än de bort göra. Men i det hela taget ha de varit mera opartiska än de danska författarne, hvilka senare svenska forskare följt, medan de så godt som förbigått

[1] Dessa delar af konung Gustaf I:s registratur äro, liksom de föregående, utgifna af arkivarien m. m. d:r Victor Granlund. De utgöra en grufva för dem, som ur svenska källor vilja studera grefvefejden.

Tegel och Tornqvist.[1] Härigenom har också följden blifvit, att man i senare tider fått en ofullständig bild af Sveriges och svenska mäns deltagande i detta händelserika och i sina följder så märkvärdiga krig.

Med tacksamhet och glädje må vi svenskar visserligen erkänna, att många af Danmarks senare historieskrifvare visat stor oväld vid bedömandet af historiska händelser, i hvilka vårt fädernesland haft del, så ock i uppfattningen af våra stora män. Jag behöfver nämligen endast nämna bibliotekarien Chr. Bruun, professorerna E. Holm, J. Stenstrup, d:r J. A. Fredricia och kapten A. Larsen. Men till denna grupp kan man alls icke räkna författaren af »Den dansk-norske sjömagts historie», H. G. Garde. Och endast med betydliga modifikationer kan man göra det med den utmärkte historieskrifvare, som grundligast och utförligast af alla nordiska författare behandlat »Grevens Feide», C. Paludan-Müller, som en af hans hängifne och tacksamme lärjungar nyligen kallat »den store afdöde».

Man måste visserligen medgifva, att Paludan-Müller erkänner, att Gustaf I och Sveriges ingripande i kriget hade ett afgörande inflytande på dess utgång, han erkänner till och med, att svenska flottan var »oumbärlig» för Kristian III, ehuru han, så mycket han förmår, söker förringa detta senare erkännande genom att gifva Peder Skram hela äran af sjösegrarne. Den svenska flottans verklige öfveramirals namn nämnes däremot endast i förbigående. Att svenska flottan var den bästa af de tre förbundnas, erkänna visserligen både Paludan-Müller och Garde, men genom att pådikta sin landsman, Peder Skram, ett öfverbefäl, som han han aldrig haft, samt genom att uteslutande tillerkänna honom, som dock under det egentliga sjötåget endast var en af den svenske amiralens underbefälhafvare, förtjänsterna af framgångarna, hafva de gjort sig skyldige till ett svårt fel mot den historiska sanningen och mot Danmarks bundsförvandter, svenskarne. Ty ur historiska urkunder låter det sig ej bevisa, att Peder Skram under grefvefejden någonsin fått »overtage en af de vanskligste opgaver, der nogensinde ere stillede en dansk krigsman». Det strider därför ock mot rättvisan, då man på

[1] Den författare, som i senare tider, om ock endast i allmänna drag, verkligen framhållit Gustaf Vasas och Sveriges afgörande ingripande i grefvefejden, är herr C. T. Odhner. Hans »lärobok» har mera och bättre framhållit detta, än utförliga historiska arbeten.

grund af hans lösning af »en opgave», som han aldrig fått, säger, att den »gjort hans eget Navn udödeligt i Danmarks Aarböger». Har någon af de amiraler och krigshöfdingar, som voro med på detta sjötåg, mera än de andre haft en sådan »Opgave, hvis heldige Lösning har mere end alt Andet bidraget till Fædrelandets» — och Nordens — »Frelse», och som bort göra hans namn odödligt i Skandinaviens historia, så är det icke Peder Skram, utan en svensk man. Härmed vare det långt ifrån mig att vilja söka förringa det danska folkets stora krigiska ära och allra minst dess flottas och sjöhjältars lysande bragder. Det är ej min mening att söka nedsätta Peder Skram, utan endast att låta honom få dela med sig åt den, som enligt *urkunderna* har gjort lika mycket eller mera än han. Ty ur historiska handlingar kan det ej bevisas, hvarken att Peder Skram haft högsta befälet öfver svenska eller öfver hela den förenade flottan, och fråga kan blifva, om han ens förr än efter slaget i Svendborgssundet fått befälet öfver Kristian III:s flotta. Berättelserna om Peder Skrams verksamhet under sjökriget före flottans inlöpande i Öresund hvila, så vidt jag vet, hufvudsakligen på Hvitfelts framställning och fru Olive Skrams anteckningar om sin fader. Den förres framställning vimlar från början till slut af oriktigheter. Hvad fru Olive Skrams berättelser[1] åter angår, ha de större historiskt värde än Hvitfelts, men äfven hennes uppgifter måste användas med varsamhet. Hon nämner icke den svenska amiralens namn, men hon säger ej heller uttryckligen att hennes fader var svensk öfveramiral, om man än kan uttolka hennes ord så, att hon tager detta för gifvet. Däremot låter hon verkligen sin fader ha hedern af allt, hvad som utfördes. Men hon är icke den enda nära anhöriga till en berömd man, som förstorat och förökat hans bedrifter. Mot bägge dessa danska författares och deras efterföljares framställningar kunna vi svenskar däremot sätta »gamle kung Göstas» bref icke blott till hans »kära dannemän», riksråd och adel, utan äfven de bref, som han skrifvit särskildt till sin amiral, och som denne ej skulle få meddela åt andra. Dessutom har Gustaf I utfärdat en formlig skeppsrätt eller instruktion, där han gör vetterligt »med detta vårt öppna bref, att vi utskickat hafve denne vår troman och amiral, Måns Svensson, med vår skeppsflotta emot våre, Sveriges rikes, Danmark och Norges rikers fiender, de

[1] Danske Magazin Tredje Række, s. 81.

lybske, deras anhängare och medhjälpare. Det är således icke Peder Skram till Urup, utan Måns Svensson Some till Vesterby, som konung Gustaf I förordnat till öfversteamiral öfver sin och Sveriges rikes skeppsflotta. Peder Skram var visserligen då i svensk tjänst och ombord på svenska flottan, hans dotter må gärna tilldela honom värdigheten af »amiral», konung Gustaf har dock aldrig gifvit honom denna titel. I alla konungens bref, där han skrifver till svenska flottans befälhafvare och höfvidsmän gemensamt, nämner han först Måns Svenssons och därefter de andres namn, och visserligen först af dessa Peder Skrams namn, så länge han förblef i svensk tjänst. De flesta brefven äro dock ställda ensamt till Måns Svensson Some, de utvisa ock ovedersägligen att den store konungen hade mycket höga tankar om sin amiral, samt att denne åtnjöt sin kunglige herres oinskränkta förtroende. Ur fru Olive Skrams anteckningar, liksom ur Paludan-Müllers framställning, kan man visserligen få fram, att Måns Svensson var en nolla, men detta låter sig ej göra ur Gustaf I:s bref till honom.

Att danskarne underskattat Some, är ej underligt; på sitt sätt kunna de likväl sägas mera ha uppmärksammat honom, än det 19:de århundradets svenskar gjort. Ty dessa ha till allra största delen förbisett honom, enär ingen af dem före herr Zettersten ens nämnt hans namn. Kanske skulle Måns Svensson Somes namn ännu vara hemfallet åt glömskan, om ej en af våra nu lefvande främste häfdatecknare framhållit hans förtjänster i Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien, då fråga väcktes om, hvilka amiralers och sjöhjältars namn skulle pryda sjökrigsskolans nya hus på Skeppsholmen. Detta hans ingripande hade ock till följd, att Måns Svensson Somes namn 1879 anbragtes på nämnda hus. Detta är ock snart sagdt den enda hedersbevisningen en sen eftervärld egnat honom.[1] I denna anmälan är ej utrymme för en utförligare behandling, men jag vill en annan gång försöka göra en skildring af hans sjötåg.

* * *

[1] I tionde bandet af Svenskt Biografiskt Lexikon, ny följd, har omsider en biografi öfver honom influtit. Den stöder sig dock endast på vanliga tryckta källor och är både kort och ofullständig. I Nordisk Familjebok, annars så fullständig, söker man honom förgäfves.

Redan på skolbänken har hvarje svensk fått lära sig, att vår flottas ärofullaste tid varit under det nordiska sjuårskriget, särskildt år 1565. Herr Zetterstens framställning jäfvar icke häller denna uppfattning. Dock hade det varit att önska, att han mera i detalj, eller så att säga mera utredande och bevisande, behandlat sjöstriderna under detta för alla Östersjöstaterna så viktiga krig. Man önskar, att hans framställning vore riktig, men man känner långt ifrån visshet i detta afseende, om man studerat utländska arbeten och framför allt *ett* svenskt. Herr Zettersten har, synes det mig, varit för litet kritisk samt allt för troget följt äldre svenska författares skildringar och detta utan att vederlägga senare från dem afvikande framställningar. Och dock torde knappast någon svensk forskare såsom herr Zettersten varit kvalificerad att lägga en säker grund för svenska flottans historia under detta sjökrig. Ty för att säga meningen rent ut, detta krigs historia behöfver undergå en grundlig revision. Hvarken danska eller svenska skildringar af detsamma äro tillnärmelsevis, hvad de borde vara, kanske mest därför, att hvad som svenska och danska källor innehålla om detta krig icke ännu efter vederbörlig kritik blifvit samarbetadt.

Tornqvist och Vestling bland svenskar, Garde bland danskar, hafva jämte andra gjort aktningsvärda bemödanden, men mycket återstår ännu att göra. Den sistnämnde är i sitt arbete »Den dansk-norske Sömagts Historie» lång ifrån opartisk eller kritisk, men han har understundom uppgifter, som äro ovärderliga eller åtminstone förtjäna att uppmärksammas för att efter vederbörlig kritik användas. Om herr Zettersten rådfrågat denna författare, tro vi, att hans framställning skulle vunnit icke obetydligt, Sant är visserligen, att Sveriges mest lysande sjökrig enligt Garde ter sig i en helt annan dager, än vi svenskar äro vana att se detsamma. Men egendomligt nog torde dock hans skildringar på de flesta svenskar göra ett långt mera tillfredsställande, för att icke säga sympatiskt, intryck, än t. ex. Fr. Vestlings framställning af samma krig i hans arbete »Det Nordiska Sjuårskrigets Historia». Efter läsningen af detta arbete torde de fleste stå undrande och spörjande, om Klas Kristersson Horn och svenska flottan verkligen skurit några lagrar. Man har svårt att under läsningen af detsamma värja sig för den misstanken, att vår nationalfåfänga gjort mer af deras strider, än som varit öfverensstämmande med verkligheten. Och ehuru Zettersten i

allmänhet ej delar Vestlings uppfattning, bryr han sig dock ej om att söka vederlägga dennes uppgifter eller leda sina egna i bevis. Och likväl hade det varit så mycket större skäl till att göra detta, som Vestlings arbete redan synes vara, eller åtminstone kommer att blifva, grunden för utländingarnas uppfattning af sjöstriderna under ofvannämnda krig. Åtminstone åberopar en tysk forskare Otto Blümcke i sitt arbete *Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges* gång på gång detsamma.

Frågan blir därför nu, om Vestling har rätt eller icke i sin framställning af sjöstriderna? Om så vore, skulle de äldre svenska skildringarne vara otillförlitliga. I någon mån torde dessa också öfverdrifva svenskarnes framgångar, men på sitt vis gör sig äfven Vestling saker till öfverdrifter, ehuru i motsatt riktning. Ty så samvetsgrann och noggrann än denne forskare i allmänhet är, torde många läsare likväl ha svårt att i allo förlika sig med hans framställning. Han, som dock egentligen har sin styrka i detaljerna, försummar nämligen väl ofta att komma fram just med de detaljer, som äro belysande och afgörande för en klar och tydlig uppfattning af själfva händelserna, och därigenom får hans framställning icke sällan något skeft. Därtill kommer, att han har en viss förkärlek för utländska, icke minst danska källor, medan han nästan tycks negligera de svenska. Såsom exempel härpå vill jag till en början anföra hans skildring af slaget vid Öland.[1]

Detta slag framställes af de flesta svenska historieskrifvare som en seger. Af Vestlings framställning åter får man icke detta intryck, men det framgår icke heller att det varit ett nederlag. Slaget skulle således ha varit oafgjordt. Garde har ungefär samma uppfattning,[2] och äfven Odhner ansluter sig i sin lärobok till samma åsikt. Herr Zettersten däremot[3] anser, att det var en seger. Hvilken af dessa motsatta åsikter är nu den rätta? Vestling synes mig, såsom redan sagdt är, allt för mycket lita till utländska källor. Han har visserligen sett Erik XIV:s bref »till den menige man utöfver hela Sveriges rike belangendes den lycke och seger emot fienderna» af den 15 september 1564, men antingen har han icke ansett sig kunna sätta tro till konungens ord, eller också har han icke tagit

[1] Vestling, Det nordiska sjuårskrigets historia, s. 69, 70.
[2] Garde, s. 67.
[3] S. 416—417.

kännedom om skrifvelsen i dess helhet. Som Erik XIV:s bref i många fall är högst upplysande och, så vidt jag vet icke tryckt, och som man från denna tid har så ytterst få skildringar af samtida om sjöslagen, vill jag anföra följande ur detsamma:[1]

»Och alldenstund vi hade vår skytt och alle våre krigsmunitioner i Kalmar, dit man ock med minste omkostnad och omak kunne bekomma tillförning både med spannemål, fetalie och andre nödtorfter, som man behof hade, ty toge vi oss dette råd före och droge till Kalmar — — — — — — — — — — — — Emellertid vi voro på tåget och komme till Strömsrum, finge vi spörje tidender om vår skeppsflotta, att det gick fast sielsindt och olike till; både var folket sjukt utaf den orsak att amiralerna hade emot vår befallning slagget mera folk tillsammans, än som sig väl kunne rymme på förbemälte skepp. Därutöfver blef af fetalien förstördt och intet uträttadt, så hade ock amiralerne satt sig före att begifva sig hem åt Stockholm igen och mente det vara nog, hvad som de hade uträttedt med de narviske kofarter, som de tillförene bekommit hade. Då vi sådant förnumme, blefvo vi ille tillfrids och besvärade oss flux öfver den store oskäl, de oss och riket i så måtto hade tillfogat, i det att de så hade försummet tiden och föge uträttat det riket kunne hafve gagn utaf för all den bekostnad och omak, som på vår skeppsflottas utredning var användt; förskickede fordenskuld våra gode män och tjenare herr Klas Kristersson samt Göran Pedersson in oppå skeppen, att de skulle ransaka, hvilken som rätte orsaken var till samma försummelse, gåfve dem också i befallning, att där som skulden finnes hos amiralerna, skulle de sätta dem af befallningen, och herr Klas Kristersson blifve i deras stad för amiral. Och när förbemälte herr Klas och Göran kommo dit tillstädes in på skeppen och begynte förhöres och förhandles därom, fanns då uti sanning, att amiralerne vore här mest vållandes uti, i det de ville icke fort till fienderne, hvarföre tog då herr Klas Kristersson sig den befallning oppå, som vi honom ombetrott hade. Medan detta skedde, kommo fienderna dragandes in till våra skepp, som då logo vid norra Ölands udd, och efter vädret var sunnan den dagen och blåste flux, ty hade våre ingen annan råd, utan måste låta gå till sjös undan fienderne och hölle deras kosa upp under Gulland, och blefve då den tid våre slagne på flykten, dock finge vi ingen skade på våre skepp, utan de blefve alle behåldne. Sedan fienderna det såge, att våra vore afvekne, satte de under norra Ölands udd med deras skeppsflotta och begynte bränna. Men strax därefter fogade Gud det så, att vädret förändrade sig i norr, så att våre finge en tjänlig vind, hvarför de ock vände strax om och sökte till fienderna igen. Och när våra örlogsskepp komme löpandes till dem, tågade fienderna [med] deras slättste skepp fram ut med landet och stälte sig till motvärn.

[1] Det visar också tydligen att Horn ej levererat slaget, såsom flere berättelser förtälja, i konungens åsyn. Ett bref af den 8 aug. är ock viktigt för närmare kunskap om Horns öfvertagande af befälet.

Men när våre begynte flux skjute på dem, då måste de omsider lyfte deres ankar och gifva sig till segels, slogos så med våre den hele dagen igenom något in på natten. Men efter tre af fiendernes skepp vore uti skärmytseln oförseendes komne ibland vårc örlogsskepp, och hade där satt (sic), därföre medan de voro på flykten och aktade löpa sin kos, blef vår amiral dem varse och tog dem så till fånga, ett af dem kallas Böselejonet, det andra Morianen, det tredje David. Däroppå voro fem utaf den danske adeln, som ock fångade blefve, nämligen herr Arved Ugarp, Peder Dåå, Torbjörn Dåå, Kristiern Sörensson och Verner Kloot samt sexhundra gemene fångar. Togs där ock ett köpmansskepp, hvilket var tillförene af våre fånget och upptaget i sjön, och sedan svekligen drog sig undan, när skärmytslen angick. Och efter vi ändå ingen viss kunskap hade bekommit utur sjön, huru med våre örlogsskepp var gånget, därföre läto vi sätta oss utöfver till Öland på samma dag slakten stod med en gesvadher tyska ryttare och två fänikor knektar uti den akt att där fienderna hade behållit sjön och fått öfverhanden med våre, att vi då hade kunnat försvara Öland. När vi kommo in på landet, finge vi då se fiendernas skepp, där de lågo i sjön, dem vi talde, och vore de då icke mere än 30, men Ölandsboarne, som hade sett dem tillförene, den tid de först drogo till vår skeppsflotta, sade oss förvisso, att de då vore 40 skepp alle tillhope, hvarföre ock intet tvifvel är, att 6 utaf fiendernes skepp skole vare omkomne utöfver de, som fångade blefvc. Men det hafve vi i visse sanning förstått sedan af dem, som hafva sett skeppsvraket och folket vid stranden utmed Öland, att 2 väldig skepp skole hafve strandet och blifvit borta för fienden.»

I hufvudsak måste detta bref få anses tillförlitligt, åtminstone bör man ej, såsom Vestling gjort, lämna det så godt som utan allt afseende och egentligen endast sätta sin lit till den danske amiralens uppgifter, om ock denne var en sådan man som Herluf Trolle. Icke häller kan man gärna sätta tro till Gardes uppgift, att de tagna danska fartygen icke under slaget varit förenade med Trolle, utan att de kommit annorstädes ifrån för att förena sig med honom, enär ju Trolle i sitt bref säger, att han först saknade[1] dem den 15 augusti, eller dagen efter sista sammandrabbningen. Däremot äro både svenska och danska historieskrifvare eniga om, att svenska amiralsskeppet Elefanten strandat, men som detta skedde den 16 augusti enligt herr Zettersten, så får man väl ursäkta konungen, att han ej omtalar dess förlust. Men att märka är, att konungen erkänner, det svenska flottan blef slagen på flykten vid första dagens strid. Det är därföre svårt att tro annat, än att hans uppgift om fiendens flykt den andra dagen också är riktig, och att svenska

[1] Vestling, s. 70 n.

flottan behållit slagfältet. Hvad som äfven talar för svenska flottans seger är, att 3 fartyg togos från fienden. Äfven Öländingarnes uppgifter om den fiendtliga flottans styrka torde vara riktiga, ty Garde erkänner, att med den ursprungligen 36 segel starka dansk-lybska flottan hade 3 andra fartyg förenat sig.[1] Jämte det af konung Erik omnämnda köpmansfartyget får man således 40 skepp.[2] Däremot är det svårt att tro, det danskarne förlorat flere skepp än de tre ofvannämnda. De 6 eller 7, som Erik saknade, hade ju kunnat vara bortskickade.[3]

Vestling tyckes knappast bättre ha undersökt konungens bref för år 1565 än för år 1564. De danska källorna anser han fortfarande för bättre än de svenska, därför får man ock det intrycket af hans framställning, att de båda sjöslagen den 4 juni och 7 juli varit oafgjorda. Möjligt är det likväl, att svenskarnas sjösegrar under 1565 icke alltid varit fullkomligt hvad man säger taktiskt afgjorda, men faktiskt torde de dock ha varit det, hvilket äfven är hr Blümckes åsigt.[4] Ser man på danskarnas förluster under detta år, kan jag ej finna annat, än att de vore betydligt större än svenskarnas. Hvitfelds eskader af 9 skepp blef ju dels ödelagd, dels gjord onyttig, så länge kriget varade, Att Horn varit öfverlägsen den 4 juni framgår så väl af konungens svar af den 14 juni på hans bref, som däraf att Herluf Trolle ej kunde hindra de med proviant lastade svenska fartygens framkomst till flottan, samt vidare däraf att förbindelsen mellan Sverige och de pommerska städerna, som danska konungen framför allt ville afskära, fortfarande upprätthölls.

Hvad slaget den 7 juli vid Bornholm angår, så synes mig detta med större skäl än slaget vid Öland i augusti 1564 kunna kallas oafgjordt. En skildring i detalj af detsamma torde dock

[1] Garde, s. 62 n.

[2] Jag har hällre följt detta bref än ett tidigare af den 19 augusti till ståthållarne på Stockholms slott, ty det tyckes som om konungen varit bättre underrättad, då han skref brefvet af den 15 september, än då han skref till nämnde ståthållarne. Af brefvet till desse framgår, att man slagits den 10 och 11 augusti och såsom det tyckes äfven den 13 eller den 14, ty då konungen kom öfver till Öland den 14 augusti hade allaredan »de våre» slagit fienden på flykten, så vida ej härmed skall menas, att konungen då först fick underrättelse om, att Horn segrat. Dunkla punkter finnas i detta bref.

[3] Att Vestling uppenbarligen icke begagnat detta bref i sin helhet framgår, dels däraf att han följer Trolles uppgift om de danska fångarnas antal, dels ock däraf att han ej bestämdt vågar säga, att konungen låtit sätta sig öfver till Öland, hvilket dock tydligt framgår af hans bref.

[4] Anf. arb., s. 201 och 236.

visa, att svenskarna äfven här i det hela stridt med framgång, och att Klas Kristersson icke utan skäl ansett sig haft öfverhanden. Gardes framställning af detta sjöslag, det största och blodigaste under hela kriget, hör till hans bättre skildringar. Enligt denne författare har hufvudstriden utkämpats mellan Horns amiralsskepp St. Erik och 8 andra svenska skepp å ena sidan samt danska amiralsskeppet Jägmästaren jämte 5 andra danska å den andra. Har, såsom Erik Ruds bref och andra danska källor uppgifva, den öfriga delen af danska flottan så godt som hållit sig på afstånd från striden, så har väl detta ock varit förhållandet med flertalet af de svenska skeppen. Därom förmäla dock våra källor intet, och åtskilligt gör, att man måste anse Erik Ruds uppgifter i icke ringa mån färglagda. Mera sannolikt förefaller det, att denna del af danska flottan ej kom amiralskeppet och dess sekundanter till hjälp, just emedan den icke kunde det för de andra svenska skeppen. Skulle Erik Ruds och Gardes skildringar vara riktiga, så skulle ju flertalet af svenska och danska fartyg ej allvarsamt varit i elden, men huru skall man då kunna förklara, att svenskarna förlorat i döda och sårade öfver 5,000 man. Äfven Vestling uppger, att förlusten i manskap säkerligen varit å båda sidor flera tusen man. Detta förefaller icke osannolikt, men då Vestling har denna uppfattning, är det bra egendomligt, att han kan påstå, det flertalet danska skepp hållit sig »overksamt på afstånd».[1] Otto Rud skulle således endast med sina 6 i striden varande skepp tillfogat den 46 fartyg starka svenska flottan ofvannämnda stora förluster.

Enligt Garde skall på Jägmästaren af 1,100 man endast 100 man varit öfriga. Erik Rud i sitt bref erkänner, att hans skepp af 500 man endast haft 150 kvar. Att de öfriga danska och lübska skeppen, som kämpade vid sidan af amiralskeppet, haft förluster i samma proportion, framgår äfven af Gardes framställning. Hans uppgifter om de fem svenska fartygen och deras besättningars styrka förtjäna tilltro. I så fall måste också svenskarnas förluster såsom Magnus Stigtomtensis och efter honom herr Zettersten och flera andra författare uppgifva, vara alldeles för låga, så vida hela svenska flottan, såsom jag tror, varit i elden.

[1] Vestling, s. 100.

Om de ömsesidiga förlusterna af fartyg äro uppgifterna mycket olika. Vestling menar, att Erik XIV endast uppger ett fartyg såsom taget från fienden, men konungens ord synes mig dock kunna tolkas annorlunda. Han skrifver nämligen: »Vi förnimme, att fiendernas amiral (så skref man denna tid i stället för amiralsskepp) är eröfradt vorden, desslikes ock ett af deras förnämsta skepp med ståtlige krigsmunitioner»[1] — — — — — Däremot talar konungen ej om några förlorade skepp, men af brefvet framgår dock indirekt, att svenska flottan gjort stora förluster, men äfven fienden. De 6 skepp, som Resen omnämner såsom eröfrade af svenskarna, och som äfven andra författare omnämna, voro nog ej, såsom Tornqvist tror, danska fartyg, utan svenska, hvilka danskarna enligt Resen eröfrat, men sedan måste släppa. Till dessa hörde väl de 4 skepp, som för svenskarna skjötos i sank eller uppbrändes. Att den dansk-lybska flottan blifvit illa tilltygad framgår äfven af Erik Ruds bref och af andras uppgifter. Ha endast två af dess fartyg blifvit skjutna i sank, så ha dock flera blifvit otjänstbara. Den på svenska flottan började farsoten nödgade Horn att återvända hem, hvartill äfven förlusterna i slaget nog också ha kunnat bidraga.

Jag har sagt, att detta slag snarare än det vid Öland kan betraktas såsom oafgjordt. En jämförelse mellan konungens bref af den 15 sept. 1564, den 14 juni 1565 och den 18 juli sistnämnda år torde bevisa giltigheten af detta påstående. I de båda första brefven säger konungen uttryckligen, att hans flotta segrat. I det sista däremot säges väl, att »fienden kommit på kneken», men på samma gång talas det om framgången i mera reserverade ordalag. Sistnämnda bref är af följande lydelse:

»Oss är eder skrifvelse till handa kommen, af hvilken, såsom ock utaf Bengt Räfs berättelse, vi hafve förnummet huru ock I nu den nästförledne 7 julii dock hafve varit till mangels med fienderne, och huru den slagtning hafver sig begifvit, som senest skedde till siöss. Vi hafve ock förstått, att I strax därefter hafve begifvit eder med våre örligs skepp på hemvägen, och äre nu komne in uti Stockholms skär, så tacke vi Gud den allsmäktigste, som hafver samme slagtning så foget, att vi på våre side någon lycke ibland olycke haft hafve, och att fienderne någen afbräck denne gången skedd är, och ändock man hade väl haft god lägenhet till att göre dem yttermere skade och myckit godt uträttet S[veriges] rike till gode mere än som nu skedt är, hvar man hade förhållit sig qvar i siöen,

[1] Riksreg. Erik XIV till Horn den 18 juli.

till dess I hade bekommit den förfordring, som vi till eder förordnet hade, likväl icke dess mindre efter det vi förnimme, att fiendernes amiral är eröfredt vorden, desslikes ock ett af deres förnämpste skepp, med ståtlige krigsmunitioner utrustedt, så late vi oss det väl behage, hvad såsom i så måtte är utrettedt, hafve ock fördenskuld befalet våre ståthållere uti Stockholm, att de skole undfånge eder på våre vägne med någen triumf och solenitet, och att höfvidsmännerne, så månge som uti samma resa hafve stått eder manligen och ärligen bi, skole därföre bekomme en tilbörlig föräring. Deslikes hafve vi ock befalet, att det krigs- och skeppsfolk, som uti förbemälte slagtning hafve beviet sig väl, besynnerligen de der hafve varit i mäste drabbningen med fienderne, skole och bekomme något till skänks uti penninger, efter som hvar hafver förhållit sig till.

Videre efter den olycke hafver sig tilldragit på skeppen, att några våre trogne tiänere äre, såsom vi fornimme, omkomne, såsom dess värre skedt är med Peder Axelsson och några andre flere, så hafve vi gifvit ståthållerne uti Stockholm därom tillkänne, huruledes om deres begrafning skall beställt blifve, och för godt ansett att både Peder Axelsson och Sten Svantesson skole föres till Upsale och där uti domkyrkan blifve begrafne och till vitnesbyrd om deres trohet, är herr Dionisius befalet att göre några sköne dikt och epitaphia, hvilke seden på deres grafstener skole uthugges, hvarföre hafve v. k. fru mor samt de högborne fränkor v. k. systrer, deslikes grefve Svante begifvit sig på vägen till Upsale, på det de döde måtte med dess större äre komme till jorden.

Vi vele ock, att den fångne amiral måtte till oss väl förvarad förskickad blifve samt de fyre adelsmän, som med honom äre, seden de äre införde till Stockholm, på det vi måtte själfve förhöre dem, men de gemene fånger hade vi fast heller sett, att I hade låtit göre af med dem, efter här äre allt för månge af det sällskap tillförene; dock efter de äre förskonte, så må man förskicke dem somblige till Salebärgit, en part till Upsale och flerestädes där de något gagn göre kunne, efter som ståthållerne där om videre befallning bekomme skole.

Oss synes ock ingelunde rådeligit vare, att det sjuke folk, som på skeppen äre, skole instädies uppå Stockholm, anten i staden eller på slottet, alldenstund de hafve den besmittelige sjukdom, blodsot, därigenom hela staden skulle seden blifve besmittet, uten hafve befalet och för godt ansett, att de måtte for[s]endes till Öregrund, Östhammer och Gefle och där förlägges hos borgerne, deslikes ock på landsbygden hos bönderne, och skall dem förskaffes gode bårdskärere, som dem uti deres sjukdom hjelpe skole; vi hafve ock eljest latit doctor[er]ne tillpynte någen medicin för samme sjukdom, hvilkes råd de ock bruke skole, efter som dem här med blifver tillskicket.

Videre efter det fienderne äre nu till deres krigsmakt myckit vordne förlamade, så synes det fast nyttigt och rådligt vara, att man måtte icke öfvergifve med det, som nu skedt är till siöss, uten på det häftigaste besökie dem än en tid, hälst efter sommeren är ännu

för handen. Eljest hvar så icke sker, där är till förmodandes, att där vill följe en stor skade med, både i det att förbemälte fiender skole på nytt ruste sig upp i gen med deres örligs skepp och förr, än man vet där af ett ord, skall man förnimma dem in under Öland och den svenska skärgård, till att göra skade och eljest uppsnappe de skepp och kofarter emellan Calmare och Stockholm, som tillföring hit i riket nu giort hafve. Desslikes vill det ock vara oss till stort hinder, hvar samme skeppsflotte skulle icke än en tid i år utkomme, förty eljest varde fienderne der af bekommendes tillfälle, att sättie deres krigs- och skeppsfolk i land, och i så måtte förstärkendes sig emot oss på vårt landtåg, samme[le]des skall ock konungen af D[an]-mark, som nu eljest till frid är benägen, när han varder förnimmende, att våre örligs skepp äre afvekne utur siön, få sig ett annet betänkende och afslå alle vänlige fridshandlinger, ändock han oss nu nyligen genom bref och skrifvelser hafver latit besökie och tillbudit, att han måtte sig på tillbörlige conditioner med oss förlike; vill för den skuld högeligen vara förnöden att för:de våre örligs skep måtte med det allerförste utrustes och förskickes till siöss på nytt igenn, och efter det Gud allsmäktig hafver nu gifvit eder god lycke, så att I något godt utrettet hafve emot fienderne, och nu eljest bäste tillfälle är att göre dem yttermere skade, afbräck och nederlag, efter det de äre komne på kneken; därföre förse vi oss till eder, att I late eder finnes obesväret, efter som I oss det tillförene lofvet och tillsagt hafve, att blifve vid amirals embetet in till den förestämda tid, som i instructionen förmäld är, n[ämligen] till Mårmesse, görendes oss härutinnen den behagelig och anammelig tjänst, och på det I må vete hvad förfordring, som I till samme skepps utredning bekomme skole, såsom här nu skall förtaldt blifve: till det förste, efter vi förnimme att några utaf de förnämste och förste skepp, båd S. Erik och andre flere, som hafve bordet med fienderne, hafve fått någon skade utaf fiendernes skytt, så att de icke väl kunna komme till siöss igen, förr än de blifve hulpne, därföre är så befalet, att alle de skeppstimbermän i Vestervik och Elfkarby, desslikes så månge, som man eljest kan bekomme utaf alle städer, desslikes ock den finske skärgård, skole förskrifves till skeppsfanen, hvilke skole hålle uppå och förbygge hvad som behöfves, och hvar samme skeppsbyggning kunde hafves förhanden uti Dalarön, såge vi det gärne, på det att skeppen kunne dess snarare komma till siös, och krigs- och skeppsfolket icke måtte hafve tillfälle att stinga sig af vägen, utan hielpe till samma skeppsutredning.

Därnäst efter flere knekter väl behöfves på skeppen, så hafve vi efterlatit där till två fäniker godt krigsfolk n[ämligen] en fänicke, som äre komne ifrån Jämteland, sammaledes den Tiuste fänicke, som Anders Gullsmedh hafver i befallning, vi hafve ock eljest latit affärdiga en benämnd Petter Bölcke till Tyskland och gifvit honom uti befallning, att han skall antaga uti Tyskland tre fänicker knekter, och dem hit in i riket förskaffa, och äro tillfrids att I en af förbemälde fänicker på skeppen antaga måge, när I under den tyske

side kommende varde, till att bekomme sjöfolk, där skeppen kunde bemannas med; hafve vi ock gifvit ståthållerne mångehande förslag och medel före, huruledes de sig därutinnen förhålle skole, n[ämligen] i så måtte, att efter uti Finland, Upland, Östergötland, Vestergötland, och andre landsänder flere är myckit siöfolk blifvit igen, som senest blefve utnämnde, hvilken för någen tid seden genom Vår skrifvelse äre uppfordrade; därföre skole ståthållerne ännu hafve deres bud ut efter dem, och så bestället, att de måtte komme i tid tillstädes, så skole de ock eljest beflite sig att antage flere, ehvar de dem bekomme kunne.

Desslikes och efter till Stockholm äre några engelske skepp ankomne, och man nu eljest förmoder en hel hop skepp och kofarter ifrån Strålsund och andre pomerske städer med tillföring till Stockholm, så skole ståthållerne förhandle med det skepps folk där på äre, och vinnlägge sig att komme dem där till, att de måtte tjäne oss på våre skep i denne sommer för en skälig hyre; hvar där ock vore några bysseskytter uppå, skall man ock uti like måtte medh dem förhandle, vi hafve ock eljest affärdigit en benämd Anders Hannstedt till Tyskland och gifvit honom uti befallning att antaga 500 båtsmän, desslikes en hop bysseskytter, dem han hafver förpliktet sig vele komme till väge och med det förste hit in i riket förskaffe.

Och efter på skeppen väl till äfventyrs några skeppere och höfvidsmän behöfves, så skole ståthållerne ock där vinnläggia sig om, ehvarest de dem i städerne kunne uppspörje, desslikes måge de ock väl själfve beställe om höfvidsmän, som på skeppen äre, och icke allt lite uppå oss, alldenstund vi eljest där förutan nog hafve till att beställa. Dock icke dess mindre kunne man bruke Måns Ille och Erik Tommesson till sådane befallning; hvar några flere fattes, måge ståthållerne där till förordne dem, som där till tjänlige äre — — —.»

Det närmast följande i brefvet handlar om flottans förseende med öl, bröd och torr fisk, som dels från Finland öfver Söderköping till Kalmar, dels ock från Stockholm till sistnämda stad skulle skickas för att sedan därifrån sändas ut till flottan. Vidare framgår af brefvet, att 60 skepp från de pommerska städerna voro ankomna till Kalmar med hvarjehanda varor. Konungen befalde om dem, att all den spanmål och fetalie, som dessa skepp förde, skulle uppköpas för flottans behof. Men det var nog icke endast lifsmedel, som Sverige fick från Pommern. I ett bref af den 8 aug. 1564, således kort före Horns första batalj, skrifver Erik att flottan, som Klas Fleming höll på att återföra hem, »åter måste ut till sjös igen till att förskaffa tillföring i synnerhet af saltpeter, krut, harnesk, värjor, salt, kläde och andre slike nödtorfter».

Häraf kan man förstå, hvarför den danske konungen, såsom jag redan förut påpekat, var så angelägen att afskära förbindelsen

mellan Sverige och Pommern. Men månne icke den omständigheten, att nyssnämda 60 pommerske skepp vågade sig ut och oskadde lyckades framkomma till svensk hamn, är ett tydligt bevis på, att 1565 års sjökrig varit segerrikt för Sverige, och att danska flottan blifvit så illa tilltygad, att hon icke kunde hålla sjön och således tillåta att skeppsfarten vardt fri, åtminstone tidtals.

Mycket annat kunde vara att meddela om detta intressanta krig, men af det, som jag påpekat, torde framgå, att detta krigs historia behöfver underkastas grundligare undersökningar än de, som hittills blifvit gjorda, för att man skall kunna få en klar och säker uppfattning af detsamma och af Erik XIV:s politik. Märkvärdigt är att se, huru den ene tyske forskaren efter den andre intresserar sig för konung Erik och hans historia. I de flesta fall öfverskatta de honom kanske, i några fall åter torde vi svenskar underskatta honom. En af herr Zetterstens många förtjänster är, att han uppvisat och framhållit, huru denne Erik XIV förstod att »sätta lif i spelet», då det gällde flottan. Och hvarje svensk, som skrifver om Erik XIV, må komma ihåg, att han med alla sina fel och brister likväl var — en Vasakonung, och en sådan måste många synder varda förlåtna, åtminstone af svenskar. För att närmare lära känna och rätt bedöma Gustaf I och hans söner vore det önskligt, att de krönikor om deras tid, som ännu endast finnas till i manuskript, blefve befordrade till trycket. Det är svårt att förklara, hvarför ej detta för längesedan blifvit gjordt.

* * *

Till sist anser jag mig äfven böra påpeka en annan sak, om hvilken jag icke kan vara ense med herr Zettersten, och det är hans framställning af svenska flottans besättningsstyrka.

Garde[1] nämner om ett register öfver den svenska flottans bemanning för år 1565, hvilket finnes i ett af de danska arkiven. Är detta register riktigt, så måste det vara mycket upplysande rörande svenska flottans besättning i allmänhet och för detta år i synnerhet. För min del har jag

---

[1] S. 76 n.

nämligen svårt att tro, det svenska flottans besättning under de olika krigsåren varit så svag, som herr Zettersten uppger (s. 414—417), så vida han ej menar, att de här anförda siffrorna endast afse sjöfolket, men icke knektarna. Men om detta är författarens mening, hvilket ock torde öfverensstämma med den tablå han (s. 131—132) ger öfver flottans besättning mellan åren 1545—1634, så hade detta, för att missförstånd måtte undvikas, bort bestämdt angifvas. Af konungens bref till Klas Kristersson Horn af d. 14 juni 1565, som jag förut citerat, framgår ju, att flottan utom 4,000 båtsmän haft nästan ett helt regemente knektar, således troligen omkring 3 eller 4,000 sådana.[1] Flere andra bevis finnas ock för, att besättningen måste ha varit starkare, än som herr Zettersten uppgifver, och själf har han ju (s. 138) omnämnt, att 3 fänikor knektar detta år voro på flottan.

Jag måste nu ända min anmälan af herr Zetterstens arbete. Ehuru jag särskildt hvad sjökriget angår ansett mig böra påpeka åtskilligt i hans framställning, som efter mitt förmenande kunnat och bort vara annorlunda, är jag den förste att erkänna hans arbetes stora och ovanliga förtjänster. Han har haft många och stora svårigheter att öfvervinna. Arbeten som dessa äro både mödosamma och tålamodspröfvande, men han har visat sig väl kvalificerad att lösa sin uppgift och har i de flesta fall lyckats. För en hvar, som studerat hans innehållsrika och omsorgsfullt utarbetade verk, måste det vara tydligt, att vår litteratur genom det samma blifvit riktad med ett arbete af beståndande värde. Det kommer att blifva en rik grufva för kommande häfdatecknare, som mer eller mindre utförligt vilja behandla svenska flottans historia under Vasakonungarne. Hvarje vän af vår historia, likasom af vår flotta, har därför ock alla skäl till att vara författaren tacksam för detsamma.

Arbetet är tillegnadt svenska flottans förnämste vän och gynnare H. M. konungen.

---

[1] Se vidare härom s. 330 i denna uppsats.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Falsk ursprungsbeteckning.

P. Wieselgrens verksamhet i svensk litteratur- och personalhistoria bär öfver allt spår af en glödande fosterlandskärlek; i sin patriotiska ifver går han dock ofta för långt, och man märker icke sällan en stark lokalpatriotisk tendens jämte den förra. Särskildt röjer sig detta i fråga om *härstamning*, och så många märkliga män som möjligt söker han göra till svenskar och hälst till — smäländingar.[1] Ett praktstycke af dylik genealogisk forskning finner man i del XXII s. 83 ff. af Biographiskt Lexicon under namnet Johan Warelius. Denne själf, en helt obetydlig person (ambassadsekreterare år 1699 vid sin morbroder Samuel Göthes m. fl:s beskickning till Ryssland), har fått plats i verket, såsom utg. medgifver, endast för att däri någon gång skulle kunna inflyta en märklig ofrälse genealogi; han var nämligen nära befryndad bl. a. med grefliga (ej såsom sådan introducerade) ätten Liljeroth samt adliga och friherrliga (ej introd.) Göthe. Utom det att denna genealogi äfven för de kända svenska medlemmarne af Eosander-släkten innehåller flera felaktigheter, har förf. uppställt det såsom en sannolikhet — ehuruväl med en viss reservation — att »Tysklands Göthe» härstammade från denna familj. I detta sammanhang passar förf. äfven på att omnämna en del andra utländska, särskildt tyska storheter, som skola hafva svenska fäderneanor — tydligen för att »visa tyskarne, hvilket godt gry det ligger i det svenska blodet». Emellertid framgår det af en närmare undersökning, att de flesta, som [Wieselgre]n här anför, städse likväl åberopande andra auktoriteter, utan tillräckliga grunder hafva ansetts äga svensk härstamning; vi ha således här exempel på det äfven i den litterära marknaden ofta förekommande fallet: *falsk ursprungsbeteckning*.[2]

[1] I detta fall stöder han sig någon gång på den lika lokalpatriotiske Gahm-Persson; jfr t. ex. beviset för att Haqvin Spegel var smäländing därur att hans föräldrar flyttat från Småland till Ronneby blott få månader innan han föddes, hvilket »Gahm med stor möda utransakat» (Biogr. Lex. XV s. 157).

[2] Till en annan slags falsk ursprungsbeteckning göra sig utländske författare icke sällan skyldige, i det att de vilja tillerkänna sina resp. fädernesland äran af att vara stammodern för åtskillige berömde svenskar; särskildt rörande skalder och konstnärer eger detta rum ännu i dag. Att uppvisa falskheten af en sådan ursprungsbeteckning vore nog äfvenledes behöfligt, i synnerhet för »tyskarne».

Dessa genealogiska funderingar, som man ännu alltjemt ser upprepade i historiska och ohistoriska publikationer, röra, utom Gœthe, särskildt Kant och Schiller,[1] hvarjämte [Wieselgre]n bl. a. »med nöje» erinrar om »de många skälen för antagandet att Kejsarinnan Catharina I var en svensk mans dotter».

Rörande KATARINA I:s af Ryssland härkomst hafva, som bekant, en mängd rykten gått i omlopp och vunnit tilltro äfven af våra äldre historiska författare; ja, ännu 1856 utgafs och försvarades i Lund en afhandling »om kejsarinnan Catharina I:s af Ryssland härkomst» (af G. B. Nedström), som med stöd af åtskilliga kvasi-urkunder ville bevisa henne vara född af svenska föräldrar. På ett öfvertygande sätt hafva dock dessa gissningar och uppkonstruerade bevis blifvit vederlagda af Jakob Grot i en till svenskan öfversatt, i Historiskt Bibliotek bd VII (1880) införd uppsats, men ännu är åtminstone här i Sverige den gamla historien om hennes härstamning från familjen Rabe allmänt trodd. Om hennes familj (Skovorodskij) och de från den samma härstammande, af Katarina upphöjda grefliga ätterna Skawronskij (utslocknad strax före detta århundradets början med grefve Paul Martinowitsch, en tid gesandt i Neapel) samt Hendrikow och Jefimowskij, hvilka senare ännu lefva, men, liksom den förstnämnda, icke utmärkt sig för några lysande egenskaper, kan man vidare inhemta upplysningar i A. Kleinschmidts intressanta »Russland's Geschichte und Politik, dargestellt in der Geschichte des russischen hohen Adels» (Cassel 1877) s. 492 ff.

Mindre allmänt spridd är uppgiften, att den store filosofen IMMANUEL KANT skulle härstammat från Sverige, ehuru en tradition om hans förvandtskap med den i Sverige bosatta familjen Kant ännu fortlefver. [Wieselgre]n angifver såsom stöd för sin förmodan ett bref från Gustaf Wetterstedt till Benjamin Höijer, skrifvet under en resa år 1797, af innehåll att Kant vore »Svensk och Småländning till på köpet... En bonde i Småland hade många barn, hvaribland den äldste, en Lieutenant ... flyttade ut till Tyskland och är far till den stora philosophen.» Hvarifrån Wetterstedt fått denna notis uppgifves visserligen icke; men osannolikt är ej, att det var genom Jacob Lindblom, då biskop i Linköping, som han under sin resa erhållit den samma. Det tyckes nämligen, att döma af några bref bland Lindbloms papper i Linköpings bibliotek, som om det varit denne, som först funderat ut Immanuel Kants svenska härstamning. I Tjust härad af Småland och Linköpings stift, hvarifrån flere märklige män — bl. a. Lindblom sjelf (»Tiustia oriundus») — utgått, hade i början af 1700-talet en familj Kant slagit sig ned, hvilken ock florerade där på Lindbloms tid. Denne synes då hafva kommit på den tanken, att han kunde vara landsman med »Philosophorum Princeps», hvilket han skulle räknat för en stor ära, såsom han i ett af J. Sundblad: »Bland Kräcklor och Mitror» s. 138 ff. aftryckt bref försäkrar. L. lät därför göra

[1] FICHTE, som äfven af [Wieselgre]n här upptages, torde verkligen enligt en af sonen berättad familjetradition hafva härstammat från en svensk soldat, som efter 30-åriga kriget stannat kvar i Tyskland.

efterforskningar genom presterskapet i Norra Tjust, och från en kyrkoherde hade han erhållit en genealogisk tabell, som skulle bevisa att I. K. härstammade från en landtbrukare Johan Kant, död omkring 1720, af hvars fem söner en (Lars) såsom sergeant tjenat i Karl XII:s krig och sedan bosatt sig i Kiel, där han gift sig och blifvit fader till Königsbergerfilosofen. För att få närmare upplysningar om saken skref L. direkt till denne ett artigt bref, det nyss omnämnda. Emellertid hade en af Kants förmodade släktingar, som bodde i Larum, väl fått höra om dessa biskopens åtgöranden och trott att den berömde professorn också var en rik man, hvarför han tillskrifvit denne sin »cousin» och begärt, att denne skulle »ihm auf einige Jahre mit 8 à 10 tausend Thalern Kupfermüntze gegen Interessen dienen, durch welche er glücklich werden könne», såsom Kant berättar i sitt svar till Lindblom, daterадt Königsberg den 13 oktober 1797 (likaledes förvaradt i Linköpings bibliotek). Kants skrifvelse är därför icke i samma artiga stil som biskopens; han hade, upplyser han, flera nära släktingar ännu i lifvet, nämligen en syster, 6 systerbarn, af hvilka några åter hade afkomlingar, och en broder, pastor Kant i Altrahden i Curland, med 4 barn; dessa hade helt naturligt först anspråk på och rättighet till hans hjälp, och det kunde därför icke blifva något öfver »für eine entfernete Vetterschaft, deren Naheit selbst noch problematisch ist». Rörande själfva släktskapen anmärker Kant, att den omtalte krigaren ingalunda kunde ha varit hans fader;[1] denne hade i hans egen närvaro dött i Königsberg. Enligt L. E. Borowski: »Darstellung des Lebens und Charakters Immanuel Kant's von Kant selbst genau revidirt und berichtigt (bd III i »Über Immanuel Kant» von E. A. Ch. Wasianski. Königsberg 1804) var Kants fader »Sattlermeister, in der s. g. Sattlergasse wohnhaft», han skref sig, liksom sonen i början, med C (Cant), och, »wie sich Kant von ihm gehört zu haben oft erinnerte, stammte von Vorfahren her, die in Schottland gelebt hatten» (a. st. s. 21 noten). Detta bestyrkes också af följande passus i Kants bref till Lindblom: »Dass mein Grossvater, der in der preussischlitthauischen Stadt Tilsit lebte, aus Schottland abgestammt sey: dass er einer von den Vielen war, die am Ende des vorigen und im Anfange dieses Jahrhunderts aus Schottland, ich weiss nicht aus welcher Ursache, in grossen Haufen emigrirten und davon ein guter Theil sich unterwegens auch in Schweden, der Rest aber in Preussen, vornehmlich über Memel verbreitet hat, beweisen die dort noch bestehende Familien der Simpson, Maclean, Douglas, Hamilton und anderer mehr, unter denen auch mein Grossvater gewesen und in Tilsit gestorben, ist, war mir längst gar wohl bekant. Von lebenden Verwandten väterlicher Seits und, ausser den Descendenten meiner Geschwister, ist also (da ich selbst ledig bin) mein Stammbaum völlig

[1] »Sollte allenfalls eher Grossvater lauten», anmärker Kant till Lindblom; men den omtalade Lars Kant, som efter Carl XII:s krig bosatt sig i Kiel och där gift sig, kan — redan för tidsannolikhetens skull — omöjligt ha varit *farfar* till I. K., som föddes 1724.

geschlossen.»[1] Kant anser därför naturligen sin härstamning »von guten Bauern in Ostgothland (welches ich mir zur Ehre anrechne)» såsom åtminstone obevisad; något som biskop Lindblom icke tyckes tagit väl upp att döma af hans af Sundblad meddelade svar, i hvilket han ger Kant en något oberättigad släng, i det han säger sig aldrig hafva misstänkt »någon ringare härkomst såsom möjligtvis förolämpande för en philosophe». — Enligt hvad som blifvit mig berättadt af en medlem utaf den ännu i Sverige florerande familjen Kant (kand. G. Kant i Upsala), fortlefver inom den samma en tradition, att den skulle hafva inkommit från Tyskland eller Holland, samt att den store filosofen skulle varit af samma släkt (hvarför han dock icke behöfde vara af den svenska grenen). En Kant var på sjuåriga krigets tid mönsterskrifvare »vid Smålands regemente» (möjligen var det han som bodde i Tjust); han skulle enligt traditionen varit kusin till filosofen (och sålunda härstammande från en broder till den ofvannämnde krigaren Lars, Immanuel Kants föregifne fader). I en »lefnadsbeskrifning» öfver I. K., som varit i den svenska familjens ägo, hade det omtalats, att filosofen i Sverige »ägde en ung släkting vid namn Johan Peter Kant, som idkade musikaliska studier;» denne var son till mönsterskrifvaren, blef sedermera jägmästare samt dog 1848 på sin egendom Halsöga i Östergötland; han var stamfader för de nu dels i Norrland, dels i Upland och Södertelge lefvande medlemmarne af svenska släkten Kant. — Efter Immanuel Kants egna meddelanden, jämförda med de för svenska släkten Kant angifna data, är det emellertid högst osannolikt att Königsbergerfilosofen härstammade från Sverige och fullt obestridligt att han *icke* härstammade från Karl XII:s krigare från Tjust. Den i Sverige fortlefvande traditionen om släktskapen med I. K. kan mycket väl grunda sig endast på biskop Lindbloms nyss omtalade genealogiska hugskott; men alldeles omöjligt är icke och ej heller genom I. Kants bref förnekadt, att de svenska och preussiska släkterna Kant ägt samma ursprung — må vara skotskt, men kanske också holländskt, enär det funnits en holländsk ätt van Kant (jfr Vorsterman van Oyen's register) redan flera århundraden tillbaka, hvilken, enligt uppgift i en politisk ströskrift af år 1633 (som jag funnit å Lunds universitets bibliotek), vid den tiden var boende nära Gouda i Sydholland. Måhända träffar man därför det riktiga genom att antaga, att den gemensamme stamfadern väster ifrån först kommit till Tyskland, där en gren af familjen kvarstannat, som frambragt det stora filosofiska snillet, under det att en annan gren, sannolikt mot slutet af vår s. k. Storhetstid, slagit sig ned i Sverige.

Icke blott Tysklands förnämste filosofer, utan ock dess störste skalder har, såsom nämdt är, [Wieselgre]n eller de auktoriteter, han åberopar, velat göra till svenskar. Hvad SCHILLER beträffar är det väl blott en svag gissning, som icke vunnit någon vidare tilltro; [Wieselgre]n anser det dock vara skäl att undersöka »med utgång från dop-

[1] Satsfogningen tyckes vara något egendomlig; brefvet är dock med diplomatisk noggrannhet afskrifvet enligt intyg från amanuensen Friberg i Linköping.

boken i Marbach i Würtemberg för d. 10 nov. 1759 . . . om ej den Würtembergska Lieutenanten var son eller sonson af en Schiller, bror till den, som i Sverige adlades med namnet Palmstierna, hvilken bror var Gouvernements-Secreterare i Meisnen eller Pommern, då en svensk herre der var Gouvernör.» Dessa af [Wieselgre]n anbefallda undersökningar i Marbachs, liksom i andra kyrkoböcker äro för länge sedan verkställda af skaldens landsmän (jfr Schwab: »Urkunden über Schiller und seine Familie» Stuttgart 1840); och med stöd af dessa och andra handlingar har man kunnat uppleda hans stamträd på fädernet med temligen stor säkerhet ända till Bondekrigets dagar. Den omtalade brodern till Magnus Magnusson Schiller-Palmstierna — tydligen identisk med Johan Schiller, kamrerare i Reduktionskommissionen, 1690 adlad Schillerhjelm eller von der Kuhla, men samma år landsförvisad, hvilken efter ett äfventyrligt lif lär slutat sina dagar 1731 i hertigens af Piacenza tjänst, där han kallat sig Johan Otto Stormfelt — kan hvarken hafva varit far eller farfar till »den Würtembergske Lieutenanten» Johann Caspar Schiller (1723—1796), hvilken f. ö. slutligen blef major; dennes far Johannes Schiller (1682—1733) var bagare och Schultheiss i Bittenfeld (nära Waiblingen i Württemberg), och hans farfar Hans Schiller, också bagare, kom från Grossheppach i Remsthal till Bittenfeld (jfr t. ex. Johannes Scherr: »Schiller und seine Zeit» s. 69 ff.). Gissningen om J. Chr. F. von Schillers svenska ursprung är således alldeles ogrundad; och det finnes öfver hufvud taget intet skäl att antaga att någon af de talrika, länge i Tyskland florerande släkterna Schiller — de biografiska lexica omnämna flera märkliga tyskar med detta namn (jfr särskildt »Allgemeine Deutsche Biographie») — skulle hafva någon gemenskap med ättlingarna af kyrkoherden Magnus Petri Nycopensis, hvars barn (först mot slutet af 1500-talet) »kallade sig Schillerus efter hemmanet Schildra, där han en tid bodde».

Återstår slutligen Gœthe. Här var sannolikheten större och rörande honom har den falska föreställningen, att han var utaf en familj, »som räknade svenska adelsanor», länge fortlefvat och upprepats i tidningar (senast förra året) och andra, äfven historiska publikationer, såsom t. ex. »Nittonde Århundradets Historia» af Otto Sjögren (h. 1 s. 22). Ett egendomligt sammanträffande äger här också rum, såsom redan [Wieselgre]n antyder, nämligen att den svenske generalmajoren friherre Johan Fredrik (Eosander) Göthe, hvilken förut varit i preussisk tjänst och bl. a. några år haft öfverinseende öfver slottsbyggnaden i Berlin, men vid Stralsunds kapitulering 1715 råkade blifva preussisk fånge, under några år därefter (till 1720) på hedersord i frihet vistades i Frankfurt a/M, där han också blef gift med en medlem af den framstående konstnärsfamiljen Merian († utan barn 1729 såsom sachsisk generallöjtnant). Enligt den släkttafla, som [Wieselgre]n komponerat och insatt i Biogr. Lex. under Johan Warelius, såsom ofvan omtalats, »kan den Frankfurt am Maynska Götheslägten rimligast anknytas till den i samma stad vid samma tid befintliga *Göthe*-slägten, ursprungligen från Östergötland», och skulle då skaldens farfader vara broder

till friherre Eosander-Göthe, »enligt en meddelad uppgift son af en broder till sv. grefve Nils L[iljeroth] och sv. frih. Sam. Göthe, hvilken var en roué, gaf sig ut att vara frih. v. Göthe, och blef ej gärna ihågkommen i slägten», såsom det heter i en not a. st. Dessa uppgifter, hämtade från Håhl o. a., hvilka, för så vidt de röra skalden Gœthe, [Wieselgre]n själf finner tarfva bekräftelse, vimla af felaktigheter. Först och främst var Joh. Fr. Eosander-Göthe (ej »von Göthe». som [Wieselgre]n kallar honom) icke brorson, såsom man vanligen uppgifver, utan kusins son till grefve Nils Liljeroth och assessor Samuel Göthe, efter hvilken senare, som icke blef friherre, han upptog namnet; den mystiske »rouéen», skaldens föregifne farfader, kunde således icke ha varit bror till friherre Eosander-Göthe. Men framför allt: om det verkligen funnits en dylik person (rouéen) i Eosanderska släkten, kan han icke ha varit identisk med skaldens farfader. Dennes härstamning är nämligen känd sedan långt tillbaka, likasom Schillers. Johann Wolfgangs farfarsfar hette Hans Christian Gœthe och lefde såsom »Hufschmied» omkring 1650 i Artern i Mansfeldska kretsen; hans farfar skräddarmästaren Fridericus Georg Goethé, såsom han skref sig, blef år 1687 borgare i Frankfurt och där gift med den förmögna enkan Cornelia Schelhorn, född Walter; i detta äktenskap föddes Gœthes fader Johan Caspar år 1710, juris doktor och kejserligt råd[1]. Johann Wolfgang själf var, som bekant, född d. 28 aug. 1749. — Vanligast, ehuru mera kritiklöst, antager man likväl att skalden skulle härstamma från den svenske friherren själf — däraf »adelsanorna». Att en äkta härstamning från honom är omöjlig, framgår af det redan anförda; namnet Göthe bars ju af skaldens förfäder sedan gammalt och långt innan någon medlem af släkten Eosander antog ett lika stafvadt namn. Men [Wieselgre]n antyder, att man insinuerat härstamningen kunna vara på sidolinien. Från Johan Fredrik Eosander-Göthe kan Johann Wolfgang emellertid icke ens vara en oäkta ättling; detta skulle ju — så löjligt sammanträffandet än varit — kunnat vara en möjlighet genom och under den förres vistelse i Frankfurt, men nu inföll denna, såsom nämndt, flera år efter skaldens faders och flera decennier före hans egen födelse. — En oäkta härstamning har likväl, däri har [Wieselgre]n rätt, någon tid ansetts möjlig t. o. m. af Gœthe sjelf, såsom han berättar i »Aus meinem Leben. Dichtung und Warheit» I (bd 24 af den privilegierade uppl., tr. 1830, s. 106 ff.). Några lekkamrater hade en gång för att förarga den unge Johann Wolfgang insinuerat, att hans fader egentligen vore son till en förnäm herre; långt ifrån att göra honom ledsen tycktes detta ha intresserat honom, hvarför han i tysthet gjorde sina efterforskningar. Han erinrade sig bl. a., att farmodern, som måtte ha varit vacker, i sitt rum haft en miniatyrbild af en grann herre i uniform och orden; denne kunde naturligtvis icke varit hans farfar skräddarmästaren; porträttet hade efter hennes död försvunnit

[1] Jfr t. ex. Alexander Baumgartner: »Göthe, Sein Leben und seine Werke» (Freiburg im Breisgau 1885) I s. 3 ff.

under det gamla husets ombyggnad. — Man må nu om denna ungdomsepisod tänka hvad man behagar, ingenting berättigar för öfrigt att antaga att Fridericus Georg Goethé icke skulle varit hans farfader; och klart är också, att den store skaldens familj icke har något att skaffa med de svenska ätterna Eosander-Göthe. Hans härstamning från Sverige torde därför endast vara en — falsk ursprungsbeteckning. Hvad Johan Wolfgang von Gœthes släkt för öfrigt beträffar, så lära f. u. i Tyskland forskningar pågå rörande dess ursprung, som skulle vara från Schleswig eller Holstein, och skall namnet vara det samma som det norska Gude, en släkt, hvaraf flera medlemmar i våra dagar gjort sig bemärkta i Tyskland.[1]

Sverige torde således icke med skäl kunna tillräkna sig någon af de nämnda stora personligheterna; men antalet märkliga svenskar

[1] Ännu flera exempel på »falsk ursprungsbeteckning» för berömde utländske män skulle kunna anföras äfven från Biographiskt Lexicon. Visserligen framträda dylika uppgifter där ofta under formen af sannolikheter eller förmodanden; men utgifvaren har tydligen med förkärlek uppsökt och upptagit äfven de minsta och betydelselösaste skäl och likheter för att göra den svenska härstamningen åtminstone möjlig. Så förvånar oss t. ex. i Ny Följd d. I s. 205 namnet ARCIMBOLD, hvarifrån hänvisas till Ängel B. L. bd XXIII s. 251 noten. I den vidlyftiga afdelningen om släkten Ängel (anförda bd s. 221—272), där förf. framställer en hel del genealogiska funderingar om denna släkt, som han tror härstamma från Orienten — funderingar, som i kombinationernas djärfhet, erinra om Rudbecks och Peringskölds —, passar han ock på att rörande »Johannes Angelus, kallad Arcimbold», hvilken såsom påflig nuntie sändes till Norden år 1516 och en tid stod högt i gunst hos konung Christiern II, men sedermera blef hans motståndare, framkasta en gissning i ofvannämnda riktning. Visserligen känner förf. »ej om han var af samma slägt, inom hvilken vi i 13:de seklet hade 6 Johannes Angeli», och vet icke om, då Arcimbold af Sten Sture skulle blifvit erbjuden ärkebiskopstolen i Upsala, »svenska anor dervid inverkat»; men af det hela framgår, att han anser detta icke vara otroligt; Arcimbold vore nämligen »sannolikt ett födelseortsnamn» och »Johannes var ej något änglanamn, så att han ej kunde ha döpts Johannes Angelus, liksom andra döptes Johannes Baptista, Johannes Evangelista o. d.» Emellertid förhåller det sig dock så, att »Johannes Angelus» eller Giannangelo var hans dopnamn och Arcimboldi namnet på en ursprungligen från Parma härstammande, Milanesisk patricierfamilj, som gifvit ärkebiskopsstolen i Milano fyra prelater och för öfrigt frambragt många genom sina talanger utmärkta personligheter (jfr t. ex. »Nouvelle Biographie Générale» utg. af Hoefer och Moroni, »Dizionario di Erudizione»). — Mera möjlighet för en svensk härstamning låg det i en annan gissning rörande en af vårt århundrades mera framstående personer, som äfvenledes uppträdt som Danmarks fiende; i Biogr. Lex. bd XXI s. 103 f. heter det nämligen vid frih. Georg Gustaf Wrangel, den s. k. »Brännvins-Wrangeln», som naturligtvis af [Wieselgre]n erhållit sin vederbörliga afbasning: »Om hans barn har ingen säker kännedom kunnat anskaffas, men anledning af i slika ämnen uppmärksamma personer gifvits att antaga, det man har en hans son eller sonson i general WRANGEL, namnkunnig i kriget 1848 mellan Preussen och Danmark . . . Man har försäkrat, att generalen sjelf räknat sig i kändt slägtförhållande till Henning Wrangel. (Flera försök att komma till säker kännedom i ämnet hafva blifvit utan resultat.)» Nu är emellertid saken den att, såsom redan förut här i Sverige var bekant, men genom den stora för några år sedan utkomna »Geschichte der Familie von Wrangel» blifvit utförligt visadt, »Papa Wrangel» d. v. s. fältmarskalken grefve Friedrich von Wrangel visserligen stod »i kändt slägtförhållande» med de svenske Wranglarne, hvilka han också plägade kalla »Vetter», men att detta släktförhållande var mycket aflägset; den gren af familjen, han tillhörde, »Abellen», har aldrig varit svensk och är en helt annan än »Adinal», hvarifrån friherrarne Georg Gustaf och Henning härstammade.

utom fäderneslandet är likväl förvånande stort, och det icke blott i Ryssland med Finland och Östersjöprovinserna och i Tyskland, utan ock i Europas öfriga länder samt äfven i de andra världsdelarne, ehuru icke alltid deras ursprungliga nationalitet är igenkännelig eller af utländingarne erkännes; såsom krigare hafva svenskarne framför allt utmärkt sig, men de göra sig äfven berömda såsom författare och vetenskapsmän, såsom förvaltare af civila ämbeten, såsom affärsmän och ingeniörer samt i våra dagar icke minst som konstnärer. Det kunde kanske icke sakna sitt intresse att, så fullständigt och riktigt som möjligt, samla upplysningar om dem samt gifva en sammanhängande öfversikt af hvad desse »Sueci extra patriam» uträttat. För uppgifter, hvilka icke redan offentliggjorts i svenskt tryck, rörande sådana män (och kvinnor) stannar undertecknad i den största förbindelse.

E. Wrangel.

Engelbrekt Engelbrektsson.

Om Engelbrekt Engelbrektsson, hans hemvist, börd och släktförhållanden samt ställning i samhället, innan han började sin resning och genom den vann namn och rang bland rikets främste män, är ej mycket kändt. — Den nära samtida Karlskrönikan[1] kallar honom blott *Engelbrecht Engelbrechtsson then goda man.* Ericus Olai,[2] som två à tre årtionden senare skref sin historia, har något utförligare uppgifter. Han berättar nämligen: *erat vir quidam habitans in monte cupri aut non longe ab eo, ingenuus sive libertus, Engilbertus vocatus, homo magnanimus, sed statura pusillus, in curiis principum enutritus, facundus et fortis.* Honom följa i det stora hela Johannes Magnus:[3] *Erat eo tempore in Dalacarlorum regione Engilbertus quidam mediocri nobilitate conspicuus, utpote libertino patre natus,* och Messenius:[4] *Engelbertus quidam, patre libero natus et in principum educatus aulis,* samt Olaus Petri:[5] *Så war en man boendis på Kopparberget, then ther heet Engelbrict Engilbrictson, han war en liten man til wext, dock snäll och dristigh, och kunde weel tala för sich . . . han war i herratienest upfödder,* och de yngre historieskrifvarne. — De nära samtida mer annalistiska anteckningarne[6] anföra Engelbrekt endast som Dalkarlarnes höfvidsman, och Bernhard Osenbrügge i sitt bekanta bref[7] till rådet i Danzig den 1 aug. 1434 berättar: *Hir is eyn man geheten Engelbrecht Engelbrechtessone vnde is eyn Swede geboren in den Dalen, dar copper vnde osemunt geualt.*

[1] Klemmings ed. v. 801.
[2] Scriptores 2, s. 126.
[3] De omnium Gothorum Sveonumque regibus, Romæ 1554, s. 700.
[4] Scondia illustrata. T. 3, s. 55.
[5] Klemmings ed. s. 167.
[6] Scriptores 1, s. 96, 151; 3, s. 102.
[7] Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia 2, s. 259—261.

Nästan alla de äldre mer samtida historieskrifvarne angifva således öfverensstämmande, att Engelbrekt var bördig från Dalarne, men Ericus Olai och hans öfversättare Olaus Petri äro de enda, som kunna berätta att han var från Kopparberget. Ericus Olai ådagalägger dock genom sin sväfvande uppgift, att han ej haft någon närmare kännedom om hvar Engelbrekt var född och bosatt. Som en obestridlig sanning har också hittills påståtts att Engelbrekt var från Kopparberget och dess ortbeskrifvare[1] kunna till och med uppgifva det ställe, Kullerbacken emellan Vallmora och Billingsnäs, där Engelbrekt var född.

Det finnes emellertid i svenska riksarkivet en af notarius publicus Petrus Tidemanni den 23 jan. år 1432 vid Norbergs kyrka, då biskop Olof i Vesterås där höll visitation och ting med Norbergs sockenbor, utfärdad attest,[2] som beseglas af *Laurentius Joanson ac Aenglebreth montani montis supradicti*, och de ännu kvarhängande sigillen ådagalägga otvetydigt att denne Engelbrekt, bergsman på Norberg, var den samme som den sedan så ryktbare rikshöfvidsmannen.

Engelbrekt Engelbrektsson var således år 1432 bosatt i Norbergs bergslag och härmed öfverensstämmer också hvad för öfrigt är kändt om hans släkt och dess egendomsförhållanden. Hans broder Nils Engelbrektsson är nämligen år 1436[3] häradshöfding i det då till Norberg angränsande Norrbo härad, och hans fader Engelbreckt Englikoson var år 1367[4] bosatt på Norberg, samt ägde jord i de angränsande Snäfringe och Norrbo härader samt i Siende härad[5] där han tillbytte sig jord emot en tomt och kålgård i Vesterås, som han ärft efter sin farfader, hvilken äfven hette Engelbrekt.[6] — Urkunderna sätta således Engelbrekt otvetydigt i samband med Norberg och de därtill angränsande Vestmanländska häradena, men gifva däremot ingen antydan om, att hans släkt stått i någon närmare förbindelse med Kopparberget. Som emellertid Norberg vid denna tid räknades till Dalarna, är den samtida uppgiften om Engelbrekts härstamning därifrån fullt riktig. Troligen har Ericus Olai, som haft kännedom om att Engelbrekt var bergsman och från Dalarna, däraf dragit den oriktiga slutsatsen, att han var från Kopparberget såsom varande Dalarnes förnämsta berg.

Namnen Engelbrekt och Englika ådagalägga tydligen, att släkten var af tysk börd, men då intet gifver vid handen, att dess äldste medlemmar tillhörde frälset, men däremot den först kände Engelbrekt var gårdsegare i Vesterås, framgår däraf att den var en borgaresläkt. Dessa borgare i Vesterås ägde ofta grufvor och hyttor i Norbergs bergslag, och af Engelbrekts farfader torde det nuvarande Engelsberg, som förr skrefs Englikobenning blifvit anlagdt. Att

[1] Hammarström, Märkvärdigheter vid St. Kopparberget 2, s. 7.
[2] Den finnes tr. efter en felaktig afskrift i Dipl. Dal. n. 76 under år 1422.
[3] Orig. i R.A.
[4] R.P. n. 756.
[5] Räfstetingsbrefven för nämnda härader, i Styffes Bidrag, 1.
[6] R.P. n. 2632.

Engelbrekts fader var bosatt på Norberg är ofvan nämdt. — Dessa i Sverige invandrade tyska borgaresläkter förde esomoftast adliga sköldemärken. Om Engelbrekts släkt från början gjort det är ej kändt. Hans fader för emellertid adligt vapen, en klufven sköld med i högra fältet en half lilja och i venstra fältet en vinge. Dennes son Nils för åter två liljor i rad styckande skölden och Engelbrekt själf tre halfva liljor ställda triangelvis. Deras sigill äro således olika, om ock liljan ingår i dem alla. En dylik vapenolikhet tyder vanligen på ungt frälse, och fråga blir då, om Engelbrekt var till börden frälseman eller icke, d. v. s. om äfven hans fader räknats till frälset.

Denne Engelbrekt (Englikoson) i Norberg nämnes år 1367 som fasteman mellan en frälseman Lars Ingebjörnsson och en Faste i Brunnby, hvilken troligen var bonde. Af detta bref framgår således ej, om han var frälseman eller icke, men de dombref, som utfärdades vid den stora reduktionsräfsten i Vestmanland år 1399, ådagalägga tydligt, att han var frälseman. Ty i dem frândömas hans arfvingar flere gods i Siende, Norrbo och Snäfringe härader. Troligen är han den första i släkten, som gjort rusttjänst och erhållit frälsebref, ty Johannes Magnus nämner om sonen *mediocri nobilitate conspicuus, utpote libertino patre natus*. — Det hände emellertid ej så sällan att personer af adlig börd lämnade frälseståndet och öfvergingo till borgare- eller bondeståndet, och man skulle måhända förmoda att så varit förhållandet med Engelbrekt, enär han i det ofvannämda brefvet af år 1432 dels endast kallas bergsman och dels äfven nämnes efter Laurens Johansson, hvars sigill endast visar bomärke. Men därvid är att märka, dels att personer tillhörande det allmänna frälset ofta nämnas utan de eljest förekommande titlarne friboren och välboren man eller väpnare och a vapn, dels att allmänna frälsemän ej sällan förde endast bomärken, så att Laurens Joansson mycket väl kan ha varit en frälseman. Ej häller är det troligt att Engelbrekt, född af en frälseman, skulle lämnat frälset för att sedan åter inträda i det, ty vid början af resningen är han obestridligen frälseman. Han bär nämligen då titeln väpnare. — Engelbrekt Engelbrektsson såsom son till en frälseman och själf väpnare tillhörde således frälset, om ock han endast var medlem af en af dess lägre grader.

Ericus Olai berättar att Engelbrekt Engelbrektsson var uppfödd i de stores gårdar. Att så äfven varit förhållandet är också i högsta grad sannolikt, ty det kan ej gärna vara möjligt, att han utan större insikt och öfning i den tidens krigskonst kunnat leda sina härar och anordna de många belägringar han företog. Ej häller är det troligt att gamla och ansedda rådsherrar och frälsemän, som själfva deltagit i det Holsteinska kriget, skulle ställt sig under hans befäl, om de ej vetat, att han varit fullt duglig till att vara anförare, och dylik duglighet förvärfvades ej utan mångårig tjänst och öfning. — Denna tids historia kan visa många exempel på, huru bondeuppror, som leddes af i krigstjänst oerfarne män, lätt kufvades.

K. H. K.

En karolins meritlista.

Öfversten vid gardet baron Michael Törnflycht insände den 2 nov. 1724 till regeringen en supplik från sergeanten Nils Frisk, som samma år blifvit afskedad från gardet, att vid afskedet erhålla officers karaktär, att få underhåll under lifstiden, bibehållas vid sin inkvartering och utfå sina löningsrestantier. Vid suppliken bifogades en meritförteckning, som här nedan meddelas och som tyckes visa, att det här varit fråga om en af Karl XII:s rätta bussar, en af dem, som konungen älskade att ha omkring sin person. Trots alla sina krigsmandater och sin långa och trogna tjänst fick sergeanten Frisk afslag på sin ansökan om officers afsked. Hans ansökningar om underhåll och om utfående af sina fordringar remitterades till vederbörande myndigheter. Aktstycket har meddelats af majoren vid Svea lifgarde W. Ridderstad.

* * *

Aller ödmiukaste memorial.

Anno 1700 den 1 october kom jag i Kongl. Maj:tz tienst som mousquetaire vid Kongl. lifgardet och samma år den 20 november bivistade feltslaget vid Narven.

1701. Marcherade till Riga och bivistade fältslaget dersammastädes, då jag af fienden blef illa skuten i vänstra låret och derföre i samfälte 10 månader i elände måste sängen hålla, som mig ännu en stor men och tvång förorsakar.

1702. Bivistade jag action vid Klittshoff, och samma år, då Hans högtsal Maj:t igenom en hastig olyckelig händelse afbröt sitt ben vid Kracou, blef jag beordrad jämte 23 andra at bära Hans Kongl. Maj:t uppå en bår.

1703. Bivistade jag belägringen vid Torn och dess, så väl som staden Elfvings intagande.

1704. Bivistade jag träffningen emot Saxarne vid Warschau och Weisellströmmen.

1705. Marscherade till Ryslamborg och straxt dereffter till Grådno, hvilka bägge effter hvaran blefvo intagne.

1706. Marscherade till Saxen och derifrån.

1707. Under afmarschen till Olofzin blef Hans Durchlauchtighet Printzen ifrån Wörtenberg vid en elf af Cousaquerne blesserad, då jag med 15 man andra blef commenderad at bära honom på en bår till staden Olofzin.

1708. Bivistade jag feltslaget vid Olofzin, då jag blef skuten igenom högra handen, hvar af 2:ne minsta fingrarne äro lama.

1709. Bivistade jag belägringen vid Pultava, och vid fiendens retirerande öfver elfven blef Hans Kongl. Maj:t blesserad med en kula i fotbristen, då jag tillika med andra, så många som då

ännu voro i lifvet och tilförende burit Hans Kongl. Maj:t, blef beordrad at bära Hans Kongl. Maj:t på en bår, och 9 dagar derefter bivistade jag feltslaget vid Pultava bärande Hans Kongl. Maj:t på båren i sjelfva slaget, då Hans Kongl. Maj:t blef af fienden kringränder, och båren afskuten, samt det manskapet, som buro, nederslagne, undantagandes mig och 2:ne andre mina cammerater, som då lyftade Hans Kongl. Maj:t på en häst, och i detsamma blef jag blesserad i hufvudet, dock ifrån sjelfva slaget eller uthuggning igenom fiendens troupper med Hans Kongl. Maj:t kom undan fienden, och följde fast med största möda för blesseuret skull Hans Kongl. Maj:t efter till Niperströmmen, där jag omsider måste blifva Ryssarnes krigsfånge, hvarifrån jag sedan blef bortfört till Muscou, derest jag i 3 fiärdedels år måste gå i ett svårt arbete och bära sand och annan redskap på vallarne.

1710. Blef jag rançonnerad ur fångenskapet och kom med högvälborne hr Baron och Generalen hit till Sverige och så till regementet igen, då jag efter några månaders förlopp avancerade till corpral och samma år d. 24 october till rustmästare.

1711. Tjente med samma charge.

1712, d. 29 november avancerade till fourier och samma år d. 4 december till förare.

1713. Förrättade tjensten här hemma med samma charge.

1714. Avancerade till sergeant vid samma regemente.

1715.
1716. Tjente med samma charge.
1717.

1718. Bivistade jag marschen åt Norige och belägringen vid Fredrichshall, derifrån blef jag commenderad samma år, som i första krigets början, med Hans Kongl. Maj:t alt stadigt så och då, men högstbeklagligen, på det sidsta, efter lifstiden med Hans högtsal. Kongl. Maj:tz lik hit till Stockholm igen, hvarest jag sedermera

1719
1720 med största åhåga och flit tjente och med alt alfvare förrät-
1721 tade den mig i alla delar åliggande plicht i Kongl. Maj:tz
1722 tjenst till
1723

1724 d. 11 juli, då jag ifrån Kongl. Garde förafskedad blef.

Hvad partier och commenderingar angår, som uti samfälde 9 års tid från 1700 till 1709, då jag fången blef, ganska många äro förlupna, hvilka jag stadigt under berörde tid bivistadt hafver, lemnar jag denna gången för vidlyftighet här at opräkna, afvachtande allenast i djupaste vördnad och underdånighet för en sådan utstånden möda och besvärlighet en nådig ihågkommelse och befordran, hvarom Hans Maj:t i lifstiden mig i nåder försäkrade.

Nils Frisk.

Underrättelser.

Den tyska historikern och fornforskaren G. H. HANDELMANN, sedan 1866 professor och museidirektör i Kiel, afled den 26 april d. å. Bland hans historiska arbeten märkas »Die letzten Zeiten hansischer Uebermacht im skandinavischen Norden» (1853); »Herzog Adolf von Holstein-Gottorp, kaiserl. kriegeoberst unter Tilly und Waldstein» (1865); »Die dänische Reunionspolitik um die Zeit des siebenjährigen Kriegs» (i »Forschungen zur deutschen Geschichte»); »Geschichte von Schlesvig-Holstein» (1873). I öfrigt behandlade han amerikansk historia, samt har utgifvit åtskilliga arkeologiska afhandlingar, särskildt angående gräfningar på ön Sylt.

— Professorn, geheimehofrådet GEORG VOIGT afled den 18 sistl. augusti i Leipzig 65 år gammal. Hans arbeten *Enea Silvio Piccolomini* (1856—63) och *Wiederbelebung des classischen Alterthums* (2 uppl. 1881) åtnjuta ett stort anseende såväl för vetenskaplig forskning som för formella förtjenster.

— Professor H. GRÄTZ, bekant genom sin *Judarnes historia* (11 band, 3 uppl. 1879), har aflidit den 7 sept. i München, 74 år gammal.

— Docenten i historia vid Upsala universitet J. E. NORDVALL har utnämnts till docent i statskunskap.

— Till lektorer i historia och geografi har utnämnts vid läroverket i Vexiö adjunkten d:r E. A. ZETTERQVIST, i Helsingborg fil. doktor N. P. ÅKESSON och i Karlskrona adjunkten d:r G. E. AXELSON, alla tre kända som författare på det historiska området.

— Efter vederbörande myndigheters hörande har K. Maj:t den 27 sistl. november förordnat, att från *Svea hofrätt* till *Riksarkivet* skola öfverlämnas för att med dess samlingar införlifvas Hofrättens protokoll till och med år 1735, Hofrättens domar och utslag för samma tid, s. k. libri causarum eller akter äldre än 1736, samt i Hofrätten förvarade handlingar ang. konung Gustaf III:s mord, Armfeltska högmålsprocessen, Fersenska mordet, högmålssaken ang. prosten Johan Widén och undersökningshandlingarna rörande orsakerna till kronprinsen Carl Augusts död.

— För de historiska studierna har ett nytt centrum uppstått vid sidan af de gamla i Stockholm, Uppsala och Lund, nämligen vid *Göteborgs högskola.* Med en grundfond af omkring 1 $^{3}/_{4}$ million kronor har denna bildningsanstalt i höst kunnat öppna sin verksamhet, och den har, som bekant, börjat med den humanistiska sidan, för att fortgå med den juridiska och statsvetenskapliga — efter vårt förmenande ett klokt val. En samling unga verksamma och kraft-

fulla vetenskapsmän ha kallats dit och inge de bästa förhoppningar för högskolans framtid. Det historiska facket representeras af professor ERNST CARLSON och extraordinarie läraren i statskunskap docenten RUDOLF KJELLÉN. Den förre har under hösten föreläst *svenska statsförfattningens historia* samt dessutom ledt *paleografiska* och *kritiska öfningar*. Vi tillönska särskildt den historiska lärostolen en lycklig framtid, förvissade om att dess nuvarande innehafvare skall i Göteborg lyckas grundlägga en historisk skola och utbilda lärjungar, som göra honom och vetenskapen heder.

— Af *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll från och med år 1719* (utgifvare C. SILFVERSTOLPE) har trettonde delen utkommit eller andra häftet för riksdagen 1742—43, omfattande protokollen t. o. m. den 30 april 1743.

— Af *Svenska ättartal* har sjunde årgången (för år 1891) utkommit. I likhet med närmast föregående årgångar innehåller äfven denna utom de vanliga ättartalen för enskilda personer äfven sådana för de svenska konungaätterna och deras förgreningar, denna gång sålunda en fullständigad uppsats för *kungliga Vasaättens polska gren*, vidare för *den kungliga folkungaätten* samt *konung Magnus Erikssons systers ättlingar*. Historikern, likasom släktforskaren, finner i dessa med synnerlig omsorg utarbetade genealogiska uppsatser på ett ställe sammanförda en mängd uppgifter eller data, hvilka han eljes måste söka på spridda håll eller i icke så lätt tillgängliga genealogiska verk, och har sålunda alla skäl att vara utgifvaren tacksam, som genom sitt arbete besparat honom mycken möda. Utom några anträd finner man ättartal bl. a. för släkterna Afzelius, Almqvist, Barchæus, Kellgren, Key, Rudbeck, Siggebohytteslákten (en bergsmanssläkt, som kan följas tillbaka till nyare tidens början) m. fl. Släktförteckning till alla sju delarne åtföljer likaledes denna årgång.

Vi ha redan flera gånger haft tillfälle att påpeka betydelsen af denna publikation, som icke blott tillfredsställer nyfikenheten, utan äfven i kulturhistoriskt och biografiskt hänseende är af stort värde. Utgifvaren klagar öfver bristande uppmuntran å allmänhetens sida och antyder, att han därigenom kan blifva föranlåten att med nästa årgång afbryta dessa ättartal. Det vore skada, om så skulle komma att ske. Ett så lefvande intresse för denna gren af historisk forskning finner man ej snart eller lätteligen hos någon annan.

— Af *Noraskogs Arkiv. Bergshistoriska samlingar och anteckningar* utgifna af medlemmen af riksdagen JOHAN JOHANSSON från Noraskog har tredje häftet utkommit, hvarmed första bandet slutas. Innehållet är omväxlande och i kulturhistoriskt hänseende intressant, så afdelningen »Märkliga bergsmanssläkter och familjegårdar» med rikhaltiga biografiska notiser (jfr äfven stamtaflan öfver Ringshytteslákten sid. 629, som stiger upp till slutet af 1500-talet) samt »Strödda bidrag till bergslagernas kulturhistoria», till hvilka utgifvarens egna samlingar lämnat åtskilligt. Man finner i häftet för öfrigt »Bidrag till Lindes bergslags äldre historia», Daniel Nohrborgs beskrifning öfver

Lindesbergs stad och socken, upplysningar om det sista bergstinget i Nora 1851, några uppgifter om »Kungseken vid Knapfors», ett ännu kvarstående träd, under hvilket enligt en sägen hertigarne Johan och Karl skulle slutit sitt förbund mot kouung Erik. Den flitige samlaren och utgifvaren lärer af sitt företag ej hafva någon ekonomisk vinst; så mycket mera erkännande förtjänar hans intresse för hembygdens historia från den historiska forskningens sida.

— Några smärre historiska eller statsrättsliga uppsatser ha under hösten i Uppsalasett dagen. Tidskriftens strängt anlitade utrymme och den framskridna tiden göra att vi endast kunna omnämna dem här i hopp om att nästa år kunna återkomma till dem. Afhandlingarna äro *Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf* af J. E. NORDWALL (IV + 51 ss., ingår i Humanistiska vetenskapssamfundets publikationer); *Om de ministeriella ärendena och formerna för deras behandling* af R. C. A. (69 sid.); *Om riksföreståndarskap enligt Sveriges och Norges grundlagar* af O. VARENIUS (VI + 72 sid.) samt *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår* af K. KEY-ÅBERG (100 sid. + rättelser).

— Vid universitetet i Helsingfors har teolog. kand. J. S. PAJULA utgifvit en akad. afhandl. med titel *Finska kyrkans ställning under den liturgiska striden*, en titel, som är för trång, emedan förf. utsträcker sin framställning ända till biskop Ericus Erici död 1625. De tre första kapitlen äro egnade åt de kyrkliga förvecklingarna; i kap. IV—V redogöres för den kyrkliga förvaltningen och för prästerskapets ekonomiska ställning. Nya uppgifter meddelas bl. a. om finnar i Braunsbergs jesuitkollegium. I frågan om 1602 års finska bibelkommission anser förf. att kommissionen fullständigt utfört sitt uppdrag och att dess arbete sedan förbättrades af 1638 års kommission, som utgaf 1642 års finska bibelöfversättning. — Kand. S. INGMAN har i *Studier i norra Finlands historia 1595—1635* redogjort för stridigheterna vid gränsens uppgående efter freden i Täyssinä och därjämte ställt till sin uppgift att utreda bosättnings-, närings-, beskattnings- och förvaltningsförhållandena i norra Österbotten, en uppgift, som blifvit på ett mindre tillfredsställande sätt löst. — I en afhandl. om *Finlands fornborgar* har HJ. APPELGREN publicerat resultaten af vidsträckta arkeologiska undersökningar. Han har konstaterat åtminstone cirka 70 borgar från hednatiden och dessutom omnämt en stor mängd andra platser, hvilka af traditionen betecknas som forna borgar. Dessa fornborgar voro egentligen intet annat än af naturen välbefästade ställen, som omgåfvos med enklare förskansningar och till hvilka innevånarne flyktade under krigstid. — I en egentligen språkvetenskaplig undersökning om *Finnarnes personnamn under hednatiden* har lektor A. V. FORSMAN meddelat åtskilliga rätt intressanta kulturhistoriska upplysningar, och magister E. LAGUS har i *Studier i den klassiska språkundervisningens historia i Finland, med afseende fäst vid förhållandena i Sverige och andra länder*, berört frågor af

vikt för skolhistorien. Af dessa akadem. afhandlingar äro de fyra förstnämnda skrifna på finska, endast hr Lagus' på svenska.

Finska historiska samfundet har utsändt *Historiallinen arkisto XI.* Bandet inledes med en af Z. Yrjö-Koskinen författad biografi öfver språk- och historieforskaren Julius Krohn. Hr K. R. Melander har bidragit med en på vidlyftiga och i minsta detaljer gående undersökningar grundad utredning om mått- och viktförhållanden i Finland i slutet af sextonde och början af sjuttonde seklet; C. v. Bonsdorff med en framställning om landskapsmötena i Finland 1671, 1676 och 1677; K. G. Leinberg med intressanta uppgifter om finska studerande i jesuitkollegier; O. A. Forsström med en uppsats om ett hittills okändt bondeuppror i Norra Karelen 1697 och S. G. Elmgren med anmärkningar rörande finska arméns gång öfver Neva 1708. Hr J. W. Ruuth har meddelat upplysningar om en gammal riksgräns längs Kymmene älf samt i en af släktledningar och 396 sigillaftryck belyst undersökning om finska frälsemäns signet i slutet af 1500- och början af 1600-talet uppvisat en stor mängd frälsesläkter, hvilka icke introducerades på riddarhuset efter dess stiftelse. Dessutom ingå i protokollen vid samfundets möten en massa mer eller mindre betydelsefulla historiska meddelanden.

Af den tidigare omnämnda, af hr AD. NEOVIUS redigerade brokiga samlingen *Ur Finlands historia. Publikationer ur de alopæiska papperen*, har 8:de häftet utkommit. De senaste häftena ha innehållit församlingshistoriker och i det sista har början gjorts med poesier. — Hr K. G. LEINBERGS förut icke refererade publikationsserie[1] *Bidrag till kännedomen af vårt land*, har fortskridit till sitt femte häfte. Titeln antyder ett geografiskt-etnografiskt innehåll, men serien utgör ett arkiv för handlingar rörande Finlands topografiska, merkantila, kamerala, militära och administrativa historia. Det är sålunda ett ovanligt mångsidigt material, vid hvars publicerande utg. säger sig ha följt den princip att hvad som under en sommar inbärgats i arkiv och bibliotek i Sverige, det har följande höst under en välvillig förläggares auspicier befordrats till tryck. Hvarje häfte skall sålunda utgöra »den ungefärliga behållningen» af utg:s senaste vistelse i Sverige. Utg. har nog genom detta privata företag gjort forskningen en god gärning, men han skulle ökat sitt arbetes värde och därjämte bättre fyllt de anspråk, som i våra dagar ställas på en urkundsutgifvare, om han inskränkt sig till att grundligt belysa en viss tid eller en viss sida af samhällsutvecklingen eller åtminstone gifvit sig tid att ordna handlingarna i en fortlöpande kronologisk ordning. — Sist må nämnas *Bidrag till Åbo stads historia*, första serien VII, innehållande utdrag ur Åbo stads dombok 1635, utg. af T. HARTMAN, samt *Hertig Johans af Finland diarium öfver utgångna bref*, utg. af K. G. LEINBERG. (*C. v. B.*)

— Till ofvanstående referat af årets finska historiska litteratur bör äfven läggas C. VON BONSDORFFS historiska monografi *Nyen och Nyenskans* (143 sid. 4:o, separattryck ur Acta societatis scientiarum

[1] Serien är af red. omnämnd i Hist. Tidskr. V, sid. 369, VI, sid. 190.

Fennicæ XVIII), som tecknar den svenska gränsfästningens öden från dess grundläggning till dess fall, samt skildrar rättskipning och förvaltning i densamma, handel och näringar, borgerskap, kyrko- och skolväsende m. m. Afhandlingen åtföljes af vidlyftiga bilagor, så bl. a. kungliga privilegier och resolutioner för staden Nyen från 1642 till 1675, samt af fyra kartor öfver staden och fästningen. Den är ett nytt och vackert bevis på det lifliga intresse, hvarmed särskildt lokalhistorien omfattas af den historiska forskningen i Finland.

— *Håndskriftet nr 2365 4:to gl. kgl. Samling af det store kgl. bibliotek i København i fototypisk og diplomatisk gengivelse* är en i år af Samfundet till utgifvande af gammalnordisk litteratur utgifven intressant publikation. Den innehåller nämligen ett fac-simile af den ryktbara, 600 år gamla handskriften af den äldre Eddan, som ligger till grund för Bugges edition. Jämte själfva den fotografiska bilden återgifves äfven texten i vanligt tryck med förkortningarna upplösta, en öfversikt af förkortningstecknen o. s. v. (jfr anm. af G. Cederschiöld i Ark. för Nord. Filologi, N. F. IV, 2).

— Utaf *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* ha under år 1891 banden XI och XII för åren 1888 och 1889 utkommit. Utgifvaren meddelar i förordet till elfte bandet, att mer än 70,000 skrifter refererats i de 10 första banden och att elfte bandet omnämner icke mindre än 10,000, hvartill ett ungefär lika stort antal i band XII kommer. Nya afdelningar ha i dessa band tillkommit öfver urhistorien (»prähistorik» och etnografi), rysk historia samt historiens filosofi och metodologi. För att underlätta begagnandet af dessa voluminösa samlingsband har särskildt utgifvits en »Handbuch zu Literaturberichten». Afdelningen för Sverige har i årgången 1888 behandlats af fil. kand. L. Helander, i årgången 1889 af kand. E. Rönnblad.

— Den 1889 bildade *Historiska föreningen* i Petersburg har utgifvit två band af en historisk tidskrift (Istoritjeskoje Obozrenie), som behandlar ämnen både ur ryska och ur andra länders historia, meddelar öfversikter af historisk litteratur o. s. v. Bland uppsatserna märkes en af G. Forstén öfver Sveriges utrikes politik under 30-åriga kriget.

— Åt den berömda franska historikern Fustel de Coulanges änka har franska institutet beslutat öfverlämna det pris af 20,000 francs som hvart annat år utdelas för något större vetenskapligt arbete och som det denna gång hade ämnat åt den dessförinnan aflidna författaren.

— Granskaren af hr Strindbergs *Les relations de la France avec la Suède* får på förekommen anledning anmärka, att förf. grundar sitt påstående om urgamla förbindelser mellan »franska och svenska hofven», icke blott på det i rec. berörda giftermålet med en dansk prinsessa utan äfven på ett giftermål mellan en fransk konung och en *rysk* prinsessa, äfvensom att tryckfelet »Henri II» torde afse detta (bör vara »Henri I»).

— Enligt uppgift i »Literarisches Centralblatt» n:o 47 för 1891 skulle utgifvaren af Historisk tidskrift i Stockholm lyckats upptäcka de *Thurnska familjepapperen*, och skriftliga förfrågningar angående desamma ha redan inlupit. Det förhåller sig emellertid ej så väl. De ifrågavarande papperen ha hittills ej blifvit funna. Huruvida de kunna återfinnas är lika ovisst som att de skulle innehålla någonting angående den gamla Henrik Mathias v. Thurn. Skulle de verkligen komma i dagen, skall tidskriften ej underlåta att därom lämna upplysning.

Öfversikter och Granskningar.

Om riksrådsvalen under frihetstiden. Bidrag till det svenska riksrådets historia. Akad. afh. af LUDVIG STAVENOW. 156 sidor. Upsala, Almqvist & Wiksell, 1890.

Då man första gången kastar en blick i vårt riksarkiv på källorna till frihetstidens historia, så kan man sannerligen blifva afskräckt från djupare forskningar i densamma. Det är en villande sjö af papper, ståndsprotokoller, deputationers, utskotts, kommissioners, rådsdivisioners protokoller — band stundom lika breda i ryggen som höga — hemliga handlingar, plakater, depescher och bref i oändlighet; och det kräfves mycken energi, mycken försiktighet tillika för att här styra rätt och icke bringas ur kursen. Lyckligtvis har Malmström en gång för alla angifvit den rätta vägen; och i mästarens spår har det blifvit för yngre forskare lättare att för bestämda specialändamål göra rikliga efterskördar. En sådan efterskörd af självständigt värde är den monografi öfver riksrådsvalen, med hvilken hr Stavenow — numera docent — framträdt inför allmänheten.

Intrycket af denna afhandling är att den vittnar om en mindre vanlig gedigenhet i forskning och omdöme. Ämnets väl begränsade natur och källforskningens däraf beroende förenkling har gjort det för förf. möjligt att i ett sammanhang öfverskåda hela frihetstiden ur den valda synpunkten, och arbetet har därmed fått ett större vetenskapligt intresse än den empiriska specialforskningens allena, det har blifvit uttryck för en genomgående tanke, som förf. under sitt sysslande med detaljer icke släpper ur sikte och som har betydelse för hela frihetstidens historia. Förf. förlorar icke tiden med att hopsamla intresselösa, ingenting belysande och ingenting bevisande detaljer — hvartill eljest rikt flödande källor så lätt kunna förleda; fullt herre öfver sitt material i hela dess utsträckning, eger han förmågan att afskilja det vetenskapligt likgiltiga i de undersökta fakta, men fasthålla det väsentliga och föra det tillbaka till sina utgångspunkter. Finner man i hr Stavenows arbete inga nya idéer eller en i högre mening själfständig forskning, så finner man således i stället ett verk-

ligen logiskt sammanhang i stort och smått, en lugn och jämn — stundom kanske en smula tung — framställning och framför allt en *sträfvan* att i detaljforskningen se ett medel och ej ett mål; en sträfvan hvilken i och för sig synes oss vittna starkare om *vetenskaplig* begåfning än det finaste väderkorn att uppsöka och det skarpaste öga att mikroskopera fakta.

Men ju rikare på verkligt innehåll en vetenskaplig framställning är, desto flere möjligheter till meningsskiljaktighet erbjuder den. Om anmälaren därför i mångt och mycket har invändningar att göra emot förf., så ligger redan häruti ett erkännande af den rikedom på synpunkter som denna afhandling gömmer. Eggelse till tankeverksamhet hos läsaren är ju i och för sig ett kriterium på ett arbetes värde, äfven om tankarne ej alltid kunna bindas vid den af förf. angifna riktningen.

Så synes förf., ehuru i allmänhet kritiskt sen att draga slutsatser, stundom glömma sin vanliga försiktighet och helt hastigt bestämma sitt omdöme. Vi finna ett sådant fall på s. 4 f., där förf. vindicerar den åsikten, att på 1600-talet rådets samtycke i regeln inhemtades vid rådsherreutnämning, och för detta påstående stöder sig dels på debatten i rådet $^{27}/_{3}$ 1648, då Kristina lät rådet votera angående Salvius, dels på ett yttrande i rådkammaren af Per Brahe $^{22}/_{10}$ 1660. Men nu är väl att märka, att fallet Salvius alltigenom bär prägeln *af undantagsfall*. Dels var det här frågan om att införa en »vanbördig» i rådsherrarnes lysande krets; dels var ju det hela ett politiskt schackdrag emot Oxenstjernorna, rikskanslern hade ju engång rent af gjort Salvii utnämning till kabinettsfråga. Detta förklarar, hvarför drottningen den gången kunde hafva särskildt intresse att lära känna sina rådsherrars mening och pröfva makten af sin personlighet öfver dem,[1] men däraf följer ingen bevisning för vanliga fall. Hvad åter beträffar Per Brahes yttrande, så är dess mening icke så alldeles klar[2] och behöfver i hvarje fall icke antyda medverkan af rådskorporationen som sådan. Brahe betygar ju också uttryckligen, att Karl X icke tillät någon medverkan af rådet. Det synes sålunda anm., som vore det ej förebragta nog starka skäl för att i rådets medverkan vid kompletteringen af sina leder under 1600-talets förra hälft se något annat än tillfälliga undantagsåtgärder och af rent privat natur.

Ett annat fall, där förf. såsom själfklar framställer en, minst sagdt, tvifvelaktig åsikt, står på s. 111. Det gäller här böndernas ställning till rådsvalet. Förf. anser dem, ehuru från själfva förslags-

---

[1] Jfr Odhner i Hist. Bibl. II, 357 ff. Häraf förklaras äfven, huru saken kunde uppfattas som en stor seger för drottningens myndighet, hvilket väl varit olämpligt, om hon gifvit ett prejudikat till skada för det kungliga prerogativet. Se Chanut i bref till Mazarin $^{1}/_{11}$ april 1648, anf. st. s. 365; Odhner ibm, s. 357.

[2] Hans (af förf. förkortade) ord föllo nämligen därhän, att »under konung Gustaf Adolfs tid hade rådets medlemmar vanligen blifvit *valda på riksdagarne* och disputerades därom mycket med Riksens Råd» (Tham, I, 95).

rätten uteslutne, ega »gifven rätt att höras och yttra sig» i alla frågor som med valet hade sammanhang; ty RF stadgar icke uttryckligen annorlunda, och dessutom var rådet ständernas, ej de tre högre ståndens, fullmäktige. Denna tankegång synes anm. hvila på en falsk förutsättning. Om RF:s tystnad skall bevisa böndernas rätt, så måste först kunna uppvisas, att grundlagen verkligen utgår från principen om alla 4 ståndens likaberättigande. Men detta torde icke lyckas.[1] Då frihetstidens grundlag — ursprungligen skrifven utan böndernas medverkan, hvarför de ock 1719 ville »stryka på foten och resa hem» — stadgat former, hvarigenom bönderna förnekas rätten att inverka på rådsvalet liksom att sitta i Sekr. Utsk., så måste den härvid utgå från den tanke, som en af dess stiftare (Conrad Ribbing) den $^{29}/_{5}$ 1719 uttalade i SU, att bönderna »uti arcanis reipublicæ et oeconomicis intet böra hafva något votum» (prot. hos Cederschiöld); och från samma ståndpunkt var det, som SU den $^{3}/_{7}$ 1720 underkände böndernas anspråk (s. 109). Någon generell regel om bondeståndets likaberättigande med de andra stånden finnes sålunda icke; men i stället hafva vi här kommit på spåren en annan genomgående tanke i grundlagen: stadgan om böndernas uteslutande från rådsvalet är direkt sprungen ur ett grundlagens misstroende till böndernas kompetens att förstå sådana saker; och är det så, då hvilar onus probandi på den som vill vindicera bönderna grundlagsenlig rätt att deltaga i något enda hithörande ärende. Därför, om rådet är ständernas fullmäktige — hvilket uttryck *icke* förekommer i grundlagarne och därför icke i och för sig kan vara någon grund för statsrättsliga deduktioner — så är detta just i den mening, som § 12 angifver genom ordasättet att »ständerna» skola föreslå kandidater på det viset att endast 3 stånd deltaga: således en speciell tillämpning af den tanke, som sedan skrefs i RO § 17, att hvad de flesta stånden falla uppå, det gäller för »ständernas» beslut.[2] Anm. för sin del betraktar det sålunda som ett afsteg från frihetstidens statsrättsliga principer, att bönderna fingo säte i vissa protokollsgranskande deputationer, liksom han förklarar de af förf. meddelade precedensfallen från 1723, 1727, 1739, 1746 (s. 111 f.) ingalunda såsom tillämpning af någon böndernas rätt, utan helt enkelt som politiska medgifvanden af de högre stånden, då de ej kände sig nog starka att fasthålla statsskickets konsekvenser (jfr ss. 27, 41).

Afhandlingen är byggd i fem hufvuddelar, först vilkoren för rådskompetens enligt grundlag, så vilkoren enligt allmänna meningen, därpå ständernas och konungens respektiva befattning med sjelfva valet,

[1] Om ett frö till en dylik generell regel kunnat spåras i § 36 RF 1719, där det heter att ständerna skola med *enhälligt samråd* besluta, så försvann äfven det i 1720 års RF, hvars motsvarande § 45 har formuleringen *inbördes* samråd.

[2] Jfr det betecknande yttrande på 1761 års Riddarhus, som af förf. meddelas på s. 105, n.: »två stånd kunna ej gilla en kandidat, som då skulle sakna $^{1}/_{3}$ *af ständernas fulla* förtroende.»

sist formaliteter som de valde hade att iakttaga. Med stor reda och klarhet har förf. genomfört denna komposition; en och annan ouppmärksamhet, såsom att afsägelse af *förslagsrum* kommit att stå under rubriken »de *nyutnämda* riksråden», har ju ingen betydelse. Däremot synes oss den af förf. genomförda åtskillnaden emellan kompetensvilkoren enligt RF och kompetensvilkoren »utöfver RF:s bestämmelser» vara en svaghet i själfva planen. Ty dessa senare s. k. vilkor — juridisk insikt, ämbetsmeriter öfverhufvud, förmögenhetsvilkor, relationer, parlamentariska egenskaper — äro de icke snarare *allmänna* förutsättningar enligt den tolkning tiden gaf af lagbudet i § 12 »skickelige samt om fäderneslandet välförtjente personer», sålunda äfven de hvilande på lag; medan det andra slaget af vilkor äro *speciella*, och i lika grad med de förra vid sin tillämpning underkastade inflytande af den allmänna meningen (se flerestädes i afd. I)? Och i hvarje fall synes den allmänna öfversikt af rådets betydelse, med hvilken förf. inleder den senare af dessa båda afdelningar, hafva sin rätta plats i spetsen för den förra; ty om enligt förf:s utsago s. 46 olika idéer kämpa i själfva grundlagen, så är kunskapen om dessa idéer lika viktig för att förstå den praxis, hvilken utgått från laga bokstäfver, som den, hvilken utvecklat sig utom lag.

Lika fast den valda planen emellertid är genomförd, lika noga och samvetsgrannt synas förf:s uppgifter — enligt det lilla anm. varit i tillfälle att kontrollera — vara utforskade. Och med synnerlig fullständighet är ämnet behandladt, ingen fråga står obesvarad kvar, saken ligger utredd i all sin utsträckning. Blott själfva utgångspunkten är något försummad. Ett lagbuds tillkomst är dock i en historisk-statsrättslig studie ej mindre viktig än dess tillämpning, och från denna synpunkt hade man väntat en fullständigare undersökning i sammanhang af de §§:s genesis, som angå ämnet. Så får man af afh. ej rätt klart för sig ståndens olika ställning till frågan om riksdagens förslagsrätt, huru borgarne fattade tanken klarast (prot. d. 9 febr., jfr N. Tengberg, Om frihetstiden), medan presterna förhöllo sig passiva; man får ej veta, att initiativet till nedsättningen af riksrådens antal 1720 utgick från borgarne (Bil. 49 till Borg. st. prot. 1720), liksom de redan 1719 yrkat ett antal af blott 20 (prot. den 9, 14 febr); och lika litet omtalas det viktiga faktum, att rådet självt yttrat sig om 1719 års RF, men icke gjort någon anmärkning på ständernas förslagsrätt. ehuru det ändock tyckt att »H. Maj:t borde hafva flere röster i rådet» (Rådsprot. den 16 febr 1719, f. m.)

Måhända sammanhänger denna förf:s uraktlåtenhet att närmare studera grundlagsbudets tillkomst med hans totaluppfattning af grundlagsbudets betydelse för frihetstidens statsskick. Som bekant är betydelsen af 1719—20 års epok uppfattad olika, i det N. Tengberg anser densamma vara den första verkliga vändpunkten i vår historia efter reformationen, hvars principer konsekvent mynnat ut i det Karolinska enväldet, medan Malmström däri ser begynnelsen af den tredje utvecklingsfasen, sedan de olika faktorerna i Gustaf Adolfs stat lossnat och råd och konung efter hvarandra gjort bankrutt i försöket

att ensamma bära statsidén. Till denna senare uppfattning bekänner sig förf. och lemnar på ss. 42—45 en präktig utredning af densamma.[1] Men det vill synas, som om förf. under sitt häfdande af denna djuptänkta grundåskådning i någon mån förlorat blicken för huru radikal 1719 års hvälfning i själfva verket var. Genom hela afh. går — synes det oss — ett underskattande af den förändring i rådets ställning, som det året genom grundlagen skedde. Förf. finner i sin inledning (ss. 5—17) djupgående förutsättningar i vår historia till 1719 års system att lägga riksdagens förtroende till grundval för rådsinstitutionen. Detta system stammar föröfrigt icke från någon medveten plan att lägga statens tyngdpunkt i ständernas sköt, utan vill endast vara en inskränkning i konungens suveränitet (s. 134). Liksom den parlamentariska tanken icke är något verkligen nytt, så är den ej heller ensam herskande i Frihetstidens grundlagar, ty där bryter sig emot densamma ännu 1600-talets idé om rådet som en oberoende ämbetsmannakorporation; och det är först genom en småningom utbildad praxis, som den parlamentariska idén skjuter den andra allt längre undan, ju längre frihetstiden skred (ss. 45—48). Således icke genom sina grundlagars nödvändiga verkan, utan genom deras ensidiga tillämpning har frihetstiden fått sitt skaplynne. Dessa tankar äro för viktiga för att ej underkastas en ingående pröfning.

Förf. spårar ett riksdagens lagliga inflytande på rådsvalen tillbaka i tiden genom 1660 års additament, 1644 års betänkande, 1634 års riddarhus till 1602 års praxis och 1595 års riksdagsbeslut och tror sig finna »uppslaget och den karaktäristiska formen» för denna tanke ända bort i LL:s bestämmelser om lagmans- och häradshöfdingeval. Denna konstruktion är utan tvifvel förhastad. Utgångspunkten är Söderköpings riksdagsbeslut, art. 5, som stadgar förslag vid insättande i »riksens förnämlige ämbeter,» »efter som Sveriges lag om sådane ämbeter någorlunda berörer.» Men för det första torde det icke vara så alldeles säkert, att 1500-talets ordasätt inbegrep rådet under kategorien ämbeten; rådets nyare karaktär af en ämbetsmannakår torde då ännu ej i föreställningssättet hafva aflöst den medeltida karaktären af en kongress och kan väl ej heller anses vunnen före rådets permanens; i Söderköpings beslut föröfrigt finnes intet stöd för denna uppfattning, däremot talas där om »R. råd och flere de förnämsta *ständer*,» och därmed torde rådets primära karaktär på den tiden vara angifven. Och äfven om det af formella skäl vore möjligt att anse den citerade stadgan gälla rådet, så får man observera att stadgan uttryckligen hänvisar till Sveriges lag, och således väl kan hemta analogier därifrån, men ej gälla i *direkt motsättning* mot hvad densamma om rådet stadgar. Därför måste Söderköpings beslut afse (utom lokalfunktionärer) egentligen riksämbetsmännen, men icke rådet som sådant. Att detta är dess mening, framgår ock just af de

[1] Förf. kunde dock hafva anmärkt, dels att en annan uppfattning gifves, dels att Malmström före honom gifvit ett klart uttryck åt den mening, han här utvecklar, i afh. »Om embetsmännens ställning till riksdagen under frihetstiden».

1600-talets handlingar som förf. citerar; öfverallt[1] göres nämligen skillnad mellan riksämbetsmän och råd i fråga om utnämningen. Så medverkade 1602 års riksdag utan invändning i förra fallet, men hemställde rådsvalet till hertigen; och orsaken, hvarför hertigen från början hänskjutit rådsvalet till ständerna, var ingalunda någon skyldighet enl. Söderköpings beslut, hvilket väl då hade blifvit citeradt, utan den *tillfälliga* omständigheten, »att ingen konung var i riket.» Att detta var äfven ständernas uppfattning, det framgår särdeles tydligt af riksdagsbesl. art. 3: »ändock H. F. N. ännu icke fullkomlig konungatitel hafver vedertagit och *fördenskull* af oss begärt, att vi ville namngifva» hans råd (Stjernman, s. 536); är det nu rimligt, att ständerna skulle på detta sätt velat motivera sitt deltagande i rådsvalet, om det hade varit deras lagliga, för blott några år sedan vunna rätt? På samma sätt förhåller det sig, då Söderköpings beslut citeras 1644 och 1660; båda gångerna är det, enligt förf. själf (ss. 9 ff.) fråga blott om riksämbetsmännen, icke om rådet; och Karl XI:s testamente stadgar sedan uttryckligen, att ständerna skulle jämte förmyndarne besätta ledigt riksämbete, men de fem utan inskränkning nämna råd. Den enda gång före 1719 riksdagen verkligen fått sig tillerkänd inflytande på rådsvalet är 1660; men det skedde då nästan af en slump, och det fick ej heller någon praktisk betydelse, som förf. (s. 11) förtjänstfullt påpekar.[2] 1719 åter har man med full afsikt valt en metod, hvarigenom man ville förebygga, att riksdagens rätt blef lika illusorisk som efter 1660; detta framgår klart af förf:s egen riktiga framställning å s. 14 f.

Således, en medveten nyhet var nog den form för rådsvalet, som 1719 skrefs; och förf. har själf så framställt saken i sin inledning. Det förefaller därför egendomligt, att förf. å s. 134 kunnat uppfatta den valda metoden såsom blott negativ till sin mening — en inskränkning i konungens rätt — icke positivt syftande åt riksdagens herravälde öfver rådskammaren. Denna åsikt svär dessutom uppenbart emot s. 46, där förf. anför ständernas förslagsrätt såsom det främsta beviset på *att* grundlagen gömmer idén om rådet som ständernas fullmäktige; den är lika litet förenlig med s. 131, där förf. synes betrakta konungens utnämningsrätt såsom tillkommen för att mildra den rent parlamentariska grundtanken. Felet ligger däruti att förf. å s. 134 grundat sin analys af grundlagen på debatten i Preseståndet 1719 (se citatet); men en noggrannare blick på vederbörande §:s genesis ådagalägger, att det var borgarne och adeln, men *icke* presterna, som i denna punkt bestämde grundlagens mening. Här har försummelsen att direkt studera lagbudets tillkomst hämnat sig.

Men om nu 1719 års metod för rådsval verkligen är ett nytt historiskt uppslag i riktning åt riksdagens positiva ingripande i stats-

[1] Blott 1634 års riddarhus gör undantag, men kan i sin tolkning af 1595 års beslut ej anses ega vitsord emot t. ex. 1602 års riksdag.

[2] En intressant belysning af denna tids sätt att tolka grundlag lemnar den episod från 1664, som Tham meddelar, I, 458—461.

styrelsen — såsom förf. ock på s. 16 uttryckligen medger, så återstår att se, om grundlagarne verkligen gifva uttryck åt en sådan dualism i uppfattningen af rådets ställning, som förf. å. s. 46 antager. Skulle verkligen den förra uppfattningen af rådet som ämbetskorporation hafva fått ett rum i RF vid sidan af den nya tanken och i praxis kämpat med den? Att förf. icke kunnat alltjämt fasthålla denna tankegång visar sig mer än en gång (ex. ss. 45, 147), då han framställer den parlam. idén som en nödvändig konsekvens af statsskicket, hvilket ju icke är rätt förenligt med utgångspunkten, att grundlagen vacklar mellan tvänne olika tankar. Se vi närmare till, så torde ock dualismen försvinna ur frihetstidens statsskick. Intet af de skäl för den äldre uppfattningen, dem förf. å s. 46 anför, har någon egentlig tyngd, och intet bevisar i själfva verket något emot den andra, den parlam. uppfattningen. Åberopandet af 1602 års riksdagsbeslut synes icke något betyda för denna fråga. Ansvarets knytande vid ordentlig rättegång enl. RO § 13 är snarare ett nytt tecken till parlamentarismens idé, ty aldrig har något rent parlam. statsskick gifvit representationen ett så direkt inflytande på denna rättegång som just det här stadgade sättet. Och förf:s hufvudargument, sammanhanget mellan 1719 års kollegier och råd, synes egendomligt valdt vid sidan af den på s. 22 f. uttalade principen: »det är naturligtvis från 1720 års RF såsom frihetstidens egentliga grundlag, som vi vid denna undersökning hafva att utgå.»

Ej heller synes oss förf:s flerstädes (såsom ss. 48, 71) uttalade åsikt om en jämn utbildning i praxis i riktning åt en allt renare parlamentarism hålla streck. Tanken på rådet såsom centrum för administrationen viker icke så småningom, den framträder då och då och med lika styrka vid frihetstidens slut som vid dess början. Å andra sidan finnas redan från början säkra tecken därtill, att den parlam. uppfattningen af rådet är klart insedd med alla sina konsekvenser. Så yttade O. Cederström den $^{20}/_{2}$ 1720 i SU, att »rådet representerar Ständerna,» hvilka därför ej kunna »vara deterioris conditionis än rådet.» Förf. meddelar andra exempel på denna medvetna uppfattning från Borgareståndet 1723 (s. 120 f.) och Riddarhuset 1739 (s. 65). Detta sistnämnda år ingick man emellertid (ss. 123, 124) en kompromiss emellan båda synpunkterna, och i samma syfte upprättades efter 1755 de melerade förslagen (s. 129). Men under den mellanliggande tiden, d. v. s. hela 1740-talet, hafva vi förf:s intyg på att man icke alls tog hänsyn till krafven på juridisk insikt (s. 51), och åtminstone 1746 åsidosattes alldeles hela »den gamla uppfattningen af rådet som en ämbetsmannakorporation» (s. 59), i det man »mer än någonsin» insatte de förnämsta partichefer i rådet (s. 126). Vid frihetstidens sista riksdagar däremot tog man åter hänsyn till rådets uppgift som justitierevision (s. 52). Det framgår af denna sammanställning, att utvecklingen ingalunda gick stadigt i en och samma riktning, utan bestämdes af partiyrans tillfälliga kastvindar.

Och härmed hafva vi antydt själfva grunden till den svaghet, som i våra ögon vidlåder förf:s grundtanke. De båda principer, hvilka

i kollision med hvarandra synas honom hafva bestämt rådets historia under frihetstiden, torde i själfva verket icke vara inbördes fientliga, utan trifvas fredligt till sammans såsom nödvändiga förutsättningar för samma begrepp. Om anm. rätt förstått dessa grundlagars mening, så betecknar nämligen krafvet på ämbetsmannaduglighet rådets *absoluta* kompetens, men därutöfver fordras såsom *relativ* kompetens ständers förtroende. De talrika yrkandena på garantier för administrativ duglighet inom rådet, de bilda därför ingalunda något afsteg från frihetstidens enhetliga rättsprincip, att ständernas förtroende är grundvalen för rådets kall; de voro endast manande röster, att man för differentia specifica i rådsbegreppet — af RF angifven i stadgan om riksdagens förslag — ej skulle så platt förgäta genus proximum, »skickelige och om fäderneslandet välförtjänte personer». Och därför — så upplysande och lärorik ur *historisk* synpunkt hr St:s framställning än är, så räcker den ej till några verkliga *statsrättsliga* resultat.

Äro de slutsatser riktiga, hvartill anm. genom denna undersökning kommit, så får visserligen den epok i svenska statens utveckling, som af 1719 års grundlagstiftning betecknas, en mera radikal prägel än förf. synes anse. Så lockande än den tanken är i och för sig, att äfven 1719 års statshvälfning icke alldeles bröt med vår historias djupa kontinuitet, den måste i alla fall öfvergifvas; för såvidt öfverhufvud en historisk vändpunkt kan bindas vid ett bestämdt år, så har det varit 1719, liksom en gång därförut i vår historia, 4 sekler tillbaka i tiden. Att i det nya skedet icke allt på engång var nytt utan så småningom utvecklades ur sin rot och kärna i grundlagen, det är ju blott utvecklingens allmänna lag; om naturen ej gör några språng, så gör historien det ej heller. Lika naturligt är det, att de män, som själfva stå på skiljomärket mellan tvänne tidsåldrar, icke kunna så klart som eftervärlden mäta betydelsen af det nya som sker. Häraf förklaras den arkaiserande afsikt som 1719 års män förde på tungan.[1] Om det annat var än fagert snack för att bemantla den verkliga afsikten, så visar det blott huru litet de insågo, att de genom att göra rådsherrarne till riksdagens förtroendemän förgrepo sig på centraltankarne i vår historia; de visste nog hvad de gjorde, men förstodo icke betydelsen af hvad de gjorde. Men eftervärlden, som insett det, måste från denna deras åtgärd datera en alldeles ny utveckling, äfven om verkningarne framstodo först småningom. Och så blifver 1719 och 1720 års RF den verkliga roten till allt det

[1] De ville, för att anföra blott ett exempel, »sätta Rikseus styrelse uti dess gamla skick och väsende igen, som ifrån förra tider hafver varit så lycksaligt» (riksdagskallelsen den $^{15}/_{12}$ 1718, Stjernman, s. 2163). I rådets förmiddagssammanträde den $^{16}/_{2}$ 1719 fäller landtmarskalken det märkliga ordet, att »ständerna tagit 1634 års RF till fundament och gerna velat ändra det minsta de kunnat» (Rådsprot. dec. 1718 — mars 1719 i Riksark., s. 644). Tvifvelsutan hade detta också varit landets allmänna önskan; men sådan grundlagen verkligen skrefs, så fick man ett statskick, som flertalet i landet afgjordt ogillade och som ej ens i själfva stånden synes ha egt pluralitet (jfr Bowallius, Om svenska statsskickets förändring efter Karl XII:s död).

onda, allt det fula, som smutsar vår historias blad under det måhända mest *osvenska* tidehvarf hon känner. Att söka förklaringen till frihetstidens upplösning i yttre förhållanden allena, främmande makters inblandning, synes oss därför som ett skeft och ytligt betraktelsesätt; de voro själfva följder, tillfälliga anledningar, som gåfvo den yttre påstötningen, men i statens hjärta satt den verkliga dödsorsaken, i en grundlag som ville kläda en på *centralisations*-principen byggd stat i *republikansk* drägt. Ty om självstyrelseprincipen skall sitta vid statens roder, så måste den finnas *därnere* i samhället; endast på bottnen af kommunal självstyrelse kan en sådan politisk myndighet växa upp åt en representation; men frihetstiden saknade denna förutsättning, och därför var hvarje parlamentarism i ordets högre betydelse för densamma omöjlig,[1] och därför gick den enda vägen till räddning genom en revolution, alltsedan 1766 års beslut i själfva verket gjort en förändring af grundlagen otänkbar.

Och härmed nedlägger anm. sin penna. Många spörsmål kunde ännu återstå att med anledning af förf:s arbete betrakta, men anmälan har redan vuxit till en bredd, som blir berättigad endast genom ämnets vigt och intresse och det ur rent historisk synpunkt utmärkta sätt, hvarpå det blifvit behandladt,

Kj.

Registrum ecclesiæ Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis i tryck utgifven af Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen. 8 + XXIII + 668 sidor 4:o. Helsingfors, J. Simelii arfvingars boktryckeriaktiebolag, 1890.

Som den måhända viktigaste urkundssamlingen för Finlands medeltid har denna, sedan gammalt under namn af *Åbo Svartbok* kända kopiebok länge varit bekant. De viktigaste af de däri intagna brefven hafva också redan genom Porthans försorg gjorts i tryck tillgängliga, och vid pass en tredjedel af hela boken har äfven ingått i Svenskt Diplomatarium. I sin helhet har den dock nu först blifvit i tryck utgifven, och hedern däraf tillkommer den för Finlands historia så nitälskande statsarkivarien R. Hausen, om ock hans arbete i någon mån underlättats genom de af J. E. Waaranen och K. A. Bomansson gjorda förarbetena. — Som titeln angifver, har i denna urkundssamling äfven intagits åtskilliga handlingar ur en på Skokloster förvarad kopie-

[1] Emot denna brist betyder bra litet den lyckliga förutsättning, som förf. i noten till s. 44 velat finna i de ämbetsmannaelementer, hvilka ingingo i frihetstidens riksdag,

bok rörande Åbo domkyrka. Såväl denna som själfva Svartboken äro skrifna mot slutet af 1400-talet, och de innehålla hufvudsakligen afskrifter af Åbo domkyrkas och dess presterskaps privilegier och jordabref. Med full diplomatisk noggrannhet i fråga om stafning och dylikt hafva tydligen ej dessa afskrifter utförts, och man märker på flere ställen, huru afskrifvaren gjort sig skyldig till felläsningar och felskrifningar. Den nuvarande utgifvaren har emellertid med minutiös noggrannhet sökt återgifva dessa afskrifter och därvid inom klammer, parenteser eller i noter angifvit sina förklaringar och textförbättringar. Han har också i allmänhet på ett synnerligen tillfredsställande sätt löst sin uppgift, om ock man ej återfinner samma i den minsta detalj ingående omsorg, som i det Svenska fornskriftsällskapets publikationer. En dylik torde också ej heller varit af nöden, då ju denna urkundssamling, såsom endast grundad på afskrifter, knappast kan läggas till grund för någon djupare språklig undersökning. Vi anse oss dock skyldiga att nämna, att de korrektur- och läsfel vi påträffat, om ock ej till antalet så få, i allmänhet varit af ganska obetydlig art, såsom t. ex. att ett *i* skrifves för *j*, ett *a* för *ä*, ett *o* för *ö*, ett *c* för *k* eller tvärtom, att ett *h* eller någon annan bokstaf onödigt inskjutits eller uteslutits, att något mindre betydande ord blifvit uteglömdt, och att någon förkortning oriktigt upplösts. Detta sista har tydligen ofta berott på utgifvarens bristande djupare insikter i det svenska medeltidsspråket. Så t. ex. återgifves tecknet *mz* ständigt med den språkligt oriktiga formen *met*; å sid. 399 r. 3 förekommer *nagre aar* för *nager aar*, 351 r. 3 *nogre . . . kærer* för *noger . . . kærer*. Äfven eljes visar det sig på flerfaldigt sätt, att utgifvaren ej varit synnerligen hemmastadd i fornsvenskan. Så ha *e* och *o*, som i handskriften ofta förete stor likhet med hvarandra, stundom förvexlats, t. ex. s. 351 r. 18 *gango* för *gange*, s. 752 r. 10 *öpne* för *öpno*, och de fullt regelbundna formerna *soro* (s. 308) och *næ uar* återgifvas med *s*[*w*]*oro* och *næ*[*r*]*uar*. De så ofta förekommande orden *adhra* och *adhrom* omändras vidare ständigt till *a*[*n*]*dhra* och *a*[*n*]*dhrom*, det regelbundna *jac tro* till *jac tro*[*r*] (s. 131), *oklandhat* (s. 343) till *oklandhrat*, *werdhes* (s. 617) till *werdh*[*er*]*es*, *ødmywkt* (s. 298) till *ødmywk*[*he*]*t*, efter *til hans* tillägges oriktigt förklarande (*ɔ: hanum*), efter *haa* (s. 198) (*ɔ: hwa*), efter *offtungth* (s. 350) (*ɔ: offta tungth?*). Ännu flere exempel skulle lätteligen kunna framdragas på dylika onödiga emendationer, men de anförda må vara nog. Vi vilja blott tillägga, att utgifvaren tydligen varit okunnig om den gamla relativa partikeln *ther*, ty efter denna har han nästan ständigt tillagt ett (*ɔ: then*) eller (*ɔ: thet*), samt att stundom onödigt inom klammer inskjutits pronomina och partiklar. Verkliga mer vilseledande läs- och korrekturfel förekomma helt sällan. Nämnas må dock s. 253 *omstadder* för *ouir-* och s. 350 *viidæ* för *vndæ* s. 353 *then them* för *them then* och s. 444 *Matti Kappo* samt *Matte Kappo* för *Marti* [*n*] och *Marten*. — Så frikostig än utgifvaren i allmänhet varit i fråga om dessa mer eller mindre behöfliga textemendationer, har han dock ibland underlåtit att lemna sådana, där de väl varit befogade. Så kvarstår oförklaradt å s. 337 ett *ærlæ* för *ærl*[*ic*]*æ*, s. 320

fordæ för *for:dæ*, s. 415 *fordom* för *for:dom*, s. 360 *berda* för *ber[e]da*, s. 431 *helghoni* för *helghom* och s. 351 *skethemæn*. Detta sista ord, som förekommer i den af konung Erik år 1435 utfärdade förordningen rörande den Finska landsrätten förtjänar en särskild uppmärksamhet, och önskligt hade varit, om utgifvaren i facsimile återgifvit detsamma. En felskrifning har nämligen ägt rum, i det att afskrifvaren först synes skrifvit *sle-* och sedan ändrat det till *ske-*. Af Porthan återgafs ordet med *skathemæn*, hvilket tydligen är oriktigt, och fråga kan vara, om det ej egentligen bör läsas *skechemæn* d. v. s. *ske[li]chemæn*.

Någon gång, ehuru dock ganska sällan, har en mening blifvit missuppfattad af utgifvaren. Så t. ex. å s. 288 läser utgifvaren *Kwngör iach . . . mik haffua . . . thet ængaköpet stadfest som Lasse Lendzzaghare köpte aff min broder Jonis Rettis . . . Ta var æng. . . skatta[n]des . . .* för . . . *Jonis Rettis . . ., ta var æng skattades . . .* och s. 270 . . . *fundaui . . . de consensu heredum meorum subscripto meo nomine dato* (ɔ: *doto?*) *in primis. Itaque . . .* för . . *dato* (ɔ: *doto*). *In primis itaque . . .*, och har utgifvaren i noten utan skäl förmodat, att något i afskriften blifvit uteglömdt. Å s. 308 har utgifvaren inom klammer insatt *död?* i st. f. det rätta *siæl*. — Vidare hänvisar utgifvaren å s. 346 not* oriktigt till Uplandslagen (jorþab.) kap. IX § 4 i st. f. till Magnus Erikssons landslag Eghnob. 25.[1] Äfven i fråga om brefvens öfverskrifter märkes ibland någon ouöjaktighet. Så göres å sid. 104 *Husaby* och *Ärnevi* till tvänne skilda socknar, ehuru de i själfva verket bildade en enda under namn af *Husaby Ærnawi*, å s. 486 öfversättes *comes palatii* oriktigt med *pfalzgrefve*, å s. 406 kallas en person oriktigt *Greta Bertelsdotter Svarta* i st. f. *Greta Bertil Svartes dotter*, och någon gång händer det att ett namn i oblik kasus intagits äfven i öfverskriften, såsom å s. 330 *Remare* och s. 161 *Meniko*.

I sina rekonstruktioner af de i kopieboken ej sällan förekommande felskrifna namnen har utgifvaren i allmänhet lyckats på ett utmärkt sätt, hvilket ju också var att vänta, då väl näppeligen någon nu finnes med större kännedom om det finska frälset under medeltiden än utgifvaren. Vi vilja dock påpeka ett par fall, där utgifvaren ej träffat det rätta: å s. 170 nämnes en *Johan Geriksson*, hvilken enligt utgifvarens tolkning i registret skall varit från Vadstena och gift med den i brefvet nämda Sigrid Bengtsdotter. Så är dock ej fallet. Här föreligger nämligen en felskrifning för Johan Gregerson, en bekant svensk rådsherre, som i sigillet förde en spets från sidan, och var svärson till nyss nämda Sigrid Bengtsdotter. Å s. 354 nämnes bland Sveriges rikes råd och män år 1436 en Holmstawus Jowansson, som i registret af utgifvaren kallas Holmvast. Båda dessa namn äro emellertid oriktiga. Han hette Holmsten Johansson och tillhörde slägten Rosenstråle. —

Denna utgifvarens stora kännedom om Finlands personalhistoria under medeltiden har också satt honom i stånd att närmare bestämma

[1] S. 378 not ** förmodar Utg. att en understrykning af några ord afser att framhålla, det meningen ej rätt stämmer med brefvets innehåll i öfrigt. Den betecknar dock här, liksom ofta eljes i medeltidshandlingar, att de understrukna orden skola utgå.

tiden för en mängd odaterade handlingar. Att någon gång ett misstag insmugit sig, är ej att undra på i fråga om en så stor urkundssamling som denna. Vi vilja påpeka följande: n. 294 kan ej vara af år 1402, ty i detta nämnes Jäppe Djäken som Bo Jonssons († 1386) fogde i Åbo; n. 451 kan ej vara af år 1434, utan härrör troligen från sommaren år 1437; det talas nämligen i brefvet om de *båda* lagmännen, och att Hans Kröpelin var närvarande på landsrätten i Åbo, hvilket han först sommaren 1437 finnes hafva varit.

För en så betydande urkundssamling som denna är ett ändamålsenligt upprättadt register af den allra största vikt. Numera plägar man i allmänhet hafva skilda person-, ort- och sakregister, men utgifvaren har här hopfört dem till ett enda. Oss förefaller det emellertid, som om registren blifvit mer öfverskådliga, om utgifvaren följt det vanliga tillvägagåendet, men om detta kunna ju skilda meningar äga rum. Men hvad vi bestämdt ogilla är, att utgifvaren ordnat personnamnen dels efter vapenbilderna och af genealogerna på fri hand uppgjorda slägtnamn och dels efter tillnamnen i stället för efter förnamnen, som numer allmänt är vanligt. Tillnamnen spela nämligen under medeltiden ej alls samma roll som förnamnen, och verkliga slägtnamn funnos knappast. Att fullt konsekvent genomföra sin regel har också varit omöjligt för utgifvaren och han har därvid äfven gjort sig skyldig till uppenbara felaktigheter, såsom då han under (Snakenborg) uppför Gustaf Laurensson. Hade utgifvaren i detta fall iakttagit den vanliga plägseden, hade han ej heller behöft belasta registret med dessa till betydligt antal förekommande korshänvisningar, hvilka, huru nödvändiga och ändamålsenliga de än äro, dock just ej göra registret öfverskådligt. Önskligt hade varit, om utgifvaren tagit till förebild Kullbergs mönstergilla register till Svenska riksarkivets pergamentsbref. Hade utgifvaren gjort detta, hade nog åtskilliga inkonsekvenser undvikits. Nu träffar man däremot i åtskilliga fall samma person eller ort i registret upptagen på olika ställen t. ex. *Danielson, Jonis* och *Dansson, Jonis*, *Gervins Kristina* och *Gärvins Kristina*, *Kefvinge* och *Kiävinge*; och de båda bröderna *Torsten* och *Greger Styrbjörnssöner* uppföras den ena under *Storbjörnsson* och den andre under *Styrbjörnsson*. — Hvad nu särskildt ortnamnen beträffar, har utgifvaren med en öfver allt beröm stående omsorg identifierat de finska med de nu motsvarande. Det samma är dock icke alltid förhållandet med de svenska och danska, och detta borde dock i de flesta fall lätt kunnat ske med tillhjälp af Styffes Geografi och Rosenbergs Geografiska lexikon m. fl. hjälpmedel. Så t. ex. anföras utan närmare uppgift: Bro socken i Sverige, Gränsta socken i Sverige, Husaby, Husavist, Kjävinge, Rekarne, Thym (ett gods?) och Aernevi? socken i Sverige, hvilka alla ställen med största lätthet kunnat närmare bestämmas. — I fråga om de ord, som kunna anses höra till ett sakregister, vilja vi endast anmärka att *aphus* (*bägare?*) helt säkert är en felskrifning för *ciphus* liksom äfven *baucale* för *bancale*, och vi hafva således här ej att göra med ett kyrkokärl, som utgifvaren förmodar, utan med ett bänkkläde. Vidare har utgifvaren felaktigt öfversatt *bireta* med »en klädnad» i

stället för hufvudbonad och *cruccula* (ɔ: *crucicula*) med »krycka» i stället för ett litet kors.

Oaktadt således åtskilliga anmärkningar kunnat framställas emot det sätt, hvarpå denna kopiebok utgifvits, hafva dessa dock varit af den art, att de ej i någon betydligare grad förringa arbetets värde, och den vetenskapliga forskningen har genom detsamma kommit i stor tacksamhetsskuld till den förtjänstfulle utgifvaren. Till sist kunna vi ej underlåta att här uttala den förhoppningen, att herr Hausen i en ej för aflägsen framtid måtte få tillfälle att ytterligare rikta sitt lands äldre historia med så viktiga verk som detta arbete och de förut utgifna »Bidrag till Finlands historia». Att intresse och duglighet därtill i rikt mått finnas, har han tillräckligt ådagalagt.

Karl Henrik Karlsson.

Kalmarkrigen. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie efter trykte og utrykte Kilder af Axel Larsen. 256 sidor 4:o + förord, register (7 sidor), rättelser, innehållsförteckning samt en karta. Kjøbenhavn 1889.

Kriget mellan Sverige och Danmark 1611—1613 har i Sverige ännu icke gjorts till föremål för specialstudier. Det har skildrats i de kända verken af Werwing, Widekindi, Dalin, Hallenberg, Geijer m. fl., men någon utförlig monografi har härstädes icke blifvit skrifven. En sådan har däremot i Danmark presterats redan 1820, då F. H. Jahn utgaf sin »Historie om Calmarkrigen», utgörande första bandet af »Christian den fjerdes Krigshistorie.» Jahn, som uppträder såsom Kristian IV:s riddare »sans peur et sans reproche» och försvarar honom mot den — visserligen äfven enligt vår mening — orättvisa och för öfrigt af en dansk framkastade beskyllningen, att han skulle hafva varit en oduglig general, hade emellertid icke tillfälle att göra några arkivstudier i Danmark och ännu mindre i Sverige, utan har stödt sin framställning uteslutande på tryckta källor, hufvudsakligen Slanges »Christian IV:s Historie.» Boken är också skrifven från en något ensidigt dansk synpunkt, men det bör erkännas, att författaren själf synes hafva varit medveten om ofullständigheten af sina forskningar, ty han slutar sitt förord med uttalande af följande önskan eller — man skulle nästan kunna säga — profetia: Maatte snart en med Kundskaber, Aand og af Localomstændigheder mere begunstiget Mand framtræde og ved hældigere Fremstillinger fortrænge dette mit Arbeide.» Jahns önskan är nu uppfylld både i ena och andra hänseendet. Kapten Axel Larsen har nämligen under gynsammare omständigheter, till en del med offentligt understöd, företagit sig att på en fast grundval af både svenska och danska, både

tryckta och otryckta källor skrifva det s. k. Kalmarkrigets historia, och har därvid ådagalagt en berömvärd opartiskhet. Här i Sverige har han bland annat begagnat riksarkivets samlingar, däribland först och främst riksregistraturet, som också citeras nästan på hvarje sida. Citaten äro, så vidt vi ha varit i tillfälle att kontrollera, korrekta och tillförlitliga, hvilket i ett historiskt arbete naturligtvis är en mycket viktig sak.

Uti inledningen, till hvilken vi räkna de tre första kapitlen, skildras utförligt försvarsväsendet i de nordiska rikena vid 1600-talets början, de politiska förhållandena, d. v. s. orsakerna till kriget, samt slutligen de ömsesidiga rustningarna. Bristen på naturliga gränser, svenskarnes sträfvanden att afhjälpa denna brist genom att framtränga till Kattegat och Öresund och danskarnes lätt förklarliga motsträfvighet mot dylika planer, allt detta var en stående anledning till misshällighet och krig mellan Sverige och Danmark, men därtill kommo emellanåt särskilda tvistefrågor, hvilka endast med svärdet kunde lösas, i början af 1600-talet i synnerhet frågorna om de båda rikenas maktsfär i Lappmarken och om Östersjöhandeln. Att svenska regeringen, kanske till en del i förlitande på det danska riksrådets kända fridsamhet, härvid gjort sig skyldig till vissa öfvergrepp, har från svensk sida blifvit erkändt, erkändes till och med eller åtminstone misstänktes redan af Karl IX:s samtida, hvilket framgår af förhandlingarne på riksdagen 1610, då ständerna i allmänhet, men prästerna i synnerhet önskade förekomma en brytning med Danmark och anhöllo hos konungen, att han måtte förhindra, att i Östersjön såväl som i Lappmarken skedde något »öfvervåld och intrång» af skeppskaptener eller befallningsmän, »på det våra grannar de danske icke kunna taga tillfälle och orsak att begynna någon fientlig vidlyftighet» (se Lilliestråles afhandling om Riksdagarne 1609 och 1610). Under det ständerna i Sverige hufvudsakligen af ekonomiska skäl, af fruktan för betungande utskrifningar och pålagor ville undvika striden, funnos äfven i Danmark de, som — ehuru mest af andra bevekelsegrunder — i det längsta sökte hejda Kristian IV:s krigiska ifver; det var danska riksrådet, som befarade, att konungens makt skulle ökas och adelsväldet störtas, i fall den förre gjorde eröfringar i Sverige eller lyckades vinna den tredje af de nordiska kronorna, ty så långt lära verkligen Kristian IV:s funderingar hafva sträckt sig. Han ville för lång tid, hälst för alltid afgöra de sväfvande frågorna genom upprättande af en ny union, och då han ansåg, att ett krig i alla händelser var oundvikligt, ville han hällre angripa än angripas, hvartill han också hade alldeles särskilda skäl, beroende på försvarsväsendets organisation. Man får af författarens framställning ett mycket klart begrepp om hurudan ställningen var. Kristian IV hade visserligen försökt att förbättra Danmarks försvar genom rusttjänstens reglering, genom att vaka öfver flottans och fästningarnes iståndsättande m. m., men i följd af adelns motstånd kunde han icke upprätta någon stående nationalhär, jämförlig med den svenska, ej häller underhålla en städse i beredskap varande värfvad truppstyrka; och under

sådana omständigheter var Danmark, om det plötsligt anfölles, tämligen redlöst. Kristian behöfde därför lång tid till att göra förberedelser, men när sådana voro gjorda och allting var färdigt, kunde han icke vänta, tills fienden tog initiativet, emedan han saknade medel att under fredstid underhålla en större samling värfvadt krigsfolk. Sedan Karl IX på riksdagen 1610 hade genomdrifvit beslut om utomordentliga åtgärders vidtagande i anledning af den hotande krigsfaran, lyckades Kristian IV ändtligen häfva rådets betänkligheter, han fick fria händer, och kriget förklarades.

Vi kunna icke i detalj följa författaren i hans intresseväckande skildring af krigets gång, utan inskränka oss till några allmänna betraktelser. I strategiskt hänseende skiljer sig Kalmarkriget fördelaktigt från föregående strider mellan Sverige och Danmark, då krigföringen alltid varit mer eller mindre planlös och oregelbunden. Kristian IV uppgör däremot en kombinerad anfallsplan, och de svenska försvarsåtgärderna äro i det hela väl beräknade. Att den danska fälttågsplanen i hufvudsak visade sig vara outförbar, och att det svenska försvaret icke alltid var tillräckligt effektivt, berodde på åtskilliga ogynsamma omständigheter, som vi längre fram få tillfälle att delvis beröra. 1611, då Kristian IV tänkte köra bort Karl IX och återupprätta unionen, var det naturligtvis af största vikt för honom att hastigt besätta en så stor del af Sverige som möjligt, först och främst Vestergötland och Småland, och därför skulle två härar inrycka i Småland, den ena från Blekinge mot Kalmar, den andra från Halland mot Jönköping samt en tredje här från Norge eröfra Vestergötland, under det att flottan, likaledes delad i tre afdelningar, genom sina operationer till sjös skulle bidraga till det helas framgång. Det följande året, 1612, hade kriget från Kristian IV:des synpunkt förändrat karaktär, hans högtflygande planer på herravälde öfver hela Sverige måste alldeles uppgifvas, dels emedan det föregående fälttågets resultat icke motsvarade förväntningarna, dels emedan det visat sig, att Kristian icke, såsom han hade hoppats, kunde räkna på någon anslutning af missnöjda element inom Sverige. Det gälde nu endast att ställa så till, att vinsten af kriget blef så stor, som omständigheterna kunde medgifva. Den nya anfallsplanen liknar emellertid den förra, dock med den skillnaden att det nu var den *vestra* hären, som skulle öppna fälttåget med en belägring (näml. af Elfsborg), hvarjämte något angrepp från Norge knappast kunde påräknas. De svenska försvarsåtgärderna gingo hufvudsakligen ut på att dels hindra de danska arméerna från att förena sig med hvarandra, dels genom kombinerade rörelser af hären och flottan undsätta de belägrade fästningarna, 1611 Kalmar, 1612 Elfsborg. — Vid sidan af de stora och mera planmässigt anlagda operationerna företogos emellertid också diversioner, som egentligen hade karaktären af rena plundringståg i den gamla stilen, t. ex. Kristian IV:s tåg in i Vestergötland i febr. 1612, då Skara brändes, samt danskarnes infall i södra Småland fram till Vexiö, hvilket af Gustaf Adolf besvarades med ett härjningståg i Skåne, som afbröts genom det bekanta missödet vid Vittsjön.

Vill man undersöka orsakerna till att Kristian IV hvarken 1611 eller 1612 lyckades genomföra sin väl uttänkta krigsplan, kan man af författarens skildring bland annat draga följande slutsatser. Konung Kristian hade beräknat att kunna börja kriget med 25,000 man, däraf 4,000 från Danmark, 6,000 från Norge samt återstoden, 15,000 man, främmande legotrupper. Men det var lättare sagdt än gjordt att från olika håll samla ihop krigshärar, som på utsatt tid skulle vara slagfärdiga och redo att samtidigt börja angreppet. Det befanns vara omöjligt. I Danmark gick det långsamt med mobiliseringen, och i Norge gick det nästan icke alls. Hvad de främmande legotrupperna angår, hade Kristian IV, för att i händelse af krig underlätta värfningen, i sin sold antagit några öfverstar och kaptener, som mot ett visst årligt gage åtogo sig att, då konungen begärde det, inom en viss tid ställa ett visst antal ryttare eller knektar till hans förfogande. Ett par af dessa herrar uppfyllde verkligen sina förbindelser, men den tredje uteblef. Dessutom företogos betydliga värfningar i Tyskland, dock i början med mycket klent resultat, ty då soldaterne skulle inskeppas, vägrade de att följa med och togo till största delen annan tjänst. Följden häraf blef, att Kristian IV måste koncentrera de disponibla stridskrafterna omkring Kristianopel, hvarigenom truppstyrkan i Halland så försvagades, att något anfall därifrån, lika litet som från Norge, i rätt tid kunde företagas. Äfven sedermera, när värfvade soldater i större antal verkligen anlände, vållade de Kristian IV mycket bekymmer. I ett hänseende voro de ónekligen öfverlägsna den svenska genom utskrifning bildade nationalhären; de voro nämligen väl öfvade, men detta motvägdes af svårigheten att upprätthålla disciplinen, hvilket äfven under gynsamma förhållanden icke var någon lätt sak, och som blef nästan omöjligt, i fall proviant och andra nödvändiga artiklar började tryta. Därmed hafva vi vidrört en annan svårighet, som danskarne hade att bekämpa vid deras framträngande i Sverige. Anordningarna för truppernas förplägning voro bristfälliga och försvårades ytterligare genom de långa afstånden och de dåliga kommunikationerna. Redan innan den danska hären 1611 hade inbrutit i Småland hördes klagomål öfver brist på föda och kläder samt däraf följande sjukdomar. Under det korta tåget i Vestergötland i juni 1612 insjuknade omkring 800 af de engelske soldaterna, disciplinen var »meget slet», och proviantmästaren Otto Skel skref: »Gud hjælpe, at vi kunde faa Underholdning til dem, naar vi komma længere op i Landet, eller vil det ikke gaa vel til, thi vores exercitus er samlet af adskillige underlige Folk». Värst var det dock under det stora sommarfälttåget 1612, då Kristian IV och Gert Rantzau skulle framtränga i det inre landet för att mötas i Jönköpingstrakten; brist på lifsmedel förlamade bådas rörelser, och i den senares krigshär utbröt formligt myteri, så att han blef tvungen att vända om i Vimmerby, hvarigenom hela fälttåget misslyckades. De danska krigshärarne måste draga sig tillbaka med oförrättadt ärende utan att hafva deltagit i någon större drabbning.

. Vi komma nu till en annan fråga. Hvarför kunde icke svenskarne, oaktadt Kristian IV:s ofvan antydda missräkningar och missöden, rädda Kalmar och Elfsborg? Felet låg icke i planläggningen af försvarskriget, utan hufvudsakligen i utförandet. Det var ju en riktig tanke hos Karl IX att sammandraga hufvudhären omkring Jönköping för att i denna centrala ställning kunna antingen hindra fiendens arméer från att förena sig med hvarandra, i fall något sådant försöktes, eller också undsätta de truppafdelningar, som hade till uppgift att försvara fästningarne vid Göta elf och Kalmarsund. Karl IX föreställde sig nu, att danskarnes första angrepp skulle riktas mot Göteborg och icke mot Kalmar, en tro, som det var svårt att rubba, oaktadt åtskilligt syntes tyda på motsatsen, och därefter rättade han också till att börja med sina försiktighetsmått. Underrättelsen om Kristian IV:s infall i Småland nådde honom i Örebro, och då först fick han klart för sig, hurudan situationen var, och beslöt att själf via Jönköping tåga till Kalmar, men i förlitande på de i östra Småland redan vidtagna försvarsåtgärdernas tillräcklighet och för att kunna samla hela sin hufvudstyrka, framryckte han med en viss långsamhet, dröjde t. ex. för länge i Jönköping. Författaren anser, att den svenska undsättningshären, i fall större skyndsamhet hade iakttagits, kunnat hinna fram till Kalmar före stadens stormning, i hvilket fall, enligt Breide Rantzaus egen utsago, danskarne blifvit tvungna att lemna sitt belägringsartilleri i sticket och draga sig tillbaka till Blekinge. När konung Karl sent omsider anlände till Kalmar, hade emellertid staden fallit i danskarnes händer, men slottet var ännu i godt behåll och hade kanske kunnat räddas, om icke Karl IX, oaktadt sin numerära öfverlägsenhet, uppskjutit anfallet på det danska lägret en hel månad, hvarigenom fienden fick tid att i flere hänseenden förbättra sin ställning, och om den svenska flottan bevarat de lysande traditionerna från nordiska sjuårskrigets tid, hvilket tyvärr ingalunda var förhållandet. Men sedan den svenska undsättningshären efter drabbningen den 17 juli, i hvilken Kristian IV dokumenterade sig såsom en synnerligen framstående härförare, dragit sig tillbaka till Ryssby, och sedan den danska hufvudflottan ungefär samtidigt blifvit herre öfver sundet, var slottet fullständigt afspärradt, och utsikten till räddning minskad. Ställningen var dock icke förtviflad, ty fästningsverken befunno sig i godt skick, besättningen var tillräckligt stark, och någon brist på vapen samt andra förnödenheter förefanns icke, om man undantager en visserligen viktig artikel, nämligen krut. Emellertid uppgafs slottet frivilligt redan i början af augusti, och det är en bekant sak, att kommendanten, Krister Some, från svensk sida alltid betraktats som förrädare, hvilket författaren, liksom sin föregångare Jahn, anser vara obefogadt. Det är ju ganska vanligt, att den besegrade genom tal om förräderi söker att trösta sig öfver motgångar, som egentligen varit en följd af hans egen försummelse eller fiendens skicklighet. Men hvad skall man säga om en kommendant, som utan att faran åtminstone för tillfället är öfverhängande själfmant gör visit hos de belägrande för att förbereda en kapitulation, umgås med de fientliga officerarne på

en vänskapligt kamratlig fot, bjuder t. ex. en af dem till sig in i fästningen och pokulerar med honom en hel kväll, som vidare mot sina underlydandes protester förklarar sig icke kunna ens försöka att uthärda en enda stormning, som mot gifvet löfte tvingar drabanterna att vid äfventyr att hängas taga dansk tjänst, som icke aktar för rof att formligen uppmana en annan kommendant att dagtinga, och som slutligen mottager presenter af den främmande monarken såsom belöning för sitt välförhållande? Nog kan en sådan person med skäl misstänkas för förräderi, och författaren medgifver verkligen, att hans beteende icke var »særlig heroisk». En annan sak är, att man ganska lätt kan förklara, hvarför han blef förrädare; ställningen var onekligen bekymmersam, Some hade respekt för Karl IX och var rädd om sitt eget skinn, för att icke säga sitt hufvud. Men så är det väl nästan alltid, när förräderi begås, att personen i fråga vill undgå ett hotande olycksöde; om ingen fara fins, faller det icke gärna någon människa in att blifva förr Jare.

Olof Stråle, kommendanten på Elfsborg, blef, ehuru med mycket mindre skäl eller rättare sagdt utan skäl, också anklagad för samma förbrytelse. Han var dock själf sårad och hade förlorat öfver hälften af sitt folk, när han kapitulerade, för att icke tala om att fästningsverken delvis voro sönderskjutna. Elfsborgs fall berodde säkerligen icke på Olof Stråle, utan på andra omständigheter: å ena sidan konung Kristians skyndsamhet, utmärkta anordningar och skickliga ledning, å andra sidan en obegriplig långsamhet hos svenskarne. Gustaf Adolfs mening var, att i och för sommarfälttåget 1612 en del af Sveriges krigsmakt skulle samlas i Vestergötland under marskens befäl dels för att hindra danska härjningståg, dels för att undsätta Elfsborg eller Jönköping, men när Kristian i början af maj gick öfver gränsen, voro trupperna i nyss nämda landskap ännu icke sammandragna, och marsken var i Stockholm. Först den 30 maj, sex dagar efter Elfsborgs fall, anlände han till Ny-Lödöse.

Vi ha endast gjort några antydningar om det rika innehållet i kapten Larsens afhandling. Angående det formella vilja vi särskildt påpeka, att framställningen är synnerligen redig och klar, här och där förekomma på lämpliga ställen rekapitulationer, sammanfattande redogörelser för ställningen, hvarigenom öfverskådligheten ökas; stilen är liflig, och många pikanta och drastiska detaljer äro egnade att göra arbetet lättläst, t. ex. skildringen af Kristianopels intagande och berättelsen om huru den karlavulna och munviga fru Emerentia försvarade Gullberg. Författaren har verkligen af ett hvad man kallar *torrt* ämne lyckats åstadkomma något äfven för icke fackmän läsbart och underhållande.

S. Bergh.

Handskriftprof 1500—1800 till tjenst vid öfningar i handskriftläsning utgifna ur Lunds universitetsbiblioteks handskriftsamling. Med förord af professor Martin Weibull. 26 sid. text + 16 sid. facsimilen. Stockholm 1891, Generalstabens litografiska anstalt. Pris 3 kr.

Under ofvan anförda titel har från Generalstabens litografiska anstalt utgifvits en liten samling i ljustryck utförda facsimilen af texter från senare hälften af 1500-talet till och med 1804. Initiativet till denna publikation har utgått från det sydsvenska universitetets bibliotekarie, originalen härstamma från Lunds universitets handskriftsamling, och företalet är skrifvet af Martin Weibull. Af sistnämnda aktstycke framgår, att man i Lund vid examina för inträde i teologiska och juridiska fakulteterna ända sedan 1889 af examinanderna kräft förmåga »att läsa handskrifter från åtminstone de tre närmast föregående århundradena», och att dessa »handskriftprof» äro afsedda att därvid användas, att ersätta originalen. Det är ej gifvet, anmärker företalets författare, att den svenska presten eller den svenska juristen kan läsa de gamla kyrkoböcker eller domböcker, som en vacker dag möjligen komma under hans vård. Anmärkningen är riktig, intresset för hvad man ej begriper kan icke vara stort, och här föreligger en brist, som behöfver afhjälpas. Tack vare våra dagars fulländade teknik, kan det lätt ske, åtminstone hvad undervisningsmaterielen angår. Må blott företalets författare därjämte få rätt i sin önskan att den anda också måtte väckas, som plägar följa kunskapen i spåren, »andan af kärlek och omvårdnad för kunskapens föremål.»

Handskriftprofven äro afsedda att ersätta originalen, hvilka på längden svårligen kunna användas för undervisningsändamål. För den, som tagit kännedom om det på Generalstabens litografiska anstalt utförda ljustrycket af Vestgötalagen, vår äldsta svenska handskrift, är det ingen öfverraskning att finna, att i nämnda hänseende ändamålet också är vunnet. Det är ingen fråga om, att icke ljustrycket vid återgifvande af handskrifter är att föredraga framför fotolitografien. Om man undantager papperets färg, finnes ej ett drag hos originalet, tilläggom: icke en fläck eller en senare anteckning, som icke troget framträder i bilden.

Hvad innehållet angår, finner man här prof på kanslistilar från Erik XIV:s till och med Karl XII:s tid, några intressanta stil- och autografprof från 1700-talet — bl. a. alla underskrifterna under Anjalaakten och ett af Gustaf III egenhändigt uppsatt koncept till hans försäkran den 19 aug. 1772, liksom prof på en af de många handskrifterna utaf Olai Petri krönika. Sista numret (n:o 14) återger en del af ett akademiskt betyg för dåvarande magister docens Esaias Tegnér, kanske lika mycket valdt för innehållets som för stilens skull. Alla handskriftprofven äro för öfrigt — in extenso — återgifna i vanligt

tryck. Vi hoppas att den lilla samlingen må motsvara sitt närmaste ändamål, ehuru kyrko- och domböcker liksom andra handskrifter af privat natur nog komma att erbjuda svårigheter äfven för den, som lärt sig behärska den jämförelsevis eleganta och vårdade kanslistilen från 1600- och 1700-talen. Det hade af hänsyn härtill måhända varit lämpligt att medtaga äfven något prof på den mera löpande och vårdslösa tyska stilen från dessa århundraden. Men icke endast för examinander, äfven för andra böra dessa Handskriftprof vara af intresse.

En önskan framkallar emellertid denna publikation. Vi anförde nyss professor Weibulls omdöme om den svenska presten och den svenska juristen. Vi kunna tillägga, att det alls icke är gifvet, att den började svenska historikern, som i våra handskriftsamlingar skall söka material för en historisk undersökning, kommer bättre rustad för sin uppgift. Men för honom, liksom för arkivmannen — och vi skola ju en gång äfven få provinsarkiv organiserade — göra dessa prof svårligen till fylles. Man behöfver en mera omfattande samling, som följer hufvudskedena i den svenska skriftens utveckling från dess början och fram på 1600-talet, då den vanliga karaktärslösa tyska stilens herravälde begynner, en samling, genom hvars vägledning man äfven skulle kunna, åtminstone tillnärmelsevis, bestämma en svensk handskrifts ålder, och som därjämte upptoge skriftprof af dem, som i våra arkiv eller handskriftsamlingar kvarlemnat en större mängd aktstycken af historiskt innehåll, af de ledande statsmännen, af dem hvilkas ryktbarhet kunnat locka till förfalskning af deras skrift. Vi kunna ej täfla med sydligare länder i fråga om handskrifternas ålder, vi kunna ej egentligen lämna några bidrag till paleografiens historia — vår skrift börjar snart sagdt, där paleografien slutar — och samlingen skulle hufvudsakligen få ett historiskt och praktiskt intresse, men det minskar ju icke behofvet eller gagnet af densamma. Det vore därföre icke heller skäl att gå ur vägen för de svåraste skriftprofven; genom deras upplösning gjorde man icke blott nybörjaren, utan äfven den längre komne forskaren, liksom egaren af handskrifter, en icke så oväsentlig tjänst. Också lärer det icke saknas alla utsikter att få en sådan samling till stånd. Den anstalt, från hvilken föreliggande Handskriftprof utgått, erbjuder i hvarje fall alla garantier för ett fullt tillfredsställande utförande i tekniskt hänseende, och man kan där äfven påräkna det intresse för själfva saken, som gör garantierna dubbelt starka.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer

Nytt Juridiskt arkiv. Afd. II. Tidskrift för lagstiftning m. m. utg. af G. B. A. Holm. **1890, 3, 4.** Literaturanmälan. Den svensk-norska unionen, uppsatser och aktstycken. Af O. Alin. I. Unionsfördragens tillkomst, anm. af E. Trygger (början lästes i samma Tidskr. 1889, afd. II, art. 18).

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1890, 8.** G. Frunck, Onkel Adams fader och en tryckfrihetsprocess under Gustaf IV Adolfs regering. — Kalmarkrigen. Et bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. Af Axel Larsen, anm. af P. Sondén.

Ny Svensk Tidskrift utg. af R. Geijer. **1890, 7, 8.** Litteratur. Riksrådet grefve A. J. von Höpkens skrifter, utgifna af C. Silfverstolpe, anm. af S. J. B.

Läsning för Folket. Utgifven af Sällskapet för Nyttiga Kunskapers spridande. **1890, 1.** S. Wägner, Frankrike för hundra år sedan. — Villehad, Gustaf Vasas förtjenster om Sveriges landthushållning. — **2.** S. Wägner, Frankrike för hundra år sedan. — C. O. Arcadius, Den helige Sigfrid. — **3.** H. L., Ur svenska jordbrukets historia. — Hm, Laurentius Andreæ.

Historisk Tidsskrift udgivet af den norske historiske Forening. Tredie Række. **Bd. 1, h. 2.** G. Storm, Om det gamle Hamar og den gamle »Hamars beskrivelse» fra 1553. — N. Nicolaysen, Om relikviegjemmer i norske kirker. — H. Mathiesen, Olafsbrönden i Trondhjems Domkirke. — I. Undset, Om antikvaren L. D. Klüwer og hans manuskripter. — A. Taranger, De norske perlefiskerier i ældre tid. — G. Storm, Rettelser til afhandlingen »Om Peder Claussön Friis og hans skrifter» foran udgaven »Samlede skrifter af Peder Claussön Friis». — L. Daae, Om den gamle beskrivelse over Hamar. — A. Chr. Bang, Fremdeles om Trondhjems domkirke. — G. Storm, Om de Hamarske kröniker. — L. Daae, Om de Hamarske kröniker. — N. Nicolaysen, Om de norske kjöbsteder i middelalderen, deres oprindelse, indretning og bygningsskik. — H. M. Schirmer, En Mariastuke. — G. Storm, Slutningsbemærkninger om de Hamarske kröniker. — Småstykker. — **Bd. 1, h. 3.** N. Nicolaysen, Om de norske kjöbstæder i middelalderen, deres oprindelse, indretning og bygningsskik (slut). — N. Nicolaysen, Om dr. Gudmundssöns »Privatboliger på Island». — L. Daae, Nye studier til oprörshövdingen Amund Sigurdssöns historie. — Småstykker. — Register til historisk tids-

skrifts tredie række förste bind. — **Bd. 2, h. 1.** H. Mathiesen, Trondhjems ældre topografi (med et kart). — G. Storm, To klosterstiftelser fra kong Sverres tid. — Småstykker.

Historisk Tidsskrift, Sjette række, udgivet af den danske historiske forening ved dens bestyrelse. Redigeret af C. F. Bricka. **II, 3.** J. A. Fridericia, Historisk-statistiske Undersögelser om Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede. — A. D. Jörgensen, Kampen mellem Kongerne Sven og Valdemar 1157. — A. D. Jörgensen, Sognetallet i Jylland i Middelalderen. — Thiset, Er Niels Ebbesen en Strangesön eller ikke? — Litteratur og Kritik. — Smaastykker. — Rettelser. — Navneregister.

Danske Magazin, indeholdende Bidrag til den danske Histories og det danske Sprogs Oplysning. **Femte Række. Bd. 2, h. 2.** Kr. Erslev, Klageskrifter fra Erik af Pommerns Retsstrid med Holstenerne (1409—15). (Slutning). — A. D. Jörgensen, Klavs Lembeks Frafald 1421. — A. Thiset, Optegnelse om de fynske Len 1473. — H. Fr. Rördam, Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621—60. (Fortsættelse). — J. A. Fridericia, Til Belysning af Toldindtægterne under Frederik III. — C. Neergaard, Aktstykker vedrörende Helligaandsklosteret i Aalborg.

Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Redaktion: Carl Bruun, A. Hovgaard, P. F. Rist. **1890, 9—10.** A. D. Jörgensen, Brevvexling fra J. L. Heibergs Reise til Sverige i Efteraaret 1812.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1890, 10.** I bokhandeln: Anteckningar om mitt förflutna lif af Vilhelm Erik Svedelius, anm. af M. G. Schybergson. — **11.** E. Schybergson, Tvänne publikationer om Finlands lagar och politiska ställning. — I bokhandeln: Finlands förening med ryska riket af J. R. Danielson, anm. af L. M.; John Ericsson af O. W. Ålund, anm. af V. H—n. — **12.** I bokhandeln: Registrum Ecclesiæ Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok; Åttioåriga minnen af A. S., anm. af M. G. S. — **1891, 1.** L. Mechelin, Vid årsskiftet. — I bokhandeln: Erik Oxenstierna af Ellen Fries, anm. af M. G. Schybergson; En månad på Amphion, anm. af T. D.

Baltische Monatsschrift XXXVIII, 1. Notizen: Bodecker's Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse 1593—1638. Von J. G. L. Napiersky, anm. af Bgn.

Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1888. L. Arbusow, Alte Rechnungen aus der Schweden-Zeit in Bauske.

Baltische Studien. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde. **Jahrg. 40. (1890).** O. Vogt, Nachträge zu D:r Johannes Bugenhagen's Briefwechsel. — R. Hanncke, Cosmus von Simmerns Bericht über die von ihm miterlebten Geschichtsereignisse zur Zeit des Wallensteinschen und Schwedischen Kriegsvolkes in Pommern. (Aus der Beschreibung der Stadt Colberg). — Rudel, Die Lage Pommerns vom Beginn des dreissigjährigen Krieges bis zum Eintreffen Gustaf Adolfs (1620—1630). — O. Blümcke, Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges, I.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von Dr. L. Quidde. **IV, 2 (1890).** H. Prutz, Louvois und die Ver-

wüstung der Pfalz 1688—89. — A. Busson, Die Schlacht bei Alba zwischen Konradin und Karl von Anjou 1268. — Kleine Mittheilungen. — Berichte und Besprechungen (Die neuere Belgische Geschichtswissenschaft). — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. Herausgegeben von R. Koser. **Bd. 3, h. 2.** Fr. Arnheim, Preussen und Schweden beim Ausbruch des siebenjährigen Krieges.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Max Lehmann. Neue Folge **XXX,** 1. R. Roepell, Zur Genesis der Verfassung Polens vom 3 Mai 1791. — K. Wittich, Magdeburg als katholisches Marienburg. Eine Episode aus dem Dreissigjährigen Kriege. Zweiter Theil. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. C. G. Malmström, Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia; A. Stille, Studier öfver Danmarks politik under Karl XII's polska krig (1700—1707); F. U. Wrangel, Från Jean Bernadottes ungdom; Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. III, anm. af F. Arnheim).

Historisches Taschenbuch. Herausgegeben von Wilhelm Maurenbrecher. **Sechste Folge. Jahrgang** 10. A. Beer, Die deutsche Politik der Fürsten Schwarzenberg bis zu den Dresdener Conferenzen. — G. Winter, Die Strategie Friedrich's des Grossen in den Feldzügen von 1756 und 1757. — H. Fechner, Ursprung, Wesen und Bedeutung der Philosophie Friedrich's des Grossen. — A. Kleinschmidt, Fürst Alexander Danilowitsch Menschikow. — A. Huber, Aus dem Leben eines Professors der Medicin im 15. Jahrhundert.

Der Katholik. 1890, Sept. (Mainz). H. Mueller, Gustav Adolfs Tod.

Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. Herausgegeben von Konstantin Höhlbaum. **H. 18.** Die Admiralsakten von Pfalzgraf Georg Hans, Graf zu Veldens (Johan III:s svåger, som äfven brefvexlade med den svenske konungen om samma amiralskap).

Wissenschaftliche Beilage der Leipziger Zeitung. 1889, 30 Oktober. Die Schlachtfelder Gustav Adolf's in der Leipziger Ebene.

Ungarische Revue. 1890, Heft 10. Berichte des schwedischen Geschäftsträgers Benedikt Skytte aus Siebenbürgen 1651—1652.

Scribner's Magazine. 1890, February, March. W. C. Church, John Ericsson, the engineer.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1891, 1.** Liste des membres de la société d'histoire diplomatique. — F. Masson, Berlin il y a cent ans. — Avril, La conférence anti-esclaviste de Bruxelles. — Mémoires dressés depuis la mort du roi sur les affaires étrangères dans le mois sept.—nov. 1715. — Doinel, Réceptions d'ambassadeurs à Orléans au moyen-âge. — Martens, La Russie et l'Angleterre au début de leurs relations réciproques. — Comptes rendus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1890, Novembre—Décembre. B. de Mandrot, Jacques d'Armagnac, duc de Nemours 1433—77 (suite et fin). — M. Prou, De la nature du service militaire dû par les roturiers aux XIe et XIIe siècles. — L. Vignols, Le commerce hollandais et les congrégations juives à la fin du XVIIe siècle. — Bulletin historique

(France; Alsace; Allemagne). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie. — **1891, Janvier—Février.** G. Fagniez, Richelieu et l'Allemagne (1624—1630). — Th. Reinach, Les Periochae de la guerre sociale. — H. Hauser, Antoine de Bourbon et l'Allemagne (1560—1561). — Bulletin historique (France; Italie; Grèce). — — Comptes-rendus critiques (bl. a. **Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling.** Afd. 2: Bd. 2. Hugo Grotii bref (1633—39), anm. af A. Waddington). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Boletin de la real academia de la historia. T. 17. Cuad. 4 (Octubre 1890). A. Strindberg, Relations de la Suède avec l'Espagne et le Portugal jusqu'à la fin du dix-septième siècle.

Öfversikter och Granskningar.

Historia do Infante D. Duarte, irmão de el-rei D. João, por José Ramos-Coelho. II B:d, XXI + 740 + 898 s. stor 8. Lisboa. 1889—90.

Denna monografi, hvars tillvaro undertecknad redan påpekat i en artikel i *Ny Svensk Tidskrift* 1890 (s. 445), handlar, såsom titeln anger, om prins Edvard af Bragança, yngre broder till den genom revolutionen den 1 december 1640 på Portugals tron upphöjde prins Johan af Bragança. Den kan icke, trots den flit, hvarmed otryckta källor uppsökts, och den lärdom, hvarmed de tillgodogjorts, göra anspråk på något allmännare intresse, alldenstund dess hjälte ej spelat någon betydande rol i historien, men den refererar å andra sidan så ofta till Sverges politik under 1600-talet, att den väl är värd någon uppmärksamhet från svensk sida. Det torde därför ej vara olämpligt att af denna monografi gifva en kort résumé, hvari endast de partier, som anknyta berättelsen till Sverges historia och svenska förhållanden, skola få någon utförlighet.

Prins Edvard föddes i Villa Viçosa den 30 mars 1605, såsom andra son af Hertig Theodosio af Bragança och hans gemål Anna de Velasco. Han fick en vårdad och, för den tiden, lärd uppfostran och blef genom sitt bildade och älskvärda väsen allas gunstling, liksom han sedermera under sin ofärds dagar i hög grad ägde sin nations tillgifvenhet. Efter sina föräldrars död och någon misshällighet med sin broder Johan beslöt han att gå i krig, och naturligtvis i det krig, som då (1634) satte hela Europa i brand. Han begaf sig till Wien, icke utan fara att bli uppsnappad af svenska ströfkårer och från Wien i ärkehertig Ferdinands sällskap till Gallas' armékår i närheten af Heidelberg, där han inträffade sommaren 1635. Krigets och pestens härjningar och protestanternas förtryck, hvilka katolikerna behandlade »sämre än turkarne behandla sina slafvar», gjorde ett djupt intryck på hans veka sinne. Äfven af andra skäl var han ej fullt belåten med sitt krigarelif och han spelade en mycket underordnad rol i det stora blodsdramat. Han utnämndes af kejsar Ferdinand II till »generalsergeant», en värdighet af hög rang men ringa betydelse, som synes motsvara den tidens svenska generaladjutant, eller som det heter i 1634 års regeringsform »generalvaktmästare». Sedermera fick han

under ärkehertig Leopolds öfverbefäl ett eget regemente, som han använde såsom lifvakt åt kejsar Ferdinand III under riksdagen i Regensburg hösten 1640. Lönen för hans omtanke för kejsarens person och säkerhet blef, att kejsaren lät fängsla honom, därtill öfvertalad af sin svåger konung Filip IV af Spanien, hvars ställning i Portugal vid denna tid var starkt hotad, särskildt genom huset Bragança. Prins Edvard ansågs såsom en farlig person, som, på fri fot, kunde öka familjen Braganças makt, och som, fången, var ett medel i sina öfvermäns händer att utöfva tryck på det nationella partiet i Portugal.

Större delen af det digra arbetet handlar om prinsen såsom fånge först i Regensburg, sedan i Passau och Gratz och slutligen i Milano, där han dog 1649, och om de många försök, som gjordes att befria honom, dels genom små privata komplotter och äfventyrliga öfverrumplingar dels genom vidlyftiga diplomatiska förhandlingar, förda af Portugals nya regering vid alla betydande europeiska hof, och framför allt vid fredskongresserna i Osnabrück och Münster. För så vidt de ha något särskildt intresse för oss, skola de här omnämnas.

Medan prinsen ännu bevakades i Regensburg, afgick Francisco de Sousa Coutinho i mars 1641 sjöledes från Lissabon i sällskap med en dansk amiral för att vid de nordiska hofven notificera Johan IV:s tronbestigning och söka bemedling för prinsens frigifvande. Han ankrade i april på Köpenhamns redd, men fick ej ens audiens hos Kristian IV, »som fruktade att stöta sig med kejsaren» och endast inbjöd honom en gång helt privat till taffeln i Fredensborg. Den 19 maj reste han till Stockholm, där han blef mottagen på det mest glänsande sätt. »Sverge öppnade beredvilligt armarne för den portugisiske ambassadören och hälsade med hänförelse Portugals lösryckande från Spanien, emedan det däri såg ett verksamt medel att bekämpa kejsarens mäktige bundsförvandt. Francisco de Sousa Coutinho blef ej blott mottagen med ståt i Stockholm och i de landsdelar, han genomreste, utan han gjorde sitt inträde i Stockholm under de största ärebetygelser, i det en mängd vagnar sändes honom till mötes och han beledsagades af en rådsherre, af öfverstemarskalken för hofvet och ett stort antal högtidsklädda ädlingar. Han logerades på statens bekostnad, bemöttes med all vederbörlig artighet, fick mottaga besök af Frankrikes ambassadör och flera adelsmän, erhöll audiens hos drottningen den 10 juni och afslöt den 29 juli ett fördrag mellan Sverge och Portugal». I detta fördrag lofvade ej svenska regeringen något i afseende på prins Edvard, men i en skrifvelse af 30 juli förklarade kabinettet i Stockholm, att det uppriktigt önskade prinsens frigifvande och att det skulle lägga sig ut för honom, men att det förutsåg stora svårigheter därvid; emellertid kunde konungen af Portugal vara öfvertygad, att hans bror ej skulle glömmas i de blifvande fredsunderhandlingarna med kejsaren.[1]

---

[1] Enligt Luis Pereira de Castros handskrifna korrespondens i biblioteket i Ajuda.

I en andra utomordentlig beskickning till Stockholm sändes 1643 den åldrige Rodrigo Botelho Moraes, en af Portugals delegerade vid westfaliska fredskongressen. Härom skrifver författaren: »Hjärtligt hade det mottagande varit, som Francisco de Sousa Coutinho fick i Sverge, men det ställdes alldeles i skuggan af det mottagande, som den följande ambassadören fick. Han hämtades med en utomordentligt talrik eskort af vagnar och ryttare, mottogs under de största ärebetygelser och erhöll två dagar efter sin ankomst audiens hos drottningen, för hvilken han framställde sitt uppdrag på portugisiska för sitt lands heders skull, som han sade, men fortsatte samtalet på franska, hvilket behagade drottningen. Hon förklarade, att detta var första gången, som hon talade personligen med en ambassadör och uppmanade honom att göra en skriftlig framställning af sitt ärende på latin. Rodrigo Botelho efterkom denna önskan; hans uppsats bestod af två delar, den förra om det rättmätiga i konung Johans tronbestigning, den andra om skälen för och fördelarna af en förening mellan Sverge och Portugal. Han glömde dock ej prins Edvard; i midten af oktober erhöll han en särskild audiens hos drottningen för att tala om hans frigifvande, hvarvid han skildrade hans ställning och lidanden. Då han kom att tala om hans försäljning till Spanien, utropade drottningen: Hoc est male factum, ante omnia ad illud attendetur. En på latin uppsatt skrifvelse i ämnet, som han medförde, genomlästes af drottningen, som gaf tydliga tecken till djup rörelse och upprepade sitt nyss citerade yttrande, hvarpå ambassadören föll på knä och kysste hennes hand.[1] En annan gång beviljade honom drottningen ett flere timmars samtal mellan fyra ögon, hvilket fördes på latin och franska. Utom denna och andra gunstbevisningar tillät hon honom, hvilket var det märkvärdigaste af allt, att offentligen leda henne vid handen genom Stockholms gator. Denna tilldragelse, som mycket förbryllade den portugisiske ambassadören, framställdes på en tafla, vare sig på ambassadörens eller drottningens föranstaltande, men helt säkert med hennes tillåtelse; taflan sändes sedermera till Portugal. Rikskansleren var ock enligt sin härskarinnas föredöme frikostig på ynnest- och vänskapsbevis.» »Vid afskedet från Rodrigo Botelho förärade drottningen honom ett dyrbart juvelsmycke med hennes porträtt, en lång kedja och två svåra artilleripjeser, som voro värda 50,000 cruzados,[1] och som ambassadören skänkte Johan IV. . . .»

Den 3 november afreste Rodrigo Botelho från Stockholm utan att lyssna till de många uppmaningarna att stanna öfver vintern. Han ville fullfölja sitt uppdrag i Osnabrück och Münster, där han mottogs af Sverges delegerade med största utmärkelse, »till och med större än i själfva Stockholm».

1645 gjordes af kastellanen på det slott i Milano, där prinsen hölls fången, ett originelt försök till hans befriande. Kastellanen hade hos prinsen sett drottning Kristinas af Sverge porträtt och af honom

---

[1] Allt enligt Rodrigo Botelhos eget bref af 28 okt. 1643 till Portugals utrikesminister.

[2] 1 cruzado ungefär = 1,75

hört, att drottningen äfvenledes ägde hans porträtt samt att hon mottagit åtskilliga gåfvor från Portugal. Med sydländsk fantasirikedom föll han härigenom på den idéen, att några giftermålsplaner mellan drottningen och prinsen voro å bane, och han styrktes i denna förmodan, då han erfor, att de svenska ombuden på kongressen i Münster i en skrifvelse af den 11 juni 1645 ifrigt påyrkat prinsens frigifvande. Han framlade ock sina tankar i detta ämne för konungen af Spanien i ett bref af den 28 juni, hvari han enträget uppmanar konungen att söka befordra de giftermålsplaner, som spökade i hans hufvud. En förbindelse af denna art skulle, enligt hans mera utförliga och entusiastiska än rediga utveckling, medföra utomordentliga politiska fördelar särskildt för Spanien. Hans katolska majestät svarade emellertid afböjande på detta bref, hvars egendomliga förslag dock, enligt hvad vi strax skola få se, ej skulle blifva enastående.

Vid kongresserna i Osnabrück och Münster gjordes af Frankrikes och Sverges delegerade, på anhållan af Portugals, upprepade framställningar om den fångne Bragançaättlingens utlösande. Man erbjöd i vederlag penningar eller förnäma krigsfångar, såsom general Hatzfeld, men alla anbud strandade mot de spanske och de af dem underblåste kejserlige fullmäktiges halsstarrighet i denna punkt, mindre på den portugisiska regeringens penningbrist. Bland andra utvägar, som försöktes, var ock ett förslag att gifta prinsen med drottningen af Sverge. Särskildt omfattade den portugisiske delegeraden markisen af Niza detta förslag, ehuru han ansåg olikheten i religion vara en betänklig svårighet. Siri berättar ock i sin »Mercurio politico» IX bandet,[1] att 1647 ett förslag framställdes till drottningen att taga prinsen till gemål, men att hon afböjde det på grund af olikheten i religion och af hennes önskan att förblifva ogift. Fryxell omnämner IX, s. 67 en giftermålsplan med en af prinsarna af Portugal, men att den redan i början afbröts.

Emellertid tröttnade Frankrikes ledande män att intressera sig för prins Edvard och, enligt författarens uppgift, förledde de äfven Sverges för honom eljes så ömmande statsmän att så småningom öfverlämna honom åt sitt öde. Westfaliska freden slöts, utan att han däri var inbegripen. Senare förhandlingar, särskildt i Paris, medförde ej heller önskadt resultat; först döden befriade honom, som redan nämnts, 1649.

Utom de upplysningar, författaren ger oss om händelser, som särskildt måste intressera oss, utom de bidrag, han lämnar till uppskattningen af vår stormaktsrol, måste den varma sympati och det riktiga omdöme, hvarmed författaren behandlar Sverge, dess politik och ledande män på denna tid, väcka vårt lifliga erkännande. Några namn ha visserligen blifvit vrängda, t. ex. Tortensohn alltjämt för Torstensson; men dessa misstag äro få och härflyta kanske delvis från författarens källor, såsom Galeazzo Gualdo Prioratos Historia delle guerre di Ferdinando II e Ferdinando III ... contro Gostavo

[1] Casala 1666.

Adolfo (Venezia 1640). Äfven af den med så mycken kärlek tecknade prinsens orättvisa olycksöde kunna vi ej förbli oberörda, ehuruväl det vore förlåtligt om läsaren funne, att den ofta tyngande och ej nog sofrade detaljrikedom, som fyller hans biografi, står i något missförhållande till ämnets betydelse.

Johan Vising.

Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655—1660, herausgegeben von D:r A. F. Pribram. 571 sid. Wien 1887.

Svenska och utländska arkiv gömma ett rikt material till belysande af den nordeuropeiska politiken under det märkliga tidsskedet 1655—1660, så fruktbart på djärfva planer, listiga intriger och invecklade diplomatiska kombinationer. Årligen offentliggöras handlingar eller monografier rörande en eller annan sida af detta tidsskedes politik. Såsom ett af de värdefullare bidragen till kännedom härom kan utan tvifvel räknas ofvanstående arbete, som utgör den 70:de delen af »Archiv für Österreichische Geschichte».

Arbetet består af en förtjänstfull inledning, författad af d:r Pribram, samt af den österrikiske gesanten Lisolas rapporter till hans regering under hans vistelse vid de svenska, brandenburgska och polska hofven åren 1655—60. Dessa rapporter, affattade på latin, meddelas antingen in extenso eller i sammandrag på tyska språket.

De innehålla många viktiga upplysningar dels rörande den österrikiske gesantens eget uppträdande i de nordiska förvecklingarna, dels rörande svenskarnes politik, krig m. m., dels slutligen rörande underhandlingarna mellan Sverige, Brandenburg och Polen å ena sidan och kejsaren å den andra.

Frans von Lisola, född 1613 i Besançon, sedan 1639 i kejserlig tjänst, var en af sin tids driftigaste, om också ej framgångsrikaste diplomater, och de här meddelade aktstyckerna äro egnade att än ytterligare framhålla hans förtjänster.

Någon hätskare motståndare till Karl Gustafs stormaktsplaner än Frans v. Lisola gifves ej — utom holländaren Conrad van Beuningen. Dessa personligheters inflytande på händelsernas utveckling är ganska beaktansvärdt. Både Österrike och Generalstaterna styrdes genom ett inveckladt, långsamt arbetande regeringsmaskineri och voro utpräglade fredsstater. Det kan följaktligen med fog ifrågasättas, huruvida de någonsin hade kommit sig för att på ett effektivt sätt ingripa i de nordiska förvecklingarna, utan dessa båda

mäns intriger, okufliga energi och evinnerligt återkommande »delendam esse».

Kejsarens önskningar vid underrättelsen om Karl Gustafs infall i Polen inskränkte sig till att kunna upprätthålla Österrikes neutralitet och till att erhålla säkra uppgifter om svenskarnes företag och planer. Trupper skickades till Schlesien för att afvärja ett fiendtligt infall därstädes, och Lisola sändes, såsom det hette, för att förklara denna truppsändning, men i själfva verket för att utspionera de svenska förhållandena.

Lisola hade själf begärt att blifva svensk resident hos Karl Gustaf, och i aug. 1655 afreste han till Stettin. Därifrån följer eller, rättare sagdt, förföljer han från ort till ort den svenske konungen och hans rikskansler. Ibland kommer han först sedan desse dragit bort, ibland uppskjuta de med att gifva honom audiens, och han får nöja sig med att tala med några af de underordnade. Alltid får han af dem sväfvande uppgifter och obestämda svar. Detta oaktadt lyckas det Lisola att hålla sitt hof au courant både med Karl Gustafs och kurfursten Fredrik Wilhelms planer och maktställning. Då man vet, att svenskarnes halfva diplomati ansågs bestå i deras hemlighetsfullhet, måste man såväl beundra Lisolas vaksamhet som undra, hvarifrån han fick sin visdom, hvem denne »vir arcanorum regis Sueciae summe peritus», hvarom han talar, månde hafva varit. Misstanken faller ej på någon svensk, utan på Radzieiovsky (se t. ex. s. 207), och är den grundad, skulle Lisolas bref lemna ytterligare ett bevis på denne polacks förrädiska hållning.

Den österrikiske gesantens meddelanden om svenskarnes förhållanden under det polska kriget erbjuda, så vidt vi kunnat finna, inga anmärkningsvärda nyheter, men bekräfta däremot många uppgifter, hemtade från svenska källor, och sakna således ingalunda intresse. Äfven Lisola framhåller, att svenskarne med kriget till en början endast åsyftade erhållandet af *Preussen* och att planerna angående Polens delning uppkommo genom Karl Gustafs stora militära framgångar. Lisola menar, att den svenske konungen t. o. m. hellre skulle åt Ryssland lämna Livland än afstå från Preussen, hvilken sistnämnda uppgift äfven d'Avaugour meddelar sin regering. Att rikskansleren Erik Oxenstierna konsekvent fasthöll vid Preussens besittning såsom krigets mål och att förhållandet mellan denne och konungen var mindre godt under hösten 1656 samt att just vid denna tid Karl Gustafs egenmäktighet på ett betänkligt sätt tilltog, allt detta undgick ej den vaksamme diplomaten.

Med förkärlek och säkerligen med beräkning för att väcka det lugna österrikiska hofvet, framhåller Lisola svenskarnes krigslystnad. De lefva af krig, måste ha krig, om inte i Polen så någon annanstädes. Såsom exempel på svenskt åskådningssätt berättar han, huru hertig Adolf Johan — hvilken han, i förbigående sagdt, missaktar lika mycket som han beundrar Karl Gustaf — i ett obevakadt ögonblick berömde Tysklands fruktbarhet, tilläggande: »Utinam aliqua alia illi similis in orbe foret regio, quam nobis invadere liceret». Lisola

omtalar också flere gånger — äfven detta för att väcka Österrike ur dess lugn, och därföre betonande lösa rykten — att för den svenska konungen hägrade kejsarkronan såsom mål, och för att vinna henne vore han i stånd till de djärfvaste beslut.

Såsom en missuppfattning, lätt förklarlig genom svenskarnes vana att allsidigt dryfta sina planer, torde Lisolas meddelande böra anses, att i slutet af 1655 funnos i svenska högkvarteret *tre partier*. Alla voro därom ense, att Sverige borde fortsätta kriget, äfven sedan Preussen intagits. Meningsskiljaktigheten gällde den fiende, mot hvilken vapnen skulle riktas. Några ansågo, att man borde anfalla kejsaren för att vara säker om de besittningar i Tyskland Sverige redan erhållit. Andra ville, att man skulle vända sig mot Ryssland. Detta företag ansågs såsom det lättaste, ty ryssarne skulle ej motstå en segervan, vesterländsk här. Däremot vore nyttan af en utvidgning på Rysslands bekostnad tvifvelaktig. Slutligen var det ett parti, som önskade krig mot Danmark för att af denna makt skaffa sig vissa fördelar för den svenska handelns utveckling.

Lisola berömmer den svenska hären, men återkommer ofta till att Sveriges makt, oaktadt denna förträffliga här, ej var stark till följd af den stora bristen på penningar, hvilken ej undgått hans skarpa blick.

Angående krigshändelserna är att märka Lisolas rapport af den 8 april 1656, som lämnar en kortfattad, men intressant framställning af Karl Gustafs krigsrörelser i södra Polen, samt rapporten af den 3 juni s. å. öfver tillståndet i det af polackarne belägrade Warschau.

Lisolas meddelanden hafva emellertid sin största betydelse i de upplysningar de lämna om underhandlingarne mellan Sverige och Österrike. De komplettera Pufendorffs historia och måste blifva en väsentlig källa för alla kommande framställningar af de nämnda två staternas förbindelse mellan 1655—60.

Karl Gustaf hade i förstone varit orolig för, huru kejsaren skulle upptaga hans infall i Polen och hade genom vidlyftiga skrifvelser sökt tyda allt till det bästa. Kejsarens fredliga hållning var likväl egnad att lugna hans farhågor, och han mottog följaktligen Lisola med öfverlägsen likgiltighet.

Denne började dock genast efter sin ankomst till det svenska högkvarteret bearbeta sin regering för ett mera energiskt ingripande. Han påpekade kurfurstens af Brandenburg vacklande politik, och kejsarens plikt vore att medla mellan de krigförande makterna. Hans framställningar beaktades först på senhösten 1655, då Karl Gustaf underlagt sig, snart sagdt, hela Polen. Kejsaren beslöt sig då för att afsända grefve Pöttinger såsom ambassadör, med uppdrag att förmå Karl Gustaf antaga Österrike såsom medlare.

När Pöttinger i slutet af januari 1656 kom till Preussen, var redan kurfursten af Brandenburg vunnen för Sverige, och Karl Gustaf visade ingen böjelse att lyssna till ambassadörens andraganden. Pöttinger synes ägt hvarken större förmåga eller intresse för sitt uppdrag. Hans rapporter till kabinettet i Wien lämna därföre inga upplysningar

af värde angående underhandlingarna, utan lära dessa uteslutande vara att söka i den mera energiske Lisolas meddelanden.

De österrikiske sändebuden försökte förgäfves erhålla audiens hos konungen. I Warschau fick Lisola underhandla med Biörenclou, men den svenske diplomaten uttalade sig ej angående medlingen. Efter att i juni 1656 sluppit ur den belägrade staden togo de vägen till det polska lägret. Där sammanträffade de med den franske gesanten d'Avaugour. Lisola lyckades få kännedom om dennes instruktion, och den europeiska politikens hemligheter syntes honom nu uppdagade. Frankrike ville medla fred mellan Sverige och Polen *endast i syfte* att sedan förmå den förra makten gripa till vapen mot kejsaren, för att dymedels hjälpa Frankrike i dess konflikt med Spanien. Ville Österrike sålunda hafva fred, måste det *självt* medla mellan Sverige och Polen. En fred mellan dessa makter, sluten *utan* Österrikes medverkan och utan att kejsaren för sig betingade några garantier, kunde för honom blifva farligare än det nu pågående kriget, som band Sveriges vapen i Polen.

Det visade sig likväl ej så lätt att bibringa det österrikiska kabinettet denna uppfattning. Det upptog med likgiltighet underrättelserna om de franska planerna. I stället uppmanades Lisola till lugn och moderation. Härpå svarade denne omedelbart, att kejsarens fredliga hållning af Karl Gustaf uppfattades endast såsom svaghet.

Häri hade han ej alldeles orätt. Karl Gustaf visar under sommaren 1656 stor likgiltighet mot Österrike. Hans bref till kejsaren af den 24 juni är hållet i en bestämd ton, och skarpt tadlar han kejsaren att hafva brutit neutraliteten genom att mottaga polska flyktingar i Schlesien. När Erik Oxenstierna slutligen beviljade Pöttinger och Lisola audiens efter deras återkomst till Preussen, gaf han endast obestämda svar, men Biörenclou yttrade rakt på saken, att Karl Gustaf ej ville mottaga någon makts medling, hvarken Frankrikes, Hollands eller Österrikes. Slutligen hemreste Pöttinger i juni, af Karl Gustaf affärdad tämligen snäft och utan alla presenter.

Wienkabinettets undfallenhet och ängslan visa, att Karl Gustaf rätt bedömde situationen, då han förde ett så högt språk, men att den svenske konungen trots sitt säkra uppträdande ej underskattade Österrikes betydelse i den europeiska politiken, synes af hans underhandlingar med Turkiet och Siebenbürgen. Hvad medlingens afslående angår, så kunde Österrike i förstone ej beklaga sig, ty Karl Gustaf var, såsom Björenclou också meddelat, lika afböjande mot alla makter.

Kejsaren arbetade under sommaren 1656 uppriktigt på fredens upprätthållande. Det synes bland annat af ett hans bref till sin gesant i Ryssland, hvilken uppmanas att arbeta för fredlig uppgörelse mellan Polen och Ryssland, utan att Sverige däraf skulle komma i obehag. Annorledes hade Lisola förfarit, då han mot Sverige uppretade den ryske gesant, med hvilken han hade på våren sammanträffat i Warschau.

Först i aug. 1656, sedan det blifvit uppenbart att Karl Gustaf ej mäktat begagna sig af segern vid Warschau, och polska sändebud bearbetat

sinnesstämningen, började hofvet i Wien lyssna till Lisolas varningar och råd, dock skulle det ännu dröja, innan man kunde besluta sig för ett energiskt ingripande.

Underrättelsen om att Karl Gustaf nödgats antaga Frankrike såsom medlare i en fredsunderhandling med Polen skulle otvifvelaktigt hafva väckt än större uppmärksamhet i Wien, om man ej samtidigt från polsk sida erfarit, att Johan Kasimirs fredsunderhandlingar endast åsyftade att förhala tiden för nödiga rustningars vidtagande.

Underhandlingarna mellan Sverige och Generalstaterna, hvilka ledde till fördraget i Elbing (sept. 1656), voro mera egnade att oroa kejsaren. Lisola lämnar därom flere meddelanden. Han anser, att de båda staterna hufvudsakligen hade sammanförts af fruktan för spanjorernas framgångar i Belgien under sommaren, och af gemensamma religiösa intressen. Holländarne voro, påstår han, belåtna med traktaten, då de fått bättre vilkor, än de från början tänkte vara möjligt. Denna uppfattning öfverensstämmer ej med andra källor och torde böra uppfattas såsom tendentiös, ty Lisola tillägger: »Tanti est armorum praesidio fulcire legationum authoritatem».

Lisola återkommer ofta till underhandlingarnas vanmakt utan vapenunderstöd. Det var därföre med oförställd belåtenhet han i början af hösten 1656 hörde omtalas ryktet, att ärkehertig Leopold skulle infalla i Preussen för att därifrån fördrifva svenskarne. Lisola hade i sina bref påvisat den preussiska adelns benägenhet att träda i närmare förbindelse med kejsaren och hoppades nu det bästa af en dylik krigsrörelse.

Ryktet talade dock ingen sanning. Kejsaren hade endast närmat sig Johan Kasimir, ej uppgjort några krigsplaner. Fruktan för en trippelallians mellan Sverige, England och Frankrike beherskade honom vid denna tid. Sedan Ryssland försonats med Polen, Danmark uppträdt hotande och Karl Gustaf nödgats ingå fördraget i Labiau med Brandenburg, syntes det kejsaren inte omöjligt, att Karl Gustaf skulle kunna kasta sig i armarne på Spaniens fiender: Frankrike och England. Hvad följden häraf skulle blifva, det hade Lisola flere gånger förespått. »Om den svenske konungen», hade han skrifvit redan den 27 sept., »icke på en gång fördrifves ur Polen, och Tyskland, så synes det mig lämpligare, att han försvagas i Polen, än att han fördrifves därifrån. Ty ju svårare hans läge blir, i desto större beroende skall han komma till fransmännen och desto förr skall han vara benägen att på hvilka vilkor som hälst sluta fred med Polen. Men ingenting är för kejsaren farligare, ty, fördrifven ur Preussen och Livland, förlorar han allt hopp om herraväldet i norden och skall tvingas kasta sina blickar på Tyskland».

Lisola tog emellertid i sin framställning ej i beräkning, hvarken Karl Gustafs starka självkänsla och nationella åskådningssätt, ej häller hans sega vilja, som lät honom, äfven under ganska tryckta förhållanden, förkasta de af fransmännen föreslagna fredsvilkoren. Karl Gustaf skulle aldrig låta sig föras i Frankrikes släptåg, och Österrike hade ingalunda att frukta en svensk-fransk allians af en sådan fasthet, som

Lisola tänkte sig den, för att på så sätt väcka det tröga hofvet i Wien.

Men i öfrigt hade Lisola onekligen rätt. En fred med Polen utan Österrikes medling kunde vara farlig, och Karl Gustafs själfständiga politik var en lycka för Österrike. Fruktan för en dylik fred var också den egentliga driffjädern till traktaten mellan Österrike och Polen af den 1 dec. 1656, hvars viktigaste bestämmelse otvifvelaktigt var, att Polen under inga vilkor skulle sluta fred med Sverige utan Österrikes medling.

När detta fördrag ingicks, hade kurfursten af Brandenburg redan aftvungit Karl Gustaf fördraget i Labiau. Men kurfurstens hållning hade under hela tiden varit i så hög grad vacklande, att man ej genom detta fördrag behöfde anse honom för alltid förlorad för de österrikisk-polska intressena. Tvärtom. När kurfursten genom nämnda fördrag blifvit suverän öfver Ostpreussen och hade vunnit hvad han af Sverige kunde vinna, skulle han naturligtvis se sig om efter stöd på annat håll för att bevara de fördelar, som Sverige endast motvilligt gifvit honom. Lisola hade ifrån första början önskat ett närmande mellan kejsaren och kurfursten, han hade aldrig trott på tillförlitligheten af dennes förbindelse med Sverige och hade alltid uttänkt utvägar till att vinna denna ärelystne furste, men det var först nu, som man i Wien började önska sluta sig till kurfursten.

Olyckligtvis saknas Lisolas rappporter för nov. och dec. 1656. Därigenom kan man i detta arbete ej närmare följa de partiväxlingar i Wien, som föranledde Lisolas sändande till kurfursten på nyåret 1657.

Lisolas rapport af den 13 jan. 1657 från det kurfurstliga hofvet hör onekligen till de intressantare af de här offentliggjorda aktstyckena. Det lämnar en liflig inblick såväl i Lisolas fintlighet som i de intriger och den uppfattning, hvilka slutligen framkallade kurfurstens affall från det svenska förbundet.

Lisola vardt genast väl emottagen af alla motståndarne till förbundet med Sverige, såsom kurfurstinnan, Hoverbeck och Schwerin, och redan vid första audiensen framkastade han tanken på en försoning med Polen. För Lisola voro de underhandlingar ingen hemlighet, som under hösten förts med polacken Gonsievski, men icke desto mindre iakttog kurfursten i början stor försiktighet. I ett senare samtal frågade han Lisola helt öppet: »Hvad tror Ni Polen vill göra för mig, om jag lämnar Sverige?» Lisola hade nu fått veta, hvad han alltid trott, det förbundet med Sverige var å kurfurstens sida »merum commercium, non amicitia». Och med denna visshet var han för ögonblicket nöjd, ty ännu en tid behöfde Polen rusta och Sverige afmattas, innan affallets stund för Brandenburg kunde vara inne.

Efter att hafva enligt sin regerings önskan ännu en gång och utan framgång framställt till Karl Gustaf en begäran om att få medla i det polska kriget, begaf sig Lisola i slutet af januari 1657 till Johan Kasimir i Danzig.

Här var ett rikt fält för politiska ränker, angående hvilka Lisola lämnar värdefulla upplysningar, kompletterande Rudawskis polska historia,

Desnoyers bekanta bref, samt »Urkunden und Actenstücke des kurfürsten Friedrich Wilhelm», andra och sjunde delarne.

Lisolas viktigaste uppgift var att motarbeta d'Avaugours fredsförslag. För att nå detta mål skydde han inga medel; på eget bevåg till och med, hotade han, att Österrike genast skulle sluta förbund med Sverige, om polackarne antoge ett dylikt, och lyckades äfven omintetgöra ett tillärnadt möte mellan Karl Gustaf och Johan Kasimir, för hvars följder han fruktade.

Efter att hafva erhållit ratifikation på det ofvannämnda fördraget af 1 dec. 1656 mellan Polen och Österrike, afreste Lisola i mars 1657 på Johan Kasimirs och andra polackars begäran till Wien för att där föra Polens talan. Bättre sakförare kunde de ej få. Därom vittna två på en gång klart och varmt skrifna memorial (dat. 23 mars, början af maj), hvilka äro synnerligen värderika för uppfattningen af den politiska ställningen. Utgifvaren af Lisolas rapporter anser, att det var genom det första af dessa memorial, som kejsar Ferdinand efter långvarigt vacklande vanns för krigspolitiken. Hans snart inträffade död fördröjde endast för en kortare tid afslutandet af ett *nytt* fördrag af den 27 maj mellan kejsaren och Polen, hvarigenom den förre förband sig ej blott att medla utan äfven att i nödfall gripa till offensiven.

Redan före fördragets afslutande var Lisola åter hos Johan Kasimir, såsom hvars fullmäktige han i juli afsändes till kurfursten af Brandenburg.

Nu ansåg Lisola stunden kommen, då kurfursten med verklig fördel för Polen kunde lockas från det svenska förbundet. En diplomatisk täflan började mellan honom och den franske gesanten samt Karl Gustafs utskickade, grefve Schlippenbach. Lisolas rapporter lämna en ypperlig inblick i denna täflan, hvilken, som bekant, slutade med Lisolas seger och fördraget i Welau af den 13 sept., hvarigenom Johan Kasimir erkände kurfurstens suveränitet öfver Ost-Preussen.

Lisola hade Johan Kasimirs hemliga instruktion vid dessa förhandlingar, men var icke desto mindre kejsarens sändebud och förhandlade å dennes vägnar om en närmare anslutning mellan Österrike och Brandenburg. Härvidlag kommo naturligtvis i betänkande det ännu ej försiggångna kejsarvalet med ty åtföljande valkapitulation. Kurfursten var fast besluten lämna Leopold sin röst, men ingalunda för intet. Gamla anspråk upptogos; nya framställdes.

Dessa underhandlingar mellan Österrike och Brandenburg, som fortgå ända till dess ett fördrag ingicks den 9 febr. 1658, belysas genom några af Lisolas rapporter, desto värdefullare, som inga protokoll rörande dessa förhandlingar lära finnas eller af Pufendorff begagnats, och som de i »Urkunden und Actenstücke» del. VIII meddelade underrättelserna äro knapphändiga och hufvudsakligen angå den brandenburgske gesantens förhandlingar i Wien.

Därstädes hade man hoppats, att kurfursten genast efter afslutandet af fördraget i Welau skulle infalla i Pommern, och detta skulle göra hvarje Österrikes aktiva ingripande obehöfligt. Kurfursten åter före-

slog genast öppet en mot Sverige riktad offensiv allians med Österrike. Han förklarade bestämdt, att han ej utan 8,000 man österrikiska hjälptrupper skulle röra sig ur fläcken. Genom en dylik allians borde också Österrike hindras att deltaga i kriget mellan Spanien och Frankrike. Tillika skulle bestämmelserna rörande kejsarvalet afgöras.

Leopold ryggade tillbaka för en så djärf och kraftig politik. Båda parterna kände sig besvikna på hvarandra, och Johan Kasimir, som väntat ett kraftigt understöd, var besviken på dem båda två. Lisola, som utlofvat denna hjälp, kom i en obehaglig mellanhand. Kurfursten hotade att återigen närma sig Sverige. Orolig häröfver inlämnade Lisola den 18 nov. ett märkligt memorial till sin regering, så kraftigt och bestämdt, att man i Wien först tog anstöt af detsamma. Man beaktade dock dess innehåll, och Leopold började att taga ad notam kurfurstens nämnda förslag. Montecuccoli sändes till Berlin, och 9 febr. 1658 slöts det för Sverige betydelsefulla fördraget mellan Brandenburg och Österrike. Lisola hade vunnit sitt mål.

Under den följande tiden är Lisola i det polska högkvarteret. Hans rapporter lämna flere intressanta meddelanden rörande förhandlingarna mellan Ryssland, Kosackerna, Brandenburg, Frankrike och Polen.[1]

Utrymmet förbjuder oss att närmare beröra dessa rapporter, hvilka jämförelsevis mindre angå den svenska politiken, men äfven de äro, liksom arbetet i sin helhet, en värderik källa för hvar och en, som önskar grundligt lära känna denna tidrymds diplomati.

E. F.

De diplomatiska förbindelserna emellan Sverige och England 1624—maj 1630. Akademisk afhandling af Aron Rydfors. 154 sid. Upsala 1890.

Då en gång en ny Gustaf Adolfs historia, tillfredsställande de historiska anspråken, kommer att skrifvas, torde af de monografier, som därvid komma att tjäna till forskarens ledning, herr Rydfors föreliggande afhandling blifva en af de värdefullare. Den del af den svenska diplomatiens historia, som den behandlar, är ett af de för densamma viktigaste tidsskeden, enär härunder träffades förberedelserna till det stora steg, hvarigenom den svenska politiken skulle blifva af

---

[1] Tvänne af Lisolas rapporter till kejsaren af den 22 maj och 22 juni 1658, som saknas i denna samling, finnas i Riksarkivet i Stockholm bland Biörenclous bref till rådet.

europeisk betydelse. Allt sedan Elisabets dagar var ju England den protestantiska hufvudmakten i Europa, och från England var det äfven, som den protestantiska världen också efter Elisabets tid väntade räddningen undan den öfversvämmande katolska reaktionen. Vi känna också, huru konung Jakob, genom den betydelse den allmänna meningen gaf honom mera än genom sin verkliga makt, i ej ringa mån höll trådarne till den skandinaviska politiken i sin hand, så att knapt någon viktigare underhandling under de första årtiondena på 1600-talet i de nordiska rikena kunde försiggå utan engelska sändebuds närvaro och goda minne. Utan Englands bifall och åtminstone moraliska understöd kunde ej heller Gustaf Adolf tänka på att uppträda på den europeiska krigsskådeplatsen i Tyskland.

Historien om Englands och Sveriges diplomatiska förbindelser 1624—1630 blir därför historien om, huru den svenske konungen söker att vinna detta bifall och detta understöd, om huru han, med ihärdigt fasthållande under alla dessa år af tanken att kunna uppträda till protestanternas understöd, med klokaste försiktighet gör sina anbud och, då dessa ej antagas, bidar sin tid, till dess omständigheterna blifvit sådana, att en Englands egen ambassadör uppbjuder all sin diplomatiska skicklighet för att genom beredandet af en fördelaktig uppgörelse med Polen möjliggöra den tyska expeditionen. På Englands hållning berodde nämligen väsentligen såväl det långa dröjsmålet med Sveriges deltagande i striden som dess ingripande just vid den tidpunkt, då detta ägde rum.

På samma gång fastheten och den kloka försiktigheten i Gustaf Adolfs politik genom denna afhandling får sin belysning, så vidt frågan är om England, på samma gång belyses ock till fullo det engelska kabinettets hållningslöshet och svaghet. Själfva det slutliga kraftiga uppträdandet till Sveriges förmån i Preussen synes mera hafva berott på den engelske ambassadörens egen politiska åskådning än på hans regerings önskningar.

Förf:s framställning börjar vid tidpunkten för omslaget i konung Jakobs politik efter misslyckandet af det spanska giftermålet, hvilket omslag gynsamt inverkade på hans förhållande till Sverige. Värfningarne för polsk räkning i England omintetgjordes, och Gustaf Adolfs ryktbara projekt till gemensamt uppträdande i Tyskland af 1624 fördes genom Spens, Camerarii, Bellins och Rusdorfs förenade ansträngningar ända till gränsen af sin fullbordan. Underhandlingarna om detta förslag tilldraga sig hufvudintresset i de första kapitlen i boken. Bittert måste det hafva känts såväl för diplomaterna som för konungen att se förslaget stranda i sista ögonblicket. Den fördelen skördade likväl Sverige i alla händelser af Jakobs öfvergående bevågenhet, att denna ej obetydligt synes hafva medverkat till Axel Oxenstiernas diplomatiska triumf vid gränsmötet mot Danmark 1624.

Den svenske konungens hållning under den närmast följande tiden var den mera reserverade iakttagarens, ehuru han alltjämt var benägen att ingå antagliga förbindelser till åstadkommande af restitutionen af Pfalz. Han modifierar sin första plan, han går i princip

in på en kooperation med Kristian IV, han förklarar sig till och med benägen att välja Elbe och Weservägen i stället för utefter Oder, men hans fordran på ett förbund, som ger full garanti samt tillräckliga subsidier, vill man ej tillmötesgå, och af hela årets underhandlingar 1625 blir intet annat resultat än en inbjudning från Haagkongressen under Buckinghams auspicier till Gustaf Adolf att biträda Haagförbundet, utan att detta vill ikläda sig några synnerliga förpliktelser.

Expeditionen till Preussen 1626 föranledde emellertid nya försök att sammanbinda polska kriget med det tyska. För Gustaf Adolf var, som bekant, denna expedition ett steg mot realiserandet af kooperationsplanen, men hans uppmaningar till England och Holland att med råd och dåd förena sig med honom förklingade ohörda. England blef också under Buckinghams ledning allt mer och mer ur stånd att hjälpa. Gunstlingens obenägenhet mot de pfalziska statsmännen gjorde också sitt till för att förtaga dess regerings ifver, och slutligen utgöra de merkantila frågorna, särskildt tillvaratagandet af de engelska handelsintressena i Preussen, den hufvudsakliga anknytningspunkten mellan de båda länderna.

Då inträder från senare hälften af 1627 ett nytt skede i de evangeliska makternas inbördes förbindelser, i det frågan om tryggandet af de båda nordhafvens oberoende träder i förgrunden. Faran för det habsburgska husets öfvermakt ej blott för Sverge och Danmark utan äfven för England och Holland syntes öfverhängande, och den enighet som den pfalziska frågan ej förmått åstadkomma, kunde möjligen den baltiska åvägabringa. Utsikterna i England för antagandet af Gustaf Adolfs nu gjorda anbud voro lofvande nog. Karl var orolig för Englands Östersjöhandel, parlamentet var benäget att bevilja penningar, och Buckingham syntes på allvar besluten att återgå till Elisabets politik. Men alla utsikter förmörkades genom gunstlingens mord.

En egendomlig episod, vid hvilken förf. här något dröjer, är det bekanta privatfördrag, som Buckingham i högtidlig form afslöt med Gustaf Adolf om aktivt understöd för att eröfra Jamaica för hertigens privata räkning.

Emellertid är det först genom ambassadören Thomas Roes uppträdande 1629 i Preussen, som något verkligt praktiskt resultat framgår af förbindelserna med England. Det är också förmodligen därför som förf. här funnit en lämplig afslutningspunkt för sitt arbete, och det är äfven därför, som bokens sista kapitel erbjuder det största intresset.

Roe anlände till Preussen i augusti 1629. Med en brinnande nitälskan för den protestantiska saken synes han ha förenat en klar blick för omständigheternas kraf och en kraftig energi att drifva sin mening igenom. Den sistnämda egenskapen togs också i hög grad i anspråk, enär han mycket lamt understöddes hemifrån. Den engelska regeringen hade återvändt till sin första kärlek: åstadkommande af Pfalz restitution genom underhandlingar. I Haag fann Roe ingen benägenhet att lämna subsidier, och i Danmark hade vid hans ankomst

dit på vägen till Preussen freden med kejsaren nyss blifvit ratificerad. I Preussen mottogs han först med misstroende af svenskarne, inveckladee i rangtvister med sin franske kollega och rönte motstånd på grund af de mot Sveriges tullsystem fientliga intressena. Men trots alla dessa svårigheter förde han verket till sitt slut.

För Sverige blef hans bistånd ovärderligt. En månad efter hans ankomst slöts det fördrag, som åt detsamma lämnade tullöfverflödets rikliga källa till utförandet af tyska kriget.

England lämnade visserligen sålunda inga subsidier, men, såsom Roe påpekade, de uppoffringar som engelska undersåtar till Sveriges förmån måste underkasta sig, kunde på visst sätt anses såsom sådana. Ej heller gaf engelska regeringen några trupper, men värfningsfriheten och det enskilda fördrag, som markisen af Hamilton afslöt om levererandet af en kår på 6,000 man, kunde betraktas såsom en ersättning därför. Och på sådant sätt har verkligen England bidragit till att sätta Gustaf Adolf i stånd att bistå trosförvandterna i Tyskland.

En stor fördel för förf. har varit, att han haft tillgång till korrespondenser af alla de förnämsta i dessa underhandlingar delaktiga diplomaterna. Betydande delar af Spens korrespondens finnas nämligen i vårt riksarkiv, hvilket äfven är förhållandet med Camerarii och några Bellins bref till Axel Oxenstierna. En del af Camerarii bref hafva offentliggjorts af Schybergson och en annan del (af de här icke befintliga) af Moser. Rusdorfs i förra seklet offentliggjorda bref och memoirer äro allmänt bekanta, och slutligen har Gardiner i en föga omfångsrik (98 sidd.) men så mycket mer innehållsrik publikation för ej länge sedan (1875) meddelat de viktiga aktstyckena ur Roes brefvexling för åren 1629—30.

De goda källorna synas väl hafva blifvit begagnade, och önskvärdt vore, att förf. blefve i tillfälle att fortsätta sina forskningar i samma riktning.

Per Sondén.

Liste des Diplomates Français en Suéde 1541—1891 par le C:te F. U. Wrangel. 95 sid. stor 8. (Uppl. 150 numrerade exemplar). Stockholm, Norstedt, 1891.

Grefve Fredrik Wrangel är redan känd för den historiskt intresserade allmänheten genom åtskilliga arbeten. Hans topografisk-historiska anteckningar om Rytterns socken ha redan för ett antal år sedan varit föremål för en anmälan i denna tidskrift, liksom förlidet år hans teckning af Bernadottes ungdom. De vittna om ett lifligt intresse för ämnet och om en forskningsförmåga, som icke skytt några mödor. Om det är våra stora historiska namn och våra herresäten, som företrädesvis synas lockat vår förf., kan man, med tanken

på hans eget namn, ej undra däröfver. Hans sista arbete, en elegant publikation, som vi här ha nöjet att anmäla, för oss till en icke mindre lysande krets, till samlingen af franska sändebud i Sverige eller hos svenska konungar under 3 ½ århundrade, en samling, där lysande namn ur den franska adeln trängas, och ryktbarheter inom den franska diplomatien aflösa hvarandra. Sverige var ju länge Frankrikes säkraste och mest betydande allierade i Europa.

Förf. själf yttrar sig i företalet mycket anspråklöst om sitt verk. Han har dock genom detsamma gjort den historiska forskningen en verklig tjänst. Hvar och en vet, hur välbehöfliga dylika kronologiska och biografiska stödjepunkter äro, som han här har lämnat. Vi fingo för några år sedan från Frankrike en samling af instruktioner för dess sändebud till Sverige; vi ha här fått en liten biografisk handbok till densamma, med den skillnad att detta supplement omfattar hela tiden för de båda ländernas diplomatiska beröringar med hvarandra, instruktionerna endast åren 1648—1789, att grefve Wrangels förteckning upptager alla franska sändebud, instruktionerna åter afse endast en del af beskickningarna till Sverige, de ständiga.

Grefve Wrangel har icke blott sökt göra sin förteckning fullständig; han har äfven sökt göra den så riktig i afseende på namnen som möjligt, och har därigenom gjort oss en annan tjänst. Man känner, hvilken förvirring och hvilket godtycke, som råder i afseende på bruket af de franska adelsnamnen; än begagnar man det ursprungliga familjenamnet; än den åt ättegrenen förlänade särskilda titeln, grefve, markis o. s. v., med tillägg af något län eller gods. Man talar om d'Avaux och d'Havrincour å ena sidan, om Béthune och S:t Sévérin å den andra; man talar omväxlande om Bonac och d'Usson, ehuru de äro samma person o. s. v. Det är ungefär, som om vi i Sverige skulle om hvartannat använda uttrycken grefven af Stegeholm och Vestervik och Svante Sture, friherren af Kimito och grefven af Södra Möre och Axel Oxenstierna, grefven af Leckö och Arensburg och Magnus Gabriel De la Gardie, grefven af Korsholm och Gabriel Oxenstierna o. s. v. Med genealogens hela noggranhet har förf. angifvit både familjenamnen och de vidhängda titlarne och uppställt ett mycket konsekvent namnregister i slutet, där familjenamnen — tvifvelsutan riktigt — äro uppslagsorden, sålunda *Mesmes*, icke *Avaux*, *Pas* icke *Feuquières*, hvarjämte hänvisningar underlätta användningen. Att han därjämte mer än en gång kommit i tillfälle att beriktiga gängse namnfel, säger sig själft; exempelvis må nämnas *Avaugour* i st. f. det ännu någon gång förekommande *Avangour*, *Bandeville* i st. f. *Baudeville*; man finner äfven *S:t Chamont* i st. f. det hittills brukliga *S:t Chaumont*. Äfven biografiska och genealogiska misstag har förf. varit i tillfälle att beriktiga.

För sitt arbete har förf. användt både svenska och franska arkiv, hvad de sistnämnda angår äfven uti landsorten, samt dessutom en omfattande tryckt literatur, och hans förteckning synes vara mycket fullständig och pålitlig. Att en legationssekreterare Barré, som skref från Sverige i början af Karl XII:s regering, synes vara uteglömd, är

ju en ren bagatell (afskrifter af ett par hans depecher finnas i Wahrenbergska saml. i Riksarkivet). Att ett och annat förbiseende, en eller annan tvifvelaktig uppgift bland en sådan massa af data kan påträffas, är icke heller att undra på. Så t. ex. sammanträffade Axel Oxenstierna enligt egen uppgift d. 17 okt. 1635 i Wismar med S:t Chamont (Handl. rör. Skand. Hist. 37, s. 131; jfr. Wrangel s. 20); Avaux afslöt med Salvius en ryktbar traktat redan d. 24 febr. 1638.

Förf. tillkännagifver sin afsikt att äfven offentliggöra en liknande förteckning öfver svenska sändebud till Frankrike. Vi önska honom all framgång i detta företag, som likaledes bör för forskningen blifva af nytta och som säkerligen torde blifva förenadt med mindre svårigheter än detta.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utg. af K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets Akademien genom H. Hildebrand. **XI, 3.** R. Lundberg, Sillfisket i Skåne under medeltiden. — **XII, 1, 2.** Th. Hjelmqvist, Naturskildringarna i den norröna diktningen.

Arkiv för Nordisk Filologi utg. under medverkan af S. Bugge m. fl. genom A. Kock. **VII.** Ny följd **III, 3.** R. C. Boer, Ueber die handschriften und redactionen der Þiðreks saga. — O. Rygh, Norske stedsnavne på *lo*. — E. H. Lind, Bibliografi för 1889. — F. Jónsson, Nekrolog över Konrad Gislason. — A. Kock, Anm. af »Dalalagens böjningslära af E. Brate.»

K. Bibliotekets Handlingar. 13. Årsberättelse för år 1890. — Berättelser om Sveriges krig. 3. 1700—1814.

Ny Svensk Tidskrift utg. af R. Geijer. **1890, 9, 10.** H. Hjärne, Rysslands orientpolitik och Sverige.

Samlaren. Tidskrift utg. af Svenska Literatursällskapets Arbetsutskott. **Årg. 11. 1890.** Redogörelse för Svenska Literatursällskapets årsmöte. — M. G., Utdrag ur Atterboms bref till Lindblad. — H. Wieselgren, Reconditi labores. Otryckta böcker af svenska författare från 15- och 16-hundratalen. **2.** — L. Bygdén, Om ursprunget till den historiska mythen om Fale Bure. — J. Paludan, Har Mag. Johann Veltens skådespelartrupp uppträdt i Stockholm? — E. Meyer, Drottning Kristinas »Alexander». — E. H. Lind, Svensk literaturhistorisk bibliografi. 10. 1889. — **Bihang:** G. E. Klemming, Sveriges bibliografi 1481—1600. H. 2 (1501—1518). — Bref rörande Nya Skolans historia. Med anmärkningar utgifna af G. Frunck. H. 4. 1811 [1 Jan.—28 Maj]. — Bref rörande teatern under Gustaf III. Utgifna af E. Lewenhaupt. H. 1. 1788—1789.

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1891, 3.** H. Hjärne, Lärdomar från Finland.

Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske kirke i Norge. Udgivet af C. P. Caspari, Gisle Johnson og A. Chr. Bang. **Tredie Række. Bd. 3: h. 2—3.** G. Storm, De ældste kirkelige Optegnelser om St. Olav.

Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi. Redaktion: Carl Bruun, **1891, 3.** C. Correus, Fortid og Nutid i Skanör og Falsterbo. Et Bidrag til Danmarks Historie.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1891, 2.** M. G. Schybergson, Ett akademiskt vitnesbörd gifvet åt Henrik Gabriel Porthan år 1769. — **3.** M. G. Schybergson, Göran Magnus Sprengtportens afgång från generalguvernörsämbetet i Finland 1809. — Öfversikt: M. G. S., Historiska sällskapet vid universitetet i Petersburg.

Förhandlingar och Uppsatser. 5. 1889—1890. (Skrifter utg. af Sv. Literatursällskapet i Finland. XVIII.) Förhandlingar. — G. Frosterus, Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo, Finlands älsta periodiska skrift. — M. G. Schybergson, Riksdagsmannavalen i Åbo under frihetstiden. - K. G. Leinberg, Bidrag till kännedomen om finske studerande vid Upsala universitet. — P. Nordmann, Johan Henrik Hästesko. Några blad ur Anjala-förbundets historia. — M. G. Schybergson, Mikael Speranskis bref af 17/29 mars 1809 till Jakob Tengström angående tillsättandet af en komité för uppgörande af förslag till regeringskonseljens organisation. — J. Klockars, Skrock och vidskepelse bland Malaks allmoge. — E. Furuhielm, Förteckning öfver familjeporträtt hos geheimerådet Knut Furuhielm. — A. v. Knorring, Förteckning öfver familjeporträtt å Tervik egendom i Pärnå socken, uppgjord 1890.

Vjestnik Istoritjeski. 1890. Oktober. Y. Iversen, Satiriska medaljer berörande kriget mellan Peter den store och Karl XII.

Deutsche Litteraturzeitung. Herausgegeben von August Fresenius. **1891, 1.** Der Prinz von Homburg von Joh. Jungfer, anm. af Reinhold Brode. — **2.** Libri memoriales capituli Lundensis, anm. af Dietrich Schäfer. — **7.** Mémoires du Duc des Cars, anm. af Alfred Stern. — **9.** Mecklenburgisches Urkundenbuch. Bd. 15. 1360—1365, anm. af K. E. H. Krause.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von Dr. L. Quidde. **V, 1 (1891).** L. Huberti, Friede und Recht. Eine rechts- und sprachvergleichende Untersuchung. — H. v. Kapherr, Bajulus, Podestà, Consules. — O Hartwig, Ein Menschenalter Florentinischer Geschichte (1250—1292). Fortsetzung. VII. — M. Brosch, Elisabeth und Leicester. — Kleine Mittheilungen. — Berichte und Besprechungen (K. Maurer, Zur Geschichte Islands). — Nachrichten und Notizen: Literaturnotizen: Skandinavien (Schweden mit Finnland, Dänemark und Norwegen). — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Max Lehmann. Neue Folge **XXX, 2.** G. Stöckert, Die Reichsunmittelbarkeit der Altstadt Magdeburg. — H. Forst, Beiträge zur Geschichte der Maria Stuart. — Literaturbericht (bl. a. C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver, D. 5; H. Martens, Skandinavische Hof- und Staatsgeschichten des 19. Jahrhunderts. Nach den schwedischen Quellen des A. Ahnfelt, anm. af D. Schäfer; O. Alin, Den svensk-norska unionen. Uppsatser och aktstycken. 1: Unionsfördragens tillkomst; Svenska riksrådets protokoll. Utgifvet af riksarchivet genom S. Bergh 4 (1634), 5. (1635); N. F. Lilliestråle, Riksdagarna 1609 och 1610; Riksrådet grefve A. J. von Höpkens skrifter. Samlade och i urval utgifna af C. Silfverstolpe. 1; Anteckningar och minnen af H. G. Trolle-Wachtmeister. I urval ordnade och utgifna af E. Tegnér. 1—2., anm. af F. Arnheim; L. Arbusow, Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, anm. af T. Schiemann; A. Pölchau, Die livländische Geschichtsliteratur im Jahre 1889; Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, 9., anm. af Winkelmann).

Literarisches Centralblatt. 1891, 2. Diplomatiske Aktstykker vedkommende Norges Opgjör med Danmark 1818—1819. Med. af Yngvar Nielsen. — **8.** Mecklenburgisches Urkundenbuch Bd. 15. 1360—1365. — **14.** Transehe-Roseneck, Astaf von, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert.

Neue Heidelberger Jahrbücher. Herausgegeben vom historisch-philosophischen Vereine zu Heidelberg. **I, 1.** Programm. — Chronik des Vereins. — W. Cantor, A. Dürer als Schriftsteller. — R. Schröder,

Die Landeshoheit über die Trave. — K. Hartfelder, Das Katharinenfest der Heidelberger Artistenfakultät. — A. Hausrath, Arnold von Brescia. — F. v. Duhn, Heinrich Schliemann.

Neue Militärische Blätter. (Berlin.) **XXVII, 6. December.** C. Stichler, Ett svenskt fälttåg på isen i början af 1658.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. Bd. 20. A. Wolff, Flensburg in den Kriegsjahren 1657—1660.

Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe **XXXIX, IV.** A. Gindely, Die maritimen Pläne der Habsburger und die Antheilnahme Kaisers Ferdinand II. am polnisch-schwedischen Kriege während der Jahre 1627—1629.

The Edinburgh Review, or critical journal. **1891, April.** Skandinavian antiquities.

The English Historical Review. Edited by M. Creighton. **1891, January.** G. C. Macaulay, The capture of a general council, 1241. — M. Bateson, Archbishop Warham's visitation of monasteries, 1511. — J. H. Pollen, Dr. Nicholas Sander. — Stanley J. Weyman, Oliver Cromwell's kinsfolk. — R. Dunlop, The plantation of Leix and Offaly. — A. Parnell, Dean Swift and the memoirs of captain Carleton.— Notes and documents. — Reviews of books m. m. — **April.** F. H. Geffcken, The unity of Germany. — T. E. Holland, The origin of the university of Oxford. — Clemens R. Markham Richard III: a doubtful verdict reviewed. — E. Lamond, The date and authorship of the »Examination of complaints» attributed to William Stafford. — J. G. Dow, The political ideal of the English commonwealth. — Nisbet Bain, The second partition of Poland, 1793. — L. Villari, Ulysses de Salis, a Swiss captain of the seventeenth century. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. H. Zimmern, The Hansa towns, anm. af R. Lodge; P. B. Watson, The Swedish revolution under Gustavus Vasa, anm. af A. W. Ward) m. m.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1891, 2.** Kervyn de Lettenhove, Un mémoire inédit de Marguérite de Valois. — Avril, La conférence antiesclavagiste de Bruxelles. — Léonardon, Un mobilier d'ambassadeur au XVIIIe siècle. — Martens, La Russie et l'Angleterre au début de leurs relations réciproques. — Aubert, La cour d'Espagne et la situation de la Savoie en 1746. — Comptes rendus. — Chronique. — Bibliographie.

Revue Historique. 1891, Mars—Avril. N. Karéiev, Les causes de la chute de la Pologne. — J. Havet, Les couronnements des rois Hugues et Robert. Un document interpolé par Pierre Pithou. — M. Perret, L'ambassade de l'abbé de Saint-Antoine de Vienne et d'Alain Chartier à Venise (1425). — Ch. Kohler, La conquête du Tessin par les Suisses (1500—1503). — Bulletin historique (France; Italie). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Archivio Storico Italiano. Serie V, **VII** (1891). A. Bertolotti, Olao Magno arcivescovo d'Upsala. Documenti inediti.

Magazine of American History. 1891, January. Letters by count de Fersen, aide-de-camp to general de Rochambeau during the revolutionary war (1780—1781), translated from the French. — **February.** Letters by count de Fersen (1781—1783), concluded.

Öfversikter och Granskningar.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien. Senare afdelningen, tredje bandet: 1. *Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref 1611—1640;* 2. *Per Brahes bref 1633—1651.* 597 sid. stor 8:o. Stockholm, P. A. Norstedt & söner, 1890.

Af det stora fosterländska verk, som härmed tagit ett nytt steg framåt, torde den här föreliggande delen ej blifva den minst värdefulla och intressanta, isynnerhet sedan den en gång genom publicerandet af Axel Oxenstiernas svar på de här ingående brefven erhållit sin fulla belysning. Mer än två tredjedelar af bandet upptages af Gabriel Oxenstiernas bref till brodern, och dock finner man, att ej alla dessa bref kunnat återfinnas. Sålunda saknas t. ex. alla skrifvelser för åren 1614, 1615 och 1617; då Cronholm i sitt arbete öfver Gustaf II Adolf på ett par ställen citerar bref från denna tid eller af annat datum, än som här återfinnes, beror det synbarligen på misstag. — Hvad samme auktor för öfrigt yttrar om dessa bref såsom »till innehåll och sammansättning obetydliga» och hufvudsakligen berörande »släktförhållanden och enskilda angelägenheter» gäller med sanning blott om skrifvelserna från den tidigare perioden, då Gabriel Oxenstierna såsom hertig Johans råd och kansler — procul negotiis — tillbringar sin mesta tid ute på sina landtgods.

För öfrigt äro äfven dessa familjenotiser rörande Oxenstiernska släkten eller den högre aristokratien i öfrigt, hvilka brefskrifvaren på broderns uttryckliga begäran äfven i det följande fortfar att meddela, i genealogiskt afseende af ej ringa vikt och torde nog komma att korrigera en och annan uppfattning å detta område.[1] Någon gång härunder kommer gifvetvis släktens reputation och bestånd under förhandling bröderna emellan, men man spanar fåfängt efter något, som kan tydas som familjepolitik på det allmännas bekostnad, och om Gabriel stundom begär broderns intercession, gäller det oftare främmande supplikanter än honom själf. I detta afseende råder en frap-

[1] Såsom utgifv. i andra noten sid. 9 påpekar, framgår af brefvet å samma sida, att Johan Oxenstierna, kanslerens son, är född 1612, ej 1611, som vanligen uppges. En annan uppgift i Nordisk Familjebok rörande samme person eller att han redan 1629 af fadern i Preussen införts i det offentliga lifvet visar sig af brefven å sid. 192 och 194 äfvenledes komma ett år för tidigt.

pant olikhet mellan Gabriels bref och Per Brahes, hvilken senare ej ens under den tid, då han anses ha stått i spändt förhållande till rikskanslern, aktat för rof att flitigt plädera för erhållandet af nya kronogods eller häfdandet af sina grefliga anspåk gent emot kronan. Under den första tiden äro Gabriels bref i öfverensstämmelse med broderns önskan korta och faktiska, respekten för den öfverlägsne brodern och okunnigheten om statsärendenas gång tillåta sällan ett eget omdöme, och det klagas stundom, att svaren äro nog tröga och snäfva; men ju mer den forne landtjunkaren drages med i det offentliga lifvet och får tillfälle att lägga sin duglighet i dagen, dess mera växer han synbarligen både i självförtroende och i broderns ögon och dess fylligare och innehållsrikare blir ock hans brefväxling. Såsom ståthållare i Stockholm får han snart det pröfvande uppdraget att sätta lilla tullen och accisen i gång därstädes; 1623 har han mycket att bestyra med sjörustningarna i anledning af expeditionen mot Danzig, men han utför detta uppdrag blott med halft hjärta, enär hela detta företag för hans lugna och klara omdöme redan på förhand framställer sig som onödigt och förhastadt. Som ståthållare öfver Uppland får han samma år del af det nya förslaget till jordebok och uppbördsräkenskaper äfvensom en ny ståthållareinstruktion, men intetdera vinner hans bifall. Det förra ogillades af hänsyn till häradsskrifvarnes oförmåga att reda sig med så mycken bråkräkning; instruktionen åter ville han aldrig underkasta sig äfven med risk att för all framtid blifva utan ämbete. Orsaken härtill var den, att landshöfdingarne härigenom skulle blifvit ekonomiskt ansvariga för all uppbörd och alla restantier inom sina län. Tydligen var det på grund af detta motstånd från ståthållarnes sida, som denna instruktion, hvilken Odhner (i sitt arbete om Kristinas förmyndarestyrelse, s. 176) förmodar legat till grund för den af år 1635, aldrig blef utfärdad i konungens tid.

Med rådsregeringen under konungens frånvaro i Preussen begynner Gabriel Oxenstiernas viktigaste tid. Det är ett verkligt nöje att iakttaga denna oförtrutna och gedigna brukbarhet på de mest skiftande verksamhetsfält — inom regeringen, riksdagsarbetet, politien, rättsväsendet, ja, t. o. m. diplomatien. Betecknande för denna mångsidiga duglighet är det skäl, hvarmed han 1630—1631 motiverar sin begäran att få deltaga i de tilltänkta underhandlingarna med kejsaren, eller att det i framtiden möjligen kunde komma fosterlandet till nytta, ifall han sig »äfven på det handtverket någorlunda exercerade» (s. 213). Det är om en dylik arbetsduglighet, Macaulay — på tal om en af de sista Stuartarnes ministrar — en gång anför det yttrande att den aldrig är ur vägen och aldrig i vägen.

Det behöfdes en enande kraft mellan rådsregeringen där hemma och konungen med kanslern där ute, den behöfdes än mer, då konungen lämnar kanslern ensam som Preussens styresman och själf går till Tyskland, och den behöfdes äfven under den följande tiden för att uppehålla förbindelsen och förebygga alla missförstånd mellan förmyndarstyrelsen och dess fullmyndige legat i Tyskland.

Att fylla detta behof var Gabriel Oxenstierna både genom sina personliga egenskaper och sin ställning särskildt kallad. Det är denna hans egenskap att tjäna som språkrör ömsevis för rådet och rikskanslern, som ger hans bref från denna tid en så stor vikt. Så då rikskanslern hösten 1627 vill förmå adeln att förnya beslutet vid januari-riksdagen rörande boskapshjälpen och generalutskrifningen, så meddelar han först denna önskan åt brodern,[1]) för att denne må bearbeta rådet och slutligen detta genomdrifva saken hos sina ståndsbröder. Den vid detta tillfälle af rikskanslern uttalade tanken, att de, som drogo mesta äran och fördelen af fosterlandets politiska ställning, också borde underkasta sig de största offren för dess bästa, finner sedan vid flere tillfällen en varm förespråkare i Gabriel Oxenstierna. Sedan städernas deputerade på ett möte i början af år 1629[2]) lofvat konungen uppställa en flotta på 16 skepp, meddelar Gabriel i bref af den 5 mars s. å., att »vi af riksens råd satt oss tillsammans om några skepp och söka medconsorter, att vi ock till tio stycken komma kunde», och under den svåra tiden efter nederlaget vid Nördlingen underrättar han brodern (den 20 aug. 1635), hurusom »vi som här i Stockholm hafva varit tillsamman» beslutat förskottera kronan medel till en styrka på 6000 man i och för det befarade kriget med Polen.

Någon gång fick Gabriel Oxenstierna äfven inför konungen föra broderns talan. Så särskildt vintern 1628—1629 då konungen, allt för mycket litande på sin kanslers förmåga att skapa af intet, lämnat utan afseende dennes upprepade ansökningar om proviantunderstöd från Sverige för det nödlidande krigsfolket i Preussen. Då alla muntliga framställningar blefvo utan verkan, framgaf Gabriel slutligen broderns eget bref, hvilket bland annat innehöll de skarpa orden, att ifall man hade något emot honom, borde man söka honom själf och hans barn och icke därmed skada H. K. M:t och fäderneslandet (s. 175). Konungen, öfverraskad och förlägen, gjorde hastigt slut på samtalet, men redan kl. 6 följande morgon efterskickade han Gabriel Oxenstierna och förklarade för honom, att oron öfver kanslerns missnöje ej tillåtit honom sofva och att han genast skulle sörja för dennes undsättning. Säkerligen var detta ej den enda sömnlösa natt, de stora syftena och de små tillgångarna beredt konungen. Hur väl man än förut visste, att Sveriges storhetstid ur ekonomisk synpunkt saknade hvarje fäste, häpnar man ändå öfver den ringa entusiasmen för kriget i Tyskland, då man i en Gabriels skrifvelse af den 24 oktober 1630 på tal om det utblottade tillståndet i landet läser dessa tröstlösa ord: Få äro de, som för henne (pesten) sky, flere, som henne åstunda, förmedels henne att skiljas vid denna vedermödan. — I själfva verket var ingenting så ägnadt att bringa konungen i misshumör som dylika erinringar om den svagaste sidan i hans ställning, och Gabriels bref till brodern ha mycket att förtälja om den

[1]) Kanslerns bref, dateradt 1 nov. 1627, refereras delvis hos Cronholm V: I, 157.

[2]) Jfr Geijer s. 130.

onåd rådet ådrog sig, då det vägrade att i 1631 års riksstat upptaga de obeviljade boskapspengarne och utskrifningshjälpen utan ständernas hörande. Då kanslern i denna sak ställde sig på konungens sida, sökte hans broder försvara rådets beteende, och i en skrifvelse af den 8 maj 1631 åberopas bland andra stöd därför rådets ämbetsed att styrka allmogens, ej mindre än konungens rätt, Det var denna tvist, som ådrog rådet förödmjukelsen att se räkningekammaren ställd under pfalzgrefvens uppsikt — något, som återigen ej torde varit utan inflytande på den stämning, rådet i det följande lade i dagen mot denne herre och hans hus.

Säkerligen hade konungens snubbor gått rådet djupt nog till sinnes, då själfve den lugne Gabriel Oxenstierna ordade om att nedlägga tjänsten; snart tog emellertid hans saktmodiga natur ut sin rätt, och hans vredes vågsvall utmynnar slutligen i det uttryck, hvari han som oftast uttalar sin främsta lefnadsregel — patientia! Som en yttring af rådets underkastelse torde man få anse den i dessa bref gång efter annan omförmälda planen att utskicka tvenne deputerade, en af rådet och en af ridderskapet och adeln, för att lyckönska konungen till hans segrar och tillika öfverlämna en passande present. Men då adeln vid 1632 års utskottsmöte sade tvärt nej till denna extra utlaga, måste tanken på presenten öfverges, och rådets då fattade plan att på egen bekostnad utskicka en deputerad ur dess egen krets, för att åtminstone frambära lyckönskningen hann ej sättas i verket före konungens död.

Under förmyndaretiden blifver denne brefsamling af än större vikt än förut såsom ett ypperligt supplement till rådets och regeringens i Handlingar rör. Skandinaviens historia publicerade brefväxling med rikskanslern; också ha dessa bref af Odhner ganska flitigt begagnats. — Påminner rådets ställning till tyska kriget redan under konungens tid i någon mån om den hemmavarande rådsregeringens opposition mot den kungliga krigspolitiken på Karl XII:s tid, så blir detta än mera fallet under den följande tiden i följd af regeringens känsla af bristande auktoritet gent emot de skattdragande. Redan i konungens lifstid hade rådsregeringen mer än en gång förklarat konungens personliga närvaro nödvändig, då någon utomordentlig pålaga skulle affordras folket; på samma vis påyrkas nu oafbrutet kanslerns hemkomst vid liknande tillfällen. Äfven för igångsättandet af det genom Regeringsformen omskapade förvaltningsmaskineriet anses dennes närvaro nödvändig. Riksdrotsens bref äro uppfyllda af klagomål öfver oredan i riksstyrelsen. Den duglighet, som fanns att tillgå inom den yngre generationen af högadeln, föredrog den mera glänsande och snarköpta äran af krigsbragderna i Tyskland framför de otacksamma mödorna i civiltjänsten hemma; de mest dugande ämnessvennerna på detta fält voro *novi homines*, såsom Grubbe, Salvius och Nicodemi, och man ser riksdrotsen vackla mellan erkännandet af dessas duglighet och farhågan att genom deras framsläppande med tiden återföra Karl IX:s plebejiska sekreterareregemente.

Efter kanslerns hemkomst krympa drotsens bref åter tillhopa i omfång och betydelse. En särskild erinran förtjäna dock brefven från den resa han 1638 företog genom Värmland och Vestergötland för att stilla de där utbrutna oroligheterna. Det var ingen slump att detta uppdrag lämnats drotsen. Den förmåga att taga bönderna från den rätta sidan, som han vid föregående riksdagar ofta haft tillfälle att lägga i dagen, framträdde här i sin fulla glans. Redan ryktet, att drotsen stod i spetsen för kommissionen, utöfvade en lugnande inverkan på de upproriske, och genom en klok blandning af saktmod och fasthet i förening med en viss humor gjorde han hastigt slut på dessa oroligheter, som ingett regeringen stora bekymmer. — »Hade vi varit heta om hufvudet, —» skref han den 9 november till brodern, »och inte gått med sådan patientia igenom, så hade vi bragt hela landet i vapen.» — Man finner ock, att de åtgärder, som till förebyggande af dylika utbrott vid denna tid vidtogos i syfte att underlätta afhjälpandet af allmogens besvär, blifvit vidtagna i öfverensstämmelse med drotsens tillstyrkan.

De privata meddelandena bröderne emellan, som i drotsens tidigare bref utgjorde hufvudsaken, utelämnas väl aldrig helt och hållet, men trängas allt mer åt sidan för de offentliga. Åt underrättelsen om sin hustrus död, hvilken meddelas midt inuti ett bref af politiskt innehåll, har Gabriel ej råd att offra mer än sex rader. Då hans längtan efter brodern en gång utbrister i oförställd klagan, »det våra år och dagar löpa således därhän utan all konversation och umgänge,» tröstar han sig genast därmed, att »allt sådant är dirigeradt till H. K. M:ts och fäderneslandets tjänst.» Denna stränga uppfattning af fosterlandets prioritetskraf utbreder öfver brödernas skriftväxling en grundstämning af lugnt allvar, som blott sällan upplifvas af en ansats till skämt, såsom då Gabriel någon gång berättar, huru han måst hedra kurfursten af Brandenburg eller något främmande sändebud genom att göra grundligt skäl för sig i ett dryckeslag i deras sällskap, eller då Axel vid broderns tredje giftermål med anledning af brudparets bedagade ålder förvrider dennes gamla tillnamn »gubben» till »gummtröstaren.»

Som bihang till bandets första del följa fem bref, som Gabriel Oxenstierna och Mattias Soop under sin resa till Tyskland 1633 gemensamt tillskrefvo rikskanslern. Dessa brefs väsentliga innehåll återfinnes i Björlins nyss utgifna arbete om Gustaf II Adolf, kap. Konungens likfärd. För öfrigt finner man af dessa bref, att de båda rådsherrarne *först* ombesörjt det kungliga likets hemfärd från Wolgast och *sedan* anträdt resan till rikskanslern, och ej tvärtom, såsom t. ex. i Nordisk Familjebok, art. Gabriel Gustafsson Oxenstierna, finnes uppgifvet.

Brefven till rikskansleren från broderns efterträdare i riksdrotsämbetet Per Brahe, hvilka fylla bandets senare del, kunna på intet vis täfla med den föregående samlingen i betydelsefullhet. För den fråga, man här närmast väntar sig berörd, eller den så mycket omtalade antagonismen mellan rikskanslern och grefve Per vinnes här

ingen särskild belysning, såvida man ej vill se en indirekt sådan i den omständigheten, att den senares skrifvelser äro skäligen både sällsynta och knappa och blott när det gäller häfdandet af brefskrifvarens aristokratiska anspråk uttrycka sig med mera frihet och vidlyftighet, såsom särskildt fallet är med de intressanta och karaktäristiska brefven af den 16 juli och 26 september 1638. Som bekant anses sagda misshällighet ha drifvits till sin höjd genom Oxenstiernas häftiga bannebref till Per Brahe och de öfriga kommissarierna, som å svenska sidan underskrefvo den onekligen något förhastade och släpphändta traktaten i Stumsdorf. Att kommissarierna *med flit* uraktlåtit att härvid inhämta rikskanslerens råd, framgår emellertid ej af Brahes skrifvelser. Mer än en gång uttalar denne den önskan, att rikskanslern uppehållit sig nära nog för upprätthållandet af en oafbruten korrespondens, och besinnas det, hurusom denne tillbragte en del af denna tid så långt borta som i Frankrike och Holland, synes det tydligt, att en dylik oafbruten korrespondens äfven med god vilja svårligen skulle kunnat upprätthållas. — I öfrigt finnes Brahe ännu mot slutet af år 1634 ha utbedt sig som en heder att få räkna Oxenstierna som gudfar för hans nyfödde son, och t. o. m. i den skrifvelse af den 16 september 1635. hvari han besvarar dennes bannebref till kommissarierna, fortfar han att med oförminskad vördnad tilltala sin »käre frände och her far» och skyller »det mycket skarpt ställda och något förfångeliga» brefvet på ond berättelse. Orsaken till Per Brahes ej mindre än de öfriga fredskommissariernas eftergift vid stilleståndstraktaten meddelas i brefvet af den 14 december 1634, hvaraf framgår, att fördraget varit ett offer åt det skattedragande folkets opposition mot krigspolitiken, en opposition, som ej ens denne stolte aristokrat synes haft mod att hänsynslöst trotsa.

Rörande Brahes förvaltning i Finland lämnas blott tämligen knapphändiga upplysningar, och för öfrigt äro de hithörande brefven, såsom utgifvaren upplyser, redan om ock ej fullständigt publicerade i Tigerstedts »Bref från Generalguvernörer och Landshöfdingar i Finland» (Åbo 1869).

Hvad handskrifternas rätta tolkning beträffar, har anmälaren ej haft tillfälle att anställa några undersökningar i riksarkivet, men den bepröfvade skicklighet och samvetsgrannhet, hvarför utgifvaren d:r Sondén redan förut gjort sig känd, äfvensom frånvaron af påfallande inadvertenser torde i detta afseende få gälla som fullt nöjaktig garanti. Endast i afseende på dateringen ser det ut, som felläsning ägt rum på ett par ställen — detta tydligen beroende på den af utgifvaren (sid. 373 noten) påpekade svårigheten att skilja mellan Gabriel Oxenstiernas åtta och femma. Sålunda synes det bref, som bär datum af den 10 juli 1628, rätteligen tillhöra år 1625. Den här omtalade nederländska gesandten von Vosbergen, som säges passera Sverige på väg till konungen i Riga, besökte Sverige i dylikt syfte just vid denna tid 1625, men veterligen ej 1628, då konungen för öfrigt ej uppehöll sig i Livland utan i Preussen; den af brefskrif-

varen omtalade resan afser hans beskickning till England och Nederländerna. Likaså tyckes sammanhanget ange, att brefvet n:o 262, som bär datum 10 januari 1638, är från samma dag 1635, den här omtalade skrifvelse, som utgifvaren i en not säger vara förlorad, är sålunda identisk med brefvet n:o 219. — I n:o 195 står i texten »i dag den 28 augusti», i öfverskriften »den 25» s. m. — På tryckfel torde det bero, då n:o 264 har 21 i öfverskriften, 31 i underskriften och då brefvet n:o 270, i hvars text förekommer uttrycket »i går som var den 20», är dateradt samma dag. I brefvet af den 21 februari 1632 säger sig Gabriel Oxenstierna hafva två dagar förut mottagit broderns bref, dateradt Berlin 15 januari; i följande bref, dateradt den 12 mars, omtalas ankomsten af ett rikskanslerns bref, dateradt Berlin 5 januari; det förefaller nu anmärkningsvärdt, fast än naturligtvis ej otänkbart, att brefvet af den 15 framkommit så långt tidigare än det af den 5. Genom jämförelse mellan Per Brahes bref n:o 25 och 27 finner man, att antingen bör det förra dateras 10 juli i st. f. 16 eller ock, hvilket tydligen är riktigast, siffran 10 i det senare brefvets text, sjätte raden från början, ersättas med siffran 16.

Det odaterade brefvet n:o 154, som utgifvaren förslagsvis förlagt till juli 1631, synes snarare böra förläggas till tiden närmast efter brefvet af den 29 april, till hvilket det i afseende på innehållet nära ansluter sig. Sedan Gabriel Oxenstierna i sistnämnda bref först antydt sin kännedom om broderns förestående resa till konungen, utber han sig nämligen i brefvet 154 dennes råd, huruvida det ej voro lämpligt att skicka sonen Ture ut till konungen, och i brefvet af den 30 juni uttalar han sedan sin tacksägelse, för det brodern svarat å denna förfrågan och lofvat ha brorsonen under sina ögon. Det synes därför antagligt, att rikskanslerns svar å brefvet n:o 154 ej vore brefvet af den 25 augusti, utan från slutet af maj eller början af juni och sålunda brefvet i fråga från början af maj månad. — Det å sidan 323 förekommande å särskildt ark skrifna postskriptum, som utgifvaren gissningsvis förenat med brefvet af den 25 januari 1634, skulle anmälaren snarare vilja hänföra till brefvet af den 29 december 1633. Det säges nämligen i sagda postskriptum att i *näst föregående bref* redogjorts för Erik Larssons tillämnade mission, och detta sker ej i brefvet af den 18 januari (Odhner — a. st., s. 17 — har 15!) utan i brefvet af den 27 december 1633.

Arbetets användbarhet befordras i hög grad genom minutiöst noggranna innehållsförteckningar till hvarje bref och ett utförligt uppslagsregister. Några obetydliga oegentligheter i de förra må här påpekas. Sid. 62 står, att G. O. begär veta, om han skall följa *konungen* till Riga; anmälaren har sig ej bekant, att konungen det året ämnat sig öfver till Riga. Jfr ock påföljande bref. Sid. 69 står »de böhmiska sändebuden» i st. för det böhmiska sändebudet. »Konungen i Bhemens senningebudh» är nämligen Ludvig Camerarius, hvilken denna tid som hemligt sändebud besökte Gustaf Adolf. Sid. 93 benämnes samme man »Evangeliska unionens sändebud»; det

förbund, som speciellt burit detta namn, var som bekant vid denna tid redan upplöst. Den union, som i texten omförmäles, är det mellan Danmark och sjömakterna den 29 november 1625 afslutade förbundet i Haag. I innehållsförteckningen till Per Brahes bref n:o 66 står »utlandet» i st. f. Sverige.

I fråga om de i brefsamlingen omnämnda skrifvelserna, särskildt svaren, har utgifvaren i regeln angifvit, om och hvar dessa förefinnas, men ej alltid hvilka som redan äro publicerade. Bland dessa senare kunna anföras Gustaf Adolfs å sid. 82 omnämnda resolution till danska sändebudet Christian Tomasson, som är tryckt i band V af Mosers Patriotisches Archiv, och det å samma sida omtalade brefvet från Kristian IV till Gustaf Adolf, som återfinnes i band VI af samma publikation. — Vid Gabriel Oxenstiernas bref af den 5 mars 1629 rörande Ulfsbäcksmötet hade möjligen varit skäl att erinra om hans utförliga berättelse rörande samma möte i Historiska Handlingar, del 8. — Det sid. 309 omtalade memorial, som Gabriel säger sig från brodern i Tyskland medfört till rådet, är rikskanslerens berömda memorial af den 8 oktober 1633, hvartill för öfrigt äfven i noten å sidan 315 refereras.

Då person- och ortsnamn i breftexten ofta påträffas under mycket växlande former, har registret vanligen upptagit alla de afvikande skrifsätten under hänvisning till det mest gängse; det hade kanske ej skadat, om denna metod fullföljts med ännu större följdriktighet eller ock normalformen till förklaring omedelbart tillfogats vare sig genom klav i texten eller i not därunder. Då t. ex. å sid. 172 står »Skottska doctoren», fordras det speciell insikt för att i registret uppsöka denna person under namnet Robertson. — Till sist må nämnas, att den i brefvet n:o 239 omtalade »Cordan», som af J. de la Gardie 1635 anställdes som svensk korrespondent i Polen, säkerligen är identisk med den Gordon, som 1625 utsågs till brittisk agent därstädes och som det redan då var på tal att engagera som hemlig svensk korrespondent.

Efter dessa erinringar har anmälaren ej mycket att tillägga. Att det nu utkomna bandet öfverallt bär spår af samma samvetsgrannhet och pietet mot urkunderna, som utgifvaren lagt i dagen i sina båda föregående publikationer, pröfvas bäst genom studium af arbetet själft. Tilläggas må endast, att den fosterländska forskningen med glad förbidan afvaktar att snart se en ny hörnsten färdigformad i den monumentala ärestod, som genom förevarande verk uppföres öfver vår störste statsmans minne.

A. Bfs.

Vore Folkeviser fra Middelalderen. Studier over visernes æstetik, rette form og alder af JOHANNES C. H. R. STEENSTRUP. Kjøbenhavn. Forlagt af Rudolph Kleins Eftf. Th. Sørensen 1891.

Då ett nytt arbete af Johannes Steenstrup lemnar pressen, är det alltid med högt spända förhoppningar man skyndar att taga kännedom om detta. Man väntar att där finna en klar, flärdfri och allmänfattlig framställning och ett innehåll, grundadt icke blott på en sällspordt omfattande lärdom, utan ock på ett nyktert, oförvilladt omdöme samt en genomträngande skarpsinnighet. Och dessa förhoppningar hafva ej häller svikits af författarens sist utgifna arbete. Under en fullt populär framställningsform bjuder äfven detta på en mängd nya uppslag; själf riktar författaren forskningen med en hel följd af nya rön, och därjämte ger hans bok läsaren själf anledning att tänka vidare öfver de frågor, som författaren uppkastat. Såväl genom den sunda metod, författaren här tillämpar, som genom de nya uppslag, han gör, kommer troligen hans arbete att bilda utgångspunkten för en ny period i vår folkviseforsknings historia. En kort öfversikt af föregående arbeten på detta område är tillräcklig att förklara denna banbrytande betydelse hos Steenstrups sista bok.

Författaren inleder sitt arbete med en varm hyllning åt Svend Grundtvig — och med rätta. Ingen har kraftigare och mera hängifvet än Grundtvig värkat för kännedomen om den nordiska folkvisan, och hans väldiga samling, Danmarks Gamle Folkeviser, skall säkerligen alltid bibehålla sin plats såsom ett monumentum ære perennius. Men utan att förringa värdet af Grundtvigs förtjänster, måste man dock erkänna, att han trots sin obestridliga lärdom och sitt fina poetiska sinne icke förmått att fullt frigöra sig från en äldre tids något fantastiska uppfattning af den s. k. folkvisan. Vi erinra oss, att studiet af dessa ballader var årsbarn med oppositionen mot det föregående århundradets fransktklassiska smak. Utledsen på denna, sökte man öfveralt efter något nytt, och man riktade då uppmärksamheten bl. a. äfven på folkvisorna, både på dem, hvilka förelågo i gamla handskrifter, och på dem, hvilka ännu lefde ett friskt lif i allmogens stugor. Genom den starka nationella rörelse, som vid århundradets början genomgick Europa, erhöllo dessa studier ny fart. Men redan från början fingo de ett slags partifärg. Man betraktade knappt de ifrågavarande dikterna med vetenskapsmannens fördomsfria blick, utan man läste dem snarare med den literära polemikerns skefva uppfattning. Man såg i dessa ballader det renaste uttrycket för den kristna poesiens anda i dennas motsättning mot antik och renässance, man betraktade dem nästan såsom några på mystiskt sätt tillkomna alster af den nordiska »folkanden», författade ej af någon viss individ, utan af ett helt folk, och i skönhet vida öfvergående all den poesi, som diktats af och för de bildade klasserna.

Den kärlek till norden och dess forntid, som är ett så genomgående drag hos Grundtvig och hans meningsfränder — såsom Rosenberg m. fl. — förledde dem att i viss mån stanna kvar på denna ståndpunkt. Grundtvig tror orubbligt på folkets förmåga att genom århundraden bevara långa dikter i minnet, och han har därför ingen svårighet att förlägga den ojämförligt största delen af våra s. k. folkvisor — äfven de i våra dagar upptecknade — till 1100- och 1200-talen. Han lockas ofta till de mest halsbrytande antaganden för att af en fullt romantiserad ballad, hvilken händelsevis råkat upptaga namnen Valdemar eller Esbern Snare, göra ett stycke dansk historia i folkviseform, och anledningen till dessa vågade historiska kombinationer är icke svår att gissa; genom dem lyckas författaren också uppvisa det nordiska folkets förunderliga förmåga att troget bevara sånger, hvilka diktats redan en fem eller sex århundraden tillbaka i tiden. Denna tendens hos Grundtvig gör, att han knappt med önskvärd skärpa skiljer på nytt och gammalt; för honom tillhöra med få undantag alla våra folkvisor medeltiden, och äfven den senast upptecknade visan betraktas af honom i främsta rummet såsom en medeltidsdikt, på hvilken väl något af den nyare tidens rost kunnat afsätta sig, men som dock i det hela troget återger balladen, sådan den ljöd vid Valdemar den stores eller Magnus Ladulås hof.

Rosenberg går ännu längre i sitt svärmeri för dessa dikter. För honom är balladen i Europas öfriga land en frukt af de nordiska vikingarnes diktande förmåga, och i sin framställning af medeltidens literatur upptager han visor, hvilka tydligen tillkommit i aldra senaste tid. Om *hans* redogörelse för de nordiska balladerna — den fullständigaste och i flera fall den bästa som hittills funnits — gälla särskildt Steenstrups ord: »man har altfor meget betragtet den hele Viseskat som en Helhed, der vel lod sig dele efter Emner, men ikke efter Tilblivelsetid, saaledes at de ældste og de nye Elementer lode sig udskille fra hinanden».

Steenstrup däremot ser denna balladliteratur med historikerns och filologens blick. Han har ingen älsklingssats, som han med mer eller mindre lofliga medel *vill* bevisa, utan han föredrager en från alla förutfattade meningar frigjord undersökning af det föreliggande materialet. Det är *en* sats, hvilken ofta återkommer i hans arbete — en sats, hvilken inom filologien och den historiska forskningen länge varit erkänd, ehuru man beträffande folkvisorna så godt som ignorerat den — »at *et Aktstykkes Alder først og fremmest bestemmes efter den Tid, da det for første Gang fremtræder* .... Hvis Forholdet ikke var det, at vi have været vante til at betragte Folkeviserne som en tæt Hob, tilhørende en Tradition, der gaar tilbage til Middelalderen, uden at det var os muligt at skjelne mellem Fjernt og Nærmere, Gammelt og Nyt, vilde vi jo dog aldrig have antaget en Kilde for at være et halvt Aartusinde gammel, som bærer Aarstallet 1732». Finnas således inga särskilda skäl att gifva en dikt högre ålder än den älsta bevarade handskriftens, måste vi låta oss nöja med den där gifna tidsgränsen. Steenstrups uppgift är nu att

genom en undersökning af 1500- och 1600-talens visböcker afskilja de nya, senare tillkomna elementen från de gamla, eller med andra ord, hans afsikt är att visa, huru *medeltidens* ballad en gång såg ut. »Vore Lærde — säger han i förordet — og dernæst vore Digtere, som jo dog idelig ty til hin evig rindende Kilde, have, som det forekommer mig, ikke ret faaet Øiet aabent for, hvorledes den gamle, i Naturlighed og Simpelhed endnu uovergaaede Visestil ser ud. Naar vi dog ellers lægge saa stor Vægt paa at finde den rette Tidskolorit, hvorfor skulle vi da sammenblande de Sange, som bleve sungne paa Renaissancetidens Herregaarde. med dem, der løde paa Middelalderens Ridderborge?»

Författaren fäster sig först vid folkvisans egenskap af att vara en dansvisa, en dikt sjungen af en försångare inför en samling män och kvinnor, hvilka i högtidlig takt »trådde» dansen.[1] »Hvorledes — frågar författaren — begyntes Dansen? I Ditmarsken skete det ifølge Neocorus saaledes, at en Forsanger traadte frem med Drikkekar i Haanden og begyndte. Efterat han havde sunget et Vers, gjentoge alle de Forsamlade dette, hvorpaa han sang et nyt Vers, som ligeledes blev gjentaget. Nu sprang en Anden frem, der vilde som Fordanser føre Dansen: han tager Hatten i Haanden, danser sindigt rundt i Værelset, i det han opfordrer de øfrige til at danse med og ordne sig i Række. Ligesom Fordanseren retter sig efter Sangen, saaledes rette de øvrige Dansende sig nøiagtigt efter Fordanseren, og en saadan er i Stand til at føre endog to Hundrede Dansende. Vi have aabenbart en Skildring af det Samme i vore Folkeviser.

Hvem er den Ridder, der Dansen for træder?
hvem er den, over de andre kvæder?»

Detta sätt att föredraga visan har, såsom Steenstrup visar, äfven invärkat på framställningsformen. Ehuru strängt episka till hela sin anläggning, börja de äldre visorna vanligen med en eller två rent lyriska strofer, som anslå visans grundton och i hvilka omkvädet oftast finnes inflätadt. Dessa strofer äro vanligen på ett annat versmått än den följande dikten, och först *efter* dem vidtager den egentliga berättelsen. »I hvert Fald — säger författaren — udviser denne Begyndelse klart, hvorledes Viserne ere blevne foredragne. Mellem Indledningsverset og de følgende Vers er der en bestemt Modsætning, der i formel Henseende fremtræder ved at Rythmen ofte er en hel anden, og hvad Indholdet angaar, ved at Begyndelseverset er lyrisk, medens den følgende Vise er berettende...... Her er altsaa Indledningen til Sangen eller Dansen; Sangeren staar frem med sit Sølvkar i Haanden, han anslaar Tonen og indbyder til Deltagelse, der klinger os noget i Møde som de bekjendte første 35 Takter af Aufforderung zum Tanze. Og den Stemning och Tone, som han har

[1] Till de källor, som författaren här anför, hade han måhända kunnat lägga ännu en, hvilken innehåller några ej oviktiga uppgifter om den medeltida dansen i norden, nämligen Olaus Magnis bekanta etnografi.

anslaaet, og som naturligvis tillige er Visens Grundtone, fortsættes nu gjennem det stadigt gjentagne Omkvæd.»

Till dessa ord anknyter författaren en ypperlig undersökning af förhållandet mellan de lyriska och de episka elementen i folkvisan. Ur själfva den egentliga dikten äro — såsom han med sträng konsekvens uppvisar — alla lyriska element bannlysta; de tillhöra omkvädet och den inledande strofen, under det att visförfattarens personliga stämning fullkomligt utplånats i berättelsens rent episka del. Då brott mot denna regel förekomma i de texter vi äga, så beror detta — såsom Steenstrup uppvisar — nästan undantagslöst därpå, att de ifrågavarande visorna icke äro värkliga nordiska medeltidsballader, eller därpå att de i senare tid mottagit dessa inskott. När därför i en för öfrigt fullt episk dikt ett »jeg» plötsligt och omotiveradt uppenbarar sig, såsom t. ex. i den så ofta förekommande frasen »det vil jeg for Sandingen sige», så finner Steenstrup däri ett oursprungligt drag, ett inskott från en långt senare tid än den, från hvilken själfva visan förskrifver sig. Af inledningsstrofen till Flores och Margaretha:

Jeg vil Eder eder en Vise kvæde,
hun ligger mig ofte for Munde,
alt hvor Hr. Flores Bendiktsøn
han skjønne Fru Margret vel unde,

hämtar Steenstrup därför ett bevis på diktens jämförelsevis sena datum. Denna ballad tillhör också de s. k. romanvisorna (Axel och Valborg, Grefven af Rom, Thorkill Troneson m. fl.), hvilka först i reformationsårhundradena blefvo bekanta i norden. Ingen äkta folkvisa »begynder med, at Sangeren meddeler, at nu vil han kvæde.» Icke häller finnes det någon äkta nordisk folkvisa, i hvilken skalden såsom i våra moderna dikter berättar hvad som händt med honom själf. Det enda undantag, författaren funnit från denna regel, är den bekanta Elverhøivisan, men — tillfogar han — »at denne ypperlige Vise baade efter dens Sprogform og dens dvælende Lyrik, samt dens Mangel paa episk Indhold maa sættes til en sen Tid, vistnok det 16-de Aarhundredes Begyndelse, forekommer mig utvivlsomt.»

Lyriken tillhör omkvädet, och det är till detta författaren nu öfvergår. I regeln har, såsom han troligen med rätta påpekar, hvarje ballad en gång ägt ett omkväde. Frånvaron af ett dylikt visar sålunda, att den ifrågavarande dikten antingen icke är en äkta folkvisa, eller ock att den under tidernas lopp förlorat sitt omkväde. I detalj uppvisas detta på ett ganska öfvertygande sätt. Steenstrup undersöker vidare de olika arter, vi äga af omkväde. Några — såsom »Holger Dansk han vandt Seir over Burmand» — återgifva diktens hufvudinnehåll, andra — såsom »Men Linden hun løves» — tolka blott den allmänna feststämning, som genomgår de dansande, eller angifva kanske snarare det sceneri, som visade sig för dem, hvilka i lunden eller på ängen trådde dansen. Gemensamt för alla arter är, att de anslå stämningen. »Omkvædet — fortsätter författaren — skaber fremdeles en

vis Hvile. Medens Texten vandrer episk fremad, er Omkvædet stillestaaende og betragtende. Det giver Tilhørerne Tid til at opfatte Fortællingen; det afrunder hvert Vers til en Helhed, det giver Forsangeren Leilighed til at huske sig om.» På grund af denna subjektiva karaktär hos omkvädet har som bekant Geijer förnekat, att omkvädet föredragits af en kör, men, såsom Steenstrup visar, kan denna väl konstruktiva uppfattning ej hålla sig inför de vitnesbörd, som finnas om motsatsen, och — tillfogar han — »netop ved at de Dansende og Tilhørerne tage Del i det lyriska Udbrud, opnaaes der den smukkeste Helhed af Visesangen og Omkvædet. Omkvædet er saaledes en fortrinlig Bestanddel af Visen, det er æsthetisk fuldt berettiget, men som Læsning er det Snese Gange gjentagne Omkvæd ikke udholdeligt. Først naar det bliver sunget, og naar Melodien løfter det, først naar en Anden foredrager det end Forsangeren, og naar Alle deltage deri, og Dansen knytter sig dertil, kommer det til sin Ret.»

Växlande omkväden d. v. s. sådana, i hvilka några ord eller uttryck ändrats för att bringa omkvädet i öfverensstämmelse med de olika strofernas innehåll, tillhöra således ej den gamla, goda visstilen. Det lugn och den enhet i stämningen, som omkvädet afser att gifva, slites här sönder, och den egentliga diktens episka ton tränger här in öfver den lyriska delens fridlysta område; i stället för att dana en ästetisk motsättning till texten förändras det till en beståndsdel af denna. Steenstrup är därför böjd att anse dylika omkväden snarare såsom prof på 1500- och 1600-talens redan skämda smak. Däremot kan, såsom han påpekar, samma visa hafva två på hvarandra följande alldeles olika omkväden, utan att man däri behöfver se något brott mot den äkta balladstilen, t. ex.

Træder vel op, Ædeling!

och

Man skuldære de Jomfruer i Dansen!

Det ena af dessa omkväden kan nämligen mycket väl tänkas afsjunget af en kör af adelsjungfrur, under det att de dansande svennerna uppstämt det andra.

Det femte kapitlet handlar om den svåraste och ännu så godt som olösta frågan om visornas rim, rytm och melodi. Något egentligen nytt har författaren — såsom han själf är den förste att medgifva — ej att här anföra rörande själfva hufvudspörjsmålet, beträffande hvilket han i allmänhet ansluter sig till Ernst von der Recke, hvilken såsom själf en verskonstnär af första ordningen på detta område tvifvelsutan är en bättre auktoritet än någon filolog eller historiker. Men i tillämpningen af principerna visar sig Steenstrups sunda, praktiska uppfattning af de hithörande frågorna, och hans från denna synpunkt företagna undersökning af en mängd visor kastar öfver flera af dem ett nytt och ofta oväntadt ljus. Det vackraste resultatet anknyter sig otvifvelaktigt till den så mycket omtvistade Grimhildsvisan. Medan Storm i denna velat se en omskrifning af den

svenska Didrikskrönikans framställning af nibelungarnes undergång, har Bugge däremot segrande uppvisat, att balladen från Tyskland invandrat till Danmark. Steenstrup har här tagit steget fullt ut och ådagalägger med slående klarhet, att denna visa *icke* såsom de öfriga sångerna i samma cykel är en äkta folkvisa, utan att vi här endast hafva att göra med en i jämförelsevis sen tid gjord — rent literär — öfversättning af en plattysk dikt. »Man bør — heter det — aldeles ikke betegne det som en dansk Form, der vel har havt et tydsk Forbillede, men som selv har vandret paa dansk Grund. Det er ligeud en Oversættelse, nærmest skedt med Pennen, en Oversættelse, der slet ikke har villet frembringe en sangbar Vise. Denne Vise — fortsätter han strax därefter — har sandsynligvis aldrig havt nogen Udbredelse, den er aldrig kommen ud over en eneste Herregaard, hvor en tydsk Knægt har foredraget Visen for Husets Frue, og hun har opskrevet den to Gange.» Utom af de plattyska reminiscenserna i språket visas detta däraf, att visan saknar omkväde samt däraf, att den är den enda i hela den danska folkviseliteraturen, som är skrifven på den från den medeltida tyska epiken bekanta nibelungenstrofen,

Det sjätte kapitlet egnar författaren åt en mästerlig karaktäristik af folkvisan, dess knapphändiga antydningar om natursceneriet, dess ovilja att skildra de uppträdande annat än genom dessas egna handlingar, dess brist på religiöst, moraliskt och politiskt patos, och äfven här finner han tillfälle att frånskilja de nya beståndsdelarna i visorna från de gamla. Såsom en från den äkta medeltidsballaden skild art af episk-lyrisk diktning får han här tillfälle att behandla de s. k. romanvisorna, hvilkas egendomliga skaplynne på ett förträffligt sätt angifves. Ytterst härstammar arten från den grekiska äfventyrsromanen, och det är denna, som med medeltidens spilmansdikter och »romans» som mellanled mynnat ut i en mängd nordiska dikter, hvilka vid första betraktandet erinra om våra folkvisor, med hvilka de ock af föregående författare förblandats, ehuru de likväl vid en närmare undersökning visa sig mycket olika dessa både beträffande form och innehåll. Den fasta, manliga hållningen i dessa har här gifvit vika för en sentimental moral af ganska tvetydig beskaffenhet, och de knapphändiga antydningarna för breda, utförliga skildringar. I stället för en enskild, strängt afslutad handling hafva de att bjuda på en serie af ganska invecklade äfventyr, till följd hvaraf dessa romanvisor i omfång mångdubbelt öfverstiga de äkta folkvisornas.

Med det sjunde kapitlet börjar bokens senare afdelning, som sysselsätter sig med en undersökning af en följd historiska visor, och här får författarens sunda, oförvillade omdöme tillfälle att utveckla sig i all sin styrka. Början göres med balladen om »Erik Emuns Drab» (1137), hvilken af Grundtvig m. fl. ansetts vara diktad samtidigt med själfva tilldragelsen. Det resultat, till hvilket Steenstrup kommer, är alldeles motsatt. »Vel — säger han — har den flere gode gamle Udtryk, men den har paa den anden Side ogsaa sene Bestanddele . . . . og den Overensstemmelse, som findes mellem Visen og enkelte historiske Kilder, synes at tyde paa, at dens Forfatter

ingenlunde var ubekjendt med dem.» Ehuru Steenstrup, såsom jag tror, i hufvudsak har rätt i denna åsikt, är det dock åtskilligt som synes tarfva förklaring, innan vi kunna anse hans mening såsom fullt bevisad. En medeltida dansk balladförfattare — om ock sen — kan naturligen aldrig hafva haft någon kännedom om Knytlingasagan, och dock bekräftas visans uppgifter af denna i en punkt, om hvilken de danska källorna intet innehålla. Att förutsätta att skalden begagnat sig af några nu förlorade medeltidsskrifter, som skildrat den ifrågavarande tilldragelsen, är tydligen ett vågadt antagande. Det vill därför synas som om visan först diktats på Island eller Färöarna, där Knytlingasagan mycket väl kan hafva varit känd, och att den därifrån vandrat öfver till Danmark.

Till samma resultat kommer Steenstrup beträffande »Kongemødet i Roeskilde» (1157), för hvilken visa Jørgensen sökt häfda full samtidighet med den besjungna händelsen. Äfven här synes mig Steenstrup med full rätt förfäkta en motsatt mening. Beskrifningen på mordnatten i Roeskilde är nämligen, såsom han anmärker, »næsten altfor korrekt, det vil sige, at den staar de skrevne Kilder saa nær, at man bliver betænkelig derved,» och de källor, som här åsyftas, äro sådana, hvilka medeltidens balladförfattare godt kunnat känna. De enda uppgifter, för hvilka man förmodat annan hemul, bero, såsom Steenstrup visar, på i senare tider gjorda afskrifvarfel; sedan dessa på ett fyndigt sätt rättats, bringas framställningen äfven i dessa punkter i öfverensstämmelse med Saxo. Såsom ett tillägg till denna undersökning fogar Steenstrup en polemik mot den af Jørgensen i Hist. Tidskr. VI R., II B s. 623 ff. framstälda åsikten, att slaget mellan Sven och Valdemar stått icke på själfva Gratheheden utan en fem eller sex mil därifrån.

Därefter öfvergår författaren till de bekanta visorna om Valdemar och Sofia. Det betydande i denna undersökning ligger mindre i det nya historiska material, som Steenstrup funnit, än i själfva sammanställningen af balladernas uppgifter och historiens vitnesbörd, ty sedan man läst Steenstrups hithörande framställning, känner man sig onekligen öfvertygad om lösligheten af de skäl, hvilka förmått Grundtvig att i dessa dikter se i viss mån historiska dokument. Den bild, som de gifva af Valdemar och Sofia, strider, såsom Steenstrup här visar, hvad den förre beträffar alldeles bestämdt mot den bild, som de historiska skrifterna teckna, och om drottning Sofias grymhet och liderlighet — som af balladerna att döma tyckas hafva varit rikskunniga — hafva medeltidens historieskrifvare intet att förmäla. Att författaren till visan om Buris och liten Kerstin i sin dikt sammanblandat vidt skilda historiska personer, påvisades redan af P. E. Müller och styrkes här ytterligare af Steenstrup. I denna besynnerliga förblandning ligger naturligen ett starkt bevis, att dessa dikter skrifvits i en långt senare tid, när minnet af Valdemar den store och hans drottning redan förbleknat. På ett annat ställe i denna tidskrift skall jag söka visa, att dessa dikter ej ens från början afsett att skildra de personer, som man hittills antagit.

Slående riktig synes mig ock Steenstrups förmodan vara, att visan om den högmodiga Bengjerd diktats först mot medeltidens slut såsom en direkt motsättning mot Dagmarvisorna. Dessa sistnämda däremot är Steenstrup böjd att anse såsom i det hela historiskt trogna. »Viserne — säger han — om Dronning Dagmar kunne ikke kaldes samtidige. En samtidig Digter vilde ikke have gjort sig skyldig i en saadan Feiltagelse som at lade Knud være Dagmars Søn. Men der lever endnu i Viserne saa megen Kundskab om de sande Forhold, saa megen Stemning fra Valdemarstiden, at man næppe tør sætte dem længere ned i Tiden end en eller to Menneskealdre efter Dronningens Død.» Såsom ett intressant tillägg härtill fogar Steenstrup en undersökning om Valdemars förhållande till Esbern Snares unga enka. Ända från reformationstiden hafva historieskrifvarne uppgifvit, att deras son Knut födts 1211, således kort före drottning Dagmars död. Såsom Steenstrup här visar beror denna uppgift på ett missförstånd. Knut föddes troligen redan före konungens giftermål, och därmed bortfaller ock det enda skäl, man haft för konungens förmodade otrohet mot sin gemål.

Skarpast yttrar sig Steenstrup om den bekanta visan om Valdemar Seirs fångenskap. Under det att Jørgensen anser, att den i det hela hör »utvivlsomt fra Samtiden», stämplar Steenstrup den såsom »en i sene Tider fabrikeret Vise», och efter genomläsningen af Steenstrups föregående mästerliga skildring af den äkta folkvisans skilnad från den »lavede», kan man ej annat än obetingadt ställa sig på hans sida, så mycket mer som visan historiskt sedt »bringer ingensomhelst Oplysning, der tyder paa en Kundskab, som allene Samtiden kunde have», men däremot vimlar af historiska misstag. I hvarje fall synes Steenstrup hafva rätt, att denna visa »fortjener ikke at sættes i Klasse med andre historiske Viser, og knap nok med Middelalderens Viser i Almindelighed. Dens Plads er nærmest ved den Art Poesi, som repræsenteres af Rimkrøniken og af de rimede Romaner.»

Därmed har författaren nått fram till de visor, rörande hvilka de tvifvelsutan bästa förarbetena finnas gjorda — balladerna om Marsk Stig. I sin upplaga af dessa uttalar Grundtvig den åsikten, att den i ästetiskt afseende så ypperliga redaktionen i Karen Brahes foliohandskrift (Grundtvigs A) »giver os den hele Vise i saa ren og oprindelig en Form, som vel nogen af vore gamle Viser er kommen til os i.» De öfriga redaktionerna äro enligt Grundtvig endast mer eller mindre fullständiga fragment af den ursprungliga visan; det ena fragmentet behandlar *en* episod, det andra en annan. »Jeg antager nemlig — skrifver Grundtvig — at Kvadet om Marsk Stig vel oprindelig har udgjort et Hele, men at dette fra første Færd har delt sig i en Række af Afsnit, af hvilke hvert for sig besad en delvis Selvstændighed, men som dog alle fulgtes ad i det mundtlige Foredrag. Det hele Kvad var vistnok fra først af en Del længere end vor Opskr. A, og der har da været en ydre Trang, baade hos Sangeren og hos hans Tilhørere, til at gjøre nogle Standsninger i Foredraget. Disse Ophold faldt med en indre Nødvendighed sammen

med de naturlige Hvilepunkter i selve Fortællingen: med de vigtigste Overgange i Henseende til Tid, Sted og Begivenhed, og hermed var da Inddelingen i Sange given.» Mot denna uppfattning uppträdde Jørgensen i sina »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen». Med full rätt påpekade han, att det politiska åskådningssättet icke är detsamma i de olika visorna, men på grund däraf drog han den enligt min mening förhastade slutsatsen, att Marsk-Stigsvisorna tillhöra tvänne olika grupper af partidikter; i den ena gruppen besjungas de hithörande tilldragelserna från de fredlöses synpunkt, i den andra från det kungliga partiets. Det är denna åsikt, som Steenstrup i viss mån gör till sin: »denne Opfattelse er vist rigtig — säger han —, om end Forskjellen mellem Grupperne ikke er saa stor som paastaaet.» Denna gruppering i partivisor tror jag dock utgå från den oriktiga föreställningen, att vi i Marsk-Stigsvisorna äga dikter, hvilka behandla en samtidig eller åtminstone i det närmaste samtidig tilldragelse. Efter Martensens afgörande undersökningar af denna fråga (Hist. Tidskr. IV R. IV B.) synes mig en dylik åsikt knappt längre kunna upprätthållas. Enligt Karen Brahes foliohandskrift (A) hade konung Erik skickat marsken i leding samt under dennes frånvaro förfört hans hustru, hvarefter den förbittrade marsken offentligen uppsagt honom tro och lydnad. Slutligen hade marsken och hans män med hjälp af konungens förrädiske kammarsven Rane Jonsson dräpt konungen i Finnerups lada. Långt ifrån att dölja sin gärning hade han omedelbart efter själfva mordet offentligen skrutit däröfver inför både drottningen och den unge konung Erik Menved. Af visan att döma är det således en enskild man, som utför en enskild hämd, men af de för öfrigt ganska otydliga processakterna rörande mordet framgår dock otvetydigt, att anledningen till mordet varit af rent politisk art. Mördarne tyckas dels hafva tillhört det mot konungen fientliga kyrkliga partiet, dels härtig Valdemars af Sönderjylland anhängare, och icke ens den på beskyllningar så rike Jens Grand alluderar på det brott, för hvilket folkvisorna beskylla den mördade konungen. Först under unionstiden, således omkring ett och ett halft århundrade efter själfva tilldragelsen, finner man uppgiften, att Erik Glipping mördats, därför att han våldfört marskens hustru, men på denna uppgift, som så väl kan härstamma från visorna — och enligt min tro också gör det — är naturligen intet att bygga. Af handlingarne i målet är det vidare klart, att konungen icke dödats af marsken och dennes huskarlar, utan att han fallit för ett parti, inom hvilket marsken — kanske mera på grund af sin rang och sin personliga duglighet än till följd af sin framskjutna delaktighet i själfva mordgärningen — intagit en framstående ställning. Det synes vidare säkert, att konungen dräpts icke af de sammansvurne själfve, af hvilka endast Arvid Bengtsson och Rane Jonsson tyckas hafva varit personligen närvarande i Finnerup, utan af dessas utskickade, och bestämdt oriktig är visornas uppgift, att marsken offentligen skrutit öfver sitt dåd, enär både han och de öfriga enständigt nekade därtill. Af alla Marsk-Stigsvisorna är det därför enligt min tanke blott en enda, som kan göra anspråk

på samtidighet, och det är den visa, som Grundtvig anför såsom G (och F). Där nämnes ej ens Marsk Stigs namn, konungen faller för en hop sammansvurne, såsom motiv för gärningen nämnes — alldeles som i anklagelseskriften — deras härsklystnad, och omkvädet lyder klagande: »nu står landet i våda». Den synpunkt, som här gör sig gällande, är just den, man kan förmoda hos gemene man i Danmark under dessa dagar. De fredlöse härjade och brände på Danmarks kuster, och det är därför föga antagligt, att de och deras gärning då ännu kunde påräkna några sympatier hos dem, hvilka fingo sitta emellan för deras skull. Men å andra sidan kan synpunkten knappt häller kallas »de kongeliges».[1] Någon egentlig medkänsla för den mördade, något försök att framställa honom såsom oskyldig finner man ej; skalden endast klagar öfver de olyckor, som partisplitet och de stores härsklystnad hotade att draga öfver landet, och häri gaf han troligen ett fullt troget uttryck åt den allmännna meningen i Danmark.

Men det kom en annan tid, då mordet i Finnerups lada endast lefde kvar såsom ett folkminne. Såsom anförare för de fredlöse, hvilka från den mäktiga borgen på Hjelm så länge spridt skräck och fasa i Danmark, framstod marsken då såsom den egentlige mördaren, hvilken ensam blott med tillhjälp af sitt husfolk utfört den hemska gärningen. Och detta är äfven i stil med folkvisans hela anda. De inkrånglade politiska kombinationerna hafva i folkets egen diktning ingen plats; där är det alltid en enskild man, som handlar efter fullt enskilda motiv. Vidare måste den kraft och den tapperhet, som marsken utvecklat i sin strid mot Danmarks konung, hos en senare generation förläna hans gestalt en viss sympatisk anstrykning. Härtill kom folkfantasiens ständiga behof efter motivering. Marsk Stig måste hafva haft någon grund till sin förbittring mot konungen; politiska motiv känner folkdikten icke, den rör sig endast med rent personliga, och ett dylikt måste ju således här inskjutas. Att man just valde det här använda, kan bero på flere anledningar. I en uppsats, införd i Det philologisk-historiske Samfunds Mindeskrift (1879), har Bugge sökt ådagalägga, att skildringen af konungens kärlekshandel och marskens hämd hämtats från en nedertysk, nu förlorad folkvisa om konung Ermanrik och dennes marsk Sibike. Ehuru jag förut känt mig ganska tilltalad af denna hypotes, är jag dock villig att böja mig för de skäl, som Steenstrup anför däremot. Anledningen till visornas motivering af konungamordet kan ju hafva varit långt mera direkt. Redan 1324 omtalas att orsaken till konungens mord varit hans »incontinentia», och ungefär samtidigt yttras om honom: »totus lubricus fuit, uxores nobilium violavit». Det förefaller således ganska rimligt, att konungens — af ryktet kanske förstorade — sedeslöshet gifvit anledningen till den poetiska motiveringen af marskens dåd.

[1] De visor, i hvilka marskens dåd förhärligas, skulle enligt Jörgensens och Steenstrups mening vara utgångna från de fredlöses parti, men i deras krets sökte man ju, såsom Martensen anmärker, göra gällande, att marsken och hans vänner *icke* dräpt konungen.

Men *historiskt* troget kan detta näppeligen vara, ty i så fall skulle Jens Grand, som värkligen tyckes anspela på, att konungen mördats under något mindre hedrande kärleksäfventyr, svårligen hafva tvekat att framdraga ett så tacksamt argument mot sin hatade fiende.[1] Jag kan således icke fullt instämma med Steenstrup, då han såsom resultat af sina undersökningar förklarat, »at Viserne vel ikke give den historiske virkelighed, men dog heller ikke afvige længere fra den, end at vi godt kunne tænke os dem digtede i de nærmeste Aaringer efter Mordet». Den ypperliga visan i Karen Brahes foliohandskrift (A) kan enligt min mening svårligen vara diktad före 1400-talets början; långt ifrån att, såsom Grundtvig menade, stå urformen närmast, utgör den snarare det i ästetiskt afseende mest fulländade resultatet af hela den föregående diktningen om Marsk Stig. Samtidig med själfva händelsen är väl blott den såsom G citerade dikten; äfven de älsta af de öfriga måste hafva diktats åtskilliga årtionden senare, och de flesta tillhöra väl i sin ursprungliga form 1300-talets slut. Hvarken Jørgensen eller Steenstrup vilja väl anse alla visorna såsom fullt samtidiga, och båda eller åtminstone den förre ser i den stora Marsk-Stigvisan »højdepunkten af middelalderens folkelige Digtning, det er højdepunkten lige før dens hurtige forfald», genom hvilka ord Jørgensen förefaller att vilja stämpla denna ballad såsom en tämligen sen dikt. Skilnaden mellan den mening, som jag här sökt förfäkta, och den, som återfinnes hos Steenstrup och Jørgensen, är därför kanske ej så stor och ligger till en del måhända blott i uttrycken, men å den andra sidan tyckes mig Steenstrup dock vilja gifva Marsk-Stigdikterna en i det hela högre ålder och ett mera historiskt underlag, än man enligt min tro är berättigad att tillmäta dem.

Betydelsen hos Steenstrups undersökning ligger för öfrigt icke i denna totaluppfattning af Marsk-Stigvisornas genesis, utan i en följd af enskilda anmärkningar. Om hans, som jag tror, berättigade gensaga mot Bugges Sibike-teori har jag redan talat. Men om Steenstrup således anser sig böra förneka, att den stora Marsk-Stigvisan i denna punkt lånat sitt motiv från en främmande dikt, är han däremot böjd att i en annan episod se ett dylikt lån — jag afser den fantastiska skildringen af Eriks äfventyr med skogsnymfen strax före mordet. Steenstrup påpekar här likheten mellan denna episod, hvars skaplynne så starkt afviker från visans i öfrigt så historiska ton, och Saxos framställning af sagokonungen Hotherus historia. »Det er imidlertid — säger han — ingenlunde min mening at ville paastaa, at Visen har laant af Saxo; jeg vil kun pege paa, hvorledes aabenbart et gammelt Motiv er blevet benyttet af Digteren, men rigtignok paa en saa genial Maade, at det er blevet hans Eiendom». Vidare syssel-

[1] Man kunde ju tänka sig sagans utveckling på följande sätt. De fredlöse utspridde, att konungen dödats i ett skamligt kärleksäfventyr (Jens Grand). Däraf uppstod senare (annal. lubic. 1324) den åsikten, att han på grund af sin osedliga vandel dödats af sina hirdmän. Då slutligen Marsk Stig fattades såsom den enda mördaren, blef det han, som dräpte Erik Glipping, därför att denne förfört hans hustru.

sätter författtaren sig med binamnen »Glipping» och »Menved». Rörande det förra uppvisar han, att den gamla och äkta formen är »Klipping» (ett klippt fårskinn), och beträffande det senare att dess form är »Menvet» eller »Menveet» samt att namnet tagits från konungens älsklingsed »Menvet» eller »Mænd veed».[1]

Från Marsk-Stigvisorna öfvergår Steenstrup till den vackra dikten om Nils Ebbesen. Större delen af hans undersökning af denna egnas åt gendrifvandet af Jørgensens uppfattning, enligt hvilken dikten om Nils Ebbesen afser att förhärliga icke den danska fosterlandskärlekens seger öfver tyskt inflytande, utan den enskilde riddarens mod att afskudda sig furstemaktens ok. Så intressant denna fråga än är, synes den mig dock väl vansklig att afgöra, särskildt då man betänker, att den text, man äger, är mer än två århundraden senare än själfva tilldragelsen och att denna således kan hafva underkastats betydliga modifikationer på grund af en senare tids åskådningssätt. Men fäster man sig vid visan sådan den nu föreligger, synes Steenstrup onekligen hafva rätt att häfda det patriotiska draget i densamma. »Visen — så slutar han sin undersökning — skyldes ikke blot en Samtidig; dens ypperlige Digter har foruden lykkelig poetisk Evne besiddet nøie Kjendskab til Daaden og stor Sandruhed».

Arbetet afslutas med en förträfflig öfversikt af de vunna resultaten. I motsats mot Grundtvig, som satte 1100-talet såsom balladliteraturens egentliga blomstringstid, förklarar Steenstrup, att vi icke med skäl kunna föra en enda historisk visa till denna tid. Till 1200-talet kunna däremot enligt hans mening åtskilliga af de bevarade dikterna förläggas. Äfven om den framtida forskningen, såsom jag

[1] I de historiska källorna uppgifves, att konung Erik dödats en novembernatt »in lecto suo», där han legat fullkomligt afklädd, under det att visan A låter honom taga sin tillflykt i en lada, där han dräpes af sina förföljare. Man har påpekat motsägelsen mellan historiens och visans framställning af denna detalj, men enligt Steenstrup skulle man därvid hafva gjort sig skyldig till »en grundig Misforstaaelse. Kongen har været paa Jagt, og maa søge Nattely, hvor han kan faa det, og det finder han i en lade i Finderup (maaske Kirkeladen). I denne opslaar Følget hans Feltseng eller Reiseseng eller reder et Leie for ham». Häremot kan för det första invändas, att konungen enligt visan ej hade annat följe än Rane Jonsson och att de, som under jakten skickat de öfriga till Viborg att där beställa natthärbärge, ej gärna kunna tänkas hafva släpat någon fältsäng med sig. Steenstrup tyckes ej hafva observerat, att framställningen i den visa, som enligt min mening ensam kan kallas samtidig, i denna punkt något skiljer sig från skildringen i redaktionen A. Enligt denna komma konungen och Rane till Finderup, då alla i byn redan gått till hvila, hvarföre de också på egen hand skaffa sig härbärge i en hölada. Att de under dylika omständigheter skulle en kall novembernatt hafva klädt af sig nakna, är föga sannolikt, och den parallel Steenstrup anför — Saxos berättelse om Karl af Halland — visar härvidlag intet, då det där talas om en lada, som *inredts* till nattläger. Men visan G (F) framställer saken på ett i viss mån annat sätt. Konungen tyckes där hafva kommit till Finderup, innan befolkningen gått till hvila, och man synes i ladan hafva beredt honom ett så kungligt nattläger som möjligt. Visan nämner åtminstone, att vaxljus brunno kring konungen, och den har intet om något i ladan liggande hö, under hvilket konungen skulle hafva gömt sig. Den *där* gifna framställningen strider således icke mot den historiska uppgiften, enligt hvilken Erik dödats »in lecto suo», där han hvilat naken och vapenlös.

tror, icke skall gifva honom fullt rätt i denna punkt, så skall man dock säkerligen desto villigare underskrifva hans nästa påstående: »det fjortende og det femtende Aarhundrede har aabenbart været Visedigtningens store Blomstringstid, men det er sandsynligt, at en stor del af Ridderviserne først skrive sig fra overgangstiden til Reformationen, eller endog fra selve den gjærende lutherske Tid».

Henrik Schück.

Hanserecesse von 1431—76, herausg. v. G. VON DER ROPP. B. VI; Lpzg 1890.

Hanserecesse von 1477—1530, herausg. v. D. SCHÄFER. B. IV. Lpzg 1890.

Det är viktiga perioder i vår historia, som dessa band motsvara, det är dagarna för Brunkebergsslaget, för den sista striden mellan Sten Sture d. ä. och konung Hans. Sjätte bandet omfattar nämligen åren 1467—maj 1473, det fjärde åter tiden från maj 1497 till och med april 1504 — dess yngsta urkund utfärdad först i oktober sagda år.

Hansans nordiska politik är visserligen båda gångerna i det närmaste strängt neutral (Danzig sänder krut till Sverige 1468!), men å ena sidan sökte de krigförande oupphörligt att vinna städernas hjälp och å den andra sträfvade dessa att genom underhandlingar och medlingsförslag sätta en gräns för de oroligheter, som gjorde deras Östersjöhandel osäker. Häraf en ständig brefväxling och budskickning, som göra det möjligt för oss att med ledning af de dokument, hansearkiven bevara, så att säga dag för dag följa händelsernas gång. Styffe har ju i sina »Bidrag» offentliggjort det mesta, men icke så få strödda notiser finnas därutöfver att skörda ur de båda banden.[1]

[1] Ref, har att konstatera den fulla öfverensstämmelsen trycken emellan, några afvikelser i editionsväg naturligtvis undantagna. De textolikheter, som kunna hafva någon betydelse, anföras här: Styffe III, s. 181 r. 3 nedifr: mange *magen;* 182 r. 2 ofv: geldes *goldes;* r. 7 n.: eine *eme;* 208 r. 7 n.: benomeden *bevoren;* 211 r. 3 o.: vorhanlende *vorhalende*, r. 5 n.: genediget *genodiget;* 220 r. 2 n.: Vil (?) *Bii;* 221 r. 1—3 upp j. gnaden vorb. vorr., de *juw* desse u. g. J. w. *togende* werd. u. g. j. *der* utmakinge in de ze entholden.; 234 r. 9 o.: de schepe *hebbe ich* den schipp. wedder *geghunt;* 236 r. 11 n.: basten *bafuen* (boven — ofvanför); 238 r. 14 o. samt *passim:* beualen *benalen;* 243 r. 4 o.: vuckeden *ruckeden*, r. 13 o.: vordrepedem *vordristedem*; 244 r. 3 n.: willen. Geven datum *willen gerne. Datum;* 248 r. 5 n.: aueholden *aneholden;* 259 i öfverskriften: Busth *Busch* (v. deme Bussche), A. Malthouve *O. Malchouwe*, Hinrik Speck; 260 r. 8 n.: Molla *Moller;* 261 r. 14 o.: welcken *welck en;* 264 r. 12 n.: entopeden *entopenden;* 271 r. 14 o.: by den *lyden;* 272 r. 6 n.: deyweth *den wech;* 274 r. 6 n.: machten = *macht en;* 276 r. 15 n.: »men» utgår; 277 r. 6 n.: drepliken *dupliken;* 278 r. 14 n.: eyneghe *eyn egge;* IV, sid. 16 r. 7 n.: wnde wol *wu wol;* s. 17 r. 12 o.: reneenter *reventer;* 18 r. 3 o.: efter dar mede tillägges *»overeyns der stede gude andacht unde unse beveel mach toworpen werden etc. Darmede»;* r. 17 belegent *bejegent;* r. 22, 25. *Wunstorp* ej Wimstorp.

Efter den danska flottans nederlag utanför Stockholm 1467 sände kung Kristian sin marsk till Tyskland och har denne underhandlat i Wismar i början af nov., men då hans beskickning troligtvis blef utan resultat, uppdrog Kristian åt brodern Gert att fortsätta underhandlingen. Mötet i Oldeslo jan. 1468 ledde blott till städernas bekanta skrifvelse af $^{26}/_{2}$, hvarjämte öfverläggningar i ärendet torde hafva varit före å ett de vendiska städernas mars-sammanträde i Lübeck, om hvilket ingenting vidare är kändt. De danska kaparnes våldsbragder framkallade emellertid ett starkt missnöje i städerna, och dessa voro betänkta på att vidtaga försvarsåtgärder, då ett nytt möte i Oldeslo kom till stånd i början af nov. 68,[1] hvarefter de åtogo sig att föreslå kung Karl och hans anhang en sammankomst i Kalmar vid Valborgsmessotid året därpå. Bref härom afgingo såväl till Kristian som till Karl och Axelssönerna (det sistas original har egendomligt nog $^{15}/_{11}$, öfriga skrifvelser $^{29}/_{11}$). Men de till svenskarne adresserade brefven kommo ej fram, Bersenbrügge förbjöds af Kristian att fortsätta sin resa (»wenne syne gnade villichte do gude tydinge hadde van den 3 ridderen, de uth Sweden to em getreten weren», heter det i n. 185). Förbittradt (jfr äfven n. 192) sökte Lübeck drifva sina vendiska systerstäder till krig, men lyckades ej häri, vare sig dessa ej trott på Karl VIII:s seger eller ängslats af den pågående fejden mellan Pommern och Brandenburg. Vid nytt rådslag höllo de för lämpligast att framflytta den utsatta mötesdagen från $^{1}/_{5}$ till juli månad (n. 185 § 44, 189 § 13, 14). Men vid budbärarens återkomst — efter $^{26}/_{6}$ — befanns, att svenskarne ej ville veta af Kalmar, utan föreslogo Lübeck i stället. Stämningen vände sig nu mot svenskarne, och sedan städerna inbjudits till Köpenhamn för att öfvervara ordnandet af kungens holsteinska angelägenheter, läto deras utskickade, inför hvilka rikshofmästaren Erik Ottesen uppläste en redogörelse för »det Swedesche ding», »det sere lang vil», afrycka sig ($^{7}/_{9}$) ett bref till kung Karl, fullt af bittert hot (jfr Kristians ursäkter för kaperierna n. 252). Men hotet stannade vid orden, fast Lübeckkonferensen, som verkligen hölls i oktober, sprang i stycken. Af brefväxling mellan Lübeck och Danzig i jan. 1470 framgår, att man då tänkt göra front på en gång mot svenskar och danskar. — Allt trängdes dock i bakgrunden af kampen mot England och de svårigheter att sammanhålla hanseförbundet, som yppade sig, och som i en riktning slutligen förde det så vida, att Köln utstöttes. En viss försiktighet tyckes äfven hafva gjort sig gällande från både svensk och dansk sida för att icke uppreta städerna ytterligare. Till denna tidpunkt hör det intressanta numret 327. Det är ett bref till Danzig, gifvet Varberg $^{18}/_{2}$ 1470 af följande herrar: Magnus Gren, Erik Nipertz, Ture Turesson, Erik Nilsson, Erik Karlsson, Eggert Krummedike, Gustaf Olsson och Trotte Karlsson. Det tjänar således till att bestyrka uppgiften om tiden för slaget vid Öresten i Sten Stures bref $^{11}/_{1}$ 1471 (Styffe III, CCXXI a. 6). Enligt ref:s åsikt torde vara rättast att antaga

[1] Mötet i Halmstad $^{29}/_{7}$ hunno städerna icke bevista. Jfr VI n. 132.

dessa sex, som nämnas *jämte* Erik Karlsson och Trotte Karlsson, vara de riddare, som omtalas i Styffe n. 129 (jfr Styffe CCXXI n. 5. Trotte, som särskildt nämd i 129, kan ej inräknas i de sex!).

I den stora recessen Bartholomei 1470 finnes icke ett ord om den dansk-svenska tvisten! Tidigare i månaden har verkligen varit tal om att afsända sändebud på Kristians begäran till Sverige (n. 355), men om däraf blef något, är icke, ref. veterligen, bekant. När Kristian sedan i oktober förhandlade med Lübeck och Hamburg om deras gemensamma fejd mot gref Gert, hette det, att städerna skulle vara »unvorplichtet» att följa K. »up» hans riken eller »unse dage dar to besendende, id en schege denne mit unsen beyden willen» (n. 400). På våren, allt under det förbundet mot Gert blef lifligare, arbetade Kristian på en åtminstone indirekt samverkan mot Sverige, men hans välvilja, som gaf sig uttryck i ytterligare inskränkningar i holländarnes handelsfriheter i hans riken, beskärde honom blott en sparsam rätt att värfva sjöfolk och rusta fartyg i hansehamnar. I öfrigt vidblefvo städerna sin vanliga taktik: att erbjuda en beskickning. En sådan afgick också cirka den första maj. Under rubriken »förhandlingar i Sverige» meddelas i sammanhang därmed två förut ej offentliggjorda skrifvelser, en från Jakob Ulfsson till hanseombuden i Stockholm, dat. Almarestäk $^{13}/_{5}$ 71, och en från Kristian till Lübeck, hvari han *förnyar* sin anhållan, att städerna måtte sända sina ställföreträdare till det öfverenskomna midsommarmötet i Stockholmsskären (Styffe IV, s. XIII). Af dat. den 31 maj »Reveshole vor unnsem slote Kopenhaven» torde följa, att konungen redan stigit ombord, ehuru han först den 9 juni lär hafva lämnat Dragörs redd. Städerna gjorde sig ej brådtom, de kände sin herr Kristian (Styffe s. XV) och Lübeck kallade de andra till öfverläggning först den 26 juni, alltså två dagar efter den för mötet utsatta tiden! — Under det Kristian pröfvar vapenlyckan, tiga urkunderna. I januari skrifver sedan drottn. Dorotea och utbeder sig ett möte i början af mars, där det skall rådslås »alze van Sweden wegen», men ur recessen (n. 514 § 5, jfr § 14) få vi ej veta mer, än att städerna nu höllo före, att Wismar, som »to nynen tiden» haft bud ute i denna sak, borde deltaga i beskickningen. Som medlemmar däraf kännas dock allenast doktor P. Bentz, som reste å Rostocks vägnar, och borgmästaren i Lübeck Johan Wunstorp. Bentz hade såsom särskildt uppdrag från Rostock att klaga öfver Otte Torbjörnsson på Elfsborg, som tagit ett rostockfartyg i de norska skären och för öfrigt skadat dess fiskare vid Skagen »beide nw unde to jare». I sitt svar (n. 573) förklarar Sture, att han befalt Otte ersätta skadan och ej förnya sitt ofog; hvarom icke, så ville han, Sturen, sig »so darinne bewisen, als my van rechte bort to donde». — Det är förspelet till Otte Torbjörnssons sorgliga episod, som här förnimmes.

I fjärde bandet träffa vi de urkunder, som angå Sverige, i synnerhet under det vestpreussiska sammanträdet i Elbing jan. 1503. Bland nyheter märkes först och främst ett bref från det svenska riksrådet till Danzig, med dato $^{1}/_{8}$ 1501 (märken efter sex sigiller). Af

detsamma synes, att i Vadstena ej blott varit en öfverläggning mellan de af Styffe IV, s. CCLXVI, VII namngifna herrarne, utan ett verkligt rådsmöte — låt vara icke talrikt besökt —, ty brefvet säges utfärdadt af »ganss rikes radt.» I detta ingå också norska herrar: efter Svante Nilsson uppräknas Knut Alfsson, Otte Matsen och David Fenkeler (ɔ: Sinclair), »rytters in Norwegen,» hvarefter följa fem »rytters in Sweden» jämte väpnaren J. Bese. Af de fem böra här anföras Erik Eriksson på Elfsborg och Bengt Ryning, hvilken således utan tvifvel blifvit riddare år 1497. Sten Kristersson till Salsta är också med; han har följaktligen icke först i oktober upptagits i riksrådet. Skrifvelsen innehåller de bekanta klagopunkterna mot kung Hans; äfven talet om baneren, som smädligen för svenskarne äro upphängda i Köpenhamn, återfinnes. »Det är så ute med oss», säger rådet, »att här fins knapt en mark silfver, en häst eller oxe, något järn eller koppar, allt hafva de främmande fogdar roffat bort.» En annan skrifvelse från rådet till Danzig anföres sid. 473 not 1. — I n. 348 hafva vi ett bref af $^{9}/_{9}$ 1503 till riksrådet från de lübska sändebud, som infunnit sig i Stockholm för att mäkla drottning Kristinas frigifvande: de kunna ej vänta längre på svar, om också riksföreståndaren ej hemkommit från sin färd till Kalmar, dit han »umme sunderghen tidinghe willen» måst begifva sig (jfr n. 430 § 18), och hvarifrån han i sällskap med Gad skulle resa till Vadstena för att genom dag och natt föra drottningen till Stockholm. En följd af deras påminnelser blef n. 439, hvari riksrådet och sändebuden gemensamt och i tvänne utvexlade exemplar göra kunnigt, att Sveriges män antaga lübeckarnes proposition om en ny sammankomst i Kalmar, Lübeck eller annan ort å tyska sidan, så framt den danska kungen accepterar förslaget i stället för det försutna Stralsundsmötet (jfr n. 430). De lübske herrarne följde sedan drottningen »tho hus,» på det intet hinder för hennes resa måtte mellankomma; de anlände till Lübeck först den 23 december, men hade ej lyckats träffa kung Hans på genomresan genom Danmark.

Ur de samtidigt gående underhandlingarna mellan Lübeck och Hans må anföras: man hade i Skåne tvungits »mit blotem live» draga i kungens tjänst mot Sverige; fartyg hade uppbragts och användts i kriget, hanseatiskt sjöfolk förts ombord på danska örlogsmän »tegen de Sweden to vechten.» Danskarne åter påstodo, att de beslagtagna fartygen kommit från Stockholm med fiendegods, enligt hvad »de breve darinne wesende» hade utvisat. Var nu ej detta alltid sant, funnos dock exempel därpå, och n. 388 § 55 ger en noga specificerad förteckning — fem kvartsidor lång! — å godset i ett dylikt fartyg samt lemnar därmed ett godt bidrag till vår handelshistoria för den tiden. Lastens värde steg till öfver 12,000 m. lüb. Åtskilliga prisvärden kunna härur och ur andra urkunder lätt beräknas; så stod kopparn till något mer än en mark lüb. för L𝔗, osmund till c. 29 mark lästen, tran till c. 100 mark för dito. Bland skeppare, hvilka förlorat sina fartyg, märkas en Lars Laurensson, en Knut Johansson, en Knut Elvessen; ref. kan icke med Schäfer hålla dessa för lübske

skeppare, utan är böjd att se i dem skandinaver (svenskar alla?), befraktade af hanseater. Samma gäller om den i band VI n. 366 nämde Olof Lauwerensson.

I de rysk-hanseatiska akterna höras ofta beskyllningar mot svenske köpmän och sjöfarande, som göra den af hanseaterna påbjudna handelsspärrningen fruktlös. Det klagas bl. a., att de köpa salt i Danzig och föra det till Narva. — Svenskar inflytta, ej få, till Danzig och upptagas där till borgare (IV, n. 80 § 4.). — Om Visby förmäles ett och annat. Det förvarar alltjämt flera viktiga dokument, som beröra hanseförbundets ställning till Ryssland, men vill icke, trots Lübecks intervention, utlemna till de livländska städerna i och för dessas blifvande förhandlingar med ryssarne det fredsinstrument, som den lübske rådsherren J. v. Niebur (registret till band IV säger: Nyebur, wahrscheinlich Ivangorod!!) utverkade år 1392. Blott en »utscryfft,» ej »der rechte bryff» kom i Revals händer.

Ännu mycket vore att framhäfva — om Gotenhof, om Skåne etc. —, men det sagda må vara nog. Ref. kan likväl ej neka sig nöjet att sluta sitt referat med att omförmäla ett litet bidrag till Beldenackes karakteristik, hvarmed band IV riktar oss. Den gamle fromme kardinal Peraudi fann sig på mötet i Rostock våren 1503 föranlåten att uppmana honom »de wahrheit to spreken» och icke vara en »Satanas engel».

K. G. Grandinson.

AUGUSTE STRINDBERG: **Les relations de la France avec la Suède jusqu'à nos jours.** Esquisses historiques des relations des deux pays. 249 sid. Paris, P. Ollendorf, 1891.

Vi skulle knappt upptagit herr Strindbergs bok till granskning, om den ej framträdde med en viss pretention och tack vare sitt språk möjligen i utlandet kunde väcka egendomliga föreställningar om den svenska historieskrifningens ståndpunkt. Ämnet är ju ett af de intressantaste och borde kunna gifva anledning till både djupsinniga och spirituella betraktelser. Tyvärr tillfredsställer detta arbete ej ens de måttligaste anspråk. Dess vetenskapliga värde är intet; där framdrages ej ett enda nytt faktum, det innehåller icke en enda originel tanke värd att taga vara på, men väl är det rikt på faktiska misstag, på afsiktligt eller oafsiktligt falska sammanställningar och vilseledande kombinationer, för att nu icke tala om tryckfelen.

Förbindelserna mellan de båda länderna voro ju icke under medeltiden så synnerligen stora eller egendomliga. För att öka deras vikt tvekar ej förf. att uppräkna ett antal skrifvelser vexlade mellan ärke-

biskoparne i det danska Lund och några franska prelater. Han är nog djärf att påstå, att svenska presterskapet (»le clergé de Suède») tryckte sina gudstjänstböcker i Paris, så att »våra äldsta tryck strängt taget tillhöra den franska literaturen» — och förhållandet är att ingen enda af svenska kyrkans breviarier, missaler o. s. v. är tryckt i Frankrike, utan antingen i Sverige eller Tyskland. Förf. talar om att »Frankrikes och Sveriges hof» redan långt tillbaka i tiden förbundit sig genom giftermålet mellan Olof Skötkonungs »petite-fille» och Filip II.[1] Förhållandet var, att Olofs sondotters sondotter blef gift med en rysk storfurste; deras dotter, således en rysk prinsessa, blef gift med en konung i Danmark; deras dotter, således en dansk prinsessa, blef gift med den franske konungen. Resonnemanget är onekligen magstarkt. Man vore frestad att tro, att förf. blott drifver groft gyckel med sina läsare.

Sid. 23 talar förf. om den helige biskop Brynolf såsom en berömd brokonstruktör eller brobyggare i Vestergötland. Det är fara värdt, att förf. äfven i detta fall fått saken om bakfoten, ifall ej skulden faller på hans lärda källa. Vestgötalagens biskopslängd vet mycket att berätta om de broar en företrädare till biskop Brynolf, den »gode biskop Bendikt», lät utföra på olika ställen i sitt stift, men om biskop Brynolfs verksamhet på detta område känner man, oss veterligen, ingenting.

Förf. uppträder inpå nyare tiden med en imponerande lärdom och återger på cirka 30 sidor den latinska texten till det första fördraget mellan Sverige och Frankrike. Ingen behöfver ångra att han hoppat öfver dessa blad, ty texten är felaktigt återgifven, felaktigt daterad och felaktigt lokaliserad — det sista i dubbel måtto. Och så har förf. den oförsyntheten att påstå, att luckorna i hans text härröra från »originalet», som finnes »dans les Archives de Suède, d'où il a été tiré». Originalet har nu i snart tvåhundra år varit förloradt, men texten har blifvit återställd och luckorna fyllda i »Sverges Traktater», utgifna af O. S. Rydberg, ett arbete som förf. emellertid ignorerar. — Om vi tillägga, att förf. gör sig besvär att på sid. 24 aftrycka en lista på böcker, som inköptes för Vadstena klosters räkning i början på 1400-talet, på ett sätt, som för icke fackmän gör den fullkomligt obegriplig, ty inga förkortningar äro upplösta, och där han låter fackmännen göra den uppbyggliga bekantskapen med en viss »Samuel Raymundi», hittills för medeltidsliteraturen obekant, så torde tillräckligt vara sagdt för att bilda sig en föreställning om beskaffenheten af dessa lärda ingredienser i förf:s arbete.

Förf. talar, ehuru kuriöst nog på det kapitel, som handlar om Erik XIV, om de första tillfällen, då fransmän kämpade på svensk jord. Får man tro förf. på sid. 94, skulle det varit vid Brunbäcks färja (år 1521); skall man tro honom sid. 96, skedde det i slaget på Tiveden 1520. Om sistnämnda tilldragelse får man den besynnerliga upplysningen, att fransmännen, hvilka i striden mot svenskarne skulle ha

[1] Förf. skrifver själf »Henrik II»!

förlorat omkr. 1,000 man, jämte ett par befälhafvare, af hvilka den ene bevisligen icke stupade där, »missnöjda öfver svenskarnes uppförande, omedelbart inskeppade sig för att återvända till sitt land». Ett originelt sätt att uttrycka följderna af ett nederlag!

Det väcker under sådana förhållanden ingen förvåning att af förf. få höra, att vestfaliska fredsunderhandlingen fördes i en liten stad »Lengezich», belägen mellan Osnabrück och Mynster,[1] eller att det var Lovisa Ulrika, som 1757 kom sitt nya fädernesland att taga del i kriget mot hennes bror Fredrik II. Det väcker ingen förvåning att finna teckningen af den franska skådespelarkonsten i Sverige full af misstag eller listan på »svenska soldater» i fransk tjänst till löjlighet ofullständig. Förf. gör sig besvär att också meddela en lista på franska sändebud i Sverige. Den är fullkomligt oduglig, namnen uppräknas på måfå huller om buller, utan årtal och likaledes utan fullständighet. Naturligtvis är förf. obekant med Wrangels förträffliga »Liste des diplomates français en Suède».

Det lönar icke mödan att fortsätta granskningen af ett verk som detta. Där finns ingen uppgift, när det ej är fråga om de mest triviala, som läsaren kan lita på utan att pröfva den, och hela framställningen är tendentiös i högsta grad, ty den går ut på att visa, att det är Frankrike Sverige har att tacka för hela sin andliga odling, liksom för hela sin politiska betydelse.

Vi ha Frankrike att tacka för så mycket i politiskt och intellektuelt hänseende, Sverige har i forna tider så länge och så ofta stått vid dess sida, ehuru visst icke alltid, såsom förf. tror sig kunna visa, i rollen af en »mercénaire», att man ingalunda behöfver en argumentation sådan som herr Strindbergs för att därom öfvertyga allmänheten. Man behöfver i det fallet endast hålla sig till den osminkade sanningen och icke heller dölja att Sverige, när allt kommer omkring, står i lika stor, om ej större, skuld till Tyskland.

Boken är dedicerad till »l'Alliance française». Vi kunna icke lyckönska den ärade föreningen till en hyllning af detta slag.

---

[1] En konferens hölls i *Lengerich* i fjorton dagars tid år 1645.

Öfversikt af Tidskrifter
och andra periodiska publikationer

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utg. af K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets Akademien genom H. Hildebrand. **XII, 3. 4.** R. Larsson, Södermannalagens språk. I. Ljudlära.
Tolfte delen är härmed afslutad.

Arkiv för Nordisk Filologi utg. under medverkan af S. Bugge m. fl. genom A. Kock. **VII.** Ny följd, **III, 4.** F. Jónsson, Ulige linier i drotkvædede skjaldekvad. — A. Kock, Fornnordiska kvantitets- och akcentfrågor. — K. Kålund, Prof. K. Gislasons autobiografiska optegnelser. — K. Kålund, Anm. af A. M. Reeves, The Finding of Wineland the good and the History of the Icelandic discovery of America. — H. Gering, Anm. af G. Morgenstern, Oddr Fagrskinna Snorre. — **VIII,** N. F., **IV, 1.** S. Bugge, Runstenen fra Opedal i Hardanger. — J. Thorkelsson, Personalsuffixet *-m* i förste Person Ental hos norske og isl. Oldtidsdigtere. — K. Gislason, *U*- og *regressiv* *v*-omlyd af *á* i islandsk. — E. Wadstein, Anm. af J. Torkelsson, Beyging sterkra sagn-orda i islensku. — G. Cederschiöld, Anm. af W. Ranisch, Die Völsungasaga.

Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening. 1891. Om de forna kyrkogodsen i Gestrikland. — Gestriklands vapen. — Hospitalskyrkan i Gefle. — Om Upsala domkyrkas gods på Gaddön och fästet Gaddaborg. — Om ryssarnes härjningar i Gestrikland. — Fornfynd i Hedesunda. — Uppgifter angående klockor och inventarier i några af Gestriklands kyrkor. — Ledamotsförteckning.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1891, 1.** V. Rydberg, Porträttfynden i Faijûm. — Undersökningar i Germanisk mythologi af V. Rydberg, anm. af A. U. Bååth. — **2.** Generallieutenant Jörgen Bjelkes Selvbiografi. Udg. for förste gang af J. A. Fridericia, anm, af H. I. Huitfeldt-Kaas. — **3.** S. Wide, Aristoteles återfunna skrift om den athenska statsförfattningen.

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1891, 4.** E. B., Demokratisk och byråkratisk reaktion mot representationssystemet. — **7, 8.** L. H. Å., Ett lif i strid för folkens frihet.

Historisk Tidskrift. Sjette række, udgivet af den danske historiske forening ved dens bestyrelse. Redigeret af C. F. Bricka. **3, 1.** L. Koch, Kong Fredrik VI:s barndom og ungdom. — A. D. Jörgensen,

De historiske folkeviser og Nils Ebbesen. — A. D. Jörgensen, Kampen mellem Kongerne Sven og Valdemar 1157, II. — K. Erslev, Det Stockholmske blodbads forhistorie og C. Paludan-Müllers opfattelse deraf. — K. Erslev, C. Paludan-Müllers theori om sagnkritikens methode. — Literatur og kritik. — Småstykker.

Prof. Erslev har lemnat en liten undersökning af de historiska källornas relativa värde, närmast med afseende på Paludan-Müllers framställning af detta ämne, och pröfvar sin åsikt i ett faktiskt fall, med afseende på Stockholms blodbad, i det han undersöker de två aktstycken, som i detta hänseende äro de afgörande: kättaredomen den 8 nov. och de tre Uppsalakanikernas berättelse till Gustaf Vasa ett par år efter händelsen. Han kommer till det resultat, att Allens framställning af händelsens utveckling är i det hela den riktiga och att Paludan-Müllers åsikt att beslutet om blodbadet ej var på förhand planlagdt, utan ett ögonblickets verk, icke kan hålla streck. Frågan har förut varit behandlad under de historiska öfningar, prof. Erslev ledt med sina lärjungar.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. **Bd. 5: H. 1.** Aktstykker, nærmest vedrörende Forholdet til Sverig 1810—11.

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1891, 4.** I bokhandeln: Ställningar och förhållanden i Finland af Sven Palme; Står Finlands rätt i strid med Rysslands fördel? af L. Mechelin, anm. af M. G. S. — F. G., O. G., M. G. S. och Georg Granfelt, Till universitetets 250-års minne. — **5.** I bokhandeln: Ur Finlands historia, publikationer ur de alopaeiska papperen, redigerade af A. Neovius, h. 1—6, anm. af M. G. S. — **6.** M. G. Schybergson, Talleyrand i hans memoarer och politiska korrespondans. — **7.** K. M. Thordén, Gammalkatolska unionen i Utrecht 1889. — I bokhandeln: Öfversiktstabeller till nyare tidens historia af C. A. Jansson, anm. af T. Dillner.

Historiallinen Arkisto toimittanut Suomen Historiallinen seura **XI** innehåller följande uppsatser på svenska: K. G. Leinberg, Om finska studerande i Jesuitkollegier. — C. v. Bonsdorff, Landskapsmöten i Finland på 1670-talet. — S. G. Elmgren, Finska arméens gång öfver Neva 1708.

Baltische Monatsschrift XXXVIII, 4. H. Baron Sass, Der Grundbesitz im alten Oesel. — **5.** W. Greiffenhagen, Der Rosenkronsche Process. (1681—1687.)

Festschrift der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst zum Feier ihrer 75-jährigen Bestehens. — Herzog Jakobs von Kurland Kolonien an der Westküste von Afrika.

Deutsche Litteraturzeitung. Herausgegeben von August Fresenius. **1891, 24.** Die Gefechte bei Steinau an der Oder vom 29 August bis 4 September 1632. Das Treffen bei Steinau an der Oder am 11 October 1633 von F. Taeglichsbeck, anm. af Droysen.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von Dr. L. Quidde. **V, 2 (1891).** O. Hartwig, Ein Menschenalter Florentinischer Geschichte (1250—1292). Schluss. — F. Arnheim, Beiträge zur Geschichte der Nordischen Frage in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. — Kleine Mittheilungen. — Berichte und Besprechungen (Neuere czechische Geschichtsforschung; Neuere Literatur zur Geschichte Englands im Mittelalter m. m.). — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Hr Arnheim fortsätter sina studier öfver Sveriges utrikes politik under senare delen af frihetstiden med begagnande bl. a. af preuss. Geheimestatsarkivets akter samt af den ryska literaturen. Förf. behandlar här »Das Russische Project einer nordischen Allianz und die Parteien in Schweden» samt riksdagen 1765—66 och dess förhållande till den europeiska politiken.

Hansische Geschichtsblätter. Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte. Jahrg. 1889. Kleinere Mitteilungen: G. v. der Ropp, Zum Wisbyschen Seerecht. — W. Stieda, Lübeck, Rostock und Landscrona.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Max Lehmann. Neue Folge XXX, 3. P. Kehr, Zur Geschichte Otto's III. — O. Meinardus, Beiträge zur Geschichte der Handelspolitik des grossen Kurfürsten. — Miscellen. — Literaturbericht. — XXXI, 1. J. Jung, Das römische Munizipalwesen in den Provinzen. — M. Lehmann, Boyen's Denkwürdigkeiten. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. Schäfer, Hanserezesse 1477—1530, IV; Mecklenburgisches Urkundenbuch XV).

Neue Heidelberger Jahrbücher. Herausgegeben vom historisch-philosophischen Vereine zu Heidelberg. I, 2. O. Karlowa, Die Rangklassen des Ordo salutationis sportularumque provinciæ Numidiæ, insbesondere die Coronati. — A. v. Domaszewski, Beiträge zur Geschichte der Perserkriege. — A. v. Domaszewski, Die Entwicklung der Provinz Moesia. — J. v. Pflugh-Harttung, Keltische Bauwerke. — A. v. Gutschmid, Die Heidelberger Handschrift der Paradoxographen. — A. C. Clark, Die Handschriften des Graevius. — A. v. Oechelhäuser, Philipp Hainhofers Bericht über die Stuttgarter Kindtaufe im Jahre 1616. — G. Meyer, Die Verhandlungen des preuss. Abgeordnetenhauses über den Erlass von Stempelsteuern für Fideikommisse. — J. Erdmannsdörffer, Zur Geschichte der Heidelberger Bibliotheca palatina. — A. Hausrath, Festrede gehalten bei der Enthüllung des Scheffel-Denkmals zu Heidelberg am 11 Juli 1891.

Preussische Jahrbücher. Herausgegeben von H. Delbrück. **April 1891.** O. Harnock, Livland als Glied des deutschen Reichs vom dreizehnten bis sechszehnten Jahrhundert.

Ungarische Revue. 1891, 5. A. Szilágyi, Siebenbürgen und der Krieg im Nordosten.

Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger. 1891, **Mars—Avril.** L. Beauchet, Étude sur les sources du droit Suédois jusqu'au XVe siècle. — **Mai—Juin.** Comtes-rendus critiques: Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar, som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. Utg. af Emil Hildebrand och Oscar Alin, anm. af K. Olivecrona.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1891, 3.** Discours du président de la société d'histoire diplomatique à l'assemblée du 6 juin 1891. — Rapport du secrétaire général. — Compte rendu du trésorier. — D. Bikélas, Le philhellénisme en France. — Gabriac, Justifications présentées par Talleyrand sur le meurtre du duc d'Enghien. — Fraknoï, La politique extérieure du roi Mathias de Hongrie. — Une lettre du connétable de Montmorency à la ville de Strasbourg. — Rapport du chevalier de La Luzerne ministre de France à Philadelphie sur la situation politique, militaire et commerciale des États-Unis à la fin de l'année 1781. — Comptes rendus (Mémoires du prince de Talleyrand m. m.). — Chronique (bl. a. Historisk Tidskrift 1890; Valda skrifter af A. J. v. Höpken). — Bibliographie.

Revue Historique. 1891, Mai—Juin. I. Flammermont, Le second ministère de Necker (1er article). — H. Lot, De l'origine du mot Carolingien. — G. Bonet-Maury, Le testament de Renée de France, duchesse de Ferrare. — Bulletin historique (France; Espagne; Russie). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie. — **Juillet—Août.** M. Marion, Une famine en Guyenne (1747—1748). — G. Pagès, Les frères Formont et les relations du Grand-Electeur avec la cour de France. — A. Babeau, L'intervention de l'État et l'instruction primaire en province sous la Régence. — P. Robiquet, La municipalité parisienne et la Révolution. Période constitutionelle. — Bulletin historique (France). — Correspondance. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Om förändringen af Sveriges allianssystem åren 1680—1682 i dess sammanhang med de europeiska förvecklingarna. Akademisk afhandling af RUDOLF FÅHRÆUS. x + 162 sid. Upsala 1891.

Den akademiska afhandlingslitteraturen har under de sista åren i högre grad än förut sysselsatt sig med Sveriges diplomatiska historia. De uppgifter, som denna gren af den historiska vetenskapen förelägger forskaren, höra ingalunda till de lättare. Ett lands politiska läge betingas för hvarje ögonblick af så många faktorer i dess inre och yttre förhållanden, att det torde vara ytterst svårt att uppleta och redogöra för alla de motiv, som inverkat på gången af en viktigare diplomatisk underhandling. Äfven källornas beskaffenhet ökar svårigheten, då den relativa ensidigheten i diplomatiska aktstycken och den ofullständiga kunskapen hos de handlande personerna om hvarandras afsikter och motiv tvingar den, som vill vinna fullständigare insikt härom, att äfven genomleta de utländska arkivens gömmor. Icke desto mindre blir alltid en skildring, grundad på de inhemska källorna, af högt värde, ty den kan, om den är väl gjord, redogöra för en viss stats politiska ställning, betraktad från dess egen synpunkt, för de motiv, som ledt dess egna statsmän, och de intressen, som betingat dess egen vexlande hållning till den europeiska politikens aktuela frågor. Såsom bidrag till denna särskilda stats politiska historia må väl en sådan utredning anses tillfyllestgörande. För den forskning däremot, hvars mål är att skildra det europeiska statssystemets historia eller utreda samtliga de faktorer, som under en viss period bestämt de många enskilda staternas maktförhållanden till hvarandra, räcker visserligen icke en blott på det inhemska arkivmaterialet byggd framställning till, men äger äfven från denna synpunkt en viktig betydelse såsom ett material eller ett nödvändigt förarbete.

Den afhandling, hvarmed hr Fåhræus framträdt såsom historisk författare, är af intresse från båda dessa synpunkter — såsom bidrag såväl till den svenska statens diplomatiska historia som till kunskapen om den allmänna europeiska politikens utveckling. Den handlar om, huru första grunden lades till en fast opposition gent emot den franska monarkins öfvermäktiga ställning i Europa under 1600-talets senare hälft, samt om den andel Sverige tog i denna händelse.

Den skiftning i Sveriges allianssystem, som betecknas af garantitraktaten i Haag 1681, var betingad både af dess egna och de allmänt europeiska intressena. Så länge de habsburgska kronornas hotande öfvervikt utgjorde politikens ledande faktor, hade den nära förbindelsen mellan Sverige och Frankrike trots dessa makters i grunden skilda väsen haft sitt berättigande i sträfvan till ett gemensamt mål, som på samma gång var af vikt för båda makternas särskilda syften och hela det europeiska statssamhället. Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna hade grundat och upprätthållit denna förbindelse, emedan de politiska förhållandena fordrade densamma, men visserligen icke utan inre motvilja och med stor försiktighet, på det icke Sverige skulle blifva ett medel för Frankrikes egoistiska sträfvanden. Genom de westfaliska fredsluten och den pyrenäiska freden bröts emellertid för alltid det spanskt-österrikiska principatet i Europa, och i stället började den ärelystna franska monarkin framstå såsom ännu farligare för den europeiska jämvikten, än någonsin de habsburgska staterna. Faran var dess större, som den franska monarkins krafter genom en strängt centraliserad förvaltning stodo till regeringens fulla disposition och leddes från en enhetlig synpunkt. Därmed var det berättigade i alliansen mellan Sverige och Frankrike borta; det fanns icke vidare något gemensamt mål, utan såväl Sveriges egna behof som den allmänna politiska ställningens kraf anvisade den svenska staten att bryta med Frankrike och träda i spetsen för en koalition till upprätthållande af de dyrt tillkämpade fredssluten i Osnabrück och Münster.

Denna nya uppgift framträdde först efter Karl Gustafs död, men den då följande svenska regeringen var icke densamma vuxen; den vacklade utan hållning mellan de europeiska partierna, till dess ändtligen 1672 års fördrag ånyo tillknöt bandet mellan Sverige och Frankrike. Det var ett af de största diplomatiska felsteg, som en svensk regering någonsin begått; det var ett verk af den kortsynta statsmannavisheten och de lumpna subsidieintressena hos den dåvarande af fransysk hofglans bländade epigonaristokratin. Magnus Gabriel de la Gardie och hans likar menade sig fortsätta Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas politik, då de i stället utan motivet af svenska intressen mot hela det europeiska samhällets fordringar gjorde Sverige till ett verktyg för fransk eröfringslusta — ett verk lika samvetslöst lättsinnigt och dåraktigt, som om det nutida Sverige af svärmeri för den franska republikens förmenta demokratiska jämlikhet och frihet skulle sluta sig till en fransk-rysk koalition. Sverige fick också böta för sitt fel genom ett mångårigt krigs nöd och elände, de nyeröfrade provinsernas ockupering eller härjande af fienden och en fred, som väl genom den segerrika allierades vapen och diplomati i det närmaste återgaf det förlorade landområdet, men genom det förnedrande sätt, hvarpå den slöts, lät rollen af ett underordnadt osjälfständigt verktyg för en eröfrande makts planer framstå i skarp dager.

Den nödvändiga följden af denna hårda lexa borde blifva och blef en förändring af Sveriges politiska alliassystem, och den statsman, som i själfva verket lagt grunden härtill, är Johan Gyllenstjerna. Man

kan icke nog starkt framhålla, att grundtanken i hela hans politiska åskådningssätt var ett nära förbund mellan de nordiska kronorna, hvarigenom dessa skulle intaga en mäktig och fullt självständig ställning i den europeiska politiken. Först i andra hand och såsom ett underordnadt moment ingick i hans plan ett bevarande af den franska alliansen, men visserligen utan förnedrande villkor af subsidier eller förpliktelser, som kunde medföra ett beroende af Frankrike. Detta fasthållande af förbundet med Frankrike skedde endast i fredens intresse och emedan viktiga handelsintressen för ögonblicket hindrade en anslutning till sjömakterna. Blott om man strängt fasthåller denna synpunkt, blir det klart, att häri i själfva verket låg innesluten en systemförändring. Ty då Frankrike hvarken kunde eller ville uppgifva sina eröfringstendenser, utan i stället midt under freden beredde sig till en oerhörd kränkning af den europeiska folkrättens grundsatser genom sina reunioner, är det tydligt, att en självständig och fredsbevarande politik icke kunnat i längden förenas med en fransk allians, utan förr eller senare måst leda till ett förbund med Frankrikes motståndare, särskildt Holland och kejsaren.

En sådan svängning i den svenska politiken genomförde Bengt Oxenstjerna efter Gyllenstjernas förtidiga död, men visserligen på ett helt annat sätt än denne tänkt sig. I likhet med Carlson synes hr Fåhræus anse Oxenstjernas politik såsom den följdriktiga och af de europeiska förhållandena betingade utvecklingen af den svenska diplomatin. Hr F. ger genom hela sin skildring den prägeln åt Bengt Oxenstjernas verk, att detta varit det enda riktiga, åtminstone det bästa, som under förhandenvarande omständigheter kunde göras. »Såväl Sveriges enskilda som Europas intressen förenades i hans system» (s. 18). I denna fråga, förhållandet mellan Oxenstjernas statskonst och den närmast föregående svenska utrikespolitiken — själfva utgångspunkten för afhandligen — är recensenten af annan mening än författaren. Jag anser Bengt Oxenstjernas politiska system såsom en försämring eller ett bortfuskande af Johan Gyllenstjernas; visserligen en följdriktig och ganska yrkesskickligt genomförd öfvergång från Frankrikes sida till det motsatta lägret, men handlöst samt med uppoffrande af reella intressen för Sverige och af den självständiga och trygga plats, som Gyllenstjerna velat bereda detsamma i ett nytt alliaussystem. Johan Gyllenstjernas stora grundtanke, förbundet med Danmark, uppgafs, men därmed också möjligheten af en annan politik än antingen ett fasthållande af det franska förbundet eller anslutning till Frankrikes motståndare på dessas villkor. Ett af dessa, som Holland gjort till betingelse för ett formligt fredsslut och därmed för hvarje diplomatiskt närmande, var förnyandet af de gamla handelstraktaterna, hvilka endast svåra omständigheter förmått en svensk regering att sluta, ty de inneburo Sveriges kommersiela beroende af den nederländska handelsstaten. Denna eftergift hade aldrig behöft göras, om förbindelsen med Danmark fasthållits. De europeiska förhållandena hade nödgat Holland att förr eller senare acceptera de nordiska staternas villkor för ett förbund, ej tvärtom. Sverige hade

med en sådan utveckling af dess diplomatiska förhållanden egt en vida mer dominerande rol i den nya alliansen och framför allt en större trygghet för sina besittningar, än Karl XI:s utrikespolitik någonsin förmådde bereda. Bengt Oxenstjerna formligen dref Danmark i Frankrikes armar och gjorde det till en farlig och ständigt lurande fiende, som endast med svårighet hölls i schack genom den olycksaliga förbindelsen med holsteinska huset. Hvad detta betydde för vår följande utveckling, det visar Karl XII:s historia. Hans öde är icke blott en följd af egna misstag utan lika mycket af det diplomatiska arfvet från hans fader, hvars både inre och yttre politik för visso ej varit så vis, som man älskat framställa densamma.

Johan Gyllenstjernas skandinavism var en originel och storslagen tanke, långt höjd öfver de samtida svenska statsmännens trånga vyer. Det är visserligen en fråga, huruvida äfven han skulle förmått realisera densamma, i fall en längre lefnad varit honom beskärd; det gamla hatet mellan svensk och dansk behärskade ännu det då lefvande släktet. Men en stor statsman förmår ofta i trots af sin samtids fördomar göra sin politiska uppfattning gällande, och Gyllenstjerna ägde medlet därtill i sin konungs förtroende. Historiens gång låter äfven hans plan framstå såsom den konsekventa utvecklingen af den skandinaviska nordens historia. Sedan Kalmarunionen sprängts, måste förhållandet mellan de nordiska rikena blifva ytterst fiendtligt, så länge Sverige ännu saknade sina naturliga gränser. Detta mål var uppnådt, och den naturliga revanchekänslan hade fått rasa ut i ett blodigt krig, som visade Sveriges tillräckliga styrka att bibehålla de vunna dansk-norska landskapen. Därmed var tiden kommen för försoning och samverkan. Karl Gustafs vidtomfattande ande hade pröfvat möjligheten af den dansk-norska monarkins fullständiga eröfring — en idé, som kanske ej var alldeles främmande för Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna. Ett dylikt försök var numera otänkbart, och endast en nära diplomatisk allians i förening med ekonomisk union och ömsesidig eventuel successionsrätt var den möjliga formen för en sammanslutning af de båda makterna. Från både Danmarks och Sveriges sida möttes också deras bästa statsmän i gemensamma tankar för de nordiska folkens framtid, och fördragen i Lund 1679 voro uppslaget till en storartad politisk nybildning, som kanske gifvit en annan vändning åt Europas öden. För Danmark var dess omintetblifvande en verklig olycka. Danmark har sedan den tiden alltid innehaft en skef och falsk ställning i det europeiska statssystemet, och däri ligger förklaringen till dess ständiga motgångar. Sverige åter torde i den diplomatiska anslutningen till Danmark haft den enda, men storartade möjligheten att bevara sin politiska stormaktsställning och därmed också att fylla en europeisk mission, som ålåg den makt, hvilken segrat i striden om Östersjöns ostkustländer, nämligen att värna och bevara dessa den vesterländska odlingens utposter gent emot den hotande barbariska makten i öster. När oskickliga händer löste de ännu sköra banden mellan de förut rivaliserande brödrafolken, gjorde de äfven till intet den största utsikt, Europa

kanske haft, att hindra Rysslands framträngande vesterut. Att sörja öfver möjligheter, som icke blefvo verklighet, är emellertid icke historiens sak, men väl hafva vi rätt och skyldighet att från synpunkten af hvad som varit möjligt, bedöma hvad som verkligen skedde. Från en sådan synpunkt karaktärisera vi den politik, som efter Johan Gyllenstjernas död kom till styret med dess rätta epitet såsom en visserligen nykter, men relativt inskränkt och af traditionel svensk fördom behärskad medelmåttspolitik.

Sedan Bengt Oxenstjerna blifvit kanslipresident och Karl XI öfvertygats om riktigheten af hans politiska planer, togs det första steget till deras förverkligande, då Oxenstjerna i okt. 1680 inför rådet framlade det från Frankrikes sida gjorda projektet till ny allians och på samma gång den sedan ett år hvilande frågan om ratifikation af den i sept. 1679 underskrifna handelstraktaten med Holland. Såsom resultat af dessa rådplägningar framgingo två synnerligen viktiga beslut. Den svenska regeringen fordrade betydelsefulla förklaringar af det franska förbundsprojektet, hvarigenom hela denna underhandling ställdes i vida fältet. [1]) Därjämte beslöts att ändtligen ratificera 1679 års traktat med Holland, hvarmed det hinder, som dittills stått i vägen för en formlig fred med denna makt, skulle undanrödjas. Endast i artikeln om holländarnes behandling såsom amicissima gens måste nu ett undantag göras för de exceptionelt stora förmåner, som fördragen i Lund medgifvit Danmark. Order i detta syfte afgingo till Gyldenstolpe, Sveriges sändebud i Haag, d. 23 okt. 1680.

Här framträdde nu emellertid genast en oväntad svårighet, som i själfva verket betecknar den afgörande brytningen mellan Oxenstjernas och Gyllenstjernas statskonst. Det hemliga fördraget i Lund föreskref en gemensam handelspolitik, och det var just med stöd häraf, som Gyllenstjerna på hösten 1679 kunnat förhindra ratifikationen af den ungefär samtidiga handelstraktaten med Holland. Han har till och med lofvat Danmark att aldrig verkställa en dylik ratifikation.

[1]) Herr F. har i sin afhandling framställt en ny uppfattning af den långvariga förbundsunderhandling med Frankrike, som fördes samtidigt med den holländska och först på hösten 1681 afstannade. Med stöd af Oxenstjernas egna uttalanden i synnerhet i förtroliga bref polemiserar hr F. (s. 18) mot Carlson, hvilken betraktar den fortgående franska underhandlingen endast såsom ett medel att dölja de samtidiga förhandlingarna med Holland och att, i fall dessa skulle misslyckas, hålla vägen öppen för en återgång till en fransk allians. Hr F. anser, att Oxenstjerna verkligen på allvar velat åstadkomma ett franskt förbund och tänkt sig möjligheten af att, sedan allianserna med Frankrikes motståndare väl voro genomförda, ytterligare kringgärda den europeiska freden genom ett fördrag med Frankrike. — Äfven beträffande karaktären af rådslagen i okt. 1680 har hr F. en ny åsikt. Hr F. frånkänner dem all principiel betydelse. De hafva icke utgjort debatt om utvecklingen af Sveriges utrikespolitik i allmänhet, såsom Carlson framställer dem, utan endast rört sig om det positiva franska förbundsprojektet samt den holländska ratifikationsfrågan. Oxenstjerna har icke röjt, ej heller rådsherrarne anat, att här i själfva verket var fråga om att inleda en hel systemförändring. — Hr F:s bevisföring är i båda fallen af intresse, men icke öfvertygande.

Så snart danska regeringen erhöll underrättelse, att underhandlingar med Holland icke desto mindre nu voro inledda, fick dess minister i Stockholm i uppdrag att ofördröjligen framställa den fordran, att Sveriges sändebud i Haag skulle instrueras att gemensamt med det danska yrka afskaffandet af några för de nordiska ländernas sjöfart och handel besvärliga pålagor samt att i freden mellan Sverige och Holland de forna förbund mellan dessa makter icke skulle förnyas, som varit Danmark till prejudice (särskildt 1640 och 1645 års traktater). Danmarks fordringar stodo i full öfverensstämmelse med andan af fördragen i Lund, i det förra fallet till och med med ordalydelsen. Det var ett högst besvärligt hinder för Oxenstjerna, som antagligen icke haft fullt reda på innehållet af det hemliga förbundsfördraget i Lund. Så snart den samvetsgranne Karl XI insett de danska fordringarnas rättmätighet, afgingo trots all Oxenstjernas opposition de äskade orderna till Gyldenstolpe, och därmed hotade hela underhandlingen med Holland att gå om intet. Nu begynner vid svenska hofvet ett häftigt intrigspel mellan å ena sidan Oxenstjerna, som uppbjöd hela sin förmåga att förmå konungen ändra beslut, å andra sidan den danske ministern i Stockholm, Scheel, hvilken ifrigt understöddes af hofkanslern Örnstedt. Örnstedt hade varit Gyllenstjernas medsändebud i Lund och var troligen den ende, som jämte konungen fullt kände de där afslutade fördragen. Han har nu sträfvat att upprätthålla Gyllenstjernas planer och framträder såsom deras målsman gent emot Oxenstjerna. Oxenstjerna afgick efter en längre tids tvekan och korsande beslut hos Karl XI med segern, hvartill nog bidragit, att han för sin politik kunde uppkalla konungens dynastiska sympatier. Slutet blef, att Danmark måste ge efter i fråga om de äldre traktaterna, holländarne i fråga om de misshagliga pålagorna, hvilkas afskaffande äfven låg Karl XI om hjärtat, hvarefter ändtligen handelsfördraget och freden ratificerades i början af april 1681.

För dessa synnerligen viktiga förhandlingar har hr Fåhræus icke tillräckligt begagnat det inhemska arkivmaterialet, och hans framställning har därigenom blifvit allt för knapphändig och delvis oriktig. *Envoyén Vellingks brefväxling med K. M.* bland riksarkivets *Danica* innehåller mycket värdefulla upplysningar, som sprida ljus häröfver. Af dessa papper, jämförda med de utdrag af danska sändebudet *Scheels bref till sin regering*, som meddelas i *Fryxells Handlingar rörande Sveriges historia I*, framgår, att Oxenstjerna i den svåra dilemman mellan holländarnes bestämda fordran, att de äldre förbunden skulle förnyas, och danskarnes, att vissa såsom skadliga för Danmark skulle utelemnas, hittat på den utvägen att gifva Danmark en formlig deklaration, att konfirmationen af 1640 och 1645 års traktater icke skulle lända alliansen mellan Sverige och Danmark till prejudice. Konungen gick in på denna plan; Gyldenstolpe i Haag fick contra-order att icke vidare påyrka uteslutandet af de nämnda traktaterna, och svenska regeringen erbjöd Danmarks sändebud en sådan deklaration, som Oxenstjerna föreslagit. Scheel hade emellertid hvarken lust eller tillåtelse att gå in på denna utväg och fortsatte med sina bestämda protester

mot ratifikationen. Det var härom striden rörde sig mellan Oxenstjerna och hans motståndare, huruvida danska regeringen skulle förmås att acceptera den erbjudna deklarationen eller Karl XI ge efter för Danmarks fordran. Ännu i slutet af jan. 1681 fick Scheel order af sin regering att fortfarande framställa sina remonstrationer och till och med vända sig till Karl XI direkt utan Oxenstjerna såsom mellanhand för att framhålla det berättigade i Danmarks invändningar. Scheel lyckades äfven d. 8 febr. erhålla audiens, och hans föreställningar i förening med Örnstedts inverkade på konungen så, att denne beslöt förnya de förra orderna till Gyldenstolpe om 1640 och 1645 års traktater. Endast genom yrkan, att man först skulle invänta underrättelse från det svenska sändebudet i Köpenhamn, Mauritz Vellingk, kunde Oxenstjerna utverka uppskof med de nya ordernas afsändande till Gyldenstolpe.

Oxenstjerna hade nämligen å sin sida funnit på att direkt vända sig till de ledande i Danmark. Vellingk fick i uppdrag både genom order af K. M. d. 24 jan. och privata bref af kanslipresidenten att hos danska konungen och vederbörande ministrar försäkra, att Sverige genom traktaten med Holland endast söker fred med denna makt, samt att erbjuda den deklaration, som förut erbjudits Danmarks sändebud i Stockholm. Vellingk, som förut ej haft med dessa förhandlingar att göra, svarade först, att han hade föga hopp att kunna uträtta något. Den 7 febr. fick han emellertid tillfälle att hos Kristian V och hans förnämste rådgifvare framföra Karl XI:s försäkringar och anbud, och den skarpsynte diplomaten tyckte sig märka, att man vid danska hofvet icke »med sådan chaleur» satte sig däremot. Denna iakttagelse var verkligen riktig. Danska regeringen hade redan börjat tänka på eftergift, och samma skrifvelser, som befallt Scheel att vända sig direkt till Karl XI, hade gifvit honom tillåtelse att, därest ratifikationen af den holländska traktaten icke stod att ändra eller förhindra, taga emot den erbjudna deklarationen. Första vinken härom fick Oxenstjerna nu genom Vellinkgs bref, som ankom den 15 febr. De påtänkta orderna till Gyldenstolpe inställdes, och man väntade, att Scheel omedelbart skulle få befallning att upphöra med sina protester. Då emellertid en sådan befallning lät vänta på sig, fick Vellingk nya order den 28 febr. att till danska konungen personligen — i dennes egna händer — öfverlemna en afskrift af den omtalta deklarationen med förnyande af Karl XI:s försäkringar om sin orubbade vänskap. Innan Vellingk hann fullgöra detta, fick Scheel ändtligen bestämd befallning att låta bero vid de gjorda remonstrationerna mot holländska traktatens stadfästelse. Därmed hade danska regeringen ingalunda uttryckligen medgifvit, att den skulle emottaga deklarationen såsom fullgod garanti gent emot återupplifvandet af 1640 och 1645 års förbund mellan Sverige och Holland, utan härom fortgingo underhandlingar i Köpenhamn hela mars månad. Först d. 10 mars fick Vellingk tillfälle att till Kristian V personligen öfverlemna afskriften af deklarationen och redan på eftermiddagen samma dag förklarade den danska rikskanslern Ahlefeldt, att frågan om de-

klarationens formliga emottagande skulle debatteras i fullt råd. Den 28 mars kunde Vellingk ändtligen meddela, att danska konungen vill emottaga Karl XI:s deklaration med förtydligande af några termer, och Vellingk anser sig kunna försäkra, att något vidare inkast mot ratifikationen af freds- och handelstraktaterna med Holland icke från dansk sida skall ifrågakomma.

Därmed var det farliga hindret undanröjdt, och det första steget till ett närmare förbund med Holland kunde tagas. Men på samma gång var i själfva verket vänskapen med Danmark uppoffrad. Huru litet den svenska regeringen sedan brydde sig om traktaten i Lund med denna makt, framgår däraf, att de nu begynnande underhandlingarna om en allians med Holland inleddes utan Danmarks vetskap.

Redan i midten af mars 1681, innan ännu ratifikationsunderhandlingarna voro bragta till slut, framställdes från holländsk sida de första antydningarna om en närmare allians, hvilket ju äfven var svenska regeringens innersta syfte. Först när freden var ratificerad, fick dock Gyldenstolpe (d. 13 april) order att försäkra Sveriges benägenhet för ett förbund, och härmed begynner i djupaste hemlighet en viktig underhandling, som slutligen leder till den för hela Europas historia betydelsefulla garantitraktaten i Haag d. 30 sept. 1681. Hr Fåhræus skildrar på ett åskådligt och intressant sätt den skiftande underhandlingens gång med alla de många slitningar, tillfälliga missförstånd och oväntade hinder, som flera gånger hotade omintetgöra det hela, till dess ändtligen det gemensamma intresset öfvervann de skiljaktiga sträfvandena och lyckades leda dem till ett gemensamt mål.

De största svårigheterna för tysthetens bevarande beredde de tungrodda och egendomliga former, som den nederländska förbundsförfattningen fordrade. Hufvudkällan för hr Fåhræus' kunskap om det faktiska förloppet vid garantitraktatens antagande i Holland utgöres af den franska diplomaten d'Avaux' skildring i *Negociations de M. le Comte d'Avaux en Hollande depuis 1679 jusqu'en 1684*. Den redogörelse, som hr F. på grund häraf ger, är dock icke fullt klar och låter icke ana, att de holländska statsmännen tillgripit några mindre författningsenliga utvägar. Af d'Avaux' arbete framgår dock tämligen tydligt, att underhandlingens vikt och behofvet af sekretess vid detta tillfälle liksom vid trippelalliansens antagande 1668 och flera andra gånger i nederländska förbundsrepublikens historia framtvungit ovanliga former. Då någon utredning häraf icke torde föreligga från holländsk sida, vill rec. icke ingå djupare i detta ämne, utan blott i korthet framhålla, att garantitraktaten från holländsk sida antagits och undertecknats af ett efter medlemmarnes pluralitet röstande utskott af generalstaterna, sedan man gent emot de möjliga följderna af ett författningsbrott skaffat sig stödet af bifall från provinsen Hollands stater och några få deputerade från de öfriga. Först efter traktatens undertecknande d. 30 sept. drogs ärendet under samtliga provinsstaternas pröfning, emedan den formliga ratifikationen omöjligen

kunde ske, utan att generalstaterna fått ordentlig fullmakt härtill af sina kommittenter, provinsstaterna.

Den franska regeringen hade emellertid oaktadt alla försiktighetsmått redan d. 28 aug. (7 sept.) — enligt d'Avaux' uppgift — fått reda på hvad som förehades, och nu gjordes från fransk sida kraftiga försök att spränga det hotande förbundet mellan Sverige och Holland. Dessa ansträngningar måste naturligtvis till följd af den metod, som användts för fördragets tillkomst, rikta sig på de i okt. begynnande ratifikationsunderhandlingarna i de särskilda provinserna. Hr F. ägnar ett särskildt kapitel åt dessa sprängningsförsök, som ej blott bedrefvos i Holland utan äfven i Stockholm, där flera af riksråden vid frågans behandling i rådet (okt. 1681) gingo Frankrikes ärenden. De franska diplomaternas möda var dock förgäfves. Den 9 (19) dec. följde den formliga ratifikationen, och i jan. 1682 kunde ratifikationsinstrumenten utvexlas.

Den sista delen af hr Fåhræus' afhandling är ägnad åt de underhandlingar mellan Sverige och kejsaren, som ledde till ett närmare förbund mellan dessa makter. Kejsaren blef naturligtvis inbjuden att biträda och biträdde äfven garantitraktaten i Haag på våren 1682. Men Karl XI ansåg äfven nödvändigt att genom en särskild traktat med kejsaren försäkra sig om en mer specificerad garanti för sina besittningar, särskildt de tyska, och om en noga bestämd hjälpsändning i fall af dessas angripande. En sådan säkerhet var af nöden gent emot den hotande sammansättningen mellan Frankrike, Brandenburg och Danmark, och först därigenom var slutstenen lagd till den af Oxenstjerna genomförda systemförändringen. Hur angelägen Karl XI var om en sådan allians, framgår af hr Fåhræus' skildring. I slutet af juni 1681 anlände Gabriel Oxenstjerna såsom svenskt sändebud till Wien med uppgift att arbeta för ett förbund. Det kejserliga hofvet visade väl sin benägenhet i allmänhet, men den gamla afvogheten mot Sverige och än mer de brännande förhållandena till Ungern, som togo de kejserliga statsmännens uppmärksamhet i anspråk, gjorde, att underhandlingen fördes med ovanlig långsamhet. Det är Karl XI, som måste bekväma sig att först framkasta de närmare villkoren för en allians; det är han, som ideligen påminner om ett kejserligt sändebuds affärdande till Stockholm, och det är äfven på hans initiativ, som kejsaren slutligen förmås ingå på en dubbel underhandling om samma sak, så att samtidigt med att Althan förhandlar med svenska hofvet, underhandlar Gabriel Oxenstjerna med det kejserliga, på det att ett utjämnande af skiljaktigheterna desto snarare skulle komma till stånd. Till och med ett närmande till Frankrike skedde på våren 1682 från svensk sida för att påskynda hofvet i Wien. Ändtligen d. 6 dec. 1682 blef den nya traktaten af kejsaren underskrifven och ratificerad.

Genom denna allians samt den ungefär samtidigt afslutade speciela traktaten med Holland angående medlen att nå det i garantitraktaten uppställda allmänna ändamålet var Sveriges nya ställning i det europeiska statssystemet fullt bestämd, sådan den under långa

tider skulle förblifva. Sverige hade brutit sin gamla förbindelse med Frankrike och ställt sig i oppositionens led gent emot dess öfvermakt och eröfringslusta. Det är för visso ett viktigt och väsentligt moment både i dess egen och Europas historia.

Till sist några ord om formen för hr Fåhræus' afhandling. Rec. kan endast med odelade loford berömma det utmärkt klara sätt, hvarpå författaren lyckats uppställa och behandla det invecklade ämnet. Öfverskådlighet och reda förena sig med en angenäm och lätt flytande stil, som ytterligare förhöjer värdet af den omfattande arkivforskning, hvars resultat hr Fåhræus i denna afhandling framlagt.

L. S.

Historiska anteckningar om Sveriges nötkreatursafvel. Af Fr. Åkerblom. 196 + xl sid. Göteborg, Göteborgspostens Aktiebolag 1891. Kr. 4,50.

Det är ett i hög grad intresseväckande arbete vi härmed anbefalla åt våra läsares uppmärksamhet. Författaren, Göteborgspostens kände redaktör, har, ehuru icke själf praktiserande jordbrukare, med omisskännelig kärlek omfattat sitt ämne, synbarligen nedlagt mycken möda på samlandet af dit hörande sakuppgifter samt förstått att gifva sin framställning en synnerligen tilltalande form.

Såsom titeln angifver, är arbetet framförallt *historiskt* och ansluter sig såtillvida till arbeten af P. v. Möller, H. Forssell m. fl., som behandla jordbrukets historia. Själf har förf. begagnat en omfattande literatur och äfven anstält forskningar i arkiver, bl. a. Riksarkivet. Efter en inledning, hvari påvisas huru otillfredsställande eller åtminstone för våra förhållanden otillämpliga de klassificeringar äro, som af åtskilliga vetenskapsmän försökts med afseende på de *forntida* nötkreatursraserna, öfvergår förf. till den egentliga framställningen af vår tama boskaps historia. I första kapitlet, »forntiden och den äldre medeltiden», framhålles bl. a. att Sverige under denna period sannolikt hade i förhållande till folkmängden betydligt större kreatursstock än på senare tider, samt att på många hundra år efter de historiskt kända invandringarna våra svenska kreatur sannolikt icke undergått några mera betydande förändringar; ända till inemot slutet af 1700-talet spåras endast undantagsvis försök till något slags förädling eller förbättring af de befintliga kreatursslagen.

Ladugårdarna voro i äldre tider ytterst små, trånga och eldfarliga, och att det var illa beställdt med renligheten framgår bl. a. af den gamla gissgåtan: »fyra gånga, fyra hänga, två visa vägen, en slinker efter ständigt smutsig» (syftande på kons ben, spenar, horn och svans). I den senare medeltiden (kap. 2) synas klostren hafva haft relativt högt uppdrifven nötboskapsskötsel; deras jordagods blefvo, såsom bekant, vid Gustaf Vasas reformation mestadels »kungs-

ladugårdar», såsom t. ex. S:ta Clara nunneklosters stora betesmarker — en stor del af nuvarande Norrmalm, Rörstrand — Kongl. Djurgården hade redan tidigare kommit under kronan. — Af komjölken gjordes under medeltiden nog mest smör, men i vissa provinser äfven mycket ost; bl. a. omtalas »Vestgötaostarna» såsom »jättestora» och Östgötaosten var känd för sin »underbara godhet». Till ostberedning användes dock ofta hufvudsakligen får- och getmjölk. Smörtjärnan var sannolikt alldeles lik den, som var allmänt i bruk på 1850-talet och ännu torde förekomma här och där i landet.

»Under Gustaf Vasas och hans söners tid» (kap. 3) och ett godt stycke in »under eröfringstiden» (kap. 4) fortfor Sverige att frambringa ladugårdsprodukter i ganska stor myckenhet till export. Men därefter och under »tiden näst före och under enväldet» (kap. 5) ruinerades småningom ladugårdsnäringen dels af de täta krigen och tunga gärderna, dels af härjande kreaturssjukdomar, som i vissa landsdelar nästan alldeles förstörde kreatursstocken; och vid Karl XII:s död var ställningen äfven i detta afseende förtviflad. Under »frihetstidens förra hälft» (kap. 6) teoretiserades, orerades och reglementerades väldeligen, men *gjordes* icke synnerligen mycket för kreatursskötselns upphjälpande. Och ännu sämre blef det under »frihetstidens senare hälft» (kap. 7), då i Sverige — liksom, med korta mellantider, i nästan hela Europa från 1711 ända till 1768 — svåra pestartade kreatursfarsoter härjade, såsom t. ex. 1745 i största delen af landet och våldsammast i Skåne. För öfrigt motverkades nötboskapsskötselns utveckling af den förkärlek, som man på den tiden — merkantilsystemets klangdagar — egnade åt schäferierna (med finulliga får) för manufakturernas skull. De dåliga kommunikationerna och den bedröfliga oredan i penningeväsendet genom »Rikets Ständers banks» bankrutt voro ock svåra olägenheter, hvarjämte lagstiftningen lade sten på bördan genom småaktiga bestämmelser om tid och plats för landtmannaprodukters försäljning m. m. »Mösspartiet trefvade in på reformernas väg; men hela ekonomien var lika undergräfd som den politiska moralen.»

Under »de tre sista decennierna af adertonde århundradet» (kap. 8) gjordes åtminstone goda ansatser till nötboskapsskötselns förbättrande; förf. har särskildt framhållit den förtjänstfulla verksamhet. som utöfvades af den berömde Jonas Alströmers söner, Clas — »Kobergsrasens» grundläggare genom import af holländska afvelsdjur — och Johan, samt finnen Peter Johan Bladh. Och öfverhufvud var under denna tid »mer att anteckna om framsteg i den svenska ladugårdsnäringen än under 200 föregående år.» 1 kapitlet (9) om »de tre första tiotalen af vårt eget århundrade» kastar förf. en mycket intressant återblick på de föregående tämligen planlösa försöken att förbättra vår kreatursafvel» och karakteriserar särskildt de tre mest »inhemska» raserna: *fjällrasen*, det efter all anledning ursprungligaste af alla skandinaviska kreatursslag; den *småländska* (och gottländska) landt- eller skogsrasen, som möjligen härstammar från de östeuropeiska stepperna; samt den *skånska*, »tydligen tillhörande låglandsraserna,

kanske i urtiden korsad med vildboskap, i senare tider säkerligen rätt mycket uppblandad med holsteinska eller holländska afvelsdjur.» För öfrigt omtalas några äldre korsningsprodukter och flera under ifrågavarande period uppkomna nya slag, såsom Tidö, Åtvidabergs, Dybecks m. fl. Äfven påpekas inflytelsen af Thaers m. fl. berömda utländska författares arbeten, och kastas en blick på de nu uppkomna hushållningssällskapens och landtbruksakademiens första lifsyttringar.

Kapitlet (10) om »den fortsatta utvecklingen och den enskilda företagsamheten till och med seklets midt» är rik på intressanta fakta från denna period, då J. Th. Nathorst och ännu mer Edv. Nonnen, Alexis Noring m. fl. voro verksamma för att med engelskt blod (af åtskilliga nyanser) förädla våra kreatursstammar, då M. Philipson importerade Holsteinare till Marieborg vid Norrköping, då dessutom Holländare af flera slag infördes till många gårdar (mest i södra Sverige), Voigtländare till ett par ställen, Jyllands-kor t. o. m. till Uppland och Södermanland etc., och öfverhufvud »ett mixtum compositum af import kom till stånd inom kort tid — utan vidare tillförlitliga studier eller rön att bygga på.» Ett något liknande omdöme tyckes förf. icke hafva varit obenägen att fälla om »Stamholländeriväsendet» (kap. 11), äfven om han »visst icke vill påstå att statens stamholländerier spelade samma roll för kreatursafvelns förbättrande som nykterhetspredikantens dräng, hvilken jämt var onykter och följde med som ett afskräckande exempel.» Säkert är att särskildt detta kapitel och det följande (tolfte och sista) »För tjugo, trettio år sedan och ändå litet längre tillbaka» äro i hög grad både lärorika och pikanta.

Åtskilliga af de »hänvisningar och noter», som i en särskild afdelning (s. I—XXXVIII) bifogats efter den egentliga texten, äro från vetenskaplig synpunkt mycket värderika; för vår del skulle vi dock föredragit att hafva fått dem såsom anmärkningar under texten — men detta är en smaksak. Afbildningarna äro i allmänhet karakteristiska och fint utförda. Önskligt hade nog varit att flera typer blifvit afbildade och väl äfven att åtminstone de flesta afbildningarna (i st. f. nu blott ett fåtal) varit kolorerade. Öfverhufvud skulle ju också mot bokens innehåll kunna göras den anmärkningen, att det är något ojämt — delvis mycket rikhaltigt, delvis mera magert. Författaren behöfver icke taga en sådan anmärkning tungt, enär han i sitt förord uttryckligen betonat, att boken icke gör anspråk på fullständighet. Men väl må det tillönskas förf. tid och tillfälle att själf fullfölja och komplettera det arbete, han med så stor framgång har företagit sig, och hvaraf redan den nu framlagda frukten med full rätt blifvit af herrar prisdomare vid senaste allmänna landtbruksmötet omnämnd såsom »ett högst erkännansvärdt inlägg i kulturhistoriskt hänseende.»

J. L—r.

Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges von D:r OTTO BLÜMCKE. 445 s. Stettin 1890.

Under de senaste åren hafva från tysk sida flera bidrag lämnats till det nordiska sjuårskrigets historia. Det sist utkomna af dessa är ofvannämnda, i Baltische Studien införda afhandling, i hvilken d:r Blümcke redogör för Pommerns förhållande till de stridande makterna. För sitt ämne har han varit nog lycklig att finna ett synnerligen rikhaltigt, hittills obegagnadt material i statsarkivet i Stettin och stadsarkiven i Stettin, Greifswald och Stralsund. På detta har han hufvudsakligen byggt sin framställning, men han har äfven tagit kännedom om den hithörande tryckta literaturen, och särskildt förtjänar det framhållas, att hans kunskaper sträcka sig till i Sverige och Danmark utgifna skrifter.

För innehållet i det omfångsrika arbetet kunna vi här ej närmare redogöra. Vi vilja endast lämna några antydningar. Författaren visar, i hvilken svår ställning Pommern befann sig under kriget. Ej blott den ytterst försiktige Barnim XI i Stettin, utan ock de öfriga hertigarne, bland hvilka Johan Fredrik omtalas såsom den mest begåfvade, önskade iakttaga en sträng neutralitet, en mening, hvari de styrktes af sina rådgifvare. Med denna hållning voro de krigförande dock icke belåtna, utan sökte hvarje part draga öfver hertigarne på sin sida, mindre för att erhålla deras militäriska bistånd än för att försäkra sig om de viktiga pommerska hamnarne och tillförseln från dessa. Det lyckades väl hertigarne att hålla sig utom striden, men denna förorsakade likväl landet betydliga förluster. Fredrik II i Danmark och Lybeck yrkade nämligen, att åtminstone all handel med Sverige skulle afbrytas. Flera pommerska städer såsom Stralsund och Greifswald ville emellertid alls icke underkasta sig en sådan inskränkning i sin sjöfart, utan fordrade att såsom neutrala få fritt handla med såväl Sverige som Danmark. Med anledning häraf fingo de röna en bitter fiendskap af danskarne och lybeckarne, hvilka borttogo så många af deras fartyg, som de kunde öfverkomma. Berättelsen om dessa trakasserier och om de underhandlingar, som af dem blefvo en följd, upptager en icke ringa del af arbetets innehåll. För en svensk läsare erbjuder den samma ej synnerligt intresse. Långt mera är detta fallet med redogörelsen för de försök att medla fred mellan de nordiska staterna, i hvilka de pommerska hansestäderna och hertigarne deltogo, och hvilka till en del från dem utgingo. Man kan förstå deras ifriga bemödanden att få lugnet återställdt, då man betänker, hvilka förluster Pommerns handel led genom kriget. Skada blott, att deras ansträngningar kröntes med så ringa framgång! Något verkligt tillmötesgående bevisades dem icke af de stridande, icke en gång af Erik XIV, ehuru denne stod i ett särdeles vänskapligt förhållande till Stralsund och Greifswald på grund af dessa städers villighet att göra honom tillförsel. På fredens afslutande hafva sålunda

de pommerska medlingsförsöken ej utöfvat något inflytande. Däremot hafva de nyssnämnda städernas handelsförbindelser med Sverige både varit af betydelse för själfva kriget och haft viktiga följder för framtiden. De aflägsnade Pommern från Lybeck och Danmark och närmade det till Sverige. De knöto i själfva verket de första trådarna till de band, som sedermera skulle så fast förena de båda länderna med hvarandra. Förf. slutar för öfrigt sin skrift med en särdeles god framställning af fredsverket i Stettin.

Författarens arbete vittnar om mycken välvilja för Sverige, på samma gång som det bär prägeln af tysk grundlighet och innehåller utan tvifvel mycket af intresse, som förut ej var bekant. Vi tro emellertid, att det skulle vunnit betydligt i öfverskådlighet, om en del mindre väsentliga detaljer hade utelämnats. Några obetydliga misstag, som vi under genomläsningen antecknat, vilja vi slutligen anmärka. På sid. 7 och 8 talas om Erik XIV:s kröning 1562 i st. f. 1561. Sid 117 uppgifves, att de danska och lybska flottorna förenat sig vid Bornholm den 30 maj 1564. Föreningen hade emellertid då redan ägt rum, ty denna dag började slaget vid Öland. Sid. 202, slaget vid Svarterå bör häldre kallas slaget vid Axtorna. På sid. 312 säger förf. att Fredrik II:s tilltänkta landtåg 1568 ej blef af på grund af upproret mot Erik XIV. Denna åsigt är dock alldeles grundlös. Fredrik II ville ej veta af något stillestånd med hertigarne, men tåget måste inställas till följd af brist på lifsmedel och penningar.

F. W.

Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts. Herausgegeben von Max Herrmann und Siegfried Szamatólski. I—III. 1891.

Renässancens latinska litteratur har länge varit ett bland litteraturhistoriens styfbarn. De klassiska filologerna ansågo sig ej hafva något att skaffa med dessa vitterhetsalster, som ej ens tillhörde latinitetens »järnålder», och de, hvilka tecknade den moderna litteraturens häfder, förbigingo dem likaledes, ej sällan af ren okunnighet — ty nästan alla hithörande skrifter tillhöra litteraturens sällsyntheter — men ofta äfven till följd af några dimmiga föreställningar om språket såsom uttryck för folkanden; de, hvilka skrifvit på latin, ställdes helt kategoriskt utanför den nationella utvecklingen och deras skrifter tillmättes ingen betydelse i folkets historia, ehuru en opartisk undersökning otvifvelaktigt skulle hafva tillerkänt dem ett större både formelt och reelt värde än de arbeten, hvilka samtidigt affattades på modernt språk.

De senaste årtiondena hafva lyckligtvis krossat dessa fördomar, och man har nu i den latinska renässancelitteraturen funnit ett bland

litteraturhistoriens tacksammaste och intressantaste forskningsområden. För icke länge sedan (1885) började Geiger att utgifva en särskild Vierteljahrschrift für Kultur und Litteratur der Renaissance, hvilken ännu fortgår, ehuru i förening med en annan tidskrift (Zeitschrift für Vergleichende Litteraturgeschichte und Renaissance-Litteratur), och de där lämnade litteraturöfversikterna visa, att undersökningarna på detta fält drifvas både med fart och med framgång.

Den sista mera betydande frukten af detta intresse är den samling, »Lateinische Litteraturdenkmäler», som här anmäles för denna tidskrifts läsare. Samlingen afser att i billiga och vetenskapligt noggranna upplagor reproducera humanisternas, särskildt de tyska humanisternas mera berömda skrifter. Bland författare hvilkas arbeten här skola publiceras, kunna nämnas Conrad Celtes, Erasmus, Eobanus Hessus, Bebelius, Morus m. fl. Tre häften äro redan utgifna. Det första upptages af ett äfven för oss svenskar intressant drama, Gnapheus Acolastus, som nu utgifvits af den flitige d:r Johannes Bolte. I sin väl skrifna inledning uppräknar utgifvaren alla upplagor och öfversättningar af den ryktbara skolkomedien. Bland dessa senare har han dock icke upptagit Linköpingslektorn Samuel Petri Brasks Filius Prodigus (1645), som på sina ställen är ren öfversättning, på andra åter bearbetning af Gnapheus' stycke. Det andra häftet innehåller ett omtryck af det polemiska dramat Eckius Dedolatus, utg. af Siegfried Szamatólski. Detta stycke, som i mycket erinrar om humanisternas bekanta satir, Epistolæ obscurorum virorum, är likaledes riktadt mot skolastiken, som här personifieras i Luthers ryktbare motståndare Johann Eck. Författaren dolde sig bakom en pseudonym, under hvilken man velat igenkänna humanisten Willibald Pirkheimer. Szamatólski söker i sin inledning uppvisa ohållbarheten af denna åsikt, under det han däremot känner sig mera tilltalad af en af A. Jung först framstäld hypotes, enligt hvilken en för öfrigt föga känd Mattheus Gnidius skulle hafva varit den sannskyldige författaren. I det tredje häftet meddelas en annan bland protestanternas stridsskrifter, det ryktbara skoldramat Pammachins af Thomas Næogeorgus (Kirchmeyer). Ehuru utan något speciellt intresse för oss svenskar, är detta drama ytterst karaktäristiskt såsom ett uttryck för den förbittring, med hvilken de första lutheranerne angrepo påfvedömet.

H. S.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utg. af K. Vitterhets, Historie och Antiqvitets Akademien genom H. Hildebrand. **VIII, 3.** O. Montelius, Den förhistoriska forskarens metod och material. — W. Schürer von Waldheim, Uppländska stenåldersfynd kända år 1884.

Arkiv för Nordisk Filologi utg. under medverkan af S. Bugge m. fl. genom A. Kock. **VIII.** Ny följd, **IV, 2.** R. C. Baer, Über die Orvar Odds saga. — A. Noreen, Bidrag till den nordiska slutartikelns historia. — G. Morgenstern, Zur überlieferung der grossen Olofssaga Tryggvasonar. — N. Beckman, Om *y*-typen som tecken för ändelsevokaler i Siælinna tröst. — A. Noreen, Bidrag till äldre Västgötalagens täkstkritik. II. — R. C. Unger, Bemærkninger om nogle islandske og norske håndskrifter fra Middelalderen, m. m.

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia utgifna på föranstaltande af länets fornminnesförening. **V, 1** (adertonde häftet). **1891.** G. Stedt, Bohus (början på denna uppsats, åtföljd af 10 planscher).

Läsning för Folket 1891, 2. F. Schenström, Armfeltska karolinernas sista tåg.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet utg. af C. T. Odhner. **XV.** Årsberättelse för år 1890. — Förteckning på Statsrättsliga handlingar. hvilka i original förvaras i Riksarkivet [1569—1872]. — Den nya Riksarkivbyggnaden.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1891, 4.** K. Piehl, Ett fornegyptiskt tempel. Nilbild. — Svenska Fornminnesföreningens tidskrift Bd 8: H. 1; Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen, aftecknade och beskrifna på föranstaltande af Svenska Fornminnesföreningen. H. 6. Vadstena slott, anm. af G. Djurklou. — **5.** S. I. Boëthius, Några drag ur historien om härjningarna på svenska ostkusten 1719. Tal vid Fil. Doktorspromotionen i Uppsala den 30 Maj 1891. — Les relations de la France avec la Suède jusqu'à nos jours af A. Strindberg, anm. af H. Schück.

Skandinavisches Archiv. Zeitschrift für Arbeiten Skandinavischer Gelehrten auf dem Gebiete der Philologie, Philosophie und Geschichte, Herausg. von E. T. Walter. Bd. 1: H. 1—2 (1891). Sam. Wide. Bemerkungen zu der spartanischen Lykurgoslegende.

Svensk Tidskrift utg. af F. v. Schéele. **1891, 9, 10.** A. G. S. Josephson, Bibliografisk öfversikt af Svensk periodisk literatur.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. **Femte delen** innehåller bl. a.: Minne af öfverintendenten frih. C. F. Adelcrantz, författadt af C. R. Nyblom.

Ymer. Tidskrift utg. af Sv. sällskapet för antropologi och geografi. **1891, 1.** G. Storm, Den danske geograf Claudius Clavus eller Nicolaus Niger III—VI (med facsimile).

K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Månadsblad, 1890 juli—september. Från akademiens sammankomster. — Fornminnen i Uppland undersökta sommaren 1890. — Tvänne medeltidsgrafvar i Lunds domkyrka. — Präglingen i k. Myntet år 1889. — Fynd från Öster Ryfte på Gotland. — Altarprydnaden i Östra Herrestads kyrka. — Gotlands medeltidskonst. — Fattigbössor. — Hvarjehanda. — Ur lärda sällskaps handlingar och tidskrifter. — Litteratur.

Finsk Militär Tidskrift. 1891. Augusti—september. G. Synnerberg, Ett hundrafemtio års minne. Slaget vid Willmanstrand den 23 augusti 1741. — **Oktober.** G. Synnerberg, Tillägg till uppsatsen »Ett hundrafemtio årigt minne».

Finsk Tidskrift utgifven af F. Gustafsson och M. G. Schybergson. **1891, 8.** R. Hausen, Urkundsamling i Östersjöprovinserna. — G. Nordensvan, I Paris för 70 år sedan. — I bokhandeln: Storfurstendömet Finlands grundlagar, jämte ståndsprivilegierna och gällande författningar angående styrelseväsendet utgifna af L. Mechelin, anm. af R. A. W. — Utdrag ur Åbo stads dombok 1633—34, utg. af G. Granfelt, anm. af C. v. B. — Anteckningar om adeliga ätten Tigerstedt af E. S. Tigerstedt anm. af G. Granfelt. — **9.** W. Söderhjelm, Medeltidens kärleksdomstolar och striden om deras existens. — I. A. Heikel, Aristoteles' nyupptäckta skrift om Atenarnes statsförfattning. — I bokhandeln: Gustaf II Adolf af G. Björlin, anm. af M. G. S. — Viborgska afdelningens album. 2, anm. af O. G. — **10.** M. G. Schybergson, Ett bref från H. G. Porthan till C. F. Mennander. - I bokhandeln: Hedvig Eleonoras Drottningholm af J. Böttiger, anm. af C. G. E. — Öfversikt af svenska befästningsväsendets utveckling från äldsta till närvarande tid, H. 1 af L. G. T. Tidander, anm. af C. S.

Baltische Monatsschrift XXXVIII, 8. T. Christiani, Beiträge zur Geschichte Livlands während der Regierung Karls XI, von Agathon Hammarskjöld. — Miscellen: Eine Hochzeit auf dem Schlosse zu Åbo anno 1648.

Allgem. evang.-luth. Kirchenzeitung. 1891, 19—23. Die Eutwickelung des Missionslebens in Schweden während des 19. Jahrhunderts.

Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von Dr. L. Quidde. **VI, 1 (1891).** W. Judeich, Die Schlacht bei Adrianopel am 9 Aug. 378 n. Chr. — R. Davidsohn, Entstehung. des Consulats. Mit besonderer Berücksichtigung des Comitat Florenz Fiesole. — F. Stieve, Herzog Maximilian von Baiern und die Kaiser krone. — Kleine Mittheilungen. — Berichte und Besprechungen (Neuere Literatur zur Geschichte Englands seit dem 16. Jahrhundert; Neuere Literatur zur Geschichte Englands im Mittelalter). — Nachrichten und Notizen. — Bibliographie zur Deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel und Max Lehmann. Neue Folge **XXXI, 2.** H. v. Wilke, Gouverneur Morris, amerikanischer Gesandter in Paris während der Schreckenszeit. —

H. Dondorff, Adel und Bürgerthum im alten Hellas. — M. Lehmann, Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung im Heere Friedrich Wilhelm's I. — Miscellen. — Literaturbericht. — Berichte gelehrter Gesellschaften.

Literarisches Centralblatt. 1891, 18. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, anm. af K.—L. — **19.** Archiv für die Geschichte Liv-, Est und Curlands. Folge 3: Bd. 2. Revaler Stadtbücher. 2, anm. af K.—L. — **20.** Würzburger Bücher in der k. schwedischen Universitäts-bibliothek zu Uppsala. von P. Wittmann, anm. af R. — **35.** Hanseakten aus England 1275 bis 1412. Bearbeitet von Karl Kunze. Hansische Geschichtsquellen. Hrsg vom Verein f. hansische Geschichte. Bd. 6. anm. af L—g. — **42.** Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Herausg. von J. Jastrow. 11. Jahrgang 1888. Berlin 1891. — **47.** Die Verhandlungen Schwedens u. seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser. Th. 3. 1633—34.

Ungarische Revue. 1891, 6, 7. Kurze Sitzungsberichte: A. Szilágyi, Georg II. Rákóczy in Polen.

The English Historical Review. Edited by S. R. Gardiner. **1891, July.** J. H. Round, The introduction of knight service into England. — J. Gairdner, Did Henry VII murder the princes? — M. Oppenheim, The royal and merchant navy under Elizabeth. — Sidney J. Owen, Count Lally. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. De Sleutels van de Sont door G. W. Kernkamp, anm. G. Edmundson). — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications. — **October.** J. H. Round, The introduction of knight service into England Part 2. — I. S. A. Herford, The confraternities of penitence. — W. A. B. Coolidge, The early history of the referendum. — G. Edmundson, Louis de Geer (ättens stamfader i Sverige). — J. W. O'Connor Morris, Ireland: 1793—1800. — Notes and documents. — Reviews of books. — List of historical books recently published. — Contents of periodical publications.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la société d'histoire diplomatique. **1891, 4.** Vladan Georgévitch, La Serbie au congrès de Berlin. — La prison de prince Charles-Édouard Stuart. Tragédie anglaise à l'imitation de Shakespeare. Traduit de l'anglais par le S^{r}··· en prose. 1749; communiquée par M. le duc de Broglie. — Comptes rendus. — Chronique. — Bibliographie. — Tables des matières pour l'année 1891.

Revue Historique. 1891, Septembre—Octobre. P. Monceaux, La légende des Pygmées et les nains de l'Afrique équatoriale. — G. Bonet-Maury, Le testament de Renée de France, duchesse de Ferrare; suite et fin. — A. Morel-Fatio, La marquise de Gudanes. — Bulletin historique (France; Angleterre; Italie). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Novembre—Décembre.** C. Jullian, Ausone et son temps. Première partie: la vie d'un Gallo-Romain à la fin du IVe siècle. — J. Tessier, La chronique d'Ekkehard. — A. D. Xénopol, L'empire Valacho-bulgare. — A. Cartellieri, La naissance de Philippe-Auguste. — P. Vauchelet, Le général Gobert. Première partie: 1760—1763. — Bulletin historique (France; Italie). — Comptes-rendus critiques (bl. a. Les relations de la France et de la Suède jusqu'à nos jours par A. Strindberg). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Rättelser

Till elfte årgången.

Sid. 39 r. 7 uppifrån läs *föll* genomborrad
» 47 » 2, 3 nedifrån » President i krigskollegium blef han 1732.
» 51 » 14 » » *Örnfelt*
» 99 » 3 » » *42 ff.*
» 205 Noten tillhör sid. 206
» 256 m. fl. st. läs *Pufendorf*
» 266 r. 18 nedifrån läs alla *ofrälse* civila ämbetsmän
» 267 » 10 » » af borgerskapet *och magistraten*

Till Innehållsförteckningen 1881—1890.

Sid. 14 r. 13 uppifrån utgår *271*
» 33 » 17 » läs *376*
» » » 35 » » Mon. Germ. *historica*

Till sid. 333 r. 1 nedifr.

Titisfjord är det n. v. *Tysfjord.*

II.

Bibliografi 1890.

(Upprättad af **Kristian Setterwall**).

Tillägg till 1888.

1852. **Zur Katastrophe des $\frac{10}{20}$ Mai 1631.** Af *Karl Wittich.* Utg. s. 1—39 o. 101—132 af *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg.* Jahrg. 23. (Äfven i ett litet separattryck om 96 sid.)
1853. **Alte Rechnungen aus der Schweden-Zeit in Bauske.** Von *L. Arbusow.* Utg. s. 36—39 af *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1888.*
1854. **Aus den Chroniken der Holsteinischen Elbmarschen.** Von Dr. *Detlefsen.* Utg. s. 198—265 af *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.* Bd. 18.
Berör Sveriges krig i Holstein under Karl XII.
1855. **S. Barthelemy under svenskt välde.** Af *E. O. E. Högström.* Akad. afh. (1) + 102 s. Upsala. Pr. 1,50.
Se nedan »Recensioner» 1583.
1856. **Documents recueillis de différentes archives** (1548—1836) par *B.* IX + (1) + 144 s. La Haye.
Se nedan »Recensioner» 1589.

Tillägg till 1889.

1857. **Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430.** Bd. 6. IV + 655 s. 4:o. Leipzig, Duncker.
Se nedan »Recensioner» 1557.
1858. **Die Admiralsakten von Pfalzgraf Georg Hans, Graf zu Veldenz.** Utg. s. 1—55 af *Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln* herausgegeben von Konstantin Höhlbaum. H. 18.
1859. **Eine Originalurkunde Gustav Adolfs über ein Kirchspiel in Westpreussen.** Mitgetheilt von *M. Toeppen.* Utg. s 101—104 af *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsverein.* H. 27 (1889).
1860. **Quellenbeiträge zur Geschichte der kriegerischen Thätigkeit Pappenheims von der Schlacht bei Breitenfeld bis zur Schlacht bei Lützen.** Von *S. Röckl.* Programm des königlichen Maximilians-Gymnasiums für das Schuljahr 1888—89. 82 s. München.
1861. **Die Schlachtfelder Gustav Adolf's in der Leipziger Ebene.** Utg. s. 521—524 af *Wissenschaftliche Beilage der Leipziger Zeitung 1889.*
1862. **Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631 bis 1634.** Von *Georg*

Irmer. Th. 2. 1633. LXXXV + 431 s. Leipzig, Hirzel. Utgör Bd. 39 af »Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven».
Se nedan »Recensioner» 1568.

1863. **Die Gefechte bei Steinau a. d. Oder vom 29 August bis 4 September 1632.** Das Treffen bei Steinau a. d. Oder am 11 Oktober 1633. Von *F. Täglichsbeck.* Mit einem plan und einer Uebersichtsskizze. XIV + 114 s. Berlin, E. S. Mittler & Sohn. Pr. 2,50.
Se nedan »Recensioner» 1566.

1864. **Archangel als Handelsconcurrentin Revals im 17. Jahrhundert.** Von *W. Greiffenhagen.* Utg. s. 162—180 af *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands.* Bd. 4 (1889).

1865. **Expeditionen till Arkhangelsk 1701 m. m.** Af *W. Berg.* Utg. s. 373—402 af *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia.* IV, 5 (1889).

1866. **Beiträge zur Geschichte der nordischen Frage in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.** Von *Fritz Arnheim.* Utg. s. 410—443 af *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1889.* Bd. 2.

1867. **Claus Pavels' Dagböger for Aarene 1812—1813.** Udgivne for den norske historiske Forening af Dr. *Ludvig Daae.* H. 2, s. 161—283. Kristiania 1889.

1868. **Meddelelser fra det Kongelige Gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for 1886—1888.** XXI + 398 s. Kbhvn, Reitzel. Pr. 5 kr.

1869. **Vidskepelsen i Finland på 1600-talet.** Bidrag till Finlands kulturhistoria. Af *Rafaël Hertzberg.* Akad. afh. (2) + 152 s. Helsingfors.

1870. **Akter och bref till baltiska frågans historia under 16:de och 17:de seklen.** Af *Georg Forstén.* (Titeln på ryska). 340 s. St. Petersburg.
Se nedan »Recensioner» 1598.

1890.

1871. **Historisk Tidskrift** utgifven af *Svenska Historiska Föreningen* genom *E. Hildebrand.* Årg. 10, 1890. 372 + 88 + (2) s. + Bilagor Sthlm. Pr. för medlemmar 5 kr.
Innehåll:
Arfstvisten mellan Nils Nilssons till Traneberg och fru Ingegerds till Öja afkomlingar. Af *G. Djurklou.*
Strödda bidrag till Västerbottens äldre kulturhistoria. Af *E. W. B.*
Krönikorna om Gustaf Vasa. Af *Harald Wieselgren.*
Gustaf af Wetterstedt. Af *H. W.*
Ett förslag från frihetstiden om inrättande af en särskild högsta domstol. Af *L. Stavenow.*
Stanislaus Poniatovskis berättelse om sina öden tillsammans med Karl XII.
Sverige och Ryssland efter freden i Kardis. I. Af *J. E. Nordwall.*
Om italienska arkiv och bibliotek. Några anteckningar från en resa 1889—1890. Af *E. Tegnér.*
Ett inlägg i fråga om Unionsdokumentet af år 1397. Af *O. S. Rydberg.*
Om Tordenskjold och svenskarne. 1—3. Af *A. Hammarskjöld.*
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversigter och granskningar.

1872. **Historisk Tidsskrift** udgifvet af den *norske historiske Forening.* Tredie Række. Bd. 1: H. 2. s. 113—384 + 1 karta (Tr. 1889). H. 3, s. 385—530 + XXIII + (2) + 2 pl. (Tr. 1890). Bd. 2: H. 1. 100 s. + 1 karta (Tr. 1890).

Med tidskriften följde: »Claus Pavels's Dagböger för Aarene 1812—1813.» Udg. . . . . af *L. Daae.* H. 2. 123 s.

1873. **Historisk Tidsskrift,** Sjette Række, udgivet af den *danske historiske Forening* ved dens Bestyrelse. Redigeret af *C. F. Bricka,* Foreningens Sekretær. Bd. 2: H. 2, s. 219—468. Bd. 2: H. 3, s. 469—791 + (3).

1874. **Danske Magazin,** indeholdende bidrag til den danske histories og det danske sprogs oplysning. Femte Række. Udgivet af det kongelige danske selskab for fædrelandets historie og sprog. Bd. 2: H. 2, s. 97—192. Kbhvn, Gyldendal.

1875. **Ytterligare några ord om eriksgatan.** Af *K. Key-Åberg.* Utg. s. 364—368 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1876. **Leben der heiligen Birgitta von Schweden** nebst einigen Nachrichten über die Birgittinenklöster nach edirten und unedirten Werken bearbeitet von *Bettina Ringseis.* X + 327 + (1) s. Regensburg. J. Habbel.

1877. **Mecklenburgisches Urkundenbuch.** Herausgegeben von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Bd. 15. 1360—1365. (2) + 582 + (1) s. 4:o. Schwerin, Stiller'schen Hofbuchhandlung.

1878. **Ett inlägg i frågan om Unionsdokumentet af år 1397.** Af *O. S. Rydberg.* Utg. s. 313—339 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1879. **Svenskt Diplomatarium från och med år 1401** utgifvet af Riksarkivet genom *Carl Silfverstolpe.* Del 3: H. 4—5. (Se N. 524, 617, 669, 921 o. 1039), s. 293—528. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. H. 4. 2,50 o. H. 5. 3.

1880. **Sverges Traktater med Främmande Magter** jemte andra dithörande handlingar utgifna af *O. S. Rydberg.* Del 3: H. 1, 1409—1436. Se N. 670, 927 o. 1046; äfven längre fram N. 1391. 160 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.

1881. **Liv- Est- und Curländisches Urkundenbuch.** Begründet von F. G. v. Bunge, im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte fortgesetzt von *Hermann Hildebrand.* Bd. 9. 1436—1443. XXV + 722 s. 4:o. Riga, Moskau, J. Deubner.

Se nedan »Recensioner» 1558.

1882. **Registrum Ecclesiæ Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok** med tillägg ur Skoklosters Codex aboensis i tryck utgifven af Finlands statsarkiv genom *Reinh. Hausen.* 8 + XXXIII + 668 s. + 1 Facs. + 1 pl. 4:o. Helsingfors.

Se nedan »Recensioner» 1556.

1883. **Doktor Claus Ryting och Gråbrödraordens mästare.** Af *Hd.* [*E. Hildebrand*]. Utg. s. 74—77 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1884. **Den svenska konungens domsrätt och formerna för dess utöfning under medeltiden.** Af *Karl Henrik Karlsson.* I. — 1470. Akad. afh. III + 103 s. Sthlm, Förf. Pr. 1,25.

1885. **Hanserecesse von 1431—1476.** Bearbeitet von *Goswin Frhr. von der Ropp.* Bd. 6. XIII + 634 s. 4:o. Leipzig, Duncker. Pr. 22 m.

1886. **Hanserecesse von 1477—1530.** Bearbeitet von *Dietrich Schäfer.* Bd. 4. XIV + 686 s. 4:o. Leipzig, Duncker.

Se nedan »Recensioner» 1559.

1887. **Konung Gustaf den Förstes Registratur.** Utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom *Victor Granlund.* XII. 1538—39. (Se N:o 414, 789, 925 o. 1045). 319 + 48 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5,75.

Utgör första serien af »Handlingar rörande Sveriges historia».

1888. **König Erich XIV von Schweden als Politiker.** Von *F. Arnheim.* Utg. s. 430—475 af *Historische Zeitschrift.* Bd. 64 (1890).

1889. **Varberg.** Af *Otto Vaupell.* Utg. s. 193—217 af *Museum 1890.*

1890. **Pommern während des nordischen siebenjährigen Kriges.** Von *Otto Blümcke.* VII + 445 s. Stettin.

Jämför *Baltische Studien.* Jahrg. 40 (1890), s. 134—480.

1391. **Sverges Traktater med Främmande Magter** jemte andra dithörande handlingar utgifna af *O. S. Rydberg*. Del 5: 1. 1572—1609 + Bihang. (Se N. 670, 927, 1046 o. 1380.) 160 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.

1392. **Bref från Moritz (Stensson) Levenhaupt. (1579).** Utg. s. 43—48 af *Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift*. Del 2, N. 2 (1890 April).

1393. **Bodeckers Chronik.** Livländischer und Rigascher Ereignisse 1593—1638. Herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinsen Russlands. Bearbeitet von *J. G. L. Napiersky*. XIX + 158 s. Riga, N. Kymmel.

1394. **Gustaf II Adolf.** Läsning för ung och gammal. Af *Gustaf Björlin*. Med 42 illustr. 401 s. Sthlm, Looström. Pr. 5,25.

1395. **Gustavus Adolphus** and the struggle of protestantism for existence. By *C. R. L. Fletcher*. XVIII + 316 s. + 1 karta. New-York, G. P. Putnam's sons.

1396. **Die Correspondenz König Gustav Adolfs mit der Stadt Riga um die Zeit der Belagerung von 1621.** Von *Arend Buchholtz*. Utg. s. 389—409 o. 515 af *Mittheilungen aus der livländischen Geschichte*. Bd 14.

1397. **Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648.** Af *Carl Wibling*. Akad. afh. IV + 211 s. Lund, Collin & Rietz. Pr. 2,50.

1398. **Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626.** Af *Th. Westrin*. Utg. s. 169—175 af *Historisk Tidskrift 1890*.

1399. **Biskop Johannes Rudbecks visitation i Estland 1627.** Af *Fr. Westling*. 22 s. 4:o. Hernösand.

1400. **De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1624—Maj 1630.** Af *Aron Rydfors*. Akad. afh. VIII + 154 s. Upsala, Förf. Pr. 1,75.

1401. **Magdeburg als katholisches Marienburg. Eine Episode aus dem dreissigjährigen Krieg.** Von *Karl Wittich*. Th. 1. Utg. s. 415—464 af *Historische Zeitschrift*. Bd 65 (1890).

1402. **Die Lage Pommerns vom Beginn des dreissigjährigen Krieges bis zum Eintreffen Gustaf Adolfs. (1620—1630.)** Von Dr. *Rudel* in Ziesar. Utg. s. 68—133 af *Baltische Studien*. Jahrg. 40 (1890).

1403. **Cosmus von Simmerns Bericht** über die von ihm miterlebten Geschichtsereignisse zur Zeit des Wallensteinschen und Schwedischen Kriegsvolkes in Pommern. Von *Rud. Hanncke*. (Aus der Beschreibung der Stadt Colberg.) Utg. s. 17—67 af *Baltische Studien*. Jahrg. 40 (1890).

1404. **Der erste Versuch zur Wiedererbauung der Stadt Magdeburg nach ihrer Zerstörung von $^{10}/_{12}$ Mai 1631.** Af *K. Wittich*. I *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg 1890, 1.*

1405. **Dietrich von Falkenberg.** Af *K. Wittich*. *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg 1890, 1.*

1406. **Untersuchungen über die Schlacht bei Lützen (16 November 1632).** Inaugural-Dissertation von *Hermann Diemar*. (2) + 95 s. Marburg.

1407. **Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling.** Utgifna af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. Senare Afdelningen. Bd. 3. 1. Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref 1611—1640. 2. Per Brahes bref 1633—1651. (3) + 597 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 8.
Utg. af *Per Sondén*.

1408. **Förteckning öfver rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifvelser till regeringen och rådet Nov. 1632—Juni 1636 med tillhörande bilagor.** Upprättad af *Per Sondén*. II. 1635—Juni 1636. Utg. s. 377—410 af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* XIV.

1409. **Zur Belagerung Gross-Glogaus 1684.** Af *Alph. Schuster.* Utg. s. 365—369; 369—374 af *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens.* 24 (1890).

1410. **Die Schweden in Görlitz während der Jahre 1639, 1640 und 1641.** Von *Richard Jecht.* Mit der Belagerungskarte vom Jahre 1641. Utg. s. 1—73 af *Neues Lausitzisches Magazin.* Bd 66 (1890).

1411. **Minderne om Söslaget paa Kolberger Heide den 1 Juli 1644** i de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg. Af *P. Brock.* Med 6 Afbildninger. 38 s. Kbhvn, Forlagsbureauet. Pr. 75 öre.

1412. **Kernkamp, G. W.,** De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644—45. 2 + 342 + 3 sid. s'Hage. Pr. 7 m. 50 pf.

1413. **Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermödernes Historie i Kristian IVs tid.** Udgivne ved *Kr. Erslev.* Bd 3: H. 2 (1646—1647), s. 257—600. Kbhvn, Gad. Pr. 3,50.

1414. **Der dreissigjährige Krieg in Schwaben.** Nach ungedruckten Aufzeichnungen von Zeitgenossen in Ulm und auf Ulmer Alb. Württembergische Neujahrsblätter. Bl. 6. 1889. 48 s. Stuttgart, D. Gundert.

1415. **Berichte des schwedischen Geschäftsträgers Benedikt Skytte aus Siebenbürgen 1651—1652.** Utg. s. 841—858 af *Ungarische Revue 1890.*

1416. **Upsala universitets konstitutioner af år 1655,** för första gången utgifna af *Claes Annerstedt.* Upsala universitets årsskrift (Program) 1890. XV + 55 s. Upsala Akad. bokh. Pr. 1,25.

1417. **Der Prinz von Homburg.** Nach archivalischen u. a. Quellen von *Joh. Jungfer.* VI + (1) + 147 + (1) s., + 1 Facs. Berlin, K. Brachvogel.

Prinsen af Homburg tjänade under Karl X Gustaf och var gift med Margaretha Brahe.

1418. **Bornholms Reisning 1658.** Af *Axel Larsen.* Utg. s. 321—335 af *Museum 1890.*

1419. **Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.** Auf Veranlassung S:r. hochsel. Maj. des Kaisers Friedrich als Kronprinzen. *XIII. Politische Verhandlungen IX. Herausgegeben von R. Brode.* X + 826 s. XIV Auswärtige Acten III. Oesterreich. *Herausgegeben von A. F. Pribram.* XI + 784 sid. Berlin, Reimer.

1420. **En framställning af Bengt Oxenstjerna angående den svenska utrikespolitiken år 1660.** Af *John E. Nordwall.* Utg. s. 163—169 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1421. **Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—61).** Af *John E. Nordwall.* Akad. afh. X + 139 + (1) s. Upsala, Förf.

1422. **Sverige och Ryssland efter freden i Kardis.** 1—2. Af *John E. Nordwall.* Utg. s. 229—252 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1423. **De buitengewone ambassade naar het Zweedsche hof in den jare 1672.** Door *F. G. Slothouwer.* Utg. s. 81—132 af *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.* Reeks 3: Deel 6,1.

1424. **Tvenne italienska resande i Sverige på Karl den elftes tid.** Af *Elof Tegnér.* Utg. s. 1—52 af *Ymer.* Årg. 10: H. 1.

1425. **Königsmark och Thynne.** En svensk-engelsk kriminalhistoria från sjuttonde seklet framstäld af *Carl Snoilsky.* 28 s. stor 4:o. Upsala.

1426. **Louis XIV et Charles XII.** I. La mission du comte de Guiscard. Af *Chr. Schefer.* Utg. s. 201—224 af *Annales de l'école libre des sciences politiques 1890.*

1427. **Mémoire du bon Hogguer** financier-diplomate concernant la France et la Suède 1700 à 1767. Publié avec des notes et docu-

ments inédits relatifs aux relations du Baron avec la célèbre actrice Desmares par F. Pouy. 43 s. Amiens.

1428. **Magnus Stenbock om fälttåget i Skåne 1709—1710 och slaget vid Helsingborg.** Af *Ernst Carlson*. Utg. s. 61—73 af *Historisk Tidskrift 1890*.

1429. **Magnus Stenbock och slaget vid Helsingborg.** Några minnesord vid Stenbocksfesten d. 28 febr. 1890. Af *N. F. Lilliestråle*. 15 s. Helsingborg, Svensson. Pr. 50 öre.

1430. **Călĕtoriele lui Carol XII, regele Suediei, prin téra Românesca** (Karl XII:s färder genom det rumeniska landet). De *G. I. Ionnescu-Gion*. (Conferinţă ţinută la Societatea de Geografiă, în séra de 24 Februariŭ 1890.) 22 s. Bucaresci.

1431. **Stanislaus Poniatovskis berättelse om sina öden tillsammans med Karl XII.** Utg. s. 181—228 af *Historisk Tidskrift 1890*.

1432. **Die 2 Eroberungen von Rügen durch die Preussen und ihre Alliirten 1715.** Af *Dechend*. Utg. s. 53—62 af *Neue militärische Blätter*. Bd. 33.

1433. **Om Tordenskjold och svenskarna.** 1—3. Af *A. Hammarskjöld*. Utg. s. 340—363 af *Historisk Tidskrift 1890*.

1434. **Tordenskjold.** Historisk Skildring. Af *P. Anker*. Med ett Forord af A. Hovgaard og Illustrationer. 188 s. Kbhvn, Hagerup. Pr. 2,50.

1435. **Armfeltska karolinernas sista tåg.** Gamla minnen från jämtländska och norska fjällbygder. Af *F. Schenström*. Med 1 portr. o. 4 kartor. 111 s. Stockholm, Nordin & Josephson. Pr. 2.

1436. **Ett förslag från frihetstiden om inrättande af en särskild högsta domstol.** Af *L. Stavenow*. Utg. s. 137—154 af *Historisk Tidskrift 1890*.

1437. **Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719.** Del 12. 1740—1741. 774 + 35 s. Pr. 9. Del 13. 1742—1743. H. 1. 320 s. Pr. 3,50. Sthlm, Norstedt.
På Ridderskapet och Adelns bekostnad utg. af *C. Silfverstolpe*.

1438. **Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—1747.** Af *L. Stavenow*. 57 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 1.

1439. **Preussen und Schweden beim Ausbruch des siebenjährigen Krieges.** Von *F. Arnheim*. Utg. s. 611—618 af *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*. Bd 3 (1890).

1440. **Riksrådet Grefve A. J. von Höpkens Skrifter.** Samlade och i urval utgifna af *Carl Silfverstolpe*. Bd 1. Minnes-anteckningar. Tal. Bref. (4) + XX + 491 s. + 2 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 6,50.
Se nedan »Recensioner» 1571.

1441. **Om riksrådsvalen under frihetstiden.** Bidrag till svenska riksrådets historia. Af *L. Stavenow*. Akad. afh. (3) + 156 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 1,50.

1442. **Om formerna för utskottsval under frihetstiden.** Bidrag till svenska riksdagsformernas historia. Af *L. Stavenow*. (1) + 40 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 75 öre.

1443. **Die Seeschlacht bei Reval am 2 Maj 1790.** Af *P. Jordan*. Utg. s. 205—228 af *Baltische Monatsschrift*. Bd 37 (1890).

1444. **En månad på Amphion.** *Minnen från sjötåget 1790, upptecknade af en deltagare* [*Joh. Georg af Sillén*]. 108 s. Sthlm, Looström. Pr. 1,75.

1445. **Gustaf III om 1790 års sjökrig.** Utg. s. 270—275 af *Historisk Tidskrift 1890*.

1446. **La Comtesse d'Egmont fille du maréchal de Richelieu 1740—1775 d'après ses lettres inédites à Gustave III.** Par la comtesse *d'Armaille, née de Segur*. X + 305 s. Paris, Libraire acad. Didier.
Se äfven *Gustaf III och madame d'Egmont* [af E. Hildebrand] s. 155—163 af *Historisk Tidskrift 1890* samt *Ett porträtt* (La

comtesse d'Egmont etc.) af *G. Göthe* sid. 321—333 af *Nordisk Tidskrift 1890.*

1447. **Voyages des curés de Plombières et de Vielverge dans l'Allemagne du Nord et en Suède pendant la révolution 1794—1795.** Af *M. L. Pingaud.* I *Bulletin d'histoire et d'archéologie du diocèse de Dijon 1890*, Mai-Juin.

1448. **Catherine II**, d'après des mémoires inédits. Par *Vitzthum.* Utg. s. 892—915 af *Revue des Deux Mondes 1890*, Mars-Avril.
Berör Katarina II:s förhållande till Gustaf IV Adolf och hans ifrågasatta giftermål med storfurstinnan Alexandra.

1449. **De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs krig emot Napoleon intill konventionen i Stralsund d. 7 Sept. 1807.** Af *K. V. Key-Åberg.* Akad. afh. 125 s. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 1,75.

1450. **Slaget vid Idensalmi 15 Okt. 1808.** Af *N. Golitzin* i *Russkaja Starina 1890, Januari.*
Äfven öfversatt i Finsk Militär-Tidskrift 1890, Juni—Juli.

1451. **Sveriges krig åren 1808—1809.** Utg. af generalstabens krigshistoriska afdelning. Del. 1. IX + 373 + 19 s. 2 kartor samt tabeller. Sthlm, Looström. Pr. 6,50.

1452. **Finlands eröfring.** I *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosviesjtsjenia 1890*, Juli.

1453. **Attioåriga minnen.** Af *A. S.* Deklarationer, proklamationer, kungörelser och andra officiella publikationer utfärdade i Finland under kriget 1808—1809 och under de nästföljande åren. Furst P. Gagarins Tretton dagar i Finland 1809. VIII + 155 + 34 s. Helsingfors, Edlund. Pr. 2,50 p.
Se nedan »Recensioner» 1574.

1454. **Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809.** Af *Magnus Sandegren.* Akad. afh. (2) + 86 s. 4:o. Göteb., Förf. Pr. 2.
Se nedan »Recensioner» 1575.

1455. **Brevvexling fra J. L. Heibergs Reise til Sverige i Efteraaret 1812.** Af *A. D. Jörgensen.* Utg. s. 393—422 o. 457—484 o. 521—573 af *Museum 1890.*

1456. **Foredrag over Norges Historie i 1814,** holdt i Trondhjems Forelæsningsforening 1888. Af *N. I. Gregersen.* 212 + (1) s. Throndhjem, Holbæk Eriksen. Pr. 2.

1457. **Diplomatiske Aktstykker vedkommende Norges Opgjör med Danmark 1818—1819.** I. Fra Udenrigsministeriet i Stockholm til Baron Stierneld i London. II. Fra Baron Stierneld i London til Udenrigsministeriet i Stockholm. Med. af *Yngvar Nielsen* (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1889). 1890. 77 s. Kristiania, J. Dybwad. Pr. 1,25.

1458. **Gustaf af Wetterstedt.** Af *H. W.* [Harald Wieselgren]. Utg. s. 85—106 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1459. **Carl XV som enskild man, konung och konstnär.** Af *Cecilia Holmberg f. Bååth.* H. 1—6. 288 s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. 50 öre häftet.

1460. **Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok.** Utg. af *C. A. Klingspor.* Omfattande alla kända så väl introducerade som ointroducerade ätters vapen. H. 5 (slut). Fol. s. 109—144 + 58. Sthlm, Utgifvaren. Pr. 10. Kompl. 50 kr.
Se nedan »Recensioner» 1584.

1461. **Seraphimerriddarelängd 1748—1890** (med bihang). 68 s. Sthlm, V. Örnberg. Pr. 1.

1462. **Svenska Ättartal för år 1890** afsedda att utgöra tidskrift för svensk slägtkunskap och slägtforskning samt slägtbok och slägtkalender. [Utg. af *V. Örnberg.*] XV + 496 s. Sthlm, Förf. Pr. 4,50.
Inneh. bl. a. Svenska konungahusen Wasa, Pfalz-Zweibrücken och Holstein-Gottorp samt Bondeätten.

1463. **Historiske Samlinger og Studier** vedrörende danske Forhold og Personligheder især i det 17 Aarhundrede. Udgivne af *Holger Rördam.* Bd 1: H. 1. 192 s. Kbhvn, Gad. Pr. 3.
Inneh. bl. a. Skaaninger fra Adskillelsetiden.

1464. **Gotländska slägter.** Genealogiska och biografiska anteckningar. Af *Aug. Kinberg.* H. 1. 4:o. 43 s. Visby, Nybergska bokh. Pr. 75 öre.

1465. **Om »onde Jösse Eriksens» Herkomst.** Af *Thiset.* Utg. s. 106—115 af *Personalhistorisk Tidsskrift.* Anden Række, Bd 5 (1890).

1466. **Drotsen Bo Jonssons (grip) härstamning.** Af *K. H. K.* Utg. s. 33—35 af *Svenska Autograf-Sällskapets Tidskrift.* Del 2, N. 2. (1890, April).

1467. **Arfstvisten mellan Nils Nilssons till Traneberg och fru Ingegerds till Öja afkomlingar.** Af *G. Djurklou.* Utg. s. 1—22 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1468. **En berömt svensk slægt fra Nordslesvig (Rudbæk).** Af *A. D. Jörgensen.* Utg. s. 264—273 af *Sönderjydske Aarböger 1890.* Halvb. 2.

1469. **Pontus De la Gardie och hans slägt i Frankrike under 15- och 1600-talen.** Af *F. U. Wrangel.* Utg. s. 253—269 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1470. **Bref och dagboksanteckningar.** Af *Adolf Törneros.* Utgifna af *Richard Bergström.* H. 1—2. 160 s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. 1 kr. häftet.

1471. **Minne af professorn Doktor Carl Johan Schlyter.** Af *Th. Wisén.* Utg. s. 115—368 af Svenska Akademiens Handlingar från 1886. Del. 4.

1472. **Vilhelm Erik Svedelius.** Tal hållet vid det akademiska förbundets i Upsala minnesfest den 29 mars 1890. Af *S. J. Boëthius.* Utg. s. 137—151 af *Ny Svensk Tidskrift 1890.*

1473. **Vilhelm Erik Svedelius.** Inträdestal i Svenska Akademien den 20 dec. 1889 af *N. F. Sander.* Utg. s. 7—104 af Svenska Akademiens Handlingar från år 1886. Del. 4.

1474. **Svenska Akademiens handlingar** ifrån år 1886. Del 4. 372 s. + 1 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 4,75.

1475. **Karl Ifvarsson och landtmannapartiet.** Af *Emil Svensén.* 40 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 20 öre.
Utg. 24 häftet af Studentföreningen Verdandis småskrifter.

1476. **John Ericsson.** Några Minnesblad. Af *O. W. Ålund.* 116 s. + 17 illustrationer. 12:o. Sthlm, Bonnier. Pr. 1.
Se nedan »Recensioner» 1587.

1477. **Furst Bismarck och hans samtid.** Monografisk studie. Af *Otto Sjögren.* 12:o. 227 s. + 1 portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 1,75.

1478. **Andrassy och Bismarck.** Af *Otto Sjögren.* Utg. s. 193—205 af *Ur Dagens Krönika 1890.*

1479. **Märkvärdiga qvinnor.** Af *Ellen Fries.* H. 4—6 (slut), s. 193—384. Sthlm, Hierta. Pr. 80 öre häftet.
Inneh. bl. a. Madame de Sévigné, Maria Teresia och Kejsarinnan Josefina.

1480. **Utkast till Sveriges veterinärhistoria.** Af *Paul Heurgren.* 156 s. Sthlm, Looström. Pr. 5.

1481. **Svenska flottans historia åren 1522—1634.** Af *Axel Zettersten.* XI + 511 s. Sthlm, Seligmann. Pr. 7.

1482. **Öfversigt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia.** Af *Julius Mankell.* Del. 1: Hednatiden och medeltiden. XIV + 578 s. + 1 karta + 8 bataljplaner. Pr. 6. Militärlitteratur-föreningens förlag. 61: I. Sthlm, Norstedt.

1483. **Några historiska upplysningar om uniformering och utredning, från 1300-talet intill nuvarande tid med särskild hänsyn till svenska armén.** Af *F. A. Spak.* 76 s. Sthlm, Fritze. Pr. 75 öre.

1484. **Några historiska upplysningar angående de blanka vapnen samt skyddsvapnen, ifrån äldsta tider intill nuvarande tid.** Af *F. A. Spak.* 47 s. Sthlm, Fritze. Pr. 75 öre.

1485. **Några historiska upplysningar om fanor och krigsmusik med särskild hänsyn till de svenska regementstroféerna.** Af *F. A. Spak.* 37 s. Sthlm, Fritze. Pr. 75 öre.

1486. **Bidrag till handskjutvapnens historia.** Af *F. A. Spak.* 54 s. Sthlm, Fritze. Pr. 75 öre.

1487. **Svenska arméns och flottans uniformer,** jemte smärre historiska uppsatser m. m. H. 1—2. 4:o. 16 s. + 6 pl. Sthlm, Eklund. Pr. 1.

1488. **Öfversigt af handvapnens utveckling i Sverige.** Af *L. G. T. Tidander.* 70 s. Linköping, Sahlströms bokh. Pr. 1.

1489. **Öfversigt af svenska befästningsväsendets utveckling från äldsta till närvarande tid.** Af *L. G. T. Tidander.* H. 1. 114 s. Motala, Gust. E. Ericson. Pr. 1,50.

1490. **Svensk literaturhistoria.** Af *Henrik Schück.* Bd 1. Medeltiden och Reformationen. (4) + 648 s. Sthlm, Geber. Pr. 9.

1491. **Krönikorna om Gustaf Vasa.** Af *Harald Wieselgren.* Utg. s. 41—60 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1492. **Onkel Adams fader och en tryckfrihetsprocess under Gustaf IV Adolfs regering.** Af *G. Frunck.* Utg. s. 625—647 af *Nordisk Tidskrift 1890.*

1493. **Stormynten i Sverige 1512—1535.** Af *H. Hildebrand.* Utg. s. 145—158 af *Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad 1888.*

1494. **Strödda bidrag till Västerbottens äldre kulturhistoria.** Af *E. W. B.* [*E. W. Bergman*]. Utg. s. 23—40 o. 107—136 af *Historisk Tidskrift 1890.*

1495. **Samlingar till Göteborgs historia.** Af *Wilh. Berg.* III. Christine kyrkas böcker. H. 1. 1624—1725. V + 144 s. Göteb, Wettergren & Kerber. Pr. 2,50.

1496. **Vadstena, Omberg och Alvastra.** Historiska och topografiska anteckningar. Af *Erik Sellin.* 110 + (1) s. + 1 karta. Vadstena, Victor Jansson. Pr. 1,25.

1497. **Skåne og Sönderjylland.** Af *J. Ottosen.* Utg. s. 33—71 af *Sönderjydske Aarböger 1890.* Halvbind 1.

1498. **Om mantalet.** Af *Gabriel Thulin.* I. Akad. afh. 182 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,50.

1499. **Jemförelse emellan den borgerliga kommunen och den kyrkliga.** Af *Gabriel Thulin.* (Profföreläsning öfver fakultetens ämne d. 13 maj 1890.) 39 s. Lund, Gleerup. Pr. 60 öre.

1500. **Om konungens ekonomiska lagstiftning.** Studie i svensk statsrätt. Af *Gabriel Thulin.* 260 s. Lund, Gleerup. Pr. 4.

1501. **Om Kongl. Maj:ts rätt i fråga om nedsättning af tullbevillningsafgifter.** Af *Oscar Alin.* 36 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 50 öre.

1502. **Studier rörande ministeransvarigheten.** Af *Rudolf Kjellén.* I och II. Akad. afh. 226 s. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 3,25.

1503. **Prins eller enskild man?** Några ord i en statsrättslig tvistefråga. Af *Rudolf Kjellén.* Utg. s. 45—59 af *Ny Svensk Tidskrift 1890.*

1504. **Om konungens sanktionsrätt vid förändring eller upphäfvande af statens ordinarie inkomster.** Af *K. G. Landgren.* Akad. afh. 70 s. Upsala, Lundeqvistska bokh. Pr. 1,50.

1505. **Handbok i Statskunskap.** Af *W. E. Svedelius.* 2 uppl. omarbetad af *J. Fr. Nyström.* Del 4: Afd. 1. 224 s. Upsala, W. Schultz. Pr. 2,50.

1506. **Nya världens sista monarki.** Af *Emil Svensén.* Utg. s. 1—20 af *Nordisk Tidskrift 1890.*

1507. **Meddelanden från Svenska Riksarkivet.** Utgifna af *C. T. Odhner*. XIV, s. 349—422. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.
1508. **Bidrag till Riksarkivets äldre historia.** Utg. s. 365—376 af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet*. XIV.
1509. **Förteckning öfver i Riksarchivet förvarade Ministeriella handlingar:** X. Turcica; Bihang till Turcica: Transsylvanica, Moldavo-Valachica, Tatarica, Tripolitana, Tunisica, Algerica. XI. Maroccana: Bihang till Polonica och Muscovitica: Cosacica. Utg. s. 411–422 af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet*. XIV.
1510. **Kongl. Bibliotekets Handlingar. 12.** 12 + 129—218 s. Pr. 1. Inneh. årsberättelse samt »Berättelser om Sveriges Krig». 2. 1655—1679.
1511. **Sveriges offentliga bibliotek.** Stockholm. Upsala. Lund. Göteborg. Accessions-katalog 4. 1889. Utg. af Kongl. biblioteket genom *E. W. Dahlgren*. VIII + 384 s. Sthlm, Kongl. biblioteket. Pr. 1.
1512. **Meddelelser fra Krigsarkiverne.** Udgivne af Generalstaben. Bd. 4: H. 6. 46 s. Kbhvn, Gyldendal. Pr. 75 öre.
1513. **Om italienska arkiv och bibliotek.** Några anteckningar från en resa 1889—1890. Af *Elof Tegnér*. Utg. s. 281—312 af *Historisk Tidskrift 1890*.
1514. **Förteckning öfver Acta Svecica i »A Collection of the State Papers of John Thurloe».** Af *Kristian Setterwall*. 24 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1. Medföljer Historisk Tidskrift 1890.
1515. **Bidrag till en gotländsk bibliografi.** Af *W. Molér*. (2) + 116 s. Sthlm, Looström. Pr. 3.
1516. **Judarnes gamla historia.** Af *Flavius Josefus*. Öfv. efter en engelsk edition. H. 2—9, s. 97—864. Sthlm, G. Fredengren. Pr. 1 kr. häftet.
1517. **Kyrkohistoria i sammandrag.** Af *Rudolf Sohm*. Öfv. från 5:te tillökta tyska uppl:n af *A. Fernholm*. 223 s. Sthlm, C. A. V. Lundholm.
1518. **Handbok i kyrkohistorien.** Af *C. A. Cornelius*. 3:e uppl. VIII + 381 s. Upsala, W. Schultz. Pr. 4.
1519. **Kristna kyrkans historia.** Af *C. A. Cornelius*. Del. 3: Kyrkans historia under förra hälften af medeltiden. 213 s. Sthlm. Norstedt. Pr. 2,25. Del. 4: Kyrkans historia under senare hälften af medeltiden. 344 s. Pr. 3,50. Del. 5: Reformations-tidehvarfvet. 255 s. Pr. 2,75.
1520. **Bidrag till svenska liturgiens historia.** Af *Oscar Quensel*. I. Historisk belysning af 1529 års handbok. Originaltexten jemte kulturhistoriska noter och bilagor. II. Det svenska högmessoritualets historia intill 1614. H. 1. I, 137 s. II: H. 1, 64 s. Upsala, Lundeqvistska bokh. Pr. tills. 3.
1521. **Om Antoine Arnaulds och Blaise Pascals moralteologiska strid med jesuiterna** af *J. E. Berggren*. H. 1. 74 s. Upsala, Lundequistka bokh. Pr. 1.
1522. **Gammalkatolicismen och dess ledande män i Europas romanska länder.** Af *K. M. Thordén*. Utg. s. 28—42, 329–352, 421—439 af *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 1.
1523. **Nordiskt forntidslif.** Af *A. U. Bååth*. IV + 241 s. Sthlm. Fahlcrantz. Pr. 3,25.
1524. **En svensk kopparstickare på 1600-talet (Jeremias Falck).** Af *G. Upmark*. Utg. s. 122—130 af *Nordisk Tidskrift 1890*.
1525. **Hedlinger.** Ett bidrag till frihetstidens konsthistoria. Af *Karl Warburg*. (Särtryck ur Göteborgs K. Vet. o. Vitt. Samh. Handl.) VIII + 182 s. + 4 pl. Göteb. D. F. Bonnier. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 1593.
1526. **De finska klostrens historia** af *K. G. Leinberg*.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 14. VIII + 509 s. Helsingfors. Pr. 4.

1527. **Utdrag ur Åbo stads dombok 1682—1684.** Utgifna af *George Granfelt*. Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1: Del. 6. (2) + 292 s. Helsingfors.

1528. **Helsingfors stads historia från 1640 till Stora Ofreden.** Af *Erik Ehrström*. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 15. III + 171 s. Helsingfors. Pr. 3,50.
Se nedan »Recensioner» 1595.

1529. **Historiska samlingar (Historiallisia kokoelmia). Handlingar till belysande af finska kyrkans öden.** II. Af *J. A. Cederberg*. (4) + 314 s. Turku (Åbo). Pr. 6 mk.
Dessa handlingar angå slutet af det sjuttonde och början af det adertonde seklet.

1530. **Åbo i genealogiskt hänseende på 1600- och början af 1700-talen.** Af *Tor Carpelan*. Västra Finland (Länsi-Suomi.) III. III + 183 s. Helsingfors. Pr. 2 m.

1531. **De västfinska nationerna 1640—1722.** Af *George Granfelt*. Västfinska afdelningens historia. I. Västra Finland (Länsi-Suomi). I. 95 s. Helsingfors. Pr. 1 m.

1532. **Medicinens Studium vid Åbo Universitet.** Af *L. W. Fagerlund* och *Robert Tigerstedt*. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 16. 216 s. Helsingfors. Pr. 3.

1533. **En blick på det finska universitetets historia.** Af *M. G. Schybergson*. Utg. s. 161—175 af *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2.

1534. **Anteckningar om Savolax fotjägareregemente.** Af *E. S. Tigerstedt*. Utg. s. 1—12 af *Finsk Militärtidskrift 1890*.

1535. **Haapaniemi krigsskola 1780—1808.** Af *E. S. Tigerstedt*. Utg. s. 151—153 af *Finsk Militärtidskrift 1890*.

1536. **Ur Finlands historia.** Publikationer ur de Alopæiska pappren. Redigerade af *Ad. Neovius*. H. 1—4. 336 s. Borgå, W. Söderström. Pr. 1 m. 75 p. häftet.

1537. **Finlands förening med ryska riket.** Med anledning af K. Ordins arbete »Finlands underkufvande». Af *Joh. Rich. Danielson*. 196 s. Borgå, W. Söderström. Pr. 2,75.
Se nedan »Recensioner» 1597.

1538. **Står Finlands rätt i strid med Rysslands fördel?** Ett inlägg i tidens frågor. Af *L. Mechelin*. 55 s. Helsingfors. G. W. Edlund. Pr. 75 öre.

1539. **Tvänne publikationer om Finlands lagar och politiska ställning.** Af *E. Schybergson*. Utg. s. 344—354 af *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2.

1540. **Finska historiens förstling.** (En rimkrönika af Laurentius Petri Aboicus.) Af *S. E.* Utg. s. 33—42 af »Till universitetets 250 års minne». Festskrift utgifven af västfinska afdelningen. Helsingfors.

1541. **Voltaire som Peter den Stores historieskrifvare.** Af *J. W. Ronimus*. Akad. afh. (1) + 61 s. Viborg.

1542. **Kuvaus Inkerinmaan oloista ruotsinvallan aikana.** I. (Ingermanland under svenskt välde.) Af *O. A. Forsström*. Akad. afh. VIII + 143 + (1) s. Sortavalassa (Sordavala).

1543. **Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands** von *L. Arbusow*. 2:te Aufl. (3) + 204 s. 1 Karte u. 1 Lichtdrucktafel. Mitau, Behre's Verlag.

1544. **Das estländische Oberlandgericht und Präjudicate desselben von Mitte des 17. bis Anfang des 18. Jahrhunderts.** Von *W. Greiffenhagen*. Utg. s. 488—514 o. 612—621 af *Baltische Monatsschrift*. Bd 37 (1890).

1545. **Alte Russische Urkunden die im Revaler Stadtarchiv aufbewahrt werden 1392—1689.** Herausgegeben von *G. von Hansen*. (På ryska och tyska.) 69 s. Reval.

1546. **Die livländische Geschichtsliteratur im Jahre 1889.** Von *Arthur Poelchau.* 102 + (1) s. Riga, N. Kymmel.
1547. **Undersökningar i Lybecks och Danzigs arkiv rörande Östersjöprovinserna.** Af *G. Forstén.* I *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosviesjtsjenia 1890*, Augusti.
1548. **Helbregdagörelse i forntiden.** En kulturbild från Hellas. Af *Sam Wide.* Utg. s. 21—44 af *Nordisk Tidskrift 1890.*
1549. **Thomas Kantzow und seine Pommersche Chronik.** Af *Fr. Groenwall.* (Akad. afh. Lund). 97 + (1) s. + 1 Facs. Stettin.
1550. **Englands historia i adertonde århundradet.** Af *William Edward Hartpole Lecky.* Öfv. af G. Elmqvist. H. 39. 96 s. Sthlm, Fritze. Pr. 1.
1551. **Studier i franska revolutionens historia.** Af *Adolf Hedin.* I. *Halsbandsäfventyret.* Granskning af den gängse sägnen. Med en afbildning af halsbandet. 252 + (1) s. Sthlm, Fritze. Pr. 3,25.
1552. **Mademoiselle de Sombreuil.** En lögnsägen i franska revolutionens historia. Af *Adolf Hedin.* Utg. s. 1—32 af *Ur Dagens Krönika 1890.*
1553. **Den stora franska revolutionen.** Af *Otto v. Zweigbergk.* 48 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 25 öre.
Utg. 22 häftet af Studentföreningen Verdandis småskrifter.
1554. **Allmän kulturhistoria** eller det mänskliga lifvet i dess utveckling, systematisk framställning af civilisationens gång o. s. v. (Se N. 876, 1010, 1125 o. 1312). Af *Anton Nyström.* Del. 5: H. 5—12. Sthlm, Looström. Pr. 50 öre häftet.

Recensioner.

1555. **Om Eriksgatan.** Kritiska studier i gammalsvensk statsrätt. Af *Rudolf Kjellén.* (Se N. 1179). Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 7—12 af *Ehd.* [*E. Hildebrand*].
1556. **Registrum Ecclesiæ Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok,** med tillägg ur Skoklosters Codex aboensis i tryck utgifven af Finlands statsarkiv genom *Reinh. Hausen.* (Se N. 1382.) Rec i *Finsk Tidskrift 1890.* Bd. 2, s. 464—465 af *M. G. S.*
1557. **Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430.** Bd. 6. (Se N. 1357.) Rec. i *Historische Zeitschrift.* Bd. 65, s 590. af *Mkgf;* i *Literarisches Centralblatt 1890*, s. 269—270.
1558. **Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch.** Bd. 9. 1436—1443. (Se N. 1381.) Rec. i *Literariches Centralblatt 1890*, s. 1499—1500 af *K. —L:*
1559. **Hanserecesse von 1477—1530.** Bearbeitet von *Dietrich Schäfer.* Bd. 4. (Se N. 1386.) Rec. i *Literarisches Centralblatt 1890*, s. 957—958 af *K. —L.*
1560. **Libri memoriales capituli Lundensis.** (Se N. 530 o. 1187.) Rec. i *Literarisches Centralblatt 1890*, s. 1797—1798.
1561. **Svenska riksdagsakter** jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. Del. 1: H. 1 (1521—1544). Med understöd af statsmedel utg. af *Emil Hildebrand* och *Oscar Alin.* Del. 1: H. 2 (1544—1560). Med understöd af statsmedel utg. af *Emil Hildebrand.* Sthlm, Norstedt 1887—1888. (Se N. 928. 1012, 1047 o. 1135.) Rec. i *Historische Zeitschrift.* Bd. 64, s. 560—562 af *F. Arnheim.*
1562. **Sverges traktater med främmande magter . . . .** utgifna af *O. S. Rydberg.* Del. 4: 3—4 (1561—1571). (Se N. 1046 o, 1127.) Rec. i *Historische Zeitschrift.* Bd. 64, s. 559—560 af *F. Arnheim.*
1563. **Kalmarkrigen.** Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. Efter trykte og utrykte Kilder. Af *Axel Larsen.* (Se N. 1196).

Rec. i *K. Krigsvetenskaps-Akademiens handlingar och Tidskrift. 1890, nov.;* i *Nordisk Tidskrift 1890*, s. 672—674 af *Per Sondén.*

1564. **Israel Hoppe's Burggrafen zu Elbing Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen.** Herausgegeben von *M. Toeppen.* (Se N. 1059 o. 1138.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 13—16 af *Per Sondén.*

1565. **Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630.** Rec. i *Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung.* Bd. 11, s. 183 af *Dietrich Schäfer.*

1566. **Die Gefechte bei Steinau a. d. Oder vom 29 August bis 4 September 1632.** Von *F. Täglichsbeck.* (S. N. 1363). Rec. i *Literarisches Centralblatt 1890*, s. 111—112.

1567. **Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling.** Utg. af K. Vitt. Hist. och Ant. Akademien. Afd. 1: 1 o. Afd. 2: 1. (Se N. 1056 o. 1320.) Rec. i *Revue d'histoire diplomatique 1890*, s. 295—296 af *A. G.;* i *Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung.* Bd. 11, s. 181—183 af *Dietrich Schäfer.*

1568. **Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser von 1631—1634.** Von *Georg Irmer.* Th. 2. 1633. (Se N. 1362.) Rec. i *Literarisches Centralblatt 1890*, s. 580—581.

1569. **Eichstätt im Schwedenkriege.** Tagebuch der Augustiner-nonne *Clara Staiger* über die Kriegsjahre 1631—1650. (Se N. 1200.) Rec. i *Historische Zeitschrift.* Bd. 64, s. 333 af *Ernst Fischer;* i *Literarisches Centralblatt 1890*, s. 856—857.

1570. **Erik Oxenstierna.** Biografisk studie af *Ellen Fries.* (Se N. 1214.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 1—7 af *S. Bergh.*

1571. **Riksrådet grefve A. J. von Höpkens skrifter,** samlade och i urval utgifna af *C. Silfverstolpe* I. (Se N. 1440.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890* s. 17—22 af *L. D. G.* [*L. De Geer*]; i *Nordisk Tidskrift 1890*, s. 368—370 af *Per Sondén;* i *Ny Svensk Tidskrift 1890*, s. 501—507 af *S. J. B.*

1572. **Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia.** Af *Carl Gustaf Malmström.* (Se N. 1242 o. 1331.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890.* Bd. 1, s. 314—316 af *M. G. S.*

1573. **Om svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhetsformer 1772—1809.** Akad. afh. Af *Vilhelm Vessberg.* (Se N. 1243.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 72—76 af *L. S.* [*L. Stavenow*].

1574. **Åttioåriga minnen.** Af *A. S.* (Se N. 1453.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890.* Bd. 2, s. 465 af *M. G. S.*

1575. **Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809.** Akad afh. Af *Magnus Sandegren.* (Se N. 1454.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 76—84 af *O. V.* [*O. Varenius*].

1576. **Frederik den sjettes fortrolige brevvexling med Norge i Aaret 1809.** Udgiven af *Carl Th. Sörensen.* (Se N. 1249.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 33—37 af *Nils Höjer.*

1577. **Den svensk-norska unionen.** Uppsatser och aktstycken. Utgifna af *Oscar Alin.* (Se N. 1255 o. 1335.) Rec. i *Ny Svensk Tidskrift 1890*, s. 268—273 af *R. M. B.*

1578. **Från Jean Bernadotte's ungdom.** Biografisk skizz af *F. U. Wrangel.* (Se N. 1250.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 40—42 af *Bgh.* [*S. Bergh*].

1579. **Marskalk Bernadotte.** Skildringar ur hans lif och hans tid 1763—1810. Af *Anton Blomberg.* (Se N. 1093 o. 1341.) Rec. i *Historische Zeitschrift.* Bd. 64, s. 563—564 af *F. Arnheim.*

1580. **Desirée, reine de Suède et de Norvège** par le baron *Hochschild.* (Se N. 1094 o. 1342.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890.* s. 42—43 af *Bgh.* [*S. Bergh*].

1581. **Anteckningar och minnen af Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister.** I urval ordnade och utgifna af *Elof Tegnér*. (Se N. 1270 o. 1343.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 60—63; i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2, s. 224—226 af *M. G. S.*

1582. **Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid 1779—1840.** Af *Yngvar Nielsen*. (Se N. 971, 1095 o. 1344.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 1, s. 229—232 af *M. G. S.*

1583. **S. Barthelemy under svenskt välde.** Af *E. O. E. Högström*. (Se N. 1355.) Rec. i *Historische Zeitschrift*. Bd. 64, s. 564—565 af *F. Arnheim*.

1584. **Sveriges Ridderskaps och Adels vapenbok,** utgifven af *Carl Arvid Klingspor*. (Se N. 1460.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 22—24 af *—rst—*. [*C. Silfverstolpe*].

1585. **Svenska ättartal** för år 1889 afsedda att utgöra tidskrift för svensk slägtkunskap. Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 24—27 af *Bgh.* [*S. Bergh*].

1586. **Anteckningar om mitt förflutna lif.** Af *Wilhelm Erik Svedelius*. (Se N. 1272.) Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 44—46; i *Ny Svensk Tidskrift 1890*, s. 274—294 af *N. P. Ö.*; i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2, s. 300—302 af *M. G. S.*; i *Nordisk Tidskrift 1890*, s. 272—278 af *P. A. Gödecke*.

1587. **John Ericsson.** Af *O. W. Ålund*. (Se N. 1476.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2, s. 379 af *V. H—n.*

1588. **Svenska akademiens handlingar från år 1886.** Del. 3. (Se N. 1269.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2, s. 59—61 af *C. G. E.*

1589. **Documents recueillis de différentes archives** (1548—1836). Par *B.* (Se N. 1356.) Rec. i *Revue d'histoire diplomatique 1890*, s. 296 af *A. G.*

1590. **Bibliotheca Historica Sueo-Gothica.** Af *C. G. Warmholtz*. Register. Uppr. af *Aksel Andersson*. Rec. i *Historische Zeitschrift*. Bd. 64 s. 558—559 af *F. Arnheim*.

1591. **Nya italienska bidrag till Kristina-litteraturen.** Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 67—72 af *T.*

1592. **Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria** på uppdrag af Södermanlands forminnesförening utg. af *Joh. Wahlfisk*. H. 6—7. Rec. i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 38—39 af *K. G. Grandinson*.

1593. **Hedlinger.** Ett bidrag till frihetstidens konsthistoria. Af *Karl Warburg*. (Se N. 1525.) Rec. i *Nordisk Tidskrift 1890*, s. 596—598 af *G. Göthe*.

1594. **Finlands historia.** Af *M. G. Schybergson*. (Se N. 1002, 1107, 1291 o. 1340.) Rec i *Historisk Tidskrift 1890*, s. 51—59 af *L. H—r.* [*L. Helander*]; i *Historische Zeitschrift*. Bd. 64, s. 565—567 af *F. Arnheim*.

1595. **Helsingfors stads historia från 1640 till Stora Ofreden.** Af *E. Ehrström*. (Se N. 1528.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2. s. 141—143 af *R. H—n.*

1596. **Kyrkorådets i Åbo protokoll 1675—1689.** Utg. af *C. v. Bonsdorff*. (Se N. 1297½). Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 1, s. 232 af *T. C.*

1597. **Finlands förening med ryska riket.** Af *Joh. Rich. Danielson*. (Se N. 1537.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 2, s. 368—373 af *L. M.*

1598. **Akter och bref till baltiska frågans historia under 16:de och 17:de seklen.** Af *Georg Forstén*. (Se N. 1370.) Rec i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 1, s. 388—390 af *Georg Fraser*; i *Historische Zeitschrift*. Bd. 64, s. 379—382 af *Schiemann*.

1599. **Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia.** Af *S. J. Boëthius*. (Se N. 1005 o. 1154.) Rec. i *Finsk Tidskrift 1890*. Bd. 1, s. 151—152 af *M. G. S.*

Medföljer Hist. Tidskrift 1891.

Unionsbrevet fra Kalmarmödet 1397.

Spörgsmål til Hr Kancelliråd O. S. Rydberg

fra Kr. Erslev.

Da jeg i en afhandling i »Aarböger for nordisk Oldkyndighed 1889» har fremstillet Kalmarbrevets ejendommelige tilsyneladelser og derved på visse punkter stärkt angrebet den opfattelse, som Hr Kancelliråd Rydberg havde fremsat i sin »Inträdestal», er det ikke så underligt, at denne har fölt sig opfordret til at värne om sine meninger. Dette er nu sket i en artikel, som Hr Rydberg har indfört i dette tidsskrift; på nogle punkter gör han her indrömmelser, på langt flere hävder han sine tidligere udtalelser, og i det hele mener han, at udsigterne til fred imellem os er meget ringe.

I dette sidste kan jeg dog ingenlunde väre enig med Hr Kancelliråden. Ganske vist, om formodninger og gätninger, om brevets hypothetiske tilblivelseshistorie o. lign., derom bliver vi vel aldrig helt enige; her kan siges altfor meget pro et contra, små sandsynlighedsgrader skal afvejes mod hinanden. Men der er andre spörgsmål, hvor der kan väre tale om meget höje grader af sandsynlighed eller vel endog om fuld vished, og om sådanne turde Hr Rydberg og jeg til slutningen kunne enes.

Hans sidste artikel afgiver netop et godt bevis herpå. Der var tidligere mellem Hr Rydberg og mange andre på den ene side, Paludan-Müller og mig ganske alene på den anden side uenighed om forståelsen af en sätning i unionsbrevet. Hvor der i dette står: *breve skulle gives, to af hvert rige*, mente Hr Rydbergs forgängere, at ordet *af* her var at forstå som *for* eller *til*, og han selv troede endogså, at der her forelå en ligefrem skrivefejl i brevet, hvorfor han rettede *af* til *at* (dansk: *ad*). Pal.-Müller derimod fortolkede dette lille ord som = det latinske *ex*, hvortil jeg sluttede mig. Og se, nu indrömmer Hr Rydberg, at han har taget fejl og accepterer helt ud sine modstanderes mening. I dette positive fortolkningsspörgsmål er der opnået fuld enighed.[a])

Dette giver mig håb om, at det vil gå på samme måde, når vi begränser diskussionen til et fortolkningsspörgsmål af videre omfang, men af ganske samme natur som det nysnävnte. Jeg tror, at vi må

---

[a]) Denna och följande bokstäfver hänvisa till hr O. S. Rydbergs svar sid. 9 och följ.

kunne blive enige om, hvorledes hele Kalmarbrevets mening skal forstås, når vi blot ser på dette spörgsmål alene, uden at tage det mindste hensyn til brevets senere skäbne eller at indlade os på at faststille dets statsretlige eller historiske värd. Og alt dette er vi fuldt berettigede til at se bort fra. Hvorfor koncepten ikke blev renskrevet, og hvorledes det hänger sammen med dens mangelfulde besegling, derom har Hr Rydberg og jeg ikke de samme tanker; men det behöver vi heller ikke at have for i fällesskab at fortolke koncipistens mening med det brev, han affattede den 20 juli 1397. Thi derom er vi jo ganske enige, at koncipisten havde tänkt sig, at den af ham på papir skrevne koncept skulde renskrives på pergament og derefter besegles af de 17 mänd, hvis navne han indsatte i brevet; — at dette siden gik anderledes, er da spörgsmålet om koncipistens mening med dokumentet ganske uvedkommende, ja at medinddrage det kan kun virke forstyrrende. Efter alt, hvad der foreligger, kan jeg ikke näre den ringeste tvivl om, at Hr Rydberg billiger denne betragtning; men for sikkerheds skyld opstiller jeg dog som mit förste spörgsmål til ham, om det ikke er således[b]).

Modsätningen mellem Hr Rydbergs og min tydning af Kalmarbrevets mening er unägtelig stor. Efter hans opfattelse har koncipisten villet affatte en beslutning, efter min et vidnesbyrd. Eller med andre ord: efter den förste opfattelse går brevet ud på, at 17 mänd beslutter[c]), at der skal väre en union mellem de tre riger på närmere angivne vilkår; efter den anden bevidner de, at rigernes fyrste og mänd på mödet allerede har vedtaget en sådan union. Modsätningen er stor; men netop derfor mener jeg, hvor underligt det end kan lyde, at der er udsigt til at opnå enighed. Brevets ordlyd må dog ubetinget pege så stärkt i retning af én af disse to tydninger, at den modsatte må blive enten helt umulig eller dog ganske särdeles usandsynlig.

Till belysning af, hvilken af de to tydninger der stemmer bedst med brevets form og ordlyd, hidsätter jeg en kort analyse af gangen i Kalmarbrevet:

Det skal väre vitterligt, at

— efterat hvert af de tre riger har valgt Erik til konge, og efterat denne på Trinitatis söndag her i Kalmar er blevet kronet —

var i fornävnte time (ɔ:tid) og stad dagtinget en ubrödelig forbindelse mellem de tre riger med samtykke af kong Erik, dronning Margrete og alle rigernes rådgivere og mänd på fölgende vilkår.

(Fölger de enkelte artikler).

Til mere bevaring (ɔ: til yderligere sikkerhed for)
at alle disse stykker skulle blive ubrödelige

og at der skal udgives breve derom, beseglede af hvert riges konge, råder og mänd,

og at alle disse stykker er således aftalte og endte og således skal fulddrages (ɔ: udföres),

have vi (fölger 17 navne på prälater og riddere) hängt vore segl for dette brev.

Scriptum Kalmar 1397 Margretedag (ɔ: 20 juli).

Ser man på det her analyserede brev, synes det unägteligt, at meget taler for deri at se et vidnesbyrd. Forrest i brevet, hvor udstederne ellers plejer at opregnes, findes her ingen navne; de 17 mänd, der skal udfärdige brevet, nävnes först ved slutningen af dette, hvor vidnerne har deres regelmässige plads. Efter sin ordlyd refererer brevet, at der i Kalmar var dagtinget en forening mellem rigerne af disses fyrste og mänd; det siges ikke, at det er udstederne, der har dagtinget, ja det kan end ikke af brevet ses, at de har väret med derved. Intetsteds udenfor brevets slutningsformular träder udstederne frem og taler myndigt i deres eget navn; intetsteds hedder det: vi beslutte, vi dagtinge el. lign. Ja, udstederne nävnes overhovedet ikke som nogen statsmyndighed; de kaldes ärkebisper, biskopper, riddere, d. v. s. deres stilling i samfundet betegnes; men der siges intet om deres stilling i staten, de kaldes ikke kongens og rigets rådgivere. Alt dette tyder på, att brevet er affattet som et vidnesbyrd.

Er der da i brevet slet intet, der taler for, at det bör tydes som en beslutning? Jo, Hr Rydberg har till stötte herfor anfört en eneste sätning; den er aftrykt i hans sidste artikel s. 322, og jeg har fremhävet den ved understregning i analysen af brevet ovenfor. Taget alene vilde denne sätning ganske vist tyde på, at udstederne taler med en vis myndighed, större end blotte vidners. De udtaler vel deri ikke en beslutning, men dog i det mindste en »högtidlig försäkran»; de gå derved ligesom i garanti for forbundets overholdelse. Men vel at märke, det er også det eneste, som Hr Rydberg har knnnet anföre til fordel for sin tydning; alt hvad der derimod er anfört ovenfor, passer slet ikke dertil; — og det er dog en grundlov for al fortolkning, at man skal fortolke ud fra det overvejende og regelmässige, ikke fra den afvigende enkelthed.

Dertil er det jo ingenlunde således, at den fremhävede sätning slet ikke kan forenes med opfattelsen af brevet som et vidnesbyrd. Jeg har i 1889 forklaret, at disse ord i virkeligheden ikke hörer med til vidnernes slutningsudtalelse, men at de fra koncipistens side er tänkte som slutningen på selve forbundsaftalen, beregnede til ligesom alt det foregående at indföres i de enkelte rigers stadfästelsesbreve. Efter denne opfattelse bliver det, som udstederne stadfäster med deres segl, kun dette:

at alle disse stykker er således aftalte (1) og således skal fuld-drages (2), netop svarende till: 1. aftalen om den dagtingede forbindelse, 2. aftalen om forbundsbrevenes udfärdigelse (*at der skal udgives breve* osv.). Denne forklaring vilde väre utvivlsom, hvis koncipisten her foran havde indskudt: Til vidnesbyrd (eller: til mere bevaring); nu har han ikke indfört disse ord, åbenbart fordi han har haft dem én gang lige i forvejen, og derved er slutningsformularens tydning blevet tvivlsom. Se, på denne måde kan den afvigende enkelthed bringes i overensstemmelse med aktens hovedkarakter. Hr

Rydberg har i sin artikel ikke omtalt denne forklaring, langt mindre imödegået den; umulig tör den vel i alt fald ikke siges at väre[1].

Efter brevets ordlyd synes da forholdet mellem de to tydninger at väre dette, at min bygger pa brevets helhed og tillige kan forklare den ene sätning, der i sig selv peger i modsat retning, medens Hr Rydbergs netop bygger på denne ene sätning og på den alene. Jeg tror derfor, at den förste tydning har mest sandsynlighed for sig; men jeg skynder mig at tilföje, at jeg slet ikke mener endnu at have fremfört et tvingende modbevis mod Hr Rydberg. Mit andet spörgsmål tilsigter da også kun at formå ham til at indrömme, at min tydning også kan forklare den af ham betonede sätning i brevet.

Da koncipisten affattede dokumentet, må han selvfölgelig väre gået ud fra, at de 17 mänd, i hvis navn han skrev, måtte väre berettigede til at utstede et sådant brev. Han må, hvis min tydning er rigtig, i dem have set pålidelige vidner, — og han har da også motiveret, at de er dette, ved at angive deres höje stilling i samfundet. Han må, hvis Hr Rydberg har ret i sin tydning, have opfattet de 17 som berettigede til at beslutte om unionen mellem de nordiske riger; — men her svigter koncipisten, idet han jo end ikke har oplyst, at de 17 mänd var medlemmer af rigsrådet.

Hr Rydberg söger da også udenfor brevet at finde beviset for de syttens adkomst til att beslutte, og dette falder ham meget let. Han henviser blot til det andet fra Kalmarmödet udgåede brev, troskabsforsikringen af 13 juli; thi i dette nävnes de sytten med blandt de 67 udstedere, og det ses, at de ikke blot alle höre til »kong Eriks og de tre kongerigers rådgivere», men endog indtage en fremragende plads i rådet. Hr Rydberg udtrykker dette således, at de sytten er »på det hela taget de förnämste af de på mötet närvarande representanterne för hvart och ett af de tre rikena»[2], — og dette kan passere; men han holder mere af at sige: »de förnämste på mötet närvarande af de tre rikenas råd[3], — og dette er ganske

[1] Der er intet underligt i, att det er faldet koncipisten lidt vanskeligt at forme denne brevets slutning; thi for et vidnesbyrd af denne art var der ingen umiddelbare forbilleder at finde. Det, det har generet ved affattelsen, er åbenbart især dette at forene indförelsen af unionsvilkårenes ordlyd med angivelsen om udfärdigelsen af stadfästelsesbrevene. Tänker man sig, at koncipisten har haft liggende for sig selve forbundsaftalen med dens enkelte artikler og med dens slutning (*til mere bevaring, at alle disse stykker* osv.), og har skullet forme dette til et vidnesbyrd, er udeladelsen af det nye: »*til mere vidnesbyrd*» eller »*bevaring*» (*at alle disse stykker er således aftalte* osv.) meget närliggende, omend ukorrekt. — Derimod er det modsat höjst påfaldende, om koncipisten, naar han vilde skrive en beslutning, skulde have forsyndet sig stärkt i nogen retning; thi for en sådan var der talrige forbilleder, ja, han kunde blot have taget troskabsforsikringen af 13 juli og lagt den til grund for brevets hele form. Men så havde unionsbrevet rigtignok fået et helt andet udseende, end det nu virkelig har. Overhovedet er en sammenligning mellem disse to akter fra det samme möde särdeles oplysende; man vil ikke let finde större modsätninger i brevenes diplomatiske formulering.

[2] Inträdestal s. 17.

[3] Artiklen fra 1890 s. 322. Sml. Inträdestal s. 21 (»de förnämste»), s. 35 (samme udtryk om de svenske udstedere).

ukorrekt. De sytten er nogle af de fornemste, men de er ikke absolut »de fornämste», de förste i rang. Dette kan väre rigtigt om prälaterne, derimod ikke om de verdslige råder, hvad netop den anförte troskabsforsikring viser. De fire danske råder fra unionsbrevet har her plads som n:o 1, 2, 4 og 16, og er altså ikke de fornemste; heller ikke de svenske og norske råder indtager netop de förste pladser, omend der her ikke er så mange imellem[1]. At de 17 ikke er de fornemste af de tilstedevärende råder, synes da unägteligt; derpå går mit tredje spörgsmål ud[d]).

Men det skulde jo ad denne vej godtgöres, at de 17 mänd, der i unionsbrevet beslutter om foreningen, var berettigede hertil, og er det opnået? Hr Rydberg synes at mene det. Han taler om de 17 som »representanter för de tre rikenas på mötet närvarande män» (s. 322), som »tydligen valde som de ypperste närvarande representanterne för de tre rikena», som »de tre rikenas sjutton representanter» (s. 324) o. s. fr. Men er de alt dette, fordi de påviselig er nogle af de fornemste af de tilstedevärende råder? Lad os dog ikke glemme, at for at bevise de syttens ret til at beslutte om unionen må der godtgöres to ting, dels at hver af de sytten er berettiget til at beslutte for sit eget vedkommende, dels at de alle tilsammen er berettigede til at beslutte for deres medbrödre i rådet, hvoraf der jo var mindst halvtreds til stede ved mödet. Det förste har Hr Rydberg godtgjort, idet han har konstateret, at de alle sytten er medlemmer af rådet, — men det andet har han åbenbart ikke bevist det mindste om. Selv om de 17 virkelig var de fornemste af alle tilstedevärende råder, vilde deri jo aldeles ikke ligge nogen ret for dem til at beslutte alene om en sag, der i lige grad vedkom alle råder[2]. En sådan ret kan overhovedet umulig begrundes ud fra troskabsforsikringen, thi at en brökdel af rådet beslutter på alle de tilstedevärende råders vegne, det forudsätter et valg, en bestemt bemyndigelse, en fuldmagt under en eller anden form, og om en sådan kan der intet stå i det om helt andre ting handlende brev af 13 juli. Herom kan kun fås oplysning i selve unionsbrevet, og vi spörger da, hvad dette oplyser derom.

Svaret er yderst simpelt: der findes i brevet ikke et eneste ord, der motiverer de 17 mänds ret till at beslutte på hele rigsmödets vegne. Jeg siger: ikke et eneste ord, og jeg mener dette aldeles

---

[1] Kuriöst nok er der ikke i de to breve iagttaget ganske samme räkkefölge ved de norske råder. Dette modbeviser naturligvis ikke, at udstederne i det hele er ordnede efter rangen, som Rydberg rigtigt har sagt (Inträdestal s. 17).

[2] Hr Rydberg er her blevet vildledt af den tanke, der så let opkommer under en polemik; han har ment, at han ved at modbevise modstandernes påstand har bevist sin egen antagelse. Han har, som han mener, godtgjort, at disse 17 »fornemste» råder var langt mere end blot pålidelige vidner; — men derved er det naturligvis ikke bevist, at de var berettigede til at beslutte på hele rigsmödets vegne. Jeg benytter lejligheden til at tilföje, at det i övrigt må betegnes som en logisk umulighed at godtgöre, at nogen er mere end et vidne, udfra at vedkommende er rigsråd, fornem eller anset; thi hvorfor skulde en fornem rigsråd ikke kunne opträde som vidne?

bogstavelig; thi det ses let, at Hr Rydberg her ikke kan möde med den sätning, som han ellers alene bygger på. Af den kan måske — omend kun til nöd — udledes, at koncipisten lader de sytten beslutte om unionen på egne vegne; men her spörges jo om deres ret til at beslutte på de andre tilstedevärendes vegne. Herom oplyser brevet intetsomhelst, og de syttens beslutningsret bliver da kun et fuldständig löst og ubevisligt postulat. Ja, den bliver meget mindre; thi den kommer i virkeligheden i positiv strid med, hvad Kalmarbrevet direkte oplyser. Der står i dette, at der i Kalmar var dagtinget en union mellem rigerne. Hr Rydberg mener nu, at der heri ikke behöfver at ligge, at dette virkelig er sket; koncipisten skal have affattet et forslag til en unionsakt, og hvad der står i brevet om dagtingningen, vilde först blive rigtigt, når forslaget var blevet vedtaget og brevet beseglet. Nu vel, synes dette ikke meget sandsynligt efter de valgte udtryk, så er det naturligvis ikke umuligt, at der er således, og jeg skal et öjeblik gå med på denne tankegang. Altså, var dagtinget, det betyder: bliver dagtinget, men af hvem? Koncipisten siger det klart og tydeligt: af kongen, dronningen, *»og med en ret endrägtighed og samtykke af alle rigernes rådgivere og mänd»*. Således står det inde i brevet, og deri ligger da klart, at koncipisten ikke har tillagt den i slutningsformularen nävnte brökdel af rådet ret til alene at dagtinge eller samtykke i unionen. Man pröve på i én linje at gengive brevets hovedmening efter den Rydbergske opfattelse, og man se resultatet: *At herved hele rådet samtykker i unionen, det beslutter vi sytten.* Når man husker, at disse 17 er en fjerdedel af det tilstedevärende råd, så synes dette helt meningslöst, og dog tror jeg, at det ikke kan nägtes, at det er et korrekt, omend kort udtryk for, hvad Hr Rydbergs anskuelser förer til. Dog, jeg skal holde mig til jorden og nöjes med at fastslå, at et eneste ord i brevet, der motiverer de syttens ret til at beslutte på deres medbrödres vegne, hidtil ikke er fremdraget, og mit fjerde spörgsmål er da, om Hr. Rydberg ikke må indrömme, at et sådant ord heller ikke findes.

På dette punkt er det, at fortolkningen af Kalmarbrevet som en beslutning afgörende strander. Thi jeg vil erkläre det for utänkeligt, at en koncipist af en vigtig statsakt skulde have undladt at motivere, med hvilken ret udstederne, når de i sig selv kun er en brökdel af statsmyndigheden, beslutter på hele statsmagtens vegne. Jeg henviser til, hvor omhyggelig berettigelsen til at beslutte er begrundet i troskabsforsikringen af 13 juli, der dog er udstedt af vistnok alle de tilstedevärende råder. Disse kalder sig: *Kong Eriks og hans tre kongerigers Danmarks, Sveriges og Norges rådgivere og mänd med andre flere biskopper, prälater, riddere og svende*, og de kundgör, at de *med alle disse tre rigers iboende mänds, både biskoppers, prälaters, klerkes, ridderskabs og menigheds råd, gode vilje og samtykke* have fuldbyrdet kongens kroning. Her fattes intet, — i unionsbrevet fattes alt, og endda er disse to breve ikke blot udgåede fra samme möde, men vistnok affattede af den selvsamme mand. Jeg henviser fremdeles til rigsrådets lange historie i de tre nordiske riger og spörge

Hr Rydberg, om der deri findes et eneste exempel på, at en fjerdedel af det tilstedevärende rigsråd har besluttet om en vigtig sag, uden at anföre, hvorledes de har väret bemyndigede dertil. Dette bliver da mit femte og sidste spörgsmål[e, f]).

Man kunde endnu spörge, om det af Kalmarbrevets ord fremgår, at der overhovedet var god anledning til at affatte et brev i denne form. Fra synspunktet »vidnesbyrd» svares hertil: Når hvert enkelt rige efter aftalen skulde udfärdige sine stadfästelsebreve om den i Kalmar dagtingede forbindelse, måtte de have et avtoriseret grundlag derfor, og således bliver det ganske nödvendigt, at der måtte affattes et vidnesbyrd om aftalen. Fra synpunktet »beslutning» måtte svaret vel lyde (jfr Rydberg s. 324): Kalmarbrevet var nödvendigt som den fälles hovedakt i modsätning til de särskilte ratifikationer fra hvert rige. Hvor meget jeg end har at invende mod dette sidste, skal jeg dog ikke sige et ord derom, for ikke at komme ind på noget punkt, hvor sandsynlighedsgraden ikke er särdeles stor.

De fem spörgsmål til Hr Rydberg, som jeg har motiveret i det foregående, er altså fölgende:

1. Er det ikke rigtigt, at man kan og bör fortolke Kalmarbrevets mening, uden noget hensyn til brevets skäbne efter dets affattelse?

2. Er det ikke så, at der kun er en sätning i brevet, der tyder på, at det er affattet som en beslutning, og er det ikke sikkert, at denne sätning også kan forenes med tydningen af brevet som et vidnesbyrd?

3. Er det ikke ukorrekt at kalde de 17 mänd i brevet for »de förnämste» af de tilstedevärende råder?

4. Er det ikke utvivlsomt, at brevet ikke med et eneste ord motiverer, at de 17 råder har väret berettigede til at beslutte på de övriges vegne?

5. Er det ikke utänkeligt og exempellöst, at en sådan motivering er udeladt i koncepten til en vigtig statsakt? —

Af disse fem spörgsmål er det förste rent indledende; de fire andre drejer sig om Kalmarbrevets mening og er rettede imod den Rydbergske tydning deraf som en beslutning (eller korrektere: koncept til en beslutning). Dog er de af höjst ulige vägt. Hvis Hr Rydberg besvarer det andet spörgsmål med ja, fölger heraf ikke, at tydningen »beslutning» er umulig, men kun, at tydningen »vidnesbyrd» også er mulig. Det tredje spörgsmål drejer sig om et punkt, som Hr Rydberg synes at lägge vägt på, medens jeg ikke fatter, at det har betydning. Hovedpunktet er derimod det fjerde og femte spörgsmål; Hvis Hr. Rydberg her ikke kan svare nej, er den sikre fölge, at tydningen af brevet som beslutning er umulig.

Disse fem spörgsmål opfordrer jeg herved Hr Kancelliråd Rydberg til at besvare. Spörgsmålene er simple, klare og bestemte, og da de kun drejer sig om fortolkning i snävreste forstand af et brev, som Hr Rydberg har udgivet to gange og hvorom han har skrevet to afhandlinger, kan besvarelsen ikke koste ham nogen möje eller volde ham

nogen tidsspilde, der er värd at nävne. Er han stadig overbevist om sin tydnings rigtighed, vil han sikkert ikke undlade at svare, og jeg stoler på, at han i sandhedens interesse vil svare ligeså tydeligt og klart, som jeg håber at have väret i det foregående.

Hr Rydberg har endnu i 1890 sagt om tydningen af Kalmarbrevet som et vidnesbyrd, at det er »ett i grund och botten falskt påstående»[g]). Dette er stärke ord; jeg forbeholder mig at göre dem til mine, vendte mod hans tydning, hvis han ikke formår på overtydende måde at benägte de ovenfor formulerede spörgsmål og da isär de to sidste af dem[h]).

* * *

Der er naturligvis i Hr. Rydbergs sidste artikel mange punkter, hvorom jeg kunde önske at ytre mig; men jeg skal, i det mindste forelöbig, afholde mig derfra, da jeg anser det for ret unyttigt at dröfte fölgeslutninger og gätninger, för man er blevet enig om forståelsen af det brev, der danner udgangspunktet. Jeg skal da kun, til orientering for den, der måtte ville sätte sig ind i den hele sag, kortelig sige, at jeg ikke finder anledning til at ändre noget af det, jeg har fremsat i min afhandling, uden alene det udtryk: präliminärtraktat, som jeg har brugt, dog ikke, således som Hr. Rydberg har forstået det, om Kalmarbrevet, men om den aftale, hvorom brevet — efter min grundopfattelse — er et vidnesbyrd[i]).

Jeg tilföjer derfor kun en rent personlig bemärkning. Jeg havde lidt spydigt gjort opmärksom på, at Hr Rydberg i sin udgave af Kalmarbrevet har rettet en fejl (det sammenskrevne *festelagh*) uden at anföre, at det var mig, der i min bog om dronning Margrete havde gjort opmärksom på denne fejl. Nu oplyser Hr Rydberg, at det er ham selv, der i Köbenhavn i våren 1882 har meddelt mig den rette läsning og tilladt mig at benytte denne meddelelse i min bog. — Ingen vil jo väre i tvivl om, at jeg ganske havde glemt alt sådant, da jeg skrev den antydede bemärkning. Helt rigtigt husker Hr Rydberg nu heller ikke; thi da han i maj 1882 kom til København, var min bog allerede udkommet, og hvis han på et tidligere tidspunkt har meddelt mig sin opfattelse, er det mig ubegribeligt, hvorfor jeg ikke i noterne til min bog skulde have takket ham derfor. Således er jeg overbevist om, at han ikke ret har forstået mine udtalelser under den samtale, hvorom jeg nu ingen erindring har. Men så meget må vel i alt fald väre rigtigt, at jeg har fået at vide og burde have husket, at Hr Rydberg ud fra sig selv har haft hin idé, og derved bliver min bemärkning ubeföjet. Jeg beklager at have skrevet den og gör Hr. Rydberg min bedste undskyldning derfor[k]).

Köbenhavn i marts 1891.

Svar på Hr Professor Kr. Erslevs spörsmål

af *O. S. Rydberg.*

Det tillkommer visserligen icke hr Erslev att bestämma den form, i hvilken jag har att häfda mina åsikter, och den form, han här företagit sig att vilja påtvinga mig, är så till vida för mig ofördelaktig, som mina svar måste ryckas ur sitt sammanhang med andra för frågans utredning viktiga momenter, men då jag nu likväl beslutit mig för att till besvarande upptaga hans frågor, så anser jag mig böra förutskicka den anmärkningen, att det sker under uttryckligt förbehåll, att mina svar uppfattas och bedömas i sitt sammanhang med hvad jag förut i mina afhandlingar yttrat. Jag är öfvertygad om, att ingen rättänkande läsare underlåter att jämte hr Erslevs skrifter i ämnet äfven taga kännedom om mina. Frågorna äro naturligtvis i dem vida utförligare behandlade.

---

a) Redan i hela denna ingress är hr Erslev i hög grad vilseledande. Jag vet icke af »*nogle* indrömmelser»; jag har gjort en enda, och huru den *utföll* för hr Erslev, det veta alla, som läst min mot honom riktade skrift. Att jag accepterat ett beriktigande, som hr Erslev gjort efter Paludan-Müller, det framhåller han som ett förebud till ytterligare medgifvanden, oaktadt han *vet*, att jag på det bestämdaste uttalat och, efter min åsikt, ovederläggligt bevisat, att denna »indrömmelse» ledde till ett resultat rent af *motsatt* hvad han föreställde sig, så att den långtifrån att försvaga min bevisning, bekräftar densamma, sålunda långtifrån att styrka hr Erslevs uppfattning på det mest evidenta sätt bevisar dess ohållbarhet. Detta *förtiger* hr Erslev. Han framhåller vidare, att han och hans lärare äro de ende, som rätt uppmärksammat det ifrågavarande ordet, att det nämligen bör tolkas efter sin egentliga betydelse. Jag har visat, att skillnaden mellan de båda uppfattningarne är i realiteten till sin effektiva betydelse ringa, om ens någon. Kan det väl för öfrigt finnas något tydligare bevis på hela anmärkningens obetydlighet, än att icke en enda af de utmärkte författare, som refererat den omhandlade punkten, fäst sig vid detta ord, *oaktadt* de bevisligen

känt Paludan-Müllers afhandling. Och hvilken oerhörd blunder skulle det icke varit af hr Erslev, att icke hafva framhållit desse författares misstag, om det i sig själft haft den vikt, hr Erslev nu med en förvånande kortsynthet sökt gifva däråt, icke anande eller begripande, att han därmed gaf sin motståndare i handen ett vapen, som skulle vända sig mot honom själf.

Att något hopp om enighet oss emellan skulle kunna grundas på en så beskaffad »indrömmelse», kan jag icke förstå. Jag förmodar att det icke heller är uppriktigt menadt, det vore att hos hr Erslev förutsätta en allt för stor naivitet, utan har väl allt detta af hr Erslev skrifvits för att inleda »spörgsmålen» med en ingress, som skulle gifva läsarne den rätta stämningen. Hr Erslev har häri icke handlat klokt.

b) Här är icke fråga endast om en linguistisk tolkning, utan om den riktiga uppfattningen af aktens väsende och karakter. Den tolkning, som icke blott öfverensstämmer med aktens ordalydelse, utan äfven med dess historiska förutsättningar, med den närmaste samtidens uppfattning och med beskaffenheten af dess politiska tillämpning, måste hafva företräde framför en tolkning som dels icke dels sämre uppfyller dessa fordringar. Härmed är den första frågan besvarad.

c) Jag har aldrig tänkt eller sagt en sådan orimlighet, som den hr Erslev påstår skulle framgå af min uppfattning af akten, eller att brefvet skulle gå ut på »at 17 mænd beslutter» unionen. Detta är värre än ett missförstånd. Jag har sagt att de sjutton, hvilka i akten angifvas skola besegla brefvet, voro att betrakta icke blott som trovärdige män, såsom Paludan-Müller och hr Erslev påstå, utan som *representanter för de tre rikenas råd*, hvilka (råden nämligen) sägas, med konungens och drottningens samtycke, sluta unionen på de i akten intagna villkor.[1] Hela hr Erslevs tal om att de sjutton ingenstädes »taler myndigt i deres eget navn», att det ingenstädes heter: »Vi beslutte, vi dagtinge», att »de overhovedet ikke nævnes som nogen statsmyndighed» är således ett fäktande i luften och förtjänar intet afseende, såsom grundadt på det osanna påståendet, att jag skulle sagt att de sjutton beslöto unionen.

Hr Erslev finner nu för godt att skänka uppmärksamhet åt betydelsen af de bekräftelseord, hvarmed de sjutton inleda aktens afslutning. »Taget alene», säger han, »vilde denne sätning ganske vist tyde på, at udstederne taler med en vis myndighed, större end blotte vidners». Detta får dock icke gälla, ty det passar icke för hvad hr Erslev förut anfört. Hvad var då detta? jo det ofvan citerade: »De tale ikke myndigt i sitt eget navn» etc. Härtill svaras, att intet i akten hindrar att den afslutas såsom skett; i själfva afslutningsorden finnes ingen motsägelse mot akten i sin helhet, men att något befullmäktigande för de sjutton att besegla å egna och de öfrigas vägnar icke är intaget, beror helt enkelt därpå, att akten är

[1] Här är naturligtvis endast fråga om huru det är i akten menadt.

uppsatt på själfva mötet i kretsen af den där närvarande rådspersonalen från alla tre rikena, ur hvars midt desse 17 män, på det hela de förnämste bland de närvarande, insattes i akten såsom representanter, hvilket desto heldre kunde ske, som i akten stadgades att sedermera skulle utfärdas med denna lika lydande akter, två af hvart rike, försedda med en fullständigare besegling. Det absolut hinderliga för riktigheten af hr Erslevs uppfattning, som ligger i aktens bekräftelseform, skall nu icke dess mindre nödvändigt bortförklaras och jag tror att det är alldeles tillräckligt att hänvisa till hr Erslevs sätt att därvid resonnera, för att läsaren skall blifva i stånd att bedöma graden af dess rimlighet. Ett par anmärkningar vill jag likväl göra. Hr Erslev säger: »Dertil er det jo ingenlunde således, at den fremhävede sätning slet ikke kan forenes med opfattelsen af brevet som et vidnesbyrd.» »*Kun* et vidnesbyrd» skall det heta, ty så lyder Paludan-Müllers och hr Erslevs grundpåstående. Se deklarationen i hr Erslevs förra stridsskrift sid. 4 och flera ställen. Vidare säger hr Erslev att koncipisten varit »ved affattelsen genered». Ja, det säger jag intet om, om saken ställde sig för honom så som hr Erslev arrangerar den. Eljest synes det mig, att man helt enkelt kunde antaga, att koncipisten *visste* hvad slags handling han hade att uppsätta, koncept till »*kun et vidnesbyrd*» (Paludan-Müllers och hr Erslevs grundpåstående),[1] eller koncept *till unionsakt* (mitt grundpåstående). Nu anser jag att slutbekräftelsen bevisar, att det senare var hans uppgift, och för den uppfattningen behöfver jag icke bortförklara det ringaste i hela akten. Den bestyrker detta tvärtom alldeles ovederläggligt. Jag upprepar hvad jag förr sagt. I dokumentet stadgas, att de bref som efter detsamma skola gifvas, de af hr Erslev s. k. ratifikationsbrefven, skola vara »ludende i allæ modæ oc met allæ artikele, som hær forescrevet star», och i det formulär till ratifikationsbref hr Erslev sid. 22 (122) själf framlagt, är detta ock riktigt iakttaget alltigenom ända ett stycke ned i den afslutande bekräftelsen. Det är *detta* stadgande, som visar, att akten varit afsedd att vara själfva *normal- eller fundamentalakten*, ty det är *detta*, som bestämmer *innehållet* i de sex brefven, och äfven *formen*, så till vida som återgifvandet skall vara ordagrant (»i alla modæ» etc.). Denna redaktion af texten visar, att här icke är fråga om »*kun* et vidnesbyrd». Och med *denna text* står den följande bekräftelsen i full öfverensstämmelse Det är således oriktigt att säga att det endast är ordalagen i slutbekräftelsen, som stöder min uppfattning; det är hela akten. Jag håller emellertid hr Erslev räkning för, att han själf om sin förklaring sagt: »*umulig tör* den vel i alt fald ikke siges at väre.» För en förklaring, som för sin halt icke af själfva sin upphofsman erhåller bättre vitsord, bör icke den enkla och osökta upp-

[1] Se deklarationen i hr Erslevs förra stridsskrift sid. 4 och flerestädes. Hos hr Erslev finnes åtskilligt, som innebär annat, men det är motsägelser, hvilka endast bevisa grundpåståendets ohållbarhet. Jag anser mig icke här behöfva inlåta mig därpå. De äro påpekade i mina afhandlingar och röja sig dessutom själfva för den som vill egna saken tillräcklig uppmärksamhet.

fattningen af dokumentets ord träda tillbaka. Härmed är den andra frågan besvarad.

d) Jag har på det ställe i mitt inträdestal, där frågan är om de beseglandes kvalifikationer, sagt att de sjutton äro *»på det hela taget* de förnämste af de på mötet närvarande representanterna för hvart och ett af de tre rikena». Om detta förklarar hr Erslev, att »det kan passere». Men emedan jag icke sedan upprepat orden »på det hela», utan helt kort skrifvit de förnämste, så finner han detta »ganske ukorrekt». Är det då i en sådan fråga som denna en så stor skillnad emellan »de på det hela taget förnämste» och »de förnämste». Hvar och en som läser mina afhandlingar vet ju af mina tydliga ord att jag alltid menar »de på det hela taget förnämste». Jag har ju för att bestyrka detta och tillika visa huru uttrycket är att fatta, själf hänvisat läsaren till hyllningsakten, från hvilken hr Erslev hämtar sig stöd för en anmärkning, som kunde anstå en disputant pro exercitio icke en vetenskapsman. Hr Erslev är icke en storsint motståndare, som gärna vill se vederpartens verkliga mening.[1] Härmed är den tredje frågan besvarad.

e, f) Hr Erslev uppkastar nu den frågan, om det kan bevisas, »at de 17 mänd, der i unionsbrevet beslutter om foreningen, var berettigede hertil». Detta spörsmål utgår från det ogrundade påståendet, som jag redan bemött, att jag skulle sagt eller menat, att de sjutton skulle beslutit unionen (om föreningen heter det här). Hr Erslev talar om »de syttens beslutningsret». Hvarifrån får han det. Akten säger ju att beslutet är fattadt af alla tre rikenas råd.

Jag har här ofvan vid besvarandet af hr Erslevs andra fråga visat, huru de beseglandes ställning till akten är att fatta. Jag hänvisar dit och till hvad därom i mina afhandlingar är sagdt. Tagne som de voro ur de närvarandes midt med af alla dessa kända personliga kvalifikationer, antages i akten såsom själffallen deras kompetens, nämligen som *representanter*, *icke* som *beslutande* å de öfriges vägnar.[2] Hr Erslevs yttrande: »Selv om de 17 virkelig var de fornemste af alle tilstedevarende råder, vilde deri jo aldeles ikke ligge nogen ret for dem til at beslutte alene om en sag, der i lige grad vedkom alle råder» går alltså ut från en icke existerande förutsättning. Hr Erslevs följande påstående att, om man ville försöka »i en linie at gengive brevets hovedmening efter min (R:s) opfattelse» blefve resultatet: *»At herved hele rådet samtykker i unionen, det beslutter vi sytten»* är grundadt på samma falska förutsättning. Alltså, som hr Erslev fullkomligt oberättigadt påbördat mig den åsikten, att akten skulle innehålla att de sjutton ägt rätt att *besluta* på deras medbröders

---

[1] Såsom en illustration vid denna punkt vill jag fästa uppmärksamheten på att hr Erslev i sin förra stridsskrift sid. 42 (142) själf säger akten vara utställd af »de fornemste Prælater og ældste Raader» utan något tillägg. Det är alltså »ganske ukorrekt» af hr Erslev.

[2] Att opposition här emot kan hafva rest sig; att specielt norska rådet kunnat anses eller själft känt sig för svagt representeradt är af mig påpekadt, men hör icke hit, enär det blott är fråga om, huru det i akten är menadt.

vägnar, en i själfva verket rent af orimlig kompetens, så förfaller hela spörsmålet om huruvida i akten finnes något som motiverar en sådan rätt. Härmed är det fjärde spörsmålet besvaradt, och på samma grund äfven det femte.

Om de i akten såsom beseglande nämdes ställning till densamma och kompetens samt uttrycket därför i dokumentet är i afhandlingarne och i det föregående af mig gifven en tydlig och fullständig förklaring, som vid denna sista punkt icke behöfver upprepas, men jag anhåller att nu vid svaromålets slut få göra en anmärkning, framkallad af ett faktum, hvilket konstant trädt mig till mötes i denna hr Erslevs skrift. Hr Erslev angifver såsom sin uppfattning, att koncipisten velat vid aktens uppsättande affatta ett vittnesbörd. Detta är icke exakt. Vi skola återgå till den deklaration, hvarmed hr Erslev öppnade striden. Däri säger hr Erslev att, när Paludan-Müller »udtalt, at det (unionsdokumentet) *kun* er et vidnesbyrd, udstedt af troværdige mænd om de Betingelser for en nordisk Forening, hvorom man var blevet enig paa mödet i Kalmar», så har han »utvivlsomt ret», och detta uttalar hr Erslev »for strax at klare standpunkterne». Jag har således rättighet att hålla mig till denna deklaration. Hr Erslev har emellertid i sin sista skrift icke på *ett enda* ställe vid ordet »vidnesbyrd» vidfogat »*kun*». Det är dock sjelfva *hufvudordet*. Att säga om en akt, att den är ett vittnesbörd, är icke detsamma som att säga, att den är *blott* (kun) ett vittnesbörd. Skall detta försvinnande af ordet »*kun*» i denna spörgsmålsskrift vara en »indrömmelse», så är den visst icke tillräcklig, men den är ganska stor. Jag antager på förhand, att hr Erslev icke medgifver detta, utan fasthåller det för honom ödesdigra ordet. Han kan naturligtvis icke hafva velat helt oförmärkt escamotera bort det. Men i allt fall är det oförsiktigt, att hr Erslev allestädes i denna skrift utelemnat detta högviktiga ord, sedan han så högtidligt fastslagit det i sin förra skrift, alldeles som Paludan-Müller i sin för hr Erslev kanoniska afhandling (»Lex quam vocant Unionis, *nihil est nisi* scheda chartacea, *testimonium* septendecim senatorum» etc.)

g) »Hr Rydberg har, säger hr Erslev, endnu i 1890 sagt om tydningen af Kalmarbrevet som et vidnesbyrd, at det er 'ett i grund och botten falskt påstående'.» Till och med i dessa ord kommer icke sanningen till sin rätt. Det är om påståendet att Kalmarbrefvet är *blott* (*kun*) ett vittnesbörd, som jag uttalat denna förkastelse och jag vidhåller den,[1] liksom den äfven drabbar påståendena, att de beseglande blott vore att betrakta som trovärdige män och att dokumentet skulle vara ett vittnesbörd om att man på Kalmarmötet kommit till enighet, hvilket vederlägges af dokumentets beskaffenhet, särdeles dess besegling, andra af mig anförda skäl att förtiga.

h) Hr Erslev måtte väl icke tro, att jag under det jag skrifvit dessa sidor, ett enda ögonblick tänkt, att *han* skall finna mina svar

[1] Hr Erslev som visat sig noga med att ordet *på det hela* framför uttrycket *de förnämste* skulle af mig beständigt upprepas, anser sig kunna i hela denna sin sista skrift utelemna ett verkligt hufvudord i kontroversen.

på hans spörsmål öfvertygande. Men hr Erslev må icke heller föreställa sig att jag erkänner honom som behörig domare. Jag finner emellertid det yttrande hvilket jag här besvarar vida mindre stötande, än hans uttalade förhoppningar om en blifvande enighet oss emellan.

Både i hr Erslevs föregående stridsskrift och i den här förevarande finnes mycket som jag ogillar, utan att hafva anmärkt det. Jag tror likväl, att en opartisk läsare skall på flertalet af sådane ställen kunna, af hvad jag i det hufvudsakliga yttrat, sluta sig till min tanke.

i) Det var något svårt att förstå, att med orden »en uratificered präliminärtraktat» menades icke den akt hvarom hela kontroversen rör sig, utan det aftal, hvarom akten handlar. Man plägar icke tala om ratifikation i fråga om andra aftal än sådane, som äro bestämdt formulerade, och i den ifrågavarande akten var ju aftalet formuleradt. Det är nästan för fint att därvid skilja mellan dokumentet och hvad det innehåller.

k) Jag minnes allt detta lika fullständigt, som hr Erslev det glömt. Hr Erslev säger i sin stridsskrift, att hans bok utkom i maj. Men däraf följer icke att hr Erslevs bok var utkommen, då han talade med mig, ty då skulle han omöjligt kunnat bedja mig om tillåtelse att få för sin bok, som han uttryckligen sade, begagna den upplysning jag på begäran gaf honom. Hr Erslev har gjort sin ursäkt, och därvid må det förblifva, men den hade haft större värde, om den framkommit enkel och ren utan allt skrufvande och tal om missförstånd. Något sådant existerar icke å min sida. Det är omöjligt, att hr Erslev kunnat glömma, att han af någon blifvit hjälpt ur det bryderi, hvari det enligt hans förmening sammanskrifna ordet »festelagh» satte honom, men att hjälparen var jag, det hade han glömt. Så förklarar jag saken och en välvilligare förklaring kan hr Erslev icke begära.

Svaren på hr Erslevs frågor äro gifna. Dessa svar kunde, om hr Erslev velat, hafva hemtats redan i hvad jag förut skrifvit. Det enda jag här haft att göra, har varit att upprepa förut sagdt eller hänvisa därtill. Hvad denna sista skrift af hr Erslev beträffar, skulle jag dock måhända lemnat den obesvarad, om han icke ansett det för sig tillständigt, att gifva den formen af en direkt utmaning. För att emellertid för framtiden vara fritagen från all skyldighet att på dylikt förspilla min tid, förklarar jag härmed, att hvad jag i saken yttrat är definitivt och att jag intet har att tilllägga. Om hr Erslev ämnar fortsätta, bör han undvika att angripa sin motståndare för påståenden, som denne aldrig gjort, eller tillägga honom ord och tankar, hvilka han icke yttrat. Det är ett stridssätt, som hämnar sig på den som använder det. Det väcker *misstroende.*

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst i Stockholm den 27 februari 1891.

Sedan riksarkivarien *C. T. Odhner* öppnat sammankomsten, upplästes af sekreteraren följande

Årsberättelse för 1890.

I den inbjudan, som i februari 1880 utgick till bildande af en Svensk historisk förening, uppgafs såsom ett af densammas förnämsta syftemål »att grunda och vidmakthålla en historisk tidskrift, redigerad efter en sådan plan, att den borde blifva af intresse ej blott för fackmän, utan äfven för hvarje historiskt bildad person», hvarjämte föreningen skulle, »när tillgångarna sådant medgifva», understödja andra historiska skrifters utgifvande, samt främja »andra med föreningens ändamål sammanhängande företag». I de den 10 maj 1880 på den konstituerande sammankomsten antagna stadgarna angåfvos också sådana uppgifter för densamma.

Den sålunda bildade föreningen har under förlidet år tillryggalagt första årtiondet af sin tillvaro, och det kan därföre måhända vara skäl att för ett ögonblick se till, i hvad mån den kunnat lösa sina uppgifter. Af den ursprungligen utsedda styrelsens tio medlemmar, tillhöra ännu nio densamma. Någon annan förändring har icke skett i dess sammansättning, än att med anledning af f. d. statsrådet Carlsons död och i sammanhang med professor Odhners förflyttning till Stockholm såsom riksarkivarie, professor Martin Weibull inträdt i styrelsen såsom dess i Lund bosatte medlem. Enhet i ledningen af föreningens verksamhet har sålunda visserligen förefunnits. Denna verksamhet åter har hufvudsakligen riktats på utgifvande af den historiska tidskriften. Det är jämförelsevis små tillgångar föreningen ännu förfogar öfver, och styrelsen, som eger bestämma öfver dess literära verksamhet, har därföre icke vågat inlåta sig på utgifvandet af några andra skrifter, om än fråga därom mer än en gång varit väckt. Den »fosterländska häfdaforskningen» har styrelsen däremot vid sidan af tidskriften sökt främja genom undersökningar af enskilda arkiv. Tack vare egarnes tillmötesgående ha sålunda förteckningar öfver familje-

arkiven på Espelunda och Bergshammar kunnat upprättas och ha sedan utgifvits som bilagor till årgångarna 1882 och 1885 af Historisk tidskrift, med hvilken dessutom såsom bilagor följt tvänne förteckningar öfver handlingar ang. Sverige i engelska urkunds- och arkivpublikationer.

Äfven i öfrigt har styrelsen hittills ej ansett tiden vara inne att utvidga föreningens verksamhet. Den har likväl förlidet år tagit under öfvervägande lämpligheten af att hålla tätare sammankomster i syfte att därigenom väcka allmännare deltagande för föreningens sträfvanden. Utsikterna att i hufvudstaden kunna påräkna den aktiva medverkan i form af föredrag eller meddelanden, som härför är erforderlig, har under de senaste åren ej obetydligt ökats genom de många unga krafter, som numera på olika områden där äro verksamma. Frågan är därföre fortfarande föremål för styrelsens pröfning.

Utgifvandet af Historisk tidskrift har sålunda i hvarje fall under de förflutna tio åren varit hufvudresultatet af föreningens verksamhet. Denna tidskrift hade i Historiskt bibliotek utgifvet af C. Silfverstolpe haft en föregångare, till hvilken den i mycket kunde ansluta sig. Den fullständiga öfvergången till ett periodiskt organ medförde emellertid vissa förändringar, vid hvilka den i Frankrike i början af 1870-talet genom G. Monod m. fl. grundade »Revue historique» särskildt ansågs kunna i tillämpliga delar lända till förebild, i det densamma på den tiden mer än andra historiska tidskriftsföretag tycktes tillgodose olika intressen. Genom att bereda plats för längre eller kortare uppsatser och kritiska undersökningar af historiska frågor, genom meddelande af historiska aktstycken eller berättelser af intresse, genom notiser om företeelser af vikt för den historiska verksamheten inom och utom Sverige, genom recensioner af arbeten i synnerhet berörande svensk historia samt öfversikter af grannländernas historiska literatur, genom öfversikter af innehållet i in- och utländska historiska tidskrifter, i främsta rummet för så vidt det angår svenska ämnen, har Tidskriften velat blifva en föreningspunkt för de historiska sträfvandena och forskningarna i vårt land. I afseende på uppsatsernas beskaffenhet har Tidskriften tagit som rättesnöre: 1) att alla större artiklar skulle vara grundade på självständiga studier, innehålla eller påpeka nya resultat; 2) att följaktligen åt den vetenskapliga forskningen ett gifvet utrymme borde beredas; 3) att på samma gång ämne och framställningssätt gärna borde vara sådana, att de kunde intressera icke blott fackmän, utan äfven en större allmänhet, och att om möjligt hvarje häfte borde innehålla åtminstone något af allmännare intresse.

I hvad mån Tidskriften lyckats fylla dessa uppgifter, därom tillkommer det ej styrelsen att döma. Svårigheterna ha icke varit obetydliga både i ett och annat hänseende, och det mera populära elementet har visserligen ofta fått vika för det strängt vetenskapliga — af naturliga skäl, enär det ej alltid stått i redaktionens förmåga att jämnt afväga proportionerna dem emellan; den har ofta icke haft något val, då de nyss nämnda synpunkterna skulle fasthållas. För

att emellertid både underlätta begagnandet af Tidskriftens med 1890 afslutade tio första årgångar och på samma gång gifva en fullständig bild af sättet, hvarpå den sökt fylla sin uppgift, har styrelsen förlidet år beslutat att en innehållsöfversikt till dessa årgångar skulle utarbetas och till föreningens medlemmar utdelas. Ett antal af öfver 100 större och mindre uppsatser eller artiklar, af öfver 600 mer och mindre utförligt omnämnda arbeten, af öfver 120 refererade periodiska skrifter samt tio års Bibliografi öfver den historiska literaturen ang. Sverige må i kvantitativt hänseende anföras såsom exempel på Tidskriftens verksamhet. Ingen period af Sveriges historia före Karl Johans regering har därvid lemnats oberörd. Antalet medarbetare har under de tio åren kunnat beräknas till 86, och det har proportionsvis ökats. Under det omkring 30 personer lemnade bidrag till de två första årgångarna, ha 38 lemnat sådana till de två sista. Medan redaktionen i början stundom kunde befinna sig i verklig förlägenhet, när det gällde att fylla ett häfte, har detta under de senare åren lyckligtvis ej varit fallet, och antagligen skall detta förhållande fortfara. Tidskriften kan sålunda sägas ha blifvit ett organ för en växande vetenskaplig verksamhet på det historiska arbetsfältet.

Förhållandena i ekonomiskt hänseende äro icke lika lofvande. Under det att hela antalet medlemmar 1882 uppgick till vid pass 2000, utvisar revisionsberättelsen för 1890 ett antal af 952 medlemmar, som erlägga full årsafgift (däri ej inberäknade prenumeranter genom posten), samt 121 medlemmar i Norge och Danmark, sålunda 1073 årsmedlemmar, hvartill komma 42 ännu lefvande, som erlagt ständig ledamotsafgift, i allt 1115 medlemmar. De ständiga medlemmarnes antal har ej ökats under året. Årsmedlemmar tillkommo 37.

Styrelsen har under året, såsom sedvanligt, haft tvänne sammanträden för att ordna Föreningens verksamhet och utse funktionärer. De senare ha fortfarande varit desamma som närmast föregående år.

Tionde årgången af Historisk tidskrift har under året utkommit, innehållande 18 längre och kortare uppsatser samt granskningar af ungefär lika många utkomna historiska arbeten. Utom Historisk bibliografi för 1889 har med Tidskriften följt Förteckning öfver »Acta Svecica» i »A collection of the State Papers of John Thurloe» utarbetad af *K. Setterwall.*

Om Föreningens ekonomiska ställning upplyser den af utsedda revisorer afgifna berättelsen.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedde att granska de af Föreningens skattmästare förda räkenskaper för år 1890, få undertecknade, efter verkställdt uppdrag, härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från år 1889	Kronor	11,019: 34
951 årsafgifter för 1890 a 5 kr.	»	4,755: —
5 afgifter genom postprenumeration à 4,54	»	22: 70
7 afgifter för föregående år	»	35: —
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50: —
67 afgifter fr. Danmark {59 för 1889, 8 för föreg. år} à 3 kr. med 15 % afdrag	»	170: 85
64 afgifter fr. Norge (hvaraf 1 för 1888) à 2,55	»	163: 20
Redovisning från Samson & Wallin	»	134: 40
» » Fritze	»	288: 40
För försålda årgångar och häften	»	105: 50
Räntor uppburna den 31 dec. 1890	»	397: 01
Summa inkomster	kronor	17,141: 40.

Utgifterna.

Å redaktionskonto	kronor	2,738: 75
Å distributionskonto	»	301: 04
Å diversekonto	»	594: 14
Å boktryckarekonto	»	2,510: —
Summa utgifter	kronor	6,143: 93
Behållningen till 1891 utgör således	»	10,997: 47
Summa	kronor	17,141: 40.

Af behållningen äro insatta

i Sveriges Riksbank:		
å depositionsräkning	kronor	5,000: —
i Stockholms Handelsbank		
å depositionsräkning	»	5,000: —
å upp- och afskrifningsräkning	»	550: 69.
Kontant i kassan finnas	»	446: 78
Summa	kronor	10,997: 47.

Då räkenskaperna äro förda med noggrannhet och omsorg samt försedda med fullständiga verifikationer, få vi tillstyrka full ansvarsfrihet för styrelsens förvaltning under år 1890.

Stockholm den 10 februari 1891.

Harald Wieselgren. *Otto Bergström.*

Med anledning af denna revisionsberättelse beviljades styrelsen den tillstyrkta ansvarsfriheten.

Till medlemmar af styrelsen återvaldes de 10 förutvarande.

Till revisorer återvaldes löjtnant *O. Bergström* och bibliotekarien *H. Wieselgren* och till deras suppleanter fil. doktor *B. Lundstedt* och fil. doktor *S. Bergh.*

Professor *S. J. Boëthius* höll därefter ett föredrag med titel: »Några anmärkningar om statshvälfningen 1719 och det därur framgångna samhällsskicket».

